

DEMOGRÁFIA

2004. XLVII. ÉVF. 1–2.

- Boes, S. – Pflaumer, P.:* Ermittlung von Prognoseintervallen mit Hilfe von Monte-Carlo-Methoden. Ein Verfahren zur Beurteilung der Unsicherheit von Studienprognosen. (Az előrejelzések bizonytalanságának kimutatása Monte-Carlo-módszer segítségével. Eljárás a diákok számára vonatkozó előrebecslések bizonytalanságának kimutatására.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2002/4. 465–491. p. (Sz. G. S.) 180
- Haug, S.:* Familie, soziales Kapital und soziale Integration. Zur Erklärung ethnischer Unterschiede in Partnerwahl und generativem Verhalten bei jungen Erwachsenen deutscher, italienischer und türkischer Abstammung. (Család, társadalmi tőke és társadalmi integráció. Az etnikai eltérések magyarázata a német, olasz és török eredetű fiatalok társválasztási szokásaiban és reprodukciós magatartásában.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2002/4. 393–425. p. (Sz. G. S.) 181
- Hein, G.:* Zum systematischen Fehler amtlich berechneter Sterbewahrscheinlichkeiten für Mecklenburg-Vorpommern von 1986 bis 1996. (Mecklenburg-Vorpommern hivatalosan számított halálózási valószínűségeinek szisztematikus hibája 1986–1996 között.) Wirtschaft und Statistik, 2003/8. 758–762. p. (Sz. G. S.) 183
- Lutz, H.:* Verdiensteintgang von Frauen mit Kinder. (A gyermekes nők keresetvesztése.) WIFO Monatsberichte, 2003/10. 769–780. p. (Sz. G. S.) 184
- Zimmer, Z. – Kwong, J.:* Family size and support of the older adults in urban and rural China: Current effects and future implications. (Családnagyság és az idősebb felnőttek támogatása Kína városi és falusi területein: jelenlegi hatások és következtetések a jövőre.) Demography, 2003/1. 23–43. p. (M. Á.) 185
- Pampel, F. C.:* Declining sex differences in mortality from lung cancer in high-income nations. (A tüdőrák okozta halandóság nemek közötti különbségeinek csökkenése a magas jövedelmű országokban.) Demography, 2003/1. 45–65. p. (M. Á.) 187
- Jalovaara, M.:* The joint effects of marriage partners' socio-economic positions on the risk of divorce. (A házaspárok társadalmi-gazdasági helyzetének közös hatása a válás rizikójára.) Demography, 2003/1. 67–81. p. (M. Á.) 188
- De Vos, S. – Arias, E.:* A note on the living arrangements of elders 1970–2000, with special emphasis on Hispanic subgroup differentials. (Megjegyzések az időskorúak életkörülményeihez 1970–2000, különös tekintettel a hispán eredetű csoportok közötti különbségekre.) Population Research and Policy, 2003/1. 91–101. p. (M. Á.) 190

- Caldwell, J. C. – Schindlmayr, T.:* Historical population estimates: Unraveling the consensus. (A népesség hosszú távú idősorainak becslése: Az egyetértés vizsgálata.) *Population and Development Review*, 2002/2. 183–204. p. (Sz. K.)..... 355
- Hindess, G.:* Population review of England and Wales, 2001. (Anglia és Wales népessége 2001-ben.) *Population Trends*, 2003/2. 7–14. p. (Sz. K.) 356
- Kreyenfeld, M.:* Parity specific birth rates for West Germany: An attempt to combine survey data and vital statistics. (Paritás szerinti születési arány Nyugat-Németországra: kísérlet a megfigyelési adatok és a népmozgalmi statisztika összekapcsolására.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2002/3. 327–357. p. (Sz. K.)..... 357
- Kreyenfeld, M.:* Crisis or adaptation – reconsidered: A comparison of East and West German fertility patterns in the first six years after the „Wende”. (Válság vagy alkalmazkodás – a kérdés újragondolása: A kelet- és nyugatnémet termékenység összehasonlítása a „fordulatot” követő első hat évben.) *European Journal of Population*, 2003/3. 303–329. p. (Sz. K.) 358
- Martin, J. L. – Wiley, J. – Osmond, D.:* Social networks and unobserved heterogeneity in risk for AIDS. (Társadalmi hálózatok és az AIDS kockázatának nem megfigyelt különbségei.) *Population Research and Policy Review*, 2003/1. 65–90. p. (Sz. K.)..... 359
- Luy, M.:* Warum Frauen länger leben – wird ein Vergleich der Sterblichkeit von Kloster- und Allgemeinbevölkerung durch Bildungsgrad und Missionstätigkeit der Ordnungsmitglieder beeinflusst? (Miért élnek a nők tovább – befolyásolja-e a képzettség és a missziós tevékenység a várható élettartamot a rendtagok között és mi következik ebből az általános népességre nézve?) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/1. 5–35. p. (Sz. G. S.) 360
- Schulz, R. – Swiaczny, F.:* Globale Verstädterung – Entwicklung, Ursachen, Folgen. (Globális elvárosiasodás – fejlődés, okok, következmények.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/1. 37–66. p. (Sz. G. S.) 361
- Demeny, P.:* Die bevölkerungspolitischen Dilemmata in Europa zu Beginn des 21. Jahrhunderts. (Népesedéspolitikai dilemmák Európában a 21. század kezdetén.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/1. 91–117. p. (Sz. G. S.) 362
- Wendt, H.:* Asylwanderung nach Deutschland. Dimensionen, Flüchtlingskategorien, rechtliche Grundlagen, Verlauf, Herkunftsregionen und europäischer Vergleich. (Menekültvándorlás Németországba. Dimenziók, menekültkategoriók, jogi alapok, lefolyás, származási régiók és európai összehasonlítás.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/1. 67–90. p. (Sz. G. S.) 364

- Bauer, A.*: Volkszählung 2001: Berufliche und wirtschaftliche Struktur der Erwerbstätigen. (A 2001-es népszámlálás: a keresők foglalkozási és gazdasági szerkezet.) *Statistische Nachrichten*, 2004/5. 382–390. p. (Sz. G. S.) 365
- Baunac, D. M. – Barnes, S. L.*: Competition, race, and the measurement of female labor activity. (Verseny, rassz és a nők gazdasági aktivitásának becslése.) *Sociological Inquiry*, 2003/3. 413–439. p. (M. Á.) 366
- Felson, R. B. – Ackerman, J. – Yeon, S-J.*: The infrequency of family violence. (A nem gyakori családi erőszak.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/3. 622–634. p. (M. Á.) 367
- Vanwey, L. K.*: Land ownership as a determinant of temporary migration in Nang Rong, Thailand. (Földtulajdon mint az ideiglenes vándorlás meghatározója Nang Rong-ban, Thaiföldön.) *European Journal of Population*, 2003/2. 121–145. p. (M. Á.) 368
- Kroska, A.*: Investigating gender differences in the meaning of household chores and child cares. (Nemi különbségek vizsgálata a háztartási munkák és a gyermekgondozás értékelésében.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/2. 456–473. p. (M. Á.) 369
- Murphy, M. – Grundy, E.*: Mothers with living children and children with living mothers: the role of fertility and mortality in the period 1911–2050. (Anyák életben lévő gyermekekkel és gyermekek életben lévő anyákkal: a termékenység és halandóság szerepe az 1911–2050 közötti időszakban.) *Population Trends*, 2003/112. 36–43. p. (M. Á.) 370
- Kiecolt, K. J.*: Satisfaction with work and family life: no evidence of a cultural reversal. (Elégedettség a munkával és a családi élettel: nincs bizonyíték a kulturális fordulatra.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/1. 23–35. p. (F. E.) 372
- Twenge, J. M. – Campbell, W. K. – Foster, C. A.*: Parenthood and marital satisfaction: a meta-analytic review. (Gyermekvállalás és elégedettség a házassággal: meta-elemzés.) *Journal of Marriage and Family*, 2003, 3. 574–583. p. (F. E.) 373
- Amato, P. R. – Johnson, D. R. – Booth, A. – Rogers, S. J.*: Continuity and change in marital quality between 1980 and 2000. (Állandóság és változás a házasságok minőségében 1980 és 2000 között.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/1. 1–22. p. (F. E.) 374
- Nomaguchi, K. M. – Milke, M. A.*: Costs and rewards of children: the effects of becoming a parent on adults' lives. (A gyermekekkel járó költségek és hasznok: a szülővé válás hatásai a felnőttek életére.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/2. 356–374. p. (F. E.) 376
- Raymo, J. M.*: Premarital living arrangements and the transition to first marriage in Japan. (Életkörülmények a házasságkötés előtt és az első házasságkötés Japánban.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/2. 302–315. p. (F. E.) 377

- Baizán, P. – Aassve, A. – Billari, F.:* Cohabitation, marriage, and first birth: the interrelationship of family formation events in Spain. (Élettársi kapcsolat, házasság és az első gyermek: a családformáló események kölcsönös kapcsolatai Spanyolországban.) *European Journal of Population*, 2003/2. 147–169. p. (F. E.)..... 379

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	191
Demography	192
European Journal of Population	194
Genus	194
Journal of Marriage and the Family	194
Population	196
Population and Development Review	197
Population Research and Policy Review	197
Population Studies	198
Population Trends	199
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	199
Demografie	381
Demography	381
European Journal of Population	381
Journal of Marriage and the Family	382
Population	383
Population and Development Review	383
Population Research and Policy Review	383
Population Studies	384
Population Trends	385

CONTENTS

STUDIES

<i>Pál Demény</i> : Population policy dilemmas in Europe at the begin of the 21 st century	9
<i>László Kovács</i> : Demographic processes in India	41
<i>István Hoóz</i> : Migration of ethnic Hungarian population in the Carpathian basin between 1910 and 2000	64
<i>Richárd Gyémánt – Ildikó Szondi</i> : The situation of Hungarian in Austria	79
<i>András Klinger</i> : Possibilities of using differential demographic approaches: approaches, methods, examples	121
<i>Vasile Ghetau</i> : Comparison of the demographic situation of Romanians, ethnic Hungarians in Romania and Hungary (1992–2002)	209
<i>Pál Péter Tóth</i> : Socio-demographic composition and socio-cultural background of the immigrants coming to Hungary from the neighbouring countries	231
<i>Irén Gödri</i> : Integration of the immigrants from neighbouring countries into Hungary	265
<i>László Hablicsek</i> : Impact of international migration on Hungarian population changes	300

ARTICLES

<i>Melinda Császár</i> : The Hungarian Status Law in the Romanian practice – Changes in the number of applications for Hungarian certificate	321
<i>István Kemény</i> : Demography of roma population in Hungary	335

CHRONICLE

A brief survey of the publications of Prof. Em. Dr. József Kovacsics (<i>Attila Kígyósi</i>)	167
Professional session and general meeting for election of officials of the Demographic Section of the Hungarian Statistical Society (<i>Sándor Illés</i>)	171
<i>József Becsei</i> : Népességföldrajz. (Population geography.) Ipszilon Kiadó, Békéscsaba, 2004, 360 p. (<i>Illés Sándor</i>)	172
<i>Kevin McQuillan</i> (2004): When Does Religion Influence Fertility? In: Population and Development Review 30 (1): 25–56. (<i>László Kovács</i>)	347
Two conferences in Szeged (<i>Sándor Illés</i>)	350

VIII

REVIEW

ARTICLES

- Avellar, S. – Smock, P. J.:* Has the price of motherhood declined over time? A cross-cohort comparison of the motherhood wage penalty. *Journal of Marriage and Family*, 2003/3. 597–607. p. (K. Sz.) 174
- Carlson, E. – Mourgova, M.:* Demographic consequences of social inequality in pregnancy outcomes. *Genus*, 2003/2. 11–28. p. (K. Sz.) 175
- Shaw, C.:* 2000-based national population projections for the United Kingdom and its constituent countries. *Population Trends*, 2002/1. 5–13. p. (K. Sz.) 176
- Dusch, C. M. K. – Cohan, C. L. – Amato, P. R.:* The relationship between cohabitation and marital quality and stability: Change across cohorts? *Journal of Marriage and Family*, 2003/3. 539–549. p. (K. Sz.) 177
- Sobotka, T. – Zeman, K. – Kantorová, V.:* Demographic shifts in the Czech Republic after 1989: A second demographic transition view. (*European Journal of Population*, 2003/2. 249–277. p. (K. Sz.) 178
- Dorbritz, J. – Philipov, D.:* Der Wandel in den Mustern der Familienbildung und der Ehescheidungen in den Reformstaaten Mittel- und Osteuropas – Die Folgen des Austausches der Wirtschafts- und Sozialordnung. (Transformation in the reform states of Central and Eastern Europe on the basis of founding families and divorces – Consequences of the economic and social transformation.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2002/4. 427–463. p. (S. G. Sz.) 179
- Boes, S. – Pflaumer, P.:* Ermittlung von Prognoseintervallen mit Hilfe von Monte-Carlo-Methoden. Ein Verfahren zur Beurteilung der Unsicherheit von Studienprognosen. (Evaluation of forecast intervals by the help of the “Monte Carlo” method. A method for evaluating the uncertainty in educational forecasts.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2002/4. 465–491. p. (S. G. Sz.) 180
- Haug, S.:* Familie, soziales Kapital und soziale Integration. Zur Erklärung ethnischer Unterschiede in Partnerwahl und generativem Verhalten bei jungen Erwachsenen deutscher, italienischer und türkischer Abstammung. (Family, social capital and social integration. A contribution to the explication of ethnic differences in choosing partner and reproductive behaviour of young adults of German, Italian and Turkish origin..) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2002/4. 393–425. p. (S. G. Sz.) 181

<i>Hein, G.</i> : Zum systematischen Fehler amtlich berechneter Sterbewahrscheinlichkeiten für Mecklenburg-Vorpommern von 1986 bis 1996. (A systematic mistake in the officially calculated probabilities of death of Mecklenburg-Vorpommern between 1986 and 1996.) <i>Wirtschaft und Statistik</i> , 2003/8. 758–762. p. (S. G. Sz.)	183
<i>Lutz, H.</i> : Verdiensteintgang von Frauen mit Kinder. (Loss of income among women with children.) <i>WIFO Monatsberichte</i> , 2003/10. 769–780. p. (S. G. Sz.)	184
<i>Zimmer, Z. – Kwong, J.</i> : Family size and support of the older adults in urban and rural China: Current effects and future implications. <i>Demography</i> , 2003/1. 23–43. p. (Á. M.)	185
<i>Pampel, F. C.</i> : Declining sex differences in mortality from lung cancer in high-income nations. <i>Demography</i> , 2003/1. 45–65. p. (Á. M.)	187
<i>Jalovaara, M.</i> : The joint effects of marriage partners' socio-economic positions on the risk of divorce. <i>Demography</i> , 2003/1. 67–81. p. (Á. M.)	188
<i>De Vos, S. – Arias, E.</i> : A note on the living arrangements of elders 1970–2000, with special emphasis on Hispanic subgroup differentials. <i>Population Research and Policy</i> , 2003/1. 91–101. p. (Á. M.)	190
<i>Caldwell, J. C. – Schindlmayr, T.</i> : Historical population estimates: Unravelling the consensus. <i>Population and Development Review</i> , 2002/2. 183–204. p. (K. Sz.)	355
<i>Hindess, G.</i> : Population review of England and Wales, 2001. <i>Population Trends</i> , 2003/2. 7–14. p. (K. Sz.)	356
<i>Kreyenfeld, M.</i> : Parity specific birth rates for West Germany: An attempt to combine survey data and vital statistics. <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2002/3. 327–357. p. (K. Sz.)	357
<i>Kreyenfeld, M.</i> : Crisis or adaptation – reconsidered: A comparison of East and West German fertility patterns in the first six years after the „Wende“. <i>European Journal of Population</i> , 2003/3. 303–329. p. (K. Sz.)	358
<i>Martin, J. L. – Wiley, J. – Osmond, D.</i> : Social networks and unobserved heterogeneity in risk for AIDS. <i>Population Research and Policy Review</i> , 2003/1. 65–90. p. (K. Sz.)	359
<i>Luy, M.</i> : Warum Frauen länger leben – wird ein Vergleich der Sterblichkeit von Kloster- und Allgemeinbevölkerung durch Bildungsgrad und Missionstätigkeit der Ordnungsmitglieder beeinflusst? (Why do females live longer? – Do the educational status and the missionary work influence the life expectancy of the members of monastic orders and that of the total population?) <i>Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft</i> , 2003/1. 5–35. p. (S. G. Sz.)	360

- Schulz, R. – Swiaczny, F.:* Globale Verstädterung – Entwicklung, Ursachen, Folgen. (Global urbanisation – development, causes, consequences.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2003/1. 37–66. p. (S. G. Sz.) 361
- Demeny, P.:* Die bevölkerungspolitischen Dilemmata in Europa zu Beginn des 21. Jahrhunderts. (Population policy dilemmas in Europe at dawn of the 21st century.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2003/1. 91–117. p. (S. G. Sz.) 362
- Wendt, H.:* Asylwanderung nach Deutschland. Dimensionen, Flüchtlingskategorien, rechtliche Grundlagen, Verlauf, Herkunftsregionen und europäischer Vergleich. (Immigration of refugees into Germany. Dimensions, categories of refugees, legal principles, processes, regions of origin, European comparison.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2003/1. 67–90. p. (S. G. Sz.) 364
- Bauer, A.:* Volkszählung 2001: Berufliche und wirtschaftliche Struktur der Erwerbstätigen. (Population census in 2001: occupational and economic structure of working population.) Statistische Nachrichten, 2004/5. 382–390. p. (S. G. Sz.) 365
- Baunac, D. M. – Barnes, S. L.:* Competition, race, and the measurement of female labor activity. Sociological Inquiry, 2003/3. 413–439. p. (Á. M.) 366
- Felson, R. B. – Ackerman, J. – Yeon, S-J.:* The infrequency of family violence. Journal of Marriage and Family, 2003/3. 622–634. p. (Á. M.) 367
- Vanwey, L. K.:* Land ownership as a determinant of temporary migration in Nang Rong, Thailand. European Journal of Population, 2003/2. 121–145. p. (Á. M.) 368
- Kroska, A.:* Investigating gender differences in the meaning of household chores and child cares. Journal of Marriage and Family, 2003/2. 456–473. p. (Á. M.) 369
- Murphy, M. – Grundy, E.:* Mothers with living children and children with living mothers: the role of fertility and mortality in the period 1911–2050. Population Trends, 2003/112. 36–43. p. (Á. M.) 370
- Kiecolt, K. J.:* Satisfaction with work and family life: no evidence of a cultural reversal. Journal of Marriage and Family, 2003/1. 23–35. p. (E. F.) 372
- Twenge, J. M. – Campbell, W. K. – Foster, C. A.:* Parenthood and marital satisfaction: a meta-analytic review. (Journal of Marriage and Family, 2003, 3. 574–583. p. (E. F.) 373

2004 JOL 15.

DEMOGRÁFIA

47. ÉVF. 1-2. SZÁM

BUDAPEST
2004

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1149 Budapest, Angol u. 77.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Demény Pál</i> : Európa népességpolitikai dilemmái a huszonegyedik század kezdetén.....	9
<i>Kovács László</i> : Indiai népesedési folyamatok	41
<i>Hoóz István</i> : A magyar nemzetiségűek vándormozgalma a Kárpát-medencében 1910 és 2000 között eltelt évtizedekben	64
<i>Gyémánt Richárd – Szondi Ildikó</i> : Demográfiai vizsgálódások a burgenlandi magyarság körében	79
<i>Klinger András</i> : Differenciális demográfiai közelítések felhasználhatósága: közelítések, módszerek, példák	121

FIGYELŐ

Rövid áttekintés Prof. Em. Dr. Kovacsics József szakirodalmi munkásságáról (<i>Kígyósi Attila</i>)	167
A Magyar Statisztikai Társaság Demográfiai Szakosztályának szakmai ülésével egybekötött tisztújító közgyűlése (<i>Illés Sándor</i>)	171
<i>Becsei József</i> : Népeségföldrajz. Ipszilon Kiadó, Békéscsaba, 2004, 360 p. (<i>Illés Sándor</i>)	172

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

<i>Avellar, S. – Smock, P. J.</i> : Has the price of motherhood declined over time? A cross-cohort comparison of the motherhood wage penalty. (Csökkent-e az anyaság ára? Az anyák bérhátrányának kohorszok közti összehasonlítása.) <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2003/3. 597–607. p. (Sz. K.).....	174
<i>Carlson, E. – Mourgova, M.</i> : Demographic consequences of social inequality in pregnancy outcomes. (A társadalmi egyenlőtlenségek terhesség lefolyására gyakorolt hatásának demográfiai következményei.) <i>Genus</i> , 2003/2. 11–28. p. (Sz. K.)	175
<i>Shaw, C.</i> : 2000-based national population projections for the United Kingdom and its constituent countries. (A 2000. év adatain alapuló népességelőreszámítás az Egyesült Királyságra és annak részeire.) <i>Population Trends</i> , 2002/1. 5–13. p. (Sz. K.)	176

- Dusch, C. M. K. – Cohan, C. L. – Amato, P. R.:* The relationship between cohabitation and marital quality and stability: Change across cohorts? (Az együttélés kapcsolata a házasság minőségével és tartósságával: Változó kohorszok?) *Journal of Marriage and Family*, 2003/3. 539–549. p. (Sz. K.) 177
- Sobotka, T. – Zeman, K. – Kantorová, V.:* Demographic shifts in the Czech Republic after 1989: A second demographic transition view. (Demográfiai változások a Cseh Köztársaságban 1989 után: Második demográfiai átmenet?) *European Journal of Population*, 2003/2. 249–277. p. (Sz. K.)..... 178
- Dorbritz, J. – Philipov, D.:* Der Wandel in den Mustern der Familienbildung und der Ehescheidungen in den Reformstaaten Mittel- und Osteuropas – Die Folgen des Austausches der Wirtschafts- und Sozialordnung. (A családformációk és válási szokások változása a közép- és kelet-európai reformországokban – A társadalmi és gazdasági rend változásának következményei.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2002/4. 427–463. p. (Sz. G. S.) 179
- Boes, S. – Pflaumer, P.:* Ermittlung von Prognoseintervallen mit Hilfe von Monte-Carlo-Methoden. Ein Verfahren zur Beurteilung der Unsicherheit von Studienprognosen. (Az előrejelzések bizonytalanságának kimutatása Monte-Carlo-módszer segítségével. Eljárás a diákok számára vonatkozó előrebecslések bizonytalanságának kimutatására.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2002/4. 465–491. p. (Sz. G. S.) 180
- Haug, S.:* Familie, soziales Kapital und soziale Integration. Zur Erklärung ethnischer Unterschiede in Partnerwahl und generativem Verhalten bei jungen Erwachsenen deutscher, italienischer und türkischer Abstammung. (Család, társadalmi tőke és társadalmi integráció. Az etnikai eltérések magyarázata a német, olasz és török eredetű fiatalok társválasztási szokásaiban és reprodukciós magatartásában.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2002/4. 393–425. p. (Sz. G. S.) 181
- Hein, G.:* Zum systematischen Fehler amtlich berechneter Sterbewahrscheinlichkeiten für Mecklenburg-Vorpommern von 1986 bis 1996. (Mecklenburg-Vorpommern hivatalosan számított halálzási valószínűségeinek szisztematikus hibája 1986–1996 között.) *Wirtschaft und Statistik*, 2003/8. 758–762. p. (Sz. G. S.) 183
- Lutz, H.:* Verdiensteintgang von Frauen mit Kinder. (A gyermekes nők keresetvesztése.) *WIFO Monatsberichte*, 2003/10. 769–780. p. (Sz. G. S.) 184
- Zimmer, Z. – Kwong, J.:* Family size and support of the older adults in urban and rural China: Current effects and future implications. (Családnagyság és az idősebb felnőttek támogatása Kína városi és falusi területein: jelenlegi hatások és következtetések a jövőre.) *Demography*, 2003/1. 23–43. p. (M. Á.) 185

<i>Pampel, F. C.</i> : Declining sex differences in mortality from lung cancer in high-income nations. (A tüdőrák okozta halandóság nemek közötti különbségeinek csökkenése a magas jövedelmű országokban.) <i>Demography</i> , 2003/1. 45–65. p. (M. Á.)	187
<i>Jalovaara, M.</i> : The joint effects of marriage partners' socio-economic positions on the risk of divorce. (A házasfelek társadalmi-gazdasági helyzetének közös hatása a válás rizikójára.) <i>Demography</i> , 2003/1. 67–81. p. (M. Á.)	188
<i>De Vos, S. – Arias, E.</i> : A note on the living arrangements of elders 1970–2000, with special emphasis on Hispanic subgroup differentials. (Megjegyzések az időskorúak életkörülményeihez 1970–2000, különös tekintettel a hispán eredetű csoportok közötti különbségekre.) <i>Population Research and Policy</i> , 2003/1. 91–101. p. (M. Á.)	190

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	191
Demography	192
European Journal of Population	193
Genus	194
Journal of Marriage and the Family	194
Population	196
Population and Development Review	197
Population Research and Policy Review	197
Population Studies	198
Population Trends	198
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	199

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

<i>Pál Demény</i> : Population policy dilemmas in Europe at down of the 21 st century	9
<i>László Kovács</i> : Demographic processes in India	41
<i>István Hoóz</i> : Migration of ethnic Hungarian population in the Carpathian basin between 1910 and 2000	64
<i>Richárd Gyémánt – Ildikó Szondi</i> : The situation of Hungarian in Austria	79
<i>András Klinger</i> : Possibilities of using differential demographic approaches: approaches, methods, examples	121

CHRONICLE

A brief survey of the publications of Prof. Em. Dr. József Kovacsics (<i>Attila Kígyósi</i>)	167
Professional session and general meeting for election of officials of the Demographic Section of the Hungarian Statistical Society (<i>Sándor Illés</i>)	171
<i>József Becsei</i> : Népszéfgöldrajz. (Population geography.) Ipszilon Kiadó, Békéscsaba, 2004, 360 p. (<i>Sándor Illés</i>)	172

REVIEW

ARTICLES

<i>Avellar, S. – Smock, P. J.</i> : Has the price of motherhood declined over time? A cross-cohort comparison of the motherhood wage penalty. <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2003/3. 597–607. p. (<i>K. Sz.</i>).....	174
<i>Carlson, E. – Mourgova, M.</i> : Demographic consequences of social inequality in pregnancy outcomes. <i>Genus</i> , 2003/2. 11–28. p. (<i>K. Sz.</i>)	175
<i>Shaw, C.</i> : 2000-based national population projections for the United Kingdom and its constituent countries. <i>Population Trends</i> , 2002/1. 5–13. p. (<i>K. Sz.</i>).....	176
<i>Dusch, C. M. K. – Cohan, C. L. – Amato, P. R.</i> : The relationship between cohabitation and marital quality and stability: Change across cohorts? <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2003/3. 539–549. p. (<i>K. Sz.</i>)	177
<i>Sobotka, T. – Zeman, K. – Kantorová, V.</i> : Demographic shifts in the Czech Republic after 1989: A second demographic transition view. (<i>European Journal of Population</i> , 2003/2. 249–277. p. (<i>K. Sz.</i>).....	178

- Dorbritz, J. – Philipov, D.:* Der Wandel in den Mustern der Familienbildung und der Ehescheidungen in den Reformstaaten Mittel- und Osteuropas – Die Folgen des Austausches der Wirtschafts- und Sozialordnung. (Transformation in the reform states of Central and Eastern Europe on the basis of founding families and divorces – Consequences of the economic and social transformation.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2002/4. 427–463. p. (*S. G. Sz.*) 179
- Boes, S. – Pflaumer, P.:* Ermittlung von Prognoseintervallen mit Hilfe von Monte-Carlo-Methoden. Ein Verfahren zur Beurteilung der Unsicherheit von Studienprognosen. (Evaluation of forecast intervals by the help of the “Monte Carlo” method. A method for evaluating the uncertainty in educational forecasts.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2002/4. 465–491. p. (*S. G. Sz.*) 180
- Haug, S.:* Familie, soziales Kapital und soziale Integration. Zur Erklärung ethnischer Unterschiede in Partnerwahl und generativem Verhalten bei jungen Erwachsenen deutscher, italienischer und türkischer Abstammung. (Family, social capital and social integration. A contribution to the explication of ethnic differences in choosing partner and reproductive behaviour of young adults of German, Italian and Turkish origin..) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2002/4. 393–425. p. (*S. G. Sz.*) 181
- Hein, G.:* Zum systematischen Fehler amtlich berechneter Sterbewahrscheinlichkeiten für Mecklenburg-Vorpommern von 1986 bis 1996. (A systematic mistake in the officially calculated probabilities of death of Mecklenburg-Vorpommern between 1986 and 1996.) *Wirtschaft und Statistik*, 2003/8. 758–762. p. (*S. G. Sz.*) 183
- Lutz, H.:* Verdiensteintgang von Frauen mit Kinder. (Loss of income among women with children.) *WIFO Monatsberichte*, 2003/10. 769–780. p. (*S. G. Sz.*) 184
- Zimmer, Z. – Kwong, J.:* Family size and support of the older adults in urban and rural China: Current effects and future implications. *Demography*, 2003/1. 23–43. p. (*Á. M.*) 185
- Pampel, F. C.:* Declining sex differences in mortality from lung cancer in high-income nations. *Demography*, 2003/1. 45–65. p. (*Á. M.*) 187
- Jalovaara, M.:* The joint effects of marriage partners’ socio-economic positions on the risk of divorce. *Demography*, 2003/1. 67–81. p. (*Á. M.*) 188
- De Vos, S. – Arias, E.:* A note on the living arrangements of elders 1970–2000, with special emphasis on Hispanic subgroup differentials. *Population Research and Policy*, 2003/1. 91–101. p. (*Á. M.*) 190

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

- Demographie 191
- Demography 192

European Journal of Population.....	193
Genus	194
Journal of Marriage and the Family.....	194
Population	196
Population and Development Review	197
Population Research and Policy Review	197
Population Studies	198
Population Trends	198
Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft	199

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

EURÓPA NÉPESSÉGPOLITIKAI DILEMMÁI A HUSZONEGYEDIK SZÁZAD KEZDETÉN

DEMÉNY PÁL¹

A német történész, *Oswald Spengler* 1922-ben megjelent könyvében, *A Nyugat alkonyában* megkockáztatott egy olyan hosszú távú demográfiai jóslatot, melyre még hasonlóan ambiciózus kollégái is ritkán vállalkoznak. Mint egyén, írta *Spengler*, az európai ember civilizációja most kialakulóban lévő utolsó ciklusában ugyan még ragaszkodik életéhez, de az élet kollektív folytonossága, mint populáció már nem érdekli. Megkezdődik egy nyomasztó elnéptelenedés, amely majd évszázadokig tart.

A könyv annak idején nagy visszhangot váltott ki; ma már többé-kevésbé, részben megérdemelten, elfelejtett. De az elmúlt néhány évtized leforgása alatt kialakult demográfiai folyamatok, bár ma még megmaradtak a köztudat perifériáján, új sürgősséget kölcsönöznek a népesedés kérdéseinek. Különösen áll ez Európára, ahol a termékenység színvonala eddig nem tapasztalt értékek alá süllyedt. A következőkben megvizsgálom Európa népesedési helyzetének néhány főbb társadalmi és politikai aspektusát. Első lépésként ez megkívánja a demográfiai háttér rövid leírását.

A demográfia előrejelzései

A huszadik század demográfiai folyamatai egészükben véve nem igazolták a spengleri prognózist. A két Európában kirobbant világháború és az ugyanott kitermelt totalitáriánus politikai rendszerek által okozott, precedens nélküli emberveszteségek ellenére Európa népessége a század folyamán több mint kétharmadával nőtt. És az elmúlt fél évszázad alatt – ami néhány kivételtől, köztük a '90-es évek balkáni incidensétől eltekintve ritka békekorszak volt Európában – a növekedés 548 millióról 727 millióra vitte fel a kontinens össznépeségét. Európa alatt itt a de Gaulle-i meghatározású kontinens javított változatát értem: nemcsak az Atlanti-óceántól az Urálig terjedő területet, hanem az egész észak-ázsiai orosz területet magában foglalót – vagyis egy Lisszabontól Vlagyivosztokig terjedő Európát.

De közelebbről nézve az Európára vonatkozó makro-demográfiai adatokat, a kép árnyaltabbá válik. E kép fő vonásait körvonalazva – ha másképpen ezt nem említem – támaszkodom az ENSZ Népeségi Osztályának becsléseire és

¹ Demény Pál a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja. Ez a cikk székfoglaló előadását közli, mely elhangzott az MTA székházában 2002. november 20-án.

közepes („medium”) feltételezésű előjelzéseire. Két jelenség érdemel különös figyelmet Európa demográfiai helyzetét vizsgálva.

Az egyik a népességnövekedés ütemének gyors esése az utóbbi negyedszázad alatt. A század harmadik negyedében az átlagos évi növekedési ráta még 8,4 ezrelék volt. Az utolsó 25 évben ez 2,9 ezrelékre apadt. És a század-, illetve ezredfordulóra állandósulni látszanak a népességfogyás mutatói. A legegyszerűbb ezek között a természetes szaporodás adata, vagyis a születések és a halálozások számának különbsége. Az Európa Tanács 2000-re szóló kimutatása szerint 17 európai országban volt ez a mutató negatív, vagyis 17 országban volt 2000-ben több halálozás, mint születés. Talán nem felesleges ezeket az országokat név szerint felsorolnom. Abc-rendben mondva a következő a lista: Bulgária, Csehország, Észtország, Fehéroroszország, Görögország, Horvátország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Moldova, Németország, Olaszország, Oroszország, Románia, Svédország, Szlovénia és Ukrajna. További négy országban, Ausztriában, Lengyelországban, Spanyolországban és Szlovákiában a különbség még pozitív volt, de jóval egy ezrelék alatt maradt, azaz a halálozások és születések száma gyakorlatilag egyenlő volt.

De e két szám összehasonlításán alapuló egyszerű statisztikai adatok megtévesztők: kisebbitik és elfedik a tényleges népességreprodukció negatív voltának igazi mértékét. A kormegoszlás minden európai országban a korábbi magasabb termékenységet tükrözi. Ez azt jelenti, hogy a reprodukív korú népesség aránya ma magasabb, mint azt hosszabb időtávlatban a termékenység színvonala fenntarthatná. Hosszabb távlat alatt nem kell századokat érteni. 2000-ben a 20 év alatti női népességszám Európában 87 millió volt; a 20 és 40 év közötti, ugyancsak 20 évjáratot magába foglaló korosztályba tartozók száma pedig 105 millió. Még ha a 2000-ben 20 éven aluliak mindegyike túléli is a következő 20 esztendőt, e számokból világos, hogy a születések számának egyszerű fenntartása azt kíváná, hogy a termékenység több mint 20 százalékkal emelkedjék. A 20 éven aluli életkorból a 20 és 40 év közötti életkorba való továbbélési valószínűség reális számbavétele ezt a kívánt arányt természetesen tovább növelné.

A népességdinamika egy pontosabb jelzője a jelenlegi termékenységi és halálozási arányszámok feltételezett konzerválásán alapszik. Feltételezi továbbá, hogy a népesség zárt, azaz nincs ki- és bevándorlás. Az ezredforduló Európájában az összes európai ország népességgel súlyozott teljes termékenységi mutatója (vagyis, egyszerűen szólva, a jelenlegi korszpecifikus születési ráták alapján számított átlagosan egy nőre jutó gyermekszáma) 1,37-re tehető [1]. A halandóság legtömörebb és hasonló logikával számított jellemzője, a születéskor várható átlagos élettartam pedig 69 évre tehető a férfiaknál és 78 évre a nőknél. Ezekből az adatokból kiszámítható a stabil népességmodell nettó reprodukciós arányszáma, ami ebben az esetben 0,645,

jelezve az egymás után következő generációk viszonylagos nagyságát. Más szóval, Európában az adott termékenységi és halálozási mutatók változatlansága esetén egy 1000 főből álló generációt egy 645 fős második generáció követne, és egy 416 főből álló harmadik, egy 268 főből álló negyedik, és így tovább. Ha feltételezzük, hogy az átlagos generációs távolság 30 év – ami Európában nagyon megfelelő megközelítés – kiszámítható, hogy az évi növekedés rátája e stabil népességben -1,46 százalék. Ilyen ütemű változás egy népeiséget alig 47 év alatt eredeti nagyságának felére apasztaná. Száz év leforgása alatt pedig a népesség 77 százalékkal csökkenne. És 177 év alatt egy eredeti 1000-fős népességből csak 75-en maradnának. Százhetvenhét év természetesen nagy idő, de nem több – pontosan annyi –, mint amennyi a Magyar Tudományos Akadémia alapítása óta eltelt. Egy ország vagy egy kontinens történetében ez szerény időtartam.

Ezen egyszerű számítások fő mozgató paramétere a termékenységi arányszám, ami, ismétlem, a jelenkori európai termékenység mutatója: 1,37. A halandóság, abban az esetben, ha 50 éven alul alacsony (ami jó közelítéssel ma érvényes mindenütt Európában), nem befolyásolja érdemlegesen a számítás eredményét. A népesség lélekszáma és növekedési üteme hosszú távon alig függ az 50 éven felüli továbbélés valószínűségének javulásától. A generációs távolság fontosabb, de annak lehetséges variációja viszonylag korlátozott. Az illusztrációmban 30 évnek tételeztem fel. Rövid távon az átmenet egy alacsonyabb generációs távolságra valamelyest stimulálná a népesség növekedését. De ha a termékenység az egyszerű reprodukció szintje alatt marad, hosszabb távon a negatív növekedési ráta kisebb generációs távolsággal kombinálva a népeiséget még magasabb évi ütemben csökkentené, minthogy az egyre szűkülő generációk gyorsabban váltanak fel egymást. És fordítva: nagyobb generációs távolság hosszabb távon valamelyest enyhítené a népeiségsökkenés évi tempóját.

A számokból látható, hogy évszázadokig tartó elnéptelenedésről beszélve *Spengler* túlzott optimizmusról tett tanúságot. Ha az európai népesség tényleges reprodukciós teljesítménye megmaradna az 1,37-es átlagos gyermekszám szintjén – vagyis egyharmaddal magasabban, mint ez egy általános egy-gyermekrendszer esetén volna – a népeiségfogyás tempója jóval gyorsabban következnek be, mint azt a történetíró feltételezte.

De fontos változó-e a népeiség nagysága egy nemzet vagy egy régió vitalitása szempontjából? Mielőtt folytatnánk a népeisédesi helyzet további taglalását, a válaszadás e kérdésre nem kerülhető el. Ha egy pillanatra eltekintünk a népeiségsökkenéssel járó korstruktúra-változástól – bár ez a változás aligha érdektelen – talán kétségbe lehetne vonni a népeiség abszolút számának a fontosságát. Elvégre például a tizenhatodik század fordulóján az európai kontinens összlakossága a mainak alig egytizede volt: a leginkább elfogadott becslés szerint mintegy 80 millió. De a reneszánsz Európa nem

szükölködött, például művészeti és irodalmi kreativitásban. És a következő néhány száz év, viszonylag igen szerény népességnövekedés ellenére, meghozta a tudományos és technológiai kreativitást is. És amint a halandóság egyre sikeresebb leszorítása 1800 után felgyorsította az európai népesség növekedését, a demográfiai eredmény távolról sem váltott ki osztatlan lelkesedést. Nem sokaság, hanem lélek és szabad nép tesz csuda dolgokat, írta ez idő tájt *Berzsenyi Dániel*. Az ipari forradalom Európáját sok gondolkodó túlnépesedettnek tekintette, és a lábbal, illetve hajójeggyel szavazó kivándorlók milliói nyilván egyetértettek ezzel az ítélettel. (Visszatekintve az európai exodus hazai szeletére, *József Attila* kitántorgásról beszélt, de az összefolyamat nagyságára jobb magyarázatot ad az, hogy az erre vonatkozó egyéni döntések tipikusan józan megfontolásból születtek.) Nos, így talán egy huszonegyedik századi európai demográfiai lassú dekompressziót, ha egy ilyen folyamat egyéni önkéntes döntések összesített eredményének a következménye, üdvözölni lehetne, mint egészséges társadalmi önkorrekcziót.

A szerkezeti változásoktól függetlenül is, van azonban a népességszám alakulásának egy másik, aligha elhanyagolható geopolitikai vetülete. Európa nem egy sziget, lakatlan sivatagoktól vagy végtelen óceánoktól körülvéve. Vannak szomszédai, akik a maguk demográfiai logikáját követik. Európa egyre növekvő gazdasági, technológiai, tudományos és kulturális súlya és befolyása globális szinten a tizennyolcadik és tizenkilencedik században együtt járt és nem kis részben eredménye volt a kontinens növekvő demográfiai súlyának. Európa népessége 1800-ban (korábbi becslések a más kontinensek bizonytalan adatai miatt erre vonatkozólag nem megbízhatók) a világ össznépességének 20 százalékát tette ki. Ötven évvel később ez az arány elérte a 22 százalékot és 1900-ra a 24 százalékot [2].

Megjegyzendő, hogy ez a relatív népességi arány jelentősen nagyobb volna, ha Európához hozzátennénk az európai eredetű tengerentúli országokat – hogy ismét *de Gaulle* kifejezését idézzem, Európa leányait. Ha csak az Egyesült Államokat, Kanadát, Ausztráliát és Új-Zélandot számítjuk ide – nem teljesen megalapozottan kihagyva Dél- és Közép-Amerikát, valamint Mexikót, vagyis olyan országokat, melyek kulturálisan és részben etnikailag kétségkívül szintén Európa leányai – Európa közvetett súlya 1900-ra már meghaladta a globális népesség 30 százalékát. De ezek a tengerentúli leányok azóta eléggé felnőttek és nem mindenben ütnek szülőanyjukra. Érvényes ez a demográfiai viselkedésre is.

A szoros értelemben vett Európánál maradvá, ennek részaránya a globális népességben a huszadik század második évtizedében tetőzött, mintegy 25 százalékkal. A század közepére, 1950-re, ez az arány 22 százalékra esett vissza, 1975-ben már csak 17 százalék volt, és 2000-re 12 százalékot tett ki – feleannyit, mint alig 80 évvel korábban. A kontinens demográfiai marginalizálódása tehát rohamos volt a huszadik században. És e

marginalizálódás a huszonegyedik században nemcsak folytatódni fog, hanem tovább gyorsul. Az ENSZ úgynevezett „közepes” előrejelzése szerint Európa részaránya a világ népességén belül 2050-ben már csak 6,5 százalék lesz.

Oroszország és Jemen: egy összehasonlítás

A drámai struktúraátalakulást, népességfogyást és viszonylagos súlyvesztést, amit Európa mai demográfiai helyzete magában hord, a kontinens ma legbetegebb országának példájával lehet talán legjobban érzékeltetni. Ez a nem irigylésre méltó cím Európa legnépesebb és területileg is legnagyobb államát illeti meg: Oroszországot. (Legnépesebb, legalábbis addig, míg e címet Törökország át nem veszi a jelen század közepe táján. Ez a megjegyzés feltételezi, bármily valószínűtlenül is hangzik ez, hogy Törökországot már formálisan kilátásba helyezett Európai Unió tagja európai országgá minősítene.)

A szélesebb perspektíva kedvéért érdemes az orosz népességváltozást a huszadik század közepétől kezdve szemlélni [3]. Az 1950-es állapot korstruktúrája és nagy nőtöbblete (az ábra felső felében mutatva) tükrözi a második világháború rendkívül magas embervesztéseinek a nyomait. Ebben az évben a 25 és az 55 év közötti nők száma több mint kétharmaddal volt magasabb a férfiakénál: 1000 férfire 1676 nő jutott. Oroszország össznépessége 1950-ben mintegy 103 millió főt tett ki.

Az illusztráció kedvéért állítsuk szembe ezt a számot és ezt a kormegoszlást egy Európán kívüli népességgel. Az összehasonlítás, amely szándékosan bizarr, az ENSZ Jemenre vonatkozó becsléseire támaszkodik. Jemen népessége 1950-ben 4,3 millió volt. A jemeni kormegoszlást és az Oroszországéval azonos léptékben ábrázolt népességszámot az ábra alsó fele mutatja.

A következő 50 év Oroszországban a háborús veszteségek részleges elmosódását eredményezte, lényeges népességgyarapodással együtt: 103 millióról 145 millióra [4]. De a 2000 évbéli kormegoszlás legszembetűnőbb vonása a legfiatalabb korosztályok nagyságának drasztikus csökkenése és a nemek időskori arányának folyamatos eltolódása a nők javára. Ez utóbbi jelenség a férfinépeség rendkívül rossz halandósági helyzetének az eredménye. A születéskor várható élettartam 2000 körül a nőknél még viszonylag tekintélyes: a valamivel 72 év fölötti érték olyan szintet jelent, mint például Thaiföldé. Ugyanez a halandósági index a férfiak között csak 60 év, alacsonyabb, mint például Indiában vagy Indonéziában. És az orosz női értéknél alacsonyabb, több mint 12 évvel. Ez a nemek közötti látványos különbség egy igen kétséges értékű nemzetközi rekordot jelent.

Míg Oroszország népessége 50 év alatt 42 százalékkal nőtt, Jemené ugyanezen idő alatt 4,3 millióról 18,3 millióra, vagyis több mint négyszeresére

emelkedett. Hasonló növekedés ugyanez időben Magyarország mai lakosságát az 1950-es 9,3 milliőről 2000-re több mint 40 millióra vitte volna fel.

Mi várható a következő 50 évben? Oroszországban 2000 körül a teljes termékenységi arányszám 1,14, egy általános egygyermek-rendszerénél alig magasabb. A nettó reprodukciós ráta 0,54; ebből következik, hogy a stabil (intrinzikus) növekedési arányszám valamivel kevesebb, mint -2 százalék. Egy ilyen mértékű fogyás fél évszázad után a népességet az eredetinek egyharmadára zsugorítaná. Az így lefestett demográfiai összeomlás mértékére és ütemére nagyszámú népesség esetében kevés példát ad a történelem.

A következő évtizedekben a csökkenés mértékét a múltból örökölt kormegoszlás, melyben a szülőképes nők aránya még viszonylag magas, fékezi. Az ENSZ előrejelzései Oroszországra vonatkozólag azt is feltételezik, hogy a termékenység jelenlegi szintjéről a század közepére több mint 50 százalékkal nő, és a születéskor várható élethossz a férfiaknál 73 év fölé, a nőknél pedig 80 év fölé emelkedik. Az optimista feltételezések ellenére a népességszám 2050-re 104 millióra csökkenne [5]. A 41 milliós fogyás elsősorban a fiatalabb korosztályokat érinti, azaz a kormegoszlás rendkívüli öregedésével jár. A 2050-re előrejelzett lakosság több mint fele 50 éven felüli és 28 százaléka 65 évnél idősebb.

Ugyanezen 50 év alatt Jemen lakossága az ENSZ becslése szerint 18,3 milliőről 102 millióra, vagyis az 1950-es népességszám 24-szeresére nő. Az összehasonlítás Oroszországgal bemutatja a huszonegyedik század demográfiai képének potenciálisan rohamos és gyökeres átalakulását.

Miben keresendők Jemen rendkívüli népességnövekedésének közvetlen demográfiai mozgatórugói? A kivándorlás mértéke az elmúlt 50 évben minimális volt, így gyakorlatilag csak két tényező szerepéről van szó. A huszadik század közepén a jemeni halandósági színvonal még rosszabb, mint Európában 200 évvel ezelőtt. A születéskor várható átlagos élettartam 32 év volt. Ez 2000-re majdnem megduplázódott, 62 évre emelkedve: a férfiak esetében ez már 2 évvel felülmúlta a megfelelő orosz értéket. Ugyanakkor a termékenység makacsul megmaradt az ENSZ által 7,6-ra becsült (bár kétségtelenül gyenge statisztikai adatbázisra támaszkodó számítást tükröző) teljes termékenységi arányszámnál, azaz a 7,6 átlagos gyermekszámnál egy nőre számítva. Hasonlóan magas termékenység az utóbbi évtizedekben csak Nigerben, valamint a gázai övezet palesztin lakosságánál figyelhető meg. A fiatal korösszetétel, amely ilyen demográfiai múltat kísér, garantálja a további gyors népszaporulatot, annak ellenére, hogy a halandóság további javulása már csak kismértékben járulhat a növekedéshez. Mi tételezhető fel azonban a termékenységet illetően? Változatlan szinten történő fenntartása az évi növekedési rátát a mai 4 százalék feletti színvonalon tartaná, sőt majdnem 4 és fél százalékra emelné. 2050-re Jemen lakosság száma így 159 millióra szökne fel, vagyis az 1950-es népesség 37-szeresére. Ez magyar viszonylatban az

1950. évi 9,3 milliós Magyarország helyett egy 2050-ben 344 milliós Magyarországot jelentene. Nem kell komplikált érvekkel bizonyítani hasonló számok abszurditását.

Hogyan oldották meg az ENSZ statisztikusai ezt a gordiuszi csomót népesség-előrejelzéseikben? Bátran, de mégsem teljesen meggyőzően. Feltételezték, bár erre Jemen szociális körülményei – különösen a női lakosság alárendelt társadalmi helyzete és alacsony iskolázottsági színvonala – elég ingatag alapot adnak, hogy 2050-re a termékenység jelenlegi szintjéről 3,35-re, azaz több mint 50 százalékkal alacsonyabbra fog csökkenni. Nyilvánvalónak tűnik, hogy e feltételezett csökkent termékenység ellenére a népességszám előrejelzett nagyságrendje gazdaságilag teljesen implauzibilis. Például Jemen országterületének csak mintegy 3 százaléka művelhető. Jemen olajkincse nem elhanyagolható, de az olajban gazdag arab államokéval vagy Oroszországéval összehasonlítva – vagy akár a 4 és fél millió lakosú Norvégia olajtartalékaihoz képest is – igen szerény. Egy malthusi krízis lehetőségének árnyékát tovább sötétíti az a körülmény, hogy a növekedési potenciál 2050 után elkerülhetetlenül igen magas marad. (Például Kína népessége – bár az ország korösszetétele korántsem volt annyira fiatal, mint a Jemen számára előrejelzett 2050. évi – az egy-gyermek-politika bevezetésekor még 1 milliárd alatt volt, míg ma már 300 millióval több és további 200 milliós növekedés többé-kevésbé biztosra vehető.) A halandóság drasztikus emelkedésének perspektíváját elvetve a gordiuszi csomó megoldását a termékenységnek az ENSZ által feltételezetténél még korábbi és gyorsabb csökkenése jelenthetné. Szükséges volna azonban megjelölni az okokat, melyek egy ily gyorsított tempójú termékenységi változást előidézhetnének. Távolról sem világos, milyen szociális tényezők lehetnének egy ilyen változás valószínű okai.

Végül, íme Oroszország és Jemen össznépességének részletes idősora 1950-től 2000-ig, és előrejelzett értéke 2050-ig [6]. Mindkét idősor könnyen extrapolálható 2050 utánra is. A kép, túlzás nélkül mondható, rendkívüli. Jemen népessége, amely 1950-ben Oroszország akkori népességének egy huszonegyede volt, a huszonegyedik század derekán – alig egy évszázad leforgása után – az ENSZ szerint túlszárnyalja majd Oroszországot.

Az Európai Unió és déli hátszárnya

De – mint ezt már aláhúztam – ezek az ábrák két szélsőséges demográfiai konfigurációjú országot hasonlítanak össze: Európa legnépesebb és az arab világ leggyorsabban növekvő önálló országát. Egy realisabb, és geostratégiai szempontból sok tekintetben fontosabb összehasonlítás céljára tekintünk el a kivételes helyzetű Oroszországtól és az Oroszországot magában foglaló nagy Európától is. Nézzük ezek helyett az Európai Unió – és nem a jelenlegi 15

országból álló, hanem a kibővített, 25 országos Európai Unió (EU 25) – főbb demográfiai vonásait [7].

A 2000-ben mintegy 450 milliós EU 25 kormegoszlásában nélkülözi az orosz kormegoszlás drámaian fűrészfogú jellegzetességeit. De ugyanakkor domináns karaktere félreérthetetlenül hasonló az oroszéhoz. Ötéves bontásban a legnépesebb korosztály valamivel fiatalabb az Oroszországinál: 35–39 éves 40–44 helyett. A fiatalabb korcsoportok nagysága fokozatosan csökken: az 5 éven aluliak száma a 35–39 évesek számának csupán kétharmadát adja. Az idősebb korosztályokban a nőtöbblet az Európai Unióban is magas, de nem annyira, mint Oroszországban. Hatvanöt éves koron felül a nők száma 49 százalékkal magasabb, mint a férfiaké; 80 éven felül a nőtöbblet 125 százalék.

A következő 50 évre az ENSZ előrejelzése feltételezi, hogy a termékenység a 2000. évi 1,4 gyermeket jelentő mutatószámáról 1,82-re emelkedik és az Unión kívülről jövő nettó bevándorlás évi nagysága 500 ezer fő lesz, azaz valamivel több mint 25 millió a század első felében. E népességnövelő feltételezések ellenére 2050-re az EU 25 népessége 50 millióval csökkenne. A csökkenés üteme gyorsuló tendenciát mutatna: az évszázad közepére elérné az évi -0,5 százalékot, vagyis az évi 2 millió főt. 2050-ben a legnépesebb ötéves férfi korcsoport a 60–65 év közöttieké lenne, míg a nőknél a 65–70 közöttieké. Ez olyan demográfia struktúra, amiről számottevő történeti tapasztalattal ma még nem rendelkezünk [8]. A század közepére a népesség fele 50 éven felüli volna és a 65 éves és idősebb korúak aránya az összlakosságban több mint kétszer akkora, mint a 15 éven aluliaké. Az Európai Unióban 2000-ben minden 65 éven felüli korú lakosra 4,25 15 és 65 év közötti korú lakos jutott. Ez a mutatószám a leggyakrabban használt indexe a kereső és eltartott népesség demográfiailag befolyásolt potenciális arányának. Az index távolról sem tökéletes: gazdaságilag fejlett társadalmakban a 15 és 25 év közötti népesség részvétele az aktív munkaerőben ma már általában igen alacsony és a képzettségi igények emelkedésével párhuzamosan az arány egyre kisebbedik. Ami a 65 évhez közeledő népességet illeti, e korcsoportokban a gazdaságilag már nem aktív aránya szintén eléggé magas és az elmúlt évtizedekben növekvő tendenciát mutatott. Nos, e tényeket figyelmen kívül hagyó durva index is a 2000. évi 4,25-ről 2050-re kevesebb mint felére, 1,85-re csökkenne, messzemenő negatív következményekkel a jelenlegi nyugdíj- és egészséggondozó rendszerekre.

A zsugorodó és öregedő népességű Európai Unió közvetlen déli szomszédsága élesen különböző demográfiai képet mutat. Legegyszerűbben, bár távolról sem kielégítően, ez az össznépesség dinamikájával illusztrálható. Az Európai Unió 25 országának 1950-ben 351 millió lakosa volt. Az Indiától nyugatra fekvő mohamedán országok száma, nem számítva ide a volt Szovjetunió ma már önálló közép-ázsiai országait, és a saharai, ill. az attól délre fekvő mohamedán többségű fekete lakosságú országokat, történetesen

szintén 25². Adjuk ehhez hozzá, mint kismértékű korrekciót az Izrael által 1967 óta megszállt területeken élő palesztin népességet 26.-nak. Az egyszerűség kedvéért nevezzük az így meghatározott, Pakisztántól Marokkóig terjedő országok népességét a nyugati iszlám népességének – nyugati, minthogy a definíció kizárja a legnagyobb mohamedán országot, Indonéziát, és olyan országokat, mint például Banglades és Malajzia. Demográfiai viselkedési formák természetesen nem kapcsolhatók logikailag egy egyszerű kulturális-vallási jellemzőhöz. Differenciált termékenységi és halandósági mutatók az iszlám világán belül – például az Afganisztán és Tunézia közötti demográfiai különbségek tükrében – ellentmondanak ilyen egyszerűsítésnek. De az említett 25 ország geográfiailag az EU 25 hátszágának – amolyan közeli-külföldjének – tekinthető és a két országcsoporthoz demográfiai összmutatóinak szembeállítása nem érdektelen. A hátszág megjelölés eurocentrikus voltát a jelen választott téma indokolja. Más szemszögből nézve természetes volna az EU 25-öt a nyugat-ázsiai és észak-afrikai országok hinterlandjaként jellemezni.

Az előbb meghatározott nyugati iszlám népessége 1950-ben 163 millió volt, vagyis az Európai Unió 25-jének kevesebb, mint fele: 46 százaléka [9]. 2000-re, vagyis rövid 50 év alatt ez a népesség 587 millióra, közel négyszeresére nőtt, így már 30 százalékkal felülmúlta az EU 25 népességét. A következő 50 évre a számítások feltételezik, hogy a nyugati iszlám országaiból való kivándorlás mértéke átlagosan évi negyedmillió fölé emelkedik és a termékenység a század közepére lecsökken a 2,3-es átlagos gyermekszámra. Az ebből következő 2050-es népességszám 1,3 milliárd, vagyis az akkori Európai Unió lakosságának több mint háromszorosa. Ezek a számok tükrözik a népességnövekedés logikáját. A huszadik század harmadik negyedében az EU 25 lakossága évi átlagban 2,7 millióval nőtt. Az elmúlt 25 évben ez a szám leesett 1,3 millióra, és a következő 50-ben a várható népességfogyás, mint láttuk, évi 1 millió [10]. A nyugati iszlám országaiban a megfelelő évi növekedési számok 5,7 milliót, 11,3 milliót, és a következő fél században több mint évi 14 milliót tesznek ki. A részletes idősorok ábrázolják ezt a gyökeres demográfiai arányeltolódást az EU 25 és a nyugati iszlám országai között egy rövid évszázad leforgása alatt [11].

Megkockáztatható természetesen az ellenvetés, hogy a nyugati iszlám országok láncát Európától délre túl hosszúnak van meghatározva. Oda tartozik-e tényleg például Pakisztán is? Egy válasz erre az lehetne, hogy a kételkedő látogasson el, mondjuk, Nagy-Britannia számos városába. Nyugat-Európa nagyvárosai ténylegesen inkább arra emlékeztetnek, hogy az Európai Unió déli hátszágai sokkal kiterjedtebbek, mint a nyugati iszlám országai. Részben már de facto, de potenciálisan mindenképpen, a hátszág magában foglalja az egész

² Afganisztán, Algéria, Bahrein, Dzsibuti, Egyesült Arab Emírátsok, Egyiptom, Eritrea, Irán, Irak, Jemen, Jordánia, Katar, Kuvait, Libanon, Líbia, Marokkó, Mauritánia, Omán, Pakisztán, Szaúd-Arábia, Szíria, Szomália, Szudán, Törökország és Tunézia.

afrikai kontinenst, nem csak Észak-Afrika mohamedán országait. Az így kibővített hinterland összlakossága 1950-ben 11 millióval kisebb volt, mint az EU 25 akkori lakossága [12]. A huszadik század végére már egészen más lett a helyzet: a hátszág népessége a századfordulón 1238 milliót tett ki, azaz közel 800 millióval nagyobb volt az EU 25 népességénél. A hátszág 2050-re előrejelzett népessége pedig tovább gyarapodik 180-egynéhány mai Magyarország népesség-ekvivalenssel, így felülmúlva a 2050-es EU 25 lakosságát mintegy 2,7 milliárddal.

Népességpolitika

Mi lehet erre az európai politikai válasz? Egy lehetséges és közkedvelt változat a befogott szemek és fülek politikája: az, amiről nem vesznek tudomást, az nem okoz fejfájást elve alapján. Nehéz volna tagadni, hogy a témával kapcsolatos európai attitűd mentes volna ettől a kényelmes megoldástól. Annyi bizonyos, hogy a nyugat-európai sajtó, az informált közvélemény és az utcai átlagember az elmúlt 10–20 évben sokkal nagyobb érdeklődést mutatott az ózonlyuk, az amazonasi őserdők állapota, vagy a globális felmelegedés problémái iránt, mint tette ezt a népességváltozást illető kérdésekkel, akár Európában, akár Európán kívül. Egy rezonábilis magyarázat erre az aránytalanságra igen egyszerű: az előbbi problémák viszonylag könnyűek, mert vannak rájuk megoldások – vagy elhárítás, vagy alkalmazkodás formájában –, melyek egy technikailag fejlett társadalom számára gazdaságilag elérhetők és politikailag elfogadhatók. A demográfiai dinamizmus problémái, akár országhatárokon belül, akár a nemzetek közötti együttélésben, nagyságrendileg nehezebbek, sőt esetleg megoldhatatlanok. Az utóbbi esetben a kérdés jogosan tűnik el a politikai napirendről: amire nincs megoldás, az többé nem probléma.

Az előbb körvonalazott számok kétségtelenné teszik, hogy Európa globális nemzetek közötti demográfiai marginalizálódása részben már befejezett tény és a huszonegyedik században elkerülhetetlenül tovább folytatódik. Katasztrofális és így kiszámíthatatlan hatású technikai vagy biológiai eseményektől eltekintve nincs olyan népesedési forgatókönyv, amely lényegesen megváltoztathatná a folyamatban lévő nagyságrendi demográfiai arányeltolódásokat Európa és déli hátszága között.

Míndez nem csak Európára, hanem a gazdaságilag fejlett és jómódú országokra általában érvényes, összehasonlítva ezeket a gazdaságilag kevésbé fejlett országokkal. Japán demográfiai jellemzői fő vonásaikban gyakorlatilag azonosak az Európai Unióéval. Az Egyesült Államok demográfiai adatai dinamikusabbak, aminek eredményeként Amerika jelenlegi, az Európai Unióénál még jóval kisebb népessége a huszonegyedik század közepére

valószínűleg eléri majd az EU 25-ét, vagyis a 400 milliót [13]. De mint láttuk, globálisan a 400 millió szerény részarányt jelent. Amerika és Kanada össznépsége 1950-ben még azonos volt a latin-amerikai és a karibi országok együttes népességével. Ma már 200 millióval kevesebb. És a század közepére a különbség valószínűleg mintegy 370 millióra nő.

Gyorsan növekvő régiók

Hogy a nyugati félteke észak-déli kontrasztja kevésbé éles, mint az Európával kapcsolatban előbb bemutatott, az Latin-Amerika gyorsabb demográfiai átmenetének a következménye. Ez a különbség aláhúzza a tényt, hogy a nemzetközi demográfiai súlyarányok drasztikus eltolódásának leghatásosabb, sőt egyetlen igazán hatásos orvossága az elmúlt évtizedekben az úgynevezett fejlődésben lévő országok termékenységének a halandóság leszorításával párhuzamos gyorsabb csökkenése lett volna. Bár kisebb mértékben, ez a megállapítás a következő évtizedekre is érvényes.

Természetesen nem új felfedezésről van itt szó. Kevéssel a második világháború befejezése után a demográfusok előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a halandósági ráták leszorításának a gazdaságilag elmaradott országokba exportált olcsó és sikerrel alkalmazható módszerei a népességnövekedés ütemének történeti precedens nélküli felgyorsulását fogják eredményezni. Mózes első könyvének parancsát, hogy „szaporodjatok és sokasodjatok” a világ ma minden meglévő népe betartotta: ha nem tartotta volna be, eltűnt volna a történelem színpadáról. De az országok huszadik század közepi két és félmilliárdos népességének a parancs második felére is hallgatnia kellett volna, ami úgy szól, hogy „töltsétek be a földet.” Nos, hogy mit jelent a betöltött föld, az emberi ítélet dolga. Nem azt, hogy minden talpalatnyi föld, ami művelhető, meg van művelve, hogy a maximum, amit a rendelkezésre álló technológia ki tud sajtolni a gazdasági gépezetből, ki van sajtolva, hogy a lehető legnagyobb népesség eltartása az olyan cél, ami minden ezzel ellentétes esztétikai és minőségi szempontot másodrangúvá tesz. Ez többé-kevésbé elfogadott elv mindenütt. A több és kevesebb között azonban egyéni megítélésként, és ez ítéletek országokénti summájaként igen nagy különbségek lehetnek, vannak és lesznek. És annak, hogy egyéni ítéleteket milyen módon, milyen hatalmi súlyozással, és milyen sikerrel koordinál egy társadalom és annak politikai intézményrendszere, a történelem tanúsága szerint igen széles skálája van.

Hogy ismét a Bibliát idézzem, a Prédikátor könyve erre vonatkozólag klasszikus malthusi pesszimizmust fejez ki. „Mikor megszorodod a jószág” – mondja a Prédikátor, legalábbis *Károli Gáspár* szavaival – „megszaporodnak annak megemésztoi is”. Ha ez tényleg így van, ez azt jelentené, hogy a gazdasági fejlődés eredményei nem az életszínvonal javítására vezetnek, hanem

azokat teljes egészükben a megnövekedett népesség eltartása szíjva fel. A két véglet – nagyobb népességszám vagy magasabb életszínvonal – közötti kompromisszum az elmúlt 50 évben országonként nagyban különbözött. Bármely korábbi időszakkal összehasonlítva ez a periódus a globális gazdasági növekedés virágkora volt. Különösen érvényes ez a megállapítás az 1950 és 1973 közötti évekre. A GDP évi növekedési üteme minden világrégióban meghaladta a 4 százalékot. Japánban a szám magasabb volt 9 százaléknál, a Japánon kívüli Ázsiában és Latin-Amerikában felülmúlta az évi 5 százalékot, Nyugat-Európában meghaladta az évi 4,8 százalékot, és Afrikában a 4,4 százalékot. De míg e gyors növekedés Japánban és Európában túlnyomó részben az egy főre eső jövedelem emelkedését szolgálta, a magas termékenységű országokban jórészt a növekvő népességet kellett eltartsa. A jószág megszorodott, de megszorodtak annak megemésztői is.

A két tényező – népességnövekedés és GDP növekedés – egymástól analitikailag persze nem teljesen függetlenek, mert kölcsönösen stimulálhatják egymást. Mindazonáltal a választás lehetősége tág – a demográfiai növekedésnek gazdasági ára van és rohamos demográfiai növekedés esetén ez az ár igen magas lehet. Hogyan befolyásolta volna Magyarországon az élelmiszerellátást, a lakásviszonyokat, a környezet tisztaságát, a közlekedés színvonalát, az iskolák és az egészségügyi ellátás minőségét és az életszínvonal sok más mutatóját, ha az ország lakossága az elmúlt 50 évben 30–40 millióra szökkent volna fel? Milyenek lennének az EU 25 gazdasági kilátásai a századfordulón, ha az EU 25 2050-re várható népessége – déli hátszágának demográfiai viselkedését követve nem 400 millióra volna tehető, hanem 2,8 milliárdra? Nyilvánvaló, hogy ilyen irreális feltételezéseken alapuló kérdések választ aligha érdemelnek. De a gazdaságilag elmaradott világ legtöbb országában hasonló kérdéseket fel lehetett tenni 1950 körül annak biztos tudatában, hogy ha a termékenység esése nem követi gyorsan a halandóság esését, a népességnövekedés a huszadik század második felében három- vagy négyszeres lesz, jórészt felszívva a GDP növekedését, azaz lassítva, sőt helyenként negatívvá téve az egy főre eső jövedelem emelkedését. Ez volt a helyzet például az afrikai kontinens egészét tekintve a huszadik század utolsó évtizedeiben.

A második világháború befejezése után megindult nemzetközi akcióprogramok, melyek a halandóság lezorítását célozták és nagy szerepet játszottak a költői túlzással demográfiai robbanásnak nevezett folyamat elindításában, nem ütköztek politikai ellenállásba. De ez aligha mondható el a születési ráták, azaz a népességnövekedés ütemének csökkentését célzó programjavaslatokról. Kétségtelen, hogy hasonló beavatkozásokra nemzetközi szinten nem volt precedens. Az Amerikából először magánszervezetek által az 1950-es évek elején elindított, majd 1960-tól kormány szinten is szervezett akciók, melyek családtervezési szolgáltatásokra segítséget ajánlottak a

fejlődésben lévő országoknak, némi támogatást kaptak a skandináv államoktól és Nagy-Britanniától. A kontinentális Nyugat-Európa, a szovjet blokk államait nem is említve, azonban sokáig makacsul más véleményen volt. Az 1974-ben amerikai nyomásra összehívott első kormányközi népeségi világkonferencia lökést kívánt adni a föld akkor még harmadik világnak nevezett régióiban az új születésszabályozási technikák elterjesztéséhez. Mint ahogy az európai demográfusok doyenje, *Alfred Sauvy* a konferenciáról szólva kifejtette: ezek a tervek európai szemmel részben gyermeket amerikai játékoknak vagy még inkább a nemzetek szuverén jogaiba való agresszív beavatkozásoknak minősültek. A nemzeti szuverenitás meg nem kérdőjelezett érvényesítése a gyors népeségzsaporulatot illetően azonban feltételeznél, hogy az ebből következő gazdasági egyenlőtlenségek, politikai zavarok, és vándorlást stimuláló népsűrűségi nyomások a szaporodó országok határain belül maradnak. A történelem tanúsága szerint erre azonban vajmi kevés garancia van. A népesedés kérdése tehát legitim módon szerepelhet a nemzetközi tárgyalóasztalokon.

Az 1974. évi népesedési konferencia, magáévá téve egy az emberi jogok első világkonferenciáján 1968-ban, Teheránban elfogadott formulát, deklarálta hogy „minden párnak vagy egyénnek alapvető joga, hogy szabadon és felelősségteljesen meghatározza gyermekei számát és születésük időzítését”. Ez egy dicséretes elv, melynek érvényesítését családtervezési programok segíthetik. De az elv szakadatlan ismétlése későbbi nemzetközi fórumokon, gyakran a felelősségteljeségre való utalás elhagyásával, nem változtat a tényen, hogy a deklarált emberi jog érvényesítése feltételezi, hogy az egyéni termékenység döntései összeredménye harmóniában van a nemzet, sőt a globális társadalom érdekeivel, vagy legalábbis tolerálható eredményt szolgáltat. Ez a gyakorlati szempontból sokszor igen lényeges megszorítás általános érvényű. Például Németországban vagy Amerikában, ha egy házaspár hat gyermeket vállal, a szomszédok legtöbbször elismeréssel néz egy ilyen családra, feltéve, hogy a gyermekek rendesen vannak nevelve, és el vannak látva egy normális gyermekkor minimális materiális kívánalmaival. Más szomszédok esetleg fejüket csóválnák, vagy kifejeznék rosszallásukat, de ez nem érintené a szülők szuverén gyermekvállalási jogát. Érdeemes megjegyezni, hogy a hatgyermekes termékenységi szint aligha nevezhető rendkívüli magasnak. Ez a szint a biológiailag megengedettnek kevesebb, mint fele, tehát fenntartása általában számottevő születésszabályozási gyakorlatot tételez fel. És ami a nagycsaládokban született gyermekek kvalitását illeti, könnyű volna a nyugati világ történetéből olyan művészek, tudósok, szentek, költők listát összeállítani, akik szüleik hatodik vagy magasabb sorszámú gyermekei voltak.

Nyilvánvaló azonban, hogy ha minden család így viselkednék, az egy alacsony halandóságú modern társadalomban ellentétes volna a közjóval. Egy 50 év alatt maghatszorozódó lakosság számú Németország vagy Amerika többé

nem hasonlítana korábbi önmagára. Egészséges intézményrendszerű államok hamarosan megtalálnák a módját, hogy az egyéni termékenységi kívánalmakat hogyan csökkentsék. Az egyének egy társadalmi mátrixban élnek, amely a közjó nevében korlátozhatja szuverénnek mondott jogait.

E logika legdrasztikusabb alkalmazása Kínában történt. Miután a mezőgazdaság kollektivizálását követő 1959–61-es éhínség 30 millió áldozatot követelt, a kínai vezetők gondolkodása a népességnövekedés következményeiről gyökeresen megváltozott és végül a kötelező egy-gyermek-rendszer bevezetésébe torkollott. Más fejlődésben lévő országokban – kevés kivétellel – a termékenységi átmenet kormánybefolyástól nagyrészt mentes, klasszikus formákat követett. Ahol a fejlett államokkal való gazdasági kapcsolat intenzív volt, a termékenység esése viszonylag nem nagy késéssel követte a halandóság leszorítását. Jórészt külföldi segítséggel szervezett családtervezési programok segítettek ebben, de a folyamat alapvetően a nyugati kulturális és technológiai penetráció és az ebből következő gyermekvállalással kapcsolatos családi gazdasági kalkuláció változásának együttes eredménye volt. Ahol ezek a tényezők nagyrészt hiányoztak, mint elsősorban azokban az országokban, melyek Európa déli hátszágát alkotják, a termékenység esése késett, vagy máig sem indult meg.

Népesség és geopolitika

E késés demográfiai kihatásai messzemenő következményekkel járhatnak a nemzetközi rendszer hosszú távú stabilitását illetőleg. A gyors demográfiai növekedés helyenként a túlnépesedés ismérveit mutatja: egyes országok gazdaságilag képtelenek arra, hogy kielégítsék a lakosság egy növekvő hányadának minimális anyagi szükségleteit, vagy, ambiciózusabb meghatározással, hogy legalább fokozatosan felzárkózzanak a fejlett világ életszínvonalához. A túlnépesedés nem csak alááshatja ilyen országok belső politikai-társadalmi egyensúlyát, hanem hatásaiban túlléphet a határaikon is. Például kivándorolni kívánók és kivándorlók nagy tömegeit eredményezheti még akkor is, ha a célországok e folyamatot elfogadhatatlannak tekintik.

Európának és a Nyugatnak általában már nincs esélye ennek a nemzetközi demográfiai helyzetnek az átformálására, de a kép valamelyes javítása még ma is fontos feladat. Az elkövetkező évtizedek termékenységi szintje nem szigorúan predesztinált. Az ENSZ bátran feltételezi, hogy a termékenység ott is, ahol ma még magas, lényegesen csökkenni fog. De a folyamat további felgyorsítása megfelelő népességpolitikai eszközökkel nem elképzelhetetlen.

A termékenység gyors esése ott, ahol a termékenységi szint még magas, mint különösen az iszlám sok országában, demográfiai rezsimváltást igényel. Ez a gazdaság messzemenő strukturális átalakulását és egy ezzel párhuzamos gyökeres kulturális változást tételez fel. A történelmi tapasztalat megjelöl

kulcsfontosságú tényezőket, melyek elindíthatnak vagy felgyorsíthatnak ilyen változásokat a huszonegyedik század első évtizedeiben, kínai stílusú eszközök alkalmazása nélkül. Ezek közé tartozik a gazdaság nyitottsága a nemzetközi kereskedelem és tőke mozgások felé (vagyis integráció a világgazdaságba); az oktatási rendszer nagymértékű kiterjesztése és minőségi megerősítése; a női egyenjogúság megvalósítása. Kulturális befolyások különösen fontosak a társadalmi, ezen belül a demográfiai változások előmozdításában. Ezek legtöbbször spontán folyamatok következménye, melyek korlátolt lehetőséget hagynak tervezett programszerű beavatkozásokra. De hathatós külső befolyás, mely előmozdítaná a modern társadalmakra jellemző szociális és politikai intézményrendszerek térhódítását – így az emberi és polgári jogok tiszteletben tartását, a tömegtájékoztatási eszközök szabadságát és a tulajdonjog öröklését – nagyban segítené a termékenység csökkenését serkentő kulturális hatások erejét azokban az országokban, melyekben a népességnövekedés tempója még ma is különösen gyors.

Mit tehet ennek érdekében – egy demográfiai rezsimváltás érdekében – a Nyugat? A kulturális penetráció szerepét e tekintetben nehéz volna túlbecsülni. *Goethe* és *Proust* exportja ilyen szempontból sajnos kevésbé hatásos, mint a televíziós szappanoperák, hollywoodi filmek és gyorskiszolgáló éttermek terjedése. Ez utóbbiak, demokratikus politikai receptek propagálásával kombinálva hatékonyabbak, mint a családtervezés közvetlen propagandája. Ha vannak a kulturális befolyásnak ennél elegánsabb és hathatósabb formái, Európának nagy szerepe lehetne ezek kidolgozásában és így a hátszágában gyülemelő demográfiai nyomással elkerülhetetlenül együtt járó politikai, gazdasági és katonai instabilitás enyhítésében. Európa erre eddig kevés hajlandóságot mutatott, és nem valószínű, hogy egy egyre inkább maga felé forduló Európa legalább a jövőben képes volna ilyen szerepre.

Népességnagysággal rendezett körülmények között természetesen nem csak elszegényedés és politikai instabilitás, hanem arányosan megnövekedett gazdasági, politikai és katonai erő is járhat. A modern fejlődés feltételei a globalizáció korában jól ismertek: kompetens kormányok és társadalmak tudnak élni ezekkel. Negyven évvel ezelőtt Dél-Korea egy főre eső jövedelme kisebb volt, mint például Ghánáé. Ma már, mint tudjuk, nagyon más a két ország helyzete: a dél-koreai jövedelemszint vásárlóerő paritásban számolva több mint kilencszer magasabb. Ellentétben a Nyugaton, és különösen Európában széles körben elfogadott tévhittel, nincs a természet által támasztott akadály annak, hogy olyan demográfiai óriások mint Kína, India vagy Brazília ne váljanak gazdasági és katonai nagyhatalmakká is, és tegyék ezt már a huszonegyedik század első évtizedeiben. Ilyen változások geopolitikai következményei ma még nem világosak, de aligha lesznek elhanyagolhatók. Ma például az Egyesült Nemzetek közgyűlésében az egymilliárdos India ugyanúgy egy szavazattal rendelkezik, mint a szintén szuverénnek mondott, de

százezerszer kisebb lakosú ENSZ-tag Tuvalu. Nem meglepő, hogy az ENSZ közgyűlési határozatainak súlya fölöttébb szerénynek mondható. De a befolyásosabb Biztonsági Tanácsban Indiának csak időnként van helye, és akkor is csak mint egynek 15 közül, vétójog nélkül. Az öt vétójoggal rendelkező ország között, már több mint 50 éve, három európai ország van. E három hatalom együttes népessége jelenleg Indiáénak alig egynegyede; 2050-re kevesebb, mint egyhetede lesz. Fenntarthatóak lehetnek-e a nemzetközi intézményrendszer mai formái a következő évtizedekben és azon is túl? Merészség volna erre a kérdésre igenlő választ adni, már csak demográfiai érvek alapján is. És ha a francia és angol vétójogot a Biztonsági Tanácsban egy nap az Európai Unió örökli, vajon vétójogot kapnak-e e jog használatát illetőleg az Európai Unió egyenrangú szuverén államai? Mint például Málta, amely alig 400 000 lakosával az Európai Unió lakosságszámának kevesebb, mint egy ezredrészét teszi ki. Ilyen illetlen demográfiai alapozású kérdések egy békés paradicsomi világban nem volnának relevánsak. De a világ már régen volt békés és paradicsomi, és valószínűtlen, hogy a huszonegyedik században a nemzetek közötti konfliktusok véget érnek. A demográfiai tényezők szerepe konfliktusok keletkezésében és megoldásában minden valószínűség szerint a jövőben egyre növekedni fog.

Az alacsony termékenység régiója

A geopolitikai problémák mellett is, sőt azok részleges ellensúlyozásaként, marad még Európában a Voltaire-i feladat, a saját kertek művelése. A második világháború befejezése óta Európa, legalábbis annak négy évtizedig az amerikai védelmi ernyő alatt gyarapodó nyugati fele, e tekintetben történelmében egyedülálló eredményeket produkált. Az Európai Unió folyamatban lévő átalakulása e jóléti terület további kiterjesztését ígéri kelet felé. Egy „légy a levesben” ismét a demográfia.

A klasszikus liberális elmélet az állam optimális szerepét szigorú határokon belül képzei el, azaz csak olyan társadalmi értékű funkciókra korlátozva, melyek az egyének egymás közötti spontán kooperációjából nem jönnek létre. Feltehetőleg a demográfiai stabilitás biztosítása, ha ezt spontán homeosztatikusan mechanizmusok nem eredményezik, még a csak éjjeliőri feladatokat betöltő állam funkciókörébe is jogosan beletartoznék. Mint a honvédelem, hivatott lehetne az ország népességének és életképességének megőrzésére, ha ezt polgárainak gyermekvállalási kedve együtt és önkéntesen nem produkálja.

A gazdag világ modern államai, kiváltképpen Európában, sokkal szélesebb feladatokra vállalkoznak, mint a klasszikus elmélet éjjeliőr állama. De ellentétben a karakterisztikusan javító szándékú intervencionista állam

attitűdjével, a nyugat-európai országok termékenységgel kapcsolatos ideológiája szigorúan *laissez faire*. Ezt részletesen dokumentálni könnyű volna, itt elég csak egy forrást idézni. Az ENSZ időnként számba veszi tagállamainak formálisan deklarált népességpolitikáját. A legutóbbi erről szóló jelentés a 2001. évi válaszokat taglalja. A sok kérdés közül az egyik a kormányok nézetét kérdezi a termékenység színvonalát illetően. Az Európai Unió jelenlegi 15 tagállama közül 14 erre a kérdésre úgy válaszolt, hogy „satisfactory” – kielégítő. A sorból kilógó egyetlen ország, mely termékenységét „too low” – túl alacsonynak – deklarálta, Ausztria volt.

Nem meglepő módon az Európai Unió 12 tagjelölt országának kormánynyilatkozatai (most ide számítva Romániát és Bulgáriát is) a nyugat-európaival teljesen ellentétes képet mutatnak. Míg ugyan Szlovénia és Málta kielégítőnek mondta termékenységét, a többi tíz jelölt túl alacsonynak találta azt. Ebben még valószínűleg szerepet játszik egy a tervgazdálkodás korából visszamaradt bizalom-töredék a termékenységet befolyásoló kormányintézkedések hatásosságában. Feltehetően, az Európai Unióba való belépés után, az eurokonformizmus diadala e területen is csak idő kérdése lesz.

De ilyen nyilatkozatok jelentőségét, akár igenlik, akár tagadják a túlzottan alacsony vagy túlzottan magas termékenység problémáját, hiba volna túlbecsülni. Például az orosz hivatalos álláspont szerint a termékenység túl alacsony, de két hónappal ezelőtt Moszkvában járván beszélgetéseim számos vezető orosz népesedési szakértővel megkérdőjelezték ezt az álláspontot. Mit tesz az orosz népességpolitika a termékenység emeléséért? Egyöntetű volt a válasz: semmi érdemlegeset. Ugyanakkor például Svédországban, mint sok más nyugat-európai országban is, szociálpolitikai rendszerek és juttatások széles szövevénye olyan jellegű, amelyet egy régebbi terminológiával pronatalistának neveztek volna. De ilyen cél hivatalosan manapság általában kereken tagadott. A politikai korrektség kívánalmaitól eltekintve egy jó ok erre az a melankolikus tény, hogy mint születési arányszámokat stimuláló tényezők, e szociálpolitikai intézkedések múltbéli eredményei a legszimpatikusabb értelmezések szerint is minimálisnak bizonyultak.

A Nyugat-Európában kialakult, e területre vonatkozó domináns szociálpolitikai óhaj az, hogy a női népesség részvétele a formális foglalkoztatott munkaerőben összeegyeztethető legyen a gyermekvállalással. Kevés társadalompolitikai kérdésben élveznek a kormányzatok nagyobb és egyöntetűbb támogatottságot demográfusoktól és szociológusoktól, mint ebben a kívánalomban. Rutinszerű például európai országok közötti különbségeket termékenység tekintetében annak tulajdonítani, mennyire kompatibilis a nők munkaerőpiaci részvétele a gyermekszüléssel és gyermekneveléssel. Makrogazdasági szempontból a női munkaerő mobilizálása tükrözi a foglalkoztatottság emelésének előnyös voltát egy olyan demográfiai helyzetben, melyben az aktív dolgozók és a nyugdíjra jogosultak egymáshoz

viszonyított aránya egyre inkább romlik. Mikrogazdasági szinten ugyancsak jó okok diktálják a politika támogatottságát. Amint a kétkeresős családok aránya számottevővé válik egy gazdaságban, az egykeresős és különösen a gyermeket is nevelő családok relatív anyagi helyzete egyre inkább előnytelené, sőt gyakran tarthatatlanná válik. A gyermeknevelés költségeinek fokozatos kollektivizálása (például ingyenes vagy nagymértékben szubvencionált iskola előtti csecsemő- és gyermekotthonok létesítésével) hivatott a külső fizetett munka és a gyermeknevelés konfliktusának enyhítésére. De ezeknek a juttatásoknak az adóterhek növekedésében megnyilvánuló következménye fokozza annak szükségességét, hogy a családban legalább két kereső legyen. A szisztéma így önmagát erősíti és a gyermekkel tartósan (értsd 20–25 évig) otthon maradó anya vagy apa lehetősége csak a kivételesen jómódú családok számára marad meg. Vagy olyan családok számára, ahol a szülők hajlandók megtagadni maguktól és gyermekeiktől a materiális jólétnek azt a színvonalát, melyet társadalmi referenciárétegük legtöbbször a szükséges minimumnak tekint.

Sok más tényező is erősíti a magas női foglalkoztatottság igényét. A válással végződő házasságok gyakorisága a nem önálló keresettel rendelkező házastárs számára nagy anyagi kockázatot jelent. De stabil házasságokban is az önálló kereset és az ezzel járó saját jogú nyugdíj vagy az aktív élet idején való saját névre történő vagyonfelhalmozás erős ösztönzést teremtenek a formális munkaerőben való részvételre. Továbbá a magasabb kereset arányos a formális képzettség színvonalával, aminek megszerzése egyre hosszabb éveket vesz igénybe, késleltetve mind a házasságot, mind a gyermekvállalás kezdetét. Kétségtelen, hogy sikeres szociálpolitika enyhítheti az ebből eredő konfliktusokat, erősítve a gyermekvállaláshoz szükséges bátorságot. De a siker lehetőségei legjobb esetben is korlátozottak. Ha a szülők tradicionális szerepét iskoláskortól felfelé, sőt gyakran babakortól kezdve intézmények veszik át, a szülői szerep devalválódik. Ez esetben végül is egy macska vagy egy kanári nem csak kevesebb bajjal és kockázattal jár, hanem gyermekekkel (akiket az idő nagy részében egy szülőpótló személy vagy intézmény nevel) ekvivalens emocionális jutalmakkal is szolgálhat. Nem meglepő tehát, ha a gyermek és a kétkeresős család kompatibilitását kereső politika, flexibilis munkaidő, bőkezű fizetett szabadság, apai babaszolgálat és hasonló családpárti intézmények ellenére azt eredményezi, hogy a vállalt gyermekszám a nulla-, egy- és kétgyermekes családok uralkodó rendszere felé gravitál. Még ha fordított súlyozású is ez a választás, a három vagy több gyermekes családok fokozódó eltűnése olyan átlagos termékenységhez vezet, amely alatta marad annak a szintnek, amely a népesség egyszerű reprodukciójához szükséges. Két gyermek, ha a szülők azt nagyon kívánják, még összeegyeztethető a kétkeresős családdal, ha jelentős életstílusbeli és anyagi áldozatok árán is. Három gyermek mellett egy külső teljes munka vállalása már heroikusnak mondható, de már négy vagy több gyermek, hacsak a szülők nem oly tehetősek, hogy bérelt

otthoni munkaerő segítségét kérhetik, modern körülmények között a felelőtlenség határát súrolja.

De nem mutat minden közvélemény-kutatás arra, hogy a legtöbb nő, férfi, vagy család legalább két gyermeket szeretne? Nem következik-e ebből, hogy a szociálpolitika feladata, függetlenül attól, hogy kifejezetten pronatalista vagy csak gyermekszám-közömbösen családpárti, egyszerű: anyagi és morális ösztönzéssel lehetővé tenni, amit a családok (vagy az egyedülálló nők) amúgy is akarnak? A válasz a kérdésre az, hogy preferenciák gyermekszámra vonatkozólag bár őszinték lehetnek, versenyben vannak számtalan más preferenciákkal, melyek elérésére modern társadalmak legalábbis elvben lehetőséget adnak. A verseny eredménye általában nem a gyermek javára dől el. Ezeket a születéseket nevezte *Günter Grass Kopfgeburten*-nek egyik regénye címében: olyan gyermekeknek, melyek a szándékozó szülők fejében, de csak ott, születnek. Mint a regény fiatal német tanítópárjának esetében, néha egy utazás Báli szigetére, vagy a szövetségi választások eredményének megvárása (csak nem hozunk világra egy gyereket, ha *Franz Joseph Strauss nyer!*) elsőbbséget élvez a tervezett babával szemben. De anatómiailag a *Kopfgeburten* a népesség utánpótlásának nem a leghatékonyabb formája. *Grass* persze elmélázott azon, hogy talán van ebben a gondviselésnek valamely bölcs elrendezése. Mi is lenne ebből a világból, ha annyi német lenne benne, mint kínai? De eme ominózus esetlegesség ma, és ameddig a szem ellát sem Németországot, sem az Európai Uniót nem fenyegeti. Ami bizonyosra vehető az az, hogy a ma elméletben és gyakorlatban egyaránt elfogadott uralkodó európai szociálpolitika virtuálisan biztosítja a termékenységnek az egyszerű reprodukció alatt maradó színvonalát és így az európai népesség hosszú távú fogyását.

Ellenvetés lehet ezzel az ítélettel szemben, hogy a modern posztindusztriális gazdaság egyénekkal és családokkal szemben támasztott követelményei, és különösen a gyermeknevelés magas költségei, meghusítják a látens gyermekvállalási kedv érvényesítését. Ha a társadalom egy magasabb jövedelmi szintre emelkedik, egy automatikus korrekció talán logikusan következik majd. De vajmi kevés adatot lehetne felhozni, amely ezt a tézist támogatná. Bizonyíték az ellenkezőjére viszont bőven van. Egyszerű példa gyanánt nézzük két, Magyarországhoz közeli és szintén közmondásosan gyermekszeretőnek tartott ország, Ausztria és Olaszország esetét [14]. Az egy főre eső átlagos évi jövedelem 1990-es dollárértékben számolva 1870 és 1945 között lassú ütemben emelkedett mindkét országban, de nagyjából \$1500 és \$3000 között maradván. A második világháborút követő rendkívüli gazdasági fellendülés ezeket a számokat az 1990-es évek elejére 16 000–17 000 dollárra vitte fel. Mi volt e soha nem tapasztalt prosperitásnak a következménye a termékenység alakulására? Ausztriában a már régebben alacsony termékenység még mélyebbre süllyedt és Olaszországban a korábban viszonylag magas

termékenység leesett az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alig több mint felére. A jószág megszorodott, de annak megemésztői nem csak, hogy nem szaporodtak meg, hanem úton vannak a rohamos fogyás felé. Az ábra megjelöl néhány összehasonlítható magyar jövedelmi adatot is. Előadásomban magyar vonatkozású kommentárokat gondosan kerültem. Másként tenni részéről nem lett volna tanácsos, minthogy Magyarország bőven el van látva kiváló demográfusokkal, és sokan ezek közül itt ülnek e hallgatóságban. Most mégis megkockázatom a megjegyzést, hogy Magyarországon egy olasz vagy osztrák gazdasági fejlődéshez hasonló teljesítmény, bármennyire is kívánatos lehetne ez minden más szempontból az elkövetkező években, nem hoz majd tartós javulást a magyar termékenység színvonalát illetőleg.

Persze egy ország jövedelme esetében nem csak az átlag fontos, és nem is elsősorban az átlag, hanem az összjövedelem elosztása. A mai európai szociálpolitika főszekőze és érdeklődésének központi témája a jövedelemelosztás helyes mikéntjének a meghatározása. Az európai jóléti állam eredetileg annak a viszonylag kisszámúként meghatározott rétegnek a megsegítését tűzte ki céljául, amely saját hibáján kívül, egyszerű balszerencse (mint például árvaság) vagy a dinamikus piacgazdaság többé-kevésbé elkerülhetetlen sűrűlódásainak mellékhatásaként átmenetileg vagy taratósabban súlyos anyagi nehézségekkel nézett szembe. De nem kellett túl sok idő annak felfedezésére, hogy az állam által eszközölt újrafelosztás korlátai a politikai piac segítségével messzemenően kitégíthatók. A ma legfejlettebbeknek mondott jóléti államokban már a nemzeti össztermék mintegy 60 százaléka megy keresztül a központi büdzsén. Az elosztások túlnyomó többsége nem a viszonylag jómódúaktól a szegények vagy legalábbis kevésbé jómódúak felé, hanem átlagos jövedelmű társadalmi rétegektől más átlagos jövedelmű társadalmi rétegek felé történik, attól függően, hogy politikailag mennyire sikeresen képviselt érdekcsoportokról van szó. Az újrafelosztás így kialakult és szüntelenül változó rendszere és az ebből következő nyertesek és vesztesek eloszlása majdnem kibogozhatatlanul szövevényes és áttekinthetetlen. Mint ahogy alig megbecsülhetők az alkalmazott bürokratikus apparátusok ezzel kapcsolatos költségei és az újrafelosztás mikéntjéből származó gazdasági és szociális viselkedésformákat torzító veszteségek is. Egy alkotmányos fék hiányában a dinamikus jóléti állam logikus végkifejlete az volna, hogy minden igazán fontos szükséglet bölcsőtől a koporsóig az állam fedezze polgárai számára. Sajnos, az erre való fedezet nem mannaként jön az égből, hanem adók formájában kell összegyűjteni azt. Az adózóknál meghagyott források így afféle zsebpénz formáját ölthetnék fel, frivol kiadások fedezésére, mint például fagyalt és mozigegy.

E szociális paradicsom képe persze csak karikatúra, de illusztrálja az európai stílusú jóléti állam központi problematikáját. Jelen összefüggésben pedig emlékeztet arra, hogy ebbe az érdekcsoportos partizánharcba kapcsolódik

és illeszkedik be a termékenységet akár nyíltan akár burkoltan stimulálni kívánó újraelosztás ambíciója, mint viszonylagos késői jövevény. (Nyugat-Európában, mint sok helyen másutt is, *Bismarck*tól kezdődően, a bajnok e harcban az időskorú népesség jól szervezett lobbyja és mind abszolút számban mind részarányban rohamosan növekvő szavazótábor.)

A termékenység kérdésére is áll, hogy exhortáció és propaganda kormányok részéről igen gyér eredményeket hoz. Az egyetlen hatásosnak vélt fegyver a materiális juttatás, pénz vagy szolgáltatások formájában. Messze vezetne itt ezeknek a kérdéseknek részletes taglalása. Csak néhány idevonatkozó megjegyzést kívánok tenni.

Ami a termékenységet illeti, a vállalt gyermekszámok egyre szűkülő variációja aláhúzza az állami pénzüsztonzések szükségképpen alacsony hatásfokát. Ha minden család egy gyermeket akarna, az egy gyermek minden valószínűség szerint megszületnék állami juttatások nélkül is. Egy elrendezésnek, melyben A fizet B egy gyermekéért és B fizet A egy gyermekéért nincs sok értelme, még akkor sem, ha ez a csereakció valamely bürokratikus csoda folytán költségmentes volna. De ha a választás, reálisabban, nulla, egy, vagy két gyermek között ingadozik, az állami jövedelemtologatások hatékonysága aligha nagyobb, sőt könnyen kontraproduktív lehet. A súlyosan adóztatott gyermektelen talán jó okot talál, miért nem alapít családot vagy miért nem vállal egy gyermeket sem. Az egygyermekes ugyanígy gondolkozhat a másodikról. És így tovább. E tekintetben tehát az állam semlegessége – azaz, eltekintve a formális iskolai képzés nagy részének történetileg kialakult kollektív finanszírozásától és az eltartott gyermekek számától függő adóalap-leírásoktól, az állam be-nem-avatkozása a jövedelemelosztás mikéntjébe pronatalis célzattal – szembesítené a szülőket és potenciális szülőket azzal a múltban jól megszokott ténnyel, hogy a gyermekvállalás költséges vállalkozás, és a gyermek költségeinek elfogadását a társadalom önkéntes személyes választásnak tekinti, amely speciális és hosszú távú törvényes kötelezettségeket von maga után, de amely ugyanakkor mással nem pótolható emocionális és szociális jutalmakat is ígér. A múlt tapasztalataiból ítélve feltehető, hogy a szociálpolitika ilyenén auszteritása nem csak a mainál magasabb születési arányszámokat eredményezne, hanem aránytalanul emelné a termékenységet a társadalom azon tagjai között, akik legjobban predisponáltak a szülői szerepre. Egy sikeres pronatalista politika célja nem csak több gyermek születése, hanem olyan gyermekeké, akiknek neveltetésüktől fogva jó esélyük van arra, hogy a társadalom produktív és felelősségteljes tagjaivá váljanak.

Az uralkodó európai szemlélet szerint a gyermeknevelés költségeinek szocializálása, ha nem is eredményez sokkal több gyermeket, kifejezi a társadalmi szolidaritást és az egymással való törődés dicséretes eszméit. Ha ez a szegényebb 10–20 százalék gyermekeire vonatkoznék, vagy ha a juttatások mannaként tényleg az égből jönnének, igazságos elosztásra várva, ez az érvelés

meggyőző lehet. De valószínűbb, hogy általános alkalmazása inkább vizályt, elégedetlenséget, és passzivitást szül. Politikailag meghatározott kedvezményjuttatások tekintetében a kinek, mikor, miért, mennyit, meddig, hányszor, milyen felügyelet mellett kérdéseire nincsenek kielégítő válaszok. Nem meglepő tehát, hogy a politikai piac pénzkavaró határozatai e kérdésekre válaszolva állandó változásokat mutatnak, bizonytalanságot, bizalmatlanságot és elégedetlenséget garantálva – nem csak azok között, akik egy-egy szociálpolitikai séma juttatásaiból nem részesülnek, hanem a kedvezettek körében is. Gyermeket vállalva a szülők hosszú távú kötelezettségeket fogadnak el. A biztosra vehető állami támogatás mértéke és mikéntje viszont tapasztalatuk szerint nem terjed tovább a változó kormányok várható élettartamánál. Az ilyen szociális atmoszféra aligha kedvez a termékenység emelésének. Ha elfogadottá válik Európában, hogy az egyszerű reprodukció alatt maradó termékenység egy korrekcióra váró szociális probléma, az idő megérett a gyermekvállalást befolyásoló szociálpolitika radikális újragondolására.

Bevándorlás

Ugyanez áll az európai népességpolitika másik nagy témájára, a nemzetközi vándorlás kérdésére is. A második világháborút követő évtizedekben Nyugat-Európa, részben egykori gyarmatbirodalmának elvesztése következtében, részben, mondhatni, egyszerű figyelmetlenségéből, kivándorló szubkontinensből bevándorló országok szubkontinensévé lett. Az európai jóléti állam még elemi éjjeli kötelességét is elmulasztó figyelmetlenségére kevés jobb példa van, mint az úgynevezett vendégmunkások importálása az 1950-es és 1960-as években. A vendégek elhatározták, hogy maradnak, sőt magukhoz kéretik otthonmaradt rokonaikat. Demokratikus államok ezen egyoldalú határozatoknak, melyek ráadásul munkaadóik gazdasági érdekeivel harmóniában voltak, nem tudtak ellentmondani. Így lett például Németország ma sokmillió mohamedán bevándorló gyakran barátságtalan hazájává.

Manapság – nem annyira az Európai Unió szklerotikus gazdasági dinamizmusa, mint inkább az Unión belüli politikai és szociális biztonsággal párosult jólét és a hinterland összehasonlíthatatlanul rosszabb gazdasági-politikai-szociális helyzete közötti különbség miatt – az Unió migrációs vonzereje nagyobb, mint valaha. A demográfiai folyamatok fentebb vázolt kontrasztja biztosítja, hogy a potenciális nemzetközi vándorlók száma alig felmérhetően nagy és gyorsan növekvő. Ugyanekkor az Unión belül a közvéleményben megnyilvánuló hajlandóság a nemzetközi vándorlók befogadására bárholonnan, de különösen az iszlám országaiból, Fekete-Afrikából és Ázsiából kisebb, mint bármikor volt. De az öregedő népességstruktúra logikája ellentmond ennek a rezisztenciának. Az Európába való bevándorlás

volumene hasonló a jelenlegi amerikaiéhoz: mintegy évi egymillió legális és körülbelül évi félmillióra becsülhető illegális bevándorlóból áll. A különbségtétel a két kategória között bizonyos fokig csak statisztikai pedantéria: az illegális bevándorlók többsége bizonyos idő múltán kétségkívül állandó és legális rezidensé válik. Európa bevándorlási politikája számszerűen kicsiny, magas képzettségű munkavállaló favorizált befogadásától eltekintve kizáró célú: mint a *Babits* vers mondja, a gazda bekeríti házát. De a kerítés lyukas és rosszul őrzött, mert a költségek, amivel egy áthághatatlan kerítés járna túl magasak, nem csak materiálisan, hanem a bentlakók jogainak és kényelmének szempontjából is. Így történhet, például, hogy Görögországban az utolsó népszámlálás felfedezte, hogy az ország népessége 10 százalékkal, egy millióval nőtt, de a természetes szaporodás – a születések és a halálozások közötti különbség az évtized alatt csak 20 ezer főt (mintegy 0,2 százalékot) tett ki.

Az Európába való bevándorlás megállítani ugyan valószínűleg nem tudja a népesség csökkenését, de fékezni képes lesz azt. *Oswald Spengler* jóslata így mégis igaznak bizonyulhat: az elnéptelenedés lassú lesz és nem gyors, és így tényleg századokig tarthat. Ugyanakkor azonban a népesség etnikai összetételében, és ápolt kulturális hagyományaiban is, elkerülhetetlenül kicserélődik. Ha Európa más jövőt szeretne leszármazottai számára, a cselekvés órája nem sokáig halogatható.

FELHASZNÁLT STATISZTIKAI IRODALOM

- Coale, Ansley J. – Paul Demeny* (1966): *Regional Model Life Tables and Stable Populations*. Princeton: Princeton University Press.
- Council of Europe (2002): *Recent Demographic Developments in Europe, 2001*. Strasbourg: Council of Europe.
- Maddison, Angus* (1995): *Monitoring the World Economy, 1820–1992*. Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Maddison, Angus* (2001): *The World Economy: A Millennial Perspective*. Paris: Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development.
- McEvedy, Colin – Richard Jones* (1978): *Atlas of World Population History*. New York: Viking Penguin Inc.
- United Nations (2001): *World Population Prospects: The 2000 Revision. Vol. 1: Comprehensive Tables. Vol. 2: The Sex and Age Distribution of Populations*. New York: United Nations

Tárgyszó: Népesedéspolitika

POPULATION POLICY DILEMMAS IN EUROPE AT DOWN OF THE 21TH CENTURY

FÜGGELÉK³

Függelék 1.

Európa népességszámának változása a 2000. évi termékenység és halandóság, valamint zéró vándorlás állandósulásának feltételezésével a következő 200 évben (2000. évi népességszám = 1000)

Changes in population size of Europe in the next 200 years assuming constant fertility and mortality of the year 2000 and zero migration (population size in 2000 = 1000)

Év	Népesség
0	1000
25	694
50	482
100	232
177	75
200	54

Feltételezések:

Termékenységi arányszám: 1,37 gyermek

Születéskor várható élettartam: férfiak 69,4 év, nők 77,7 év

Átlagos anyasági kor: 30 év

Nettó reprodukciós arányszám: 0,645

Intrinsic éves növekedési ráta: -0,0146 [-1,46 százalék]

Függelék 2.

*A világ és Európa népessége, 1800–2050
Population size of the World and Europe, 1800–2050*

Év	Világ	Európa	Európa részaránya
	millió	millió	százalék
1800	900	180	20,0
1850	1200	265	22,1
1900	1625	390	24,0
1950	2519	548	21,8
1975	4066	676	16,6
2000	6057	727	12,0
2050	9322	603	6,5

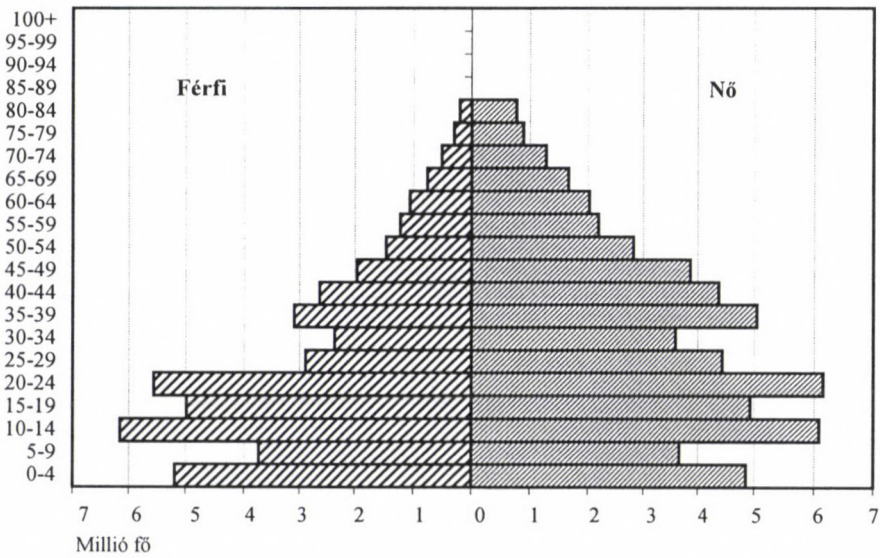
³ A felhasznált adatok forrásai: 1–13: United Nations 2001; 14: Maddison 1995.

Függelék 3.

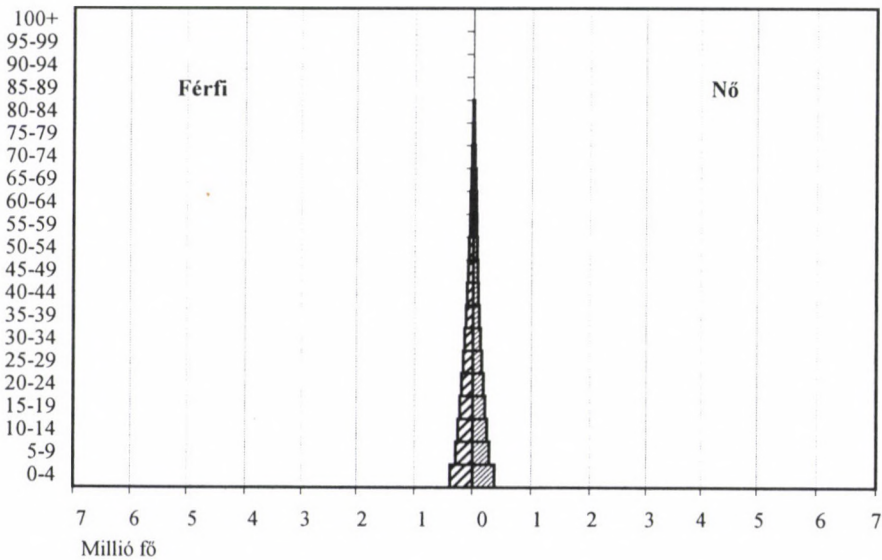
Kormegoszlás Oroszország és Jemen esetében, 1950

Age distribution in Russia and Yemen, 1950

Oroszország (Népesség: 103 millió)

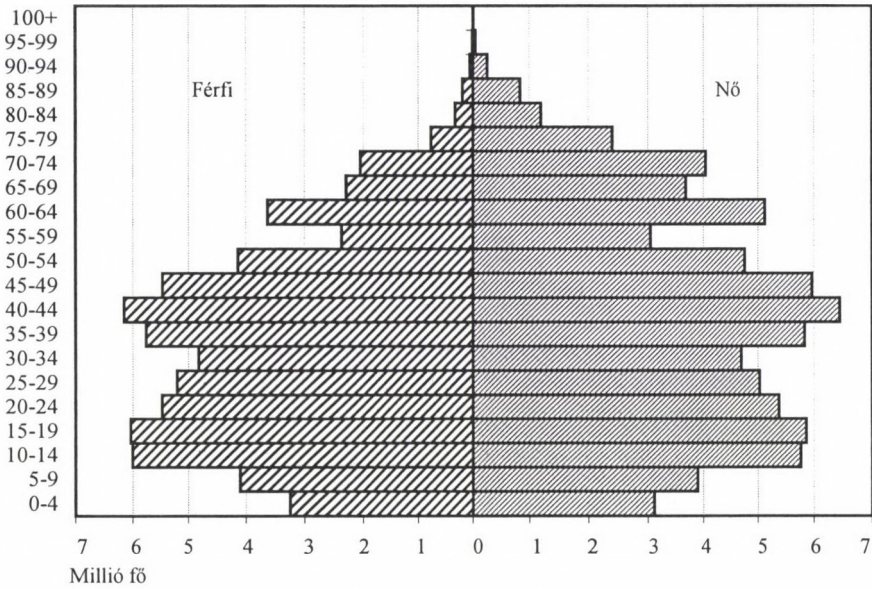
Jemen (Népesség: 4,3 millió)

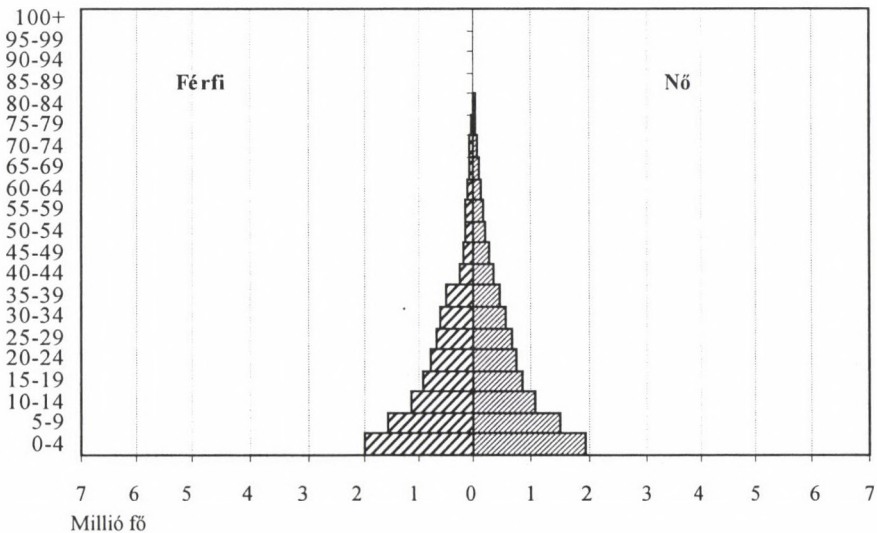
Függelék 4.

Kormegoszlás Oroszország és Jemen esetében, 2000
Age distribution in Russia and Yemen, 2000

Oroszország (Népesség: 145,5 millió)

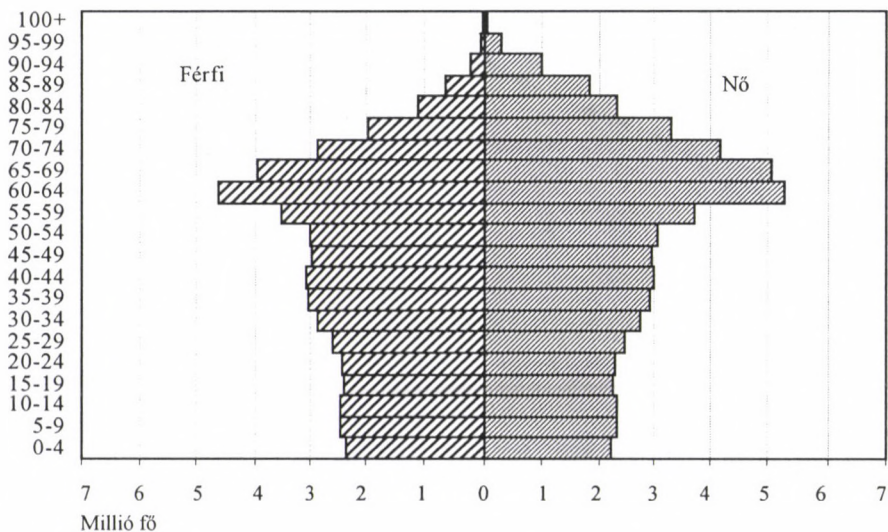
Jemen (Népesség: 18,4 millió)

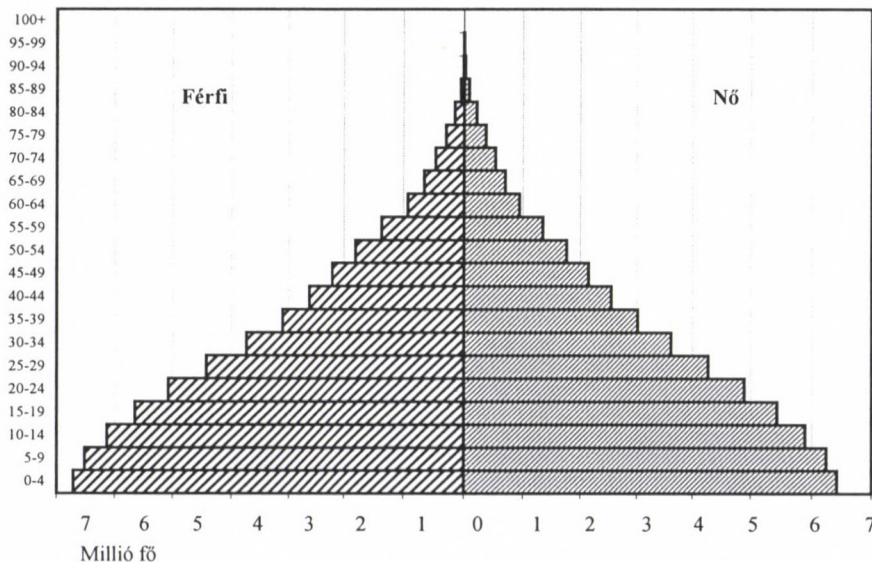
Függelék 5

Kormegoszlás Oroszország és Jemen esetében, 2050
Age distribution in Russia and Yemen, 2050

Oroszország (Népesség: 104 millió)

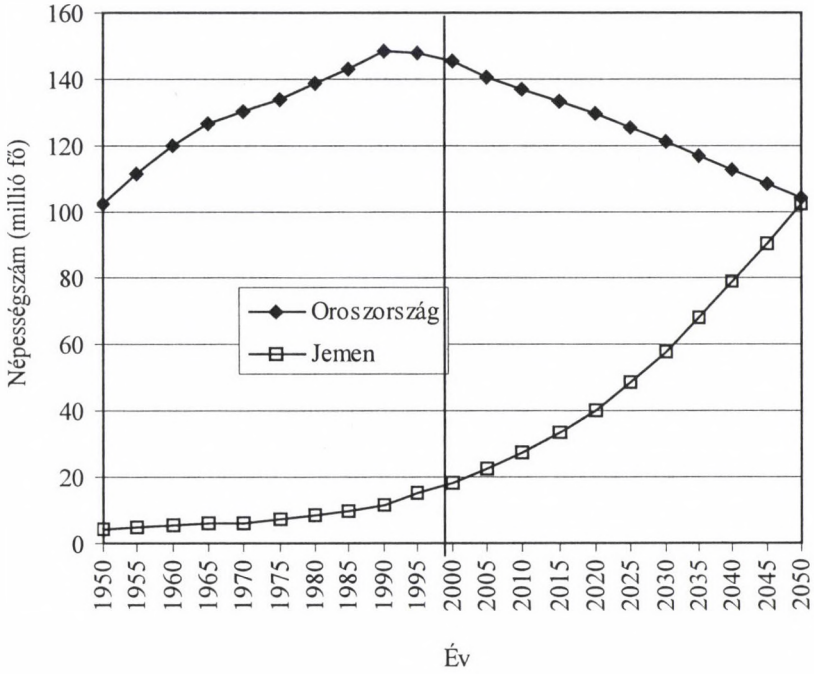

Jemen (Népesség: 102 millió)

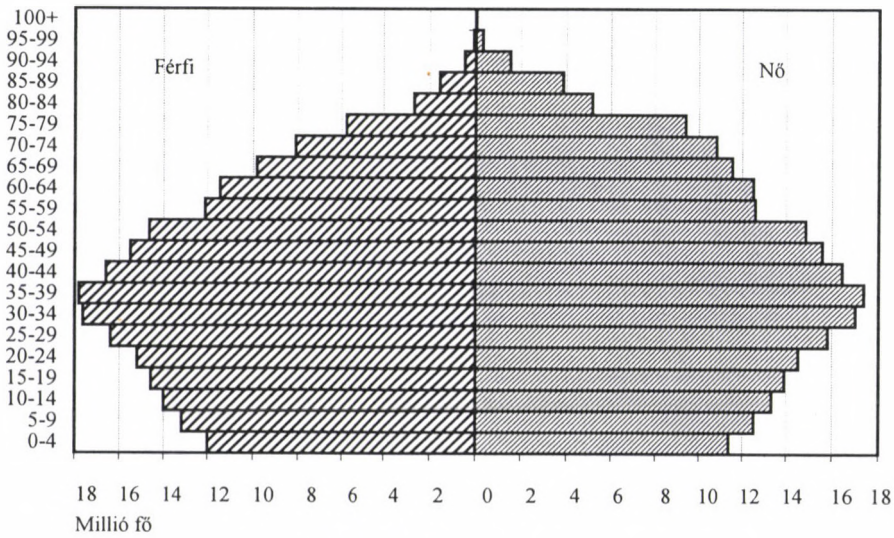
Függelék 6.

Oroszország és Jemen, 1950–2050
Népesség (millió fő)
Russia and Yemen, 1950–2050
Population size in million

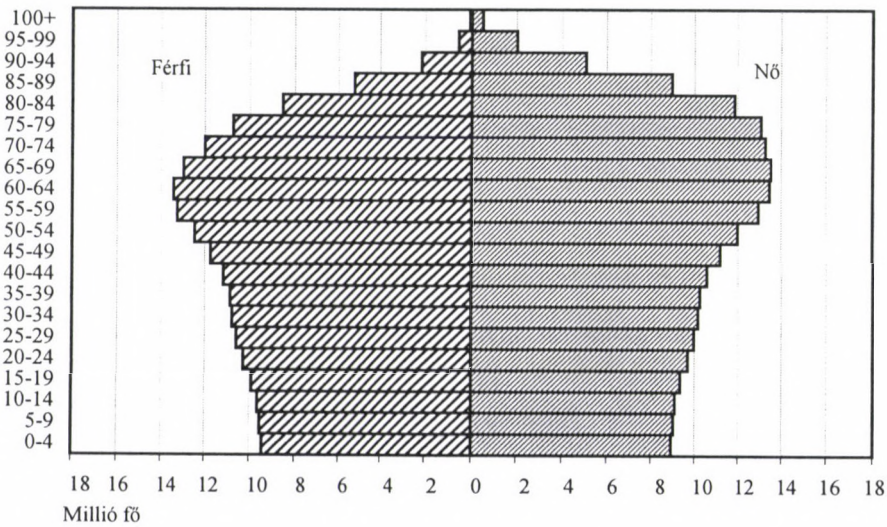

Függelék 7.

*Kormegoszlás: Európai Unió (EU-25)
2000 (Népesség: 454,1 millió)
Age distribution: European Union (EU-25)
2000 (Population size: 454,1 million)*

*2050 (Népesség: 401 millió)
2050 (Population size: 401 million)*

Függelék 8.

Az Európai Unió (25) néhány demográfiai mutatószáma, 2000 és 2050
Some demographic variables of the 25-country European Union, 2000 and 2050

	2000	2050
Népesség (millió)	451	401
férfiak	220	196
nők	231	205
Nők a férfiak százalékában	105	105
65 éven felül	149	130
Teljes termékenység (gyermek)	1,40	1,82
Várható élettartam (év)	77,3	82,6
férfiak	73,9	79,7
nők	80,5	85,5
Medián életkor (év)	38,3	49,6
15 évnél fiatalabb (%)	17,0	13,9
65 éves és idősebb (%)	15,8	30,1
15–64 éves/65+ éves	4,25	1,86

Függelék 9.

Az Európai Unió (25) és a nyugati iszlám országok
Népesség (millió)
European Union (25 countries) and the western Islamic Countries
Population size (million)

	1950	2000	2050
EU 25	351	451	401
Nyugati iszlám	163	587	1299
Nyugati iszlám az EU 25 százalékában	46	130	324

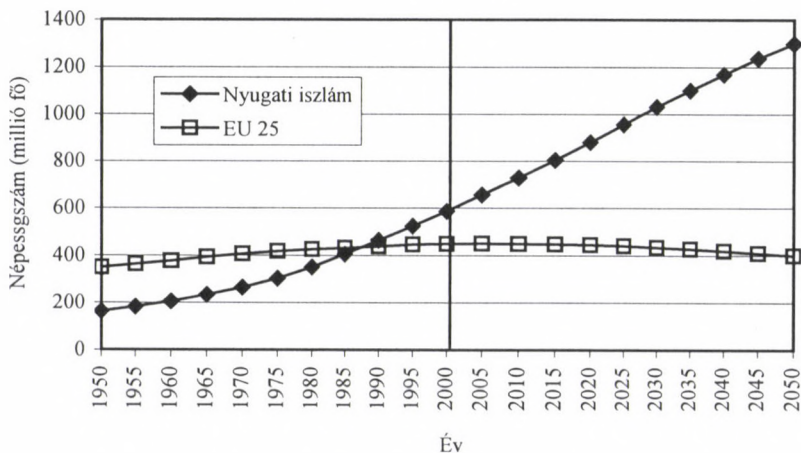
Függelék 10.

Átlagos évi népességnövekedés az Európai Unió (25)-ben és a
nyugati iszlám országaiban (millió)
Mean annual growth rate in the European Union (25 countries) and
in the western Islamic countries (million)

	1950–1975	1975–2000	2000–2050
EU 25	2,7	1,3	-1,0
Nyugati iszlám	5,7	11,3	14,2

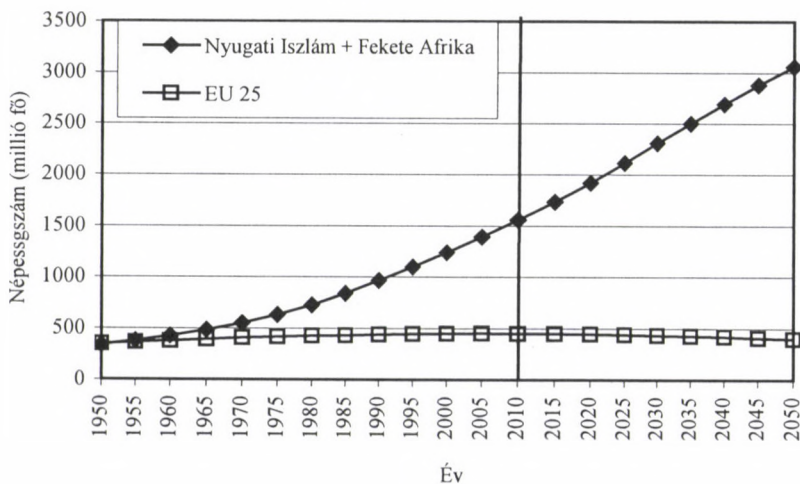
Függelék 11.

Az Európai Unió (25) és nyugati iszlám országok, 1950–2050
Népesség (millió)
European Union (25 countries) and the western Islamic countries, 1950–2050
Population size (million)

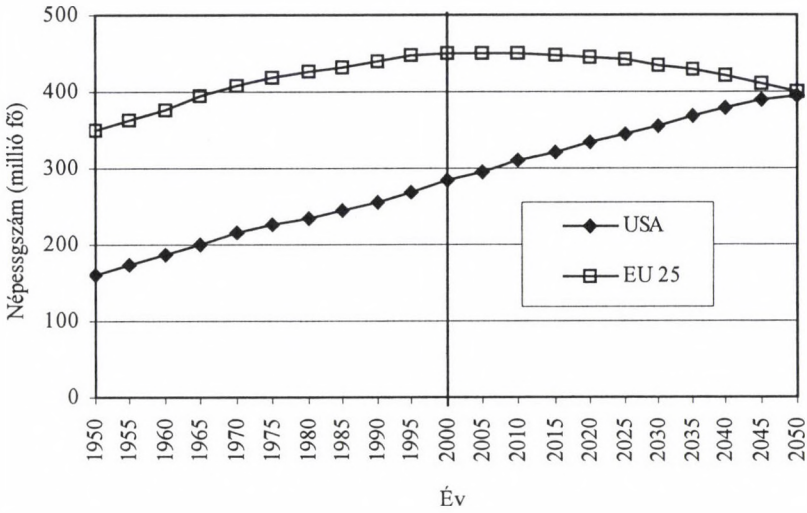
Függelék 12.

Az Európai Unió (25) és déli háttország, 1950–2050
Népesség (millió)
European Union (25 countries) and its southern hinterland, 1950–2050
Population size (million)

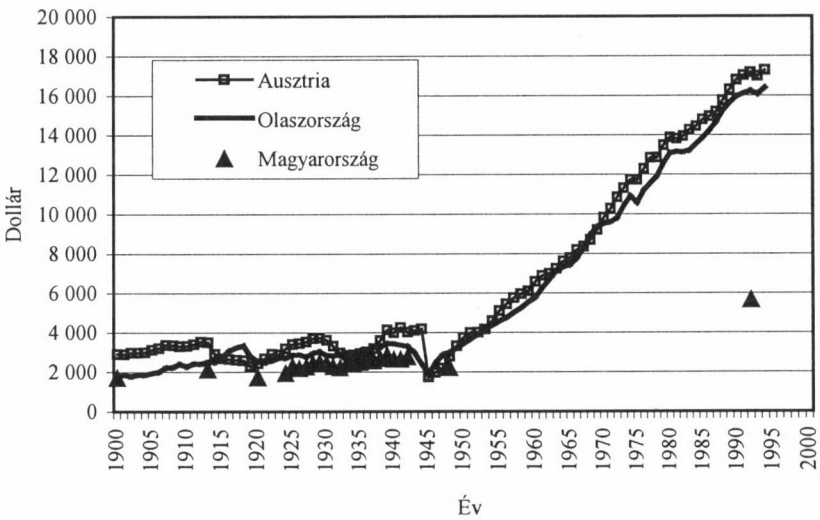
Függelék 13.

Az Európai Unió (25) és az Egyesült Államok, 1950–2050
Népesség (millió)
European Union (25 countries) and the United States, 1950–2050
Population size (million)

Függelék 14.

Egy főre eső GDP, 1900–2000
GDP per capita, 1900–2000 (Austria, Italy, Hungary)

INDIAI NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK

KOVÁCS LÁSZLÓ

Függetlensége kivívása után 53 évvel, 2000 májusában India népessége elérte az 1 milliárdot, ami több mint két és félszerese az Európai Unióhoz tartozó országok lélekszámának. A világ második legnépesebb országa népességének kevesebb, mint kétharmada volt írástudó az ezredfordulón.

A 2001-es népszámlálás során 1 027 015 247 embert regisztráltak, ami 21,3 százalékkal volt magasabb, mint az előző, 1991-es adat. A férfiak aránya lényegesen magasabb volt a nőkénel: 1000 férfira 933 nő jutott. A falun élő lakosság aránya 72 százalék; ennek ellenére 225 város lélekszáma meghaladja a 100 000-et, az 1 000 000 népességszámot meghaladó városok száma 10.

Becslések szerint a kontinensnyi, 25 szövetségi államból és 6 szövetségi területből álló ország népességének lélekszáma tovább növekszik, és 2050-re eléri a másfélmilliárdot (*DeVotta* 2002).

India vallási, kulturális szempontból igen sokszínű ország, ami a népesedési folyamatokra is közvetlenül vagy közvetve rányomja bélyegét. Értelemszerűen különbözőek úgy a házassági és gyermekvállalási szokások, mint az egészségmagatartás és ebből következőleg a halandósági mutatók alakulása egy olyan szövetségi államban, ahol igen magas az írástudatlanok aránya és ott, ahol az analfabétizmust szinte teljesen sikerült felszámolni. A következőkben azonban, a teljesség igénye nélkül és az ország különböző fejlettségű régiói jellegzetes demográfiai problémái részletes ismertetésének igénye nélkül a főbb demográfiai mutatók alakulásának áttekintésére és néhány sajátos színtelt bemutatására teszünk kísérletet.

Adatforrások

A demográfiai folyamatra vonatkozó elemzések a népszámlálások által rögzített adatok alapján készülhetnek, amiket reprezentatív mintán végzett kutatások eredményei egészíthetnek ki. Az első, 1872-ben szervezett népszámlálást megszakítás nélküli sorban tízévente megismételték; a legutóbbit, a tizenegyediket 2001. március 1-jei eszmei időponttal szervezték.

A népszámláláson kívül a legfontosabb demográfiai adatforrás az 1992–93-ban és 1998–99-ben végzett nagymintás, reprezentatív felmérés. A bombayi International Institute for Population Sciences koordinálásával végzett felmérések közül az első kutatás alkalmával 88 562 háztartást kerestek fel és 89 777

13–49 éves nővel készítették interjút India fővárosában és 24 szövetségi államában. A második felmérés alkalmával több, mint 90 000, India 26 szövetségi államában élő 15–49 éves nőt kerestek fel (Census of India 2001, 2001; IIPS and ORC Macro 1995; IIPS and ORC Macro 2000).

Termékenység és fogamzásgátlás

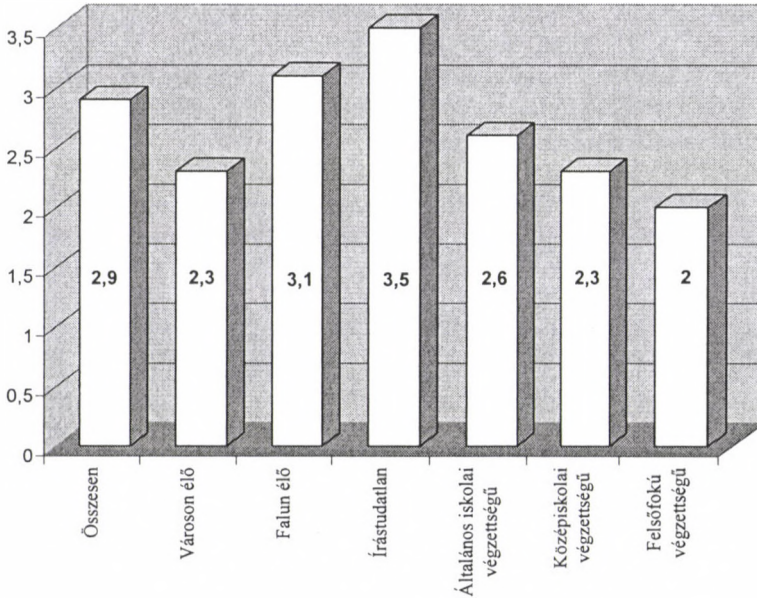
A hindu párnak a házasságkötéskor mondott áldás:
 „*May you have eight sons and five daughters!*”
 (Legyen nyolc fiatok és öt lányotok!)

A termékenységi mutatók az utóbbi évtizedekben különböző ütemű, de a trendet tekintve folyamatos csökkenést mutatnak. A csökkenés az elmúlt évtizedben is folytatódott: a teljes termékenységi arányszám 6 év alatt közel 15 százalékkal csökkent; az 1992–93-as 3,4-es mutató 1998–99-re 2,9-re csökkent az említett években készült nagymintás kutatások adatai alapján. Szignifikánsak a különbségek a lakóhely jellege, illetve az iskolai végzettség szerint is. A városi nők átlagosan, életük folyamán – az 1998–99-es felmérés szerint – 2,3 gyermeknek adnak életet, a falun élők 3,1-nek. A különbségek még nagyobbak, ha a megkérdezett nők iskolai végzettsége szerint vizsgáljuk a termékenységet: az írástudatlan nők 75 százalékkal több gyermeket szülnek átlagosan életük során, mint a felsőfokú képzettséggel rendelkezők. Az analfabéta nők teljes termékenységi arányszáma 3,5 volt, a felsőfokú végzettségűeké viszont az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alatt maradt. Elsősorban az iskolai végzettség hatására vezethető vissza az a tény, hogy néhány szövetségi államban az országos átlagot lényegesen meghaladja a teljes termékenységi arányszám, másokban viszont a reprodukcióhoz szükséges szintet sem éri el. A 6 éves vagy idősebb női népesség körében az írástudatlanok¹ aránya Biharban, Rajasthanban vagy Uttar Pradeshben meghaladja a 60 százalékot és a termékenységi mutatóik a legmagasabbak az országban, amit a legutóbbi két népszámláláskor regisztrált népességnövekedés is alátámaszt: mindhárom említett államban a 2001-es népesség több mint 25 százalékkal meghaladta az 1991-ben összeszámlált népességet. A másik végletet azok az államok jelentik, ahol az analfabéták aránya is alacsony és a termékenység is a reprodukciós szinten van vagy el sem éri azt. Goa vagy Tamil Nadu népessége kevesebb, mint 15 százalékkal növekedett a két utóbbi népszámlálás között eltelt időben, Keralában ez az arány a 10 százalékot sem éri el.

Az 1950–1980-as időszakban végzett vizsgálatok (Rele 1987) már a termékenység gyorsuló ütemű csökkenését mutatták ki. A 2000-ben elfogadott Nem-

¹ A 6 évesnél idősebb népesség 56 százaléka írástudatlan a nőknél és 31 százaléka a férfiaknál.

zeti Népesedéspolitikai egyik fontos célkitűzése a népességszám stabilizálása, és 2010-re a teljes termékenység reprodukciós szintre való csökkentése.

Forrás: IIPS and ORC Macro, Bombay. National Family Health Survey 1998–99 (NFHS-2).

I. Teljes termékenységi arányszám a 15–49 éves nők állandó lakhelyének településtípusa és iskolai végzettség szerint

Total fertility rate by the type of settlement of the place of residence and by the level of education of female population aged 15–49

Jelentős a fiatal korban vállalt gyermekek aránya: a 15–19 éves nők szülik a gyermekek 19 százalékát, a 20–29 éves korosztályba tartozók pedig 62 százalékát. Idősebb korban, negyven év felett ritkaságszámba megy a gyermekvállalás. Az első gyermeküket szülő 20–49 éves nők medián-életkora 19,6 év. Az első gyermek vállalása több mint 5 évvel később következik be a felsőfokú végzettségű nőknél, mint az írástudatlanoknál. A hinduk a muzulmánoknál átlagosan fél évvel később adnak életet első gyermeküknek. A többi vallás bármelyikéhez tartozó nők első gyermekvállalásának életkora lényegesen meghaladja a hindukét.

Mindkét kutatás alkalmával a muzulmán nők körében magasabb fertilitást regisztráltak a hindukhoz képest. A '90-es évek elején végzett felmérés 4,4-es teljes termékenységi arányszámot mutatott a muzulmánoknál és 3,3-ast a hin-

duknál. A '90-es évek végére ez az arányszám 3,6-ra csökkent a muzulmánoknál és 2,8-ra a hinduknál. A muzulmánok és a hinduk termékenysége meghaladja minden más valláshoz tartozó nők fertilitását.

Jelentős az életszínvonal hatása is a fertilitásra: az alacsony életszínvonalon élő nőknek 1,3-al, a közepes körülmények között élőknek 0,8-el több gyermeke van, mint a magas életszínvonalú háztartásokban élő nőknek. Az utóbbi csoportba tartozók teljes termékenységi arányszáma megegyezik az egyszerű reprodukcióhoz szükséges 2,1-es szinttel.

A fiatal korban szülő 15–19 éves nők közel háromnegyede első gyermekének ad életet, a 30–39 éves korban bekövetkező szülések több mint 70 százaléka viszont negyedik vagy ennél is magasabb sorszámú gyermek. Az alacsony életszínvonalon élő nők több mint harmadának volt az 1998–99-es felmérés alkalmával négy vagy több gyermeke, a közepes színvonalon élők közül minden negyedik nő tartozik ebbe a kategóriába, a magas életszínvonalon élőknek kevesebb, mint 12 százaléka szült négy vagy több gyermeket.

Ami a gyermekszám-preferenciát illeti: 0,2-vel kevesebb gyermeket tartottak ideálisnak az elmúlt évtized végén tartott felmérés alkalmával, mint az évtized elején készült kutatáskor. Az évtized végén átlagosan 2,7 gyermeket tartottak ideálisnak a megkérdezettek. Ebből 1,4 fiú, 1 lány és 0,3 gyermekről nem volt határozott preferenciájuk a megkérdezett nőknek a gyermek nemét illetően.

A házasságban élő nők 47 százaléka 2 gyermeket, 72 százaléka 2 vagy 3 gyermeket tart ideálisnak. Az ideális gyermekszám 2,1 a felsőfokú végzettségű nők esetében (megegyezik a felsőfokú végzettségű nők teljes termékenységi arányával), az írástudatlan nők körében pedig 2,9 volt. Az ideális család nagyobb falun, mint városban: a falun élő nők 2,8 gyermeket, a városiak 2,3 gyermeket tartanak ideálisnak. A fiatalabb, 15–24 éves nők eszményi esetben 2,5, az idősebb, 45–49 évesek 2,9 gyermeket vállalnának. Igen nagyok a területi különbségek is: Tamil Naduban az ideális gyermekszám 2, Meghalayában 4,7 volt.

A legalább egy fiút akaró nők aránya 85 százalék volt, ami némiképp meghaladja a legalább egy lányt vállalni akaró nők 80 százalékos arányát.

A preferenciát a fiúk iránt azonban sokkal inkább jelzik a már gyermekkel rendelkező nők válaszai: a kétgyermekes anyák közül 83 százalék nem akar több gyermeket azok közül, akiknek két fiuk van; 73 százalék azok közül, akiknek egy fiuk és egy lányuk van és csupán 47 százalék azok közül, akiknek két lányuk van. A további gyermekvállalástól tartózkodók aránya hasonló a háromgyermekes anyák esetében is. A nők egyharmada több fiút szeretne szülni, mint lányt és csupán 2 százaléka szeretné, ha több lánya lenne, mint fia. A fiúgyermek iránti preferencia az ország egészére jellemző, a legerősebb az északi és az ország központi részén lévő valamint néhány nyugati szövetségi államban (Arnold *et al.* 1998; Lahiri 1974). A fiú-születéseket leginkább azok-

ban az államokban akarják, ahol a termékenység a legmagasabb: Uttar Pradeshben (53 százalék) és Biharban (48 százalék).

Csupán 2 százalék volt azoknak a nőknek az aránya, akik nem akartak gyermeket vállalni, annak ellenére, hogy egyetlen élő gyermekük sem volt. További 2 százalékuk a döntést, a gyermek vagy további gyermek születését illetően, az Istenre bízta.

A fiúk – a fejezet mottójából is kivilágó – nagyobb „értékét” a szegény társadalmakban több tényező együtthatása motiválja. Ezek közül az egyik és talán a legfontosabb az időskori gondoskodásra való nagyobb alkalmasság. A fiú utód nagyobb valószínűséggel tud majd pénzkeresettel járó munkát végezni, így a szülőknek nagyobb esélyük van arra, hogy idős korukban gondoskodjanak róluk, ha fiuk van, mint ha lányuk lenne. Az alacsonyabb preferencia a lány utódok irányába a házasságkötéskor jelentkező plusz terhekkel is magyarázható. A hozomány előteremtése sok családnál – akár többévi teljes jövedelmüket igényelve – szinte megoldhatatlan, vállalhatatlan gazdasági terheket jelent.

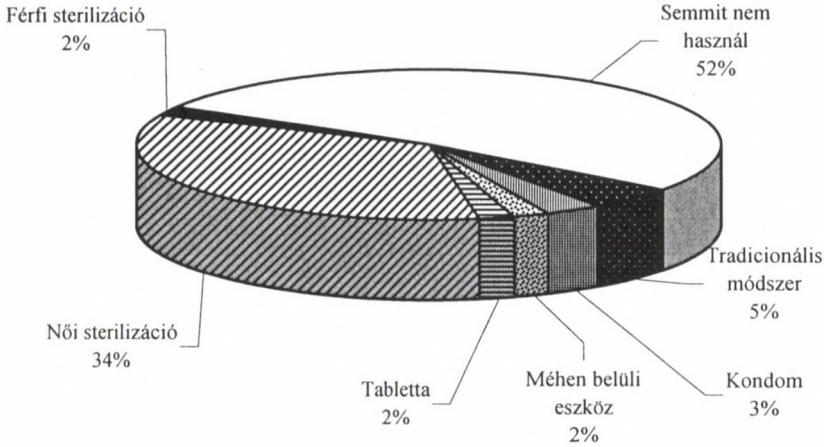
A csökkenő termékenység az írástudatlanság arányának csökkenésével, a média hatásával, a fogyasztási szokások változásával is magyarázható. Ezen hatások diffúziója azonban különböző kulturális szempontok alapján differenciált. A nők autonómiája, a fiú-utódok preferálásának mértéke egyfelől közvetlenül is befolyásolja a termékenységet, másfelől a fentiekben említett tényezők által közvetetten is befolyást gyakorolnak a fertilitásra. *Krishnan* (2001) például a nők képzettségének nagyobb hatását mutatta ki azokban az államokban, ahol a nők nagyobb autonómiával rendelkeznek; következtetése szerint az írástudatlanság csökkenése vagy a jövedelem növekedése önmagában nem, csupán akkor hatékony motivátorai a termékenység csökkenésének, ha át tudnak törni kulturális falakat is.

India volt a fejlődő országok közül az első, ahol a kormányzat felismerte a gyors népességnövekedésből fakadó szerteágazó társadalmi-gazdasági problémákat és ebből következőleg a családtervezés, a születésszabályozás jelentőségét. Már 1952-ben nemzeti családtervezési programot indítottak, melynek fő célja a születések számának csökkentése volt (*Seltzer* 2002). A program néhány államban kétségtelen elfogadottságra talált, az ország egészének átlagát tekintve is sikeresnek számít: az 1951-es 6 fölötti teljes termékenységi arányszám 5,6-ra csökkent 1972-re, majd 3,6-ra 1992-re. A termékeny korban lévő nők 41 százaléka használt valamilyen fogamzásgátló módszert 1992-ben, ez az arány az évtized végére, 48 százalékra nőtt. A termékeny korú nők körében a leggyakoribb fogamzásgátlási módszer a sterilizáció, az összes nő 34 százaléka számol be saját meddővé tételéről, 2 százalékuknak a férje sterilizált. A két felmérés között 7 százalékpontos növekedés volt a fogamzásgátlást alkalmazó nők arányát illetően; a növekedés 91 százaléka a sterilizált nők aránynövekedésének eredménye. Ugyanebben az időszakban a sterilizáción átesett nők medián életkora 26,6 évről 25,7 évre csökkent. A tradicionális módszerek valamelyikét a

nők 5 százaléka, a modern fogamzásgátlókat (tabletta, óvszer) csupán 7 százaléka használta. Több mint 13 százalékpontos a különbség a városi és a falusi nők között a fogamzásgátló módszerek alkalmazását illetően: a városiak 58 százaléka, a falun élők 45 százaléka veszi igénybe a családtervezés eszközeit.

Igen széles skálán mozog a fogamzásgátló módszerek alkalmazásának elterjedése a különböző szövetségi államokban: a legmagasabb, közel 68 százalékos elterjedtséget Punnabban, Himachal Pradeshben és West Bengalban mérték. A legalacsonyabb elterjedtség a fenti aránynak kevesebb, mint a fele volt; Meghalayában, Biharban vagy Uttar Pradeshben a nők csupán 20–30 százaléka védekezik valamilyen módon a terhesség ellen. A legnépszerűbb fogamzásgátlási módszer minden államban a női sterilizáció volt. A muzulmán, a szegény és a törzsi népekhez tartozó nők körében a legalacsonyabb a fogamzásgátlás elterjedtsége. Szintén a muzulmán nők körében a legalacsonyabb a sterilizáción átesettek aránya, azonban a modern fogamzásgátló módszerek alkalmazása körükben elterjedtebb, mint a hinduknál.

A meglévő gyermekek száma is fontos distinkciós tényező a fogamzásgátlás alkalmazását illetően. Az egygyermekes anyáknak csupán a 24 százaléka, a háromgyermekeseknek viszont 68 százaléka védekezik a nem kívánt terhesség ellen. A négy vagy több gyermekes anyáknál az arány alacsonyabb: 57 százaléka alkalmaz végleges vagy időleges fogamzásgátlót. A fiúgyermek iránti preferencia a fogamzásgátlás alkalmazása tekintetében is tetten érhető: a fiúval rendelkező nők – bármely paritás esetén – nagyobb valószínűséggel védekeznek a terhesség ellen, mint azok, akik lány(oka)t szültek. Az északi államokban magasabb a fiúk iránti preferencia, ami ezen államok termékenységsökkenésének egyik gátja lehet; a fiúk iránti kisebb mértékű preferencia az alacsony fertilitáshoz járul hozzá (*Dreze – Murthi 2001*).

Forrás: IIPS and ORC Macro, Bombay. National Family Health Survey 1998–99 (NFHS-2).

II. Alkalmazott fogamzásgátlási, illetve születéskorlátozó eszközök 1998–99-ben

Contraceptive methods used in 1998–1999

A családtervezési szolgálatokat felkeresőket napjainkban is elsősorban a női sterilizációról tájékoztatják, csupán 40 százalékuk kap egyél több módszerről tájékoztatást illetve csak elvéve informálják őket a férfiak sterilizációjának lehetőségéről (Khan *et al.* 1994; Roy–Verma 1999; Bhatia 1999).

A nyugati civilizáció társadalmaihoz képest konzervatív attitűdöt a tradicionális indiai családban a házasságon belüli szexuális étellel kapcsolatosan a koituszok alacsony száma jelzi: a hindu vallási előírások India különböző területein (Mysore) 2-től 120 nap évenkénti absztinenciát írnak elő, más régiókban (Nyugat-Bengal) átlagosan havi 7 napot kell a házasságtól tartózkodnia a tradicionális értékeket magáénak valló házaspárnak (Nath – Leonetti 1998; Rao – Demaris 1995). Tilos a házasságtól újhold, telihold idején, az újholdat vagy teliholdat követő tizenegyedik napon vagy minden kedden, a gazdagság istennőjének, Lakshmi-nak szentelt napon. A házasságtól való tartózkodás egyike lehet a fogamzásgátlási módszereknek elsősorban a falun élő, alacsony képzettségű vagy teljesen képzetlen népesség körében. A vallásnak nem csak közvetlen, hanem közvetett hatása is lehet a fogamzásgátlásra: a vallási közösség befolyásolja az egyén döntését, például továbbtanulását illetően, és az iskolázottság hatást gyakorol a fogamzásgátlás alkalmazására vagy elutasítására (Iyer 2002).

A fogamzásgátlás tudatos formáinak diffúziójára az alacsony végzettségű nők körében abban az esetben van esély, ha a környezetükben olyan személy(ek) van(nak), aki(k) ezeket a módszerek saját maguk alkalmazzák, illetve ha hozzáférnek a médiához (*McNay et al.* 2003).

A fogamzásgátlási módszerek alkalmazásán és a vallási okokból vállalt absztinencián kívül a házastársak egyikének ideiglenes vándorlása is hatékony eszköze a terhesség elkerülésének. A vándorlás elsősorban a fiatal, 15–34 éves, az átlagosnál magasabban képzett férfiak körében jellemző (*Zachariah et al.* 1999); Kerala szövetségi állam egyik térségében, Malappuramban például a házasságban élő nők 24 százalékának volt tartósan az országon kívül a férje (*Zachariah et al.* 2000).

A technikai fejlődés következtében egyre szélesebb rétegek számára válik elérhetővé a magzat nemének megfigyelése. Növekvő arányt képviselnek a nemi szelekción alapuló abortuszok: az Ázsiában uralkodó szemlélet szerint a fiúk értékesebbek, ezért elsősorban a lánymagzatok esnek a művi terhesség-megszakítás áldozatául (*Krishnamoorthy* 2003, személyes közlés). A magzat nemének meghatározására szolgáló vizsgálatok elvégzése mindenekelőtt a magas jövedelmű családok körében jellemző (*Booth et al.* 1994).

A fiúgyermek iránti, egyre nagyobb hatású preferenciát jól mutatják a lejutóbbi két népszámlálás adatai: 1991-ben 1000 fiúra 945 lány jutott a 0–6 éves korosztályban, 2001-re már csak 927. Néhány államban (Haryana, Himachal, Gujarat, Punjab) ennél is súlyosabb a helyzet: 2001-ben 800 alá esett az 1000 fiúra eső lány-újszülöttek száma² (*Kumar* 2003).

Valamely fogamzásgátló módszer ismerete szinte általános, India különböző régióiban azonban igen nagy különbségeket találunk a családtervezés elfogadottságát, a fogamzásgátló módszerek alkalmazásának elterjedtségét illetően, amit a teljes termékenységi arányszám jól illusztrál: 1,7 Goaban; 1,9 Keralában; a másik véglet pedig India legnépesebb állama Uttar Pradesh, ahol egy nő élete folyamán várhatóan átlagosan 4,6 gyermeknek ad életet. Számítások szerint átlagosan egy gyermekkel kevesebb születik a fogamzásgátlásnak köszönhetően: Goaban 2,8; Keralában 3,7; Uttar Pradeshben 5,6 gyermeket szülne egy nő, ha ezekben az államokban nem használnának fogamzásgátlási eszközöket. Az alacsony fertilitású államokban a nők több mint ötöde (Goaban 23,1 százalék, Keralában 20,8 százalék) gyermektelen, Uttar Pradeshben ez az arány csupán 3,5 százalék (*Pathak et al.* 1996; *Srinivasan* 1998).

A termékenység szintjének átalakulása és a technológiai változások közötti kapcsolat egyértelmű; a termékenység csökkenése egyfelől a modern fogamzásgátló módszerek terjedésének, másfelől a modern média terjedésének köszönhető. A demográfiai változások bár Indiában részben megelőzték a gazdasági fejlődést, mégis a fejlődés következményei is (*Das Gupta* 1999; *Wilson*

² A lányok legalacsonyabb arányát Punjab állam egyik körzetében, Fatehgarhban regisztrálták, ahol 1000 fiúra 754 lány jutott.

2001). A gazdasági fejlődés azonban nem minden esetben járt együtt a termékenység csökkenésével. A főváros és környékének fertilitás-csökkenése az igen gyors urbanizációval nem volt arányban, a fejlődésnek ebben az esetben csupán csekély hatása volt a demográfiai magatartásra (*Guilmoto – Irudaya Rajan* 1998). A társadalmi-gazdasági fejlettségénél nagyobb hatása van ugyanakkor a fogamzásgátlásra és a termékenységcsökkenésre a már meglévő gyermekek nemi megoszlásának a két vagy több fiúgyermekkel rendelkező anyáknál (*Arokiasamy* 2002).

A fejlődés által nem, vagy kevéssé „érintett” népességcsoportok esetében azonban, annak ellenére, hogy India egészére csökkenő fertilitás jellemző, néhány más, gazdaságilag fejletlen vagy konzervatív iszlám országhoz (egyes afrikai és arab országok) hasonlóan továbbra sem várható a reprodukciós szint közelébe csökkenő fertilitás. Az alacsony státusú, képzetlen, szegény réteg lélekszámát tekintve további növekedésre számíthatunk (*Egerö* 2003).

A termékenység csökkenésének háttérében számos tényező állhat; a Tamil Nadu termékenységi folyamatainak vizsgálata során tett megállapítás (*Kulkarni et al.* 2002) egész Indiára érvényes lehet: a termékenységi átmenetről viszonylag pontosan tudható, hogy mikor és hogyan megy végbe, az viszont kevésbé pontosan, hogy miért következett be ez a folyamat.

Házasságkötés és válás

A hinduizmus szerint a férfiak számos, sajátos kötelességgel járó életszakaszt élnek át. Az első életszakaszban a férfi az idejét és energiáját a tudás megszerzésére fordítja. A házasság a következő életszakasz, így szinte kötelezettségként, feladatként jelentkezik a hindu férfiak életében. A hindu házasság elsődleges célja a vallásos kötelezettség teljesítése; a társ megtalálása, csupán eszköz e cél megvalósítása érdekében. Az utódnemzés és a szexuális örömszerzés csak másodlagos cél. A nők számára is esszenciális lépés a házasság, mivel – a férfaitól eltérően – az ő életükben ez az egyetlen vallásos szentség. A házasság Indiában gyakorlatilag univerzális.

Az életük folyamán házasságot kötött 49 éves nők aránya az 1981-es népszámlálás adatai szerint 99,7 százalék volt; egy 1971–80-as kohorszba tartozó nő átlagosan 14,8 éves koráig hajadon, 25,8 évig él házasságban és – a halandósági mutatókat is figyelembe véve – 6,9 évet özvegyen. Az 1970-es évtizedben született lány életének 31,2 százalékát hajadonként, 54,3 százalékát házasságban és 14,5 százalékát özvegyen éli. Egy évtizeddel később közel 2 évvel magasabb a házasságkötés életkora; az 1981–90-es évtizedben születettek 16,4 éves korukig hajadonként, az ezt követő 30,3 évben házasságban, majd 7,4 évet özvegyként töltenek. A későbbi életkorban történő házasságkötés ellenére, a megnövekedett élettartamnak köszönhetően a hajadonként töltött idő a nő éle-

tének kisebb hányadát, 30,3 százalékát teszi ki; 56 százalékot házasságban, 13,7 százalékot pedig özvegyen töltenek. Igen nagy különbségeket és az átlagtól való markáns eltéréseket találunk az államok között, például Keralában az újszülött lánycsecsemő várhatóan 22,5 éves koráig hajadon lesz, 38,5 évet fog házasságban élni és életéből 8,5 évet özvegyen fog tölteni. Életének várhatóan az országos átlagnál nagyobb arányát fogja tehát a '80-as években született keralai lánycsecsemő hajadonként élni (32,4 százalék) és kisebb hányadát házasságban és özvegyként (55,4, illetve 12,2 százalék) (*Sinha* 1995).

A házasságkötés gyakran nem jelent azonnali kohabitációt. Főként, ha a házasságkötésre fiatal korban kerül sor, az együttélés akár több évvel is később kezdődhet a házasságkötés idejéhez képest. Mindenekelőtt a falusi családokból származó lányok esetében gyakori, hogy közvetlenül a pubertás kezdete után a szülők férjhez adják őket. Minél több év telik el a serdülőkortól, a szülők annál több gúnynak vannak kitéve, ha nem adják még férjhez lányukat (*Ranga Rao – Sekhar* 2002).

A fertilitás alakulása szempontjából az együttélés kezdete releváns, ezért a házasságkötés idejét a felmérések az együttélés megkezdésének idejeként rögzítik. A 20–49 éves nők első kohabitációja a férjükkel 17,4 éves korukban következett be. Az együttélés kezdetének ideje 1,5 éves különbséget mutat a fiatal és az idősebb korosztályhoz tartozó nők esetében: a 20–24 éves korosztálynál 18,3 év, a 40–49 éves nőknél pedig 16,8 év volt a legutóbbi 1998–1999-es felmérés adatai szerint az együttélés kezdete. A városi nők két évvel később házasodnak a falusiaknál, de a legnagyobb különbség az oktatásban való részvétel eredménye: az írástudatlan nőknél 16 év, a legalább főiskolát végzetteknel pedig 21,5 év a házasságkötés ideje.

India déli részén gyakoriak a rokon-házasságok. Az unokatestvérek közötti, illetve a nagybácsi-unokahúg házasságok kulturális csatornákon átörökített minták követésének következményei: a közeli rokonhoz férjhez menő lány nagyobb érzelmi, szociális biztonságra számíthat, mint ha „idegen” párt választana. Az így megkötött házasságok a vagyon átörökítésének, egyesítésének is fontos eszközei (*Karve* 1965). A rokonok között kötött házasságokra jellemző, hogy ott legalább az egyik fél (általában a férfi) városi és a lány korai életkorában köttetnek (*Sheela – Audinarayana* 2000; *Audinarayana – Rajasree* 1995).

A házasságok döntő többsége még most, az ezredfordulót követően is a szülők megállapodásának következménye. A leendő házastárs kiválasztásának számos társadalmi, kulturális csatornákon átörökített íratlan szabálynak kell megfelelnie, melyek közül a legfontosabb a kaszt-endogámia. Elenyésző, a nagyvárosokra korlátozódik az érzelmi alapon, a spontán párválasztás alapján kötött házasságok aránya.

A házasságba két olyan ember kerül, akik gyakorlatilag idegenek egymás számára. A házasuló felek fizikailag is ismeretlenek egymás számára, emocio-

nális vagy szexuális vonzalom kialakulására gyakran csak a házasságkötés után van lehetőség. Talán ennek is köszönhető, hogy főként az alacsony társadalmi osztályokba tartozó párok házasságában viszonylag elterjedt a családon belüli erőszakos nemi közösülés (*Maitra – Schensul 2002*).

A lány szülei által a leendő férjnek vagy annak családjának adott hozomány nagysága fontos, döntő eleme a házassági szándék megvalósulásának vagy megghiúsulásának, illetve a házasság időpontja későbbre halasztásának. A hozomány India egyes részein különböző fontosságú: kevésbé lényeges szempont ott, ahol a nők körében a fizetett munka vállalása elfogadott, így tehát az új háztartásba kerülő nő keresetével is hozzá tud járulni a háztartás költségeihez. A hozomány, a pre-mortem öröklés a feleség eltartását biztosítja ott, ahol a nők fizetett munkavállalása kulturálisan nem elfogadott, gazdaságilag nem biztosított. Az intergenerációs transzferek aszimmetriája tapasztalható a férfiak és a nők körében; a nők szüleiik halála előtt hozzájutnak örökségükhöz, míg a férfiak csak abban az esetben használhatják szüleiik javait, ha a házasságkötésükkel egyidejűleg nem szakadnak ki a szülők háztartásából, így idős szüleiik számíthatnak gondoskodásukra. A hozomány előteremtésének nehézségei a gyermekvállalási hajlandóságot is csökkentik, főleg akkor, ha a család már rendelkezik egy fiú utóddal.

A tradicionális normák szerint élő indiai családokban csak az idősebb lány házasságát követően lehet a később született lányokat kiházásítani (*Kapadia 1966*). A földrajzi távolság is lényeges szempont a leendő házastársak kiválasztásánál: az egymáshoz közeli lakóhely a házasság létrejöttét segíti. A házasságkötéskor a nők költöznek általában férjükhöz. A jelenség elterjedtségéről az 1981-es népszámlálás adatai szemléletes képet adnak: a 15 évnél idősebb nők 69 százaléka elhagyta a szülőhelyét, a férfiaknál a megfelelő arányszám csupán 18 százalékos volt.

A házasságok létrejöttében, illetve a házasság időpontjának kijelölésében fontos szerepe van a horoszkóp szerinti összeillésnek is. A szokásnak általában a korai házasságkötés az eredménye, hiszen a szülők, a lány kora gyermekkorától kezdve keresik a megfelelő csillagzat alatt született vőt, s amint megtalálják, létre is jöhet a frigy. A horoszkópnak a késői házasságkötésben is szerepe van, abban az esetben, ha a közeli időpont balszerencsét jelez a lánynak. (*Rao – Surender 1998*).

A válás ritka, egész életre szóló negatív bélyeget jelent. Az elváltak gyakran titkolják valós családi állapotukat az általánosan negatív attitűdök miatt (*Amato 1994*). Az iskolázottságnak szignifikáns befolyása van a válások előfordulására: a magasabb iskolai végzettségű nők körében nagyságrendekkel nagyobb a válások aránya, mint az iskolázatlanoknál (*Kposowa 1998*). A válás által okozott pszichés terheket jól mutatja az a tény, hogy úgy az elvált nőknél, mint a férfiaknál az öngyilkossági veszélyeztetettség a legnagyobb, lényegesen meghaladja

a házas, az özvegy vagy az egyedülálló populáció esetében regisztrált mértéket³ (Mayer – Ziaian 2002).

Halandóság

A viszonylag magas termékenységi és halandósági mutatóknak köszönhetően India népessége fiatal: 36 százalékuk 15 év alatti, közel 16 százalékuk 6 év alatti; a 65 év feletti aránya csupán 5 százalék.

A nyers halandósági mutatók a népesség fiatal korösszetételének köszönhetően viszonylag alacsonyak. Egész Indiát tekintve a nyers halandósági ráta 9,7 ezrelék volt az 1998–99-es reprezentatív mintán készült felvétel adatai szerint. A településtípus szerinti különbségek részben a városi és a falusi népesség egymástól eltérő korstruktúrájával, részben pedig életstílusbeli, életmódbeli különbségekkel magyarázhatók. A városi népesség nyers halandósági rátája 7,8 volt, a falusi népességé 10,4.

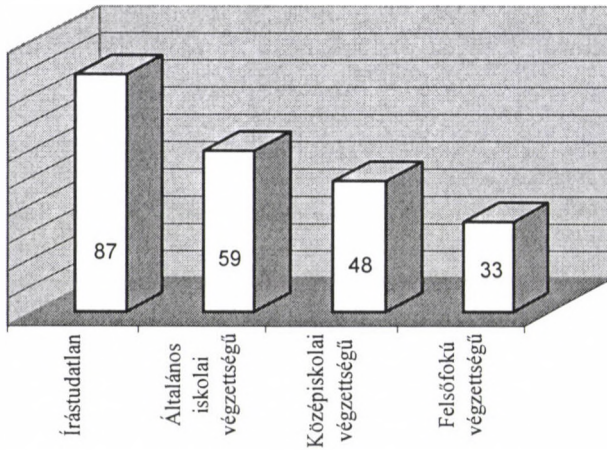
A férfiak 10,1-es nyers halálzási rátája valamivel magasabb a nők 9,3-as arányánál. Az utóbbi évtizedekben a nők halandósági mutatói lényegesen javultak (Sen 2003). A korszpecifikus mutatók azonban a fiatal nők körében lényegesen meghaladják a hasonló korú férfiakét. 30 éves korig – beleértve a gyermekhalandóságot is – a nők körében magasabb a halandóság.

Az 1985. év volt az első az ország történetében, amikor a nők születéskor várható átlagos élettartama meghaladta a férfiakét. Az ekkor született lánycsecsemők 54,7 évre, a fiúk pedig 54,5 évre számíthattak átlagosan. Napjainkban a születéskor várható átlagos élettartam közel 10 évvel magasabb; a nők élettartama több mint 1 évvel haladja meg a férfiakét.

A csecsemőhalandóság lényegesen meghaladja a fejlett országokban regisztrált szintet. Igen jelentősek a területi különbségek. Az írás eddigi részeiben többször is említett Keralában például 16 ezrelékes a csecsemőhalandóság, más államokban (Uttar Pradesh, Rajasthan, Madhya Pradesh, Orissa) viszont ezer csecsemőből 80–89 még egy éves kora előtt meghal. A csecsemőhalandóság azokban az államokban alacsony, ahol a népesség iskolázottsági szintje magas. Az anya iskolai végzettségének kétségtelen hatása van a csecsemő túlélési esélyeire: az írástudatlan nők által szült 1000 csecsemő közül 87 egy éves kora előtt meghal; a felsőfokú végzettségű anyák gyermekei között ugyanakkor 33 ezrelékes rátát regisztráltak az elmúlt évtized végén készült felmérés alkalmával. Kevésbé markáns, de lényeges különbségek vannak a csecsemőhalandóságot illetően az anya életkora szerint is: a fiatal, 20 év alatti anyák körében 93 ezrelék a csecsemőhalandóság, a 20–29 éves korosztályba tartozók gyerekei

³ Az elvált férfiak öngyilkossági rátája 1995-ben 346,8 százezrelék volt, az elvált nőké 126,4 százezrelék. Összehasonlításként, százezer özvegy férfi közül 25,2, százezer özvegy nő közül mindössze 8 vetett véget önkezelésével életének.

körében 63, a 30–39 éveseknél 77 ezrelék. A legnagyobb a veszélyeztetettség az idős 40–49 éves korcsoportba tartozó anyák gyermekei körében tapasztalható, ahol 1000 újszülött közül 106 még csecsemőkorában meghal. Az anya iskolai végzettsége is lényeges differenciáló tényező: az írástudatlan nők gyermekei körében 87 ezrelékes a csecsemőhalandóság, a felsőfokú végzettségű anyák gyermekei közül 33-an halnak meg egyéves koruk előtt. A hinduk körében a csecsemőhalandóság (77 ezrelék) 31 százalékkal magasabb a muzulmánokénál (59 ezrelék)⁴.

Forrás: IIPS and ORC Macro, Bombay. National Family Health Survey 1998–99 (NFHS-2).

III. Csecsemőhalandóság az anya iskolai végzettsége szerint (ezrelék) *Infant mortality by the mother's level of education (per thousand)*

A csecsemőhalandóság a lányok körében 10 százalékkal magasabb, mint a fiúknál. Kivételt csak a születést követő első hónap jelent, amikor a fiúk halandósága meghaladja a lányokét. A lányok magasabb halandósága ellentmond a biológiai evidenciáknak; okát az ázsiai társadalmakban széles körben elterjedt mentalitásban kereshetjük: a fiúk „értékesebbek” a lányoknál. A fiúk preferálása megnyilvánul a magasabb szintű gondoskodásban, színvonalasabb táplálásukban, az orvosi ellátás fokozottabb igénybevételében is.

A fiúkra fordított gyógyszerkiadások lényegesen meghaladják a lányokéit (Chatterjee 1990); India gazdaságilag egyik legfejlettebb államában, Punjabban

⁴ A jelenség magyarázata abban keresendő, hogy a muzulmánok lényegesen magasabb arányban élnek városban, mint a hinduk; a városi népesség körében a halandóság alacsonyabb a falun élőkhez viszonyítva.

az első két életévben a fiúkra fordított egészség-megőrzési kiadások 2,3-szer magasabbak a lányokénál (*Das Gupta* 1987). Feltételezhető, hogy a kevésbé fejlett vidékeken az arányok még inkább a fiúk javára billennek. A feltételezést az a tény is bizonyítja, hogy a születési rendellenességek, vagy alacsony születési súly következtében meghalt csecsemők esetében nincs szignifikáns különbség a lányok és a fiúk között; a megelőzhető és kezelhető betegségeknél viszont szembevetendő a különbség a két nem között. Hasmenéssel járó betegségeknél például kétszer annyi lány hal meg, mint fiú (*Khanna, et al.* 2003).

A szülés következtében meghalt nők száma és aránya jelentős: 100 000 szülő nőből 540 a terhesség vagy a szülés következtében meghal. Évente 130 000 nő hal meg ebből az okból kifolyólag, elsősorban az elégtelen orvosi ellátás és a higiénés viszonyok hiányosságai miatt.

A vezető halálokok Indiában a fertőzések valamint a szív- és érrendszeri megbetegedések. A fertőző betegségek közül a malária, a lepra, a tuberkulózis Indiában ma is szedi áldozatait.

Az elmúlt évtizedekben a befejezett öngyilkosságok aránya növekedett. Az 1995-ös év során 89 178 ember vetett önkézével véget életének; a 9,9 százalékos ráta 69 százalékkal magasabb az egy évtizeddel korábbi 1985-ös 6,8-as rátánál (National Crime Records Bureau 1997). Az alacsony fertilitású, magas várható élettartammal jellemezhető déli államokban a szuicid-ráta ennél magasabb; Tamil Naduban például 15 százalékos, Keralában 25,9 százalékos és Pondicherryben a fejlett társadalmak szintjét is messze meghaladó 68,5 százalékos volt az öngyilkossági arány 1995-ben.

A dohányzás elsősorban a férfiak körében elterjedt, következményei évente 700 000 ember halálát okozzák. A legveszélyeztetettebb 25–69 éves férfi populációban a halálokok egynegyedét a dohányzás következményei jelentik; az ebben a korcsoportban elhunytak átlagosan 20 életévet veszítenek káros szenvedélyüknek köszönhetően (*Gajalakmi et al.* 2003).

A halandóságot és a várható élettartamot tekintve is igen nagyok a szövetségi államok közötti különbségek.

A halandósági mutatók – az országos átlagtól eltérően – különösen kedvezőek azokban az államokban, ahol magas az írástudók aránya. Keralában, ahol az analfabéták aránya a legalacsonyabb, ott a fejlett országokhoz hasonló mértékben haladja meg a nők születéskor várható átlagos élettartama a férfiakét. A várható élettartam tekintetében radikális változások voltak az elmúlt évszázad második felében: az ország függetlenné válásakor a születéskor várható átlagos élettartam 32 év volt. Az 1951–61-es évtizedben a férfiak körében a születéskor várható élettartam már 44,3 év, a nőknél 45,3 év; az egy évtizeddel később született férfiak várhatóan közel tíz (!) évvel, a nők több mint tizenkét (!) évvel hosszabb életre számíthatnak (*Irudaya Rajan – Zachariah* 1997). Néhány évtized múlva – az előreszámítások szerint – a várható élettartam Keralában eléri a

fejlett nyugati társadalmakban megszokott értéket: a férfiaknál megközelíti a 78 évet, a nőknél meghaladja a 83 évet (*Tharakan – Navaneetham* 1999).

A növekvő élettartam és a csökkenő termékenység következtében az idős emberek száma és aránya is növekszik. Az 1991-es népszámlálás 55 millió 60 évet betöltött embert regisztrált, a 2001-es népszámlálás alkalmával 76 millió volt a 60 év feletti népesség száma; a közel 40 százalékos növekedés közel kétszerese a népesség egésze növekedése arányának. A 60 év feletti népesség száma – előreszámítások szerint – 2021-re 137 millióra növekszik (*Sharma – Xenos* 1992; *Prakash* 1999).

Összegzés

A fertilitási adatok időbeni alakulását és a termékenység csökkenése gyorsaságának területi különbségeit tekintve *Das Gupta* (1999) hipotézise igazolódik: feltételezése szerint az európai és az Európán kívüli demográfiai átmenet azonos gyökerű. A társadalmi-gazdasági fejlődés és az ehhez kapcsolódó termékenységi átmenet az általános fejlődés diffúziójának következménye. Egyes államokban (például a legmagasabb iskolázottsági mutatókkal rendelkező Keralában) a társadalmi fejlődéssel egyidejűleg, már az 1940-es években csökkenő tendenciát mutatott a termékenység; másutt (például a gazdaságilag fejlett Punjabban) az oktatás általánossá válását, az egészségügyi ellátás és a családtervezési programok elterjedését negyedszázaddal megelőzően már csökkenő termékenységet regisztráltak. A fejlődés, akár gazdasági, akár társadalmi fejlődésről is legyen szó, az esetek döntő többségében a termékenység csökkenésének irányába hatott.

A fejlődés kulturális változásokkal is együtt járt, ami szintén a fertilitás csökkenése irányába hatott. A nemek közötti egyenlőség, a fizetett munka fokozatos hozzáférhetősége a nők számára és ezen keresztül a saját öregkori szociális biztonság mind szélesebb rétegek számára elérhetővé válása a kevesebb gyermek vállalását motiválja.

A déli államokban az alacsony termékenységet és a többi államban is csökkenő fertilitást Indiában többnyire önkéntesen, aktív együttműködésen alapuló családtervezéssel érték el, ezért a csökkenő tendencia stabilnak tekinthető, eltérően Kínától, ahol a születésszám csökkenése állami kényszerítő eszközök hatására következett be, így az emberek mentalitásába nem épült be.

India egyes régióiban a jelenleg is magas fertilitás, a modern fogamzásgátló módszerek ismeretének hiánya egyrészt az oktatásban való alacsony részvételnek, másrészt a médiához való korlátozott hozzáférésnek köszönhető. Az 1992–1993-ban felkeresett háztartások csupán 21 százaléka rendelkezett televízióval, 1998–1999-re ez az arány 34 százalékra nőtt. A falusi háztartásokban megduplázódott a televíziókészülékkel rendelkező háztartások aránya, így az évezred

végén minden ötödik falusi családban volt TV, amit ebben a közegben is az egyik legfontosabb érték- és viselkedésiminta-közvetítőnek tekinthetünk. A városiak háromnegyede birtokolt készüléket, ami hozzájárulhatott egyrészt a családtervezési ismeretek direkt közvetítéséhez, másrészt azoknak az értékeknek, attitűdöknek a terjedéséhez, amelyek a termékenység csökkenését segítették. A fertilitás további csökkenése napjainkban Indiában a képzetlen nők termékenységi magatartásától függ (Bhat 2002). A termékenység gyorsuló ütemben csökken, egyes dél-indiai államokban már jelenleg is a reprodukciós szint alatti az átlagos gyermekszám.

A világ jelenleg második legnépesebb országának legfőbb demográfiai problémája nem önmagában a népesség lélekszámának további növekedése. A magas termékenység elsősorban a falusi, gazdaságilag elmaradott, képzetlen, szegény rétegeknél jelent a következő évtizedekben is problémát, ami ezen rétegek újratermelődését és aránynövekedését is jelentheti. A jelenség mindezekelőtt a legelmaradottabb térségben, az ún. Bihar (Bihar, Madhya Pradesh, Rajasthan, Uttar Pradesh) államokban érhető tetten.

Sokrétű probléma-forrás a fiúk preferenciája. A fogamzásgátlás alkalmazásától, a nemi szelekción alapuló abortuszokon keresztül, a már megszületett gyermekek különböző színvonalú gondozásáig a születés körüli folyamatok mindegyikére rányomja bélyegét az a szinte általános vélekedés, hogy a fiúk – munkaerőpiacai helyzetüket, a házasodás kapcsán jelentkező problémákat, a kibocsátó család eltartását illetően is – értékesebbek a lányoknál. E széles körben elterjedt értékpreferencia általában a halandóság mutatószámaiban érhető tetten és különösen is a csecsemő- és gyermekhalandóság alakulásában. A férfítöbbség jelentős, a 2001-es népszámláláskor 1000 férfire 933 nő jutott; és az elkövetkező időszakban – az aktuális termékenységi adatok és fiatal korosztályok nemi megoszlását valamint a korlátozott élettartam-növekedést figyelembe véve a nők körében – további romló tendencia várható.

A csökkenő termékenység és a hosszabbodó élettartam következtében az egyre számosabb időszerű népesség a következő évtizedekben növekvő súlyú problémát jelent majd Indiában is. Az eltartási terhek növekedése mellett a népesség korstruktúrájának változása is mélyreható gazdasági-társadalmi feszültségeket indukálhat. A fiatal, képzett emberek növekvő számú kivándorlása a későbbiekben szintén a kedvezőtlen korstruktúra kialakulásához járul hozzá, a környező – Indiánál rosszabb gazdasági helyzetben lévő – országokból történő bevándorlás a szociális feszültségek növekedésével járhat együtt.

IRODALOM

Amato, P. R. (1994): The impact of divorce on men and women in India and the United States. *Journal of Comparative Family Studies* 25: 207–221.

- Arnold, F.–Choe, M. K.–Roy, T. K.* (1998): Son preference, family building process and child mortality in India. *Population Studies* 52: 301–315.
- Arokiasamy, P.* (2002): Gender Preference, Contraceptive Use and Fertility in India: Regional and Development Influences. *International Journal of Population Geography* 8: 49–67.
- Audinarayana, N.–Rajasree, R.* (1995): Cultural Determinants of Age at Marriage: An Urban Experience. *The Journal of Family Welfare* 41: 8–14.
- Bhat, M. P. N.* (2002): Returning a favor: reciprocity between female education and fertility. *World Development* 30 (10): 1791–1803.
- Bhatia, J. C.* (1999): „Constraints to quality of primary health services in rural Karnataka”. Improving Quality of Care in India's family planning program, the challenges ahead. The Population Council. New York.
- Booth, B. E.–Verma, M.–Beri, R. S.* (1994): Fetal sex determination in infants in Punjab, India: correlations and implications. *British Medical Journal* 309: 1259–1261.
- Census of India 2001 (2001): Provisional Population Totals: India, Paper 1 of 2001. Office of the Registrar General, India. New Delhi.
- Chatterjee, M. A.* (1990): A report on Indian woman from birth to twenty. National Institute of Public Cooperation and Child Development. New Delhi.
- Das Gupta, M.* (1987): Selective discrimination against female children in rural Punjab, India. *Population and Development Review* 13: 77–100.
- Das Gupta, M.* (1999): „Liberté, Egalité, Fraternité: Exploring the Role of Governance in Fertility Decline” In: *The Journal of Development Studies* 35 (5): 1–25.
- DeVotta, N.* (2002): Demography and Communalism in India. In: *Journal of International Affairs* 56 (1): 53–70.
- Dreze, J.–Murthi, M.* (2001): Fertility, education and development: evidence from India. *Population and Development Review* 27: 33–63.
- Egerö, B.* (2003): Global Disorder: An Important Agenda for 21st Century Population Studies. *Population Review* 42 (1-2): 1–13.
- Gajalakshmi, V.–Peto, R.–Santhanakrishna, T.–Jha, P.* (2003): Smoking and mortality from tuberculosis and other diseases in India: retrospective study of 43 000 adult male deaths and 35 000 controls. *The Lancet* 362: 507–515.
- Guilmoto, C. Z.–Irudaya Rajan, S.* (1998): Regional Heterogeneity and Fertility Behaviour in India. Working Paper No. 290. Centre for Development Studies. Thiruvananthapuram, Kerala.
- International Institute for Population Sciences (IIPS) and ORC Macro (1995): National Family Health Survey (NFHS–1), 1992–93. India. Mumbai: IIPS.
- International Institute for Population Sciences (IIPS) and ORC Macro (2000): National Family Health Survey (NFHS–2), 1998–99. India. Mumbai: IIPS.
- Irudaya Rajan, S.–Zachariah, K. C.* (1997): Long Term Implication of Low Fertility in Kerala. Working Paper No. 282. Centre for Development Studies. Thiruvananthapuram, Kerala.
- Iyer, S.* (2002): Religion and the Decision to Use Contraception in India. *Journal for the Scientific Study of Religion* 41 (4): 711–722.
- Kapadia, K. M.* (1966): Marriage and Family in India. Oxford University Press. Bombay.
- Karve, I.* (1965): Kinship Organization in India. Asia Publishing House. Bombay.

- Khan, M. E.–Prasad, R.–Patel, B. C.–Ram, R. B.* (1994): "Quality of care in family planning program from user's perspective". *Social Change* 24 (3–4): 147–155.
- Khanna, R.–Kumar, R.–Vaghela, J. F.–Sreenivas, V.–Puliyel, J. M.* (2003): Community based retrospective study of sex in infant mortality in India. *British Medical Journal* 327: 126–128.
- Kposowa, A. J.* (1998): The impact of race on divorce in the United States. *Journal of Comparative Family Studies* 29: 529–547.
- Krishnan, P.* (2001): Culture and the Fertility Transition in India. Discussion Paper No. 2001/7. World Institute for Development Economics Research. United Nations University.
- Kulkarni, P. M.–Krishnamoorthy, S.–Audinarayana, N.* (2002): Review of Research on Fertility in Tamil Nadu. *Demography India* 31 (1): 17–36.
- Kumar, S.* (2003): Ratio of girls to boys in India continues to decline. *British Medical Journal* 327: 1007.
- Lahiri, S.* (1974): Preference for sons and ideal family in urban India. *Journal of Social Work* 34: 126–136.
- Maitra, S.–Schensul, S. L.* (2002): Reflecting diversity and complexity in marital sexual relationship in a low-income community in Mumbai. *Culture, Health & Sexuality* 4 (2): 133–151.
- Mayer, P.–Ziaian, T.* (2002): Indian Suicide and Marriage: A Research Note. *Journal of Comparative Family Studies* 33 (2): 297–305.
- McNay, K.–Arokiasamy, P.–Cassen, R. H.* (2003): Why are uneducated woman in India using contraception? A multilevel analysis. *Population Studies* 57 (1): 21–40.
- Nath, D. C.–Leonetti, D. L.* (1998): Correlates of Coital Patterns in a Traditional Indian Society. Center for Studies in Demography and Ecology. University of Washington.
- National Crime Records Bureau (1997): *Accidental Deaths and Suicides in India 1995*. New Delhi. Ministry of Home Affairs. Government of India.
- Pathak, K. B.–Pandey, A.–Shajy, K. I.* (1996): Evolution of a New Approach to Assess the Impact of Family Planning Programme on Fertility in Different States of India: A Macro level Study. Research Report No. 19/1995–1996, International Institute for Population Sciences, Deonar, Mumbai.
- Prakash, I. J.* (1999): *Ageing in India*. World Health Organization. Geneva.
- Ranga Rao, A. B. S. V.–Sekhar, K.* (2002): Divorce: Process and Correlates. A Cross-Cultural Study. *Journal of Comparative Family Studies* 33 (4): 541–563.
- Rao, G. R.–Surender, S.* (1998): Factors Associated with Female Age at Marriage in Pondicherry. *Demography India* 27: 401–418.
- Rao, K. V.–Demaris, A.* (1995): Coital frequency among married and cohabiting couples in the United States. *Journal of Biosocial Science* 27: 135–150.
- Rele, J. R.* (1987): Fertility Levels and Trends in India, 1951–81. *Population and Development Review* 13 (3): 513–530.
- Roy, T. K.–Verma, R. K.* (1999): Women's perception of the quality of family welfare services in four Indian states. In: *Koenig, M. A.–Khan, M. E.* (eds.): *In Improving quality of care in India's family welfare program, the challenges ahead*. The Population Council. New York. pp. 19–32.
- Seltzer, J. R.* (2002): *The Origins and Evolution of Family Planning Programs in Developing Countries*. RAND Document. Santa Monica, California.

- Sen, A. K.* (2003): Missing woman – revisited. Reduction in female mortality has been counterbalanced by sex selective abortions. *British Medical Journal* 327: 1297–1298.
- Sharma, S. P.–Xenos, P.* (1992): Ageing in India: Demographic background and analysis based on census materials. Occasional paper No. 2. Office of the Registrar General and Census Commissioner. New Delhi.
- Sheela, J.–Audinarayana, N.* (2000): Determinants of Female Age at First Marriage in Tamil Nadu: An Analysis of NFHS Data. *The Journal of Family Welfare* 46: 25–32.
- Sinha, R. K.* (1995): Marriage and Marital Dissolution in India: A Multistate Life Table Analysis. Research Report No. 15/1994-1995, International Institute for Population Sciences, Deonar, Mumbai.
- Srinivasan, K.* (1998): Challenges of transition. Demography and reproductive health. In: *Lancet* 351 (9111): 1265–1276.
- Tharakan, M. P. K.–Navaneetham, K.* (1999): Population Projection and Policy Implications for Education: A Discussion with Reference to Kerala. Working Paper No. 296. Centre for Development Studies. Thiruvananthapuram, Kerala.
- Wilson, C.* (2001): On the Scale of Global Demographic Convergence 1950-2000. *Population and Development Review* 27 (1): 155–171.
- Zachariah, K. C.–Mathew, E. T.–Irudaya Rajan, S.* (1999): Impact of Migration on Kerala's Economy and Society. Working Paper No. 297. Centre for Development Studies. Thiruvananthapuram, Kerala.
- Zachariah, K. C.–Mathew, E. T.–Irudaya Rajan, S.* (2000): Socio-economic and Demographic Consequences of Migration in Kerala. Working Paper No. 303. Centre for Development Studies. Thiruvananthapuram, Kerala.

Megjegyzés: 1. A szerző indiai tanulmányútaját a Magyar Ösztöndíj Bizottság – University Grant Commission magyar-indiai államközi megállapodása valamint az OTKA T–042908 számú kutatási támogatása tette lehetővé.

2. Az írás tisztelgés *Erdő Jánosnak*, az Erdélyi Unitárius Egyház néhai püspökének emléke előtt, akinek vallástörténeti előadásai és személyes beszélgetéseik nyitottá tették a szerzőt a világ e részének kultúrája iránt.

India népessége 2003. november 3-án (a Bombay-i International Institute for Population Sciences számítása)

Population of India, 3. 11. 2003 (according to the calculation of the Bombay International Institute for Population Sciences)

*Melléklet 1. A népesség száma területi egység és nem szerint
Appendix 1. Population size by territorial unit and sex*

Szövetségi államok és egyesült területek	Népesség száma			1991–2001 közötti természetes szaporodás/fogyás (%-ban)	1000 férfire jutó nő száma
	Összesen	Férfiak	Nők		
INDIA	1 027 015 247	531 277 078	495 738 169	21,34	933
1 Andaman és Nicobar Szigetek	356 265	192 985	163 280	26,94	846
2 Andhra Pradesh	75 727 541	38 286 811	37 440 730	13,86	978
3 Arunachal Pradesh	1 091 117	573 951	517 166	26,21	901
4 Assam	26 638 407	13 787 799	12 850 608	18,85	932
5 Bihar	82 878 796	43 153 964	39 724 832	28,43	921
6 Chandigargh	900 914	508 224	392 690	40,33	773
7 Chhatisgarh	20 795 956	10 452 426	10 343 530	18,06	990
8 Dadra és Nagar Haveli	220 451	121 731	98 720	59,2	811
9 Daman és Diu	158 059	92 478	65 581	55,59	709
10 Delhi	13 782 976	7 570 890	6 212 086	46,31	821
11 Goa	1 343 998	685 617	658 381	14,89	960
12 Gujarat	50 596 992	26 344 053	24 252 939	22,48	921
13 Haryana	21 082 989	11 327 658	975 5331	28,06	861
14 Himachal Pradesh	6 077 248	3 085 256	299 1992	17,53	970
15 Jammu és Kashmir	10 069 917	5 300 574	4 769 343	29,04	900
16 Jharkhand	26 909 428	13 861 277	13 048 151	23,19	941
17 Karnataka	52 733 958	26 856 343	25 877 615	17,25	964
18 Kerala	31 838 619	15 468 664	16 369 955	9,42	1 058
19 Lakshadweep	60 595	31 118	29 477	17,19	947
20 Madhya Pradesh	60 385 118	31 456 873	28 928 245	24,34	920
21 Maharashtra	96 752 247	50 334 270	46 417 977	22,57	922
22 Manipur	2 388 634	1 207 338	1 181 296	30,02	978
23 Meghalaya	2 306 069	1 167 840	1 138 229	29,94	975
24 Mizoram	891 058	459 783	431 275	29,18	938
25 Nagaland	1 988 636	1 041 686	946 950	64,41	909
26 Orissa	36 706 920	18 612 340	18 094 580	15,94	972
27 Pondicherry	973 829	486 705	487 124	20,56	1 001
28 Punjab	24 289 296	12 963 362	11 325 934	19,76	874
29 Rajasthan	56 473 122	29 381 657	27 091 465	28,33	922
30 Sikkim	540 493	288 217	252 276	32,98	875
31 Tamil Nadu	62 110 839	31 268 654	30 842 185	11,19	986
32 Tripura	3 191 168	1 636 138	1 555 030	15,74	950
33 Uttar Pradesh	166 052 859	87 466 301	78 586 558	25,8	898
34 Uttaranchal	8 479 562	4 316 401	4 163 161	19,2	964
35 West Bengal	80 221 171	41 487 694	38 733 477	17,84	934

Forrás: Office of the Registrar General, India. Census of India 2001.

Melléklet 2. Írástudók aránya területi egység és nem szerint
Appendix 2. Proportion of literate people by territorial unit and sex

Szövetségi államok és egyesült területek	Írástudók aránya (%-ban, a 2001-es népszámlálás alapján)			Írástudók aránya (1991-es népszámlálás alapján)	Változás (1991–2001)
	Összesen	Férfiak	Nők		
INDIA	65,38	75,96	54,28	51,63	13,75
1 Andaman és Nicobar Szigetek	81,18	86,07	75,29	73,02	8,17
2 Andhra Pradesh	61,11	70,85	51,17	44,09	17,02
3 Arunachal Pradesh	54,74	64,07	44,24	41,59	13,15
4 Assam	64,28	71,93	56,03	52,89	11,52
5 Bihar	47,53	60,32	33,57	37,49	10,04
6 Chandigarh	81,76	85,65	76,65	77,81	3,94
7 Chhatisgarh	65,18	77,86	52,40	42,91	22,27
8 Dadra és Nagar Haveli	60,03	73,32	42,99	40,71	19,33
9 Daman és Diu	81,09	88,40	70,37	71,20	9,89
10 Delhi	81,82	87,37	75,00	75,29	6,53
11 Goa	82,32	88,88	75,51	75,51	6,81
12 Gujarat	69,97	80,50	58,60	61,29	8,68
13 Haryana	68,59	79,25	56,31	55,85	12,74
14 Himachal Pradesh	77,13	86,02	68,08	63,86	13,27
15 Jammu és Kashmir	54,46	65,75	41,82	n.a.	n.a.
16 Jharkhand	54,13	67,94	39,38	41,39	12,74
17 Karnataka	67,04	76,29	57,45	56,04	11,00
18 Kerala	90,92	94,20	87,86	89,81	1,11
19 Lakshadweep	87,52	93,15	81,56	81,78	5,74
20 Madhya Pradesh	64,11	76,80	50,28	44,67	19,41
21 Maharashtra	77,27	86,27	67,51	64,87	12,39
22 Manipur	68,87	77,87	59,70	59,89	8,97
23 Meghalaya	63,31	66,14	60,41	49,10	14,21
24 Mizoram	88,49	90,69	86,13	82,27	6,22
25 Nagaland	67,11	71,77	61,92	61,65	5,45
26 Orissa	63,61	75,95	50,97	49,09	14,52
27 Pondicherry	81,49	88,89	74,13	74,74	6,74
28 Punjab	69,95	75,63	63,55	58,51	11,45
29 Rajasthan	61,03	76,46	44,34	38,55	22,48
30 Sikkim	69,68	76,73	61,46	56,94	12,61
31 Tamil Nadu	73,47	82,33	64,55	62,66	10,81
32 Tripura	73,66	81,47	65,41	60,44	13,22
33 Uttar Pradesh	57,36	70,23	42,98	40,71	16,65
34 Uttaranchal	72,28	84,01	60,26	57,75	14,53
35 West Bengal	69,22	77,58	60,22	57,70	11,52

Forrás: Office of the Registrar General, India. Census of India 2001.

Tárgyszavak:

Népesedés

Népmozgalom

DEMOGRAPHIC PROCESSES IN INDIA*Summary*

Over 1 billion people lived in India at the beginning of 2001. A major objective of present paper is to provide information about the important demographic events of the country with the second largest population in the world.

Fertility declining at an accelerating pace is due to social and economical development, especially the spreading of education among females and media diffusion. The family planning programme launched in 1952 has good impact in the southern states and only limited impact in large states from the northern part of the country; contraceptive prevalence (dominated by female sterilisation) is forty-eight percent among married women in the 15–49 age group.

High levels of women's education are associated not only with lower fertility but also with lower infant mortality. India has an unfavourable female to male ratio; female mortality often exceeds male mortality during childhood and throughout the childbearing years. Lower female literacy rate, a low level of female employment, a low female age at marriage, and parents' preference for sons demonstrate the low status of women. Marriage is universal; divorce is associated with societal condemnation.

Ageing process in India is a direct consequence of fertility transition and declining mortality as well as rising life expectancy. The age distribution of the population will be influenced by international migration, which is difficult to predict.

A MAGYAR NEMZETISÉGŰEK VÁNDORMOZGALMA A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN¹ AZ 1910 ÉS 2000 KÖZÖTT ELTELT ÉVTIZEDEKBEN

HOÓZ ISTVÁN

1. A népesség száma Magyarországon egészen 1980-ig folyamatosan emelkedett, amikor elérte a 10 709 643 főt. A növekedés évenkénti mértéke és aránya változott ugyan, de azt mindvégig a természetes szaporodás biztosította. Az ezt az időszakot követő években a csökkenés az egyre fogyatkozó születések és a növekvő számú halálozások következménye. A legnagyobb arányú fogyás 1999-ben alakult ki, amikor meghaladta a 48 000 főt (48 565), de a népvesztés mértéke más években is elérte egy közepes nagyságú város lakosságát. Mivel az ilyen méretű természetes fogyást a nemzetközi bevándorlás többlete sem tudta pótolni, a népesség száma 1980 és 2001 között több mint fél millióval (10 709 643-ról 10 198 315-re) csökkent. Ez több mint egy átlagos nagyságú megye mai népességszáma, vagy mint a trianoni békeszerződés alapján Ausztriához csatolt területeken élő lakossága volt 1910-ben (358 499 fő). A hosszan tartó és nagy arányú természetes fogyás következtében jelentősen módosult a népesség összetétele is. Növekedett az időskorúak és csökkent a gyermekkorúak száma, romlott a kereső-eltartott arány, csökkent a propagatív korú és a házas nők száma, a kisebb települések egész sora vált életképtelenné stb.

Mivel a népszaporodás alakulása nemcsak demográfiai, hanem más társadalmi és politikai következményekkel is járó folyamat, elemzése, értékelése és a problémáinak megoldására való törekvés ma már megkerülhetetlen feladattá vált hazánkban is. A megoldási lehetőségek a következőkben foglalhatók össze:

- együtt élni a népesség számának csökkenésével és a romló népességstruktúrával és valahogyan kezelni a belőlük fakadó bajokat;
- a termékenység növekedésének elősegítése egészen a reprodukciós szintig;
- a halandóság csökkentése hatékony népegészségügyi politikával;
- pozitív nemzetközi vándormozgalom szorgalmazása a kívánatos népességszám és az optimális népességstruktúra elérése érdekében.

Ez alkalommal csak a negyedik lehetőséggel, a nemzetközi vándormozgalom néhány problémájával foglalkozunk.

¹ A történelmi Magyarországon, Horvát-Szlovénország nélkül.

2. A népesség számának folyamatos csökkenése, valamint a külső vándorlás nagyarányú hullámzása a vándormozgalom szerepének újragondolását tette szükségessé. Ezzel kapcsolatban általában a következő kérdések merülnek fel:

- a) mennyien és kik vándorolnak;
- b) az elvándorlás milyen következményekkel jár a származási országokban;
- c) a bevándorlásnak milyenek a következményei a célországokban.

ad a) A ki- és a bevándorlók száma 1958 után évekig jelentéktelenné vált, de az 1980-as években megélnéült a kivándorlási mozgalom. Az 1980 és 1990 között eltelt években a népszámlálási vándorlási egyenleg mintegy 200 000 fős veszteséget mutatott (*Hablicsek-Tóth* 2000, 15. o.). A következő évtizedben teljesen megfordult a vándormozgalom iránya, mert akkor már a bevándorlási többlet (vándorlási nyereség) közelítette meg a 200 000 főt (196 354) (Népszámlálás 2001, 6. köt. 46. o.). De a rendelkezésre álló adatokból kitűnik az is, hogy a bevándorlóknak mintegy 70 százaléka a 7 szomszédos országból érkezett. Feltételezhető, hogy túlnyomó többségüknek magyar az anyanyelve, vagy magyarul is beszélnek. Ez arra utal, hogy Magyarország iránt elsősorban a környező országokban élő magyarok érdeklődnek, ők akarnak az anyaországban letelepedni. Más megközelítésben ez azt jelenti, hogy a hazánk szempontjából külső vándormozgalmunk belső vándorlásnak tekinthető a Kárpát-medence szempontjából. Vagyis az ide történő bevándorlás növeli hazánk népességszámát és csökkenti a környező országokét, de nem változtatja meg a Kárpát-medencében élő népesség abszolút számát. Megváltozik viszont ennek következtében minden országban a lakosság nemzetiségi struktúrája. A trianoni Magyarország népességszáma azon az áron növekszik, hogy csökken az utódállamokban élő magyar anyanyelvű lakosságé.

Ezért nemzetközi vándormozgalmunk vizsgálható egyrészt az ország népességének aspektusából, másrészt az összmagyarság létszámának alakulása szempontjából.

A trianoni békeszerződés következtében a történelmi Magyarország elveszítette területének 67,2, lakosságának pedig 58,3%-át. Mivel az új országhatárok nem lettek etnikai választóvonalak is egyben, 3,2 millió magyar vált nemzeti kisebbséggé, került ellenségesé vált etnikai környezetbe. A környező országok politikusai a béketárgyalások során igyekeztek országaik határait úgy megvonni, illetőleg annyira tágítani, hogy az anyaországtól legtávolabb lévő nyelvi sziget, vagy szórvány is az új ország határain belülre kerüljön. Így a Romániához került lakosság 47%-a nem román nemzetiségű, a Csehszlovákiának juttatott országrészben a lakosoknak csak 48%-a szlovák anyanyelvű, a vajdasági szerbek és horvátok együttes aránya pedig a 30%-ot sem érte el. Az etnikai tényezők figyelmen kívül hagyásával sikerült az országhatárokat úgy megvonni, hogy a 7,6 milliós Magyarországon mindössze kb. 884 000 (11,6%) nem magyar anyanyelvű maradt (1910. évi adatok). Így tehát amíg az utódállamok

soknemzetiségűvé, etnikailag sokrétűvé váltak, a trianoni Magyarországon a nem magyar anyanyelvűek aránya alig haladta meg a 10 százalékot.

Az új államok a megszerzett területekhez való jogukat a nemzetiségi struktúrával, ill. annak megváltoztatásával is igyekeztek igazolni. De a nemzeti kisebbségek formai és tényleges számának csökkentését sürgették azok a nemzetközi szerződések is, amelyek szerint az anyanyelvi oktatási, nyelvhasználati, kulturális és egyéb jogok azokon a településeken és közigazgatási egységekben élő kisebbségeket illetik meg, ahol arányuk meghaladja a lakosság 20%-át. Mivel tehát a nemzetiségi jogok jelentős része az anyanyelvűek megfelelő számához kapcsolódik, és mivel erről a számról a népszámlálás tájékoztató, már az I. világháború utáni első népszámlálások alkalmával is különböző visszaéléseket követtek el a nemzetiségi lakosság számának csökkentése érdekében. A korszak nemzetközileg is elismert hazai demográfusai (*Földes, Kovács, Elekes* stb.) nagy figyelemmel tanulmányozták, és kritikailag elemezték ezeknek a népszámlálásoknak eredményeit. Igyekeztek a szervezők visszaéléseit, politikailag motivált mesterkedéseit leleplezni, mert a kapott népszámlálási adatokkal csökkenteni próbálták a kisebbségi jogok védelmére jogosultak számát.

Az ezekben az országokban élő magyar anyanyelvűek tényleges számát már az első világháború után is drasztikus eszközökkel igyekeztek csökkenteni. Ennek egyik leghatékonyabb eszköze a közalkalmazottak elbocsátása és a nyugdíjak megvonása volt. „1918–1924 folyamán összesen 106 841 menekülő jött át a Csehszlovákiához, 197 035 a Romániához, 44 903 a Jugoszláviához és 1221 az Ausztriához csatolt területről (*Thirring L.* 1963, 357. o.). Tehát mintegy 350 000 magyar anyanyelvű volt kénytelen politikai okból elhagyni szülőföldjét. A menekülők jelentős része értelmiségi, köztisztviselő, vasutas, de nagy számban volt közöttük ipari és kereskedelmi foglalkozású is. Helyükre Csehországból, Ó-Romániából és Szerbiából érkeztek cseh, román vagy szerb nemzetiségű és anyanyelvű tisztviselők, vasutasok, tanítók. De tömegesen érkeztek parasztok is, akik többségét – főleg az országhatárok mentén – a színmagyar környezetben épített falvak, felszerelt gazdaságok, iskolák várták annak érdekében is, hogy a politikai határokat etnikai határokká változtassák.

Az utódállamok tehát, nemzetiségileg homogén lakosságú államok kialakítása érdekében, a lakosság számának növelésénél fontosabbnak tartották az államalkotó nemzethez tartozók számának és arányának emelését. E célok megvalósítása érdekében a kisebbségi lakosság számát nemcsak nyelvi asszimilációval, hanem kitelepítéssel, kiűzéssel és lakosságcserével is igyekeztek csökkenteni.

Míndezek következtében az elcsatolt területeken élő magyarok száma 3,3-ról 2,8 millióra csökkent 1910 és 1920 között, míg a trianoni országterületen 6,7 millióról 7,2-re emelkedett.

A II. világháború körüli években ismét nagyarányú vándormozgalom indult meg a Kárpát-medencében élő magyarság körében.

A trianoni Magyarországhoz 1938 után visszatért területekre a magyar állam közigazgatási tisztviselőket, vasutasokat, pedagógusokat küldött. A háború befejezését követő hónapokban őket azonnal visszatelepítették az anyaországba. Számukat nem ismerjük, csak azt tudjuk, hogy 1944-ben és 1945-ben 16 468 személy tért vissza a Felvidékről, 4371 fő a Kárpátaljáról, 15 486 Erdélyből és 12 999 a Délvidékről (Stark T. 2001, 392. o.).

A trianoni békeszerződést a magyarság olyan igazságtalan és hibás döntések sorozatának tartotta, amelyeket majd igazságosabb határozatok váltanak fel. A II. világháborút lezáró szerződések azonban véglegesen szétoszlatták az időnként újjáéledő magyar illúziókat. Lélektanilag talán azt volt a legnehezebb feldolgozni a magyarságnak, hogy a békediktátum nem a pillanatnyi politikai erőviszonyok hatására született határozat volt, hanem megváltoztathatatlan és megismételhető döntések sorozata.

Mivel a szomszéd államok nacionalizmusa addig nem tapasztalt méretűvé vált, a II. világháború befejezése nem a felszabadulást jelentette a magyar kisebbség számára, hanem megpróbáltatásainak további növekedését. Újra „bűnös nemzet” vált a magyarság, tagjait meg lehetett fosztani múltjától, önértékétől, legegységesebb jogaitól, anyagi javaitól, sőt nemzetiségétől is. Amint az egyes országok a trianoni területeket újra birtokba vehették, a magyar kisebbségek ellen – valamilyen soha el nem követett bűnök miatt – megtorló akciókba kezdtek.

Csehszlovákiában az 1945. április 5-én meghirdetett kassai Kormányprogram jelentette a nyitányát azoknak a kisebbségellenes intézkedéseknek, amelyek alapján Csehszlovákiában megvonták a magyar kisebbségtől az állampolgárságot, elkobozták ingatlanait, bezárták iskoláit, deportálták, kikényszerítették a lakosságcsere egyezményt stb. Ezek hatására a magyarság nagyarányú belső és külső vándormozgalmra kényszerült. A kormány a „magyar kérdést” a magyarok egyoldalú kitelepítésével kívánta megoldani. Mivel ehhez nemzetközi támogatást nem kapott, mindent megtett annak érdekében, hogy a magyarságot megrettentse, menekülésre készítse, érdekvédelmi készségét lehetetlenné tegye.

A csehszlovák államelnök 1945/88. számú, 1945. október 1-jén kelt dekrétuma kényszertelepítést rendelt el, amelynek alapján Csehországba deportáltak – szlovák adatok szerint – 44 129 magyar nemzetiségű lakost. Ez a fenyegetettség szinte az egész régióra kiterjedt, hisz ezeket a száműzötteket nagyon sok településről szedték össze (Žvara 1965). A magyar szerzők által közölt adatok szerint ez az intézkedés 9610 család deportálását okozta és 2154 család volt kénytelen „önként” elhagyni szülőhelyét (Új Szó 1968. okt. 27. sz. 3–4. o.). Majd a magyar-szlovák lakosságcsere keretében 87–88 000 személyt telepítettek Magyarországra, ahonnan 70–71 ezer szlovák nemzetiségű kívánt Szlovákiába települni (Miltényi 1959). A lakosságcsere lebonyolítását is szolgálta a belügyi szlovák kormánybiztos 1946. június 17-én kelt rendelete a

„reszlovakizálásról” (Žvara 1969). Ennek következtében pár nap alatt 135 317 magyar családfő volt kénytelen magát és családtagjait szlováknak minősíteni és megtagadni nemzetét azért, hogy családját megmentse az üldözéstől (Vadkerty 1993).

A nem szláv nemzetiségűek tömeges kitelepítése következtében a lakosság 1938. évi 14,6 milliós száma 1946 végére kb. 12,0 millióra csökkent. (Ezen belül Szlovákia népességszáma 3,6-ról 3,4 millióra mérséklődött.) Az 1938. évi lakosságszámot ismét csak az 1960-as évek végére érték el (Statistický Zpravodaj, 1941/1.). Ezt a hatalmas népvesztést és annak súlyos gazdasági következményeit jelentéktelennek érezték ahhoz a nyereséghez képest, hogy a csehek és a szlovákok aránya 60%-ról 94%-ra nőtt, Szlovákiában pedig 72,1-ről 86,6 százalékra. A kitelepítésen és a lakosságcserén kívül e változásban a kikényszerített asszimilációnak és a reszlovakizációnak is jelentős szerepe lehetett.

A magyar nemzetiségűek kitelepítésével Romániában is foglalkoztak már a II. világháború éveiben is, az etnikailag homogén népességű ország megteremtése érdekében. Ennek során 6,2 millió nem román nemzetiségű lakost kívántak az országból eltávolítani. Bár ez a tervzet a fasiszta Romániában készült, úgy látszik, megvalósítását a szocialista Románia politikusai is folytatták a németek és a zsidók kitelepítésével, „családegyesítésével.” E tervzet szerint a végrehajtás harmadik fázisában került volna sor az Észak-Erdélyben élő magyarok kitelepítésére (Szász Z. 1999). Amikor Észak-Erdély a II. világháború után ismét román fennhatóság alá került – a nacionalista megtorlások lázában – a MANIU-gárdisták a magyar települések egész sorában vérfürdőt rendeztek (Csatári D. 1969).

Témánk szempontjából is külső vándormozgalomnak tekinthető a 13 198 bukovinai székely és a hozzájuk csatlakozó mintegy 4500 moldvai csángó hazatelepítése 1941-ben. Az adatközlő utalt arra is, hogy 1941 végén és 1942-ben még további 2500 moldvai csángó áttelepítésére is sor került. Mivel a bukovinai székelyek és a csángók a történelmi határokon kívül éltek, betelepítésük hozzájárult a Kárpát-medencén belül élő magyarság számának növekedéséhez (Stark 2001, 393. o.).

Erdélyből azonban mindig nagyszámú magyar anyanyelvű lakos vándorolt Ó-Románia különböző tartományaiba is, főleg Bukarestbe, ipari munkásnak, cselédnek, de – a II. világháború után – szellemi munkára is. E tartományok azonban a magyarság „temetőivé” váltak, hisz nemzeti identitásukat gyakran már az első generáció tagjai is elvesztették. Ezért tartjuk nagyon alacsonynak azt a számot (19 261), amelyet az ott élőkrol az 1977. évi népszámlálás alapján közöltek. Úgy tűnik tehát, hogy az Ó-Romániába kivándorlók többsége elveszett a magyarság számára. Ez azért feltűnő, mert az Erdélybe bevándorló románok egész történelmük alatt mindig növelhették nemcsak az ott élők létszámát, hanem nemzeti, nemzetiségi öntudatát is.

Miután a Vörös Hadsereg egységei 1944. október 29-én elfoglalták az egész Kárpátalját, e térség magyar lakossága számára egy sok-sok szenvedéssel járó időszak kezdődött. A visszavonuló magyar hadsereget követve mintegy 15 000 magyar menekült Magyarországra. A hatalomváltás után nyomban a magyarság kíméletlen elnyomása, üldözése kezdődött meg. 1944 novemberében kb. 80 000 18–55 év közötti magyar polgárt hurcoltak a Szovjetunió belsejében lévő kényszermunkatáborokba. Ezeknek nagy része soha nem tért vissza (*Botlik – Dupka* 1991, 50. o.). De számos utalást olvashattunk arról is, hogy – egészen Sztálin haláláig – a magyarságot a kitelepítés veszélye fenyegette.

Jugoszláviában még a háború alatt (1944. október-november) mintegy 40 000 vértlen magyar paraszt lett a szerbek vérbosszújának áldozata, akik legyilkolásával „egyenlítették ki” a Horthy-korszak újvidéki és zsabylai számláját, a „hideg napok” gyilkosságait (1942. január 21–23.) Részben ezeknek az eseményeknek következtében 40 000 fő menekült Magyarországra azokban a hónapokban (*Kocsis K.* 1993, 21. o.).

Az elcsatolt területekről az 1938 és 1948 közötti időszakban az ország területére átköltözött, menekült és elüldözött magyarok összesített száma kb. 350 000 lehetett. A Felvidékről 130 000, a Kárpátaljáról közel 15 000, Romániából mintegy 100 000 és Jugoszláviából is közel ennyien, Ausztriából pedig mintegy ezren kerültek a háború vesztesei közé sodródott országba (*Miltényi K.* 1959, 401. o.).

A magyarság szervezett üldözése, nagy tömegeinek kiűzése, és megfélemlítése következtében az 1950. évi népszámlálás alkalmával az utódállamokban csak 2 552 000 személy vallotta magát magyar nemzetiségűnek,² szemben az 1941. évi 3 369 000 fővel.

Mivel az 1950-es években több országban némileg megváltozott a magyar kisebbség helyzete, az 1960 körüli népszámlálások alkalmával már ismét többen vállalták magyar nemzetiségüket és így számuk 2 785 000-re növekedett. A következő két évtizedben nem történtek olyan tragikus események, mint a II. világháború utáni években, a magyar nemzetiségű lakosság száma tovább nőtt az elcsatolt területeken.

A belpolitikai és a külpolitikai helyzet megváltozása következtében megnövekedett a nemzetközi vándormozgalom lehetősége is. 1980 és 1990 között a Magyarországról kivándorlók száma ugrásszerűen megnőtt és ennek következtében számuk mintegy 200 000 fővel meghaladta a bevándorlókét (*Hablicsek – Tóth, Demográfia* 2000/1. sz. 15. o.). A következő évtizedben (1990 és 2000 között) megfordult a helyzet és most már a bevándorlók száma haladta meg 206 777 fővel a kivándorlókét (*Demográfia Évkönyv* 2001. 439. o.)

² Az ezekben az évtizedekben tartott népszámlálások alkalmával tudakolták a megkérdezettek anyanyelvét vagy/és nemzetiségét.

Az itt tartózkodó külföldiek a népességnek 1–2%-át alkotják. Ez az arányszám alacsonynak számít, hisz Hollandiában 5, Németországban 8,7 százalék, de néhány országban ennél is lényegesen magasabb. A különböző forrásokból rendelkezésre álló adatok szerint a bevándorlóknak mintegy 70 százaléka a hét szomszédos országból érkezett csakúgy, mint az 1960 előtti évtizedekben. A változás mégis korszakos jelentőségű, hisz a politikai okokból bekövetkező bevándorlás helyett most már főleg gazdasági okokból alakult ki nagyarányú *állandó és ideiglenes* vándormozgalom Magyarország felé. Magyarország (még az átmeneti gazdasági visszaesés idején is) az „ígéret földjének” számít egyes szomszédos országok elvándorolni szándékozó százezreinek. Nyelvismeretük és esetleges rokoni kapcsolataik, helyismeretük előnyt jelentenek számukra.

A bevándorlók néhány jellemző adatát megismerjük a demográfiai évkönyvekben. Többségük (53–57%) férfi. Kormegoszlásuk némileg fiatalítja az ország népességét, hisz alacsony közöttük a 60 éven felüliek és magas a 25–39 évesek aránya. Ez a korösszetétel javíthatja a kereső-eltartott arányt. A házások aránya kb. 44%, nőtlen családi állapotú a bevándorlóknak csaknem fele. Az alacsony gyermekszám arra utal, hogy nagy hányaduk gyermektelen, vagy egyedülállóként érkezett. Ez egyben talán arra is utal, hogy új otthonukban kívánnak családot alapítani, gyermeket vállalni.

A 2000-ben bevándorlók nagy része (39–40%) hazájában munkanélküli vagy eltartott volt. Jelentős hányaduk irodai, ügyviteli vagy felsőfokú végzettséget igénylő munkakörben dolgozott. A fizikai munkások zömét korábban az iparban és az építőiparban foglalkoztatták.

A 2002-ben Magyarországon tartózkodó bevándoroltak a lakosság 11,4 ezrelékét alkották. Arányuk Budapesten a legnagyobb (25,2%), de viszonylag magas a határ melletti megyékben (pl. Csongrád megyében 18,9%; Szabolcs-Szatmár megyében 11,9%, Komárom-Esztergom megyében 10,1%) is. Amíg a vidéki városokban otthonra találók aránya 9,7, a községekben letelepülteké csak 7,1%.

A rendszerváltást követő menekülthullámok helyett most már gazdasági indíttatású, a jobb megélhetés érdekében kialakuló vándormozgalom bontakozik ki. Témánk szempontjából most a probléma az, hogy azok a vállalkozó szellemű – mint láttuk – többségükben a fiatalabb korosztályokhoz tartozó, szakképzett fiatalok, akik el akarják hagyni lakhelyüket (szülőföldjüket), három lehetőség közül választhatnak:

- kivándorolhatnak Magyarországra;
- elvándorolhatnak országuk történelmi többségi nyelvű területeire;
- harmadik országban kereshetnek munkaalkalmat.

Bár azok az utódállamokban élő magyarok, akik ideiglenesen vagy véglegesen el akarják hagyni lakhelyüket és hazájukat, ezt főleg gazdasági okból teszik ma már, de az új letelepedési hely kiválasztását bizonyára befolyásolják nemzetiségi, és földrajzi (távolság) szempontok, nyelvtudás stb. is. Ezért, ha a ma-

gyar migrációs politika megnehezíti, vagy megtiltja a bevándorlást, annak az lehet a következménye, hogy nemcsak a trianoni Magyarországra jöhet kevesebb bevándorló, hanem az is, hogy az összmagyarság száma folyamatosan fogyatkozik azokkal, akik a Kárpát-medencén kívül keresnek munkaalkalmat és új hazát. A bevándorlás, ill. befogadás szabályozása tehát létfontosságú nemcsak az összmagyarság, hanem Magyarország népességszámának alakulása szempontjából is.

A nemzeti érdekeket is szem előtt tartó migrációs politikának a kialakításánál a főbb elvek a következők lehetnek: a kisebbségben élő magyarságot helyben maradásra biztatni, Magyarországra történő vándorlásukat tiltani, az anyaországba történő vándorlásukat (engedélyezni) segíteni elő, támogatni. A helyben marasztalás egyre problematikusabbá vált. Az iskolázottak számának növekedésével automatikusan növekszik azoknak a száma is, akiknek jelenlegi lakóhelyüket el kell hagyniok azért, hogy szakképesítésüknek megfelelő állást vállalhassanak. Minden országban az iskolázottak mobilitása a legnagyobb, hisz falun (szülőhelyükön) a szakképzetteknek alig van munkaalkalmuk. A falu (kisváros) lényegesen több szakembert nevel, mint amennyit foglalkoztatni tud. Így ezek a fiatalok vagy elköltözni, vagy ingázni kénytelenek. Ha pedig a politika megtiltja vagy megakadályozza Magyarországra való költözködésüket, többségi nyelvű környezetben keresik majd boldogulásukat (a Kárpát-medencén belül vagy kívül) vagy külföldön, egy harmadik országban. Erdélyből pl. évszázadok óta vándorolnak magyarok is Ó-Romániába ipari munkásnak, cselédnek és az utóbbi évtizedekben magasabb iskolázottságot igénylő munkakörökbe is. A Romániából 1992–2002 között kivándorolt magyaroknak mintegy 15%-a Nyugat-Európában kereste boldogulását (*Veres V.* 2002). De Szlovákiából is a magyarok ezrei vállaltak munkát Csehországban. Kárpátaljáról nemcsak Magyarországra jönnek értelmiségi foglalkozásúak, hanem – különösen az elmúlt évtizedekben – Ukrajnában, illetve a Szovjetunióban igyekeztek tudásukat hasznosítani (*Hoóz* 2001). A Vajdaságból sokan vándoroltak a horvát tengerpartra, ahol főleg az idegenforgalomban és a vendéglátóiparban próbáltak kisebb-nagyobb vállalkozásokba fogni.

Amikor tehát a nemzetiségi politika arra törekszik, hogy a szakképzett és vállalkozó kedvű fiatalokat szülőhelyükön (kisebbségi környezetben) tartsa, nehéz feladatra vállalkozik. Ha ez nem sikerül valamilyen okból, az egyén és az összmagyarság szempontjából is előnyösebb a Magyarországra történő költözés engedélyezése, mint tiltása. Ez a döntés hozzájárulhat a tömbben élő magyarság számának növeléséhez csakúgy, mint a szóránymagyarság nyelvi asszimilációjának megelőzéséhez, megakadályozásához. A szóránymagyarság tagjai nem élnek olyan magyarul beszélő közösségekben, amelyekben gyakorolhatnák anyanyelvüket, és amelyekben gyermekeik is megtanulhatnának magyarul.

A magyarányú nemzetközi vándormozgalom következtében számos ország egyre inkább soknemzetiségűvé válik. Így szinte minden ilyen országban fel-

merül az a probléma, hogy az ország népessége hogyan fogadja a bevándorlókat. Növeli az ellenérzést azoknál, akik munkahelyük elvesztésétől félnek, vagy akik ellenséges nemzet tagjai. A rokonszenv vagy a nyelvtudás megkönnyítheti, elősegítheti a bevándorlók beilleszkedését, integrációját új környezetükbe.

A hazánkba bevándorlók egy kisebb része nem magyar anyanyelvű vagy nemzetiségű. De még így is megfontolandó, hogy a bevándorlás szabályozásával a magyarországi nemzetiségek számát, arányát milyen mértékben lehet – nagyobb társadalmi feszültségek nélkül – növelni.

ad b) A második kérdés, amit feltettünk magunknak az volt, hogy az elvándorlás milyen változásokat idéz elő az elbocsátó (származási) országok népességszámában vagy népességstruktúrájában.

Vannak olyan országok, mint láttuk, amelyek a kivándorlást kívánatosnak tartják politikai okokból. A környező országok etnikai homogenitásra törekvő politikusai a kisebbségek kivándorlását (kitelepítését, kiűzését) kívánatosnak tartották még akkor is, ha az ország népességszáma csökkent, mert ennek káros gazdasági következményeit politikai előnyei pótolták. Más országoknál pedig foglalkoztatási gondjaik megoldását segítheti felesleges munkaerőjüknek külföldön történő foglalkoztatása átmenetileg vagy ideiglenesen.

Ezek az általánosnak tekinthető következményeken kívül a kisebbségi vándormozgalomnak járulékos következményei is lehetnek. Ha egy településről elmegy az orvos, másik költözik a helyére. De ha ez az orvos nemzetiségi volt, rendszerint többségivel pótolják. A kisebbségek számára ez a változás igen sok hátránnyal jár, hisz az új szakember esetleg nem ismeri nyelvüket, így a más nyelven beszélő orvos és beteg között nehezen alakítható ki harmonikus kapcsolat. De előállhat a kivándorlások következtében olyan helyzet is, hogy a település ezáltal veszíti el a kisebbségi nyelvhasználathoz való jogát, nemzeti-ségi nyelvű iskoláját stb. Egy-egy kisebbség szempontjából az is káros, ha egy másik kisebbséghez tartozók száma csökken, mert ezáltal a településükön addig relatív többségű államalkotó nemzet tagjai abszolút többségbe kerülhetnek.

Nem szabad azonban megfeledkezni arról sem, hogy a kivándorlás lehetősége reményt adhat a maradóknak is a nyelvükhöz, nemzetiségükhöz, hagyományaikhoz való ragaszkodásban. Úgy érezhetik, hogy ha politikai, gazdasági vagy családi okokból el kell hagyniuk szülőföldjüket, számíthatnak anyaországuk, nyelv nemzetük segítségére, támogatására.

ad c) Végül a harmadik kérdésünk az volt, hogy a vándormozgalom milyen hatással lesz befogadó országok népességére.

A befogadó ország, jelen esetben Magyarország, azt várhatná a nemzetközi vándormozgalomtól, hogy

- pótolja, vagy legalább mérsékelje a természetes népmozgalomból adódó veszteségét;
- javítsa a népessége demográfiai (foglalkozási stb.) struktúráját;
- oldja meg (mérsékelje) munkaerő-, ill. foglalkoztatási gondjait.

Mint láttuk, a két világháború alatti és utáni években a környező országokból történő kivándorlást főleg az elűzés, menekülés, a kitelepítés vagy a kényszerű lakosságcsere idézte elő, vagyis a nemzetközi mobilitás kényszer hatására, politikai okokból történt. De politikai okokból történt a migránsok befogadása is az anyaországba. Nem mérlegelték sem a kivándorlás, sem a befogadás munkaerőpiacra, lakáshelyzetre stb. gyakorolt hatását. Ezek az intézkedések nem az előnyök és a hátrányok gondos mérlegelése alapján történtek, hanem politikai megfontolásból, hisz az ebből adódó gazdasági hátrányok másodlagos jelentőségűnek tünnek.

Jelenleg más a helyzet hisz a nemzetközi vándormozgalom mindkét oldalát gazdasági meggondolások alapján szabályozzák a kormányok. A politikai szándék ebben az esetben is jelen van, hisz a kibocsátó ország meghatározhatja, hogy népessége milyen foglalkozású, vallású, nemzetiségű stb. csoportjainak kivándorlását vagy ideiglenes külföldi munkavállalását segíti, szorgalmazza vagy gátolja. A befogadó országok politikusai a bevándorlási politika alakításával igyekeznek valamelyik földrajzi körzet népességszámát növelni, bizonyos szakmákban jelentkező munkaerőhiányt pótolni, vagy vallási, nemzeti csoportok helyzetén változtatni. Vagyis igyekeznek meghatározni a bevándorlók számát és összetételét. Az egyén magatartását is egyre inkább gazdasági érdekei határozzák meg, hisz állandó vagy ideiglenes lakhelyváltogatása életkörülményeinek javítása érdekében történik.

Mivel a népszámlálási többlet (196 354) még a legkedvezőbb évtizedben (1990–2001) sem tudta pótolni annak az időszaknak a természetes fogyását (372 862) (Népszámlálás 2001, 46. o.), a nemzetközi vándormozgalomtól nem várhatjuk népesedési problémánk megoldását, hisz – számánál és struktúrájánál fogva – annak csak mérséklésére alkalmas.

Utalni kell azonban arra is, hogy demográfiai szempontból a bevándorlás közvetlen (azonnali) hatása a népesség számának emelkedése, közvetett, tova-gyűrűző következménye pedig a születések számának növekedése. Ez abból adódik, hogy a bevándorlók többsége rendszerint olyan fiatal(abb) életkorú, aki új lakóhelyén kíván családot alapítani. Korstruktúrájuk miatt új hazájukban a halálozások számát csak a későbbi évtizedekben növelik.

Ha a trianoni Magyarország vonzóereje továbbra is ilyen mértékű marad a környező országok magyarságára, és a bevándorlás mértéke is hasonló marad, önmagában még ez sem pótolja a prognosztizálható népvesztéséget.

Egyik, e problémával behatóan foglalkozó tanulmányban erről a következőket olvashatjuk: „A jelenlegi határain körül élő magyar nemzetiségűek köréből aktív bevándorlást ösztönző politikával rövid idő alatt akár százszázalékos tömegeket lehetne „megmozgatni”, azonban nyilvánvaló, hogy a népességi válság ilyen módon történő megoldásával más típusú problémák generálódnának az országon belül és kívül is (munkanélküliség, ideggyűlölet; a magyar nemzetiség arányának eltörpülése...). Úgy tűnik, Magyarország migrációs politikájának

kialakítása sokkal inkább gyermekcipőben jár, mint a népesedéspolitika és a hozzá kapcsolódó részpolitikák.” (Illés S. 1999.) Demográfusoknak, közgazdászoknak és más tudományágak művelőinek a politikusokkal együtt még sokat kell munkálkodniuk azon, hogy a vándormozgalomnak olyan szabályozó rendszerét dolgozzák ki, amelyik segíti a trianoni Magyarország népességfejlődését, és egyben javítja az országhatárokon kívül élő magyarság helyzetét és lehetőségeit, gazdasági és kulturális fejlődését.

A modern kommunikációs és közlekedési eszközök lehetővé tették, hogy az állandó jellegű vándormozgalom mellett kialakuljon az ideiglenes munkavállalás lehetősége, sőt az országhatárokon át folyó napi ingázás is a lakhely és a munkahely között. E három forma közötti választás módot adhat arra is, hogy folyamatos maradjon a kapcsolat a családtagokkal, rokonokkal, barátokkal, vagyis a szülőfölddel.

3. A Kárpát-medencében 80–90 éve tartó nagyarányú, több millió embert megmozgató vándormozgalom milyen hatással volt az itt élő népesség nemzetiség szerinti megoszlására és milyen változásokat idézett elő a magyarság helyzetében, a többi nemzetiséghez való számszerű viszonyában?

1910-ben a Kárpát-medencében élt 18,3 milliós népességéből a magyar anyanyelvűek száma megközelítette a 10 millió főt, ami azt jelentette, hogy a népesség többségét, 54,4 százalékát a magyarság alkotta. Ebből 6 731 000 élt a trianoni Magyarországon és 3 214 000 (30,9%) az elcsatolt területeken. A 2000 körüli években tartott népszámlálások szerint e térségben már kb. 27 millió ember élt, amiből a magyarok (anyanyelvűek, nemzetiségűek) száma 12 millió körül lehetett. Vagyis 90 év alatt az itt élő magyarság egyre lassulóbb ütemben szaporodott és az egész időszakban mindössze 21%-kal növekedett. Az elcsatolt területeken pedig egyre gyorsuló ütemben fogyott és lélekszáma 2000-ben az 1910. évinek (3 214 000) már csak 77%-át (2 474 000) érte el.

A csökkenő természetes szaporulat és a folyamatos, időnként magasra szökő kivándorlási többlet, valamint az országonként és korszakonként változó ütemű és többnyire kényszer hatására történő nyelvi asszimiláció csak ilyen mértékű növekedést tett lehetővé, mert a magyarság külső, a Kárpát-medencén kívüli forrásokból nem gyarapodhatott. A zsidóságot ért hatalmas veszteségek egyben a magyarság számát is csökkentették, ami az elcsatolt területeken még súlyosabbnak bizonyult, hisz túlnyomó többségük magyar anyanyelvűnek és magyar érzelműnek vallotta magát. Elpusztításuk után megnyílt annak lehetősége, hogy helyükre szlovákok, ukránok, románok vagy szerbek települjenek.

Merőben más képet mutat a nem magyar nemzetiségűek (anyanyelvűek) számának és arányának változása. Az 1910. évi 8,3 milliós népességük a 2000 körül tartott népszámlálások szerint meghaladta a 15 milliót (15,3 millió) vagyis 90 év alatt csaknem kétszeresére (184,3%) nőtt a Kárpát-medencében. Az utódállamok nemzetiségi politikájának eredményei még hatékonyabbnak tűnnek, ha az elcsatolt területeken élő, nem magyar nemzetiségűek számának ala-

kulását elemezzük. Az 1910. évi számukat (7435) viszonyítva a 2000-ben számba vett népességükhöz (14 643), azt látjuk, hogy az emelkedés mértéke meghaladja a 7 millió főt, vagyis csaknem kétszeresére nőtt a számuk akkor, amikor a magyarságé ezeken a területeken 740 ezres, 23 százalékos csökkenést mutat. A nem magyar anyanyelvűek (nemzetiségűek) számának (arányának) ilyen gyors ütemű emelkedését a természetes szaporodás önmagában nem tette volna lehetővé. Ehhez jelentősen hozzájárult a nyelvi asszimiláció és különösen az, hogy az itt élő nem magyar nemzetiségű lakosság folyamatos, egészen a legutóbbi évekig tartó utánpótlást kapott a Kárpát-medencén kívüli területekről, az egyes nemzetiségek anyaországából. Ez nem spontán mozgalomként zajlott le, de nem is csak a jobb anyagi körülmények biztosítása érdekében folyó önkéntes migráció volt, hanem a szakigazgatás minden ágának (iparosítás, lakásépítés, munkaerő-gazdálkodás, városfejlesztés stb., stb.) arra irányuló törekvése, hogy a színmagyar, vagy magyar többségű területek és a határmente nemzetiségi struktúráját megváltoztassa, és hogy segítse elő a nemzetiségileg homogén népességű állam megteremtését és a politikai határok etnikai határokká való alakítását.

Az utódállamoknak e törekvései már jórészt elérték céljukat, hisz a németek, bolgárok, zsidók stb. milliói hagyták el kényszerűségből vagy önként lakóhelyüket.

Az évtizedekig folyó, gyakran erőszakos eszközöket sem nélkülöző nemzetiségi politika eredményeként a 2000 körüli évekre a Kárpát-medencében élő magyarság részaránya, az 1910. évi 54,4 százalékról, 44%-ra csökkent. Ez azt jelenti, hogy ezer éves történelmünkben ennél alacsonyabb arányszámot (39%) csak az 1787. évi népszámlálás alkalmával állapítottak meg, vagyis akkor, amikor a törökök kiűzése utáni nagyarányú, tömeges betelepítések befejeződtek.

4. Néhány területen (Burgenlandban, Muraközben, Muravidéken stb.) a magyar anyanyelvű népesség már olyan kis közösségekben él és olyan települési viszonyok között, hogy ősei nyelvét megtartani, és azt utódainak is átadni egyre reménytelenebbnek tűnik. De a nagyobb közösségekben élőket is hasonló veszély fenyegeti. Ezért a kisebbségi politika alapja nem lehet a kivárási, hanem folyamatosan keresni és alkalmazni kell a határokon túl élő magyarság sorsát könnyítő megoldásokat.

*Az össznépeség és a magyarok számának alakulása országonként
a Kárpát-medencében*
*Changes in total number of population and in the number of ethnic Hungarians
in the countries of the Carpathian basin*

Ország	1000-ben					
	1910		1990–1991		2000–2002	
	Összesen	Ebből: magyar*	Összesen	Ebből: magyar**	Összesen	Ebből: magyar**
Ausztriához csatolt területen	292	26	266	5	273	26 ¹⁾
Romániához csatolt területen	5 260	1 662	7 710	1 598	7 600	1 434 ³⁾
Sz-H-Sz Királysághoz csatolt területen	1 555 ^{a)}	456	2 014	339 ⁴⁾	2 032	290 ⁴⁾
Csehszlovákiához csatolt területen						
Ebből: Szlovákiában	2 916	885	5 269	567	5 379	573 ²⁾
Kárpátalján	602	185	1 252	155	1 833	151 ⁵⁾
Elcsatolt területek összesen	10 649 ^{b)}	3 214	16 511	2 664	17 117	2 474
Trianoni Magyarország	7 615	6 731	10 375	10 222	10 198	9 546
Kárpát-medence összesen	18 264	9 945	26 886	12 886	27 315	12 020

IRODALOM

- Botlik J. – Dupka Gy.*: Ez hát a hon... Mandátum – Univerzum, 1991, 298 o.
Csatári Dániel: Forgószélben. (Magyar-román viszony 1940–1945.) AK. Kiadó, Budapest, 1969.

* Anyanyelvűek.

** Anyanyelvűek vagy nemzetiségűek, az adatforrásoktól függően; a) Horvát-Szlovénország nélkül; b) Ebből Lengyelországhoz csatolt területen élt 24 000 fő.

Források:

1910: *Thüring* 1963, 300–301. o. és *Klinger* 1994, 31–32. o. alapján.

Elekes D.: Hazánk, népünk, szomszédaink. Budapest, 1941. 86. o.

1990–91: *Klinger* 1994. 31–32. o. alapján.

2000: 1. Dunántúli Napló, 2003. jún. 11.

2. Madách – Kalendárium 2003. Madách-Posonium Kft. Pozsony, 2002, 88. o.

3. *Veres V.*: 2002.

4. *Szondi I. – Gyémánt R. – Petres T.*: A szerbiai Vajdaság az ezredfordulón a népszámlálási adatok tükrében. Területi Stat. 2003. 4. sz. 361–375. o.

- Hablicsek László – Tóth Pál Péter*: A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között. *Demográfia*, 2000/1. 11–47. o.
- Hoóz István*: A magyarok helyzetének alakulása Kárpátalján (1910–1998). In: *Fischer F. és társai* (szerk.): A Kárpát-medence vonzásában. Tanulmányok Polányi Imre emlékére. University Press, Pécs 2001. 187–199. o.
- Illés Sándor*: Válasz a „Körkérdés a magyarországi népesedési helyzetről” c. kérdésre. *Demográfia*, 1999/3–4. 259–261. o.
- Klinger András*: A nemzetiségi statisztika Európában és Magyarországon. In: *Kovacsics József* (szerk.): Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990). (Az 1992. szept. 2–5. között tartott konferencia előadásai.) KSH, Budapest, 1994. 22–42. o.
- Kocsis Károly*: Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1993. 60 o.
- Miltényi Károly*: Népesedéspolitikai jogszabályok 1945–1958. *Demográfia*, 1959/2. 379–408. o.
- Népszámlálás 2001. 6. Területi adatok. 6.21 Összefoglaló adatok I. kötet. KSH. Budapest 2002, 262 o.
- Stark Tamás*: Háborús népességmozgás a Kárpát-medencében (1938–1948). In: *Faragó T. – Őri P.* (szerk.): Történeti demográfiai évkönyv 2001. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 2001. 389–410. o.
- Szász Zoltán*: Tévtutak keresése. *História*, 1999. 17–20. o.
- Thirring Lajos*: Magyarország népessége 1869–1949 között. In: *Kovacsics József* (szerk.): Magyarország történeti demográfiája. KJK Budapest, 1963. 221–389. o.
- Tóth Pál Péter*: A nemzetközi vándormozgalom szerepe a népességfejlődésben. In: *Faragó T. – Őri P.* (szerk.): Történeti demográfiai évkönyv 2001. KSH Népeségtudományi Kutatóintézete, Budapest, 2001. 327–343. o.
- Vadkerty Katalin*: A reszlovakizáció. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1993. 209 o.
- Veres Valér*: A romániai magyarok demográfiai viszonyai a 2002. évi népszámlálás előzetes adatai tükrében. *Demográfia*, 2002/2–3. 317–337. o.
- Žvara J.*: A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában. Politikai Könyvkiadó, Bratislava, 1965 (1969). 213 o.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás
Népesedéspolitika

MIGRATION OF ETHNIC HUNGARIAN POPULATION IN THE CARPATHIAN BASIN BETWEEN 1910 AND 2000

Summary

The population size decreased by more than half million people in Hungary between 1980 and 2001. In consequence of that the number of old people increased while that of children decreased, dependency ratio worsened etc. International migration could be a possible solution for these problems.

In the last decades the positive balance of international migration caused a surplus of almost 200 000 people in Hungary, of whom about 70% came from the seven neighbouring countries. Since their majority is ethnic Hungarian, in the author's opinion international migration with respect to the actual territory of Hungary means internal migration with respect to the former territory of Hungary (before 1918). Therefore one has to analyse the consequences of that immigration advantageous for Hungary (with borders determined by the Trianon Peace Treaty in 1920) in respect of the interests of ethnic Hungarian population living on the annexed territories.

The number of the non ethnic Hungarian population (7 435 000 in 1910 according to the mother tongue) living in the neighbouring countries almost doubled till 2000/2002 (14 643 000) because of international migration and assimilation (changing of mother tongue), while the number of the ethnic Hungarians decreased by 23% in this period.

In the consequence of those processes the changes in the ethnic distribution of the population living in the Carpathian basin were disadvantageous for the ethnic Hungarian community in the last 90 years, since its proportion decreased from 54.5% to 44%. During the thousand years of Hungarian history it happened only once that the proportion of the ethnic Hungarians was lower than now: after the resettlements having followed the expulsion of the Turkish (39% in 1787).

DEMOGRÁFIAI VIZSGÁLÓDÁSOK A BURGENLANDI MAGYARSÁG KÖRÉBEN

GYÉMÁNT RICHÁRD – SZONDI ILDIKÓ

Előszó

Burgenland Ausztria legfiatalabb tartománya, területe: 3965 km². Az I. világháborút lezáró, Párizs körül megkötött békeszerződések „vívmányaként” jött létre. Azt megelőzően ilyen nevű tájegység, illetve tartomány nem létezett. A mai Burgenlandot három egykori magyar vármegye (Moson, Sopron és Vas vármegye) nyugati részeinek összeolvasztásából hozták létre. Burgenland magyar elnevezése „Várvidék”, amely terület több mint 1000 évig volt a történelmi Magyarország része. Az Árpád-korban az ide letelepített magyar határőrök a történelem viharaiban felszívódtak, helyükre katolikus németek, illetve – kisebb számban – horvátok telepedtek le. A térség, bár nemzetiségi képe teljesen megváltozott, még mindig otthont adott egy csekély létszámú magyar népcsoportnak. Az I. világháború után Burgenland Ausztria része lett. A várvidéki magyarság élete eltérően alakult a többi határon túli – Kárpát-medencei – magyarokéhoz képest. A két világháború közötti magyar vezetés nem ismerte el Burgenland Ausztriához tartozását. A II. világháború után, a „fordulat évét” követően pedig Magyarország nyugati határain leereszkedő vasfüggöny gátolta meg a kapcsolattartást az anyaországiakkal. Az 1990-es évek elején ismét helyreállt a „párbeszéd” Magyarország és a burgenlandi magyarság között. A várvidéki magyarság létszáma bár elenyésző, azonban demográfiai sajátosságai miatt érdemes „gőrcső” alá venni.

1. Történelmi népmozgalmak a mai Burgenland területén

Burgenland, mint már említettük több mint 1000 éven keresztül volt a Magyar Királyság része, azonban ezt az időszakot megelőzően is már régóta lakott helynek számított. A Burgenland északi részén fekvő termékeny síkságok, illetve a déli rész állattartásra kiválóan alkalmas szelíd hegyei számos népcsoportot vonzottak ide a történelmi múltban.

Először az i. e. 400-tól a fokozatosan beszivárgó kelták vették birtokukba a mai Burgenland területét. A kelták fénykora az i.e. 230 és 150 közötti időszakra tehető.¹

A hanyatló keltákat a rómaiak győzték le i. e. 11-ben. Ekkor lett a mai Burgenland Pannónia részeként a Római Birodalom tartozéka. A rómaiak egészen i. sz. 433-ig tartották kezükben a vidéket.

I. sz. 433-ban a hunok foglalták el a vidéket, akik egészen 454-ig ellenőrzésük alatt is tartották.

A hunok uralmának azonban a keleti gótok vettek véget, akik 456 és 471 között uralkodtak a vidék felett.

Rövid ideig a longobárdok is magukénak tudhatták a mai Várvidéket (546–547), majd az egész Kárpát-medencére kiterjedő avar hódítással ez a terület is az avaroké lett.

Nagy Károly frank uralkodó a VIII. század legvégén legyőzte az avarokat és ezzel a mai Burgenland a frank Ostmark részeként a Frank Birodalom része lett.

A 900-as évek elején a honfoglaló magyarok jelentősen meggyengítették a frank Ostmarkot, amelyet 907-ben, az ennsburgi győzelemmel a magyarok végérvényesen leigáztak. Ezt követően egészen az 1920. június 4-én megkötött trianoni békeszerződésig Burgenland Magyarország része volt. A több mint 1000 éves magyar fennhatóság alatt is történtek bizonyos népmozgalmak a kérdéses területen. Már *I. (Szent) István* (1000–1038) idejében magyar határőröket telepítettek le a mai Burgenlandban, akik a fenyegető bajor veszélyt voltak hivatva elhárítani, ugyanis a mai Várvidék határaitól nyugatra húzódó gyeptől már 998-ban a Német Birodalom része lett. A történelmi Magyarország (illetve a későbbi Burgenland) végleges nyugati határa 1043-ban alakult ki.

A nyugati határ védelmét a magyarok mellett más népek is ellátták, akik közül elsősorban a székelységet kell megemlíteni. A székely határőrök a ma Szlovákiához tartozó egykor magyar Nyitra és Pozsony vármegyék nyugati részeit is védelmezték. A burgenlandi területen a székelység mellett a besenyők és a kabarok jelenléte is meghatározó volt meghatározó. A magyar-német határvillogások jelentősen megfogyasztották a térségben „állomásozó” magyar határőröket.

Az Árpád-ház utolsó évtizedeiben még a csehek is végigdúlták a vidéket² és még a mai szlovák fővárost, Pozsonyt is elfoglalták.

Az Árpád-ház kihalása előtt a vidék a Kőszegi család kezébe került, ahogy szinte az egész Dunántúl. A Kőszegiek „kiskirályok” voltak, akik nemcsak a magyar királlyal, *Károly Róberttel* (1308–1342), hanem az osztrák hercegekkel is örökösen háborúztak. A későbbi évszázadokban sem volt a fegyvercsörgéstől mentes a vidék.

¹ *Juhász László*: Burgenland, Várvidék. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1999, 15. p.

² *Juhász László*: Burgenland, Várvidék. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1999, 15–25. p.

A mohácsi vést megelőzően, *Luther Márton* tanai már 1524-ben hatalmas területen terjedtek el, ezért még a vallási üldözésektől sem volt mentes a térség. A mohácsi vést követően, 1529-ben a törökök Bécs felé igyekezték letarolták a történelmi Moson vármegye nyugati részét, azaz a mai Észak-Burgenlandot. Három évvel később, 1532-ben ugyanilyen sorsra jutott Közép- és Dél-Burgenland is, azaz a történelmi Sopron és Vas vármegyék nyugati részei. A Habsburgok már az első török portyák alkalmával az elnéptelenedő magyar falvakba horvátokat telepítettek le. A horvátok a török veszély elől menekültek a császárvároshoz, Bécshez közeli magyar területekre. Bécs ellen az utolsó török hadjárat 1683-ban indult meg *Kara Musztafa* nagyvezér irányításával. Habár Bécs nem esett el, a török ismét felperzselt a mai Észak-Burgenlandot. A török veszély megszűntével Moson, Sopron és Vas vármegyék nyugati részeire horvátok, de mindenekelőtt németek telepedtek le.

A Habsburg uralkodók kizárólag katolikus németeket, illetve horvátokat telepítettek le a mai Várvidék területén. A kálvinista és evangélikus vallásgyakorlás csak az artikuláris helyeken volt megengedett.³

Bécs közelsége, de mindenekelőtt a nagyszámú német betelepülés, illetve kedvező „népesedéspolitika” az említett három vármegye nyugati részeinek lakosságát túlnyomórészt németajkúvá tette. A magyarok és a horvátok kisebbségbe kerültek. A horvátok többnyire a történelmi Moson és Sopron vármegyében alkottak néhány kisebb nyelvi szigetet. A magyar kisebbség nyelvi szigetei napjainkban, akárcsak a történelmi múltban, inkább a történelmi Vas vármegye területére korlátozódnak.

Az I. világháborút követően 1919. szeptember 10-én, a saint-germain-i békeszerződés értelmében a történelmi Magyarországtól leválasztották a mai Burgenlandot, Sopront és környékét, továbbá még néhány Vas vármegyei falut.⁴ Az elcsatolást azonban csak elméletben tudták véghezvinni, mert jelentős magyar fegyveres jelenlét volt a térségben. *Prónay Pál* 1921. október 4-én Felsőőrön (Oberwart) „alkotmányozó gyűlést” rendezett, amelynek értelmében a saint-germain-i békeszerződés keretében Ausztriának átengedett területet „Lajtabánság” néven önálló tartománynak kiáltotta ki Magyarországon belül.

A magyar és az osztrák fél a kérdés rendezéséhez olasz segítséget vett igénybe. Egyeztető tárgyalások folytak Velencében Nyugat-Magyarország sorsát illetően. Az 1921. október 11–13. között lezajlott velencei tárgyalás sikeresen zárult. Kimondták, hogy Sopron rendezett tanácsú város (korábban szabad királyi város) és 8 környékbeli falu sorsáról népszavazás dönt.

A népszavazást 1921. december 14-én tartották meg, ekkor nyerte el Sopron a „civitas fidelissima”, a „hűség városa” címet.

³ Történelmi világtalasz. Cartographia, Budapest, 1992, 117. p.

⁴ Az antant hatalmak az Ausztriával megkötött saint-germain-i békeszerződés értelmében összesen 4312 km²-t csatolták el Moson, Sopron és Vas vármegyéktől. Ezen a területen akkoriban 340 917 fő élt ennek túlnyomó része német nemzetiségű volt.

A népszavazás eredménye a következő volt: Magyarország mellett 15 334 fő voksolt, ebből 12 327 fő Sopronban, 3007 fő pedig a 8 faluban. Ausztria mellett 8227 fő voksolt, ebből 4620 fő Sopronban 3607 fő pedig a 8 faluban. Magyarország mellett a voksok 65%-a, Ausztria mellett pedig a szavazatok 35%-a szólt. A népszavazással Sopron városa és a környékbeli 8 község Magyarország része maradt.⁵

A mai Burgenland határainak kijelölése azonban itt nem ért véget. 1922-ben a Határmegállapító Bizottság döntése értelmében Lovászd (Luising) átengedése ellenében újabb 10 község maradhatott Magyarország része. A végleges határt a Népszövetség Tanácsa szentesítette.⁶

Burgenland hovatarozásával kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy miért kapott Ausztria végül 3965 km² területet Magyarországból, hiszen éppen olyan vesztos volt az I. világháborúban, mint Magyarország. Erre egy közismert választ szoktak felhozni: Krajna (a mai Szlovénia magja, Ljubljana és környéke) osztrák örökös tartomány (Kronenland) volt, azonban Ausztriának le kellett mondania róla az újonnan létrejövö Szerb-Horvát-Szlovén Királyság javára. Ezért a lépésért quasi „ellenszolgáltatásért” kapta Burgenlandot. Bárhogy is volt, el kell ismerni azt a tényt, hogy a helyi németiség minősített többséget alkotott a végül elcsatolt területen. Ezért a mai Burgenland elcsatolása a nemzetközi jogból ismert nemzetiségi határok elve alapján osztrák oldalról jogosnak volt mondható. Azt is el kell ismerni, hogy a vitás területek közül a magyarok egyedül az osztrákokkal tudtak megegyezni a népszavazás kérdésében.

2. Magyarok Moson vármegye Ausztriához csatolt részében

Moson vármegye a kisebb területű vármegyék közé tartozott, területe: 1937 km² volt. Településeinek száma: 59 volt, ebből 28 falut csatoltak Ausztriához. A történelmi vármegye három járásból állt, a magyaróváriból 2 település, a nezsideriből 19, a rajkaiból pedig 7 település lett 1920-ban Ausztria része. A vármegye székhelye, Mosonmagyaróvár, Magyarország része maradt.⁷

Moson vármegye a Duna jobb partján terült el, hazánk dunántúli részének egyik vármegyeje volt. Északról Alsó-Ausztria és Pozsony vármegye, keletről ez utóbbi és Győr vármegye, délről Győr és Sopron vármegyék, nyugatról pedig ismét Sopron vármegye és Alsó-Ausztria határolta. Határai többnyire ter-

⁵ Érdemes megjegyezni, hogy a népszavazást Sopron városa döntötte el, ugyanis a 8 környékbeli faluban kivétel nélkül minden település Ausztria mellett döntött.

⁶ *Juhász László*: Burgenland, Várvidék. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1999, 15–25. p.

⁷ Mosonmagyaróvár 1939. július 1-jén jött létre Moson és Magyaróvár települések egyesülésével, ezt megelőzően a két település önálló volt.

mészetestek voltak, a Duna, a Lajta, a Rábca, valamint a Hanság és a Fertő jelelték azokat.⁸

Területe nagyjából síkság, csak az északnyugati részen nyúltak be a ma Ausztriában húzódó Lajta-hegység hegyláncai.

A vármegye mezőgazdasága fejlett volt, a századvég legmodernebb mezőgazdasági gépeit először az országban Mosonban, *Habsburg Frigyes* főherceg birtokán próbálták ki. A mezőgazdasággal szemben az iparilag viszonylag fejletlen volt a „nemes” vármegye.

Moson vármegye, az 1890-es években a közművelődés tekintetében a legműveltebb vármegye volt. A 6 éven felüli férfi népességből csak 11,9%, a női népességből csak 16,1% nem tudott sem írni, sem olvasni.

A lakosságszámot tekintve a vármegye 1910-ben, a népszámlálás alkalmával 94 479 fő lakta. A népsűrűség 48,8 fő/km² volt. Moson volt az egyedüli a 64 vármegye közül, ahol a németek alkottak többséget. A lakosság többsége német volt (55%), a magyarság számaránya mindössze 34,9% volt. A horvátok 8,6 százalékot, az egyéb kategória pedig 1,5 százalékot tett ki. A népszámlálás az elmúlt évtizedek adatait is figyelembe véve erős kivándorlási kedvet állapított meg Ausztriába, illetve az Egyesült Államokba. A felekezeti hovatartozás tekintetében a vármegye viszonylag egységes volt, a lakosság többsége (87,5%) vallotta magát római katolikusnak, az evangélikusok számaránya 10,2 százalék, a izraelitáké mindössze 2, az egyéb vallásúak számaránya pedig csak 0,3 százalékot tett ki.⁹

Moson vármegyét a trianoni békeszerződés értelmében két részre osztották. A nagyobbik rész (1076 km²), Ausztria része lett, a kisebbik rész Mosonmagyaróvár központtal megmaradt Magyarországnak. A magyar rész a trianoni békeszerződés megkötése után Győr vármegyével lett egyesítve Győr, Moson és Pozsony közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye néven. Az 1950. évi közigazgatási változtatások értelmében létrejött Győr-Sopron megye, majd 1988-tól Győr-Moson-Sopron megye.

A II. világháborút lezáró párizsi békeszerződés értelmében Magyarország köteles volt további három, egykor Moson vármegyei falut (Dunacsún/Cunovo, Horvátjárfalu/Jarovec és Oroszvár/Rusovce) Csehszlovákia (ma: Szlovákia részei) részére átadni. Az átadást a mai szlovák főváros, Pozsony (Bratislava) terjeszkedése indokolta. A három falu most Pozsony 17 kerületéből három kerületet alkot. A három településből Oroszvár német, Dunacsún és Horvátjárfalu pedig horvát települések voltak.

Moson vármegye magyaróvári járásából két település lett Ausztria része.¹⁰

⁸ A Pallas Nagylexikona. Bp., 8. kötet, 118. p.

⁹ A történelmi Magyarország atlasza és helynévtára. Talma Kiadó, Pécs, 73. p.

¹⁰ Moson vármegye magyaróvári járásából csak Mosontarcsa (Andau) és Mosontétény (Tadten) lett Ausztria része.

*1. A magyaróvári járás Ausztriához csatolt részének nemzetiségi összetétele
(1880–1991)*

*Ethnic distribution of the territory annexed to Austria in Magyaróvár district
(1880–1991)*

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	3073	2604	261	2	206
1890	3176	2765	403	2	6
1900	3440	2982	454	1	3
1910	3610	3062	520	2	26
1920	3972	3383	576	4	11
1923	3712	3399	308	1	4
1934	4203	3823	377	1	2
1951	4606	4343	244	–	9
1961	4580	4467	103	–	10
1971	4639	4553	72	1	13
1981	4309	4265	22	–	22
1991	4085	3968	69	1	47

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 36–37. p.

A táblázatból leolvasható, hogy a magyaróvári járás elcsatolt két településén a magyarság lélekszáma gyakorlatilag elenyésző. A magyarság százalékos aránya az összlakosságon belül mindössze 1,68 százalékot tett ki 1991-ben.

Moson vármegye nezsideri járása teljes egészében Ausztria része lett. Az egykori járás 19 településsel rendelkezett.¹¹ Moson vármegye bortermelő vidéke is itt terült el (Barátfalu, Gálos, Sásóny és Védeny), ahol elsősorban jó minőségű fehérbort termeltek a Fertő (Neusiedler See) körüli lankákon.

¹¹ Moson vármegye nezsideri járásához az alábbi települések tartoztak: Barátudvar (Mönchhof), Boldogasszony (Frauenkirchen), Császárkőbánya (Kaisersteinbruch), Féltorony (Halbturn), Gálos (Gols), Illmic (Illmitz), Királyhida (Bruckneudorf), Lajtafalu (Pötzneusiedl), Mosonbánfalva (Apetlon), Mosonszentandrás (Sankt Andra am Zicksee), Mosonújfalu (Neudorf), Nezsider (Neusiedl am See), Nyulas (Jois), Pándorfalu (Parndorf), Pátfalva (Podersdorf am See), Pomogy (Pamhagen), Sásóny (Winden am See), Valla (Wallern im Burgenland), Védeny (Weiden am See). Császárkőbánya 1991. évi népszámlálási adatai Királyhida adataiban voltak kimutatva.

2. Az Ausztriához csatolt nezsideri járás nemzetiségi összetétele
(1880–1991)

Ethnic distribution of Nezsider district annexed to Austria (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	30 018	23 342	1 558	3 269	1 849
1890	29 474	23 598	2 379	3 179	318
1900	31 309	23 970	3 822	3 007	254
1910	31 557	23 079	4 837	3 050	591
1920	33 119	25 021	4 729	2 969	400
1923	32 110	26 297	2 515	2 989	309
1934	36 211	31 320	1 547	2 962	382
1951	34 930	32 254	571	2 088	17
1961	34 916	32 068	528	2 155	165
1971	35 189	34 940	75	86	88
1981	35 177	33 773	270	947	187
1991	36 454	33 527	731	1 302	827

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 36–47. p.

Nemzetiségi szempontból, 1991-ben az egykori járás 19 településén összesen 731 magyar élt. A magyarság számaránya az összlakosságon belül 2 százalék volt. Egy településen haladta csak meg a magyarság összlakosságon belüli számaránya az 5 százalékot, ez a település Boldogasszony volt. Az alacsony szám ellenére minden településen élt legalább egy fő, aki magyarnak vallotta magát.

Jelentősebb horvát közösség élt 1991-ben Mosonújfalun (373 fő) és Pándorfalun (857 fő).

A harmadik Moson vármegyei járástól, a rajkaitól 7 települést¹² érintett az Ausztriához csatolás.

¹² Moson vármegye rajkai járásától az alábbi településeket csatolták Ausztriához: Köpcsény (Kittsee), Lajtakáta (Gattendorf), Lajtakörtyélyes (Pama), Miklóshalma (Nickelsdorf), Nemesvölgy (Edelstal), Németjáfalu (Deutsch Jarndorf), Zurány (Zurndorf). Nemesvölgy 1991. évi népszámlálási adatai Köpcsény adataiban voltak kimutatva.

*3. A rajkai járás Ausztriához csatolt részeinek nemzetiségi összetétele
(1880–1991)*

*Ethnic distribution of the territories annexed to Austria in Rajka district
(1880–1991)*

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	9 548	6 349	383	2 265	551
1890	9 769	6 686	623	2 247	213
1900	10 505	6 831	1 331	2 119	224
1910	10 907	6 915	1 620	2 140	232
1920	11 325	7 360	1 625	2 213	127
1923	10 865	7 651	871	2 178	165
1934	11 255	8 494	781	1 870	110
1951	11 036	10 023	201	781	31
1961	10 013	9 279	143	553	38
1971	9 465	9 370	10	47	38
1981	8 972	8 457	93	350	72
1991	8 858	8 216	187	338	117

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 47–51. p.

A magyarság számaránya 1991-ben az összlakosságon belül mindössze 2,11 százalék volt.

Ami a horvátokat illeti, többnyire Lajtakörtvélyesen éltek (272 fő). A II. világháború végéig jelentősebb horvát települések voltak Köpcsény, Lajtakáta és Lajtakörtvélyes. Köpcsényben 1890-ig. Lajtakörvélyesen pedig egészen 1951-ig a horvátok alkották a többséget. Lajtakátán egészen 1934-ig a falu közel fele volt horvát.

Moson vármegye Ausztriához került nezsideri járásában 4837 magyar kisebbségit állapított meg az 1910. évi népszámlálás. Ez az akkori lakosság 15,3%-át képezte. Ez a számadat 1920-ban 4729 lakos, illetve 14,3% volt. 1991-re már csak 731 főt számláltak. Talán már ez is sejteti, hogy a magyar kisebbség a nezsideri járásban döntően különbözött a többi burgenlandi járás magyarságától. A XIX. században ugyanis a nagy urasági gazdaságokon majorságok alakultak ki. Ezen nagybirtokok munkaerő-szükségletének megoldására Kapuvár és Pozsony környékéről nagy létszámú betelepítések történtek. A legnagyobb birtokok az Esterházy család tulajdonában voltak. Így például Kleilehof, Paulhof, Apetlonerhof. A Batthyány család délebbre fekvő, Vas vármegyei gazdaságokat birtokolt, Rohonc (Rechnitz), Csajta (Schachendorf) és Ligvánd (Nebersdorf) környékén. Ezek a munkások a második világháború utáni gazdasági helyzet miatt kivándoroltak. Ma már csak elvétve találkozhatunk hajdani majorsági munkások utódjaival.

Moson vármegye magyaróvári és rajkai járásaiban szintén jelentős számú magyar lakosság élt, akiknek élete hasonlított a nezsideri járás magyarjaihoz, felszívódásuk szintén a II. világháború után kezdődött.

Napjainkban, az egykor Moson vármegyéhez tartozó észak-burgenlandi rész a nezsideri járás része. A nezsideri járás egyike a hét burgenlandi járásnak. A nezsideri járás mutatja a legdifferenciáltabb képet, itt a legnagyobb a magyarság szóródása egész Burgenlandban. Ha a magyarság lélekszámát vizsgáljuk, a határt pedig 50 fő felett húzzuk meg, akkor csak Boldogasszony várost (Frauenkirchen), Nezsider várost (Neusiedl am See), Pándorfalut (Parndorf) és Mosontarcsát (Andau) lehet említeni 215, 95, 84, 64 fős magyarságszámával. Az egykori Moson vármegyétől elcsatolt ma Ausztriához tartozó területen élő magyarság 46,4 százaléka a fent említett négy településen élt 1991-ben.

4. Moson vármegye Ausztriához csatolt részének nemzetiségi összetétele
(1880–1991)

*Ethnic distribution of the parts annexed to Austria in Moson county
(1880–1991)*

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	42 639	32 295	2 202	5 536	2 606
1890	42 419	33 049	3 405	5 428	537
1900	45 254	33 783	5 607	5 127	737
1910	46 074	33 056	6 977	5 192	849
1920	48 418	35 764	6 930	5 186	538
1923	46 687	37 347	3 694	5 168	478
1934	51 669	43 637	2 705	4 833	494
1951	50 572	46 630	1 016	2 869	57
1961	49 509	45 814	774	2 708	213
1971	49 293	48 863	157	134	139
1981	48 458	46 495	385	1 297	281
1991	49 397	45 711	987	1 641	1 058

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 36–51. p.

A fentiek fényében elmondható, ha a nemzetiségi összetételt figyeljük Moson vármegye Ausztriához csatolt részében a helyi németiség már 1880-ban is minősített többséget képzett.

Tény, hogy 1880 és 1923 között több mint 5000 magyart is számlált ez a vidék, azonban ez a szám 1991-re 987 főre apadt. Ráadásul az 1991-ben kimutatott 987 fő magyar¹³ a 28 egykori mosoni településen élt elszórva, mind a 28

¹³ Az 1991. évi osztrák népszámlálás eredményei a magyarság lakosságszámára nézve, az elcsatolt egykori Moson vármegyei településeken (zárójelben az adott település összlakosságának számát jelöltük): az egykor magyaróvári járás: Mosontarcsa 64 fő (2624 fő),

településen néhány százaléknyi kisebbséget alkotva. Ezek után nem árulunk el nagy titkot, hogy a teljes asszimiláció csak idő kérdése...

3. Magyarok Sopron vármegye Ausztriához csatolt részében

Sopron vármegye, akárcsak Moson vármegye, szintén a kisebb területű vármegyék közé tartozott. Területe: 3089 km², településeinek száma pedig 232 volt. A történelmi vármegye közigazgatásilag 7 járásból (csepregi, csornai, felsőpulyai, kapuvári, kismartoni, nagymartoni és soproni járások), illetve 3 rendezett tanácsú városból (Kismarton, Ruszt és Sopron) állt.¹⁴ Az 1920. június 4-én megkötött trianoni békeszerződés 1341 km² területet csatolt Sopron vármegyétől Ausztriához. A trianoni békedöntés általi területelcsatolások 4 járást (felsőpulyai, kismartoni, nagymartoni és soproni járások) és két rendezett tanácsú várost (Kismarton és Ruszt) érintettek. A vármegye székhelye, Sopron 1921. december 14-én Magyarország mellett tette le a voksát, a város és még 8 falu hovatartozását érintő népszavazáson. A négy járást illetően, a felsőpulyai 36, a kismartoni 26, a nagymartoni 19 települése, a soproni járásból pedig 21 település került Ausztriához, valamint Kismarton és Ruszt városok is Ausztria részeivé váltak.

Sopron vármegye hazánk dunántúli részének egyik vármegyéje volt. Északról Moson vármegye és Alsó-Ausztria, keletről Győr vármegye, délről Vas és csekély részben Veszprém vármegye, nyugatról pedig szintén Alsó-Ausztria választotta el.

Területe változatos, nyugaton hegyes, kelet felé haladva pedig a Kisalföld sík vidéke ad mezőgazdaságilag kiváló minőségű termőföldet. A nyugati részen (ma Ausztria) található a Lajta-hegység (Leitha Gebirge), amely még Moson vármegye területére is benyúlik. A szintén nyugaton fekvő Rozália-hegység (Rosalien Gebirge) pedig Alsó-Ausztriától választotta el Sopron vármegyét. A Sopron környékén húzódó Soproni-hegység szőlői kiváló minőségű vörösbort adnak. A történelmi Sopron vármegye termőföldben gazdag terület volt. Iparilag is fejlett volt szemben a szomszédos Moson vármegyével.¹⁵

Mosontétény 5 fő (1461 fő); az egykori nezsideri járás: Barátudvar 11 fő (2182 fő), Boldogasszony 215 fő (2634 fő), Féltorony 44 fő (1856 fő), Gálos 43 fő (3420 fő), Illmic 34 fő (2517 fő), Királyhida (Császárkőbánya adataival) 48 fő (1947 fő), Lajtafalu 12 fő (482 fő), Mosonbánfalva 17 fő (1921 fő), Mosonszentandrás 13 fő (1422 fő), Mosonújfalú 23 fő (653 fő), Nezsider 95 fő (4684 fő), Nyulas 17 fő (1277 fő), Pándorfalu 84 fő (2648 fő), Pátfalú 34 fő (2122 fő), Pomogy 5 fő (1795 fő), Sásony 5 fő (1041 fő), Valla 3 fő (1978 fő), Védeny 28 fő (1875 fő); az egykori rajkai járás: Köpcseny (Nemesvölgy adataival) 18 fő (2505 fő), Lajtakáta 31 fő (1045 fő), Lajtakörtvélyes 35 fő (977 fő), Miklóshalma 43 fő (1630 fő), Némétjárfalu 24 fő (643 fő) és Zurány 36 fő (2058 fő).

¹⁴ A történelmi Magyarország atlasza és adattára. Talma Kiadó, Pécs, 75. p.

¹⁵ A Pallas Nagylexikona. Bp., 10. kötet, 120–130. p.

Közművelődés tekintetében az 1890-es években a Sopron vármegye a második helyet foglalta el Moson vármegye után. A 6 éven felüli férfi lakosságának csak 13,3, a női lakosságának pedig 17,1 százaléka nem tudott sem olvasni, sem írni. A tanköteles gyermekek 95 százaléka járt iskolába.

A lakosságszámot tekintve, 1910-ben a vármegyét 244 970 fő lakta, ebből 51% volt magyar, 36,1% német, 12,3% horvát, illetve 0,6% egyéb nemzetiségű. Felekezeti szempontból a lakosság 87,4%-a volt római katolikus, 10,1%-a evangélikus, 2,3%-a izraelita, illetve 0,2%-a egyéb vallású. Sopron vármegye népsűrűsége 79,3 fő/km² volt.

Sopron vármegyét a trianoni békeszerződés két részre szakította, a kisebb rész (104 település) került Ausztriához. Az elcsatolt terület lakosságának minősített többsége már 1920-ban német nemzetiségű volt. A Magyarországnál maradt rész 1950-ig Sopron vármegye, majd 1988-ig Győr-Sopron megye része volt, 1988-tól napjainkig pedig Győr-Moson-Sopron megye része.

A felsőpulyai járásból 36 település lett Ausztria része.¹⁶ Az 1991. évi osztrák népszámlálás szerint jelentősebb magyar közösség csak Felsőpulyán élt.

¹⁶ Sopron vármegye felsőpulyai járásától az alábbi településeket csatolták Ausztriához: Alsólászló (Unterloisdorf), Alsópulya (Unterpullendorf), Alsórámóc (Unterrabnitz), Borisfalva (Kleinwarasdorf), Borosd (Weingraben), Borsmonostor (Klostermarienbergr), Császárfalu (Kaisersdorf), Csáva (Stoob), Dérföld (Dörfel im Burgenland), Felsőlászló (Oberloisdorf), Felsőpulya (Oberpullendorf), Felsőráámóc (Oberrabnitz), Füles (Nikitsch), Gyirót (Kroatisch Geresdorf), Kishársfalva (Lindgraben), Kisostoros (Hochstrass), Középpulya (Mitterpullendorf), Lánzsér (Landsee), Lánzsérújfalu (Neudorf bei Landsee), Ligvánd (Nebersdorf), Locsmánd (Lutzmannsburg), Malomháza (Kroatisch Minihof), Nemestelek (Schwabenhof), Pervány (Kleinmutschen), Répcebónya (Piringsdorf), Répcefő (Schwendgraben), Répcekároly (Karl), Répcekéthely (Mannersdorf an der Rabnitz), Répceköhalom (Steinberg an der Rabnitz), Répcemicske (Strebendorf), Répcesarud (Frankenau), Sopronszentmárton (Markt Sankt Martin), Sopronudvard (Grossmutschen), Sopronújlak (Neutal), Szabadbáránd (Grosswarasdorf) és Vámosderecske (Drassmarkt).

5. Az Ausztriához csatolt felsőpulyai járás nemzetiségi összetétele
(1880–1991)

Ethnic distribution of Felsőpulya district annexed to Austria (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	27 238	14 789	1 528	9 894	1 027
1890	27 378	14 980	1 648	10 666	84
1900	27 794	14 872	2 091	10 783	48
1910	28 424	14 608	2 840	10 808	168
1920	29 237	14 762	2 657	11 659	159
1923	28 600	15 033	2 067	11 352	148
1934	28 970	15 955	1 602	10 994	419
1951	25 446	15 807	1 021	8 579	39
1961	23 203	14 681	1 102	7 256	164
1971	21 810	16 400	302	5 104	4
1981	20 469	14 259	789	5 389	32
1991	19 878	13 945	938	4 700	295

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 51–67. p.

Felsőpulya a burgenlandi magyarság egyik központja. A 2640 fős összlakosságból 631 fő (23,9%) vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A többi településen alig élt már ez időben magyar nemzetiségű személy. Mindössze Szabadbáránd falu rendelkezett 50 fő feletti magyarsággal (52 fő), ez a település is csak Borisfalva és Ligvánd adataival együtt.

Az egykori felsőpulyai járás Ausztriához csatolt részének magyarsága túlnyomórészt Felsőpulyán élt 1991-ben. A vizsgált terület magyarságának 67,27 százaléka élt Felsőpulyán 1991-ben.

A népszámlálási adatok jelentős horvát kisebbséget is kimutattak a térségben. A horvátok száma az 1880. évi 9894 főről 11 659 főre nőtt (1920), majd 1991-re 4700 főre csökkent. A történelmi múltban Alsópulya, Borisfalva, Borosd, Császárfalu, Füles, Gyirót, Ligvánd Malomháza, Pervány, Répcesarud, Sopronudvard és Szabadbáránd voltak horvát többségű települések. Az 1991. évi népszámlálás alkalmával már csak Füles, Répcesarud és Szabadbáránd számított horvát többségű településnek.¹⁷

Az egykori kismartoni járás 26¹⁸ Ausztriához csatolt településén 1991-ben szintén minimális volt a magyarság lélekszáma.

¹⁷ Füles adataiban Gyirót és Malomháza, Répcesarud adataiban Alsópulya, Pervány és Sopronudvard, Szabadbáránd adataiban pedig Borisfalva és Ligvánd adatai is benne foglaltnak az 1991. évi népszámlálás szerint.

¹⁸ Sopron vármegye kismartoni járásából az alábbi településeket csatolták Ausztriához: Alsókismartonhegy (Unterberg Eisenstadt), Büdöskút (Steinbrunn), Cinfalva (Siegendorf im Burgenland), Darázsfalva (Trausdorf an der Wulka), Feketeváros (Purbach am Neusiedler

6. Az Ausztriához csatolt kismartoni járás nemzetiségi összetétele
(1880–1991)

Ethnic distribution of Kismarton district annexed to Austria (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	30 109	19 074	549	8 889	1 597
1890	32 666	21 451	1 185	9 540	490
1900	34 678	21 403	1 894	10 695	686
1910	33 785	20 524	2 249	10 576	436
1920	34 779	21 155	2 067	11 204	353
1923	34 059	21 618	1 029	11 195	217
1934	35 196	23 198	618	11 050	330
1951	31 742	22 307	200	9 202	33
1961	31 914	23 582	111	8 059	162
1971	32 275	31 120	17	1 048	90
1981	32 947	27 769	110	4 737	309
1991	32 687	25 539	435	5 954	528

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 67–79. p.

A 6. táblázat adataival kapcsolatban kiegészítéssel kell élnünk: az 1923. és 1934. évi adatokból Kismartonvára, az 1951., 1961., 1971. és 1981. évi adatokból Alsókismartonhegy, Felsőkismartonhegy, Kismartonvára, az 1991. évi adatokból Alsó-, Felsőkismartonhegy, Kismartonvára, Kishöflány és Lajtaszentgyörgy adatai hiányoznak.

A 26 településből 1991-ben csak Cinfalva (89 fő) és Szarvkő (56 fő) rendelkezett 50 főnél több magyarral. Cinfalva adataiban Zárány adatai is benne foglaltatnak.

A magyarokkal szemben a horvátok több településen is többséget alkottak a történelmi múltban (Büdöskút, Cinfalva, Darázsfalu, Oszlop, Szarvkő, Völgyfalva, Vulkapordány és Zárány). Az 1991. évi népszámlálás szerint a horvátok már csak Cinfalván, Darázsfalun, Oszlopon és Vulkapordányon alkottak többséget.¹⁹

See), Felsőkismartonhegy (Oberberg Eisenstadt), Fertőfőhéregyháza (Donnerskirchen), Fertőszéleskút (Breitenbrunn), Kishöflány (Kleinhöflein im Burgenland), Kismartonvára (Eisenstadt Schlossgrund), Lajtapordány (Leitaprodersdorf), Lajtaszék (Stotzing), Lajtaszentgyörgy (Sankt Georgen am Leithagebirge), Lajtaiújfalu (Neufeld an der Leitha), Loretto (Loretto), Nagyhöflány (Grosshöflein), Oka (Oggau), Oszlop (Oslip), Sér (Schützen am Gebirge), Százavár (Müllendorf), Szarvkő (Hornstein), Szentmargitbánya (Sankt Margarethen im Burgenland), Vimpác (Wimpassing an der Leitha), Völgyfalva (Zillingtal), Vulkapordány (Wulkaprodersdorf) és Zárány (Zagersdorf).

¹⁹ Az 1991. évi osztrák népszámlálás szerint Cinfalva adataiban Zárány adatai is benne foglaltatnak.

Sopron vármegye nagymartoni járásának mind a 19 települését²⁰ Ausztriához csatolták. A magyarság lélekszáma itt is alig volt kimutatható 1991-ben.

Az 1991. évi népszámlálás szerint a magyarság lélekszáma csak Nagymartonban (101 fő) haladta meg az 50 főt.

A horvát nemzetiségűek 1880-tól 1934-ig több településen többséget alkottak, azonban a II. világháború után számuk jelentősen lecsökkent a vizsgált 19 településen. Darufalva és Selegszántó horvát többségű település volt, továbbá Siklósdon is jelentős horvát kisebbség élt. Az 1991. évi népszámlálás szerint a horvátok egy településen sem alkottak többséget, még a számuk is alig volt kimutatható.

7. Az Ausztriához csatolt nagymartoni járás nemzetiségi összetétele
(1880–1991)

Ethnic distribution of Nagymarton district annexed to Austria (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	22 037	18 884	268	2 011	874
1890	22 817	20 120	557	2 005	135
1900	25 057	21 874	922	2 056	205
1910	26 325	22 638	1 309	2 067	311
1920	27 556	23 875	1 242	2 175	264
1923	26 940	24 350	485	2 033	72
1934	28 556	25 810	206	2 076	464
1951	27 479	26 490	74	888	27
1961	27 819	26 795	48	835	141
1971	28 972	28 791	14	79	88
1981	29 869	28 862	93	557	357
1991	30 528	28 555	377	703	893

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 79–91. p.

²⁰ Sopron vármegye nagymartoni járásától az alábbi településeket csatolták Ausztriához: Borbolya (Walbersdorf), Darufalva (Drassburg), Félszerfalva (Hirm), Fraknó (Frochtenstein), Fraknónádasd (Rohbach bei Mattersburg), Lajtaszentmiklós (Neudörf), Márcfalva (Marz), Nagymarton (Mattersburg), Peccenyéd (Pötsching), Petőfalva (Pöttelsdorf), Rétfalu (Wiesen), Savanyúkút (Bad Sauerbrunn), Selegd (Stöttera), Selegszántó (Antau), Siklósd (Sigless), Szikra (Sieggraben), Tormafalu (Krendorf), Újtelek (Neustift an der Rosalia) és Zemenye (Zemendorf).

A soproni járásból 21 település²¹ lett 1920-ban Ausztria része. Az egykori soproni járás 1991. évi adataiban az egykor a felsőpulyai járáshoz tartozó Kishársfalva adatai is benne foglaltatnak. A 21 településen a magyarság lélekszáma 1991-ben egy településen sem haladta meg az 50 főt.

A horvát nemzetiségűek a történelmi múltban Kelénpatakon, Lakfalván és Sopronkerteszen alkottak többséget. Az 1991. évi népszámlálás szerint már csak Kelénpatakon és Sopronkerteszen volt horvát többség.

*8. A soproni járás Ausztriához csatolt részének nemzetiségi összetétele
(1880–1991)*

*Ethnic distribution of the territory annexed to Austria in Sopron district
(1880–1991)*

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	19 096	15 959	270	2 024	843
1890	20 438	17 712	479	2 144	103
1900	22 108	18 866	790	2 317	135
1910	23 250	19 745	932	2 376	197
1920	24 580	21 253	775	2 432	120
1923	24 151	21 512	217	2 347	75
1934	25 415	22 832	132	2 280	171
1951	24 293	22 131	16	2 090	56
1961	23 726	21 689	23	1 845	169
1971	23 037	21 984	5	1 027	21
1981	22 563	21 047	31	1 467	18
1991	22 780	20 617	193	1 506	464

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 91–101. p.

A 4 említett járás mellett két rendezett tanácsú várost, korábban szabad királyi várost is Ausztriához csatoltak 1920-ban. Ez a két település Kismarton (Eisenstadt) és Ruszt (Rust). Kismartont német lakosai kezdetben a magyar elnevezésből lefordítva Wenig Mertersdorfnak hívták. Az Eisenstadt német elnevezés csak 1388-ban tűnt fel, amely magyarul „vasvárost” jelent. A „vasváros” elnevezés feltehetően középkori várának erősségére utalt. Az Árpád-kor

²¹ Sopron vármegye soproni járásából az alábbi településeket csatolták Ausztriához: Alsópéterfa (Unterpetersdorf), Csóronfalva (Tschurndorf), Doborján (Raiding), Felsőpéterfa (Oberpetersdorf), Fertőmeggyes (Mörbisch am See), Haracsony (Horitschon), Hasfalva (Haschendorf), Kabold (Kobersdorf), Kelénpatak (Klingenbach), Küllő (Girm), Lakfalva (Lackendorf), Lakompak (Lackenbach), Lépesfalva (Loipersdorf im Burgenland), Lók (Unterfrauenhaid), Mészverem (Kalkgruben), Pécény (Ritzig), Somfalva (Schattendorf), Sopronkeresztúr (Deutschkreutz), Sopronkertes (Baumgarten), Sopronnyék (Neckenmarkt) és Veperd (Weppersdorf).

elején a települést magyarul Szabómártonnak hívták, csak később honosodott meg a Kismarton elnevezés. Kismarton 1925-ben lett Burgenland tartomány központja. Burgenlandot, akárcsak egész Ausztriát 1938 és 1945 között a náci Németország bekebelezte. Burgenlandot felosztották Stájerország és Alsó-Ausztria tartományok (Gau) között. Burgenlandban őshonos magyar, horvát és egyéb nemzetiségű népcsoportokat Hitler ki akarta telepíteni. Szerencsére, az elképzelése nem valósult meg. Burgenland 1945-ben ismét önálló tartomány lett Kismarton központtal.

Ruszt városa 1681 óta szabad királyi város volt. Eredeti neve Szil (Ceel) volt. A Ruszt elnevezés az 1300-as évek végén honosodott meg. A település magyar neve (Szil) németre lefordítva Rusztnak hangzik. Ruszt, a legkisebb városa volt a történelmi Magyarországnak. Ruszt, napjainkban híres jó borairól, valamint a mindössze 15 km-re fekvő Kismartonnal együtt kiváló idegenforgalmi célpont a turisták számára.

Az említett két város már 1880-ban is kevés magyart tudott felmutatni. Az 1991. évi népszámlálás szerint Ruszton mindössze 14 fő magyar élt az 1696 fős összlakosságból. Kismartonban pedig 10 349 fő élt, ebből mindössze 314 fő volt magyar.²²

9. Kismarton rendezett tanácsú város nemzetiségi összetétele (1880–1991)
Ethnic distribution of the corporate town of Kismarton
(town with local self-government) (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	2 845	2 329	222	112	182
1890	2 972	2 410	355	131	76
1900	3 067	2 369	501	133	64
1910	3 073	2 074	834	101	64
1920	2 917	1 767	1 020	105	25
1923	3 263	2 877	266	112	8
1934	4 986	4 579	203	172	32
1951	5 464	5 369	48	40	7
1961	7 167	6 906	92	41	128
1971	7 774	7 736	8	9	21
1981	7 749	7 260	222	181	86
1991	10 349	9 482	314	320	233

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 100–101. p.

²² Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 91–101. p.

10. Ruszt rendezett tanácsú város nemzetiségi összetétele (1880–1991)
Ethnic distribution of the corporate town of Ruszt
(town with local self-government) (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	1403	1248	71	31	53
1890	1548	1410	91	42	5
1900	1609	1446	130	28	5
1910	1535	1290	218	24	3
1920	1402	1282	90	23	7
1923	1361	1308	36	14	3
1934	1432	1399	14	18	1
1951	1596	1593	3	–	–
1961	1690	1652	8	3	27
1971	1704	1690	–	11	3
1981	1693	1684	1	–	8
1991	1696	1647	14	13	22

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 100–101. p.

A történelmi Sopron vármegyétől 1920-ban elcsatolt 1341 km²-en három járást hoztak létre az osztrákok (felsőpulyai, kismartoni és nagymartoni). A magyarság 1890-ben 8382 főt tett ki, 1991-ben már csak 2271 főt számláltak a vizsgált területen. A magyarság számbeli csökkenésének oka, hogy 1921 előtt Magyarország területéről sok hivatalnok, katona, vasutas (a vasúti csomópontoknál) és egyéb munkás telepedett le itt. Ezenkívül magyar orvosok, tanárok, jogászok és majorsági hivatali alkalmazottak is telepedtek le Sopron vármegye Ausztriához csatolt részében. A mai burgenlandi terület 1921-es Ausztriához csatolásával a korábbi magyar bevándorlók többnyire gazdasági okokból visszaköltöztek a trianoni magyar határok mögé.

A történelmi Sopron vármegye nyugati része már 1880-ban, a népszámlálás alkalmával minősített német többségű volt, a második legjelentősebb népcsoport a horvát volt a magyarság már akkor is csak a harmadik helyen állt a népességszámot tekintve.

Napjainkban, a vizsgált terület 2271 fős²³ magyarságát többségében Oberpullendorf, azaz Felsőpulya városa adja.

²³ Az 1991. évi osztrák népszámlálás eredményei a magyarság lakosság számára nézve, az elcsatolt egykori Sopron vármegyei településeken (zárójelben az adott település összlakosságának számát jelöltük): az egykori felsőpulyai járás: Alsórámóc (Répcefő adataival) magyar lakosság itt nem élt (601 fő), Borosd 10 fő (419 fő), Császárfalu 9 fő (545 fő), Csáva 24 fő (1335 fő), Felsőpulya (Középpulya adataival) 631 fő (2640 fő), Füles (Gyirót és Malomháza adataival) 37 fő (1685 fő), Locsmánd (Répceemicske adataival) 42 fő (948 fő), Répcebónya 5 fő (916 fő), Répcekehely (Alsólászló, Borsmonostor, Felsőlászló, valamint az

11. Sopron vármegye Ausztriához csatolt részének nemzetiségi összetétele
(1880–1991)

*Ethnic distribution of the parts annexed to Austria in Sopron county
(1880–1991)*

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	102 728	72 283	2 908	22 961	4 576
1890	107 819	78 083	4 315	24 528	893
1900	114 313	80 830	6 328	26 012	1 143
1910	116 392	80 879	8 382	25 952	1 179
1920	120 471	84 094	7 851	27 598	928
1923	118 374	86 698	4 100	27 053	523
1934	124 555	93 773	2 775	26 590	1 417
1951	116 020	93 697	1 362	20 799	162
1961	115 519	95 305	1 384	18 039	791
1971	115 572	107 721	346	7 278	227
1981	115 290	100 881	1 246	12 331	832
1991	117 918	99 785	2 271	13 196	2 666

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991) KSH, Budapest, 2000, 100–101. p.

egykori Vas vármegyei községi járáshoz tartozó Rendek és Rótfalva adataival) 38 fő (2749 fő), Répceköhalom 17 fő (1186 fő), Répcesarud (Alsópulya, Pervány és Sopronudvard adataival) 33 fő (1335 fő), Sopronszentmárton (Lánzsér és Lánzsérújfalva adataival) 4 fő (1170 fő), Sopronújlak 16 fő (1085 fő), Szabadbáránd (Borisfalva és Ligvánd adataival) 52 fő (1754 fő), Vámosderecske (Felsőrámóc és Répcekaroly adataival) 20 fő (1510 fő); az egykori kismartoni járás: Büdöskút 28 fő (1584 fő), Cinfalva (Zárány adataival) 89 fő (3367 fő), Darázsfalva 22 fő (1647 fő), Feketeváros 16 fő (2348 fő), Fertőfehéregyháza 12 fő (1556 fő), Fertőszéleskút 10 fő (1570 fő), Lajtapordány 2 fő (1043 fő), Lajtaszék magyar lakosság itt nem élt (725 fő), Lajtaújfalva 30 fő (2642 fő), Lorettom 2 fő (326 fő), Nagyhöflány 23 fő (1678 fő), Oka 3 fő (1876 fő), Oszlop 19 fő (1190 fő), Sérc 10 fő (1347 fő), Szárazvám 14 fő (1224 fő), Szarvkő 56 fő (2593 fő), Szentmargitbánya 30 fő (2608 fő), Vimpác 13 fő (883 fő), Völgyfalva 15 fő (615 fő), Vulkapordány 41 fő (1865 fő); az egykori nagymartoni járás: Darufalva 24 fő (1119 fő), Félszerfalva 8 fő (843 fő), Fraknó (Újtelek adataival) 7 fő (2678 fő), Fraknónádasd 26 fő (2669 fő), Lajtaszentmiklós 27 fő (3324 fő), Márcfalva 5 fő (1889 fő), Nagymarton (Borbolya adataival) 101 fő (5776 fő), Pecsenyed 41 fő (2316 fő), Petőfalva 12 fő (587 fő), Rétfalva 28 fő (2692 fő), Savanyúkút 30 fő (1715 fő), Selegszántó 8 fő (700 fő), Siklósd (Tormafalu adataival) 21 fő (1604 fő), Szikra 38 fő (1393 fő), Zemenye (Selegd adataival) 1 fő (1223 fő); az egykori Soproni járás: Doborján 12 fő (854 fő), Fertőmeggyes 11 fő (2279 fő), Haracsony (Alsópéterfa adataival) 21 fő (2039 fő), Kabold (Felsőpéterfa és Kishársfa adataival) 6 fő (1799 fő), Kelénpatak 31 fő (1130 fő), Lakfalva 1 fő (594 fő), Lakompak 11 fő (1101 fő), Lépesfalva 11 fő (1158 fő), Lók 6 fő (691 fő), Récény 1 fő (909 fő), Somfalva 24 fő (2509 fő), Sopronkeresztúr (Küllő adataival) 20 fő (3327 fő), Sopronkertes 13 fő (880 fő), Sopronnyék (Hasfalva adataival) 16 fő (1785 fő), Veperd (Csóronfalva és Mészverem adataival) 9 fő (1725 fő); Kismarton (Alsókismartonhegy, Felsőkismartonhegy, Kishöflány, Kismartonvára és Lajtaszentgyörgy adataival) egykori rendezett tanácsú város 314 fő (10 349 fő), Ruszt egykori rendezett tanácsú város 14 fő (1696 fő).

A táblázatból leolvasható, hogy a történelmi Sopron vármegye Ausztriához csatolt részében a magyarok csak a német és a horvát nemzetiségek után, a harmadik legjelentősebb népcsoport a térségben. A magyarok lélekszámát 1991-ben a német nemzetiségűek lélekszáma több mint 43-szor, a horvátok lélekszáma pedig több mint 5-ször haladta meg a magyar nemzetiségűek lélekszámát. A táblázat adataiban a négy járás (felsőpulyai, kismartoni, nagymartoni és soproni), valamint Kismarton és Ruszt adatai is benne foglaltatnak.

4. Magyarok Vas vármegye Ausztriához csatolt részében

Vas vármegye a közepes területű vármegyék közé tartozott, területe: 5399 km² volt. Településeinek száma: 611 volt; a legtöbb településsel Vas vármegye rendelkezett a történelmi Magyarország vármegyéi közül. Vas vármegye 10 járásból (celldömölki, felsőöri, körmendi, kőszegi, muraszombati, németújvári, sárvári, szentgotthárdi, szombathelyi és vasvári), valamint két rendezett tanácsú városból (Kőszeg és Szombathely) állt. A járasok közül a muraszombati járás a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került, három település kivételével (Gödörháza, Magyaraszombatfa és Velemér), amely Magyarországnál maradt. Továbbá az egykori szentgotthárdi járás 11 települése is a délszláv államalakulat része lett. Az egykori muraszombati járás (111 település) és a 11 egykor szentgotthárdi járáshoz tartozó települések napjainkban már Szlovénia részei. A felsőöri (60 település) és németújvári járasok (50 település) teljes egészében, a körmendi (5 település), a kőszegi (36 település), a szentgotthárdi (33 település) és a szombathelyi (11 település) járasok pedig csak részben kerültek Ausztriához. Összesen 195 település került Ausztriához a trianoni békeszerződés és az azt követő határkorrekciók következtében.

Vas vármegye hazánk egyik dunántúli vármegyéje volt. Északról Alsó-Ausztria és Sopron vármegye, keletről Veszprém vármegye, délről Zala vármegye, nyugatról pedig Stájerország határolta.

A vármegye keleti, kisebb része síkság, a nyugati része pedig hegyes-dombos vidék. A Dunántúl legmagasabb pontja az Írott-kő (883 méter) is Vas vármegye területén feküdt, ma a határt jelenti Ausztria és Magyarország között.

Annak ellenére, hogy a vármegye lakosságának a föld- és szőlőművelés, valamint az állattenyésztés adott megélhetést, az ipar és kereskedelem is meglehetősen fejlett volt.

A közművelődés tekintetében, az 1890-es években a vármegye kedvező helyzetben volt. A 6 éven felüli férfi lakosság 19,3%-a, a női lakoságnak pedig 25%-a nem tudott sem írni, sem olvasni. A tanköteles gyermekeknek csak 3,7%-a nem járt iskolába.²⁴

²⁴ A Pallas Nagylexikona. Bp., 15. kötet, 85–89. p.

A lakosság számot tekintve, az 1910. évi népszámlálás 396 423 főt írt össze a vármegye területén. A népsűrűség: 73,4 fő/km² volt. A vármegye lakosságának 53,9%-a volt magyar, 28,4%-a volt német, valamint 13,5%-a volt szlovén (vend) és 4%-a horvát. A felekezeti hovatartozás tekintetében, a vármegye 75,5%-a volt római katolikus, 19,9% volt evangélikus, 3% református és 1,6% izraelita. Az evangélikusok jelentős részét a vendek, azaz a szlovénok adták, akik Muraszombat környékén éltek.

A trianoni békeszerződés és az azt követő határmódosítások következtében Vas vármegye 2190 km² területet veszített Ausztria és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság javára. Ebből 1548 km² lett Ausztriáé, valamint 642 km² pedig a „3:1 Királyságé”, azaz a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságé. A 642 km²-es terület, amelyet Muravidéknek hívunk, 1991-től Szlovénia része.

A felsőöri járásból 60 település lett Ausztria része. A járás központja Felsőőr volt. Az Ausztriához csatolt Vas vármegyei vidéken, még 955-ben, a Lechmezei események után határőr-településeket létesítettek. A korai dokumentumok „spiculatores” és „sagittarii”, azaz „örökről” és „lövökről” szólnak. Néhány település (Alsólövő, Felsőlövő, Órisziget, Alsóőr és Felsőőr ma is emlékeztetnek egykori lakóikra. A magyar határőrök kivételes jogokkal rendelkeztek, még kismessé is nyilvánították őket.²⁵ Később számos vár is épült ezen a vidéken a vidék biztonságosabbá tétele végett (pl.: Borostyánkő, Léka, Monyorókerék, Németújvár, Vöröstorony). A várurak földjeire a német lakosság beszivárgása is megkezdődött. A török háborúk idején a vidék magyar lakosság megfogyatkozott, a német lakosság ebből kifolyólag nagyobb szerephez jutott. A török időkben a németek mellé ide is horvátok érkeztek, ezzel a megmaradt néhány magyar ajkú település el lett választva a többi magyar nyelvű területtől. Ekkor alakultak ki az alsóöri, a felsőöri és az óriszigeti magyar nyelvi szigetek. A felvilágosult abszolutizmus idején (1740–1792) megindult a németiség erőteljes betelepítése. Ennek ellenére a magyarság egészen a XX. század közepéig csak egymás között házasodott. Egy magyar és egy más nemzetiségű személy között ritkán kötődött házasság az egykori határőr településeken.²⁶ Ez a helyi magyaroknak igen erős függetlenségtudatot adott.

A XIX. században megkezdődött a lakosság fogyása, egyrészt az iparosodás miatt magyar kézművesek háttérbeszorultak. Másrészt a kisbirtokosok nem bírták tovább felaprózni a birtokaikat. Megkezdődtek az elvándorlások is, majd a megmaradt magyar lakosság lassan asszimilálódni kezdett. A II. világháború előtt, az Anschluss-t követően Hitler Ukrajnába akarta deportálni a megmaradt

²⁵ A leggyakoribb kismemesi családnevek: Balikó, Balla, Benedek, Benkó, Deáki, Farkas, Gaál, Gangoly, Gyáki, Györök, Heritz, Kelemen, Leéb? Moór, Német, Paál, Palánk, Seper, Szabó, Takács és Zarka. Ezek a családnevek a napjainkban is léteznek, nem egy közülük még Burgenland déli részén, azaz Felsőőr vidékén is fellelhető.

²⁶ Az adatok a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület honlapjáról származnak: http://www.hhrf.org/xantusz/mv_burgenland.html

burgenlandi magyarságot, és a helyükre pedig Dél-Tirolból akart németeket betelepíteni. Az elgondolás nem valósult meg, de az egyházi iskolákat államosították, valamint a magyar nyelv oktatását megszüntették, annak ellenére, hogy 1920 és 1938 között az osztrák hatalom azt engedélyezte. A II. világháború borzalmai a burgenlandi, és ezzel a „határőr-települések” magyarságát is megtizedelték. A vasfüggöny létrehozásával pedig még a kapcsolat is megszakadt az anyaországgal.

A burgenlandi magyarság érdekeiért a Burgenlandi Magyarok Kultúregyesülete lépett fel 1968-at követően. Az 1976. évi „Népcsoporttörvény” pedig a burgenlandi magyarságot is kisebbségként ismerte el. A vasfüggöny lehullásával a kapcsolat ismét helyreállt a burgenlandi magyarok és az anyaországiak között.

Napjainkban, a burgenlandi magyarság túlnyomó többségének négy település ad otthont. Felsőpulya (Oberpullendorf) kivételével mind a három település az egykori Vas vármegye Ausztriához csatolt részén helyezkedik el, azon belül is a néhai felsőőri járás területén. A három vasi település felekezeti hovatartozás tekintetében is érdekességet mutat. A legkisebb település a három közül Őrisziget, amely ma is magyar többségű. Az itt lakók evangélikus vallásúak. Alsóór, amely szintén a mai napig megőrizte magyar többségét, a római katolikus vallást követi, akárcsak a néhai Sopron vármegyei Felsőpulya. A legnagyobb település, ahol a magyarok már csak kisebbségben élnek, Felsőőr. A felsőőri magyarok többnyire a református vallást követik. Tekintettel arra, hogy a három, illetve Felsőpulyával együtt a négy település lakói kisnemesek voltak, akik széles körű jogokkal rendelkeztek, ezért a Habsburg uralkodó nem szólhatott bele, hogy a „határőr-települések” lakói milyen vallást kövessenek. Ennek ellenére a többnyire katolikus – a mai Dél-Burgenlandban jelentős birtokokkal rendelkező – Batthyányiak beleszóltak kisebb-nagyobb eredményekkel a határőr-települések lakóinak felekezeti meggyőződésébe.

A felsőőri járás 60 települése teljes egészében, 1920-ban Ausztria részévé vált.²⁷ A felsőőri járás területén jött létre az osztrákok által létrehozott felsőőri kerület, amelynek szintén Felsőőr lett a központja.

²⁷ Vas vármegye felsőőri járásának települései: Alhó (Markt Allhau), Alsólövő (Unterschützen), Alsóór (Unterwart), Árokszállás (Grafenschachen), Borhegy (Weinberg im Bgld), Buglóc (Schreibersdorf), Drumoly (Drumling), Fehérpatak (Tauchen), Felsőkéthely (Neumarkt im Tauchental), Felsőlövő (Oberschützen), Felsőőr (Oberwart), Góborfalva (Goberling), Grodnó (Grodna), Gyepüfüzes (Kohfidisch), Gyimótfalva (Jormannsdorf), Hamvasd (Aschau im Bgld), Határfő (Schmiedrait), Hidasrákosd (Kroisegg), Jobbágyújfalu (Rohrbach a. d. Teich), Kicléd (Kitzladen), Kiscikény (Kleinzicken), Kiskaraszto (Kleinbachstelen), Kisszentmihály (Kleinpetersdorf), Lapincsujelek (Neustift a. d. Lafnitz), Lipótfalva (Loipersdorf im Bgld), Lődös (Litzelsdorf), Máriafalva (Mariasdorf), Mérem (Miedlingsdorf), Nagykaraszto (Grossbachsetlen), Nagyszentmihály (Grosspetersdorf), Németsicklény (Eisenzicken), Oláhicklény (Spitzzicken), Ószalónak (Altschlaining), Órallás (Oberdorf im Bgld), Óribánya (Bergwerk), Óribükkösd (Buchsachen), Óridobra (Neuhaus

A nemzetiségi összetételt tekintve a felsőöri járásban, akárcsak a másik hat burgenlandi járásban a németiség volt minősített többségben. Viszont a horvátok száma jelentősen elmaradt az északabbra elhelyezkedő felsőpulyai, nagymartoni, kismartoni és nezsideri járások horvát kisebbségeinek számától. A legtöbb magyar a felsőöri járásban élt, 1991-ben, Burgenland területén. A felsőöri járásban található Őrisziget és Alsóőr magyar többségű. Egész Burgenlandban csak ez a két település mondható magyar többségűnek, még Felsőőrön és Felsőpulyán is kisebbséget alkotnak a magyarok. A burgenlandi magyarság 51,82%-a (3505 fő) az elcsatolt Vas vármegyei részen élt 1991-ben. Az elcsatolt vasi területek 3505 fős magyarságából 2916 fő, azaz 83,19% élt az egykori felsőöri járás területén.

A 6763 fős burgenlandi magyarságból 2916 fő, azaz a burgenlandi magyarok 43,11%-a az egykori felsőöri járás területén élt 1991-ben.²⁸

*12. Vas vármegye Ausztriához csatolt felsőöri járásának
nemzetiségi összetétele (1880–1991)*

*Ethnic distribution of Felsőőr district annexed to Austria in Vas county
(1880–1991)*

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	43 367	35 243	4 891	1 221	2 012
1890	45 362	37 762	5 785	1 052	763
1900	45 873	38 431	5 754	951	737
1910	44 285	35 574	6 517	851	1 343
1920	43 038	34 732	6 195	736	1 375
1923	41 391	35 151	5 633	579	28
1934	43 490	36 604	3 929	384	2 573
1951	38 697	35 598	2 569	333	197
1961	38 771	35 600	2 582	263	326
1971	40 685	39 358	966	251	110
1981	41 297	38 541	2 331	261	164
1991	42 451	38 494	2 916	369	672

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 102–125. p.

i. d. Wart), Őrisziget (Siget i. d. Wart), Pinkadombhát (Hochart), Pinkafő (Pinkafeld), Pinkamiske (Mischendorf), Pinkaóvár (Burg), Pöszöny (Badersdorf), Rödöny (Riedlingsdorf), Sámfalva (Hannersdorf), Sárosszék (Kotezicken), Sóshegy (Sulzriegel), Szalónakújtelek (Neustift bei Schlaining), Szépúr (Schönherrn), Tarcsa (Bad Tatzmannsdorf), Újrétfalva (Wiesfleck), Városszalónak (Stadtschlaining), Várújfalu (Woppendorf), Vasfarkasfalva (Wolfau), Vasjobbágyi (Jabing), Vaskomját (Kemeten), Vasvörösvár (Rotenturm a. d. Pinka), Velege (Welgersdorf) és Villámos (Willersdorf).

²⁸ Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 102–125. p.

Az 1991. évi osztrák népszámlálás szerint lassú emelkedés figyelhető meg az egykori járás magyarságának lélekszámában. 1880-tól 1910-ig lassú emelkedés, majd 1910-től 1951-ig erőteljes csökkenés, 1951-től pedig ismételten lassú növekedés figyelhető meg a magyarság lélekszámát illetően.²⁹

13. A körmendi járás Ausztriához csatolt részének nemzetiségi összetétele (1880–1991)

Ethnic distribution of the territory annexed to Austria in Körmend district (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	2 233	2 097	47	17	72
1890	2 377	2 280	72	24	1
1900	2 449	2 366	56	25	1
1910	2 324	2 197	109	18	–
1920	2 290	2 214	57	19	–
1923	2 101	2 066	21	12	2
1934	2 034	2 017	11	5	–
1951	1 891	1 890	1	–	–
1961	1 768	1 758	2	2	6
1971	1 582	1 582	–	–	–
1981	1 435	1 432	–	1	2
1991	Az egykori németújvári, ill. a szombathelyi járások adataiban				

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 126–127. p.

²⁹ Az 1991. évi osztrák népszámlálás eredményei a magyarság lakosságszámára nézve, az elcsatolt egykori Vas vármegyei felsőőri járás településein (zárójelben az adott település összlakosságának számát jelöltük): Alhó (Őribükkösd adataival) 16 fő (1712 fő), Alsóór (Németciklénny adataival) 670 fő (988 fő), Árokszállás (Hidasrákosd adataival) 3 fő (1161 fő), Felsőlovó (Alsólovó, Hamvasd, Határfő és Villámos adataival) 32 fő (2411 fő), Felsőór (Őriszentmárton adataival) 1598 fő (6391 fő), Gyepűfűzes (Egyházasfűzes, Hovárdos és Pöszöny adataival) 11 fő (1823 fő), Lapincsújtelek magyar lakos nem élt a településen (580 fő), Lipótfalva (Kicléd adataival) 5 fő (1225 fő), Lődös 4 fő (1156 fő), Máriaifalva (Fehérpatlak, Grodnó, Őribánya, és Szalónakújtelek adataival) 10 fő (1315 fő), Nagyszentmihály (Kisciklénny, Kisszentmihály, Mérem, Vasjobbágyi és Velege adataival) 108 fő (4401 fő), Órállás (8 fő (1080 fő), Pinkafő (Pinkadombhát adataival) 85 fő (5010 fő), Pinkamiske (Jobbágyújfalu, Kiskarasztos, Nagykarasztos, Őridobra, és Sárosszék adataival) 15 fő (2017 fő), Rödöny 7 fő (1549 fő), Sámfalva (Pinkaóvár és Várújfalu adataival) 5 fő (864 fő), Tarcsa (Gyimótfalva és Sóshegy adataival) 26 fő (1134 fő), Újrétfalva (Borhegy, Buglóc és Szépúr adataival) 1 fő (1129 fő), Városszalónak (Drumoly, Felsőkéthely, Góborfalva és Ószalónak adataival) 24 fő (2284 fő), Vasfarkasfalva 9 fő (1333 fő), Vaskomját 5 fő (1522 fő) és Vasvörösvár (Oláhciklénny és Őrisziget adataival) 274 fő (1410 fő).

A körmendi járás mindössze 5 települése került Ausztriához.³⁰ Az 5 falu 1971-ben és 1981-ben már nem rendelkezett magyar kisebbséggel, majd az 1991. évi népszámlálás alkalmával Karácsfalva, Lovászd és Németbükkös lakossága Szentkút (Heiligenbrunn, németújvári járás) adataiban, Nagysároslak lakossága Strém (Strem, németújvári járás) adataiban és Pinkakertes lakossága Monyorókerék (Eberau, szombathelyi járás) adataiban lett összeírva.

14. A kőszegi járás Ausztriához csatolt részének nemzetiségi összetétele
(1880–1991)

*Ethnic distribution of the territory annexed to Austria in Kőszeg district
(1880–1991)*

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	18 947	14 140	305	3 509	993
1890	18 686	14 048	596	3 745	297
1900	19 037	14 089	863	3 805	280
1910	18 966	13 358	1 490	3 595	523
1920	18 692	13 377	1 102	3 754	459
1923	18 124	13 780	768	3 381	195
1934	18 130	14 253	414	2 587	876
1951	16 051	13 129	142	2 674	106
1961	15 317	12 689	171	2 254	203
1971	14 906	14 405	10	475	16
1981	14 415	12 627	71	1 667	50
1991	13 845	11 583	292	1 596	374

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 128–141. p.

Vas vármegye kőszegi járásától 36 település került Ausztriához. A magyarság lélekszáma már 1880-tól elenyészőnek volt mondható, még a horvát nemzetiségűek lélekszáma is meghaladta a magyarokét. A kőszegi járás 36³¹ Auszt-

³⁰ A körmendi járás Ausztriához csatolt települései: Karácsfa (Hagensdorf im Bgld., Lovászd (Luising), Nagysároslak (Moschendorf), Németbükkös (Deutsch Bieling) és Pinkakertes (Gaas).

³¹ A kőszegi járás Ausztriához csatolt települései: Alsószénégető (Unterkohlstatten), Bándol (Weiden bei Rechnitz), Barátmajor (Mönchmeierhof), Borostyánkő (Bernstein), Csajta (Schachendorf), Edeháza (Stuben), Felsőszénégető (Oberkohlstatten), Füsthegyirokány (Rauhriegel-Allersgraben), Gyöngyösfő (Günseck), Hámortó (Hammerteich), Hármásfalu (Podgoria), Hámorsátor (Dreihütten), Hosszúszeg (Langeck im Bgld.), Hosszúszeghuta (Glashütten bei Langeck im Bgld.), Incéd (Dümbach im Bgld.), Kőpatak (Steinbach im Bgld.), Kulcsárfalu (Allersdorf im Bgld.), Kúpfalva (Kogl im Bgld.), Lantosfalva (Bubendorf im Bgld.), Léka (Lockenhaus), Létér (Lebenbrunn), Mencsér (Rettenbach), Németgyirót (Deutsch Gerisdorf), Óhodász (Althodis), Polányfalva (Podler), Pörgölény (Pilgersdorf), Rendek (Liebing), Rohonc (Rechnitz), Rótfalva (Rattersdorf),

riához csatolt településének egy része (13 település) a felsőpulyai járáshoz, a másik része (23 település) pedig a felsőöri járáshoz lett besorolva, az osztrák közigazgatás szervezésekor. A magyarság lélekszáma 1991-ben 292 fő volt, vagyis a 36 településen gyakorlatilag alig élt magyar.³²

Az egykori felsőöri járás mellett a németújvári járás rendelkezett a legtöbb településsel. A néhai járás központja Németújvár volt, a Batthyány-család „fészke”. A Batthyányiak, mint már korábban említettük többször is hatalmuk alá akarták hajtani a „határőr-települések” lakóit, ez az elgondolás nem igazán valósult meg.

Azonban a szintén egykor Vas vármegyei őrségi falvak (Őriszentpéter és térsége) lakóit sikerült jobbágysorba süllyeszteniük.

Az 1991. évi népszámlálás szerint az 50 településen³³ alig élt már magyar nemzetiségű személy. A lakosság túlnyomó hányada ezen a vidéken is német nemzetiségűnek vallotta magát.

Rumpód (Rumpersdorf), Salamonfalva (Salmannsdorf), Szabar (Zuberbach), Szalónakhuta (Glasshütten bei Schlaining), Újvörösvágás (Redsschlag), vágod (Holzschlag), Városhodász (Markt Neuhodis).

³² Az 1991. évi osztrák népszámlálás eredményei a magyarság lakosságszámára nézve, az elcsatolt egykori Vas vármegyei községi járás településein (zárójelben az adott település összlakosságának számát jelöltük): Alsószenégető (Felsőszénégető, Gyöngyösfő, Szalónakhuta és Vágod adataival) 17 fő (1152 fő), Bándol (Barátmajor, Füsthegysirokány, Hármásfalu, Kulcsárfalu, Polányfalva, Rumpód és Szabar adataival) 25 fő (954 fő), Borostyánkő (Edeháza, Háromsátor, Mencsér és Újvörösvágás adataival) 21 fő (2493 fő), Csajta (Csém és Incéd adataival) 77 fő (1168 fő), Léka (Hármortó, Hosszúszeg, Hosszúszegehuta és Kisostoros (Hochstrass, Sopron vm., felsőpulyai járás adataival) 18 fő (2047 fő), Pörgölény (Kőpatak, Kúpfalva, Lantosfalva, Létér, Németgyirót és Salamonfalva adataival) 2 fő (1713 fő), Rohonc 112 fő (3462 fő), Városhodász (Óhodász adataival) 20 fő (856 fő).

³³ Az Ausztriához csatolt németújvári járás települései: Alsómedves (Grossmürbisch), Baksafalu (Bocksdorf), Bányácska (Steingraben), Barátfalu (Ollersdorf im Bgld.), Béka-falu (Krottendorf bei Güssing), Borosgödör (Inzenhof), Burgóhely (Burgauberg), Egyházásfüzes (Kirchfidisch), Felsőmedves (Kleinmürbisch), Felsőújlak (Neusiedl bei Güssing), Ganócs (Gamischdorf), Hárszék (Limbach im Bgld.), Horvátszenes (Kroatisch Tschantschendorf), Horváthásos (Kroatisch Ehrendorf), Hovardos (Harmisch), Kiskolozsvár (Glasing), Kisvaskút (Eisenhütt), Kukmér (Kukmirm), Lipóc (Dteinfurt), Magashegy (Neudauberg), Nád (Rohr im Bgld.), Németcsenes (Deutsch Tschantschendorf), Némethásos (Deutsch Ehrendorf), Németszentgrót (Gerersdorf bei Güssing), Németújvár (Güssing), Óbér (Olbendorf), Orbánfalu (Urbersdorf), Özgödör (Rehgraben), Pásztorháza (Stinatz), Pinkóc (Güttenbach), Pónic (Punitz), Pusztaszentmárton (Sankt Michael im Bgld.), Rábort (Rauchwart im Bgld.), Salafa (Schallendorf im Bgld.), Sándorhegy (Tschanigraben), Sósokút (Sulz im Bgld.), Strém (Strem), Szénásgödör (Heugraben), Sentelek (Stegersdorf), Szentkút (Heiligenbrunn), Szombatfa (Sumetendorf), Taródcsenes (Tudersdorf), Tobaj (Tobaj), Újhegy (Neuberg im Bgld.), Újtelep (Neustift bei Güssing), Vághegy (Hackerberg), Várszentmiklós (Sankt Nikolaus), Vasnyulfalu (Hasendorf im Bgld.), Vörthegey (Wörterberg) és Zsámánd (Reinersdorf).

A magyar lakosság mindössze 193 főt tett ki.³⁴

15. Az Ausztriához csatolt németújvári járás nemzetiségi összetétele
(1880–1991)

Ethnic distribution of Németújvár district annexed to Austria (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	30 737	21 922	386	6 924	1 505
1890	34 003	25 684	581	7 629	109
1900	34 469	25 600	1 200	7 584	85
1910	33 464	24 447	1 750	7 053	214
1920	32 687	24 679	1 311	6 526	171
1923	31 189	24 828	487	5 638	236
1934	31 797	25 359	298	5 373	767
1951	28 576	25 067	85	3 383	41
1961	27 054	24 354	73	2 548	79
1971	27 245	26 530	8	648	59
1981	27 083	24 106	63	2 830	84
1991	26 573	23 228	193	2 621	531

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 142–161. p.

Vas vármegye szentgotthárdi járásából 33 település került Ausztriához.³⁵ Az 1991. évi osztrák népszámlálás mindössze 74 magyart regisztrált a 33 települé-

³⁴ Az 1991. évi osztrák népszámlálás eredményei a magyarság lakosságszámára nézve, az elcsatolt egykori Vas vármegyei németújvári járás településein (zárójelben az adott település összlakosságának számát jelöltük): Baksafalva (Nád és Szénásgödör adataival) 1 fő (1444 fő), Barátfalva 5 fő (957 fő), Burgóhegy (Magashegy adataival) 3 fő (1253 fő), Kukmér (Felsőújjak, Hársptak és Kisvaskút adataival) 4 fő (2080 fő), Németszentgrót (Őzgödör és Sósikútfa adataival) 1 fő (1093 fő), Németújvár (Bányácska, Békafalu, Kiskolozsvár, Orbánfalva és Várszentmiklós adataival) 86 fő (3945 fő), Óbér 4 fő (1534 fő), Pásztorháza 10 fő (1480 fő), Pinkóc 14 fő (1111 fő), Pusztaszentmihály (Ganócs, Rábort és Salafa adataival) 14 fő (1764 fő), Strém (Lipóc, Nagysároslak (Moschendorf, körmendi j.), Némethásos és Szombatfa adataival) 2 fő (1403 fő), Szentelek 25 fő (2316 fő), Szentkút ((Karácsfa (Hagedorf im Bgld., körmendi j.), Lovászd (Luising, körmendi j.), Némethükkös (Deutsch Bieling, körmendi j.) és Zsamánd adataival) 8 fő (1087 fő), Tobaj (Horvátcsencs, Németscsencs, Pónic, Taródcscencs és Vasnyulfa adataival) 8 fő (1447 fő), Újhegy 1 fő (1178 fő), Újtelep (Alsómedves, Borosgödör, Felsőmedves és Sándorhegy adataival) 7 fő (1622 fő), Vághegy a településen nem élt magyar (402 fő) és Vörthegy a településen nem élt magyar (457 fő).

³⁵ A szentgotthárdi járás Ausztriához csatolt települései: Badafalva (Weichselbaum), Békató (Krottendorf bei Neuhaus am Klausenbach), Bónisfalva (Bonisdorf), Dobrafalva (Dobersdorf), Döbör (Doiber), Ercsenye (Henndorf im Bgld.), Farkasfalva (Neumarkt an der Raab), Gercse (Gritsch), Gyanafalva (Jenersdorf), Horvátfalva (Krobotek), Királyfalva (Königsdorf), Kistótlak (Windisch-Mínihof), Köröstyén (Grieselstein), Lapincsolaszki

sen. A horvátok 20, a szlovének pedig 66 fővel képviseltették magukat a 33 településen. A lakosság túlnyomó többsége német nemzetiségűnek vallotta magát. A szentgotthárdi járás 33 települése 1880-tól szinte kizárólag németajkúnak volt mondható.

16. A szentgotthárdi járás Ausztriához csatolt településeinek nemzetiségi összetétele (1880–1991)

Ethnic distribution of the settlements annexed to Austria in Szentgotthárd district (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	25 224	23 672	194	18	1 340
1890	27 016	26 225	296	29	466
1900	26 332	25 394	472	29	437
1910	25 889	24 467	629	34	759
1920	24 645	23 073	992	11	569
1923	23 936	23 303	174	11	448
1934	23 699	22 623	91	17	968
1951	20 530	20 477	13	7	33
1961	19 679	19 536	19	–	124
1971	19 703	19 603	1	–	99
1981	18 937	18 806	46	8	77
1991	18 045	17 710	74	20	241

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 162–175. p.

A szentgotthárdi járás minimális magyarság 194 fő volt, a 33 településből egyben sem haladta meg a magyarság száma az 50 főt.³⁶

(Wallendorf), Liba (Minihof–Liebau), Malomgödör (Mühlgraben), Mészvölgy (Kalch), Nádkút (Rohrbrunn), Nagyfalva (Mogersdorf), Némethidegkút (Deutsch Kaltenbrunn), Németlak (Deutsch Minihof), Ókörtvélyes (Eltendorf), Patafalva (Poppendorf im Bgld.), Pócsfalva (Rosendorf), Rábakeresztúr (Heiligenkreuz im Lafnitztal), Rábaór (Oberdrosen), Rábászentmárton (Sankt Martin an der Raab), Radafalva (Rudersdorf), Raks (Rax), Tóka (Tauka), Újkörtvélyes (Zahling), Vasdobra (Neuhaus am Klausenbach) és Velike (Welten).

³⁶ Az 1991. évi osztrák népszámlálás eredményei a magyarság lakosságszámára nézve, az elcsatolt egykori Vas vármegyei szentgotthárdi járás településein (zárójelben az adott település összlakosságának számát jelöltük): Badafalva (Horvátfalva és Pócsfalva adataival) 1 fő (884 fő), Gyanafalva (Ercsenye, Köröstyén és Raks adataival) 33 fő (4053 fő), Liba (Kistótlak és Tóka adataival) a településen nem élt magyar (1103 fő), Nagyfalva (Lapincsolaszi és Németlak adataival) 10 fő (1264 fő), Némethidegkút (Nádkút adataival) 8 fő (1836 fő), Ókörtvélyes (Királyfalva és Újkörtvélyes adataival) 3 fő (1758 fő), Rábakeresztúr (Patafalva adataival) 13 fő (1420 fő), Rábászentmárton (Döbör, Farkasdifalva, Gercse, Rábaór és Velike adataival) 1 fő (2189 fő), Radafalva (Dobrafalva adataival) 5 fő (1938 fő) és Vasdobra (Békátó, Bonisfalva, Malomgödör és Mészvölgy adataival) a településen nem élt magyar (1600 fő).

A történelmi Vas vármegye szombathelyi járásától 11 települést csatoltak Ausztriához.³⁷ Az egykori szombathelyi járás 11 Ausztriához csatolt településének lakossága a múltban, illetve 1991-ben is a német nemzetiséghez tartozott. Mindössze 30 magyart írtak össze a 11 településen 1991-ben.³⁸

17. A szombathelyi járás Ausztriához csatolt településeinek nemzetiségi összetétele (1880–1991)

Ethnic distribution of the settlements annexed to Austria in Szombathely district (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	4386	3289	45	895	157
1890	4661	3553	117	963	28
1900	4797	3622	167	1007	1
1910	4647	3330	371	938	8
1920	4608	3252	429	923	4
1923	4377	3822	377	169	9
1934	4073	3060	219	711	83
1951	3799	3199	63	534	3
1961	3384	2911	28	445	–
1971	3133	3114	3	–	16
1981	2856	2481	5	367	3
1991	2651	2586	30	17	18

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 176–181. p.

Vas vármegye Ausztriához csatolt részében 1991-ben 3505 magyar élt, a burgenlandi magyarság több mint fele (51,82%) ezen a területen élt. Bár a horvát nemzetiség többnyire Moson és Sopron vármegyék Ausztriához csatolt részében éltek és élnek a mai napig, mégis fellelhetőek voltak a vasi részben is. A számuk 1880-tól egészen 1991-ig mindig meghaladta a magyarság számát. Horvát többségű települések voltak: Oláhciklény, a felsőöri járásból,³⁹ Bándol,

³⁷ A szombathelyi járás Ausztriához csatolt települései: Abdalóc (Edlitz im Bgld.), Alsóbeled (Unterbilden), Csejke (Eisenberg an der Pinka), Csém (Schandorf), Felsőbeled (Oberbilden), Kóloom (Kulm im Bgld.), Monyorókerék (Eberau), Németlövő (Deutsch Schützen), Pinkatótfalu (Winten), Pokolfalu (Höll) és Pósaszentkatalin (Sankt Katharein im Bgld.).

³⁸ Az 1991. évi osztrák népszámlálás eredményei a magyarság lakosságszámára nézve, az elcsatolt egykori Vas vármegyei szentgotthárdi járás településein (zárójelben az adott település összlakosságának számát jelöltük): Monyorókerék (Alsóbeled, Felsőbeled, Horváthásos (Kroatisch Ehrensdorf, németújvári járás), Kóloom, Pinkakertes (Gaas, körmendi járás) és Pinkatótfalu (Winten) adataival) 11 fő (1404 fő) és Németlövő (Abdalóc, Csejke, Pokolfalu és Pósaszentkatalin adataival) 19 fő (1247 fő).

³⁹ Oláhciklény 1991-ben is horvát többségű volt.

Barátmajor, Csajta, Füstsirokány, Hármásfalu, Incéd, Kulcsárfalu, Óhodász, Rumpód és Szabar a kőszegi járásból,⁴⁰ Alsómedves, Horvátcsencs, Horváthásos, Hovárdos, Kisvaskút, Lipóc, Őzgyödör, Pásztorháza, Pinkóc, Pónic, Sóskútfa, Szénásgödör, Szentelek, Újhegy, Vasnyulfa és Zsámánd a németújvári járásból.⁴¹ A magyarság a németek és a horvátok után a harmadik legjelentősebb népcsoport volt a térségben.

*18. Vas vármegye Ausztriához csatolt részének nemzetiségi összetétele
(1880–1991)*

*Ethnic distribution of the parts annexed to Austria in Vas county
(1880–1991)*

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	124 894	100 363	5 868	12 584	6 079
1890	132 105	109 552	7 447	13 442	1 664
1900	132 957	109 502	8 512	13 401	1 542
1910	129 575	103 373	10 866	12 489	2 847
1920	125 960	101 327	10 086	11 969	2 578
1923	121 118	102 950	7 460	9 790	918
1934	123 223	103 916	4 962	9 077	5 268
1951	109 544	99 360	2 873	6 931	380
1961	105 973	96 848	2 875	5 512	738
1971	107 254	104 592	988	1 374	300
1981	106 023	97 993	2 516	5 134	380
1991	103 565	93 601	3 505	4 623	1 836

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 180–181. p.

⁴⁰ Bándol és Csajta 1991-ben is horvát többségű települések voltak. Barátmajor, Füstsirokány, Hármásfalu, Kulcsárfalu, Rumpód és Szabar 1991-ben, a népszámlálás alkalmával már Bándol részei voltak. Adataik Bándol adataiban szerepelnek. Incéd 1991-ben, a népszámlálás alkalmával már Csajta része volt. Adatai Csajta adataiban szerepelnek.

⁴¹ Pásztorháza, Pinkóc és Újhegy 1991-ben is horvát többségűek voltak.

19. *A mai Burgenland nemzetiségi összetétele (1880–1991)*
Ethnic distribution of the actual territory of Burgenland (1880–1991)

Év	Összesen	Német	Magyar	Horvát	Egyéb
1880	270 941	204 941	10 978	41 081	13 261
1890	282 343	220 684	15 167	43 398	3 094
1900	292 524	224 115	20 447	44 540	3 422
1910	292 041	217 308	26 225	43 633	4 875
1920	294 849	221 185	24 867	44 753	4 044
1923	286 179	226 995	15 254	42 011	1 919
1934	299 447	241 326	10 442	40 500	7 180
1951	276 136	239 687	5 251	30 599	599
1961	271 001	237 967	5 033	26 259	1 742
1971	272 119	261 176	1 491	8 786	666
1981	269 771	245 369	4 147	18 762	1 493
1991	270 880	239 097	6 763	19 460	5 560

Forrás: Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000, 180–181. p.

Burgenland lakossága, az 1991. évi népszámlálás szerint 90,37%-ban német nemzetiségű volt. A horvátok a második helyen 7,18%-os számaránnyal, a magyarok pedig 6763 fővel a harmadik helyen (2,49%) álltak. Az egyéb kategória pedig 5560 főt tett ki (2,05%). A németek száma 1880-tól 1900-ig lassan nőtt, majd 1910-re visszaesett 1920-tól 1934-ig ismét növekedőben volt, majd 1951 óta lassan, de folyamatosan csökken. A horvátok számát tekintve elmondható, hogy 1880-tól 1900-ig nőtt, majd 1910-ben csökkent, 1920-ban ismét nőtt, majd 1923 óta folyamatosan gyorsuló mértékben csökkent a számuk. A magyarság 1880-tól 1910-ig gyarapodott, majd 1920-tól fokozatosan csökkent, egészen 1971-ig, amikor is alig regisztráltak magyart az egész Burgenland területén. Az 1981. és 1991. évi népszámlálás szerint a számuk ismét növekedni kezdett, azonban már csak idő kérdése a teljes asszimiláció.

5. Módszertani megjegyzések a burgenlandi népszámlálásokhoz

Burgenland 1920-ig a történelmi Magyarország része volt. A magyar népszámlálások (1880., 1890., 1900., 1910. és 1920. évi népszámlálások) eszmei időpontja az adott év december 31. napjának 24. órája volt. Fontos hangsúlyozni, hogy az 1920. évi népszámlálás még magyar népszámlálás volt,⁴² kivéve a dél-burgenlandi Bónisfalvát. Ennek oka, hogy térségben magyar fegyveres jelenlét volt és Burgenland tényleges átadása csak 1921-ben következett be.

⁴² Más egykori magyar területeken (Felvidék, Erdély, Vajdaság stb.) az 1910. évi népszámlálás volt az utolsó magyar népszámlálás.

Bónisfalva 1920-ban még délszláv megszállás alatt volt, csak később került Ausztriához. Burgenland települései 13 járáshoz tartoztak 1920 előtt, azt követően pedig 7 járáshoz. Teljes egészében csak 6 járást csatoltak el Magyarországtól.⁴³ A 6 teljes járás 7 burgenlandi osztrák járássá alakult át, hetediként a gyanafalvi járás jött létre (Jennersdorf). Azok a járasok, amelyeknek csak egy részét csatolták Ausztriához beleolvadtak a 7 kerületbe. A „töredékjárasok” közül a magyaróvári és a rajkai a nezsideri járás része lett. A körmendi járás a németújvári járás része lett. A soproni járás nagyrészt a felsőpulyai járás része lett, kivéve Fertőmeggyest és Kelénpatakot, amely települések a kismartoni járáshoz kerültek. Az egykori soproni járásból Lépesfalva, Somfalva és Sopronkertes a nagymartoni járás része lett. A kőszegi járásból 13 község a felsőpulyai járás része lett (Hámortó, Hosszúszeg, Hosszúszeghuta, Kőpatak, Kúpfalva, Lantosfalva, Léka, Létér, Németgyirót, Pörgölény, Rendek, Rőtfalva és Salamonfalva), a többi a felsőöri járáshoz került. A szombathelyi „töredékjáras” települései a németújvári járásba kerületek (Csém kivételével, amely mindjárt a felsőöri kerületet gazdagította), majd 1951-től még öt község (Abdalóc, Csejke, Németlövő, Pokolfalu és Pószaszentkatalin) és az eredetileg németújvári járásbeli Egyházásfüzes és Hovárdos átkerült a felsőöri járásba. A gyanafalvi járás a szentgotthárdi „töredékjárasból” alakult ki.

Az 1880–1890. évi adatok a jelenlévő polgári népességre, az 1900–1920. évi adatok az összes jelenlévő népességre, az 1934–1991. évi adatok pedig a lakónépességre vonatkoznak. Az osztrák népszámlálások a gondolkodás nyelvét (1923), a társadalmi érintkezés nyelvét (1934), később pedig a családban beszélt nyelvet tudakolták (1951–1991).

6. Összefoglaló a burgenlandi (ausztriai) magyarságról a 2001. évi népszámlálási adatok tükrében

A 2001. évi osztrák népszámlálás szerint, Ausztriában 40 583 fő (5884 osztrák és 14 699 külföldi állampolgár) magyar élt, legalábbis ennyi személy jelölte meg a magyart érintkezési nyelvként a kérdőíveken. A 2001. évi osztrák népszámlálás a környezetben – a magánérintkezésben – használt nyelvre kérdezett rá.

⁴³ A nezsideri járás Moson, felsőpulyai, a kismartoni és a nagymartoni járasok Sopron, a felsőöri és a németújvári járasok pedig Vas vármegye részei voltak.

20. Ausztria magyar lakossága a környezetben beszélt nyelv alapján
(1971–2001)

*Ethnic Hungarian population in Austria by usual (customarily used) language
(1971–2001)*

	1971	1981	1991	2001	1991–2001	%
Burgenland	5 673	4 147	6 763	6 641	-122	-1,80
belföldi	5 447	4 025	4 973	4 704		
külföldi	226	122	1 790	1 937		
Bécs	8 413	8 073	13 519	15 436	1 916	14,17
belföldi	6 099	5 683	8 930	10 686		
külföldi	2 314	2 390	4 589	4 790		
Alsó-Ausztria	2 088	1 159	5 440	8 083	2 643	48,51
belföldi	1 381	749	2 389	4 790		
külföldi	707	410	3 051	3 293		
Felső-Ausztria	915	953	3 218	3 849	631	19,61
belföldi	585	540	1 182	2 344		
külföldi	330	413	2 036	1 505		
Karintia	234	197	490	738	248	50,61
belföldi	141	121	247	313		
külföldi	93	76	243	425		
Salzburg	215	301	793	1 095	302	38,08
belföldi	87	204	432	551		
külföldi	128	97	361	544		
Stájerország	1 028	543	1 863	3 115	1 252	57,20
belföldi	802	440	836	1 652		
külföldi	226	103	1 027	1 463		
Tirol	223	165	671	956	285	42,47
belföldi	101	121	347	469		
külföldi	122	44	342	487		
Vorarlberg	328	337	702	671	-31	-4,42
belföldi	172	160	302	375		
külföldi	156	177	400	296		
Ausztria	19 117	15 875	33 459	40 583	7 124	21,29
belföldi	14 815	12 043	19 638	25 884		
külföldi	4 302	3 832	13 821	14 699		

Forrás: *Gerhard Baumgartner*: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: *Gyurgyik László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 162. o.

Az 1991. évi eredményhez képest a magyarság száma 7124 fővel nőtt, azaz a növekedés 21,29%-os. Az ausztriai magyar szervezetek szerint a magyar származásúak száma 60–70 ezer főre tehető. Az ausztriai magyarság zöme Bécsben és környékén élt. Nagyobb számban élnek még magyarok a tartományi központokban (Linz, Salzburg, Graz, Innsbruck, Klagenfurt) és természetesen az egykor magyar Burgenland területén.

21. Ausztria népessége (1991–2001)
Population of Austria (1991–2001)

	1991	2001	Városi lakosság 2001-ben (%)	Női népesség 2001-ben (%)
Ausztria	7 795 786	8 032 926	49,9	51,6
Alsó-Ausztria	1 473 813	1 545 804	39,6	51,2
Burgenland	270 880	277 569	19,5	51,2
Felső-Ausztria	1 333 480	1 376 797	37,0	51,2
Karintia	547 798	559 404	50,8	51,7
Salzburg	482 365	515 327	44,8	51,7
Stájerország	1 184 720	1 183 303	37,7	51,5
Tirol	631 410	673 504	29,5	51,3
Vorarlberg	331 472	351 095	35,3	50,6
Bécs	1 539 848	1 550 123	100,0	52,8

Forrás: *Gerhard Baumgartner*: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: *Gyurgyik László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 220–221. o.

A 2001. évi osztrák népszámlálás két tekintetben is fontos információkat hordoz a magyarságra nézve. Egyszer a 2001. évi népszámlálás eredményei szerint Ausztriában a legnagyobb hivatalosan elismert népcsoport a magyar lett.⁴⁴ Ez nem azt jelenti, hogy a magyar nyelvcsoport a legnagyobb nem-német nyelvcsoport lenne Ausztria területén, illetve azt sem jelenti, hogy a hivatalos osztrák szervek szerint ennyi lelket számlálna a hivatalosan elismert magyar nyelvcsoport. A 2001. évi osztrák népszámlálás szerint Ausztriában 8 032 926 fő élt, ebből 7 115 780 fő volt osztrák, valamint 917 146 fő egyéb nemzetiségű. A számbeliséget tekintve az ausztriai magyarságot a török, a szerb, valamint a horvát nemzetiség is megelőzi. A „legnagyobb hivatalosan elismert népcsoport” titulus megszerzésének okai a jogi szabályozásban keresendők. Az 1955. évi osztrák államszerződés (Staatsvertrag) csak a szlovént és a horvátot ismerte el kisebbségnek, a magyarok, a szlovákok és a csehek kisebbségként való elismerése ekkor még váratott magára. A változás 1976-ban következett be, ekkor született meg az osztrák parlamentben az ún. népcsoport-törvény (Volksgruppengesetz).

A népcsoport-törvény értelmében a karintiai szlovének és a burgenlandi horvátok mellett már a burgenlandi magyarokat, valamint a bécsi cseheket és szlovákokat is hivatalosan elismerték Ausztria kisebbségeiként. Az ausztriai magyarok közül csak a burgenlandi – osztrák állampolgársággal rendelkező –

⁴⁴ *Gyurgyik László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 158–169. o.

magyarok lettek a törvény kedvezményezettjei. A szintén jelentős számú – főként 1948-as illetve, 1956-os emigránsokból álló – bécsi és grazi magyarság elesett a kedvezményektől. A változás szele 1992-ben a bécsi magyarságot is megérintette. Ők is elismerést nyertek, mint hivatalos ausztriai kisebbség. A 2001. évi osztrák népszámlálás kimutatta, hogy a legnagyobb hivatalosan elismert kisebbség a (burgenlandi és bécsi) magyarság lett, megelőzve a karintiai szlovéneket, a burgenlandi horvátokat, a bécsi csehek, illetve a bécsi szlovákokat. A népcsoport-törvény szerint négy kritérium szükséges ahhoz, hogy hivatalosan elismerjenek egy kisebbséget. Ezek a kritériumok: osztrák állampolgárság, nem-német anyanyelv, saját népi kultúra (eigenes Volkstum), illetve őshonosság (Beheimatung).⁴⁵ A népcsoport-törvény által felállított népcsoport-tanácsok többnyire a támogatások szétosztásával foglalkoznak, amely tanácsokat az Osztrák Kancellári Hivatal felügyeli.

22. Ausztria nemzetiségi összetétele 2001-ben
Ethnic distribution of Austria in 2001

	Összlakosság	Német	Magyar	Horvát ⁴⁶	Roma	Egyéb
Ausztria	8 032 926	7 115 780	40 583	150 719	6 273	719 571
Alsó-Ausztria	1 545 804	1 430 026	8 083	13 686	1 322	92 687
Burgenland	277 569	242 458	6 641	19 778	303	8 389
Felső-Ausztria	1 376 797	1 264 529	3 849	24 548	1 252	82 619
Karintia	559 404	516 810	738	10 576	174	31 106
Salzburg	515 327	456 480	1 095	11 909	193	45 650
Stájerország	1 183 303	1 123 903	3 115	14 556	954	40 775
Tirol	673 504	614 267	956	9 780	177	48 324
Vorarlberg	351 095	300 541	671	5 776	92	44 015
Bécs	1 550 123	1 166 766	15 435	40 110	1 806	326 006

Forrás: *Gerhard Baumgartner*: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: *Gyurgyik László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 223. o.

A 2001. évi osztrák népszámlálás másik lényeges magyar vonatkozása, a burgenlandi magyarokra vonatkozik. Az 1991. évi osztrák népszámlálás szerint 6763 magyar élt Burgenlandban, 2001-ben a burgenlandi magyarság már csak 6641 főt tett ki. A csökkenés 10 év alatt mindössze 122 fő (1,8%) volt. Ez látványosan nem jelentős csökkenés, a lényegi változás nem itt jelenik meg, hanem az egyes burgenlandi járások magyarságánál. A felsőőri járás 1991-ben 3207 fő magyar számlált, 2001-ben már csak 2551 magyar élt ugyanezen a területen. A

⁴⁵ *Theodor Veiter*: Das Recht der Volksgruppen Sprachminderheiten in Österreich. Wien, 1970, Volksgruppengesetz, BGBl. 396/1976.

⁴⁶ A horvát (131 307 fő) és a burgenlandi horvát (19 412 fő) népcsoportok együttes lakosságára került feltüntetésre.

négy burgenlandi magyar településből három a felsőőri járásban található. A statisztikák szerint a három magyar település (Alsóőr, Felsőőr és Őrisziget) jelentős veszteségeket szenvedett el a magyarság számát illetően.

23. *Az burgenlandi felsőőri járás településeinek magyarsága
(1991–2001)*

*Ethnic Hungarians living in Felsőőr district in Burgenland
(1991–2001)*

Település	1991	2001
Alsóőr	670	521
Felsőőr	1598	1169
Őrisziget	217	183
Egyéb települések	722	678
Járás összesen	3207	2551

Forrás: *Gerhard Baumgartner*: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: *Gyurgyik László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 158–169. o.

A felsőőri járás magyarsága 10 év alatt 20,45 százalékkal csökkent. A szintén jelentős magyarsággal rendelkező negyedik magyar település Felsőpulya is veszteségeket szenvedett. A járási székhely magyar lakossága 631 főről 603 főre csökkent. Az 1991 és 2001 között terjedő időszakban a magyarság mindössze 122 főt veszített Burgenlandban, viszont jelentősen megváltozott az egyes burgenlandi járások magyarságának száma. A magyarságnak otthont adó felsőőri és felsőpulyai járások veszítettek magyarságukból, viszont a többi 5 járás (gyanafalvi, kismartoni, nagymartoni, nezsideri és németújvári járások), amelyek eddig kisszámú magyarsággal rendelkeztek, megnövelték magyarság számukat. Még a két burgenlandi város (Kismarton és Ruszt) is megnövelte magyarság számát.

24. *A burgenlandi járások nemzetiségi képe (1991–2001)*
Ethnic distribution of the districts of Burgenland (1991–2001)

	Összlakosság		Német		Magyar		Egyéb	
	1991	2001	1991	2001	1991	2001	1991	2001
Felsőöri járás	53 738	53 365	47 601	47 277	3 207	2 551	2 930	3 537
Felsőpulyai járás	38 462	38 096	31 941	31 531	1 061	1 039	5 460	5 526
Gyanafalvi Járás	18 045	17 933	17 710	17 492	74	132	261	309
Kismartoni járás	36 096	38 752	27 982	30 218	477	531	7 637	8 003
Nagymartoni járás	35 075	37 446	32 429	33 245	425	530	2 221	3 671
Nezsideri járás	49 397	51 730	45 711	47 291	1 641	1 150	2 045	3 289
Németújvári járás	27 977	27 199	24 594	23 821	204	302	3 179	3 076
Kismarton város	10 349	11 334	9 482	9 960	314	373	553	1 001
Ruszt város	1 696	1 714	1 647	1 623	14	33	35	58

Forrás: *Gerhard Baumgartner*: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: *Gyurgyik László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Telegi László Alapítvány, Budapest, 2003, 158–169. o.

25. *A magyar nyelvű osztrák állampolgárok járások szerint Burgenlandban*
(1981–2001)

Austrian citizens of Hungarian mother tongue by district in Burgenland
(1981–2001)

	2001	%	1991	%	1981	%
Felsőöri járás	2154	4,2	2742	5,2	2340	4,4
Felsőpulyai járás	828	2,2	817	2,2	819	2,1
Gyanafalvi Járás	63	0,4	42	0,2	45	0,2
Kismartoni járás	542	1,1	483	1,0	326	0,7
Nagymartoni járás	245	0,7	170	0,5	79	0,2
Nezsideri járás	759	1,5	599	1,3	360	0,7
Németújvári járás	130	0,5	111	0,4	56	0,2

Forrás: *Gerhard Baumgartner*: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: *Gyurgyik László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Telegi László Alapítvány, Budapest, 2003, 168. o.

Az Ausztriában élő magyarok két részre oszthatóak az eredetük szerint. Az egyik az „öshonos” magyarság, akik eredetileg a történelmi Magyarországhoz tartozó Burgenlandban éltek, csak a trianoni békeszerződés, illetve az azt korrigáló határrendezések következtében kerültek osztrák fennhatóság alá. A másik csoport az 1920 után (a II. világháború után, 1956 után) kimenekült, kitelepült migrációs szórvány.

A II. világháború után számos polgári és katonai menekült személy maradt Ausztriában a brit, a francia és az amerikai zónában.⁴⁷ A menekültek többsége 1947-ig a tengerentúlra távozott (USA, Kanada és Ausztrália). Ausztriában a zónák 1955-ben az osztrák államszerződéssel szűntek meg, ekkor mondták ki Ausztria semlegességét.

A kimenekültek száma tovább gyarapodott 1956 után, a forradalmat követően 181 ezer magyar menekült Ausztriába. Ezek közül 1959-ig 162 ezer magyar más nyugati országokba távozott, 7772 fő pedig visszatért Magyarországra.

Az „öshonos” burgenlandi magyarság a 2001. évi népszámlálás szerint 6641 fő volt (ebből 4704 osztrák és 1937 külföldi állampolgár). A magyarok száma 1991-hez képest 5,4 százalékkal csökkent.

Az oktatás tekintetében az osztrák felsőoktatási intézményeknek nincs magyar tagozata. A Bécsi tudományegyetem Finnugor Tanszékén tanulmányokat folytató diákok külön tanári képesítő vizsgát tehetnek, továbbá a felsőirri Óvodapedagógiai Központban magyar- és kétnyelvű kurzusokon óvónői képesítést szerezhetnek a hallgatók. Az oktatási intézmények tananyag – és tansegédlet ellátására, módszertani konzultációkra a magyar Oktatási Minisztérium támogatásával, valamint a soproni és az Eisenstadti-Kismartoni Oktatási Központ közötti megállapodás alapján nyílik lehetőség.⁴⁸

A burgenlandi magyarság politikai élete másképp alakult a többi határon túli, egykori magyar területekhez képest. Ausztriában önálló magyar párt, vagy politikai szervezet nem működik. Az 1976. évi „népcsoporttörvény” elméletileg anyagilag támogatja az egyes népcsoportokat, így a magyarságot is, azonban a törvény gyakorlati alkalmazása anyagilag ellehetetleníti a népcsoportok helyzetét. A burgenlandi magyarság az 1999-ben vásárolt bécsi közösségi helyiséggel anyagilag teljesen ellehetetlenült. A vételár és az átalakítás összesen 4,5 millió osztrák schillinget tettek ki. Támogatás híján, a hosszúlejárátú kölcsön visszafizetése szinte „két vállra” fektette a burgenlandi magyarságot.

A 2001. évi népszámlálás eredményei az asszimiláció és az elvándorlás gyorsulásáról tettek tanúbizonyságot. Az asszimiláció teljes egészében spontán jellege vitatható. Az asszimilációt segítette az 1948 és 1990 közötti párbeszédhiány az anyaország és a burgenlandi magyarok között, ráadásul az osztrákok a folyamatot, ha árnyalva is, de elősegítették. Az már teljesen egyértelmű tény, hogy „vegyes házasságok” esetén a gyermek szinte kivétel nélkül német „identitású” lesz. További probléma a német környezet nyelvi, kulturális és az osztrák nagyvárosok – elsősorban Bécs és Graz – gazdasági elszívó hatása. A burgenlandi magyarság további jellemzője, hogy rendkívül elöregedett. A burgen-

⁴⁷ Ausztria, akárcsak Németország a II. világháború után négy zónára lett felosztva (amerikai, brit, francia és szovjet). A szovjet zóna Bécs és környéke (Alsó-Ausztria, illetve Burgenland) volt. A legszabadabb mozgás a francia zónában volt (Tirol).

⁴⁸ Az adatok Burgenlandi Magyar Kultúregyesület honlapjáról származnak: <http://www.bukv.at/bmke.htm>.

landi magyarság közel 40 százaléka nyugdíjas, a horvátoknál ez a szám 10–20 százalék, az osztrákoknál pedig 10 százalék körül mozog.

26. *A burgenlandi magyar nyelvű osztrák állampolgárok korcsoport szerinti megoszlása (1991–2001)*

Age distribution of the Austrian citizens of Hungarian mother tongue in Burgenland (1991–2001)

		Burgenland	Horvát	Magyar
1991				
	–15	17,2%	9,6%	8,8%
	15–60	60,2%	57,6%	50,0%
	60+	22,6%	32,8%	41,2%
2001				
	–15	14,0%	8,9%	12,5%
	15–60	57,2%	52,6%	49,5%
	60+	28,8%	38,5%	38,0%

Forrás: *Gerhard Baumgartner*: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében, In: *Gyurgyik László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 168. o.

27. *Bécs város lakossága a környezetben beszélt nyelv szerint 2001*
Population of Vienna by usual (customarily used) language in 2001

	Összlakosság	Belföldi	Külföldi
Bécs összesen	1 550 123	1 301 859	248 264
Német	1 166 766	1 139 196	27 570
Népcsoportok nyelvei			
burgenlandi horvát	2 456	2 456	
roma-nyelv	1 806	1 268	538
Szlovák	4 741	1 775	2 966
Szlovén	2 396	1 412	984
Cseh	7 769	5 778	1 991
Magyar	15 435	10 686	4 749
Más idegen nyelvek			
Szerb	97 824	29 547	68 277
Török	70 976	32 603	38 373
Horvát	37 654	12 562	25 092
Angol	26 622	14 512	12 110
Lengyel	20 949	9 529	11 420
Arab	11 081	6 397	4 684

Forrás: *Gerhard Baumgartner*: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: *Gyurgyik László – Sebők László*: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003, 164. o.

Burgenlandban a tartományi szintű iskolatörvény (1994) szabályozta a kisebbségi oktatást, kisebbségi nyelv kötelező oktatását a népiskolákban és a polgári iskolákban az 1995. évi tartományi iskolatörvény szabályozza. Ennek alapján az alsóöri (Unterwart) és az őriszigeti (Siget in der Wart) népiskolában kétnyelvű tanítás folyik, tíz további iskolában a magyar nyelv oktatása szabadon választható nyelvgyakorlat. Magyar nyelvű óvodai foglalkoztatás négy településen (Alsóőr (Unterwart), Felsőpulya (Oberpullendorf), Felsőőr (Oberwart) és Őrisziget (Siget in der Wart)) folyik. Önálló, magyar tannyelvű gimnázium Burgenlandban 1920 óta nem működik, azonban 1981–82-ben beindították a felsőlövői (Oberschützen) gimnáziumban a magyar nyelvű tagozatot. Ezt követte 1987–88-ban a „pannon-osztály” beindítása a felsőpulyai gimnáziumban. A „pannon-osztályban a magyar és a horvát nyelv oktatása kötelező. Felsőőrön a lakosság 25,29%-a, Felsőpulyán pedig 23,9%-a részesült élete folyamán magyar nyelvű oktatásban.⁴⁹

A felekezeti hovatartozás tekintetében, a burgenlandi magyarság közel kétharmada római katolikus vallású. Különösen Alsóőr és Felsőpulya magyarsága. A magyar római katolikus lelkészek többsége Magyarországon végezte tanulmányait. Felsőőr magyarjai, mint már említettük reformátusok, az őriszigeti magyarok viszont evangélikusok. A két protestáns gyülekezet asszimilációja meglehetősen előrehaladott, már az istentiszteletek nyelve is többnyire a német.

A média tekintetében a burgenlandi ORF televízió 1990 óta „Adj Isten, magyarok!” címmel negyedévente félóra időtartalmú műsort sugároz a magyar kisebbség számára. A kábeltévé-társaság a csekély nézettségszámra hivatkozva radikálisan csökkentette a magyar nyelvű műsorok időtartalmát, ráadásul a fő műsoridőből is kivették ezeket.

Az Osztrák Rádió 2002. január elsejétől napi 5 perces műsort sugároz magyar nyelven, vasárnap pedig egy 25 perces magyar adás megy le élőben. A Radio Mora – Multilingual Open Radio magyarul, horvátul és roma nyelven sugároz esténként egy-egy órás adást, amely főként a kisebbségekkel foglalkozik. A bécsi ORF „Heimat, fremde Heimat” című magazinja állandó jelleggel beszámol az ausztriai magyar szervezetek rendezvényeiről.

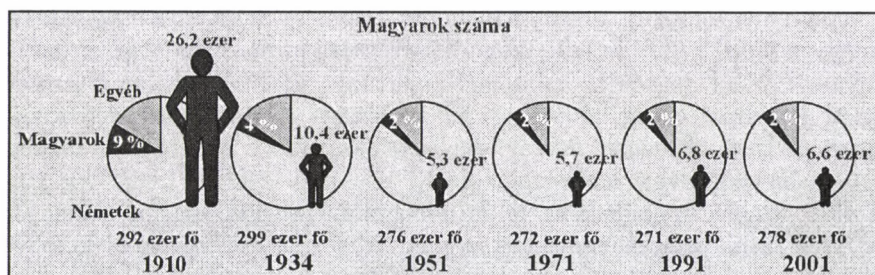
A magyar kisebbség 1968 óta képviseli hathatósan az érdekeit, ekkor jött létre a Burgenlandi Magyar Kulturális Egyesület. A szervezet célja, hogy magyar kisebbséget a „felszínen” tartsa, ennek érdekében rendezvényeket szervez, valamint kiadványokat ad ki.

Az ausztriai magyar kisebbség nem rendelkezik területi autonómiával, garantált parlamenti képviseléssel, kétnyelvű dokumentumokkal (pl.: személyi igazolvány), önálló gazdasági szerkezettel és aktivitással. A magyar nyelv hivatalos használatára négy, bírósági használatára két település jogosult Burgenlandban. A kétnyelvű helységnévtáblák használatára csak négy település kapott

⁴⁹ Az adatok Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapjáról származnak: <http://www.htmh.hu/>.

jogot (Alsóőr – Unterwart, Felsőpulya – Oberpullendorf, Felsőőr – Oberwart és Órisziget – Siget in der Wart).⁵⁰

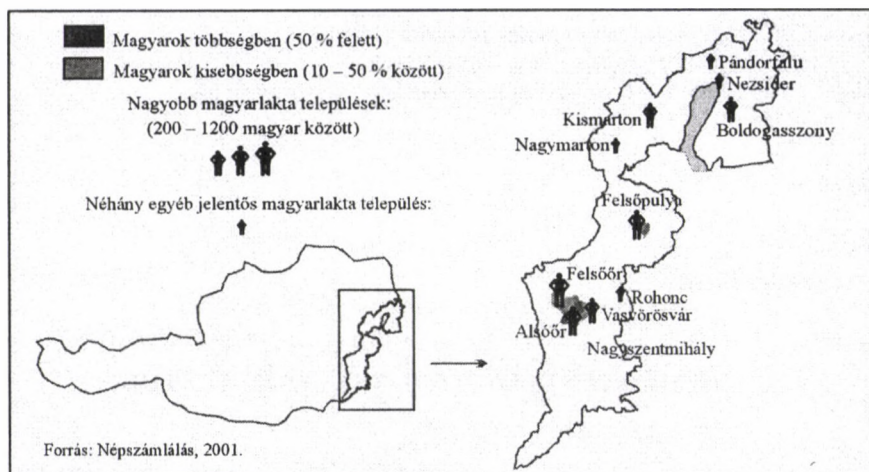
Zárógondolatként megemlítené az ET Tanácsadó Bizottságának jelentése, amelyet az osztrák országjelentés alapulvételével alkotott meg. A jelentés – személyes vizsgálatokon alapulva – megállapítja, hogy a horvát, a szlovén, a magyar, a cseh és a szlovák kisebbség kapcsolata a többségi osztrák nemzettel harmonikus, a kapcsolat további jellemzője a tolerancián alapuló együttélés. A jelentés hibákat is megállapított: szükség van a magyar, a cseh és a szlovák nyelvoktatás intézményeinek megerősítésére és fejlesztésére, továbbá a médiahasználatban is reformokra van szükség. Remélhetőleg, Magyarország az Európai Unióba történő belépésével tovább javul Magyarország és Ausztria amúgy is jó kapcsolata, valamint a „maroknyi” burgenlandi magyarság demográfiai helyzete is rendeződik.

Forrás: Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapja. <http://www.htmh.hu/>.

I. Burgenland nemzetiségi összetétele (1910–2001)
Ethnic distribution of Burgenland (1910–2001)

⁵⁰ Az adatok a Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapjáról származnak: <http://www.htmh.hu/>.

Forrás: Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapja:
<http://www.htmh.hu/terkep2003/burgen.jpg>

II. Magyarlakta települések Burgenlandban, 2001

Settlements with Ethnic Hungarian population in Burgenland in 2001

IRODALOM

- A Pallas Nagylexikona. Bp., 8, 10, 15 kötetek, Budapest, 1902.
- A történelmi Magyarország atlasza és helységnévtára. Talma Kiadó, Pécs, 73. p.
- Burgenland településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1991). KSH, Budapest, 2000.
- Deák Ernő: Die Ungarn in Wien: eine unsichtbare Volksgruppe? In: Etnische Gruppen in der Bundeshauptstadt Wien. Integratio XV. Wien, 1982.
- Gerhard Baumgartner: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. Népszámlálási Körkép Közép-Európából 1989–2002. Teleki László Intézet, Budapest, 2003.
- Gerhard Baumgartner: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In: Gyurgyik László – Sebők László: Népszámlálási körkép Közép-Európából. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.
- Juhász László: Burgenland, Várvidék. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1999.
- Németh Adél: Burgenland. Panoráma Kiadó, Budapest, 1986.
- Statistik Austria: Volkszählung 2001. Hauptergebnisse 1 – Österreich, Wien, 2002.
- Szépfalusi István: Lássátok, halljátok egymást! Wien, 1980.
- Történelmi világatlasz. Cartographia, Budapest, 1992, 117. p.
- Theodor Veiter: Das Recht der Volksgruppen Sprachminderheiten in Österreich. Wien, 1970, Volksgruppengesetz, BGBl. 396/1976.
- Történelmi világatlasz. Cartographia, Budapest, 1992, 117. p.

Burgenlandi Magyar Kultúregyesület honlapja:

http://www.hhrf.org/xantusz/mv_burgenland.html

Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapja: <http://www.htmh.hu/>.

Tárgyszavak:

Demográfiai kutatás

Népességstruktúra

THE SITUATION OF HUNGARIANS IN AUSTRIA

Summary

According to the data of the 2001 census in the Republic of Austria, 40.583 persons (25.884 Austrian and 14.699 foreign citizens) designated Hungarian as their contact language in response to the question relating to the language they used in their soundings (private contacts).

According to the Hungarian organisations in Austria, the number of persons living in Austria who consider themselves to be Hungarian or of Hungarian origin may be around 60.000 to 70.000. The increase registered in 2001 is due primarily to the political changes in Hungary during the past decade as a results of which Hungarians in Austria could declare their origin without any political considerations.

On the basin of their origin, they can be divided into two main groups. One of these of the native ethnic group in Burgenland which came under Austrian jurisdiction under the terms of the 1920 Trianon Peace Treaty and following the Sopron regional referendum which corrected the territorial provisions of the treaty. The second group consist of emigrants or refugees who settled down at various periods of time and whose numbers, together with those who arrived from the successor states in the Carpathian Basin, have increased until recent times.

DIFFERENCIÁLIS DEMOGRÁFIAI KÖZELÍTÉSEK FELHASZNÁLHATÓSÁGA: KÖZELÍTÉSEK, MÓDSZEREK, PÉLDÁK

KLINGER ANDRÁS

1. Differenciális demográfiai mutatószámok fogalma és számításának alapelvei

A demográfiai vizsgálatok soha sem elégedtek meg azzal, hogy a népesedési folyamatokat önmagukban elemezzék – például egy ország teljes lakosságára vonatkoztatva –, hanem mindig fel kívánták tární azokat a különbségeket, amelyek az adott ország (terület) különböző népességcsoportjai között megmutatkoznak.

A differenciális demográfiai közelítések alapelve mindig az, hogy feltételezik: a különböző népességcsoportok bizonyos közös demográfiai magatartással rendelkeznek és a csoportok közötti különbségek éppen az egyes népességcsoportok kollektív társadalmi-családi-kulturális-szociális-jövedelmi helyzete miatt alakulnak ki.

Mindezekből adódóan a demográfiai irodalomban, általánosságban minden olyan elemzést „*differenciális*” demográfiai megközelítésnek tekintenek, amelyeknek célja az általános demográfiai folyamatok társadalmi csoportok szerinti megkülönböztetett vizsgálata. Beszélhetünk tágabb értelemben vett differenciális mutatókról, amikor mindenfajta különbség figyelembevételével végzett számítást is ide sorolunk, beleértve az alapvető demográfiai ismérvek: nem, kor, családi állapot szerinti tisztított mutatószámokat is. A szűkebb értelemben vett differenciális számítások éppen a tisztított mutatók segítségével kívánják a társadalom – különböző módon meghatározott – demográfiai magatartását jellemezni, ennek segítségével a társadalom különböző csoportjainak, rétegeinek valóságos demográfiai különbségeit bemutatni. Természetesen a réteg-specifikus mutatók önmagukban nem mindig alkalmasak a demográfiai differenciák megállapítására, csak akkor, ha azokat a tisztított demográfiai mutatószámok alapján számítják ki.

Maga a demográfia, mint történelmileg elfogadott önálló tudomány is a differenciális elemzés, az egyes népességcsoportok demográfiai magatartása különbségeinek feltárásával vette a kezdetét.

A demográfia tudománya megalapozójának *John Graunt* „Natural and Political Observations Made upon Bills of Mortality” című 1662-ben megjelent művét tekintik, amely főleg a korabeli angliai csecsemőhalandóság társadalmi különbségeit mutatta be.

Természetesen a differenciális demográfiai mutatószámokat csak abban az esetben számíthatjuk ki, ha a népesedési folyamatokat jellemző adatok mellett rendelkezésre állnak a résznépességek összetételére vonatkozó megfelelő – azonos módszerekkel kialakított, a legfontosabb demográfiai megoszlásokat tartalmazó – adatok. Ezek hiányában csak az adott adatkörön belül vizsgálhatók a differenciák, nem pedig a népesség megfelelő csoportjaihoz viszonyítva.

Az előzőkre példa lehet a halálozási statisztikában a meghaltak átlagos kora, a meghalt nők átlagos gyermekszáma (különböző társadalmi-kulturális csoportokban). A születési statisztikában az anyák átlagos életkora, az átlagos születési sorrend, koraszülöttek aránya (ugyancsak népességi csoportok szerint), a házasságkötési statisztikában a házasulók átlagos kora (családi állapot és népességcsoportok szerint). A válási statisztikában az elváltak átlagos kora, a felbontott házasságból született gyermekek átlagos száma (ugyancsak megfelelő rétegek szerint).

A klasszikus megközelítés szerint – ami a matematikai kockázati elven alapul – a népmozgalmi eseményekben résztvevők számát az adott népességcsoportba tartozók számához viszonyítjuk (természetesen nem és kor szerinti részletezésben), és ennek alapján kiszámítjuk az adott népességcsoportba tartozók „kockázatát” egy adott időszakban arra vonatkozóan, hogy milyen gyakorisággal történik valamely népesedési esemény előfordulása. Ezt tekintik az adott csoportba tartozó személyek adott népesedési jelenségre vonatkozó „valószínűségének”. Természetesen e megközelítésnél azt is figyelembe kell venni, hogy az illető népességcsoportba tartozó személy „kockáztható-e” az adott jelenséggel. Ez a „kiszűrés” természetesen a különböző népesedési folyamatok esetén eltérő. A halálozás „kockázatának” minden élő személy ki van téve, a szülés „kockázatának” minden szülőképes korú nőt számításba kell venni (természetesen a meddő nők kivételével, de ezek kiszűrése csak speciális vizsgálatok esetén lehetséges). A házasságkötés „kockázatának” csak a nem házasok (nőtlenek-hajadonok, özvegyek, elváltak) vannak kitéve, így a házasodás differenciális vizsgálata csak rájuk vonatkozhat. Ezzel szemben a válás „kockázatának” csak a házas családi állapotúak vannak kitéve, így a differenciális válási vizsgálat csak rájuk vonatkozhat. A migráció esetén megint a teljes népesség figyelembevételére kerül sor.

De ismeretes a differenciális vizsgálatoknak olyan elvégzése is, ahol a számításokat nem az adott demográfiai folyamaton belül, vagy a népesség számához viszonyítva végzik el, hanem az egyik demográfiai folyamat – megfelelően rétegzett – előfordulását a másik demográfiai folyamat azonos időszakra vonatkozó – hasonló módon kialakított – előfordulásához viszonyítják. Ennek legáltalánosabb formája a csecsemőhalálozási mutató, ahol az egy éven alul meghaltak számát az élveszülöttek számához viszonyítják és így alkotják meg a csecsemőhalálozási arányszámot (az ezer élveszülöttre jutó egy éven aluli meghaltak számát). E mutatót természetesen különböző népességcsoportok szerint

is kiszámíthatják, így megállapítva – az adott népességcsoportra vonatkozó – differenciális csecsemőhalálózási arányszámokat. De ehhez hasonló differenciális mutató számítható a válások és a házasságkötések között (az adott népességcsoportba tartozó válások számát viszonyítva a hasonló csoportú házasságkötésekkel), vagy a művi terhesség-megszakítások (és egyéb magzati veszteségek) és az élvszületések között. Megjegyzendő, hogy az évenként megjelenő Demográfiai évkönyv a lehetséges arányszámok közül csak három differenciális mutatószámot közöl:

Átlagos születési sorrend szerint az eltartó és az anya foglalkozási főcsoportja szerint,
Átlagos születési sorrend az anya iskolai végzettsége szerint,
Csecsemőhalandóság az apa és anya iskolai végzettsége szerint.

Ha a „klasszikus” értelemben vett differenciális mutatószámok kiszámítási módját kívánjuk meghatározni, akkor elsősorban azt kell figyelembe venni, hogy milyen adatok állnak rendelkezésre a figyelembe vett időszakra vonatkozóan a számlálóban szereplő népesedési jelenségre, illetve a nevezőben szereplő népesség összetételre vonatkozóan. Ezt követően tisztázandó, hogy az adott „ismérv” tartalma, ill. csoportosítása azonos-e? A számításoknál azt is figyelembe kell venni, hogy a népesedési folyamatokra vonatkozó adatok folyamatosan – minden évre vonatkozóan – rendelkezésre állnak. Ugyanakkor a legtöbb népességcsoportot meghatározó adat – teljes körűen – nem áll folyamatosan rendelkezésre, hanem csak a – tízévenként tartott – népszámlálások tudják ezeket kellő részletességben rendelkezésre bocsátani. Emiatt a differenciális mutatókat általánosságban csak a „népszámlálás körüli évekre” lehet kellő biztonsággal kiszámítani.

Az általános gyakorlat az, hogy a számlálóban a népszámlálás előtti és utáni év átlagos népesedési adatát szerepeltetik, a nevezőben pedig – a közöttük fekvő – népszámlálási eszmei időpontra vonatkozó adatot. Tekintettel arra, hogy a magyar népszámlálások eszmei időpontja általában december 31./január 1. közötti éjfélt volt, ezért e számítási mód matematikailag is megfelelő volt. E tekintetben két népszámlálás lóg ki a sorból: az 1941-es és a 2001-es, de a február 1-jei eszmei időpont miatti egy hónapos eltolódás nem ronthat jelentősen e módszer alkalmazásán.

Természetszerűen a mutatókat a megfelelő demográfiai részletezésben: nemként, korcsoportonként és – ha a tartalom szerint szükséges – családi állapotonként – kell kiszámítani. Így rendelkezésre állnak a népszámlálás körüli évek átlagos mutatói nem, korcsoport és – ha szükséges – családi állapot szerinti részletezésben. Ezek segítségével összehasonlíthatjuk az adott népességcsoportba tartozók nem és kor szerinti gyakoriságát az adott népesedési folyamat tekintetében a többi népességcsoportba tartozókéval, illetve az országos átlag-

gal. Az ilyen módon végzett elemzés hangsúlyozottan a nem- és korszpecifikus mutatók esetén végezhető.

Ha együttesen, nem és életkor bontás nélkül kívánjuk összehasonlítani az egyes népességcsoportok demográfiai magatartását, akkor az adott csoportra vonatkozó általános arányszámmal dolgozunk. Az általános arányszám azonban „nyers” mutató, alkalmatlan az összehasonlításra. Ez elsősorban amiatt van, mert az egyes népességcsoportba tartozók demográfiai összetétele igen eltérő lehet egymástól, különösen a kormegoszlásban lehetnek jelentős eltérések. Ezért az általános (együttes) arányszámokat csak „standardizált” formájukban szabad alkalmazni.

A standardizálás módszerét a XIX. század harmadik harmadában *Körösi József*, a Budapesti Statisztikai Hivatal igazgatója dolgozta ki. A standardizálásnak nevezett – jelenleg is alkalmazott – eljárást a halandósági viszonyok összehasonlítására alkalmazta, amellyel kiküszöbölte a korstruktúra eltéréseit. Számításainál az akkori legkedvezőbb halandóságú ország: Svédország korstruktúráját tekintette standardnak, és a többi halandósági mutatónál is a svéd kormegoszlást vette alapul. Későbbiekben az országos – átlagos – kormegoszlást használták a standardizálásnál, időbeli összehasonlításnál pedig egy adott – régebbi – időpontra vonatkozó kormegoszlást. A különböző országok standardizálási gyakorlatának egységesítésére dolgozta ki az Egészségügyi Világszervezet az 1975–1995 közötti időszakra az „Európai” és a „Világ” standard népességet. Újabbán úgy döntöttek, hogy csak egy standard népesség alkalmazására van szükség, amelyet az Egészségügyi Világszervezet (WHO) készített. Ez az egységes *WHO World Standard népesség* az alapja minden nemzetközi standardizálásnak 2000 és 2025 között.

A magyar Demográfiai évkönyv mind a négy alapvető demográfiai folyamat (házasságkötés, válás, élveszületés, halálozás) vonatkozásában három régebbi időpont (1910, 1950 és 1990) kormegoszlására vonatkozóan közöl standardizált arányszámokat. A halálozás tekintetében kiszámítja a mutatót a WHO Standard népesség alapján is.

2. Differenciális demográfiai mutatószámok alkalmazási területei

A differenciális demográfiai mutatószámok alkalmazhatók potenciálisan mindazon területeken, amelyekre vonatkozóan információk állnak rendelkezésre. Az alábbiak azok a demográfiai megfigyelések, amelyeknél e számításokat alkalmazni lehet:

Teljes körű népmozgalmi adatok alapján

- a) Házasságkötések
- b) Válások

- c) Élveszülések
 - d) Magzati veszteségek
 - e) Halálozások
 - f) Belső vándorlások
 - g) Nemzetközi vándorlások
- Reprezentatív vizsgálatok adatai alapján*
- h) Párvalasztás
 - i) Családtervezés, gyermekvállalás
 - j) Születésszabályozás
 - k) Mobilitás
 - l) Jövedelem, vagyoni helyzet

A demográfiai irodalomban elsőként és legnagyobb gyakorisággal a *halandósággal* kapcsolatos kutatásokkal találkozhatunk. A *Graunt* óta eltelt 340 évben számos szerző próbálta feltárni a halandósági különbségeket. Különbféle megközelítésekkel kiindulva mindannyian arra a meggyőződésre jutottak, hogy a halandóság szintjét, vagy még inkább az emberi élet tartamát erősen befolyásolja a társadalmi helyzet, ami az életmódon és az egészségtudaton keresztül hat az egészségi állapotra. Az általános tendencián belül különféle kutatások éppen azt kívánják feltárni, hogy az egyes népességcsoportok általános halandósági szintjében mutatkozó különbségek melyik nemnél, milyen korcsoportban, illetve mely halálokok tekintetében nagyobbak vagy kisebbek.

Későbbiekben ezeket a számításokat kiterjesztették a *termékenység* differenciákra is. Ezek inkább már az ún. első demográfiai átmenet második szakaszának lezárultával, a harmadik szakasz kibontakozásával váltak jelentőssé, amikor a termékenység meredek csökkenésnek indult. Itt is általánosítható következtetések levonására kerülhetett sor, mely éppen fordítottja a halandósági differenciák irányának. A termékenység alakulását, a végső családnagyságot negatívan befolyásolja általánosságban a társadalom modernizálódása. Minél magasabb társadalmi rétegbe vagy magasabb iskolázottsági csoportba, magasabb jövedelmű csoportba tartozik az adott család, annál alacsonyabb a gyermekszáma. A kutatások itt is a differenciák eltérő nagyságát, a gyermekszülés megtervezettségét, a védekezés-születésszabályozás elterjedtségét, a családi helyzet különbségeit kutatják az eltérő gyermekszám okai megállapítására.

Kevésbé elterjedtek az ilyen jellegű elemzések a differenciális nupcialitás (házasságkötés és házasságmegszűnés) témakörében. Újabban azonban az új együttélési formák egyre jelentősebb elterjedésével a differenciális családkutatások fontossága is növekszik.

3. Felhasználható differenciális elemek

A demográfiai különbségek vizsgálatánál – tágabb értelemben véve – az alábbi ismérveket lehet (sok esetben egymással kombináltn) felhasználni:

- a) Nem
- b) Kor
- c) Családi állapot
- d) Gyermekszám
- e) Anyanyelv
- f) Állampolgárság
- g) Iskolai végzettség
- h) Gazdasági aktivitás
- i) Foglalkozás
- j) Foglalkozási viszony
- k) Alkalmazás minősége
- l) Lakóhely

A fenti felsorolás alapján a differenciális elemzések – Magyarországon is, hasonlóan a többi fejlett országokhoz – három nagy témakörben folynak:

1. Területi különbségek,
2. Társadalmi-foglalkozási különbségek,
3. Kulturális-iskolai végzettségi különbségek.

Ami a népesedési folyamatok *területi* különbségeinek vizsgálatát illeti, talán ez tekinthető a legrégebbi és viszonylag legegyszerűbben elvégezhető elemzésnek. A rendszeres népmozgalmi feldolgozások kezdete óta évente rendelkezésre állnak a legrészletesebb területi adatok és hosszú ideje folyamatosan biztosítja az évenkénti népesség-továbbvezetés a számításhoz szükséges területi népességi adatokat. Lényegében 1920-tól állnak rendelkezésre ezek a továbbvezetési információk, de megbízhatóbb módon csak 1949-től rendelkezünk községi/városi részletezésű nem és kor szerinti információkkal.

A népmozgalmi információk tekintetében hosszú ideig csak az „eset helye” szerinti adatok álltak rendelkezésre. A területre vonatkozó adat tehát azt jelezte, hogy az illető népmozgalmi esemény az adott területen következett be, és nem azt, hogy az eseményt átélő személy hol lakik. Miután ebben az időben még elég alacsony volt az intézetben (kórházban) bekövetkezett események (szülések, halálozások) aránya, így a születések területén a XIX. század folyamán és a XX. század első harmadában nem volt jelentős különbség az „eset helye” és a „lakóhely” közötti adatok között. Egyetlen kivétel a főváros volt, ahol már a két világháború közötti időszakban magas volt a vidéki lakóhelyű személyek buda-

pesti kórházakban történő születe, gyógykezelése (és emiatt halálózása). Ezért Budapestre vonatkozóan már az 1920-as évektől kezdve megkülönböztették a fővárosi és a vidéki lakosok népmozgalmi eseményeit. Országosan 1941-től kezdve történik meg az eset helye mellett – és elemzésekben a helyett – az eseményt átélők lakóhelye szerinti feldolgozás. Azóta és különösen 1946 óta már ezek az adatok képezik az alapját a területi feldolgozásoknak. 1960 után – az akkori népszámlálás gyakorlatának megfelelően – a lakcím bejelentési rendszerre támaszkodva már két lakóhely kerül megfigyelésre:

- Állandó lakóhely (állandóan bejelentett lakás)
- Tényleges lakóhely (ideiglenesen bejelentett lakás)

Ezeknek az információknak a segítségével a területi népmozgalmi adatok kétféle módon állhatnak rendelkezésre:

- Állandó népesség alapján (amelyhez azok tartoznak, akik az adott községben vagy városban vannak állandó lakosként bejelentve).
- Lakónépesség alapján (amelyhez azok az állandó lakosok tartoznak, akik nem rendelkeznek másutt ideiglenes bejelentéssel és azok, akik az adott községben, vagy városban ideiglenes bejelentéssel rendelkeznek).

A területi adatok elemzéséhez általában a lakónépesség alapján történő megközelítést alkalmazzák. A különböző népesedési jelenségek megfigyelésénél a lakóhelyre vonatkozóan az alábbi módon állapítják meg a kétféle lakóhelyre vonatkozó adatokat:

Házasságkötés: a férj és a feleség lakóhelye (a házasságkötés előtt)

Válás: a férj és a feleség lakóhelye (a házasság felbontásakor)

Élveszületés: az apa és az anya lakóhelye

Halálozás: a meghalt – utolsó – lakóhelye

A jelenlegi Demográfiai Adatbázisban a különböző népmozgalmi adatállományok a lakóhely vonatkozásában, az alábbi részletezésben állnak rendelkezésre:

Község-város-budapesti kerület (egyenként)

Megye

Jogállás

Régió

Kistérség

Népesség kategória

A tényleges differenciális ismérvek közül a leghosszabb múltra a különféle *társadalmi-foglalkozási* ismérvek nyúlnak vissza. Ezek már igen korán jelentek a magyar népmozgalmi statisztikákban, elsősorban a halálozások megfigyelésénél. Az 1900 óta szereplő kérdések (és főleg azok csoportosításai) több-

ször változtak, sokszor a népszámlálások módosuló fogalmainak megfelelően. Emiatt a hosszú időszakra vonatkozó – azonos tartalmú – idősorok összeállításuk sokszor nehézségekbe ütközik. Később – az 1960-as évektől kezdődően – a halandóságon kívül a többi népmozgalmi jelenség (házasságkötés, válás, élveszületés) megfigyelési körébe is bekerültek a különféle társadalmi-foglalkozási kérdések.

A társadalmi-demográfiai ismérvek az egyes jelenségek esetén a következő személyekre vonatkoznak:

<i>Házasságkötés</i>	férj, feleség
<i>Válás</i>	férj, feleség
<i>Élveszületés</i>	apa, anya, eltartó
<i>Halálozás</i>	meghalt (utolsó)

A különböző időszakokra vonatkozóan a következő adatok állnak e kérdésközből rendelkezésre:

	Halálozás	Élveszületés	Házasságkötés, válás	Népesség*
Gazdasági aktivitás	1971–	1971–	1971–	1900–2001
Foglalkozás	1945–	1945–	1945–	1960–
Foglalkozási ág	1900–1998	1920–1998	1945–1998	1900–2001
Foglalkozási viszony	1900–	1920–	1945–	1900–2001
Foglalkozás minősége	1900–1998	1920–1998	1945–1998	1900–1990

*Népszámlálások alapján.

Az adatok felsorolása alapján is látszik, hogy a múltbeli és az újabb kutatók általában eltérő megközelítésben képesek megfigyelni a társadalmi differenciákat. A foglalkozási viszony szerinti alapvető különbségtétel (fizikai és szellemi foglalkozás szerint) minden időszakra vonatkozóan lehetséges. De a további megkülönböztetés a múltban ágazati, újabban foglalkozási alapon történhet. Az előbbit nevezik *társadalmi-gazdasági*, az utóbbit *társadalmi-foglalkozási* megközelítésnek. Ez elsősorban a fizikai dolgozók alapvetően két csoportra történő megkülönböztetésénél okoz jelentős – tartalmi és sokszor számszerű – különbséget. Az ágazati megkülönböztetés esetén azok tartoznak a „mezőgazdasági fizikai” csoportba, akik a mezőgazdaságban dolgoznak, a foglalkozási megkülönböztetés esetén pedig csak azok, akik mezőgazdasági foglalkozásúak. Hasonlóan a „nem mezőgazdasági fizikai” csoportba a nem mezőgazdasági ágakban dolgozók, ill. a nem mezőgazdasági foglalkozásúak.

A jelenlegi foglalkozási rendszerben (FEOR) a mezőgazdasági fizikaiak közé így csak a VI. főcsoportba (Mezőgazdasági és erdőgazdasági foglalkozásúak) tartozók kerülnek, de azok már nem, akik a VIII. főcsoportba (Gépkezelők,

összeszerelők, járművezetők), illetve a IX. főcsoportba (Szakképzettséget nem igénylő foglalkozásúak) kerültek. Holott e két főcsoportban is találhatóak – régi értelemben vett – mezőgazdasági foglalkoztatottak. A 2001-es népszámlálás adatai a mezőgazdasági ágazatban 203 ezer foglalkoztatottat mutattak ki, de mezőgazdasági foglalkozású csak 120 ezer volt.

Az alapvető társadalmi-gazdasági csoportosításnál mindezek miatt csak nagyon kevés csoportra történhet a mutatószámok hosszú idősorának számítása:

1. Szellemi
2. Fizikai
 - a) Mezőgazdasági
 - b) Nem-mezőgazdasági
 (1990-ig ágazati, 1970 és 1990 között ágazati és foglalkozási, 1999-től foglalkozási megközelítésben.

A gazdasági aktivitás 1920 óta szerepel a halálozási, 1945 óta a házasságkötési, válási és élveszületési statisztikák kérdéskörében. Csoportosítása 1999-től megváltozott, így az összehasonlítás a múltbeli adatokkal csak összevont csoportokban lehetséges.

1998 előtti csoportosítás	1999 utáni csoportosítás (szűkebb)	1999 utáni csoportosítás (bővebb)
Foglalkoztatott	Foglalkoztatott	Aktív Foglalkoztatott nyugdíjas Foglalkoztatott GYES Idény-és alkalmi munkás
Munkanélküli	Munkanélküli	Munkanélküli
Nyugdíjas	Inaktív kereső	Nyugdíjas (nem fogl.)
GYES		GYES (nem fogl.)
Egyéb inaktív kereső	Egyéb inaktív (nem fogl.)	
Tanuló	Eltartott	Tanuló
Háztartásbeli		Háztartásbeli
Egyéb eltartott		Egyéb eltartott

Az állománycsoport (a foglalkozás minősége) kérdés 1998-ig tartozott a népmozgalmi statisztikák megfigyelési körébe. Ez alkalmas volt a fizikai-szellemi foglalkozásúak alapvető megkülönböztetésére is. Jelenleg ezt csak a foglalkozás kérdése alapján tudjuk szétválasztani: az I–IV. főcsoportba tartozókat szellemi, az V–IX. főcsoportba tartozókat fizikai dolgozónak tekintve. De e foglalkozási viszony kérdése – változó módon – szerepel, mind az 1998-ig, ill. az 1999-től kezdődő népmozgalmi statisztikákban. A csoportosítások a következők:

Foglalkozás minősége (1998-ig)	Foglalkozási viszony (1998-ig)	Foglalkozási viszony (1999-től)
szellemi szakmunkás betanított és segédmunkás közületi eltartott	alkalmazásban álló önálló segítő családtag szövetkezeti tag közületi eltartott egyéb	köztisztviselő, közalkalmazott egyéb alkalmazott egyéni váll., alkalm. nélkül egyéni váll., alkalmazottal társas vállalkozó segítő családtag szövetkezeti tag egyéb

A különböző csoportokba (foglalkozás, foglalkozási viszony, a múltban foglalkozási ág, állománycsoport) történő besorolás – mind a népmozgalmi statisztikában, mind pedig a népszámlálásoknál) az egyes gazdasági aktivitási csoportok szerint különbözőképpen történik:

<i>foglalkoztatottak:</i>	saját jelenlegi foglalkozása
<i>munkanélküliek:</i>	saját utolsó foglalkozása
<i>inaktív keresők:</i>	saját utolsó foglalkozása
<i>eltartottak:</i>	eltartó foglalkozása

A differenciális társadalmi-gazdasági, ill. társadalmi-foglalkozási mutatók számításához szükséges számlálókban lévő népmozgalmi és a nevezőben levő népszámlálási adatok az adott – népszámlálás körüli – évekre általában azonos fogalmi meghatározások alapján állnak rendelkezésre. Így a mutatószámok számítása nem okoz nehézséget.

Bizonyos időszakokra vonatkozóan azonban csak részleges számítás történhet. Így 1930 előtt – részletes kor szerinti adatok hiánya miatt – csak nyers halálozási mutatók számíthatók ki, standardizált mutatók nem. Az 1990-es népszámlálás alapján csak a foglalkoztatottak és a munkanélküliek társadalmi-gazdasági-foglalkozási adatai állnak rendelkezésre, az inaktív keresőké és az eltartottaké nem. Így nem ismeretes az össznépesség társadalmi-gazdasági, ill. társadalmi-foglalkozási összetétele: Ezért 1990–91-re ilyen mutatók kiszámítása nincs lehetőség.

Az iskolai *végzettségre* vonatkozó kérdéskör csak viszonylag későn került be a népmozgalmi eseményekről szóló statisztikába. 1971-től szerepel a halálozási statisztika és 1971 óta az élveszületési statisztikák megfigyelésében. Két kérdés kerül feltevéssre:

Végzett osztályok száma

Befejezett iskolai végzettség szintje.

A kérdés feltevése a társadalmi-foglalkozási kérdésekéhez hasonlóan az alábbi személyeket érinti:

<i>Házasságkötés</i>	férj, feleség
<i>Válás:</i>	férj, feleség
<i>Élveszületés</i>	apa, anya
<i>Halálozás</i>	meghalt

A legmagasabb iskolai végzettségre vonatkozó csoportosítások (1998-ig és 1999-től) a következők:

Legmagasabb iskolai végzettség 1998-ig	Legmagasabb iskolai végzettség 1999-től
kevesebb, mint 8 általános	nincs bejezett egy osztály sem 1–3 osztály 4–5 osztály 6–7 osztály
általános iskola 8 osztálya szakmunkás, szakiskola	8 osztály 1960 utáni szakmunkás bizonyítvány 1975 utáni szakiskolai oklevél
középiskolai érettségi felsőfokú végzettség	középiskolai érettségi főiskolai oklevél egyetemi oklevél

Az elemzéseknél – a megfelelő összehasonlítás biztosítására – az alábbi négy csoportot szokták alkalmazni:

1. kevesebb, mint 8 általános
2. 8 általános (beleértve szakmunkás-szakiskola)
3. középiskola
4. felsőfokú végzettségű.

4. Példák a differenciális demográfiai megközelítésekre a nemzetközi irodalomban

A nemzetközi demográfiai irodalomban főleg a halandósággal kapcsolatos vizsgálatokban töreksenek nemzetközi összehasonlításra. Már a XIX. század végén, a XX. század első felében megkísérelték összehasonlító elemzéssel vizsgálni a különböző – főleg európai – országok halandósági különbségeit. Az eltérő társadalmi csoportosítások és az adathiányok azonban gátolták a kézzelfogható eredmények megszületését.

Az első jelentős kezdeményezés 1979-ben született, amikor a CICRED (Committee for International Cooperation in National Research in Demography) a WHO (Egészségügyi Világszervezet) és az Egyesült Nemzetek

Szervezete Népesedési Főosztálya kezdeményezésére létrejött egy hálózat az Iparosodott Országok Halandósága Társadalmi-gazdasági Differenciái tanulmányozására. Az együttműködés keretében 1980 és 1989 között öt konferencia megrendezésére került sor:

1980	Genf
1981	Wiesbaden
1983	Róma
1986	Zamárdi
1989	Párizs

A konferenciák eredményei „*Socio-economic Differential Mortality in Industrialized Societies*” címmel 1980 és 1991 között hét kötetben kerültek kiadásra és Európa sok országára vonatkozóan adtak képet a halandósági differenciák változásáról.

Egy másik kezdeményezés a WHO részéről történt, ahol a perinatális halálozás európai összehasonlítását tűzték ki célul. Ennek eredményei 1978-ban, két kötetben láttak napvilágot „*WHO Report on Social and Biological Effects on Perinatal Mortality*” címmel, a magyar KSH kiadásában.

Az európai halandóság területi különbségei is nemzetközi összehasonlító kutatások tárgya volt. Az első publikáció az Európai Közösség akkor 12 tagállamának adatait tartalmazta és 1988-ban jelent meg. Ennek revíziója pedig 1991-ben látott napvilágot „*European Community Atlas of Avoidable Death*” címmel. Ezen alapulva a magyar Központi Statisztikai Hivatal és a WHO Európai Regionális Irodája a 14 volt KGST ország 1980-as évek végére vonatkozó adatait tartalmazó kiadványt publikált 1997-ben „*Atlas of leading and 'avoidable' causes of death in countries of Central and Eastern Europe*” címmel.

A differenciális halandóság legutolsó európai összehasonlítását az Európa Tanács Népesedési Bizottsága végezte, az 1998 és 2000 között működő szakértői bizottsága keretében. Ennek eredményei 2001-ben kerültek kiadásra a *Population Studies* 36. köteteként „*Trends in mortality and differential mortality*” címmel. A kötet második része foglalkozik a differenciális halandóság összehasonlításával, amelyet *Tapani Valkonen* állított össze, mint a szakértőcsoport egyik riportőre. E fejezet a halandósági különbségek alábbi témáit foglalja össze (lehetséges nemzetközi összehasonlításban):

- Regionális különbségek
- Társadalmi gazdasági különbségek (társadalmi réteg, iskolai végzettség)
- Családi állapot szerinti különbségek
- Csecsemőhalandóságban mutatkozó különbségek

Folyamatban van egy jelentős összehasonlítás az Európai Unió országai differenciális halandóságának feltárására, amelyet *Johan Mackenbach* irányít. A kutatásban az újabban csatlakozó országok – így Magyarország is – részt vesznek.

5. Példák differenciális demográfiai megközelítésekre Magyarországon

A magyar adatok alapján főként a halandóság területén állnak rendelkezésre adatok a társadalmi differenciákra vonatkozóan, de rendelkezünk ilyenekkel a termékenység és a házasság terén is. Az alábbiakban példászerűen felsorolunk néhány fontosabb adatot, amelyek a magyarországi népesedés társadalmi különbségeit jellemzik.

a) Halandóság társadalmi-gazdasági különbségei

Hosszabb időtávon állnak rendelkezésre adatok a halandóság társadalmi-gazdasági különbségeire vonatkozóan. Ezek azt mutatják, hogy mindig igen jelentős eltérések voltak a három alapvető társadalmi réteg halandóságában és ezek minden vizsgálható időszakban a szellemi dolgozók alacsonyabb halandóságát és régebben a mezőgazdasági fizikaiak, újabban inkább a nem-mezőgazdasági fizikaiak magasabb halandóságát mutatják. A különbségek a II. világháború előtt igen magasak voltak, majd a 1970-es évek végéig lecsökkentek, az 1980-as évek közepére ismét jelentősekké váltak.

1. Standardizált halandósági arányok az átlag százalékában, nemenként és társadalmi-gazdasági csoportok szerint

Standardised mortality rates in percentage of the average by sex and social-occupational groups

Évi átlag	Fizikai		Szellemi	Fizikai		Szellemi
	mezőg.	nem mg.		mezőg.	nem mg.	
	férfiak standard arányszáma az átlag százalékában			nők standard arányszáma az átlag százalékában		
1930–31	105	96	71	113	88	68
1948–49	103	102	73	108	98	66
1959–60	92	111	99	84	107	97
1979–80	103	104	83	98	102	94
1984–85	110	106	68	106	103	79

b) Halandóság társadalmi-foglalkozási különbségei

A legutolsó időszakra vonatkozóan a fizikai és szellemi dolgozók halandósági különbségeire vonatkozó adatok állnak rendelkezésre. E szerint 2000–2001 átlagában a fizikai dolgozók standard halandósági aránya mindkét nemnél mintegy kétszerese volt a szellemi dolgozókéénak. A különbségek főleg a gyermek- és a fiatalabb felnőtt korban a legjelentősebbek, az idősebb korban is fennállanak, de jóval kisebb mértékben.

c) Halandósági különbségek iskolai végzettség szerint

A legutolsó harminc évre vonatkozóan vizsgálhatjuk a halandóság iskolai végzettség szerinti alakulását. Ez egyértelműen a differenciák növekedését jelzi, különösen a férfiak esetében. A 20 évesek és idősebbek standardizált arányszáma a legalacsonyabb iskolai végzettségi csoportban jelenleg már 2,7-szerese a férfiaknál és 1,6-szorosa a nőknél a legmagasabb iskolai végzettségi csoportba tartozókhöz viszonyítva. Ugyanakkor 30 éve még csak 24, ill. 17%-os különbség mutatkozott. A jelenlegi nagyarányú különbségek a gyermek- és a fiatalabb felnőtt korban mutatkoznak, pl. mindkét nemnél, a 40–49 éveseknél közel hatszoros a differencia. Az idősebbeknél erősen lecsökken ez a különbség, különösen a nőknél, de a férfiaknál 75 év felett ugyancsak háromnegyednyi a differencia.

2. A 20 évesek és idősebbek standardizált halandósági arányszámai nem és iskolai végzettség szerint
Standardised mortality rates of the population aged 20 and over by sex and educational status

Év, évi átlag	0–7	8–11	12–14	15+	0–7 o. a 15+ o. %-ában
	osztályt végzettek standard halálózási arányszáma az átlag százalékában				
Férfiak					
1971	104	95	81	81	124
1979–80	105	105	86	86	122
1989–90	116	104	84	56	207
2000–01	136	113	70	50	272
Nők					
1971	100	107	93	86	117
1989–90	107	86	79	79	136
1989–90	115	77	100	69	167
2000–01	131	101	68	81	162

d) Halandóság iskolai végzettség és halálokok szerint

Nem egyformán alakulnak a halandósági különbségek a főbb halálokok szerint, iskolai végzettségi csoportonként. Ha a legutolsó időszak – 2000–2001 – legalacsonyabb és legmagasabb végzettségi csoportjainak halandósági különbségeit nézzük, akkor a legnagyobb eltérést a légzőszervi betegségeknel találjuk a férfiaknál (5,2-szeres), a nőknél viszont a keringési rendszer betegségeinél (2,7-szeres). Ez utóbbi differencia a férfiaknál is magas (3,3-szeres).

A keringési rendszer betegségeinél az érlemezésedés (férfiaknál 5,3-szeres, nőknél 3,4-szeres) és az agyérbetegség (férfiaknál közel négyszeres, a nőknél 2,7-szeres) vezet. Az ischaemiás szívbetegek halálzásánál mért – a két szélső érték közötti – különbség mindkét nemnél 2,7-szeres. A rosszindulatú daganatok halandóságában viszonylag kisebbek a különbségek (a férfiaknál 1,9-szeres, a nőknél pedig a legalacsonyabb végzettségűeké csak kétharmada a legmagasabbakénak. Vannak olyan daganatfajták, ahol jóval nagyobbak a különbségek: a férfiaknál, a gégeráknál 4,3-szoros, gyomorráknál háromszoros, az ajakráknál két és félszeres arányszámot találunk. A nőknél is a gyomorrák mutatja a legnagyobb különbséget. A többi halálok közül a cukorbetegség (a férfiaknál 2,2, a nőknél 2,8 a többlet), illetve csak a férfiaknál az öngyilkosság (2,3) mutat kiugró értéket. Érdekes módon az alkoholos májgyulladás alig magasabb a legalacsonyabb végzettségűek körében, mint a legmagasabbaknál. Ez inkább az általános iskola 8. osztályát végzetteknél mutat magas arányt: a férfiaknál négyszer annyi, a nőknél közel kétszer annyi, mint a felsőfokú végzetteké.

e) Csecsemőhalandóság társadalmi különbségei

Hosszú ideje a csecsemőhalandóság alakulásában mutatkoztak a legnagyobb társadalmi különbségek. A fizikai dolgozó eltartók élveszülötteinek csecsemőhalandósága mindig jelentősen meghaladta a szellemi dolgozó eltartóknál megfigyelt értékeket. Az előbbieket között a II. világháború utáni években inkább a mezőgazdasági ágazatba tartozók halandósága volt a magasabb, majd hosszabb ideig a nem a mezőgazdaságban dolgozóké. Újabbban ismét a parasztsághoz tartozók mutatói növekedtek. A szellemi foglalkozású eltartók élveszülötteinek csecsemőhalandósága mindig jelentősen elmaradt a fizikai dolgozókétól, és így az átlagostól is. A legutolsó – 2001-es adatok – azt is aláhúzzák, hogy a nem mezőgazdasági fizikaiak csoportján belül igen nagyok az eltérések: a szakképzettség nélküli tevékenységet végzők csecsemőhalandósági mutatója kétszerese az átlagosnak.

3. *Csecsemőhalandóság az eltartó társadalmi rétege szerint*
Infant mortality by the social status of the supporters

Év	Fizikai		Szellemi	Fizikai	
	mezőgazdaság	nem mezőgazdaság		mezőgazdaság	nem mezőgazdaság
	eltartójú csecsemők halandósága az átlag százalékában			eltartójú csecsemők halandósága a szellemiek százalékában	
1948	115	94	49	235	192
1960	102	102	75	136	136
1970	97	108	78	126	138
1985	105	105	85	124	124
2001	114	108	69	165	157

A legutóbbi évekre módunkban áll a szülők iskolai végzettsége szerint is csecsemőhalandósági arányszámban mutatkozó különbségeket megállapítani (e). Ezek még a társadalmi rétegeknél is egyértelműbben mutatják a csecsemőhalandóságban mutatkozó társadalmi különbségeket. 2001-es adatok szerint azon anyák élveszülötteinek csecsemőhalandósága, akik még az általános iskola 8 osztályát sem végezték el, két és félszerese az átlagosnak és csaknem ötszöröse azokénak, akik felsőfokú végzettséggel rendelkeznek. A csupán az általános iskola 8 osztályát végzettekénél is 60%-os többlet mutatkozik az átlagoshoz képest, és mutatójuk több mint háromszorosa a felsőfokú végzettekének. Külön érdemes megemlíteni, hogy a legalacsonyabb végzettségű anyák újszülötteinek csecsemőhalandósága 20 ezrelékes (ami a fejlődő országok szintjénél is rosszabb), a legmagasabb végzettségűeké ezzel szemben alig 4 ezrelékes, ami közel fele csak a legfejlettebb országok átlagos mutatójának.

f) Nupcialitási különbségek iskolai végzettség szerint

A legutóbbi évekre vonatkozóan lehetőség nyílik a nupcialitás arányokban mutatkozó társadalmi különbségek elemzésére is. Csak példaképpen mutatjuk be a 2000–2001. évek átlagára vonatkozó házasságkötési és válási arányokat a feleség iskolai végzettsége szerint. Ami a házasságkötéseket illeti, egyértelműen megállapítható, hogy a házasuló nők iskolai végzettsége növekedésével emelkedik a házasságkötés valószínűsége is. A legutolsó évek adatai szerint a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők teljes házasságkötési aránya 80% felett van, ami háromnegyedével magasabb az átlagosnál, és több mint háromszorosa a 8 osztályt nem végzettekének (ahol ez csak 25%-os), továbbá több mint kétszerese az általános iskola 8. osztályát végzettekének. De még a középiskolát végzettek mutatójánál is kétharmadával magasabb.

A különbségek kor szerint is igen jelentősek: a legalacsonyabb végzettségűeknél csak 20 év alatt találunk kiemelkedően magas házasságkötési arányt, a legmagasabb végzettségűeknél pedig a 20–29 éves korcsoportban.

A válási arányokban már másfajta differenciálódás mutatkozik. Ezek a középiskolát végzeteknél mutatnak kiemelkedően magas arányt, de alig marad el ezekétől az általános iskola 8 osztályát végzettké (e két csoportban a teljes válási arány 40, ill. 37%-os). A legalacsonyabb és a legmagasabb végzettségűeknél egyaránt mérsékelt a válási valószínűség (csak 27, ill. 27%-os a teljes válási arány).

4. *Nupcialitás arányok a feleség iskolai végzettsége szerint, 2000–2001*
Nuptiality rates by the educational status of the wives

	0–7 o.-t	8 o.-t	Középiskolát	Felsőfokú iskolát	0–7 o. a felsőfokú %-ában
	végzett nők az átlag %-ában				
Teljes házasságkötési arány	53	76	104	174	30
Teljes válási arány	58	97	105	71	81

g) *A termékenység társadalmi különbségei*

Hosszú ideje ismertek a termékenység társadalmi különbségei, amelyek egyértelműen mutatják, hogy az alacsonyabb társadalmi rétegbe tartozó családokban általában több gyermek születik, mint a magasabb társadalmi csoportba tartozóknál. Újabb adatok azt is aláhúzzák, hogy növekszik ez a társadalmi különbség.

A legutolsó évek (2000–2001) adatai alapján az anya iskolai végzettsége szerint vizsgálva nőttek a termékenység társadalmi különbségei az elmúlt évtizedben. Az évtized végén a felsőfokú végzettségű nők teljes termékenységi arányszáma 1,38 volt (ami az átlagosnak felel meg), de ez csak háromnegyede volt az évtized elején tapasztaltnak (ami 1,8 volt, szintén az akkori átlagnak megfelelő). Ezzel szemben a legalacsonyabb végzettségű csoportba tartozó nők teljes termékenységi aránya alig módosult: 2,2 körül stagnált. Így e két iskolai végzettségi csoport különbsége 25%-ról 59%-ra nőtt.

A két legnépesebb csoportban is visszaesett a termékenység: az általános iskola 8. osztályát végzeteknél 22, a középiskolát végzeteknél pedig 37%-kal. Így ezen utóbbiaknál találjuk jelenleg a legalacsonyabb teljes termékenységi mutatót: 1,1-et, ami csak 83%-a az átlagosnak és fele a legalacsonyabb rétegbe tartozókéknak.

Érdekesek a házasságon kívüli születések arányának iskolai végzettségi különbségei is. Ez a legutóbbi évek adatai szerint is kiemelkedően magas a legalacsonyabb iskolai végzettségű nők újszülöttei között (68%-os, ami tíz évvel ezelőtt már 48%-os volt). A felsőfokú végzettségűek újszülötteinek csak 11%-a született

2000–2001-ben házasságon kívül, de ez is jóval magasabb a tíz évvel ezelőtti 4%-nál. Hasonló növekedések tapasztalhatók az általános- és középiskolát végzettek-nél is.

5. Termékenységi arányok az anya iskolai végzettsége szerint,
1989–90, 2000–2001

Fertility rates by the educational status of the mothers, 1989–90, 2000–2001

	0–7 o	8 o.	Középiskola	Felsőfokú iskola	0–7 o. a felsőfokú %-ában
	az átlag százalékában				%-ában
<i>Teljes termékenységi arány</i>					
1989–90	123	97	95	98	125
2000–01	167	105	83	105	159
2000–01 1989–90 %-ában	98	78	63	77	
<i>Házasságon kívül születettek aránya</i>					
1989–90	369	123	46	31	1200
2000–01	227	127	70	37	618
2000–01 1989–90 %-ában	142	244	352	249	

A társadalmi rétegek közötti termékenységi differenciára jó példa szintén a legutóbbi évek adata. Eszerint 2000–2001 átlagában a fizikai foglalkozású nők teljes termékenységi aránya 1,4 volt, ami 7%-kal haladta meg az átlagot. Ugyanakkor ez 24%-kal volt magasabb a szellemi foglalkozású nők alig 1,1 gyermekes átlagától. Különösen 25 év alatt marad el a szellemi foglalkozásúak termékenysége a fizikaiakétól, de 30–39 éves korban már jelentősen több gyermekük születik (a különbség a szellemiek javára a 30–34 éves korban egyharmadnyi).

Hasonló jellegű differenciákat tapasztalunk az átlagos születési sorrend szerinti adatoknál. 2001-ben a mezőgazdasági fizikai foglalkozású szülő nők évleszületett gyermekeinek átlagos születési sorrendje 2,24 volt, ami az átlagot 17%-kal meghaladta. A nem mezőgazdasági fizikaiaknál már csak 8%-kal magasabb ennél. A szellemi foglalkozású anyák átlagos születési sorrendje már csak 1,71, ami 10%-kal marad az átlagos és egynegyedével a mezőgazdasági fizikaiak mögött.

Az anya iskolai végzettsége szerinti adatok hasonló összefüggéseket mutatnak. A 8 osztálynál kevesebb végzettségű anyák átlagos születési sorrendje 2001-ben 3,3 volt, ami kétharmadával magasabb az átlagosnál. Ezzel szemben a közép- és felsőfokú végzettségű nőknél már csak 1,7-es átlagos sorszám mutatkozott, ami 15%-kal marad el az átlagostól és csak fele a legalacsonyabb végzettségűekének. Az általános iskola 8. osztályát végzettek születési sorrend átlaga – 2,1 – a középén helyezkedik el.

h) Befejezett termékenység alakulása a népszámlálási adatok alapján¹

A népszámlálások termékenységi adatai segítségével 90 születési évjárat (kohorsz) befejezett termékenységét tanulmányozhatjuk: az 1870 és az 1960 között született nők vonatkozásában.

A rekonstruált adatok azt mutatják, hogy az 1870 és 1880 között született nők (akiknek főbb termékenységi időszaka – amikor 20–35 évesek voltak – 1890 és 1915 között volt), még átlagosan 3,5 gyermeke született. A következő kohorszok termékegysége már fokozatosan csökkent, és az 1895 és az 1905 között született nőknek – akik főleg 1915 és 1940 között hozták világra gyermeküket – már csak átlagosan 2,5 gyermekük született. Az ezt követő nemzedékek átlagos gyermekszáma már alig haladta meg a 2-öt.

A termékenység eddigi mélypontját az 1935 és 1945 között született nők érték el (akik főleg 1955 és 1980 között születtek) 1,9-es átlagos gyermekszámmal. Az ezt követő – 1950 és 1960 között született nők (akik 1970 és 1995 között születtek meg legtöbb gyermeküket) – átlagos gyermekszáma kissé emelkedett és kezdte megközelíteni a 2,0-et.

A termékenység általános csökkenését főleg a nagycsaládosok (4 és több gyermekesek) arányának jelentős visszaesése okozta. A legidősebb női nemzedékek csaknem fele tartozott közéjük, a ma szülő nemzedékeknél még az 5%-ot sem éri el arányuk. A legfiatalabb női kohorszok esetében már a 2 gyermekesek teszik ki a befejezett termékenység közel felét. Érdekes még, hogy a múltban magasabb volt a gyermektelenek aránya (pl. az 1895 és 1905 között született nők 21%-ának nem született gyermeke). A legfiatalabbak (az 1940 és 1960 között születettek esetén) arányuk csak 7–9%-os.

6. Női kohorszok befejezett termékenysége, 1870–1960 *Completed fertility of female cohorts, 1870–1960*

Születési év	0	1	2	3	4+	Száz nőre jut gyerek
	gyermeke született százalékban					
1870	16	14	14	13	43	367
1880	16	13	15	14	42	347
1890	18	15	17	15	35	300
1900	21	17	19	14	29	266
1910	19	21	23	15	22	236
1920	15	23	29	16	17	219
1930	12	26	38	14	10	195
1940	9	27	45	12	7	187
1950	8	20	52	15	5	194
1960	9	20	49	16	6	197

¹ Forrás: 1970. évi népszámlálás – 25%-os minta, 1990. évi népszámlálás – CD-ROM, 2001. évi népszámlálás.

Nehéz megjósolni az 1960 után született nők befejezett termékenységet, mivel fiatal koruk miatt még jócskán benne vannak a termékeny korban (az 1965-ben születettek csak 35, az 1970-ben születettek pedig csak 30 évesek voltak 2001-ben). Mindenesetre megállapítható, hogy eddigi gyermekszámuk elmarad a már befejezett (vagy ahhoz közeledő) korosztályokétól. Az 1965-ben született nőknek 35 éves korukban még átlagosan 1,8 gyermeke született, szemben az 1960-ban születetteknel, akik 1,9. Az 1970-esek esetében még nagyobb az elmaradás: 30 éves korukig 1,3 gyermeket szültek átlagosan szemben az előző kohorszok 1,6–1,7-es gyermekszám átlagánál. A kérdés az, hogy további propagatív életükben mennyire fogják tudni „behozni” ezt a hiányt. Egy pesszimista előrejelzés az eddigi „késői” szülési arányt alapul véve csak 1,6-os átlagos gyermekszámmal számol. Ha – bizonyos növekedési tendenciákat veszünk alapul, ami 2000–2002-ben a 30 éves felüliek termékenységében megmutatkoztak – akár 1,8-at is elérhet befejezett termékenységük. Ez utóbbihoz, azonban a jelenlegihez képest kétharmadával kellene növekednie a 30 éves felüliek gyermekszülésének, ami nem látszik valószínűnek.

7. Női kohorszok termékenysége 30 éves korukig és azután, 1940–1970
Cohort fertility of females under 30 years of age and over, 1940–1970

Születési év	Száz nőre jutó gyermek			30 éves kor után született %-ban
	30 éves		Összesen	
	korig	kor után		
1940	157	30	187	16
1945	160	26	188	14
1950	169	25	194	13
1955	164	30	194	15
1960	165	32	197	16
1965	162	30	192	16
1970 minimum	131	37	168	22
maximum	131	53	184	29

Az egyes női születési évjáratok befejezett differenciális termékenységét az alábbi három vonatkozásban tudjuk nyomon kísérni:

- legmagasabb iskolai végzettség szerint,
- társadalmi-foglalkozási csoport szerint,
- lakóhely jellege szerint.

i) Befejezett termékenység a legmagasabb iskolai végzettség szerint

Az iskolai végzettség szintjének emelkedésével a magyarországi kohorszokban az idők folyamán fokozatosan csökkent a született gyermekek száma. Ezen belül erősen nőtt a különbség iskolai végzettségként. Az 1870 és 1905 között született nők esetében a 8 osztályt sem végzett nők átlagos gyermekszáma 7–8%-kal haladta meg az átlagot, közel kétharmadával volt magasabb a 8 osztályt végzettekénél, 80%-al haladta meg középiskolát végzetteket és több mint háromszorosa volt a felsőfokú végzettségűek termékenységének. Megjegyzendő, hogy a XIX. század végén született nők 80–90%-a nem végezte el a 8. osztályt és csak 2–3%-a volt közép- vagy felsőfokú végzettségű.

A különbségek a legfiatalabb évjáratú nők esetében úgy módosultak, hogy a ma csak 4%-os arányt képviselő 8 osztályt sem végzett nők átlagos gyermekszáma még mindig megközelíti a 3-at, ami mintegy másfélszerese az átlagosnak. A 8 osztályt végzettek – akik a nők egynegyedét teszik ki – valamivel több, mint 2 gyermeket szülnek átlagosan. A középiskolát végzettek – akik jelenleg már a nők több mint felét képviselik – termékenysége 1,7–1,8, ami 90%-a az átlagosnak és csak kevesebb, mint kétharmada a 8 osztálynál kisebb végzettségűekének, de közel egyhatodával marad el a 8 osztályt végzettektől. A felsőfokú végzettségű nők esetében – akik ma már 16%-ot képviselnek a propogatív korú nők között – a befejezett termékenység átlaga 1,7, ami alig, 3%-kal marad el a középiskolát végzett nőktől. Említésre méltó, hogy ez a különbség az 1930-as kohorsztól alig változik.

Az alacsonyabb végzettségűek magasabb átlagos gyermekszámát a „nagy családosok” jóval magasabb aránya okozta. A legidősebbek közül a 4 és több gyermekesek részaránya az 1870–1880-ban szülötteknél a nők felét tette ki a 8 osztályt sem végzettekénél, a 8 osztályt elvégzetteknek csak egynegyede, a középiskolát végzettek egyhatoda, a felsőfokú végzettek egytizede tartozott közéjük.

A legfiatalabb –1945–1960 között született – nőknél hasonló a helyzet (bár kisebb arányúak az előfordulások). A legalacsonyabb végzettségűeknek még mindig több mint egyharmada 4 és több gyermekes, a 8 osztályt elvégzettekénél előfordulásuk már csak 6–8%, a közép- és felsőfokú végzettekénél pedig csak 1–2%-os a „nagy családos”.

Lényegében minden végzettségi csoportban a 2 gyermekes család vált általánossá: arányuk 50 és 60% között mozog az általános-, közép- és felsőfokú végzettekénél. Csupán a 8 osztályt sem végzettek között kisebb az arányuk: csupán 15–20% a legfiatalabb kohorszoknál.

A gyermektelenség a legalacsonyabb és a legmagasabb végzettségűeknél a gyakoribb. A 8 osztályt végzett 1950–1960 között született nők egyötöde, a felsőfokú végzettek egytizede nem szült gyermeket: az általános- és középiskolát végzettekénél arányuk csak 5–6%-os.

8. Női kohorszok befejezett termékenysége legmagasabb iskolai végzettség szerint,
1930–1960

Completed fertility of female cohorts by educational status, 1930–1960

Születési év	0–7	8 o.	Közép-	Felső-	0–7	8 o.	Közép-	Felső-
	o.		iskola	fokú	o.		iskola	fokú
	száz nőre jut gyermek				az átlag százalékában			
1930	232	180	139	136	120	93	72	70
1935	248	181	142	132	132	96	76	70
1940	273	192	157	150	145	102	84	80
1945	292	210	177	166	153	110	93	87
1950	295	207	172	163	152	107	89	83
1955	276	204	173	169	142	105	89	87
1960	266	209	176	170	145	106	89	86
1960:1930 %-ában	115	116	127	125	121	114	124	123
1960:1940 %-ában	97	109	112	113	100	104	106	108
1960:1950 %-ában	90	101	102	104	95	104	100	104
Nők %-os megoszlása								
1930	46	40	11	3				
1940	10	53	26	11				
1950	4	36	46	14				
1960	4	25	55	16				

j) *Befejezett termékenység társadalmi-foglalkozási csoport szerint*

A társadalmi-foglalkozási csoportok közül mindig a mezőgazdasági fizikaiak gyermekszáma volt a legmagasabb, őket követte a nem mezőgazdasági fizikaiaké, majd a szellemieké, akik közül az alacsonyabb végzettséget igénylőké mindig magasabb volt, mint a felsőfokú végzettséget igénylőké.

A legidősebbek – az 1870-es években születettek – közül a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak – akik akkor a nők többségét jelentették – átlagosan 4,5 gyermeket szültek. Ez 20%-kal haladta meg a nem mezőgazdasági fizikaiak rétegébe tartozók 3,7-es gyermekszámát. Tőlük erősen lemaradtak az akkor még igen alacsony arányban lévő szellemiek: közülük az alsó- és középfokú végzettséget igénylő foglalkozásúak 2,5–3 gyermeket hoztak a világra, a felsőfokú végzettségűek pedig csak 1–1, 3 gyermeket.

A termékenység sorrendje változatlan maradt, de a különbségek csökkentek a fiatalabb kohorszoknál. Az 1940 után született nők közül a mezőgazdasági fizikaiak 2,3–2,6-os érték körül szóródtak, a nem mezőgazdasági fizikaiaknál stabilizálódott a 2–2,1 körüli átlagos gyermekszám. A szellemi dolgozók közül az alap- és

középfokú végzettségük termékenysége egy árnyalattal nőtt (1,6-ról 1,8-ra) és határozott növekedés tapasztalható a felsőfokú végzettséget igénylő foglalkozásúaknál: itt az átlagos gyermekszám a régebbi 1,3–1,4-es értékről 1,7-re emelkedett és ezzel megközelíti az alacsonyabb végzettséget igénylő szellemi dolgozók rétegéét.

9. Női kohorszok befejezett termékenysége társadalmi-foglalkozási csoportok szerint, 1930–1960

Completed fertility of female cohorts by social-occupational groups, 1930–1960

Születési év	Fizikai		Szellemi		Fizikai		Szellemi	
	mezőgazd.	nem mezőgazd.	alap-közép	felső-	mezőgazd.	nem mezőgazd.	alap-közép	felső-
			fokú végz.				fokú végz.	
száz nőre jutó gyermek					az átlag százalékában			
1930	233	206	148	142	120	106	76	73
1935	233	204	149	141	124	109	79	75
1940	239	203	157	151	127	108	84	80
1945	251	209	170	164	131	109	89	86
1950	238	208	172	167	123	107	89	86
1955	234	204	174	172	121	105	90	89
1960	260	207	176	172	120	106	89	87
1960:1930 %-ában	112	100	119	121	100	100	117	119
1960:1940 %-ában	109	102	112	114	94	98	106	109
1960:1950 %-ában	109	100	102	103	98	99	100	101

A nagycsaládosok mindig a mezőgazdasági fizikaiak között volt a leggyakoribb. A legidősebb kohorszok tagjainak még 50–60%-a négy és több gyermekes volt. A nem-mezőgazdasági fizikaiaknál is meghaladta a 40%-ot, de az alap- és középfokú végzettséget igénylő szellemi dolgozóknál csak egyhatodnyi, a felsőfokúaknál pedig egytizednyi volt az arányuk. A sorrend a legfiatalabb kohorszoknál is azonos: ma már a mezőgazdasági fizikaiaknak is csak egyhatoda nagycsaládos, a nem mezőgazdasági fizikaiaknál 7–8%-os az előfordulás, a szellemi dolgozóknál pedig csak 1–2%-ban fordul elő.

A legfiatalabb kohorszoknál minden társadalmi-foglalkozási csoportban a 2 gyermekesek vannak többségben. Arányuk 44–46% (mezőgazdasági fizikaiak) és 53–56% (alap- és középfokú szellemiek) között mozog. A gyermektelenek aránya a felsőfokú végzettséget igénylő szellemieknél a legmagasabb (10–11%), a mezőgazdasági fizikaiaknál a legalacsonyabb (5%!). A másik két csoportnál előfordulásuk 6–8%. „Egykés” család a szellemi dolgozók két csoportjánál a leggyakoribb (24–25%), a mezőgazdasági fizikaiaknál a legritkébb (14%), a nem mezőgazdasági fizikaiaknál kissé magasabb (18–19%).

k) Befejezett termékenység lakóhely szerint

A lakóhely jellege szerint vizsgálva mindig a községekben élő nők gyermekszáma volt a legmagasabb, ezt követte a városokban élők és mindig a Budapesten élő nők születtek a legkevesebb gyermeket.

Az 1870-es években született falusi nők még 4,2–4,3 gyermeket születtek, csak 7%-kal többet, mint a vidéki városban élők, akik átlagos gyermekszáma megközelítette a 4-et. A Budapesten lakó nők már akkor is csak 2,8 gyermeket hoztak a világra, ami csak kétharmada volt a községiekének.

Minden településkategóriában fokozatos volt a visszaesés, kivéve Budapesten, ahol az 1,4 körüli mélypont után (amit az 1925–1935 között született nők termékenysége jelentett) emelkedni kezdett a gyermekszám és az 1945–1960-as kohorszok már közel 1,7 gyermeket születtek. Így a fővárosi nők termékenysége a múltbeli 70%-kal szemben már több, mint 80%-át jelenti az országos átlagnak. A községek gyermekszámánál mintegy negyedével, a vidéki városokénál pedig kevesebb, mint egyötödénél alacsonyabb a budapestiek termékenysége.

10. Női kohorszok befejezett termékenysége a lakóhely jellege szerint, 1930–1960
Completed fertility of female cohorts by place of residence, 1930–1960

Születési év	Budapest	Városok	Községek	Budapest	Városok	Községek
	száz nőre jut gyermek			az átlag százalékában		
1930	141	193	220	78	99	113
1935	139	187	215	74	99	114
1940	147	186	212	78	99	113
1945	161	190	214	84	99	112
1950	161	190	211	83	98	109
1955	163	188	209	84	97	108
1960	157	190	215	80	96	109
1960:1930 %-ában	111	98	96	103	97	96
1960:1940 %-ában	107	102	101	103	97	96
1960:1950 %-ában	98	100	102	96	98	100

A községben élők magas termékenységét mindig a 4 és több gyermekek magas aránya okozta. A legidősebb kohorszoknak még több mint fele tartozott ide, de még a legfiatalabbaknál is 8–9%-os az előfordulásuk. A vidéki városokban a nagycsaládok előfordulása is megközelítette az ott élő nők felét, de mára már 4–5%-ra csökkent. Budapesten a legmagasabb gyakoriság az esetek egyharmada volt, mostanra már 3%-ra apadt.

Ma mindenütt a kétgyermekes családot tekinti ideálisnak. Ám ez a valóságban a nők több mint felére jellemző a vidéki városokban és a községekben, Budapes-

ten csak 40–45%-ára. Ezzel szemben a fővárosban élők 13–16%-a gyermektelen és 30%-az egygyermekes. Ezek az arányok vidéken 6–7, ill. 16–22%-osak.

Tárgyszavak:

Népmozgalom
Differenciális termékenység
Differenciális halandóság

**POSSIBILITIES OF USING DIFFERENTIAL DEMOGRAPHIC
APPROACHES: APPROACHES, METHODS, EXAMPLES**

11. Halálozási arányszámok nem, kor és iskolai végzettség szerint,
(2000/2001 átlag)

Férfi

Death rates by sex, age and educational status

(average values of 2000/2001)

Males

Korcsoport	0-7 osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	Összesen
	ezer megfelelő nemű és korú lakosra				
20-24	3,0	0,9	0,8	0,7	0,9
25-29	3,7	1,2	1,1	0,4	1,1
30-34	4,7	2,1	1,6	0,5	1,9
35-39	8,5	4,0	2,5	1,1	3,4
40-44	12,4	8,4	5,6	2,0	7,1
45-49	18,0	12,9	8,4	3,3	10,8
50-54	23,4	19,3	10,4	5,5	15,2
55-59	30,4	26,2	13,8	8,1	20,9
60-64	40,3	34,3	18,9	13,1	29,4
65-69	46,2	48,1	28,8	20,5	41,2
70-74	75,7	60,7	38,6	32,2	57,8
75-79	94,4	95,8	58,4	52,3	85,3
80-84	137,1	128,8	81,5	78,1	121,1
85-x	236,2	197,7	129,0	140,1	207,1
20-x európai standard	25,0	20,8	12,8	9,2	18,4

Korcsoport	0-7 osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	0-7 osztály a felsőfokú százalékában
	az átlag százalékában				
20-24	331	104	88	76	433
25-29	332	105	97	36	925
30-34	250	111	86	27	935
35-39	250	117	75	31	804
40-44	174	118	78	29	609
45-49	167	119	78	31	545
50-54	154	127	68	36	425
55-59	145	126	66	39	374
60-64	137	117	64	45	307
65-69	112	117	70	50	226
70-74	131	105	67	56	235
75-79	99	101	61	55	181
80-84	113	106	67	65	175
85-x	114	95	62	68	169
20-x európai standard	136	113	70	50	272

12. Halálozási arányszámok nem, kor és iskolai végzettség szerint,
(2000/2001 átlag)

Nő

Death rates by sex, and educational status
(average values of 2000/2001)
Females

Korcsoport	0-7 osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	Összesen
	ezer megfelelő nemű és korú lakosra				
20-24	2,0	0,3	0,2	0,2	0,3
25-29	2,5	0,3	0,4	0,3	0,4
30-34	2,5	0,8	0,5	0,3	0,7
35-39	3,6	1,8	1,1	0,8	1,4
40-44	6,1	3,2	2,4	0,9	2,7
45-49	8,9	5,1	3,6	1,9	4,3
50-54	10,4	7,1	4,5	3,1	5,8
55-59	11,7	9,2	6,4	4,9	8,1
60-64	15,0	13,0	7,9	8,5	12,0
65-69	18,8	20,5	13,9	13,9	18,8
70-74	35,7	28,9	21,3	23,8	31,1
75-79	56,4	54,8	37,0	49,5	54,5
80-84	93,7	79,7	51,0	96,9	87,3
85-x	203,2	151,7	107,4	190,5	186,1
20-x európai standard	12,8	9,9	6,7	7,9	9,8

Korcsoport	0-7 osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	0-7 osztály a felsőfokú százaléká- ban
	az átlag százalékában				
20-24	655	110	81	83	792
25-29	631	87	94	63	1000
30-34	361	112	78	45	798
35-39	260	130	75	55	473
40-44	226	119	88	33	676
45-49	208	119	84	45	467
50-54	179	122	77	54	330
55-59	145	113	79	60	241
60-64	125	109	66	71	178
65-69	100	109	74	74	135
70-74	115	93	68	76	150
75-79	104	101	68	91	114
80-84	107	91	58	111	97
85-x	109	82	58	102	107
20-x európai standard	131	101	68	81	162

13. A húsz évesek és idősebbek standard halálozási arányszámai,
vezető halálokokként, (2000–2001)

Férfi

Standard mortality rates of male population aged 20 and over by leading
causes of death (2000–2001)

Halálok	0–7. osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	Összesen	0–7. osz- tály a felsőfokú %-ában
	Európai standard arányszám (az átlag %-ában)					

*Rosszindulatú
daganatok*

Ajak	60	158	68	24	100	245
Nyelőcső	71	151	76	39	100	185
Gyomor	135	115	72	46	100	297
Vastagbél	125	104	88	75	100	166
Végbél	120	114	82	59	100	201
Máj	114	108	86	72	100	159
Epe	117	109	73	68	100	173
Gége	96	146	67	22	100	432
Légcső, hörgő, tüdő	105	127	71	52	100	202
Prostata	170	86	82	76	100	223

Keringési

Magas vérnyomás	169	100	60	46	100	364
Ischaemiás szb.	146	103	65	54	100	269
Agyérbetegségek	174	101	55	44	100	394
Érelmeszesedés	219	79	50	42	100	523

Egyéb

Cukorbetegség	134	109	81	60	100	225
Alkoholos májb.	49	154	83	37	100	131
Motoros jármű bal.	55	132	120	52	100	106
Öngyilkosság	69	145	87	30	100	233
Együtt	134	115	70	49	100	271

14. A húsz évesek és idősebbek standard halálozási arányszámai,
vezető halállokonként, (2000–2001)

Nő

Standard mortality rates of female population aged 20 and over by leading
causes of death (2000–2001)

Halálok	0–7. osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	Összesen	0–7. osz- tály a felsőfokú %-ában
Európai standard arányszám (az átlag %-ában)						

*Rosszindulatú
daganatok*

Ajak	58	182	169	102	100	57
Nyelőcső	61	144	125	91	100	67
Gyomor	132	109	66	94	100	140
Vastagbél	110	119	90	126	100	87
Végbél	108	114	93	89	100	122
Máj	89	121	89	95	100	94
Epe	117	114	76	115	100	102
Gége	66	139	110	81	100	81
Légcső, hörgő, tüdő	73	137	149	165	100	44
Emlő	74	126	152	213	100	35
Női nemi szervek	83	134	115	130	100	64

Keringési

Magas vérnyomás	158	82	34	46	100	342
Ischaemiás szb.	149	90	46	54	100	274
Agyérbetegségek	150	89	46	56	100	270
Érelmeszesedés	169	69	35	49	100	344

Egyéb

Cukorbetegség	132	111	48	47	100	280
Alkoholos májb.	37	190	148	128	100	29
Motoros jármű bal.	56	133	206	236	100	24
Öngyilkosság	73	151	143	124	100	59
Együtt	132	100	66	78	100	169

15. A húsz évesek és idősebbek standard halálozási arányszámai vezető halálokonként, a 0–7 osztályt végzettek, a felsőfokú végzettek %-ában, százezer lakosra (1971, 1979/80, 1989/90, 2000/01)

Férfi

Standard mortality rates of male population aged 20 and over by leading causes of death, values of people with 0–7 years of schooling completed in percentage of people with higher education, per 100 000 inhabitants

Halálok	1971	1979/80	1989/90	2000–01
<i>Rosszindulatú daganatok</i>				
Ajak	120	130	246	245
Nyelőcső	153	129	226	185
Gyomor	232	171	299	297
Vastagbél	39	46	99	166
Végbél	78	75	138	201
Máj	75	87	115	159
Epe	84	82	111	178
Gége	185	177	293	432
Légcső, hörgő, tüdő	121	124	177	202
Prosztata	77	90	166	228
<i>Keringési</i>				
Magas vérnyomás	205	165	313	364
Ischaemiás szb.	89	81	148	269
Agyérbetegségek	145	170	305	394
Érelmeszesedés	142	170	304	528
<i>Egyéb</i>				
Cukorbetegség	61	77	148	225
Alkoholos májib.	85	178	191	131
Motoros jármű bal.	66	86	85	106
Öngyilkosság	117	104	196	233
Együtt	116	113	194	271
Összesen	124	122	207	272

16. A húsz évesek és idősebbek standard halálozási arányszámai vezető halálokokként, a 0–7 osztályt végzettek, a felsőfokú végzetek %-ában, százezer lakosra (1971, 1979/80, 1989/90, 2000/01)

Nő

Standard mortality rates of females population aged 20 and over by leading causes of death, values of people with 0–7 years of schooling completed in percentage of people with higher education, per 100 000 inhabitants

Halálokok	1971	1979/80	1989/90	2000–01
<i>Roszzindulatú daganatok</i>				
Ajak	69	71	96	57
Nyelőcső	–	62	53	67
Gyomor	306	159	197	140
Vastagbél	39	87	114	87
Végbél	98	97	119	122
Máj	96	249	165	94
Epe	85	148	188	102
Gége	–	64	60	81
Légcső, hörgő, tüdő	35	52	47	44
Emlő	25	36	37	35
Női nemi szervek	88	66	65	64
<i>Keringési</i>				
Magas vérnyomás	484	394	435	342
Ischaemiás szb.	154	167	209	274
Agyérbetegségek	129	219	294	270
Érelmeszesedés	167	208	290	344
<i>Egyéb</i>				
Cukorbetegség	340	242	295	280
Alkoholos májib.	85	88	80	29
Motoros jármű bal.	40	34	38	24
Öngyilkosság	41	36	42	59
Együtt	112	138	167	169
Összesen	117	136	167	162

17. Halálozási arányszámok nem, kor és társadalmi-foglalkozási csoportok szerint, (2000–2001 átlag)

Férfi

Death rates by sex, age and social-occupational groups
(average values of 2000–2001)

Males

Korcsoport	Ezer lakosra			Az átlag %-ában		Fizikai a szellemi %-ában
	szellemi	fizikai	összesen	szellemi	fizikai	
0–4	1,37	2,57	2,19	63	117	187
5–9	0,03	0,25	0,18	15	140	953
10–14	0,10	0,31	0,24	42	130	312
15–19	0,29	0,66	0,55	52	120	231
20–24	0,62	1,01	0,92	67	110	163
25–29	0,50	1,32	1,10	45	120	265
30–34	0,87	2,24	1,87	46	120	258
35–39	1,33	4,06	3,36	40	121	305
40–44	2,76	8,43	7,05	39	120	306
45–49	4,37	13,07	10,84	40	121	299
50–54	7,34	18,27	15,14	48	121	249
55–59	10,68	25,20	20,89	51	121	236
60–64	16,26	34,62	29,64	55	117	213
65–69	24,34	47,08	40,97	59	115	193
70–74	35,92	66,65	57,63	62	116	186
75–79	55,09	96,87	85,13	65	114	176
80–84	80,08	137,15	120,71	66	114	171
85–X	133,99	231,00	206,88	65	112	172
Összes standard	6,21	12,70	11,91	57	116	205

18. Halálozási arányszámok nem, kor és társadalmi-foglalkozási csoportok szerint, (2000–2001 átlag)

Nő

Death rates by sex, age and social-occupational groups
(average values of 2000–2001)

Females

Korcsoport	Ezer lakosra			Az átlag %-ában		Fizikai a szellemi %-ában
	szellemi	fizikai	összesen	szellemi	fizikai	
0–4	1,22	2,12	1,83	67	116	174
5–9	0,09	0,15	0,13	72	117	163
10–14	0,10	0,19	0,16	64	122	190
15–19	0,17	0,29	0,26	65	113	174
20–24	0,30	0,33	0,31	96	105	110
25–29	0,33	0,45	0,39	85	116	136
30–34	0,48	0,84	0,66	73	128	174
35–39	0,96	1,89	1,42	67	133	198
40–44	1,77	3,52	2,68	66	131	198
45–49	2,94	5,52	4,27	69	129	188
50–54	4,25	7,31	5,80	73	126	172
55–59	5,87	10,06	8,17	72	123	171
60–64	7,62	14,61	11,99	64	122	192
65–69	11,79	22,11	18,84	63	117	188
70–74	18,30	36,21	31,02	59	117	198
75–79	31,33	62,28	54,56	57	114	199
80–84	48,56	99,85	87,11	56	115	206
85–X	95,93	213,78	186,93	51	114	223
Összes standard	3,61	7,04	5,96	61	118	195

19. Házasságkötési arányszámok 2000-2001 átlaga a feleség kora, családi állapota és iskolai végzettsége szerint
 Average values of marriage rates in 200–2001, by the age, marital status and educational status of the wives

Feleség kora	0–7. osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	Összesen
Ezer nem házas nőre jutó házasságkötés					
15–19	13	10	12	0	11
20–24	26	63	45	97	55
25–29	20	56	83	117	78
30–34	15	34	52	73	46
35–39	8	20	28	35	25
40–49	5	10	14	23	13
15–49	13	27	41	74	36
Ezer nem házas nőre jutó házasságkötés az átlag %-ában					
15–19	115	92	109	0	100
20–24	48	115	82	176	100
25–29	25	72	106	150	100
30–34	32	74	114	160	100
35–39	34	80	113	138	100
40–49	38	77	108	177	100
15–49	36	74	113	206	100
Ezer hajadon nőre jutó házasságkötések száma					
15–19	13	10	12	–	11
20–24	26	62	45	96	54
25–29	18	53	82	117	78
30–34	11	32	49	52	43
35–39	6	13	25	31	20
40–49	2	5	8	10	7
15–49	13	28	44	83	39
Teljes házasságkötési arány	0,25	0,37	0,49	0,82	0,47
Ezer hajadon nőre jutó házasságkötések száma az átlag %-ában					
15–19	115	91	108	0	100
20–24	47	116	83	178	101
25–29	23	68	105	150	100
30–34	25	74	114	121	100
35–39	30	66	123	153	100
40–49	29	71	114	143	100
15–49	33	72	114	212	100
Teljes házasságkötési arány	53	79	104	174	100

20. Válások aránya a feleség kora és iskolai végzettsége szerint,
(2000–2001 átlag)
Divorce rates by the age and educational status of the wives
(average values of 2000–2001)

Feleség kora	0–7. osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	Összesen
Ezer házas nőre jut válás					
15–19	11	19	17	0	18
20–24	17	30	33	20	31
25–29	14	25	28	22	26
30–34	14	20	22	19	21
35–39	10	16	17	16	16
40–49	7	9	11	12	10
15–49	10	16	18	15	17
Teljes válási arány	0,22	0,37	0,40	0,27	0,38
Az átlag százalékában					
15–19	60	103	92	0	100
20–24	54	97	108	66	100
25–29	54	98	107	83	100
30–34	68	95	105	89	100
35–39	61	97	104	98	100
40–49	69	94	113	115	100
15–49	59	97	107	90	100
Teljes válási arány	58	97	105	71	100

21. Élveszületési arányszámok az anya kora és iskolai végzettsége szerint,
(2000–2001 átlag)

Live birth rates by the age educational status of the mothers
(average values of 2000–2001)

Anya kora	0–7. osztály	8. osztály	Középskola	Felsőfokú	Összesen
Ezer nőre jutó élveszületések száma					
15–19	82	22	8	-	23
20–24	157	107	39	39	68
25–29	100	87	96	101	93
30–34	62	43	56	90	56
35–39	32	17	18	30	20
40–44	7	3	3	5	4
45–49	0	0	0	0	0
15–49	58	37	35	46	38
Teljes termékenységi arány	2,20	1,39	1,10	1,38	1,32
Az átlag százalékában					
15–19	357	96	36	-	100
20–24	231	157	57	57	100
25–29	108	94	104	109	100
30–34	110	76	100	161	100
35–39	157	84	91	147	100
40–44	185	91	80	144	100
45–49	216	102	53	170	100
15–49	152	98	91	121	100
Teljes termékenységi arány	167	105	83	105	100
Házasságon kívül születettek aránya (%)					
15–19	90	70	47	-	73
20–24	70	40	25	11	36
25–29	56	28	17	9	21
30–34	45	29	20	11	22
35–39	38	35	26	17	27
40–44	44	35	32	21	32
45–49	38	38	39	16	33
15–49	68	38	21	11	30

22. Élveszületési arányszámok az anya kora, családi állapota és iskolai végzettsége szerint, (2000–2001)

Live birth rates by the age, marital status and educational status of the mothers (2000–2001)

Anya kora	0–7. osztály	8. osztály	Középiskola	Felsőfokú	Összesen
Ezer házas nőre jutó élveszületések száma					
15–19	303	423	445	0	415
20–24	196	205	230	214	214
25–29	109	108	158	214	140
30–34	70	43	64	115	63
35–39	36	15	18	33	20
40–44	7	3	3	5	3
45–49	0	0	0	0	0
15–49	49	46	55	65	52
Ezer házas nőre az átlag százalékában					
15–19	73	102	107	0	100
20–24	92	96	108	100	100
25–29	78	77	113	153	100
30–34	111	68	101	182	100
35–39	179	75	92	164	100
40–44	197	90	79	146	100
45–49	270	96	50	218	100
15–49	94	89	105	125	100
Ezer nem házas nőre					
15–19	76	16	4	0	17
20–24	145	62	11	5	31
25–29	94	58	33	15	41
30–34	54	43	38	34	40
35–39	27	22	18	20	21
40–44	7	4	3	6	4
45–49	0	0	0	0	0
15–49	63	28	15	14	23
Ezer nem házas nőre az átlag százalékában					
15–19	451	94	24	0	100
20–24	472	203	36	17	100
25–29	230	142	80	38	100
30–34	135	107	94	85	100
35–39	128	105	89	98	100
40–44	160	92	83	153	100
45–49	163	124	65	85	100
15–49	270	122	62	58	100

23. Élveszületési arányszámok az anya kora és társadalmi csoportja szerint,
(2000–2001 átlag)

Live birth rates by the age and social status groups of the mothers (average values of 2000–2001)

Korcsoport	Szellemi	Fizikai	Összesen	Szellemi	Fizikai	Összesen	Szelle- mi/fizikai %
	Ezer megfelelő korú nőre			Az átlag százalékában			
15–19	3,5	31,2	22,9	15	136	100	11
20–24	42,4	85,1	67,9	62	125	100	50
25–29	91,8	94,3	93,3	98	101	100	97
30–34	64,1	48,0	56,2	110	83	100	133
35–39	22,2	18,4	20,3	109	91	100	121
40–44	3,6	3,6	3,6	100	99	100	101
45–49	0,1	0,2	0,2	98	109	100	50
Teljes termé- kenységi arány	1,14	1,41	1,32	86	107	100	81

24. Termékenység kohorszontként
Fertility by birth cohorts

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyermek
	gyermek született százalékban					
1885	17	14	16	14	39	328
1890	18	15	17	15	35	300
1895	21	17	17	14	31	274
1900	21	17	19	14	29	266
1905	21	19	20	14	26	251
1910	19	21	23	15	22	236
1915	18	22	25	15	20	226
1920	15	23	29	16	17	219
1925	13	24	33	16	14	208
1930	12	26	38	14	10	195
1935	10	29	41	12	8	189
1940	9	27	45	12	7	187
1945	8	23	49	14	6	188
1950	8	20	52	15	5	194
1955	7	21	52	15	5	194
1960	9	20	49	16	6	197
1965	10	22	46	15	7	192
1970	18	28	36	13	5	168

25. Gyermekszám bizonyos korban
Number of children at a certain age

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyermek
	gyermek született százalékban					
30 éves korban						
1885	24	18	18	16	24	219
1890	27	19	20	16	18	191
1900	27	20	21	15	17	186
1905	30	22	21	13	14	170
1910	30	25	22	12	11	157
1915	28	26	23	13	10	158
1920	24	28	27	13	9	162
1925	19	29	29	14	9	170
1930	16	30	34	12	8	170
1935	14	34	36	11	5	162
1940	15	34	38	9	4	157
1945	14	30	43	9	4	160
1950	14	24	48	11	3	169
1955	14	26	47	10	3	164
1960	14	26	47	10	3	165
1965	17	26	43	11	4	162
1970	24	30	34	8	3	131
35 éves korban						
1885	20	15	17	15	33	272
1890	21	16	18	16	29	252
1900	23	18	19	15	25	231
1905	24	20	21	14	31	205
1910	21	22	23	15	19	203
1915	21	23	26	14	16	199
1920	17	24	28	16	15	204
1925	15	24	32	16	13	200
1930	12	27	37	14	10	189
1935	11	29	41	12	7	183
1940	11	28	43	12	6	180
1945	11	24	48	13	4	181
1950	11	20	51	13	5	184
1955	9	22	52	13	4	184
1960	10	21	49	15	5	188
1965	14	23	43	13	7	182
1970 min.	21	28	35	11	5	156
1970 max.	16	28	39	12	4	162

25/a Gyermekszám bizonyos korban (folytatás)
 Number of children at a certain age (continuation)

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyermek
	gyermek született százalékban					
50 éves korban						
1885	16	14	17	14	39	327
1890	18	15	17	14	35	300
1900	21	17	19	14	29	266
1905	20	19	20	15	26	251
1910	19	21	23	15	22	236
1915	18	22	25	15	20	225
1920	15	22	29	16	18	222
1925	13	24	33	16	14	208
1930	12	26	38	14	10	195
1935	10	29	41	12	8	189
1940	9	27	45	12	6	187
1945	8	24	49	13	6	188
1950	8	20	52	15	5	194
1955	7	21	52	15	5	194
1960	9	20	49	16	6	197
1965	10	22	46	15	7	192
1970 min.	18	28	36	13	5	168
1970 max.	11	27	41	15	6	184

26. Termékenység kohorszontként iskolai végzettség szerint
Cohort fertility by educational status

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyer- mek	Az átlag %-ában
	gyermeke született százalékban						
0-7 osztályt végzett							
1870	14	12	13	13	48	402	108
1875	13	10	14	13	50	409	108
1880	14	12	14	14	46	375	107
1885	15	13	16	15	41	342	107
1890	17	16	18	15	34	307	106
1895	17	16	19	15	33	289	108
1900	16	17	21	15	31	281	108
1905	16	20	23	15	26	261	108
1910	15	21	25	15	24	248	106
1915	14	21	27	16	22	244	110
1920	12	21	30	17	20	234	109
1925	11	21	34	18	16	231	113
1930	9	20	37	18	16	232	120
1935	8	18	37	18	19	248	132
1940	9	13	33	20	25	273	145
1945	13	10	25	20	32	292	153
1950	19	10	19	17	35	295	152
1955	20	11	19	18	32	276	142
1960	21	11	15	17	36	286	145
8 osztályt végzett							
1870	19	21	22	14	24	248	67
1875	24	19	19	15	23	218	57
1880	28	20	20	14	18	196	56
1885	32	20	22	13	13	168	53
1890	36	22	21	11	10	144	50
1895	39	25	21	9	6	127	47
1900	40	25	20	8	7	123	47
1905	37	25	22	9	7	130	54
1910	31	26	25	11	7	146	63
1915	24	26	28	13	9	166	75
1920	19	28	33	13	7	168	79
1925	14	28	37	13	8	174	85
1930	10	29	42	13	6	180	93
1935	7	29	46	13	5	181	96
1940	6	24	49	14	7	192	102
1945	5	19	51	19	6	210	110
1950	6	17	52	18	7	207	107
1955	6	18	52	18	6	204	105
1960	6	18	49	19	8	209	106

26/a Termékenység kohorszonként iskolai végzettség szerint (folytatás)
 Cohort fertility by educational status (continuation)

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyermek	Az átlag %-ában
	gyermek született százalékban						
Középiskolát végzett							
1870	35	26	13	11	15	181	49
1875	35	22	16	11	16	176	46
1880	42	15	17	12	14	151	43
1885	41	19	20	10	10	141	44
1890	45	20	20	9	6	116	40
1895	45	22	19	8	6	110	41
1900	44	24	20	8	4	111	43
1905	43	22	21	9	5	116	48
1910	36	22	23	12	7	138	59
1915	29	23	27	13	8	153	69
1920	25	27	31	12	5	147	69
1925	23	33	33	9	2	139	68
1930	18	38	36	7	1	139	72
1935	13	38	41	6	2	142	76
1940	11	32	47	8	2	157	84
1945	6	26	55	10	3	177	93
1950	9	24	56	10	1	172	89
1955	8	25	55	10	2	173	89
1960	9	22	53	14	2	176	89
Felsőfokú végzettségű							
1870	50	20	10	10	10	80	22
1875	43	23	10	13	11	130	34
1880	48	17	17	13	5	117	34
1885	50	20	19	6	5	101	32
1890	55	18	17	5	5	83	29
1895	56	20	16	5	3	78	29
1900	54	19	15	7	5	90	35
1905	50	18	17	9	6	106	43
1910	43	18	22	11	6	122	52
1915	35	21	26	11	7	138	62
1920	32	25	28	10	5	133	62
1925	27	31	33	8	1	131	64
1930	22	34	36	7	1	136	70
1935	19	34	39	6	2	132	70
1940	16	29	45	8	2	150	80
1945	12	26	51	9	2	166	87
1950	13	25	50	10	2	163	83
1955	11	24	52	11	2	169	87
1960	12	24	51	12	1	170	86

27. Termékenység kohorszonként társadalmi-foglalkozási csoport szerint
 Cohort fertility by social-occupational groups

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyermek	Az átlag %-ában
	gyermek született százalékban						

Mezőgazdasági fizikai

1870	6	12	13	11	58	450	121
1875	8	9	14	14	55	452	119
1880	8	10	14	15	53	419	120
1885	9	11	16	15	49	383	120
1890	11	13	18	16	42	347	120
1895	12	14	19	16	39	331	124
1900	12	15	21	17	35	318	122
1905	12	17	23	17	31	297	123
1910	11	18	25	17	29	281	121
1915	11	19	26	18	26	272	123
1920	10	19	30	19	22	252	118
1925	10	19	34	19	18	237	116
1930	8	19	39	18	16	233	120
1935	6	18	43	18	15	233	124
1940	5	16	44	20	15	239	127
1945	5	14	42	22	17	251	131
1950	5	14	46	22	13	238	123
1955	5	14	46	22	13	234	121
1960	5	14	44	24	16	260	120

Nem mezőgazdasági fizikai

1870	19	13	12	13	43	375	101
1875	19	11	14	12	44	364	96
1880	22	13	13	12	40	328	94
1885	22	14	15	13	36	298	93
1890	23	17	17	13	30	263	91
1895	24	18	19	13	26	243	91
1900	23	20	20	14	23	238	92
1905	22	22	22	13	21	225	93
1910	19	23	24	14	20	221	95
1915	17	23	27	15	18	222	100
1920	14	23	31	16	16	218	102
1925	13	23	35	16	13	209	102
1930	10	25	40	15	10	206	106
1935	7	25	44	15	9	204	109
1940	7	23	47	15	8	203	108
1945	6	18	51	17	8	209	109
1950	6	18	51	18	7	208	107
1955	6	18	52	17	7	204	105
1960	7	19	48	18	8	207	106

27/a Termékenység kohorszonként társadalmi-foglalkozási csoport szerint
(folytatás)

Cohort fertility by social-occupational groups (continuation)

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyer- mek	Az átlag %-ában
	gyermeke született százalékban						

Szellemi (közép- és alapfokú végzettséggel)

1870	22	17	19	14	18	270	73
1875	17	17	17	16	33	295	78
1880	22	17	20	14	27	253	72
1885	25	18	21	14	22	220	69
1890	29	21	22	13	15	185	64
1895	32	24	21	11	12	159	59
1900	34	24	22	10	10	149	57
1905	33	25	22	10	10	147	61
1910	30	25	25	12	8	151	65
1915	25	26	28	13	8	160	72
1920	20	28	32	13	7	162	76
1925	19	32	35	10	4	150	74
1930	15	37	38	8	2	148	76
1935	12	38	42	7	1	149	79
1940	11	33	47	7	2	157	84
1945	8	26	55	10	1	170	89
1950	9	24	55	10	2	172	89
1955	8	25	55	10	2	174	90
1960	8	25	52	12	3	176	89

Szellemi (felsőfokú végzettséggel)

1870	50	25	10	10	5	100	27
1875	43	25	11	11	10	129	34
1880	48	17	18	11	6	119	34
1885	50	21	19	6	4	100	31
1890	56	19	17	5	3	84	29
1895	56	21	17	5	1	79	31
1900	54	19	15	7	5	90	35
1905	50	19	17	10	4	105	43
1910	46	18	22	11	3	122	52
1915	35	21	26	11	7	138	62
1920	32	25	28	10	5	133	62
1925	23	31	34	9	3	141	69
1930	20	33	38	7	2	142	73
1935	19	33	39	7	2	141	75
1940	16	28	46	9	1	151	80
1945	13	25	51	10	1	164	86
1950	11	24	53	10	2	167	86
1955	10	24	53	11	2	172	89
1960	11	24	51	12	2	172	87

28. Termékenység kohorszonként lakóhely szerint
Cohort fertility by the place of residence

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyer- mek	Az átlag %-ában
	gyermek született százalékban						
Budapest							
1870	22	19	17	15	27	276	74
1875	20	16	18	14	32	283	74
1880	23	17	19	14	27	257	74
1885	26	20	20	13	21	221	69
1890	29	22	20	12	17	187	65
1895	33	25	20	10	12	162	60
1900	34	27	20	9	10	149	57
1905	33	29	21	9	8	142	59
1910	30	29	23	10	8	144	62
1915	26	29	26	11	8	150	68
1920	22	31	29	11	7	152	71
1925	22	35	31	9	3	143	70
1930	18	40	32	7	3	141	73
1935	16	43	32	6	3	139	74
1940	15	37	38	7	3	147	78
1945	12	32	44	9	3	161	84
1950	13	29	45	10	3	161	83
1955	13	30	44	10	3	163	84
1960	16	31	39	11	3	157	80
Városok							
1870	17	11	13	13	46	392	106
1875	15	11	12	13	49	398	105
1880	18	12	14	13	43	350	100
1885	19	14	16	15	36	316	99
1890	20	16	18	14	32	282	98
1895	22	17	19	14	28	260	97
1900	21	18	21	14	26	251	97
1905	21	20	23	14	22	235	97
1910	19	21	25	15	20	226	97
1915	17	21	27	16	19	222	100
1920	15	22	31	17	15	213	100
1925	14	24	36	15	11	198	97
1930	10	27	40	14	9	193	99
1935	8	29	45	12	6	187	99
1940	8	26	49	12	5	186	99
1945	7	21	54	13	5	190	99
1950	7	20	55	14	4	190	98
1955	7	21	54	14	4	188	97
1960	7	22	51	15	5	190	96

28/a Termékenység kohorszónként lakóhely szerint (folytatás)
 Cohort fertility by the place of residence (continuation)

Születési év	0	1	2	3	4	Száz nőre jut gyer- mek	Az átlag %-ában
	gyermek született százalékban						
Községek							
1870	11	13	13	10	53	423	114
1875	11	9	14	14	52	425	112
1880	12	11	13	14	50	399	114
1885	12	11	16	15	46	370	116
1890	13	13	17	15	42	337	117
1895	13	13	19	16	39	322	120
1900	13	15	21	17	34	310	119
1905	13	17	23	17	30	290	120
1910	12	19	25	17	27	273	117
1915	11	19	27	18	25	262	118
1920	11	20	31	18	20	245	114
1925	10	20	36	18	16	228	112
1930	8	21	41	17	13	220	113
1935	6	22	46	16	10	215	114
1940	6	20	49	16	9	212	113
1945	6	17	51	17	9	214	112
1950	6	16	52	18	8	211	109
1955	6	16	53	17	8	209	108
1960	6	17	50	18	9	215	109

FIGYELŐ

RÖVID ÁTTEKINTÉS PROF. EM. DR. KOVACSICS JÓZSEF SZAKIRODALMI MUNKÁSSÁGÁRÓL

„Alkotás a társadalomtudományok határán” – e címmel jelent meg 2001-ben az a tanulmánykötet, melyben *Dr. Kovacsics József* emeritus professzort, az ELTE Állam- és Jogtudományi kara tanárát, a Központi Statisztikai Hivatal főtanácsosát nyolcvanadik születésnapján köszöntötték pályatársai, egykori tanítványai. A cím jól jellemzi a tudós professzor kimagasló tudományos tevékenységét, melynek eredményeként a múlt század második felétől kezdődő időszakban – egészen tavaly bekövetkezett elhunytáig – több tudományterületen is maradandó értékeket hozott létre. Erről tanúskodhat munkásságának áttekintése is, melyet könyvtárosként, statisztikusként, jogi, műegyetemi hallgatókat és rendőrtisztai főiskolásokat oktatóként, valamint helytörténeti kutatóként végzett.

Oktatói pályája során tizenkét tankönyv összeállításában vett részt, valamint nyolc egyetemi jegyzettel is gazdagította a felsőoktatás tananyagát. Előbbiekből hét, utóbbiakból pedig kettő másokkal közösen készült. Ezek mellett tizenhét tudományos könyvet írt, kilencet társszerzőkkel. E könyvek közül tizenegy lexikális szerkezetben közöl anyagot hazánk településeiről, nyolc mű pedig része annak a mai magyarországi megyéket bemutató sorozatnak, amelynek szerkesztői munkáit ő végezte, s amelynek bevezető ismertető fejezetét is ő vetette papírra. Ezen túl tizenkilencre tehető a szerkesztésében megjelent különféle könyvek száma, melyek közül egy német nyelvű. Kilenc száma jelent meg annak a francia-német-angol periodikának, melyet szintén ő szerkesztett, ezek némelyikében helyet kapott egy-egy saját cikke is.

Pályafutása során százharmincegy magyar és hatvanhat idegen nyelvű tanulmánya jelent meg főként francia, német és angol nyelven, ebből 7 társszerzővel készült. Ezen túl kilenc könyv ismertetésére is vállalkozott.

Műveinek kiadása – azok témájából eredően – túlnyomórészt a Tankönyvkiadóhoz, az Akadémiai kiadóhoz, egyetemi kiadókhöz, a statisztikai, jogi, belügyi és más államigazgatási intézményekhez, illetve azok szakfolyóirataihoz (pl. e folyóirathoz) kötődik elsősorban. Emellett egyes cikkei gazdagították napilapok, valamint könyvtáros, történettudományi, földrajzi, számítógép-tudományi, szak- és ismeretterjesztő folyóiratok hasábjait is.

Kovacsics Józsefnek a tudományos kérdésekhez való alkotói, kutatói hozzáállását a komplex látásmód jellemezte. Ebből adódóan az általa létrehozott irodalom tárgy körök szerint sorra véve különféle megközelítésekben is csak átfedésekkel csoportosítható, de az megállapítható, hogy a táblázatban felsoroltak a legjellemzőbbek (egy-egy művet besorolva minden olyan témába, amelyet érdemben érint, azok oldalterjedelmét a majd 22 ezret kitevő összes oldalszámhoz viszonyítva, a nagyságrendeket jellemző kerekített adatokkal):

A tárgykör		A megjelent publikációk száma, db	
megnevezése	aránya százalékban	itthon	külföldön
Történeti demográfia, történeti statisztika	56	97	15
Statisztika, demográfia, településdemográfia, településstatisztika, lakásstatisztika, igazságügyi-, kriminálstatisztika, statisztikatörténet	25	72	17
Helytörténet, helységnévtörténet, urbanisztika	37	37	4
Szervezéstudomány, munka-, igazgatás- és információszervezés; államigazgatás	17	68	4
Informatika (számítástechnika), jogi informatika	12	19	7
Tudomány- és oktatásemélet, illetve -szervezés, könyvtártudomány	2	19	3

Az életmű ilyen kvantitatív megközelítésű jellemzése is alátámasztja azt a tudományos közéletben mintegy általánosan elfogadott véleményt, hogy *Kovacsics* professzor tevékenységének legkiemelkedőbb eredményei a történeti demográfia és a történeti statisztika szakterületeihez köthetők, mintegy külön fejezetet nyitva a magyar tudománytörténetben, mindamellett, hogy a szerző további szakterületeken végzett munkássága önmagában is jelentős. Hozzátehető még e megállapításhoz, hogy a helytörténeti kötetek és tanulmányok is túlnyomórészt történeti demográfiai jellegűek.

1957-ben jelent meg szerkesztésében „A Történeti Statisztika forrásai” c. kötet, 1963-ban a „Magyarország történeti demográfiája”. Mindkét mű létrejötte olyan felismeréseken alapul, amelyek *Kovacsics József* tudományszervezői kvalitásait jellemzik.

Kutatásai során tanulmányozva a történeti statisztika kérdéseit, válaszait, kiformálódott az a későbbiekben is állhatatosan képviselt véleménye, hogy a történeti források kritikai feltárása, több forrás összehasonlító elemzése és lehetőleg minél több fellelhető forrás bevonása egy adott téma kidolgozása során elsődleges feltétele az eredményességnek. Ehhez szükség van az írásos források számbavételére, azok értékelésére a felhasználhatóság szempontjából és hozzáférhetőségük ismeretére. Az elsőként említett mű ezt célozva és tárgyalva egy olyan kézikönyvként került be a tudományos életbe, amelyet napjainkig az alapl művek között tartanak számon.

Másik felismerése a hazánk népességtörténetét tárgyaló kutatásokkal kapcsolatban fogalmazódott meg az ötvenes években, testet öltve a másodikként említett 1963-as kötetben: a különböző történeti korszakokra és eltérő földrajzi területekre vonatkozó kutatási eredmények együttes értékelése, a különböző szakterületekről e témába „érkező” kutatók véleményének, kutatási módszerének megismerése, szembesítése és összevetése révén olyan fórum alakulhat ki, amely termékenyítőleg hat abban a folyamatban, amelynek végső, távlati célja a Kárpát-medence térségében a demográfiai folyamatok átfogó, de egyben minél részletesebb feltárása a Honfoglalástól kezdődően. Ennek szellemében került megszerkesztésre a „Magyarország történeti demográfiája”, megszólaltatva a témában kompetens szakembereket. Azonos címmel ugyancsak ezt célozta a közben eltelt negyven év újabb kutatásait is felhasználva az ezredfordulón megjelent „Millecentenáriumi előadások”-at tartalmazó kötet is.

Megemlítendő, hogy a népességtörténeti kérdések taglalása során a szerző mindig külön gondot fordított az éppen górcső alá vett térségben a magyarsággal együtt élő más nemzetiségek viszonyainak tárgyalására is. E gondolat jegyében fogant az az általa szerkesztett kiadvány is, amely az 1992-ben lezajlott nemzetiségi statisztikai konferencia előadásait adja közre. Ez tárgyalja a Kárpát-medence magyarságának és a hazai kisebbségeknek huszadik századi lélekszámát, valamint az azt befolyásoló tényezőket. Az ülésorozat a térség országai által elfogadott, a nemzetiségi statisztikában való együttműködésre vonatkozó határozatok elfogadásával zárult, mely kötelezettségvállalások szövege függelékként szerepel a műben.

Az előbb említett távlati elképzelést is szolgálják Kovacsics professzornak a történeti demográfiai, de ugyanakkor hely- és helynévtörténeti vonatkozásban is legsajátosabb, hazai viszonylatban műfajteremtő vállalkozásának, a helytörténeti lexikonoknak, majd későbbiekben annak leegyszerűsített, de legfőbb tartalmi elemeit megtartó változatának, a történeti statisztikai helységnévtárnak többnyire vaskos kötetei. 1964-ben jelent meg Veszprém megye helytörténeti lexikona, a második kötete 1988-ban látott napvilágot, más megyék és városkörnyékek is feldolgozásra és részben publikálásra kerültek, 2001-ben pedig a Baranya megyei népességtörténeti lexikon volt a kutató életének utolsó nagyobb lélegzetű alkotása. A történeti statisztikai helységnévtárak a mai országhatáron túl is megjelentek. E lexikonok lényege röviden abban foglalható össze, hogy a munkában sorozatszerkesztőként, de szerzőként is részt vállaló Kovacsics professzor több tudományterület képviselőinek munkáját – így történészek, helytörténészek, geográfusok, nyelvészek, levéltárosok, statisztikusok, közigazgatási szakemberek ez irányú kutatómunkáját – irányítva a honismereti irodalmat olyan kézikönyvekkel gazdagította, amelyek az alábbi, gyakran forrásértékű adatokat adják közre településenként:

- helységnévtörténet (az 1898–1912 között országosan végbement helynévtörzskönyvezést is feldolgozva) a megtelepüléstől kezdődően, lakott külterületek névállománya;
- népességtörténet, nemzetiségi viszonyok alakulása;
- birtokviszonyok alakulása, közigazgatás-történet (megye-, vagy városkörnyéki szinten is).

Sokoldalú lexikális adattartalmuk, hasznos, máshol nem, vagy csak nehezen fellelhető információk révén e sorozatok számos tudományág kutatóinak, valamint a közigazgatásban dolgozóknak is sok esetben nyújtanak segítséget. E mellett a hely- és népességtörténettel foglalkozók számára módszertani iránymutatásul is szolgálhatnak.

A történeti statisztika terén kifejtett irodalmi tevékenységét vizsgálva szintén ide kívánkozik a megemlítése annak a sorozatnak, amelyet a KSH könyvtárának igazgatójaként Történeti Statisztikai Közlemények címmel indított útjára még az ötvenes években. A külföldön már korábban létező folyóiratok példáját hasznosítva, idegen nyelvű fórumként pedig az angolra, franciára és németre fordított cikkeket közreadó „Review of Historical Demography” periodika arról a szintén említésre méltó elgondolásról tanúskodik, hogy a honi történeti statisztika művelésének eseményeiről érdemes és fontos hírt adni hazánkon kívül is.

A folyamatok, jelenségek közti összefüggések felismerésére és láttatására irányuló képességét már az 1950-es években kamatoztatta, amikor érdeklődése homlokterébe

került a községek, városok és az ott élő népesség fejlődésének problematikája. Munkásságára más eredmények mellett a Statisztikai Szemlében „Közigazgatás és népesség” címen e tárgyban megjelent tanulmánya is felhívta az akkori megyereform döntéshozóinak figyelmét, így településdemográfiai szakértőként vehetett részt e ma már történelmi horderejűnek számító eseményben.

A professzor nevéhez (is) fűződő tankönyvek elsősorban a statisztikai oktatást szolgálják, ezek közül az 1974-ben megjelent és további három kiadást megért tankönyvéért nívódíjat vehetett át. A napjaink demográfusképzését szolgáló 1996-ban készült Demográfia tankönyvben is több fejezet szerzője volt. Az 1954-ben megjelent „Város és községstatisztika”, az 1961-es, *Hoóz István* professzorral közösen írt „Igazságügyi statisztika”, az 1970-es „Bevezetés a szervezéstudományba”, az 1977-es „A közigazgatás statisztikája és organometriája” c. tankönyvek mind egy-egy olyan tudományterületbe nyújtanak betekintést, melynek megteremtésében *Kovacsics* professzor érdemei elvülhetetlenek.

Így azon elsők között volt, akik felismerve jelentőségét, szorgalmazták a számítástechnika vívmányainak kihasználását a jogi és a közigazgatási képzésben, kutatásban és gyakorlatban. De a történelmi demográfia területén szerzett érdemei mellett legfontosabb és legáltalánosabb felismerései a közigazgatásnak az igazgatás- és szervezéstudományi (és egyben statisztikai) szemléletű megreformálásával függenek össze.

Kandidátusi disszertációját „Államtudomány és statisztika” címmel készítette. Az állam- és jogtudományok doktora tudományos fokozatot pedig a közigazgatási munka hatékonyságának gyakorlati példára épülő elemzésével érte el. Erről szóló 1972-ben készült értekezésének címe „A tanácsi munka hatékonyságának mérése”. Ezt 1980-ban átdolgozott formában „Bevezetés az államigazgatási informatikába” néven könyvként is közreadták. Ide vonatkozó kutatásaiban nyomon követte a hivatali ügyiratmozgásokat, majd azokat folyamatábrán, az általa kidolgozott gráfokon szemléltetve kritikailag értékelte és modellezte az egyes ügyfajták ügyintézési típusait, felhívta a figyelmet az ésszerűsítés lehetőségeire. Esetenként az adminisztratív eljárások meglepő elmaradottságát, hiányait és logikátlanosságát feltáró észrevételeivel és javaslataival széles körben hozzájárult a közigazgatás folyamatainak és szervezetszerkezetének racionalizálását célzó törekvések érvrendszerének kiépítéséhez, majd a reformok gyakorlati véghezviteléhez. Az építési beruházások engedélyezési ügymenetének részvizsgálatai például alapját adták annak a ma is érvényben lévő rendelkezésnek, miszerint az építési hatóság folytatja le az engedélyezési eljárást, a többi érintett szakhatóság pedig záros határidőn belül köteles állásfoglalását részére beküldeni.

Végül – bár nem a megjelent írásaira vonatkozik – szakirodalmi tevékenységének részeként említést érdemel, hogy a KSH Könyvtár igazgatójaként az 1950-es években annak köteles példány jogú országos szakkönyvtárrá fejlesztését véghezvitte. Akkorra tehető a Könyvtár nagy statisztikusok bibliográfiáját közreadó sorozatának, valamint a Statisztikai Szemle külföldi szakirodalmi gyűjteményének elindulása is.

Kígyósi Attila

**A MAGYAR STATISZTIKAI TÁRSASÁG DEMOGRÁFIAI
SZAKOSZTÁLYÁNAK SZAKMAI ÜLÉSSEL EGYBEKÖTÖTT
TISZTÚJÍTÓ KÖZGYŰLÉSE**

A rendezvény 2004. május 24-én hétfőn Budapesten a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetben zajlott le.

A Szakmai programot a Szakosztályba az elmúlt három évben belépett új tagok előadásai képezték. *Földházi Erzsébet* „Válás Magyarországon (múlt-jelen-jövő)” című előadása nyitotta meg a sort, melyben a jelenség dinamikájának bemutatásán túl a válás okaira és következményeire is prezentáció tárgyát képezte. A második előadó *Gödri Irén* volt „A bevándorlók munkaerő-piaci helyzete és társas kapcsolatai” címmel. Mondandójának egyik igen lényeges eleme az volt, hogy – kutatásai szerint – a bevándorlók nem alkotnak marginális réteget a magyar társadalomban. *Kapitány Balázs* a „Tartós házasságok (német-magyar összehasonlítás)” című előadásában bevalottan nem találta meg a tartós házasságok általános receptjét, azonban az életút-szemléletben kifejtett gondolatai nagy tetszést arattak a hallgatóság körében. Az előadásokat követő hozzászólások túlnyomórészt módszertani jellegűek voltak és tetten érhető volt a tapasztalt demográfusok segítő szándéka a fiatal kollégák továbbfejlődése érdekében.

A konferencia második egysége *Spéder Zsolt* leköszönő szakosztályelnök beszámolója volt a Demográfiai Szakosztály elmúlt 3 évi munkájáról. Megállapította, hogy az előző ciklus folyamán a kitűzött stratégiai célokat sikerült megvalósítani. A szakmai közélet élénkítése a társszakmákban pályakezdő fiatalok és középkorúak belépésével valósult meg. A tényleges taglétszám – vagyis a tagdíjat fizetők száma – a 2002. évig 95–105 fő között stabilizálódott és azóta enyhén tovább növekedett. A tisztújítás idején a taglétszám 113 fő volt. Kifejtette, hogy nem látja célszerűnek a taglétszám további jelentős növelését, mert a létszám már elérte azt a kritikus tömeget, amikor hatékony szakmai munka folyhat. Mindez nem jelenti azt, hogy ne várna új tagokat a szakosztályba. Az információ-áramlást, továbbá eredeti gondolatok, elképzelések közkinccsé tételének elősegítését állandó feladatunknak tekintjük – fejtette ki. A 2000. évtől a *Demográfia* című folyóiratot illetménylapként kapják meg az arra igényt tartó szakosztály-tagok. A 2001. évtől szintén illetménylapként kapják a Népeségtudományi Kutatóintézet megújult hírlevelét a „*Korfa*” című negyedévenként megjelenő, az aktuális demográfiai kérdésekről szóló kiadványt. A szakosztály fő tevékenysége a konferenciák és egyéb szakmai rendezvények szervezése és rendezése volt. Többek között neves külföldi professzorok tartottak előadást és kaptak lehetőséget nem minden esetben konvencionális nézeteik kifejtésére. Az saját rendezvények mellett önálló szekcióval szerepelt a Szakosztály a Társaság 2002. évi balatonfüredi konferenciáján, továbbá a társ-szakosztályok közül a Társadalomstatisztikai Szakosztállyal közös szimpozionokat rendeztek, arra törekedve, hogy a legaktuálisabb demográfiai problémák folyamatosan a közéleti kérdések között szerepeljenek. A Szakosztály elnöke külön kiemelte a legutolsó rendezvényt, mely során a napjainkban végleges formába fejlődő népesedéspolitikai kormánykonceptiót vitatták meg. A jelenlévő tagság egyhangúlag fogadta el az elnöki beszámolót.

Az összejövetel harmadik nagy egysége a tisztújítás végső fázisának lebonyolítása volt, tehát a Szakosztály elnökének, alelnökeinek és titkárnak megválasztása. A Jelölő Bizottság elnöke *Szűcs Zoltán*, a bizottság tagjai *Ulm Gyula* és *Óri Péter* voltak. A szakosztály tagsága ajánlásainak összegyűjtése után véglegesítették a tisztségviselői posztokra jelöltek személyét, akiket a közgyűlés választott meg. A választás eredményeképpen a szakosztályelnöke *Dr. Spéder Zsolt*, alelnöke *Kamarás Ferenc* és *Dr. Elekes Zsuzsanna*, titkára *Dr. Illés Sándor* lett a következő három éves időtartamra.

Illés Sándor

KÖNYVISMERTETÉS

BECSEI JÓZSEF: Népségsféldrajz. Ipszilon Kiadó, Békéscsaba, 2004, 360 p.

Igényes küllemű és művés kivitelű könyv kerül az Olvasó kezébe *Becsei* professzor műve olvasásakor. A formával a tartalom is összhangban van, hiszen *Sárfalvi Béla*, *Tóth József*, *Eke Pálné*, *Langerné Rédei Mária*, *Dövényi Zoltán* és *Kovács Zoltán* hasonló tárgyú munkáit követően valódi újdonsággal rukkolt elő a szerző. Előjáróban meg kell említeni, hogy szokatlanul széles tematikával lépett túl a hagyományos értelemben vett népségsféldrajzi kereteken. A társtudományok korszerű eredményeit igen nagymértékben építette be az egykori emberféldrajzi megközelítésmódból eredeztethető a jelenkori népségsféldrajzi gondolatvilágba.

A könyv tárgyának – nevezetesen a népségsféldrajznak – meghatározásáig (a harmadik fejezetig), hozzátétőlegesen félszáz oldalt kell várnunk. Ezt megelőzően a féldrajztudomány és azon belül is a társadalomféldrajz általános kérdéseivel foglalkozott a szerző. Ezzel a megoldással vélhetően a geográfiában kevésbé jártas közönség igényeit kívánta szolgálni és egyfajta tudomány-rendszertani bevezetésnek is tekinthető az első két egység. Gyakorlatilag a harmadik fejezettel is kezdődhetett volna a szűk szakmai közönségnek szóló könyv, hiszen a tárgy és a feladatok meghatározása e helyen történt meg. A negyedik fejezetben, a népségsféldrajz történeti fejlődését mutatta be és helyezte el e tudományszakágat a féldrajztudományon belül. Az ötödik fejezetben újra általános, a természet és a társadalom kölcsönhatásaira vonatkozó, kérdések taglalását látja szükségesnek a szerző, hogy azután rátérhessen az emberiség eredetének és elterjedésének bemutatására. A hetedik fejezetben a világ népségsféldrajz történeti alakulását vázolja, beépítve a szövegbe néhány alapvető demográfiai fogalom és elmélet ismertetését. *Malthus* tanai és az első demográfiai elmélet bemutatása után hiányérzetünk támadt a tekintetben, hogy az első demográfiai átmenet elméletét kiegészítő, továbbfejlesztő második demográfiai elméletről még megemlítés szintjén sem esik szó. A nyolcadik „A Föld és az emberiség” című fejezet, a fenntartható fejlődés gondolatát állítva a vizsgálódás centrumába, újra üdítő kitekintés populáció tágabb környezetére. A kilencedik fejezetben már elvitathatatlanul a szűk értelemben vett népségsféldrajzi kérdések és problematikák kibontása kezdődik el a népségsféldrajz területi elhelyezkedésének elemzésével. A népsűrűség és az urbanizáció tárgyalása során e fejezetben is megfigyelhető az egész könyvre is jellemző deduktív tárgyalásmód, vagyis hogy az általánostól az egyes

felé, a globális és kontinentális jellemvonások bemutatása után szűkebb hazánk, Magyarország viszonyainak analízise következik. A tizedik fejezet célja a populáció különböző ismérvek szerinti szerkezetének tárgyalása. A kor, nem, gazdasági aktivitás, iskolai végzettség szerinti struktúra tárgyalását követi a családi állapot szerinti statikus megoszlás és az azt kialakító házasságkötési mozgalom folyamatainak, egy önálló alfejezetet igénylő részletes bemutatása. Akár két önálló fejezet formájában szerepelhetne továbbá a könyvben két további demográfiai alapfolyamat, a termékenység és a halandóság térbeliségének kifejtése is.¹ Ehelyett az elmúlt évtizedben jelentős fejlődést felmutató etnikai és vallásföldrajz új eredményei kerültek a könyvbe a tizedik fejezet, vagyis a népesség struktúrája tárgyalásának egyenes folytatásaként. A népességi folyamatok dinamikájának bemutatását a vándormozgalom utolsó (13.) fejezetként való megjelenése illusztrálja. E fejezet igen nagy erénye, hogy a térbeli mobilitási folyamatok teljes körét igyekszik felölelni a valóságos kép kialakítása érdekében. Szó van a nemzetközi vándorlásról, belföldi vándorlásról, településen belüli költözésről és ingázásról is. Mint minden első kiadásban megjelent könyvben apróbb stilisztikai, szerkesztési hiányosságok ehelyütt is előfordulnak. Ezen utóbbiak közül a zárójelben levő magyarázó szövegnek a karakterméret csökkentése nélküli dőlt betűs szedése szerepel igen gyakran. Ez kissé zavaró lehet az Olvasó számára, hiszen a kiemeléssel a tényleges jelentőségénél nagyobb ruházzuk fel az adott szövegrészt. A könyvet 56 táblázat és 98 ábra (ebből 17 színes) teszi informatívvá, kiegészítve és illusztrálva a kiemelésre szánt tényeket és összefüggéseket.

Mindent egybevetve, egy kitűnő könyvet írt *Becsei József* professzor, melyet nem csak a geográfus és más szakos egyetemi hallgatók forgathatnak haszonnal, hanem a téma iránt fogékony nagyközönség érdeklődésére is számot tarthat.

Illés Sándor

¹ A szerző menségére szolgál, hogy a nupcialitás, mortalitás, morbiditás és különösen a fertilitás területi rendjének kutatása a demográfia és a geográfia mostohán kezelt témái közé tartoznak. Megfelelő nagyságrendű és mélységű alap kutatások hiányában a szintézis alkotásának lehetősége sincs meg.

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

AVELLAR, S. – SMOCK, P. J.: *Has the price of motherhood declined over time? A cross-cohort comparison of the motherhood wage penalty.* (Csökkent-e az anyaság ára? Az anyák bérhátrányának kohorszok közti összehasonlítása.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/3. 597–607. p.

A nők gazdasági aktivitása legalább száz éve nő az Egyesült Államokban, és a folyamat az 1960-as évek óta felgyorsult. 1998-ban a hat évesnél fiatalabb gyermeket nevelő házas nők 71 százaléka dolgozott teljes vagy részmunkaidőben. Ugyanakkor kimutatható, hogy az anyák átlagbére alacsonyabb, mint a gyermektelen nőké. A szerzők a bérkülönbség időbeli alakulásának vizsgálatára vállalkoztak. A képzettség, tapasztalat és a munkaviszony hosszának hatását a vizsgálatukban kiszűrték. Két modellt alkalmaztak: a hagyományos legkisebb négyzetek módszerén alapuló modellt, valamint egy egyirányú rögzített hatás modellt. Utóbbi kiszűri a személyek közti nem mért, változatlan különbségek hatását, mint amilyen jelen esetben az anyák és a gyermektelen nők eltérő ambíciója/választása lehet. Az adatok két kohorszra vonatkoznak: az 1968-ban 14–24 éves nőkre és az 1979-ben 14–21 éves nőkre, akiktől az 1975 és 1985, illetve az 1986 és 1998 közti időszakról gyűjtöttek adatokat. Az első kohorsz hármezer, a második ötezer nőből állott.

A gyerekek számának növekedése gyerekenként 1–1,6 százalékkal csökkentette a nők munkabéret és időben (a két kohorsz között) nem lehetett szignifikáns változást kimutatni. A számok az egyéb tényezőket változatlanak véve érvényesek. A tapasztalattal (a munkaviszony hosszával) nőtt a nők bére, és a magasabb végzettségű nők többet kerestek, mint az alacsonyabb végzettségűek. A fekete nők helyzete rosszabb volt, mint a fehéreké. Időben ezek a különbségek sem változtak, egyedül a felsőfokú végzettségű nők javára mutató bérkülönbség nőtt észrevehetően.

Az anyák fizetése a vizsgált kohorszoknál 3,3–3,8 százalékkal maradt el a gyermektelen nőkéétől, és az időbeni változás ilyen megközelítésnél sem bizonyult szignifikánsnak. A bérek a munkában töltött évek során egy ideig emelkedtek. Az iskolai végzettség hatása a 16 évig vagy annál tovább tanuló nőknél volt jelentős. A házas családi állapot és az életkor hatása kohorszonként eltérően befolyásolta a nők fizetését.

A szerzők a várakozással ellentétben (lásd a nők magasabb iskolázottságát és a munkaadók diszkriminatív döntéseinek korlátozását) nem tapasztalták az anyák fizetésbeli elmaradásának csökkenését. Megállapításukat mindkét vizsgált kohorsz és mindkét alkalmazott modell megerősíti. Ráadásul mindez olyan időszakra vonatkozik, amikor a férfiak és a nők viselkedése a munkaerőpiacon egyre inkább hasonlóvá vált. A nők azon erőfeszítése is hatástalannak bizonyult, miszerint a terhesség alatt tovább dolgoztak, és a gyerek megszületése után hamarabb visszamentek dolgozni. A nemek közti egyenlőségről, az azonos előmeneteli lehetőségéről aligha lehet ezek után beszélni. Ami pozitívum az az, hogy a nők bérhátrányát kompenzálja az anyasági és gyerekevelési támo-

gatás széles körű elterjedése. A gyerekeket mint „közösségi javakat” (lásd későbbi munkaerő és adófizetők) a társadalom továbbra sem értékeli kellő módon.

Sz. K.

CARLSON, E. – MOURGOVA, M.: *Demographic consequences of social inequality in pregnancy outcomes.* (A társadalmi egyenlőtlenségek terhesség lefolyására gyakorolt hatásának demográfiai következményei.) *Genus*, 2003/3. 11–28. p.

A szerzők 1987 és 1991 között a Cseh Köztársaságban regisztrált 1,4 millió terhesség lefolyását (spontán és művi abortusz, illetve születés) vizsgálták tekintettel a nők társadalmi helyzetére. Mivel sok korai spontán vetélés nem kerül nyilvántartásra, a cikkben értékelt termékenység-kiesés erősen alábecsült értéket ad a magzati veszteségekről. A termékenység-kiesés értékelésére a szerzők a női népesség egy kedvező helyzetben levő csoportja terhessége idejének egy elveszületésre jutó átlagát hasonlítják össze a teljes női népesség hasonló értékével. Az előbbit előrendő célnak tekintve, a különbség jelenti az elkerülhető termékenység-kiesést. A kedvező helyzetben lévők a középfokú végzettségű férjezett nőket jelentik. (A felsőfokú végzettségűeket azért nem választották, mert náluk idősebb korban következik be a terhesség, mint ami a nők átlagára jellemző.) A szerzők tudatában vannak annak, hogy a teljes női népességnek ilyen értelemben kedvezőbb helyzetbe hozását nem lehet célként megjelölni, pusztán a demográfiai következmények mértékét kísérlik meg felmérni.

A középfokú végzettségű férjezett vagy egyedülálló nőknél kevesebb művi abortusz fordult elő, és a javukra mutató különbség a terhesség 10–12. hetében volt a legnagyobb. Az egyedülálló és az alacsonyabb végzettségű nők körében gyakoribb művi abortusszal ráadásul tovább is várnak. A spontán vetélést tekintve hasonlóak az eltérések. A kedvezőtlenebb társadalmi helyzetben levő nőknél gyakoribb spontán vetélés a terhesség második harmadában volt a legkifejezettebb. Az egyedülálló nők körében minden csoportnál gyakoribb volt a spontán vetélés, mint a férjezett nőknél.

A korszülés kockázata a közép- és felsőfokú végzettségű férjezett nőknél jóval kisebb, mint a többiekénél. A különbség a terhesség 25. és 35. hete között érzékelhető, majd a görbék egybefolynak. Más szóval a szüléssel kapcsolatos biológiai folyamatok ekkor már olyan mértékben meghatározók, ami felfedi a társadalmi egyenlőtlenségek hatását. (A közölt ábrák függőleges/gyakorisági tengelyén alkalmazott logaritmikusskála miatt erősen torlódnak a görbék, és nehezen érzékelhetők a különbségek.)

Az elmondottaknak a különböző vizsgált női népességcsoportokra és a teljes női népességre egyenként (művi és spontán abortusz, koraszülés) és a termékenységre egészében gyakorolt hatását iteratív eljárást alkalmazó modellben értékeli a szerzők. Összefoglaló megállapításuk szerint az előforduló terhességek egyharmadát kitevő csoportokban (egyedülálló nők és férjezett, alacsony végzettségű nők) a kockázati tényezők kikapcsolásával az összes elveszületések száma 20 százalékkal emelkedhetne. A másik oldalról nézve a dolgot: a társadalmi egyenlőtlenségek miatt ennyivel kevesebb volt az elveszületés, mint lehetett volna, ha nincsenek ilyen egyenlőtlenségek. Ami a termékenység-kiesés összetevőit illeti, meghatározó szerepe van a művi abortuszoknak, mivel az említett 20 százaléknak a háromnegyede ebből adódik. A mai helyzetet tekintve, a vizsgálat ideje óta a szerzők szerint a társadalmi egyenlőtlenségek aligha csök-

kentek a Cseh Köztársaságban az 1990-es évek során. A termékenységi arányt rendkívül alacsonynak minősítik, amin csak keveset változtathatna, ha megvalósulna az egyenlőtlenségek felszámolása.

Sz. K.

SHAW, C.: *2000-based national population projections for the United Kingdom and its constituent countries*. (A 2000. év adatain alapuló népesség-előreszámítás az Egyesült Királyságra és annak részeire.) *Population Trends*, 2002/1. 5–13. p.

Az 1998. évi adatokra épült népesség-előreszámítást felváltó mostani változat első sorban a 2025-ig terjedő időszak változásairól kíván képet adni, de esetenként távolabbra is tekint.

A teljes termékenységi arány az Egyesült Királyságban a 2000. évi 1,64-es értékről 2005-ig várhatóan 1,70-re csökken, majd 1,74-re emelkedik. (A korábbi előreszámítás ennél magasabb értéket tartalmazott.) Angliára és Walesre hasonló, Skóciára alacsonyabb, Észak-Írországra pedig magasabb értékek várhatók. Skóciában 2000-ben is alacsonyabb, míg Észak-Írországból magasabb volt a teljes termékenységi arány, mint az Egyesült Királyság egészét tekintve. Megjegyzendő, hogy 1980 óta a termékenység a népesség reprodukciójához szükséges 2,1-es érték alatt van.

A halandósági arány csökkenésére számítanak: 2025-ig éves átlagban 0,75 százalék lehet a csökkenés, a következő évtizedben, azaz 2035-ig ennek a felével lehet számolni. A születéskor várható átlagos élettartam az Egyesült Királyságban a férfiaknál a 2000. évi 76 évről 2025-re 79 évre, míg a nőknél a 81 év majd 83 évre emelkedik. Az élettartam növekedése lassuló tendenciájú. Angliára, Walesre és Észak-Írországra hasonló értékek, Skóciára 1–2 évvel rövidebb élettartam jellemző, illetve várható 2025-ig.

A nemzetközi vándorlás egyenlege várhatóan évi 135 ezer fölvel növeli a népességet. A bevándorlók döntően Angliában, és kisebb mértékben Walesben telepednek le, Skóciát és Észak-Írországot pedig gyakorlatilag nem érinti ez a folyamat. A vándorlási egyenleg 1982 óta pozitív, értéke viszont évenként erősen változott. Az előreszámításban szereplő értéktől is várhatók kisebb-nagyobb évenkénti eltérések.

Az Egyesült Királyság népessége a 2000. évi közel 60 millióról 2025-re 65 millióra emelkedhet. A növekedés kétharmada a bevándorlásból adódik. A népesség várhatóan 2040-ben 66 millióval csúcsot ér el, majd fokozatosan csökkenve 2070-re 64 millió lesz. A korcsoportonkénti számok alakulása a népesség előregedését vetíti előre. Az életkorra vonatkozó medián a 2000. évi 37 évről 2025-re 42 év fölé emelkedhet. A 16 éven aluliak száma 2011-ig csökken, majd állandósul. A munkavállalási korú népesség száma emelkedni fog, aminél a nyugdíjkorhatár tervezett emelését is figyelembe vették. (Jelenleg a férfiaknál 65, a nőknél 60 év a nyugdíjkorhatár, ami egységesen 65 év lesz.) A nyugdíjaskorúak száma 2011-ig várhatóan 11 százalékkal nő, ezt követően azonban már kisebb lesz a növekedés, tekintettel a női nyugdíjkorhatár akkora tervezett emelésére. 2025 után viszont újabb komoly növekedéssel lehet számolni. 2000-ben a 16 éven aluliak száma meghaladta a nyugdíjas korúakét, ami 2007-re megfordul.

A népesség korösszetételének megváltozása hatással lesz az eltartottsági arányra. 2000-ben 620 eltartott (gyerek + nyugdíjas) jutott 1000 munkaképes korúra, ami 2020-ra 570-re csökken (amikor teljes mértékben érvényesül a nők nyugdíjkorhatárának

megemlése). Ezután gyors növekedéssel lehet számolni, és 2035 körül 700 eltartott juthat 1000 munkaképes korúra. (Az 1970-es évek elején ennél magasabb is volt ez az érték, de akkor a gyerekek jelentették az eltartottak többségét.) Részletes adatok az interneten találhatóak: www.gad.gov.uk.

Sz. K.

DUSH, C. M. K. – COHAN, C. L. – AMATO, P. R.: *The relationship between cohabitation and marital quality and stability: Change across cohorts?* (Az együttélés kapcsolata a házasság minőségével és tartósságával: Változó kohorszok?) *Journal of Marriage and Family*, 2003/3. 539–549. p.

Az együttélés általánosan elterjedt az ipari társadalmakban. Az Egyesült Államokban 1965 és 1974 között házasságot kötöttek 10 százaléka élt együtt a partnerével a házasság előtt, míg az 1990 és 1994 között házasodottaknál ez az arány már 50 százalék felett volt. A 2000. évi népszámlálás adatai szerint 5,5 millió volt az együtt élő párok száma, ami a házaspárok számának kb. 10 százalékát teszi ki.

A vizsgálat véletlen alapon kiválasztott és telefonon felhívott háztartásokban a férj vagy a feleség kikérdezésén alapult. Két kohorsz vizsgálatára és összehasonlítására került sor: az 1991 és 1997, illetve az 1964 és 1980 között házasságot kötöttekről van szó, és a két mintát több szempontból is szűrték, hogy a kohorszok összehasonlíthatók legyenek. A vizsgálat független változói: a kohorsz és a házasság előtti együttélés. Független változók: a házasság adta boldogság (11 szempont alapján) és a házaspárok közti ütközések (4 szempont alapján). A csoportok közti különbséget a folytonos változóknál a legkisebb négyzeteken alapuló regresszióval, a kétértékű változóknál pedig a logisztikus regresszióval értékelték.

A későbbi kohorszban több volt a magasabb iskolázottságú és a magas jövedelmű személy, mint a korábbiakban. A házasság előtt már együtt élteknek nagyobb hányadánál a szülők elváltak, ők maguk a vizsgálat idején második vagy további házasságban éltek, és a közelmúltban nagyobb arányban vették igénybe a társadalmi juttatásokat. A kohorsz és az együttélés vonatkozásában nem lehetett szignifikáns kölcsönhatást kimutatni.

A házasság előtt már együtt éltek mindkét kohorszban kevésbé boldog házasságról és több ütközésről számoltak be azokhoz képest, akik mindjárt összeházasodtak. A különböző kohorshoz tartozás egyik vonatkozásban sem volt szignifikáns hatású. Tendenciaként megfigyelhető volt, hogy a feleség kevésbé volt boldog, mint a férj, az idősebbek között kevesebb volt az összeütközés, mint a fiatalabbaknál, a házasság időtartamának növekedésével pedig kevesebben mondták boldognak magukat.

A korábban együtt éltek házassága nagyobb arányban végződött válással a házasság első három évében, és ez a későbbi kohorsznál még kifejezettebben jelentkezett. A fiatalok között kisebb volt a válás esélye, mint az idősebbeknél. Pozitív kapcsolat mutatkozott a válás és a házasság időtartama, a házassági sorrend és a segélyezés igénybevétele között. Ugyanakkor negatív volt a kapcsolat a válás és az életkor között.

A szerzők végkövetkeztetése az, hogy a házasság előtti együttélésnek a későbbi házasságra gyakorolt és értelmezésük szerint kedvezőtlen hatása nem csökkent idővel, noha az együttélés egyre elterjedtebbé vált. A vizsgálat alapján nem erősíthető meg az

az elképzelés, miszerint az együttélés segítene a jobb párválasztásban, és lehetőséget nyújtana egymás jobb megismeréséhez, majd ily módon a jobb házassághoz.

Sz. K.

SOBOTKA, T. – ZEMAN, K. – KANTOROVÁ, V.: *Demographic shifts in the Czech Republic after 1989: A second demographic transition view.* (Demográfiai változások a Cseh Köztársaságban 1989 után: Második demográfiai átmenet?) *European Journal of Population*, 2003/2. 249–277. p.

Az 1989-es változásokat követően megindult a Cseh Köztársaságban a korábbi időszakra jellemző termékenység, reprodukció és családi élet változása. A termékenységi arány erősen csökkent, későbbre tolódott el az első gyermek megszületése, akár csak maga a házasságkötés, csökkent a házasságkötési arány, és nőtt a házasságon kívüli születések száma. Mindezek mögött az emberek napi életét érintő változások állnak: a demokratikus intézmények kialakítása és a piacgazdaságra való áttérés. A demográfusok az 1990-es évek közepe óta vitatják, hogy második demográfiai átmenetről van-e szó. Akik nem fogadják el az átmenetet, azok krízishelyzetre (lásd munkanélküliség, infláció, gazdasági válság, bizonytalanság) adott reakciót és nem szándékos változást látnak a folyamatok hátterében. A demográfiai átmenet lejátszódását vélők a fiatal korosztály értékrendjének és életstílusának (lásd szabad választás) változására mutatnak rá, amivel Nyugat-Európa demográfiai magatartását veszik át.

A szerzők áttekintik a második demográfiai átmenet különböző elméleti megközelítéseit: egymással összefüggő demográfiai változások, logikai sorrendben lejátszódó változások, magatartásbeli változás a kulturális és példakép-választás változásainak hatására. Magának a második demográfiai átmenetnek az elfogadása alapvető kérdésekben való egyetértésre jutást igényel(ne): Melyek a fő jellemzők? Újabb átmenet vagy csak az első meghosszabbítása? Mi lesz a zárószakasz? Közelednek-e egymáshoz demográfiaiilag az átmenet után az egyes országok?

Egymással összefüggő demográfiai változásokként értelmezve a második demográfiai átmenet az 1990-es évek első felében játszódott le a Cseh Köztársaságban. Későbbre tolódott a házasságkötés és az első gyermek megszületése, nőtt a válási arány, terjedt a fogamzásgátlók használata, kevesebben éltek házasságban, többen választották az együttélést, és ezzel összefüggésben nőtt a házasságon kívüli születések száma. Mindezen magatartásbeli/viselkedési változások alapján összefüggő demográfiai változásokként értelmezett második demográfiai átmenetről beszélhetünk. Mind a makroszintű változások (lásd a korábban jellemző demográfiai mutatók megváltozását), mind a mikroszinten megfigyelhető kép (lásd az életvitel többféle formájának megjelenését) ezt látszik megerősíteni.

A demográfiai változások hátterében az 1989 utáni gazdasági változások meghatározó szerepet játszhattak: utazási és új oktatási lehetőségek, karrierépítés, vállalkozás, állásválttatás, különféle szabadidős tevékenységek. Ezek közül a felsőfokú oktatást és a gazdasági visszaesést tekintik át a szerzők.

Összefoglalóan megállapítják, hogy az 1973 és 1977 között született kohorsz az 1990-es években egészen más demográfiai viselkedést mutatott, mint a korábbi kohorszok. Az újfajta viselkedés értelmezhető a második demográfiai átmenet lejátszó-

dásaként az országban. A demográfiai változások a cseh társadalom nyitottabbá válásával, az individualizmus és a fogyasztás felértékelődésével egyidőben következtek be.

Sz. K.

DORBRITZ, J. – PHILIPPOV, D.: Der Wandel in den Mustern der Familienbildung und der Ehescheidungen in den Reformstaaten Mittel- und Osteuropas – Die Folgen des Austausches der Wirtschafts- und Sozialordnung. (A családformációk és válsági szokások változása a közép- és kelet-európai reformországokban – A társadalmi és gazdasági rend változásának következményei.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2002/4. 427–463. p.

A rendszerváltás Közép- és Kelet-Európa országaiban átmenet egy központilag szervezett, állami tulajdonra épülő, zárt társadalomból egy nyitott, demokratikus és piacgazdaságra épülő társadalomba. Az egyének számára ez a szociális intézményrendszer teljes cseréjét jelenti. A tanulmány azt vizsgálja, hogy a családalapításban hogyan tükröződik ez a változás az egykori szocialista országokban.

A '90-es évek ökonomiai trendjei az átmenet első fázisát tekintve valamennyi posztszocialista országban mély szerkezeti válságot mutattak. Ezeknek az országoknak a lakossága széles körben került szembe az inflációval, a munkanélküliséggel, az elszegényedéssel, a képzés leértékelődésével. Gazdaságilag nehéz helyzetbe kerültek az emberek, és erre a születések számának visszaesésével reagáltak. Ezeknek az országoknak a népessége a demokráciáért, a szabadságért és a gazdasági reformokért magas szociális árat fizetett.

Mai perspektívából az átmeneti folyamatot öt fázisra lehet felosztani: az átmenet előtti fázis, a politikai összeomlás fázisa, a szerkezeti törés fázisa, a konszolidációs fázis és végül a fellendülés fázisa. Az átmenet kezdetén relatív magas születési színvonalat és a családalapításnak a '60-as évek óta tartó korai és kétgyermekes modelljét találjuk. Ezek a családpolitika, a stabil jövedelmi viszonyok, a család és a hivatás együttes vállalhatósága miatt voltak lehetségesek. 1991 és 1996 között azután a megszületett gyermekek száma történelmi mélypontra jutott. Megemelkedett a házasságon kívül született gyermekek aránya. Csaknem valamennyi országban magasabb lett az első házasságkötés életkora, és a gyermekvállalás időpontja is kitolódott.

Az egyes születési évfolyamok, az 1960 és 1980 között születettek különbözőképpen reagáltak a változásokra. Az 1967-ben születettek gyermekeinek száma alacsonyabb, mint az 1960-ban születetteké, az igazán nagy visszaesés azonban a 70-es években születetteknél tapasztalható.

A '90-es évek közepétől a gazdasági helyzet javulni kezdett, de a szülési gyakoriság nem változott. A gazdasági fellendülés nem vezetett a népesség nehéz szociális helyzetének megváltozásához. A krízist jelző infláció és munkanélküliség nem változott, a szociális biztonságot nem tudták javítani, a gyermekvállalás költségeit nem sikerült redukálni, és új családpolitikát sem sikerült megvalósítani. A családalapítás szociális rizikó maradt.

A válások gyakoriságát tekintve egy rendkívül differenciált képet kapunk. Az ökonomiai, szociális és jogi változások hatása a válásokra csak kevés országban és indirekt formában figyelhető meg. Jellegzetes helyzet jött létre az egykori NDK-ban: a születé-

sek és a házasságkötések száma éppúgy csökkent, mint a válásoké. Vagyis a keletnémetek családi státuszuk állandóságával próbálták a gyors és radikális szociális változásokat ellensúlyozni. A válások csökkenése azonban főként a nyugatnémet válási jog bevezetése miatt történhetett. Összességében a gazdasági és szociális változások nem alakítottak ki a volt szocialista országokban változásokat a válási magatartásban.

Összefoglalva az analízis eredményeit elmondhatjuk, hogy a házasság és az anyaság összetartozása megszűnt. Házasságon kívül élni és gyermeket sem vállalni – ez is gyakori magatartás. A kétgyermekes modell egygyermekessé vált. A családalapítás későbbi életkorra tolódott. Egyértelműen emelkedett a házasságon kívül született gyermekek száma. A nagyon alacsony szülési és házasságkötési gyakoriság jelenleg sem változik. Az, hogy ezekben az országokban egy egységes minta alakul-e ki, vagy különféle mintákat fognak követni, még nem ítéltető meg. A szocialista társadalmak felbomlásával individualizálódási és pluralizálódási tendenciák teremtődtek meg, amelyek a családalapítási magatartást hosszú távon meghatározhatják.

Sz. G. S.

BOES, S. – PFLAUMER, P.: *Ermittlung von Prognoseintervallen mit Hilfe von Monte-Carlo-Methoden. Ein Verfahren zur Beurteilung der Unsicherheit von Studienprognosen.* (Az előrejelzések bizonytalanságának kimutatása Monte-Carlo-módszer segítségével. Eljárás a diákok számára vonatkozó előrebecslések bizonytalanságának kimutatására.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2002/4. 465–491. p.

A diáklétszám előrejelzése a képzéstervezés érdeklődésének középpontjában áll a Német Szövetségi Köztársaságban. A '90-es évek kezdete óta az igények a főiskolát végzettek irányában megnöttek, a tanulmányokat kezdők száma pedig alacsony volt. Ráadásul a gyenge születési évfolyamok kerültek diákkorba. A főiskolák nem voltak abban a helyzetben, hogy az „új piac” igényeit kielégíthették volna. Az új évszázad kezdetének kedvezőtlen gazdasági helyzete ellenére feltehető, hogy a főiskolát végzettek kereslete tovább fog emelkedni. A tények és a nemzetközi összehasonlító tanulmányok egyértelmű eredményeképpen 2002-re ismét emelkedő számú főiskolát megkezdőt regisztráltak.

Németországban 1972 óta a kultuszminiszteri konferencia tesz közzé prognózisokat a tanulmányi magatartásról, a főiskolát kezdők, valamint a tanulmányokat folytatók, illetve befejezők számáról. A cikk áttekintést nyújt az 1972 óta kiadott prognózisokról. Mivel a tanulmányokat befejezők számításához alkalmazott tényezőket a konferencia nem változtatta, jelen cikk csak a tanulmányokat megkezdők és a tanulmányokat folytatók számával foglalkozik. Megvilágítja a konferencia eddigi prognózisait, tekintettel a találati pontosságra. Világossá válik, hogy a jövőbeli fejlődés a mindenkor legfrissebb tendenciák bázisán hogyan változik prognózisról prognózisra, és hogy ezek a változások a prognózisok találati biztonságára hogyan hatnak.

A konferencia modelljének status quójából és egy célvariánsból indul ki. A célvariáns meghatározásánál célértékeket alkalmaz. Felvetéseket használ fel kiegészítésképpen a felső és alsó határokról. A felső és alsó értékek használata lehetőség a prognózis sávzélességének megragadására. Ezt gyakran alkalmazza a demográfia.

A modellszámítás több bizonytalansági és befolyásoló tényezőt tekint kiindulási pontként. Az alapmodell nem változott lényegesen. Alapvető a tanulmányokra jogosultak előreszámítása, amely rendszeresen, mint a tartományi eredmények összefoglalása jelenik meg.

A legújabb prognózis a 2001-es kultuszminiszteri konferenciáé. Két különböző modellszámítást tartalmaz, amelyek az aktuális tanulmányi magatartás megfigyelésén, valamint a képzéspolitikai meghatározott célkitűzésein alapulnak. Mindkét modell különválasztva szemléli az új és régi szövetségi tartományok számait. A status quo előírásban a kiértékelt kvóták és faktorok az egész prognózis-időtartamra nézve állandónak tekintendők. A politikai célkitűzésen alapuló modellszámítás megnyilvánul a status quo variánsok felépítésében.

A prognózisok és különösen a bizonytalanságok megfigyeléséhez elengedhetetlen, hogy a befolyásoló változókhoz egy megosztó funkciót találjunk, amely az értékeket a prognózis-időtartam során megfelelően leírja. A konferencia régóta sáv szélességeket alkalmaz a különféle változókhoz, melyek egy felső és egy alsó határt adnak meg. Ezeknek a sáv szélességeknek alapján Monte-Carlo-szimuláció segítségével prognózisok és prognózisintervallumok fejleszthetők.

A vizsgálatok azt mutatják, hogy a bizonytalanságok a diákprognózisokban nagyon nagyok. A 2001-es és 2002-es évek aktuális számai, amelyek a maguk körében nagyon nagy visszaesést tükröztek a fejlődésben, csak nehezen voltak előre láthatók.

A bemutatott eljárás más megosztás-feltevésekkel variációkra használható, kínálkozik a lehetőség a megosztások sokaságának kombinációira. A gyakorlatban ezek a megosztások például különböző szakértők becsléseiből nyerhetők a jövőbeli fejlesztéshez. A jövő prognózisai számára úgy tűnik, lehetőség lesz az alapvető információk lehető legkorábbi feldolgozására, hogy a tendenciákat a leggyorsabban felismerhessék.

A fejlesztések analízise a hivatalos statisztika adatainak és további forrásoknak a felhasználásával nagyon hasznos lehet, így például a résztvevők kvóták a népesség egész spektrumára vonatkozó hallgatói életkorúak esetén.

Sz. G. S.

HAUG, S.: *Familie, soziales Kapital und soziale Integration. Zur Erklärung ethnischer Unterschiede in Partnerwahl und generativem Verhalten bei jungen Erwachsenen deutscher, italienischer und türkischer Abstammung.* (Család, társadalmi tőke és társadalmi integráció. Az etnikai eltérések magyarázata a német, olasz és török eredetű fiatalok társválasztási szokásaiban és reprodukciós magatartásában.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2002/4. 393–425. p.

A tanulmány célja fiatal bevándorlók szociális integrációjának vizsgálata Németországban. Ehhez egyrészt fiatal németek, valamint olasz és török bevándorlók családalapítási mintáit, másrészt a szociális tőkével való ellátottságot hasonlítja össze a családban, rokonságban és a baráti hálózatokban.

Az integrációs felmérésben a 18 és 30 év közötti olasz és török bevándorlókat, valamint egy német kontrollcsoportot kérdeztek meg. A kiválasztás névalapú eljárással történt, mintegy 30% az aránya a német állampolgárságú olasz és török származásúaknak.

A házasság és a szülővé válás minden etnikai csoportban szorosan összefügg. A kor, a nem és a képzettség messzemenően meghatározzák a generatív magatartást. Az etnikumok közötti partnerválasztás és a generatív magatartás a képzéssel is összefügg: minél magasabb a képzettség, annál gyakoribbak a német partnerek és annál kevesebb gyermek születik.

Az etnikai különbségek a szociális integrációban az ezzel összefüggő más integrációs összetevőkre vezethetők vissza. Az olasz származású megkérdezettek az integráció minden aspektusában előrehaladottabb állapotban vannak, mint a török származásúak. Még az állampolgárságot megszerzett törökök családalapítási mintái és generatív magatartása is kevésbé hasonlít a németekéhez, mint az olaszoké. Különösen a török származású fiatal nők mutatnak fel tradicionális családalapítási mintákat: viszonylag korán mennek férjhez, és gyakrabban van több gyermekük. Emellett rendkívül ritkán van német partnerük, míg a török férfiak nyitottabbak a német partnernők felé. Az olasz származású megkérdezettekénél a németekhez fűződő partneri viszony igen gyakori, különösen a német állampolgárságú férfiak esetében: 81%-nak van német partnernője.

Az etnikumok közötti partnerválasztás esetében erős a feltevés, hogy a szociális integráció az integráció strukturális és etnikai-kulturális szempontjait feltételezi. A tradicionális generációk közötti kapcsolati normák és az iszlám vallási magatartásformák mellett, amelyek a korai házassághoz és szülővé váláshoz szorosan kötődnek, az etnikai különbségek a partnerválasztásban és a generatív magatartásban elsősorban az iskolai- és a szakképzésre vezethetők vissza. A képzési különbségek szorosan összefüggnek a német nyelvtudással. A német nyelv használata német barátokkal, valamint a lakóhelyen kevesebb szubjektív módon észlelt külföldi pozitív hatással vannak a szociális integrációra. A szülők német-külföldi házassága, amely az olaszoknál igen gyakori, a felvevő ország szociális tőkéjének „megörökléséhez” vezet és nagyobb a valószínűsége, hogy a fiatal maga is német partnert talál. Ez éppúgy befolyásolja a német partner megismerési lehetőségét, mint egy magasabb fokú képző intézmény.

A török nőknek az etnikumok közötti partneri viszonyokon mért feltűnően csekély szociális integrációja további vizsgálati perspektívákat nyújt. A férjzett török nők 19%-a, és a házas férfiak 16%-a ugyanis rokonságban áll partnerével. A rokonok és barátok partnereközvetítése a bevándorlók felmérése során viszonylag nagy jelentőségű. Ebben az összefüggésben a házassági bevándorlás is megjelenik, mint tendencia a török bevándorlók körében.

A családalapítási minták különbözőségei az iskolai záróvizsgák letétele alapján réteghatásként könyvelhetők el. A családalapítási alkalmazkodás csak oly mértékben elvárható, amennyiben a család szociálstrukturális körülményeinek alkalmazkodása adott. Ezért érdekes lenne például a bevándorlók szüleit közelebről vizsgálni, akik a németekkel ellentétben nagy számban befejezetlenül hagyták ott az iskolát és többnyire a szocio-ökonomiai rangsor alsó végén helyezkednek el. Mivel a családalapítási fázis a legtöbb megkérdezett körében a kezdetén tart, a németek és német állampolgárságú olaszok között szélesebb körben elterjedt magasabb iskolai végzettség alapján késleltetett családalapításra kell számítani. Eddig csak utalások vannak a családalapítás különböző időzítésére, de nem ismerhető fel végleges eredmény a népcsoportok demográfiai fejlődésére nézve.

HEIN, G.: *Zum systematischen Fehler amtlich berechneter Sterbewahrscheinlichkeiten für Mecklenburg-Vorpommern von 1986 bis 1996.* (Mecklenburg-Vorpommern hivatalosan számított halálozási valószínűségeinek szisztematikus hibája 1986–1996 között.) *Wirtschaft und Statistik*, 2003/8. 758–762. p.

Az azonos című, a Szövetségi Statisztikai Hivatal díját elnyert diplomamunka központi kérdésfeltevését mutatja be a tanulmány. A munka lényege, hogy a halálozási valószínűség számításainál a halálozási szám módszere helyett a születési év módszerének alkalmazását ajánlja, mivel a halálozásiszám-módszer választása esetén a halálozási valószínűségeken szisztematikus hiba keletkezik, mely a többi halálozási tábla funkcióiban folytatódik. Kritikai összehasonlítást végez a két eljárás között.

A vizsgálat kiindulópontja a különféle sokaságok behatárolása, amelyek a halálozási valószínűségek számításához alapul szolgálnak. A módszerek közti különbségek végül is abból adódnak, hogy mely személyi sokaságot veszik alapul.

A diplomamunka zárt népességből indul ki. Vándorlásokat nem vesz figyelembe, ami mind a meghaltak összességének megállapításában, mind a még élő személyek esetében a hivatalosan megadott érték jelentős eltérésehez vezethet a tényleges értékhez viszonyítva.

A születésiév-módszer esetében a hivatalos statisztika az egymás után következő éveket születési év és kor szerint is tagolni tudja. Ennél az eljárásnál az egy születési évfolyam halálozásait veszik figyelembe, amelyek természetesen két naptári évre oszlanak meg.

A halálozásiszám-módszer esetében halálozási valószínűség helyett halálozási koefficiens számítanak, amelyből azután egy közelítő formula segítségével meghatározható a halálozási segítség. Ez a módszer egy naptári év valamennyi halálozását figyelembe veszi. A halálozásiszám-módszer azt az állítást tekinti alapul, hogy a két naptári évre elosztott születési év halandósága közel állandó. A haláleseteket azonos életkorban, egy naptári évben számítja.

A két eljárás kritikai összehasonlításakor gyakori állítás, hogy a születésiév-módszerrel nem lehet egy év halandóságát mérni, mivel ebben az esetben a számításhoz két egymást követő év haláleseteit veszik figyelembe. A probléma a besorolásból ered. A születésiév-módszernél, ellentétben a halálozásiszám-módszerrel, amely periódusszabályt alkalmaz, kohorsz-szempontra a besorolás alapja. A születésiév-módszerű halálozási valószínűségeket a kohorsz-halandóságról adnak felvilágosítást. Meggondolandó, hogy egy halálozási tábla értelme abban áll, hogy a halálozás alakulásáról adjon képet. Ez elméletileg csak egy kohorsz-táblával lehetséges, amikor például egy születési évfolyam halandóságát az egész élettartamon keresztül vizsgáljuk.

Statisztikai-technikai nehézségként említik a születésiév-módszernél, hogy az adatanyagért a népszámlálásokhoz kell visszanyúlni, másrészt, hogy a haláleseteket születési és életkor-év szerint kell kiszámítani, ez azonban a halálozási szám-módszernél is szükséges.

Végül a tanulmány megvizsgálja, hogyan és milyen mértékben sérülnek a feltevések, amelyek az eltérésekhez vezetnek a két módszer alapján számított halálozási valószínűségeken esetében, ugyanis a haláleseteket egyenlő elosztása életkor és naptári év szerint, valamint a halálozási viszonyok állandósága egy meghatározott időtartamon belül kihatással vannak a rendszeres hiba nagyságára.

A Szövetségi Statisztikai Hivatal megjegyzéseit is közli a cikk. A Hivatal 1957-től úgynevezett rövidített halálzási táblát számol, 1970 óta pedig általános halálzási táblát, halálzási szám-módszerrel. A Statisztikai Hivatal halálzási táblái periódustáblák, amelyek a viszonyokat a megfigyelt időtartamban tükrözik. Avval a céllal, hogy a halálzási valószínűségeket kohorszok szerint számoljuk, a születésiév-módszer közelíti meg legjobban az elméleti valószínűség fogalmát. A halálzási szám-módszer csak akkor tekinthető korrektnek, ha egy meghatározott korra eső halálzások egy születési évfolyam esetében azonos mértékben két egymást követő évben oszlanak meg. Ezek a kijelentések egy zárt népesség modellje esetében érvényesek. Ténylegesen azonban a vándorlásokat figyelembe kell venni. A halálzási szám-módszernél egy naptári év halálzása ennek az évnek az átlagos népességére vonatkoznak, ami a vándorlások hatását már tartalmazza. A vándorlási megoszlásnak a születésiév-módszerhez szükséges tagozódása ez idáig nem állt rendelkezésre, így a vándorlások szempontjából csak közelítő megoldás elvesztette matematikai élességét. Mivel a Statisztikai Hivatal a halálzási tábláinak rekonstrukciójával a születési év-módszert is alkalmazni fogja, meg lesz a lehetőség egy olyan összehasonlításra, amiből kiderül, hogy a vándorlások hatása vagy a szisztematikus hiba megjelenése számít-e nagyobb mértékben.

Sz. G. S.

LUTZ, H.: *Verdienstentgang von Frauen mit Kinder*. (A gyermekes nők keresetvesztése.) WIFO Monatsberichte, 2003/10. 769–780. p.

Ha egy nő gyermeket vállal, kereseti lehetőségei Ausztriában jelentősen beszűkülnek. Ezt mutatja az a vizsgálat, amely az anyák és a velük összehasonlítható gyermektelen nők keresetét veti össze.

A gyermekes anya kereseti lehetőségeit befolyásolhatja, hogy

- meg kell szakítania kereső tevékenységét, és az újbóli elhelyezkedés nehézségekkel jár;
- a heti munkaidejét csökkentenie kell, hogy ellássa gyermekét;
- esetleg olyan munkahellyel is meg kell elégednie, amely nem a végzettségének megfelelő;
- korlátozott lehetőségei vannak a túlórázásra.

Az adatbázist azok a nők alkotják, akik 1936 és 1976 között születtek, valamint 1972-től 2000-ig a társadalombiztosítás legalább egyszer regisztrálta őket, kizárólag osztrák állampolgárságúak, akik soha nem voltak közhivatalnokok, sem önálló vállalkozók. A vizsgálat egy sor potenciális befolyásoló tényezőt nem vesz tekintetbe, például a helyi munkaerőpiaci helyzetet, a nők személyes életkörülményeit, a falu és város közötti lehetőségek különbségeit.

Azon nők aránya, akik 2000-ben legalább rövid ideig dolgoztak, a legkisebb gyermekük korától, valamint az összes gyermekük számától függött: ha a legkisebb gyermek három évesnél fiatalabb volt, a nők 54%-a tett szert jövedelemre egy gyermekkel, 42% két gyermekkel és 34% három vagy több gyermekkel. Több mint a nők 70%-a ismét vállalt munkát, mihelyst a gyermeke az óvodáskort elérte, ugyanez az arány két gyermek esetében 63% és három vagy több gyermek esetén 53%. A kieső jövedelem a gyermektelenekkel szemben akkor volt a legnagyobb, amikor a legkisebb gyermek

fiatalabb volt három évesnél. Ez kieső kereset a legfiatalabb gyermek tizenhat éves korági csökkenést, majd állandó maradt. A legnagyobb keresetvesztés az első gyermek esetében érte a nőket.

Az idők során kumulált keresetvesztés az azoknál a nőknél a legnagyobb, akik első gyermekük megszületése után nem vállalnak munkát, ezek aránya 8%. Az abszolút és relatív legmagasabb kereseti veszteség az egészen kis gyermekes anyáknál a legsúlyosabb, tekintettel a kevés munkában töltött időre. A relatív veszteség hosszú távon nem egyenlítődik ki: az egygyermekes, újból munkát vállalt nőknél 40% marad, a három és több gyermekeseknél 50%, amikor a gyermek 19 és 24 év között van.

A legkisebb gyermek 10 éves koráig a nők átlagosan (egy gyermek esetén) 65 000 euró kumulált kereseti veszteséget kénytelenek elszenvedni évente, három vagy több gyermek esetén 138 600 eurót. A legfiatalabb gyermek 24 éves koráig az összeg 100 000 euróra emelkedik, azoknál a nőknél pedig, akik nem vállalnak munkát az első gyermek megszületése után, legalább 223 000 euróra.

A tanulmány vizsgálja továbbá, hogy az egygyermekesek jövedelem-kiesését hogyan befolyásolja a kereső tevékenység megszakításának időtartama. Ha egy nő a gyermek második születésnapjától ismét dolgozik, úgy az abszolút keresetkiesés a gyermektelen nőkhöz viszonyítva 36 000 és 43 000 euró között van a gyermek korától függően. Minden további kieső év emeli a relatív veszteséget.

A különböző képzettség a nőknél eltérő munkahelyi és kereseti lehetőségeket biztosít. Az általános iskolát végzettek gyermekük 10 éves koráig a legkevesebb abszolút keresetkiesést szenvedik el. A legmagasabb abszolút veszteség az érettségizetteket éri. A relatív veszteségek az alapfokú, illetve középfokú végzettségűek esetében a gyermek első hat évében hasonlóak. Azok között – akiknek idősebb a gyermeke – a szakmunkás vagy középfokú végzettségű anyák keresetvesztése nagyobb, mint az alacsonyabb vagy magasabb végzettségűeké.

Az egyre rövidebbé váló megszakítások, valamint az a tény, hogy egyre többen térnek vissza kereső tevékenységükhöz hosszabb megszakítás után is, a nők kisebb gyermekszámával együttesen hatnak abba az irányba, hogy egyre több nő jelentkezik a munkaerőpiacon. Minthogy azonban az elért jövedelem aránylag alacsony, ez csak csekély csökkenést jelent a jövedelemkiesésekben.

Sz. G. S.

ZIMMER, Z. – KWONG, J.: *Family size and support of older adults in urban and rural China: current effects and future implications*. (Családnagyság és az idősebb felnőttek támogatása Kína városi és falusi területein: jelenlegi hatások és következtetések a jövőre.) *Demography*, 2003/1. 23–43. p.

Kína népességfejlődésében a közeljövőben az időskorú népesség részarányának igen gyors emelkedése várható. Ez összefügg a születések számának utóbbi évtizedekben bekövetkezett igen gyors csökkenésével. A teljes termékenységi arányszám értéke az ötvenes években még 7,5 volt, jelenleg nem éri el az egyszerű reprodukciós szintet sem. Ez a csökkenés rohamosan következett be, csúcspontját a hetvenes-nyolcvanas években bevezetett és nagyhatású „egygyermekes népesedéspolitiká” jelentette.

A népesség öregedése és az öregedés mértéke igen jelentős hatásokkal van Kína támogatási politikájára. Az öregkorban bekövetkező támogatási igényeket – anyagi támogatás vagy a fizikai képesség csökkenése esetén szükséges egyéb támogatásai formák – a fejlett országokban számos forrásból látják el, míg Kínában ezek a támogatások a családtól jönnek.

A kérdés az, hogy a továbbiakban Kínában fenntartható-e a családra tervezett öregkori támogatás modellje, vagy más formák kialakítása szükséges ebben az országban is. Ennek megválaszolására elsőnek három, az időskori támogatás rendszerének alapjait megvonó modellt tekintenek át a szerzők.

Az első modell szerint az idősök addig kapnak támogatást a családon belül, amíg olyan fontos tényezőket uralnak, mint a föld vagy a tudás. A fiatalok felemelkedésének egyik útja a háztartások kívüli munkakeresés, amely megalapozza tudásuk fejlődését, s ami a tradicionális családi tiszteleten alapuló rangsor megdőlése irányába mutat. Ez alássa az idősök helyzetét a családban, s a tekintélyen alapuló támogatási rendszert is.

A második modell szerint valóságos kereskedelem zajlik le családon belül: az idősök a gyermekfelügyelettel vagy a házimunka ellátásával váltják ki támogatásukat.

A harmadik modell nevében hordja lényegét: altruisztikus modell. Minden családtagnak saját hasznosságának maximalizálásra kell törekedni, s minden családot egy altruisztikus személynek kell uralni, aki nem csak saját maga számára, hanem a család minden tagjának az adott körülmények között biztosítható jólétéről gondoskodni kell. E szerint a fiatalabb generációknak jobban hozzá kell járulniuk a család fenntartásához, mint az idősebbeknek. Az egész rendszert az erős tradíciók, az egymás iránt érzett felelősség, a család érdekeinek az egyéni érdekek elé helyezése tartja fenn. Lényegében az kapja a legtöbb támogatást, aki a leginkább rászorult, s aki a legkevesebbet tud hozzátenni a családi közöshöz.

Történeti és tapasztalati tények bizonyítják, hogy a kínai társadalomban az altruisztikus modellnek vannak hagyományai. Az idősök támogatásának filozófiai megalapozását már *Konfuciusztól* olvashatjuk, amikor azt mondja: az idősök támogatása nem csak a támogatottnak és a támogatónak jó, hanem ebből le lehet vezetni a harmóniát és a békét a világon. Így az öregek támogatása morális kérdéssé válik. Ez nem csak *Konfuciusznál* volt így, a mai kínai gyakorlat is ennek a modellnek aktualitását mutatja.

A nyugdíjrendszert Kínában az ötvenes évek elején alakították ki. Az azóta nem sokat változott rendszer a 100 főnél több alkalmazottat foglalkozó állami vállalatokra terjedt ki. Ez változatlansága miatt gyakorlatilag azt jelenti, hogy a nyugdíjrendszer még ma is főleg a városlakókat fedi le. Hasonló különbségek találhatók az egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférésben is. Az öregkori ellátás területi különbségei láttán nem meglepő a termékenység területi differenciáinak fennmaradása sem. Mindezek arra indítják a kutatásban résztvevőket, hogy az öregkori támogatás kérdéskörét külön vizsgálják a városi és a falusi területeken.

Elsőnek a gyermekszám és a támogatás összefüggését vizsgálták a szerzők. A gyermekszám növekedése a támogatás formáira volt hatással: a gyermekek számának növekedésével a pénzbeni támogatások mértéke emelkedett. Ez utóbbi támogatási forma rugalmasan alkalmazható, míg a fizikai segítség biztosításához a gyermek közelsége feltétel, addig a pénzbeni támogatások nyújtásánál a távolság nem akadály. Így a vidéki területeken a pénzbeni támogatások szerepe nő, ahol a szülők rosszabb anyagi körülmények között élnek, a városba származott gyermekek pénzbeni támogatást tudnak nyújtani, s ez az összefüggés visszahat a vidéken élők termékenységére, mivel a gyermekszám

emeli az öregkori biztonságot. Ugyanakkor az antinatalista politika a támogatási terhet növeli a gyermekeken, mivel kevesebb gyermeknek kell támogatni a szülőket. Kérdéses, hogy az így megnövekedett fajlagos támogatási terhet tudja-e viselni a kisebb létszámú gyermek-korosztály. Erre a szerzők azt a választ adják, hogy tapasztalatuk szerint a támogatás fenntartásának lényege, hogy legalább egy gyermeke legyen minden házaspárnak. A gyermektelenség igen ritka a térségben, a jelenlegi trendek is inkább az egy-két gyermekes családmódel elfogadását mutatják, mintsem a gyermektelenség beköszöntét.

Így például a szomszédos Japánban már megfigyelhető a késői házasságkötés és az első gyermek megszületésének időbeni eltolása. Egy gyermek minden japán családban meg fog születni, problémát inkább a házasságot nem kötők számának emelkedése jelent e térségben, s ebben a körben a gyermek nélkül maradók számának emelkedése.

Visszatérve a kínai tapasztalatokhoz, a gyermekszám csökkenése biztosan csökkenést fog jelenteni az időskorúak támogatásában is, azonban nincs ok pánikra. E csökkenés nem lesz olyan drámai, mint ahogy azt sokan elképzelik. Változás viszont lesz a támogatások formájában, előtérbe fog kerülni a pénzübeni támogatás a természetbeni támogatással szemben.

M. Á.

PAMPEL, F. C.: Declining sex differences in mortality from lung cancer in high-income nations. (A tüdőrák okozta halandóság nemek közötti különbségeinek csökkenése a magas jövedelmű országokban.) Demography, 2003/1. 45–65. p.

Évtizedeken keresztül a tüdőrák okozta halandóság a férfiak és nők körében eltérő gyakoriságú volt, s e halálok előfordulási különbsége az évek folyamán fokozatosan nőtt is. Az utóbbi évek jelensége, hogy a korábban meglévő különbségek csökkennek, s e halálok miatti halandósági különbségek fokozatosan eltűnnek a magas jövedelmű országokban.

A dohányzás és a tüdőrák közötti kapcsolat és a dohányzási szokások korábbi nemek közötti differenciái kézenfekvő magyarázatai voltak a tüdőrák okozta halandóság nemi különbségeinek is. Ez az oksági kapcsolati lánc jó magyarázatát kínálja a nők tüdőrák okozta halandósága emelkedésének. A nemek közötti egyenlőség és a nemi szerepek közeledése az élet sok területén, a munkahelyeken, a családban, a dohányzási szokások konvergenciájában is megmutatkozik, így ennek eredményeként a tüdőrák halandóság terén is csökkenniük kell a különbségeknek.

Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy a dohányzási szokások változása nem azonnal idézi elő a halandósági változásokat. A két nem dohányzási szokásai eltérő időszakokban mutatnak azonosságokat, a férfiak dohányzási szokásait a nők csak több évtizedes elmaradással követik. Így a tüdőrák halandóság nemek közötti különbségeinek jelenlegi csökkenése nem magyarázható a nemek közötti egyenlőség kialakulásának jelenkori fejleményeivel.

A nemek közötti egyenlőség, a dohányzás terjedése és a tüdőrák halandóság nemi különbségeinek országok közötti és hosszabb időszakra kiterjedő tanulmányozása segíthet megtalálni a magyarázatot a fenti kérdésre. Fenti összefüggéseket a szerző huszonegy ország 1995 és 1996 közötti adatain keresztül vizsgálta. Arra az eredményre jutott,

hogy a halandósági különbség a dohányzás terjedésével, és nem a nemi szerepek közeledésével mutat összefüggést. A dohányzás elterjedése és a dohányzási szokások változása befolyásolja a halandóság alakulását. A nemi szerepek közeledése, amit a szerző a nők fokozódó munkavállalásával, a válások terjedésével, a házasságok elmaradásával és a születések csökkenésével mért, csak kismértékben függ össze a halandósági változásokkal, illetve azok időbeni megjelenésével.

Az eredmények inkább arra mutatnak rá, hogy a nemi szerepek közeledése nem lehet magyarázat sem a dohányzási szokások közeledésére, sem a halandósági különbségek csökkenésére. Ezt mondja annak ellenére a szerző, hogy kisebb mintákon végrehajtott vizsgálatok ezeket az összefüggéseket felfedezni vélték. Ezzel azt lehet szembeállítani, hogy ezek a vizsgálatok nem tudták az összefüggéseket történeti adatok hiányában teljes összefüggésükben elemezni. Jelen vizsgálat erre az aspektusra is kiterjedt, s így tudta többváltozós elemzés segítségével azonosítani a dohányzás terjedésének hatását és megkérdőjelezni a nemi szerepek konvergenciájának korábban vélt befolyását. A kritizált vizsgálatok is csak alátámasztani tudják a dohányzás szerepének jelentőségét, mivel minden vizsgálat ezt a hipotézist igazolta, függetlenül attól, hogy a dohányzás terjedésének mérésére nem azonos mutatókat használtak és más-más adatfelvételi módszereket alkalmaztak.

Annak ellenére, hogy a dohányzás elterjedésének szerepe kimutatható a tüdőrák halandóság nemek közötti időbeni változásában, mégis vannak olyan tényezők, melyek további tisztázásra szorulnak, mondja a szerző. Nincs arra magyarázat, hogy a nők miért használták szívesebben a füstszűrős cigarettákat, mint a férfiak, és a férfiak miért használták a dohányt az „elfüstölésen” kívül más formákban is, mint élvezeti cikket. Arra sincs magyarázat, hogy egyes országokban miért terjedt eltérő időszakokban a dohányzás, és a nők is miért más-más időszakban tértek rá a szokásra. Az, hogy a nők kedvelik a füstszűrős cigarettákat és elutasítják a dohány más formákban való használatát, talán összefügghet a nemi szereppel a modern társadalmakban.

M. Á.

JALOVAARA, M.: The joint effects of marriage partners' socio-economic positions on the risk of divorce. (A házasfelek társadalmi-gazdasági helyzetének közös hatása a válás rizikójára.) Demography, 2003/1. 67–81. p.

A korábbi generációkban a feleség gazdasági és társadalmi függőségét tekintették elsősorban a házasságot összetartó erőnek. Ebből következően a huszadik században a nők fokozott munkavállalását tekintették a családok egyre gyakoribb felbomlása okának. A nők gazdasági függőségének a házasságok stabilitásában betöltött szerepét sokat kutatták az Egyesült Államokban. Ennek ellenére még mindig nem meggyőzően tisztázott, hogy a nők gazdasági önállósága és magasabb társadalmi státusza hozzájárul-e a házasságok egyre gyakoribb felbomlásához.

A szerző fenti kérdéskört vizsgálta a finn népesség körében. A vizsgálat alapja a finn regiszterből vett, az 1991–1993 években első házasságot kötöttek, majd elváltak mintája volt. E népesség körében vizsgálta a társadalmi-gazdasági helyzet hatását a házasság stabilitására.

Első megállapítása meglepő volt, mivel az nem vágott egybe a korábbi kutatások eredményével. A legalacsonyabb iskolai végzettségű párok csoportjában alacsony volt a

válások aránya, szemben azzal a korábban támasztott feltevessel, hogy inverz kapcsolat létezik az iskolai végzettség és a válások gyakorisága között.

Az azonos iskolai végzettségűek alacsonyabb válási gyakoriságát igazolta ez a kutatás is, alátámasztva a korábbi véleményt, hogy a végzettségbeni homogámia stabilizálólag hat a családokra. A vizsgálat azt is igazolta, hogy a párok végzettségbeni különbözősége emeli a válások gyakoriságát. Azonban a korábbi tapasztalatoktól eltérően annak nem volt jelentősége, hogy a házasságok közül kinek van magasabb végzettsége. Az Egyesült Államokban korábban végrehajtott kutatások azt mutatták, hogy akkor gyakoribb a válás, ha a feleség rendelkezik magasabb iskolai végzettséggel.

A párok gazdasági aktivitásának tanulmányozásakor azt lehetett kimutatni, hogy azok a párok válnak ritkábban, ahol a férj dolgozik és a feleség háztartásbeli. E mögött fellelhető valószínűleg a magasabb házassági elégedettség, de szerepet játszhatnak a válást akadályozó gazdasági tényezők is. Finnországban a nők általában munkát vállalnak, így e tény nem jelenti házassági problémák jelenlétét, vagy azt, hogy a férj képtelen ellátni a családot. A nők azon kisebbsége, amelyik a háztartásbeli státuszt választja, feltehetőleg speciális csoportot képez. Ebben a csoportban a tradicionális értékek szerepe nagyobb lehet, nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a házasság folytonosságának.

Azokban a családokban, ahol mindkét házaspár dolgozik, kisebb gazdasági akadályok állnak a válás előtt. Mégis ebben a csoportban a válások gyakorisága nem sokkal volt nagyobb, mint a dolgozó férj háztartásbeli feleség típusú házasságokban. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy a pár közös érdeklődési köre ugyanazokon a mindennapi tapasztalatokon alapul, ami a munkaerő-piaci szerepükből következik. A közös jövedelemből származó magasabb gazdasági színvonal csak összerakhatja a családot. Másrészt Finnországban a háztartásbeli státusz sem a hagyományos tartalommal van töltve, mivel a háztartásbeliek nagy része azokból tevődik ki, akik átmenetileg, a gyermekek megszülése után rövid időre marad csak otthon, majd ismét munkát vállalnak.

A válás magas rizikóját a szerző azok csoportjában találta, ahol a férfi vagy a feleség, esetleg mindkét fél munkanélküli volt. A férj munkanélkülisége a fő családfenntartó státuszának elvesztésével jár, s ekkor a feleség újragondolja a házassággal járó terheket. A feleség munkanélkülivé válása ugyancsak okozhatja a válást. Finnországban a kétkeresős család a társadalmi norma, amely körülmények között a férjnek kell a család eltartásától gondoskodni, ami a jelen körülmények között nem könnyű feladat. A finn alacsony munkanélküliség következtében elsősorban azok veszítik el munkájukat – főleg hosszú távon –, akik valamilyen egyéni problémával is küzdenek. Nehéz tehát választ adni arra, hogy a munkanélküliség járul hozzá a váláshoz, vagy a munkanélküliség és a válás esetleg közös, egyéni okokra vezethető vissza.

A párok jövedelmének vizsgálatánál beigazolódott a már korábban ismert teória, miszerint a jövedelmi szint és a családon belüli jövedelmi arányok egyaránt jelzőszámai a válások gyakoriságának.

Összefoglalva a szerző megállapítja, hogy Finnországban a házasságok társadalmi-gazdasági jellemzői jelentős hatással bírnak a házasság stabilitására. Ugyanakkor ezek a jellemzők sok esetben függetlenek attól, hogy a házasságok melyikénél fordulnak elő. Az anyagi jólét hozzájárul a házasság stabilitásához, függetlenül attól, hogy melyik fél veti meg a jólét alapjait.

DE VOS, S. – ARIAS, E.: A note on the living arrangements of elders 1970–2000, with special emphasis on Hispanic subgroup differentials. (Megjegyzések az időskorúak életkörülményeihez 1970–2000, különös tekintettel a hispán eredetű csoportok közötti különbségekre.) Population Research and Policy Review, 2003/1. 91–101. p.

Általános nézet, hogy a hispán eredetű népesség sokkal családcentrikusabb, mint az Egyesült Államokban élő más etnikai csoportok népessége és ennek valamilyen közelebbről meg nem határozott „kulturális” oka van. Ezt leginkább azzal szökták demonstrálni, hogy a hispán csoport idősebb generációi sokkal gyakrabban élnek nagycsaládban, mint a nem hispán fehér vagy fekete öregkorúak. Az 1990. évi népszámlálás adatai szerint a 60 éves és idősebb hispán eredetű népesség 56 százaléka élt rokonokkal, míg a feketék között 44, a fehérek körében 21 százalék volt ez az arány. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a hispán eredetűek körében tapasztalt magas arány megfelel a nem hispán eredetű fehérek körében korábban mért értékeknek. Ez utóbbi népességi csoport változásai jelentik a fő problémát. A kérdés az, hogy e változásokat a gazdasági, kulturális vagy társadalmi erők változásai okozták-e.

A „hispán eredet” igen erőltetett kifejezés egy etnikai csoport jellemzésére, hiszen az egyetlen közös jellemző a spanyol anyanyelv. Ezért e csoporton belül a népszámlálás különböző alcsoportokat is meghatározott, mint mexikói, Puerto Ricó-i, kubai és egyéb hispán eredetű, ez utóbbi csoportba sorolva a karibi térségből, Dél- vagy Közép-Amerikából származó csoportok tagjait. Valószínűleg az egyes alcsoportok közötti különbségek még nagyobbak is lehetnek, mint amit az etnikai csoportok közötti különbségek mutatnak.

A szerzők jelen dolgozatukkal fenti kérdésekre kívántak választ adni, különös tekintettel arra, hogy e kérdés a demográfiai irodalomban még a nem kellően kutatott területekre visz. Elsőként azt gondolták, hogy a kutatás bepillantást enged a hispán eredetű öregkorúak komplikált családszerkezetébe, oda, ahová a kutatók még nem nagyon hatoltak be. Nagy csalódás volt számukra, hogy több adatfelvétel anyagát végigelemezve nem tudtak közelebb kerülni a közkeletű megállapítás eredetéhez, miszerint „a több etnikai csoportból származó hispán eredetű népesség családcentrikusabb, mint az amerikaiak más csoportjai.” A hispán eredetű öregkorúak jelenlegi családszerkezete megegyezik a nem hispán eredetű fehér amerikaiak körében tapasztalt századfordulós szerkezettel. A fehér amerikaiak között tapasztalt változások jelenleg a vita középpontjában állnak, felmerül a gazdasági okok, kulturális preferenciák változásának szerepe.

A kutatás megállapításai szerint a hispán csoportba tartozó időskorúak családszerkezete nem nagyon változott 1970 óta. De ha az egyes részcsoportokat vizsgáljuk, akkor már kifejezettebb változásokat tapasztalunk az elmúlt 20–25 évben, különösen a kubai és a Puerto Ricó-i származásúak körében. Lehet, hogy hasonló különbségeket találnának más etnikai csoportokban is, ha azokat a születési hely szerint vizsgálnák, azaz aszerint, hogy az egyes egyének már az Egyesült Államokban születtek vagy bevándorlók voltak-e.

A demográfiai okok kiszűrése után (standardizálás segítségével) az eredmények nem változtak, így csak arra a következtetésre juthattak a szerzők, hogy az okok a kulturális különbségekre vezethetők vissza. Az egyes alcsoportok a bevándorlás eltérő hullámaiban érkeztek az országba. A nehezen magyarázható „kisebbségi csoport státusz”

kialakulásából vezethető le egy csoporthoz tartozók diszkriminálása, s ebből következik további magatartások kialakulása is.

A szerzők nagy várakozással néznek a 2000. évi amerikai népszámlálás eredményei elé, abban remélnék újabb bizonyítékokat a változásokra, azok gyorsulására. A változásokat lehet, hogy fel fogják gyorsítani azok a rendelkezések, melyek gyakorlatilag „büntetik” az időskorúak családi támogatását. A szerzők ezt követően idéznek a társadalombiztosítási törvényből, elemzik az egészségügyi szolgáltatásokat szabályozó jogszabályokat, melyek indirekt és nem szándékolt módon, de a nagycsaládok fennmaradása ellen hatnak.

M. Á.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata
2003. No. 2.

SOBOTKA, T.: A gyermekvállalás időzítése és a termékenység csökkenése a Cseh Köztársaságban az 1990-es években.

RABUSIC, L. – BURJANEK, A.: A Cseh Köztársaság és a bevándorlók, avagy a kormány kezdeményez, és az emberek cselekszenek?

KRETSCHMEROVA, T.: A regionális termékenység alakulása 1990–1991 és 2000–2001 között.

ALES, M.: A születési bizonyítványok száma megelőzi a statisztikai adatokat.

PISTORA, L.: Az együttélések a 2001. évi népszámlálás alapján.

NOVAKOVA, O.: A 2001. évi népszámlálás Nagy-Britanniában.

POPPOVA, M.: Lakás- és népszámlálás Zambiában.

2003. No. 3.

KRETSCHMEROVA, T.: Népesedési irányzatok a Cseh Köztársaságban 2002-ben. (A Cseh Statisztikai Hivatal jelentése alapján.)

HAMPLOVA, D.: Preferált partnerkapcsolatok: társadalmi-gazdasági különbségek és az értékek különbözősége.

NOVAKOVA, O.: Csecsemő- és gyermekhalandóság a 19. században és a 20. század első felében.

SRB, V. – MOLINOVA, J.: Várható élettartam a cseh területeken a 8. századtól a 20. századig.

SRB, V.: A 15 éves és idősebb népesség iskolai végzettsége nemzetiség szerint a 2001. március 1-jei népszámlálás alapján.

2003. No. 4.

- SRB, V.*: Csehország népesedési trendjei, 1918–2002.
RUZICKA, L.: Demográfiai forradalom Kelet- és Dél-kelet Ázsia fejlődő országaiban.
RUZKOVA, J. – SKRABAL, J.: A 2001. évi népesség- és lakásszámlálás.
KOSCHIN, F.: Népeségstruktúra.
RYCHTARIKOVA, J.: Generációs termékenység a Cseh Köztársaságban a 2001. évi népszámlálás alapján.
KRAUS, J.: Regionális termékenységi különbségek.
BARTONOVA, D.: A háztartások a 2001. évi népszámlálás adatai alapján.
KUCERA, M.: Lakáshelyzet.
SRB, V.: A 15 éves és idősebb népesség iskolai végzettsége vallási csoportok szerint a 2001. március 1-jei népszámlálás alapján.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2003. No. 2.

- VAUPEL, J. W. – ROMO, V. C.*: A várható élettartam változásának dekompozíciója: a formulák csokra Nathan Keyfitz kilencvenedik születésnapja tiszteletére.
HEUVELINE, P.: A HIV és a népességdinamika: egy általános modell és a maximum-likelihood standardok Kelet-Afrika számára.
MENSCH, B. S. – HEWETT, P. C. – ERULKAR, A. S.: Érzékeny kérdések megválaszolása a tizenévesek körében: módszertani tapasztalatok Kenyában.
KOENIG, M. A. – AHMED, S. – HOSSAIN, M. B. – KHORSED, A. B. M. – MOZUMDER, A.: A nők státusza és a családon belüli erőszak Banglades vidéki területein: egyéni és közösségi hatások.
CURRAN, S. R. – RIVERO-FUENTES, E.: A migrációs hálózatok kialakulásának okai: a mexikói migrációjának esete.
LYNCH, S. M.: Kohorsz- és életút-specifikus jellegzetességek az iskolai végzettség és az egészség kapcsolatában: egy hierarchikus megközelítés.
LUNDBERG, S. – ROSE, E.: A gyermek neme és a házasság valószínűsége.
XIE, Y. – RAYMO, J. M. – GOYETTE, K. – THORTON, A.: Gazdasági potenciál és az összeházasodás vagy együttélés.
HAVEMAN, R. – HOLDEN, K. – WILSON, K. – WOLFE, B.: Szociális biztonság, nyugdíjazási életkor és gazdasági jólét: időleges és demográfiai jellegzetességek a nyugdíjas munkások körében.

2003. No. 3.

- PANGE, P. P.*: Szelektív nemi különbségek a gyermekkori tápláltság és immunizáció terén India vidéki területein: a testvérek szerepe.
GHUMAN, S. J.: A nők autonómiája és a gyermekhalandóság: mohamedánok és nem mohamedánok összehasonlítása négy ázsiai országban.

- ORRENIUS, P. M. – ZAVODNY, M.: Csökkenti az amnesziák meghirdetése a nem dokumentált bevándorlást? Bizonyítékok az IRCA rendszer alapján.
- HARKNETT, K. – GENNETIAN, L. A.: Hogyan befolyásolja a jövedelem-kiegészítés az együttélési szokásokat az alacsony jövedelmű egyedül élő nők körében.
- HAIDER, S. J. – JACKNOWITZ, A. – SCHOENI, R. F.: A jóléti szolgáltatások követelményei és a gyermek jóléte: bizonyítékok a szoptatásra gyakorolt hatásokból.
- ICELAND, J.: Miért marad a magas szegénység: a jövedelem emelkedésének, a gazdasági egyenlőtlenségnek és a családi struktúra változásának hatásai, 1949–1999.
- KEISER, L. A.: A gazdagság megosztása: a testvérek hatása a felnőttek tulajdoni viszonyaira.
- BRODGES, W. P.: A nemi szegregáció és egyenlőtlenségek újragondolása: mérések és értelmezések.
- GOLDSCHNEIDER, F. K. – BURES, R. M.: A rassz szerinti kereszteződések a családok komplexitásában az Egyesült Államokban.

2003. No. 4.

- MORGAN, S. P.: Az alacsony termékenység a XXI. század egyik demográfiai krízise?
- HACKER, J. D.: A házas termékenység „korai” csökkenésének újragondolása az Egyesült Államokban.
- SCHOEN, R. – JONSSON, S. H.: A fokozatos demográfiai átmenet modelljének momentuma.
- BHAT, P. N. M. – ZAVIER, A. J. F.: Termékenységszökkenés és nemi eltérések Észak-Indiában.
- ALI, M. M. – CLELAND, J. – SHAH, I. H.: A reprodukciós magatartás irányzatai egyedül élő fiatal nők körében Kolumbiában és Peruban: 1985–1999.
- FINCH, B. K.: A lejtőre kerülés korai okai: a társadalmi-gazdasági státusz és a csecsemőhalandóság összefüggései az Egyesült Államokban.
- SASTRY, N. – HUSSEY, J. M.: A születési súly rassz szerinti és etnikai különbségeinek vizsgálata Chicago környékén.
- ROSENWAIKE, I. – STONE, L. F.: A száz éven felüliek életkorának ellenőrzése az Egyesült Államokban: az összehasonló vizsgálat eredményei.
- SMITH, S. K. – TAYMAN, J.: Az életkor szerinti népesség-előrejelzés értékelése.
- GLICK, J. E. – WHITE, M. J.: A bevándorló fiatalok tudományos életpályája: kohorszon belüli és kohorszok közötti elemzések.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2003. No. 4.

- CASELLI, G. – CERBARA, L. – HEINS, F. – LIPSI, R. M.: Milyen hatással vannak a kontextuális változók a halandóság területi változásaira Olaszországban?
- MATTHIJS, K.: A házasság „privatizációjának” demográfiai és szociológiai mutatói a XIX. századi Flandriában.

LALIBERTÉ, D. – LAPLANTE, B. – PICHE, V.: Az erőszakos migráció hatása a családi életre Csádban.

GENUS

A Római Tudományegyetem Népeştudományi Intézetének folyóirata

2003. No. 3–4.

ROBINSON, W. C.: Népeştörténet és -elmélet mint a népesség jövőbeni növekedésének kulcsai.

LEE, R.: Demográfiai változás, jólét és a generációk közötti transferek: egy áttekintés.

KERR, D.: Alternatív stratégia népszámlálási becslések generálásához és értékeléséhez.

BASSI, F. – MION, A. – COLOMBO, B.: A cervikális mukusz értékelésének egyének szerinti különbözősége a menstruációs cikluson belüli termékeny fázis megállapítására.

ISLAM, M. M. – ROB, U. – CHAKROBORTY, N.: A termékenység regionális variánsai Bangladesben.

LINDSTROM, D. P. – WOUBALEM, Z.: A termékenység csökkenésének demográfiai elemei Addisz-Abeában, Etiópiában: egy dekompozíciós elemzés.

HAMPSHIRE, K.: Mit jelent a „biztonságos gyermekvállalás”? Az érintettek és kívülrőlők véleménye az anyai egészségről a csádi állattenyésztők körében.

JATRANA, S.: A csecsemők továbbélése „olcsó áron”: az előtej hatása a csecsemőhalandóságra Észak-India vidéki területein.

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata

2003. No. 4.

DALY, K.: Család-elmélet, avagy elméletek, melyek szerint a családok élnek.

BLUME, L. B. – BLUME, T. W.: A családi nemek közötti eszmecsere dialektikus modelljéről: test, azonosság és szexualitás.

STRAUS, M. A. – FIELD, C. J.: Az amerikai szülők pszichológiai agressziói: országos adatok az előfordulásról, rendszerességről és súlyosságról.

RODRIGUEZ, C. M.: A szülői fegyelmezés és túlkapások potenciális hatása a gyermek depressziójára, idegességére és tulajdonságokra.

ROGERS, M. L. – HOGAN, D. P.: Családi élet a fogyatékkal élő gyermekekkel: a rehabilitáció kulcsa.

SCHMITZ, M. I.: A rassz szerinti és a családi környezet hatásai a gyermek hiperaktív és antiszociális viselkedésére.

WICKRAMA, K. A. S. – BRYANT, C. M.: A szociális források és a tizenévesek mentális egészsége közötti összefüggés közösségi nézőpontból.

COLEY, R. L.: Apa-leánya kapcsolatok és a tizenévesek pszicho-szociális léte az alacsony jövedelmű afro-amerikai családokban.

MANNING, W. D. – LAMB, K. A.: A tizenévesek élete az együtt élő, a házas és az egy-szülős családokban.

- OROPLANDALE, N. S. – KENKRE, T.:* A jövedelem felosztása az együtt élő és a házasság kapcsolatokban: a Puerto Ricó-i párok esete.
- HIRSCHL, T. A. – ALTOBELLI, J. – RANK, M. R.:* A házasság növeli a meggazdagodás esélyeit? Az életpálya esélyek felfedése.
- WILLETTS, M. C.:* A heteroszexuális párok vizsgálata.
- LAMB, K. A. – LEE, G. R. – DE MARIS, A.:* Együttélés és depresszió: választás és a kapcsolati hatások.
- HELMS, H. M. – CROUTER, A. C. – MC HALE, S. M.:* A házasság minősége és a házaspár egymással és a közeli barátokkal kialakított kapcsolata.
- MILLER, P. J. – CAUGLIN, J. P. – HUSTON, T. L.:* A jellemző vonások kifejezése és elégedettség a családi élettel: az ideálépítési folyamat szerepe.
- BOSE, S. – SOUTH, S. J.:* A gyermekek nemi összetétele és a házasság felbomlása Indiában.
- MC QUILLIN, J. – GREIL, A. L. – WHITE, L. – JACOB, M. C.:* Frusztrált termékenység: terméketlenség és a pszichológiai stressz nők körében.
- WILLIAMS, L. – SOBIESZCZYK, T.:* A szülők magatartása és egyetértése a terhesség kívánásában a Fülöp-szigeteken.
- SCHOEN, R. – TUFIS, P.:* A nem-házasság termékenység „üldözői” az Egyesült Államokban.
- GAREIS, K. C. – BARNETT, R. C. – BRENNAN, R. T.:* A munkaidő egyéni és keresztező hatása: párok közötti elemzés.
- WILLSON, A. E. – SHUEY, K. M. – ELDER, G. H.:* A felnőttek ambivalens kapcsolata idősebb szüleikkel és nevelő szüleikkel.
- KNOESTER, C.:* A gyermekkori megjelenési problémák hatásai a fiatal szülőkre.

2004. No. 1.

- KING, V. – HARRIS, K. M. – HEARD, H. E.:* A nem együttlakó apák bevonásának rassz szerinti és etnikai különbségei.
- MARSIGLIO, W.:* Amikor a nevelőszülők kívánják a mostohagyermeket: elméleti elemzés.
- BULANDA, R. E.:* Az apák bevonása: a nemi ideológiák hatása.
- RISCH, S. C. – JODL, K. M. – ECCLES, J. S.:* Az apa és tizenéves gyermeke kapcsolatának szerepe a tizenévesek válással kapcsolatos véleményének alakulásában.
- ROGERS, S. J.:* Dollárok, függőség és válás: a feleség jövedelme szerepének négy aspektusa.
- KALMIJN, M. – DE GRAAF, P. M. – POORTMAN, A.-R.:* Egymásra hatás a válást meghatározó kulturális és gazdasági tényezők között Hollandiában.
- NAKONEZNY, P. A. – RODGERS, J. L. – REDDICK, R.:* Csökkent-e a válások száma az Oklahoma City-ben történt robbantás után.
- HOOK, J. L.:* A házimunka megosztásának újragondolása: az önkéntes munka és az informális támogatások figyelembevétele.
- CIABATTARI, T.:* Együttélés és házimunka: a házassági szándék hatása.
- YOUNT, K. M. – AGREE, E. M.:* Az idősebb nők és férfiak hatalma az egyiptomi és tunéziai családokban.

- CROUTER, A. C. – TUCKER, C. J. – HEAD, M. R. – MC HALE, S. M.*: A családra fordított idő és a tizenévesek testvéreinek és szüleiknek pszicho-szociális kapcsolata.
- DORIUS, C. J. – BAHR, S. J. – HOFFMANN, J. P. – HARMON, E. L.*: Szülői gyakorlat, mint a kortársak és a tizenévesek marihuána használata közötti kapcsolat moderátora.
- HAO, L. – CHERLIN, A. J.*: Jóléti reform és a tizenévesek terheiségei, szülei és az iskolából való kimaradás.
- FINKENAUER, C. – ENGELS, R. C. M. E. – BRANJE, S. J. T. – MEEUS, W.*: Leleplezés és az elégedettség a kapcsolattal a családokban.
- RALEY, R. – WILDSMITH, E.*: Együttélés és a gyermekek családjainak stabilitása.
- CARR, D.*: Nem, elvesztett házassági függőség és az idősebb felnőttek átmenete az özevességbe.
- DE JONG-GIERVELD, J.*: Újraházasodás, nem-házas együttélés, „táv-együttélés”: partnerkapcsolatok a partner halála vagy a válás után.
- MARTINO, S. C. – COLLINS, R. L. – ELLICKSON, P. L.*: Lényegre törés és a korai házasság.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata

2003. No. 3.

- KHAWAJA, M.*: A palesztin nők termékenysége a Gázai övezetben, a nyugati Parton, Jordániában és Libanonban.
- VERON, J. – ROHRBASSER, M.*: Wilhelm Lexis: A „normál élettartam” mint a ”dolgozók természetének” kifejezője.
- LÉVY, J.-P.*: Népeségi jellegzetességek és a háztartások előrebecslése egy lakóövezetben: Seine-Saint-Denis példája.
- TREMBLAY, M. – ARSENAULT, J. – HEYER, É.*: Az alapítók génjei továbbadásának valószínűsége Québec öt regionális népességében.
- TREMBLAY, M. – VEZINA, H. – HOUDE, L.*: A születéskori nemi arány demográfiai meghatározói Saguenay régió népességében, Québecben.

2003. No. 4–5.

- VETTA, A. – COURGEAU, D.*: Demográfiai magatartás és magatartás-genetika.
- COURBAGE, Y.*: Konszenzusok, választások és népesség: Macedónia példája.
- SOBOTKA, T.*: A különbözőség újbóli megjelenése: gyors termékenységi változások Közép- és Kelet-Európában a kommunista rezsimok összeomlása után.
- DE LA ROCHEBROCHARD, É.*: Az orvostudomány segítségével a férfiak reprodukciós képessége javításának érdekében: AID (donor megtermékenyítés), IHF (szervezetten kívüli megtermékenyítés) és ICSI (intracitoplazmatikus spermiuminjekció) mint a férfiaknál jelentkező infertilitás következményeinek kivédésére kialakított forradalmi orvosi megoldások.
- PRIoux, F.*: Franciaország demográfiai helyzete.

PRIOUX, F.: Az első házasságkötési kor: a változások kétlépcsős folyamata.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata

2003. No. 3.

HAKIM, C.: A termékenységi magatartások magyarázatának megközelítése: a preferencia elmélet.

LEGRAND, T. – KOPPENHAVER, T. – MONDAIN, N. – RANDALL, S.: A biztosítási hatás újraértékelése: a termékenységi magatartás kvalitatív elemzése Szenegálban és Zimbabwében.

MENKEN, J. – DUFFY, L. – KUHN, R.: Gyermekszületés és az anyai túlélés: új kutatási eredmények Banglades vidéki területeiről.

DYSON, T.: A HIV/AIDS és az urbanizáció.

Az oksági kapcsolatok elemzése a népességtudományban: Symposium.

MOFFITT, R.: Az oksági kapcsolatok elemzése a népességtudományban: egy közgazda nézőpontja.

SMITH, H. L.: Néhány gondolat az okságról és a demográfiához és népességtudományhoz fűződő kapcsolatáról.

FRICKE, T.: Kultúra és oksági összefüggések: egy antropológiai észrevétel.

RUGGLES, S.: A családi és háztartási összetétel a 2000. évi népszámlálás alapján: újabb adatok.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata

2003. No. 2.

YUNKER, J. A.: Az optimális családtervezési kiadások becslése a fejlődő gazdaságokban.

OH, J.-H.: Társadalmi kötelékek és migrációs szándékok az idősebb városiak körében: a lakóhelyi megelégedettség szerepe.

FONG, E. – SHIBUYA, K.: Gazdasági változások a kanadai szomszédoknál.

OLÁH, L. SZ.: Nemiség a termékenységekben: a második szülöttek Svédországban és Magyarországon.

2003. No. 3.

ZAVODNY, M.: Börszín, bérek és asszimiláció a kubai bevándorlók körében.

QUILLIAN, L.: Milyen hosszú az együttélés a szegény környezettel? A szegény környezetbe költözés és elköltözés hosszú távú dinamikája.

GYIMAH, S. O.: Az első születések időzítésének és a termékenységnek kohorsz elemzése Ghánában.

YOUTH, K. M.: A gyógyító egészségügyi szolgálat biztosításának nemi eltérései Miniában, Egyiptomban.

2004. No. 4.

- DEANE, G. – GUTMANN, M. P.: Füst az úton: A porviharok és a népesség kölcsönös kapcsolatának vizsgálata a Nagy-alföldön.
- HEMPSTEAD, K.: Bevándorlás és a belső vándorlás New York City-ben, 1985–1990.
- LINDSTROM, D. P.: Község-város vándorlás és reprodukciós magatartás Guatemalában.
- HUNTER, L. M. – GONZALEZ, M. J. – STEVENSON, M. – KARISH, K. S. – TOTH, R. – EDWARDS, T. C. – LILIEHOLM, R. J. – CABLK, M.: Népesség és változások a földhasználatban California Mojave részén: természetes lakóhelyek és alternatív jövőképek.
- ANSON, O. – ANSON, J.: Termékenységi trendek Hebei tartomány vidéki területein, a Kínai Köztársaságban.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népességvizsgáló Bizottságának folyóirata
2003. No. 3.

- CALDWELL, J. C. – SCHINDLMAYR, T.: A modern társadalmak termékenységi kríziseinek magyarázatai: a közösségi magatartás kutatása.
- MOULTRIE, T. A. – TIMAEUS, I. M.: Termékenységcsökkenés Dél-Afrikában: kutatási eredmények két népszámlálás és a demográfiai és egyézségi felvétel alapján.
- MOURSUND, A. – KRAVDAL, O.: A nők iskolázottságának és autonómiájának egyéni és közösségi hatásai a fogamzásgátlás alkalmazására Indiában.
- WU, N. L. Z.: A kohorsz nem-befejezett termékenység előrejelzése: egy módszer és alkalmazása.
- BONGAARTS, J.: A termékenységi átmenet befejezése a fejlődő világban: az iskolázottság differenciáltsága és a termékenységi preferenciák hatása.
- COAST, E.: Az etnográfia alkalmazása a demográfiában.
- MAGADI, M. A. – ZULU, E. M. – BROCKERHOFF, M.: Egyenlőtlenségek a terhesgondozásban a városokban, Afrika Szaharától délre eső területein, a kilencvenes években.

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztika Hivatalának folyóirata
2003. No. 3.

- BENTON, P. – WHITE, I.: Előretétekintés a 2001. évi népszámlálás utáni időkre.
- DIAMOND, I. – ABBOTT, O. – JACKSON, N.: Az „egy számos népszámlálás” minőségét biztosító kulcskérdések.
- SMITH, J. – CHAPPELL, R. – WHIWORTH, A. – DUNCAN, C.: A 2001. évi népszámlálás hatása a települések évközepi népességszámának becslésére.
- FULLERTON, P. J.: A népesedéssziszatiztika szolgáltatási a XXI. században.

2003. No. 4.

- SMALLWOOD, S.*: A 2002. évi adatokon alapuló népességelőszámítás termékenységi feltevései.
- HANCOCK, R. – STUCKBURY, R. – TOMASSINI, C.*: A házassági korkülönbségek megoszlásának változása Angliában és Walesben 1963–1998 között.
- KIERNAN, K. – SMITH, K.*: A nem házas szülők: újabb eredmények a Millenniumi Kohorsz Vizsgálatból.

ZEITSCHRIFT FÜR BEVÖLKERUNGSWISSENSCHAFT

a Német Szövetségi Népeségtudományi Intézet folyóirata

2002. No. 4.

- HAUG, S.*: Család, társadalmi tőke és társadalmi integráció. Az etnikai eltérések magyarázata a német, olasz és török eredetű fiatalok társválasztási szokásaiban és reprodukciós magatartásában.
- DORBITZ, J. – PHILIPOV, D.*: A családformációk és válási szokások változása a közép- és kelet-európai reform-országokban. A társadalmi és gazdasági rend változásának következményei.
- BOES, S. – PFLAUER, P.*: Az előrejelzések bizonytalanságának kimutatása Monte-Carlo módszer segítségével. Eljárás a diákok számára vonatkozó előrebecslések bizonytalanságának kimutatására.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, XIV. Angol u 77.

Postai irányítószámunk: 1149

Telefon: 251-0288

Kiadóhivatal: 1149 Budapest, Angol u. 77.

Telefon: 383-3535 Fax: 383-3111

Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: - - - -

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.

Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

(Budapest VII., Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900)

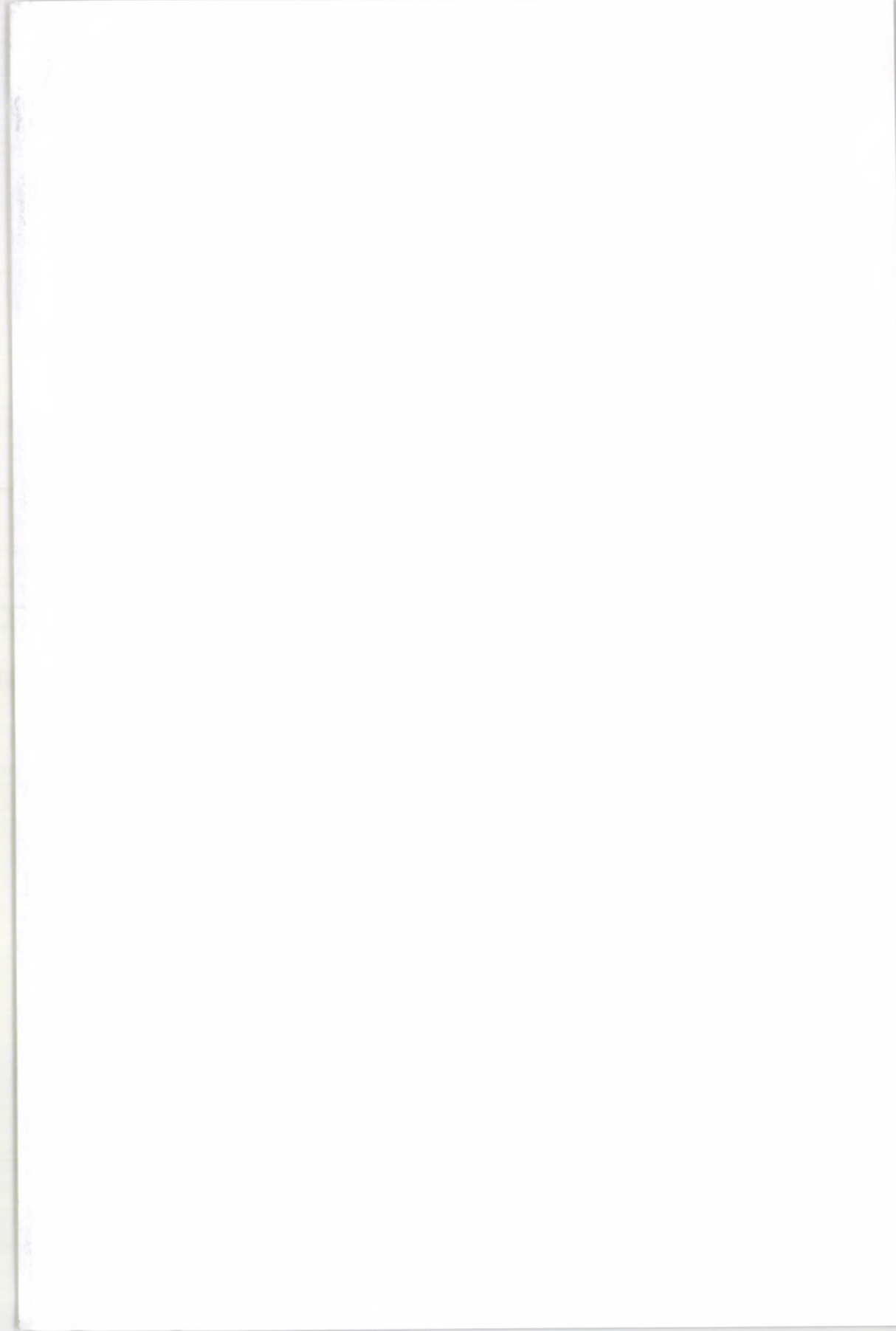
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

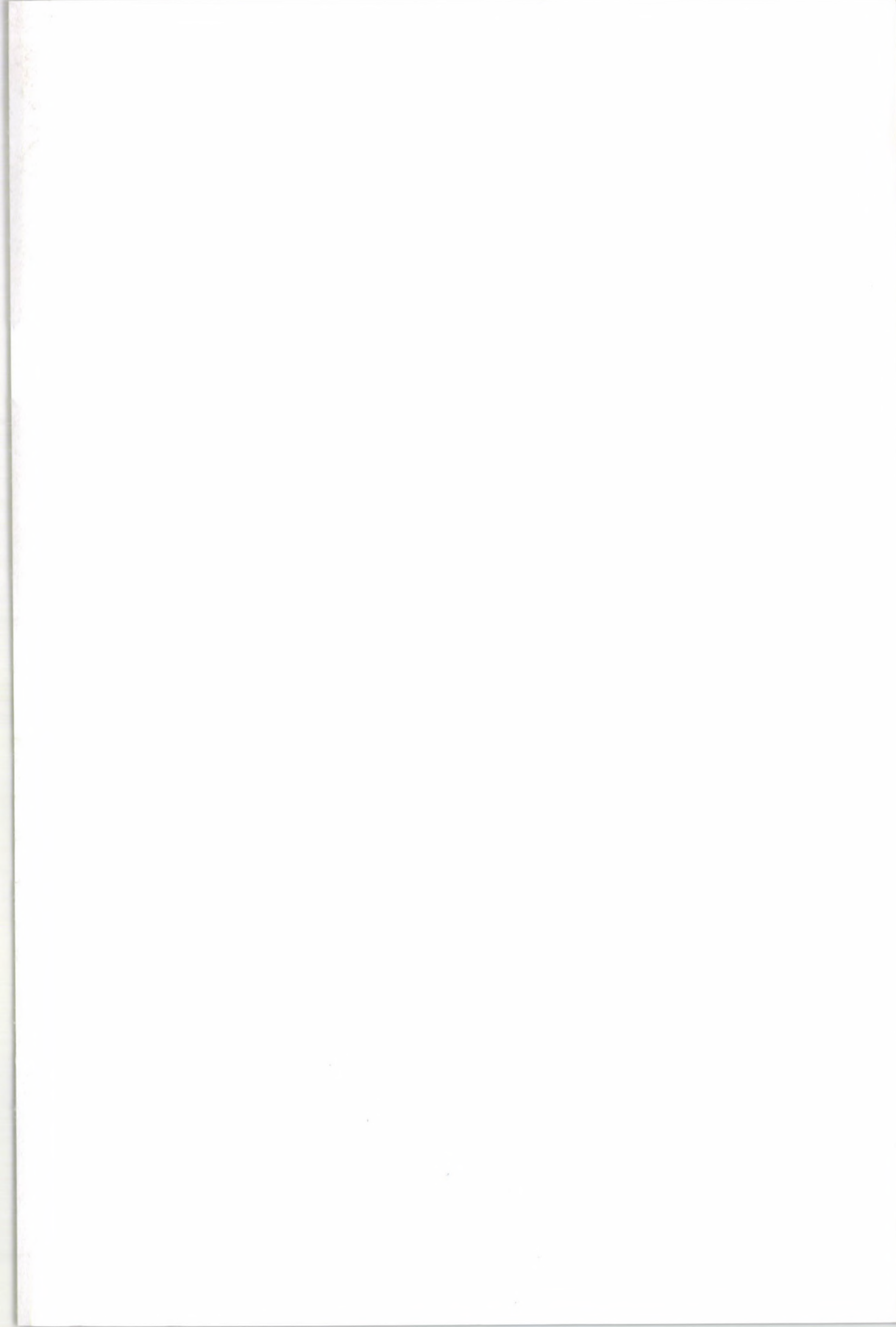
Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a

Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra.

Előfizetési díj: félévre 520, - Ft, egész évre 1040, - Ft

Szedte: a Szerkesztőség

Ára: 520, -Ft

DEMOGRÁFIA

2004. XLVII. ÉVF. 3–4.

2004 DEC 23.

DEMOGRÁFIA

47. ÉVF. 3-4. SZÁM

BUDAPEST
2004

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, HABLICSEK LÁSZLÓ,
HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER, KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS
MILTÉNYI KÁROLY, PONGRÁCZ TIBORNÉ
SCHULER DEZSŐ, VUKOVICH GYÖRGY

SZERKESZTŐSÉG:

KLINGER ANDRÁS főszerkesztő
KAMARÁS FERENC felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ANDRÁS KLINGER managing editor
FERENC KAMARÁS responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor

OLVASÓSZERKESZTŐ:

TÁRKÁNYI ÁKOS

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Dr. András Klinger*

Editorial Office: H-1149 Budapest, Angol u. 77.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Vasile Ghetau*: A romániai románok, a romániai magyar etnikai kisebbség és Magyarország demográfiai helyzetének összehasonlítása (1992–2002) 209
- Tóth Pál Péter*: A környező országokból Magyarországra vándorlók szocio-demográfiai összetétele és szocio-kulturális háttere 231
- Gödrö Irén*: A környező országokból érkező bevándorlók beilleszkedése Magyarországon 265
- Hablicsek László*: A nemzetközi vándorlás hatása Magyarország népességének változására 300

KÖZLEMÉNYEK

- Császár Melinda*: A kedvezménytörvény romániai gyakorlatáról – Magyar igazolvány iránti kérelmek számának alakulása 321
- Kemény István*: A magyarországi cigány népesség demográfiája 335

FIGYELŐ

- Kevin McQuillan* (2004): When Does Religion Influence Fertility? (Mikor befolyásolja a vallás a termékenységet?) In: Population and Development Review 30 (1): 25–56. (*Kovács László*) 347
- Két konferencia Szegeden (*Illés Sándor*) 350

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

- Caldwell, J. C. – Schindlmayr, T.*: Historical population estimates: Unraveling the consensus. (A népesség hosszú távú idősorainak becslése: Az egyetértés vizsgálata.) Population and Development Review, 2002/2. 183–204. p. (Sz. K.) 355
- Hindess, G.*: Population review of England and Wales, 2001. (Anglia és Wales népessége 2001-ben.) Population Trends, 2003/2. 7–14. p. (Sz. K.) 356
- Kreyenfeld, M.*: Parity specific birth rates for West Germany: An attempt to combine survey data and vital statistics. (Paritás szerinti születési arány Nyugat-Németországra: kísérlet a megfigyelési adatok és a népmozgalmi statisztika összekapcsolására.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2002/3. 327–357. p. (Sz. K.) 357

- Kreyenfeld, M.*: Crisis or adaptation – reconsidered: A comparison of East and West German fertility patterns in the first six years after the „Wende”. (Válság vagy alkalmazkodás – a kérdés újragondolása: A kelet- és nyugatnémet termékenység összehasonlítása a „fordulatot” követő első hat évben.) *European Journal of Population*, 2003/3. 303–329. p. (Sz. K.) 358
- Martin, J. L. – Wiley, J. – Osmond, D.*: Social networks and unobserved heterogeneity in risk for AIDS. (Társadalmi hálózatok és az AIDS kockázatának nem megfigyelt különbségei.) *Population Research and Policy Review*, 2003/1. 65–90. p. (Sz. K.) 359
- Luy, M.*: Warum Frauen länger leben – wird ein Vergleich der Sterblichkeit von Kloster- und Allgemeinbevölkerung durch Bildungsgrad und Missionstätigkeit der Ordnungsmitglieder beeinflusst? (Miért élnek a nők tovább – befolyásolja-e a képzettség és a missziós tevékenység a várható élettartamot a rendtagok között és mi következik ebből az általános népességre nézve?) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/1. 5–35. p. (Sz. G. S.) 360
- Schulz, R. – Swiaczny, F.*: Globale Verstädterung – Entwicklung, Ursachen, Folgen. (Globális elvárosiasodás – fejlődés, okok, következmények.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/1. 37–66. p. (Sz. G. S.) 361
- Demeny, P.*: Die bevölkerungspolitischen Dilemmata in Europa zu Beginn des 21. Jahrhunderts. (Népesedéspolitikai dilemmák Európában a 21. század kezdetén.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/1. 91–117. p. (Sz. G. S.) 362
- Wendt, H.*: Asylwanderung nach Deutschland. Dimensionen, Flüchtlingskategorien, rechtliche Grundlagen, Verlauf, Herkunftsregionen und europäischer Vergleich. (Menekültvándorlás Németországba. Dimenziók, menekültkategoróriák, jogi alapok, lefolyás, származási régiók és európai összehasonlítás.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/1. 67–90. p. (Sz. G. S.) 364
- Bauer, A.*: Volkszählung 2001: Berufliche und wirtschaftliche Struktur der Erwerbstätigen. (A 2001-es népszámlálás: a keresők foglalkozási és gazdasági szerkezet.) *Statistische Nachrichten*, 2004/5. 382–390. p. (Sz. G. S.) 365
- Baunac, D. M. – Barnes, S. L.*: Competition, race, and the measurement of female labor activity. (Verseny, rassz és a nők gazdasági aktivitásának becslése.) *Sociological Inquiry*, 2003/3. 413–439. p. (M. Á.) 366
- Felson, R. B. – Ackerman, J. – Yeon, S.-J.*: The infrequency of family violence. (A nem gyakori családi erőszak.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/3. 622–634. p. (M. Á.) 367
- Vanwey, L. K.*: Land ownership as a determinant of temporary migration in Nang Rong, Thailand. (Földtulajdon mint az ideiglenes vándorlás meghatározója Nang Rong-ban, Thaiföldön.) *European Journal of Population*, 2003/2. 121–145. p. (M. Á.) 368
- Kroska, A.*: Investigating gender differences in the meaning of household chores and child cares. (Nemi különbségek vizsgálata a háztartási munkák és a gyermekgondozás értékelésében.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/2. 456–473. p. (M. Á.) 369

<i>Murphy, M. – Grundy, E.</i> : Mothers with living children and children with living mothers: the role of fertility and mortality in the period 1911–2050. (Anyák életben lévő gyermekekkel és gyermekek életben lévő anyákkal: a termékenység és halandóság szerepe az 1911–2050 közötti időszakban.) <i>Population Trends</i> , 2003/112. 36–43. p. (<i>M. Á.</i>)	370
<i>Kiecolt, K. J.</i> : Satisfaction with work and family life: no evidence of a cultural reversal. (Elégedettség a munkával és a családi élettel: nincs bizonyíték a kulturális fordulatra.) <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2003/1. 23–35. p. (<i>F. E.</i>)	372
<i>Twenge, J. M. – Campbell, W. K. – Foster, C. A.</i> : Parenthood and marital satisfaction: a meta-analytic review. (Gyermekvállalás és elégedettség a házassággal: meta-elemzés.) <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2003, 3. 574–583. p. (<i>F. E.</i>)	373
<i>Amato, P. R. – Johnson, D. R. – Booth, A. – Rogers, S. J.</i> : Continuity and change in marital quality between 1980 and 2000. (Állandóság és változás a házasságok minőségében 1980 és 2000 között.) <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2003/1. 1–22. p. (<i>F. E.</i>)	374
<i>Nomaguchi, K. M. – Milke, M. A.</i> : Costs and rewards of children: the effects of becoming a parent on adults' lives. (A gyermekekkel járó költségek és hasznok: a szülővé válás hatásai a felnőttek életére.) <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2003/2. 356–374. p. (<i>F. E.</i>)	376
<i>Raymo, J. M.</i> : Premarital living arrangements and the transition to first marriage in Japan. (Életkörülmények a házasságkötés előtt és az első házasságkötés Japánban.) <i>Journal of Marriage and Family</i> , 2003/2. 302–315. p. (<i>F. E.</i>)	377
<i>Baizán, P. – Aassve, A. – Billari, F.</i> : Cohabitation, marriage, and first birth: the interrelationship of family formation events in Spain. (Élettársi kapcsolat, házasság és az első gyermek: a családformáló események kölcsönös kapcsolatai Spanyolországban.) <i>European Journal of Population</i> , 2003/2. 147–169. p. (<i>F. E.</i>)	379

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Demografie	381
Demography	381
<i>European Journal of Population</i>	381
<i>Journal of Marriage and the Family</i>	382
<i>Population</i>	383
<i>Population and Development Review</i>	383
<i>Population Research and Policy Review</i>	383
<i>Population Studies</i>	384
<i>Population Trends</i>	385

*Utánnomás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

<i>Vasile Ghetau</i> : Comparison of the demographic situation of Romanians, ethnic Hungarians in Romania and Hungary (1992–2002)	209
<i>Pál Péter Tóth</i> : Socio-demographic composition and socio-cultural background of the immigrants coming to Hungary from the neighbouring countries	231
<i>Irén Gödri</i> : Integration of the immigrants from neighbouring countries into Hungary	265
<i>László Hablicsek</i> : Impact of international migration on Hungarian population changes	300

ARTICLES

<i>Melinda Császár</i> : The Hungarian Status Law in the Romanian practice – Changes in the number of applications for Hungarian certificate	321
<i>István Kemény</i> : Demography of roma population in Hungary	335

CHRONICLE

<i>Kevin McQuillan</i> (2004): When Does Religion Influence Fertility? In: Population and Development Review 30 (1): 25–56. (<i>László Kovács</i>)	347
Two conferences in Szeged (<i>Sándor Illés</i>)	350

REVIEW

ARTICLES

<i>Caldwell, J. C. – Schindlmayr, T.</i> : Historical population estimates: Unravelling the consensus. Population and Development Review, 2002/2. 183–204. p. (<i>K. Sz.</i>)	355
<i>Hindess, G.</i> : Population review of England and Wales, 2001. Population Trends, 2003/2. 7–14. p. (<i>K. Sz.</i>)	356
<i>Kreyenfeld, M.</i> : Parity specific birth rates for West Germany: An attempt to combine survey data and vital statistics. Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2002/3. 327–357. p. (<i>K. Sz.</i>)	357
<i>Kreyenfeld, M.</i> : Crisis or adaptation – reconsidered: A comparison of East and West German fertility patterns in the first six years after the „Wende”. European Journal of Population, 2003/3. 303–329. p. (<i>K. Sz.</i>)	358
<i>Martin, J. L. – Wiley, J. – Osmond, D.</i> : Social networks and unobserved heterogeneity in risk for AIDS. Population Research and Policy Review, 2003/1. 65–90. p. (<i>K. Sz.</i>)	359

- Luy, M.*: Warum Frauen länger leben – wird ein Vergleich der Sterblichkeit von Kloster- und Allgemeinbevölkerung durch Bildungsgrad und Missionstätigkeit der Ordnungsmitglieder beeinflusst? (Why do females live longer? – Do the educational status and the missionary work influence the life expectancy of the members of monastic orders and that of the total population?) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/1. 5–35. p. (S. G. Sz.) 360
- Schulz, R. – Swiaczny, F.*: Globale Verstädterung – Entwicklung, Ursachen, Folgen. (Global urbanisation – development, causes, consequences.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/1. 37–66. p. (S. G. Sz.) 361
- Demeny, P.*: Die bevölkerungspolitischen Dilemmata in Europa zu Beginn des 21. Jahrhunderts. (Population policy dilemmas in Europe at dawn of the 21st century.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/1. 91–117. p. (S. G. Sz.) 362
- Wendt, H.*: Asylwanderung nach Deutschland. Dimensionen, Flüchtlingskategorien, rechtliche Grundlagen, Verlauf, Herkunftsregionen und europäischer Vergleich. (Immigration of refugees into Germany. Dimensions, categories of refugees, legal principles, processes, regions of origin, European comparison.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/1. 67–90. p. (S. G. Sz.) 364
- Bauer, A.*: Volkszählung 2001: Berufliche und wirtschaftliche Struktur der Erwerbstätigen. (Population census in 2001: occupational and economic structure of working population.) *Statistische Nachrichten*, 2004/5. 382–390. p. (S. G. Sz.) 365
- Baunac, D. M. – Barnes, S. L.*: Competition, race, and the measurement of female labor activity. *Sociological Inquiry*, 2003/3. 413–439. p. (Á. M.) 366
- Felson, R. B. – Ackerman, J. – Yeon, S.-J.*: The infrequency of family violence. *Journal of Marriage and Family*, 2003/3. 622–634. p. (Á. M.) 367
- Vanwey, L. K.*: Land ownership as a determinant of temporary migration in Nang Rong, Thailand. *European Journal of Population*, 2003/2. 121–145. p. (Á. M.) 368
- Kroska, A.*: Investigating gender differences in the meaning of household chores and child cares. *Journal of Marriage and Family*, 2003/2. 456–473. p. (Á. M.) 369
- Murphy, M. – Grundy, E.*: Mothers with living children and children with living mothers: the role of fertility and mortality in the period 1911–2050. *Population Trends*, 2003/112. 36–43. p. (Á. M.) 370
- Kiecolt, K. J.*: Satisfaction with work and family life: no evidence of a cultural reversal. *Journal of Marriage and Family*, 2003/1. 23–35. p. (E. F.) 372

<i>Twenge, J. M. – Campbell, W. K. – Foster, C. A.</i> : Parenthood and marital satisfaction: a meta-analytic review. (Journal of Marriage and Family, 2003, 3. 574–583. p. (E. F.)	373
<i>Amato, P. R. – Johnson, D. R. – Booth, A. – Rogers, S. J.</i> : Continuity and change in marital quality between 1980 and 2000. (Journal of Marriage and Family, 2003/1. 1–22. p. (E. F.)	374
<i>Nomaguchi, K. M. – Milke, M. A.</i> : Costs and rewards of children: the effects of becoming a parent on adults' lives. (Journal of Marriage and Family, 2003/2. 356–374. p. (E. F.)	376
<i>Raymo, J. M.</i> : Premarital living arrangements and the transition to first marriage in Japan. Journal of Marriage and Family, 2003/2. 302–315. p. (E. F.)	377
<i>Baizán, P. – Aassve, A. – Billari, F.</i> : Cohabitation, marriage, and first birth: the interrelationship of family formation events in Spain. European Journal of Population, 2003/2. 147–169. p. (E. F.).....	379

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Demografie	381
Demography	381
European Journal of Population.....	381
Journal of Marriage and the Family	382
Population	383
Population and Development Review	383
Population Research and Policy Review	383
Population Studies	384
Population Trends	385

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

A ROMÁNIAI ROMÁNOK, A ROMÁNIAI MAGYAR ETNIKAI KISEBBSÉG ÉS MAGYARORSZÁG DEMOGRÁFIAI HELYZETÉNEK ÖSSZEHASONLÍTÁSA (1992–2002)¹

VASILE GHETAU

I. Bevezetés

A romániai magyar kisebbség 1,4 millió lakost jelent, ami az ország népességének 6,6%-át teszi ki és jól meghatározható népességet képvisel, mivel világosan látható szocio-ökonómiai és kulturális jellemzőkkel rendelkezik és földrajzilag is jól körülhatárolható. A román többséggel való közös történelmük bizonyos fokig összhangba hozta a demográfiai magatartásukat és a főbb demográfiai paraméterek nem elhanyagolható konvergenciát mutatnak. Magyarország jelentős előnnyel rendelkezett és rendelkezik Romániával szemben a gazdasági, szociális és kulturális fejlettséget illetően. A jelenlegi különbségek nemcsak a különböző történelmi fejlődés eredményei, hanem az eltérő kulturális örökségnek is köszönhetőek. A kommunista rezsim idején a közös politikai, társadalmi és gazdasági fejlődés mintegy 50 éve bizonyos közeledést eredményezett a két ország demográfiai helyzete között. Ezen kívül az 1990 után bekövetkezett gazdasági és társadalmi változás – bár Magyarországon gyorsabban és nem olyan kemény szociális következményekkel ment végbe – számos hasonló vonással rendelkezik e két országban (mint ahogy Közép- és Kelet-Európa minden országában a változás idején), és bizonyos mértékben hasonló módon fejlődött a demográfiai helyzet, mivel ugyanolyan nyomot hagyott maga után.

E dolgozat keretében meg kívánjuk vizsgálni, milyen mértékű a konvergencia a románok, a romániai magyar etnikai kisebbség és Magyarország demográfiai helyzete között. (A 2001-es népszámlálás eredménye szerint Magyarországon magyar etnikumú a népesség 95%-a – Központi Statisztikai Hivatal, Magyarország, 2002.)

¹ Az előadás elhangzott a francia nyelvű demográfusok nemzetközi szövetsége (AIDELF) éves konferenciáján, melyet 2004. szeptember 20–24. rendeztek Budapesten „Nemzetközi migráció” címmel.

II. Számok és dinamika

Mind Románia, mind Magyarország népessége csökken. E csökkenés régi folyamat Magyarországon (1982 óta), míg Romániában csak 1990-ben kezdődött. Vannak bizonyos jellegzetességek egyrészt a csökkenés intenzitását illetően, másrészt a két összetevő – a természetes szaporodás és a nettó migráció – hatásának köszönhetően (1. táblázat).

1. Románia és Magyarország. A népességszám változása, 1992–2002, és a változás összetevői
Romania and Hungary. Changes in population size, 1992–2002, and the components of the changes

	Románia				Magyarország
	együtt	románok	magyarok	egyéb	együtt
<i>A népesség száma</i>					
1992. január 7. (népszámlálás)					1992. január 1.
– ezer fő	22810,0	20408,5	1625,0	776,5	10373,6
– százalék	100,0	89,5	7,1	3,4	–
2002. március 18. (népszámlálás)					2002. január 1.
– ezer fő	21681,0	19399,6	1431,8	849,6	10174,9
– százalék	100,0	89,5	6,6	3,9	–
<i>Változás 1992–2002-ig</i>					
– ezer fő	-1129,0	-1008,9	-193,2	+73,0	-198,7
– százalék	-4,9	-4,9	-11,9	+9,4	-1,9
<i>A változás összetevői, ezer fő</i>					
– természetes szaporodás	-303,7	-220,5	-99,7	+16,5	-367,2
– nettó migráció	-825,4	-788,4	-93,4	+56,5	+168,4
<i>Százalék</i>					
– természetes szaporodás	26,9	21,9	51,6	22,6	–
– nettó migráció	73,1	78,1	48,4	77,4	–
<i>Az összetevők alakulása 1992–2002-ig, százalékban</i>					
– természetes szaporodás	-1,3	-1,1	-6,1	+2,1	-3,5
– nettó migráció	-3,6	-3,9	-5,8	+7,3	+1,6

... - nincs adat; - tárgytalan

Forrás (elsődleges adatok): Románia – Institutul National de Statistica (INS), 1993–2003; 1995; 2004c; Magyarország – Európa Tanács, 2003.

1992 és 2002 között a veszteség Romániában 4,9%, Magyarországon azonban csak 1,9% (I.a és I.b ábra). Romániában kettős forrása van a csökkenésnek, míg Magyarországon csupán a természetes tényező okozza. Valójában a természetes fogyás sokkal jelentősebb Magyarországon –3,5% a romániai –1,3%-hoz

képest. Ezt azonban jól ellensúlyozza az 1,6%-os pozitív nettó migráció, és ez magyarázza, hogy Magyarországon kevesebb az összes fogyás.

Románia népességének 90%-a román etnikumú és az ő fogyásuk gyakorlatilag ugyanolyan mértékű, mint a nemzeti átlag (-4,9%). E változásnak majd háromnegyede a migrációból ered. A romániai magyar kisebbség érezhetően nagyobb fogyást élt át, 12%-ot, amelyben a két összetevő egyenlő mértékű.

Összefoglalva: mindhárom népesség fogyóban van, de eltérő mértékben: 2%-os a fogyás Magyarországon, 5% a romániai románok körében és 12% a romániai magyarok körében. Ugyanakkor különbözőségek mutatkoznak a halandóság, a születésszám és a nemzetközi migráció terén.

III. Korstruktúra

A 2003. január 1-jei korfát mind Magyarországon, mind Romániában nagymértékben meghatározzák a múlt század második felében a születésszámok terén lezajlott nagy változások és az 1990-es évek valóságos zuhanása (II.a és II.b ábra). A két országban az 1950-es és 1960-as években rendkívül súlyos csökkenés volt tapasztalható, és e két ország 1966-os szintje (14 ezrelék) Európában a legalacsonyabb volt. Az 1960-as évek második felében és az 1970-es években az e két országban tapasztalt emelkedés eltérő jellegű: Magyarországon gazdasági intézkedések hatására bekövetkezett szabályos növekedés, Romániában viszont hirtelen robbanás az 1966 végén bevezetett kényszer jellegű pro-natalista intézkedéseket követően. Magyarországon az 1990-es évek csökkenése elnyújtott és egy korábbi tendencia folytatódása, mely az 1970-es évek közepe táján indult. Romániában valóságos törés következett be 1990–91-ben, mikor a korlátozó intézkedéseket eltörölték. A korfa alapja végül is 1995 után mutat stabilitást a születésszámokban.

A romániai románok és a romániai magyar etnikai kisebbség korfái nem mutatnak lényeges különbségeket, mégis rá lehet mutatni néhány jellegzetesre. Az 1967–68-as születésszám-növekedés a románok körében erőteljesebb volt. Bizonyára más szinten voltak a kétféle népesség ismeretei a születéskorlátozás terén. Ugyanez a magyarázat érvényes az 1983 után született generációk eltérő méretével kapcsolatban is, mikor az abortusszal és a születéskorlátozással kapcsolatos korlátozó rendelkezéseket szigorúbb módon alkalmazták.

A demográfiai előregedés erőteljesebb a magyar kisebbség körében, mint a románok és a magyarországi népesség körében. (III.a és III.b ábra).

Összességében véve kimondható, hogy a korstruktúra hasonló torzulásokat mutat Magyarországon és Romániában és főként a romániai két etnikum körében.

IV. Termékenység

A Romániában élő etnikumok eltérő termékenységről rendelkezésre álló információk az anyakönyvi statisztikai adatokból származnak – születések az anya etnikai hovatartozása és életkora szerint –, valamint a népszámlálási adatokból – nők etnikum szerint, az élveszületett gyermekek kora és átlagos száma.

Szükséges néhány pontosítás, mivel az etnikai hovatartozásra vonatkozó adatok minősége fontos ahhoz, hogy meg lehessen becsülni a természetes mozgás paramétereit. Az etnikai hovatartozást a népszámláláskor a felnőtt személy szabad döntése alapján jegyzik be, kiskorú gyermekek esetében pedig a szülők nyilatkozata alapján. Az anyakönyvben a születés bejegyzésekor az anya etnikai hovatartozását az a személy határozza meg², aki az anyakönyvi hivatalban bemutatja a születéssel kapcsolatos okiratokat (a kórház vagy orvos igazolását a születésről és az anya személyazonosságát igazoló papírokat). Az elhunytak esetében az az etnikai hovatartozás, amit az anyakönyvi hivatalban a halotti igazolást és az elhunyt személyi azonosságát igazoló papírokat bemutató személy kijelent.

Általában az etnikai hovatartozásra vonatkozó nyilatkozatok megfelelnek a valóságnak. Mégis van egy kivétel, amely az etnikum szerint bontott termékenységi (és halálozási) mutatók szempontjából jelentős lehet. Nagy számban fordul elő, hogy a cigány etnikumúak nem jelentik be a valódi hovatartozásukat. A 2002-es népszámláláskor csak 535 ezren vallották magukat ezen etnikumhoz tartozónak. Pedig a valódi számuk bizonyos közvetett becslések alapján 1 és 1,5 millió között lehet. Más szóval a népszámláláskor Erdélyben (az ország közép-nyugati területén) a cigányok jelentős számban más nemzetiségűnek vallották magukat, főleg romának és magyarnak. Ugyanez történik a nemzetiség megvallásával születéskor és halálozáskor. A 2002-es évre vonatkozó 10 ezrelékes nyers születési arányszám és mindössze 2,4 ezrelékes nyers halálozási arányszám nem elfogadható és rámutat a torzulás mértékére, valamint arra a tényre, hogy erősebbnek tűnik a más nemzetiséghez való tartozás megvallására való hajlam az anyakönyvi hivatalban (születés és halálozás esetén), mint a népszámláláskor (a megvallás körülményei mások). E tények potenciálisan befolyásolhatják a termékenységi és halálozási mutatókat, amit nem szabad figyelmen kívül hagyni, különösen a romániai magyar kisebbség esetében, annak mérete miatt.

E pontosítások és az ebből következő óvatosság mellett vizsgáljuk meg az eredményeket. A rendelkezésre álló adatok lehetővé tették, hogy megbecsüljük a nyers születési arányszámot, a kor szerinti termékenységi arányszámot és a teljes termékenységi arányszámot 2002-re vonatkozóan.

² Ez a személy lehet az anya, de leggyakrabban vagy az apa az, vagy a gyermek egyéb közeli rokonai.

Tudtuk már, hogy a romániai magyarok termékenysége kissé alacsonyabb, mint a többségi románoké. E megállapítást alátámasztotta az egy nőre jutó átlagos gyermekszám a népszámlálási adatokban, valamint saját becsléseink is, melyeket az 1992-es népszámlálásra és az anyakönyvi adatokra alapoztunk. *Courbage* 1992-re vonatkozó becslései (1998) gyakorlatilag megegyeztek a mieinkkel:

	Románok	Magyarok
Nyers születési arányszám (ezrelék)	11,8	9,2
Teljes termékenységi arányszám (egy nőre)	1,55	1,31

A románokra (az ország népességének 90%-a) vonatkozó értékek teljesen megfelelnek az országos szinten mért értékeknek – 11,4 ezrelék és 1,5 gyermek/nő.

Milyen irányba fejlődhetnek a két etnikum közötti különbségek 1992 után, az erős termékenységcsökkenés kontextusában? Véleményünk szerint a mozgások konvergáltak és a nagyon alacsony értékek felé közelítettek. A 2002-re vonatkozó becslések a 2. táblázatban láthatók:

2. Románia és Magyarország. Születési arányok és termékenység, 2002
 Romania and Hungary. Crude birth rates and fertility, 2002

	Románia			Magyarország
	együtt	románok	magyarok	

Nyers születési arányszám – 2002

– anyakönyvi adatok alapján	9,7	9,9	7,5	9,5
– Arriaga módszere alapján	10,3	9,9	9,5	–

A termékenység kor szerint – 2002

Korcsoport	Románia						Magyarország	
	együtt		románok		magyarok			
	1000 nőre	%-ban	1000 nőre	%-ban	1000 nőre	%-ban	1000 nőre	%-ban
15–19	173	13,8	170	13,1	108	0,4	109	8,4
20–24	407	32,4	418	32,3	334	32,3	300	23,0
25–29	387	30,8	404	31,2	362	35,0	461	35,4
30–34	202	16,1	205	15,9	163	15,8	301	23,1
35–39	71	5,6	80	6,2	54	5,2	110	8,4
40–44	16	1,3	16	1,2	12	1,2	21	1,6
45–49	1	0,1	1	0,1	1	0,1	1	0,1
Együtt	1257	100,0	1294	100,0	1034	100,0	1303	100,0

Teljes termékenységi arányszám

– anyakönyvi adatok alapján	1257	1294	1034	1303
– Arriaga módszere alapján*	1400	1400	1400	–

Az anyák átlagos életkora gyermek születésekor

– anyakönyvi adatok alapján	26,1	26	26	27,8
– Arriaga módszere alapján	27	27	27	–

Az anyák átlagos életkora – az első gyermek születésekor

	24,1	25,6
--	------	-----	-----	------

Élveszületett gyermekek átlagos száma egy nőre (2002. márciusi népszámlálás alapján)

20–24	0,44	0,37	0,34	...
25–29	0,97	0,94	0,91	...
30–34	1,43	1,40	1,42	...
35–39	1,88	1,84	1,82	...
40–44	2,11	2,07	2,03	...
45–49	2,18	2,15	2,09	...
50–54	2,28	2,26	2,17	...

* E módszer szerint a hivatkozott időszak 2001. március–2002. március; ... nincs adat.

Forrás: Románia – INS, 2003b; 2004a; 2004b; 2004c; a szerző számításai; Magyarország – Európa Tanács, 2003.

Nincs szignifikáns különbség a három népesség termékenységi szintje között. Először az egy nőre jutó elveszületett gyermekek számát vizsgáljuk meg (2002-es román népszámlálás), majd a teljes termékenységi arányszám és a nyers születési arányszám vizsgálata következik.

Ha az anya kora szerint nézzük az átlagos élveszületési gyermekszámot, akkor az egy kumulatív jellegű, longitudinális mutató, mely a teljes termékenységi arányszámhoz képest igen stabil és merev. Éppen e tulajdonságai miatt különösen alkalmas minden összehasonlító elemzésre. A románok és a magyar nemzetiségek között minimális a különbség, ami azt bizonyítja, hogy szinte azonos a termékenységük. Az anyává válás átlagéletkora azonos Románia két populációjában – 26 év –, Magyarországon viszont majdnem két évvel magasabb, ami a kor szerinti termékenység eltérő struktúrájú modelljét jelzi.

Romániában és Magyarországon gyakorlatilag azonos a teljes termékenységi arányszám – 1,3/nő és az utóbbi években jó stabilitást mutat. A romániai magyaroknak transzverzálisan enyhén alacsonyabb a termékenysége – 1 gyermek/nő. Az Arriaga módszer révén kapott érték véleményünk szerint túlbecsüli a valós szintet.

A 2002-es nyers születési arányszám majdnem azonos volt Romániában és Magyarországon – 9,7, ill. 9,5 ezrelék. Az anyakönyvi adatok és a 2002-es népszámlálás adatai szerint a románok születési arányszáma 9,9 ezrelék volt, míg a romániai magyar nemzetiségűeké 7,5 ezrelék. Meglátásunk szerint az utóbbi érték enyhén alábecsüli a magyar kisebbség valós születési arányszámát. Ha megvizsgáljuk Románia magyarok lakta megyéiben a születési arányszámot, ezen állítás megerősítését találjuk. Akkor hát honnan eredhet az alulbecslés? Talán a magyar populáció túlbecslése a népszámláláskor, melyet a cigányok érezhető "apport"-ja okozott? Nincs megalapozott magyarázatunk rá.

Ha az Arriaga módszerrel kiszámított kor szerinti termékenységi arányszám segítségével, az 1992-es és 2002-es népszámlálás élveszületési gyermekszáma alapján megbecsüljük a termékenységet, akkor 9,5 ezreléket kapunk. Mivel e módszernek megvannak a maga korlátai – azok miatt a hipotézisek miatt, amelyekre alapul –, kissé túlbecsüli a 2001–2002-es termékenységet. Véleményünk szerint a 9 ezrelékhez közeli, de a románokénál és Magyarországénál alacsonyabb születési arányszám realiztikusabbnak tűnne.

Ha nagyon közel is van a három populáció termékenységi szintje egymáshoz, bizonyos mértékben különböznek a kor szerinti termékenység modelljei (4a és 4b ábra). A termékenység erős strukturális változások szakaszába lépett a rendszerváltozás utáni országokban. A születések későbbre halasztása nyilvánvaló realitás. E változás legerősebben Magyarországon jelentkezik, és a termékenységi arányszámok kor szerinti görbéi mutatják az eltolódást. A 30 évesek és annál idősebbek korosztályában a termékenység értéke Romániában egy negyeddal, Magyarországon pedig egy harmaddal emelkedett. Románia magyar népessége köztes pozíciót foglal el. A románok és a romániai magyar nemzetiiség termékenysége közötti különbség megragadásának más módja az, ha a termékenységet vallási megoszlás szerint vizsgáljuk. A románok 94%-ban ortodoxok. A magyar nemzetiségűek főleg reformátusok (46%), római katolikusok (41%) és unitáriusok (5%). (INS, 2003, 1. kötet). A vallás nincs bejegyezve

az anyakönyvbe, de vannak népszámlálási adatok a nők megoszlásáról az élveszületett gyermekszám szerint, kor és vallás szerint. Ha az ezen adatokból az Arriaga módszerrel kapott, a kor és vallás szerinti termékenységi arányszámot használjuk, ugyanazt a nyers születési arányszámot kapjuk – 10 ezreléket – az ortodoxoknál és a római katolikus, református és unitárius lakosoknál (súlyozott átlag).

Konklúzióként megállapítható, hogy a három populációnak szinte azonos a termékenységi szintje, de az időbeli lefolyásban vannak kis eltérések.

V. Halandóság

Romániában az etnikai eredet szerinti halandósági különbségekről egyedül olyan adatok állnak rendelkezésre, melyek a halálozást etnikum szerint tüntetik fel. A 2002-es év kiváltságos év. Meg tudtuk határozni a nyers halálozási arányszámot, a kor szerinti halandóságot és a születéskor várható átlagos élettartam értékét (3. táblázat).

A halandóság magas volt és továbbra is magas Romániában és Magyarországon. Európában egyedül a volt szovjet térségben találhatunk a romániaiánál és a magyarországinál magasabb halálozási arányszámokat és rosszabb születéskor várható élettartam értékeket. Ez a magasabb halandóság elsősorban a férfi lakosságot érinti. Azonban különösen az 1990-es évek közepétől nettó különbség figyelhető meg a nyers halálozási arányszám és a születéskor várható élettartam alakulása között. A nyers arányszám stabil marad – 12% körül Romániában és 13 ezrelék körül Magyarországon, míg a várható élettartam jelentősen növekedik (V. ábra). A kor szerinti halandóság tehát csökkenőben van, de a demográfiai előregedés miatt a nyers arányszám továbbra is nagyon magas értéken marad.

A nyers halálozási arányszám magasabb a romániai magyarok körében, mind a többségi populációhoz képest, mind a magyarországi népességhez képest. E helyzetet a nagyobb fokú előregedés magyarázhatja. Úgy tűnik, hogy bizonyos óvatossággal kell kezelni a romániai magyarok nyers arányszámának ezen szintjét, a már említett okok miatt.

Annak ellenére, hogy a nyers halálozási arányszám hagyományosan magasabb Magyarországon, Romániában alacsonyabb a születéskor várható élettartam: a férfiaknál egy évvel, a nőknél pedig majdnem két évvel. A magyar etnikumú férfiaknak kissé rövidebb a várható élettartama a románokéhoz képest, viszont ugyanennek az etnikumnak a női tagjai egy évvel hosszabb életet remélhetnek, mint a román nők.

3. Románia és Magyarország. Halandóság és a születéskor
várható élettartam, 2002
Romania and Hungary. Mortality and life expectancy at birth

	Románia			Magyarország
	együtt	románok	magyarok	
Nyers halálozási arányszám	12,4	12,6	14,7	13,1
Csecsemőhalandóság 1000 élveszületésre	17,2	17,1	13,8	7,2
Születéskor várható élettartam években				
– férfiak	67,4	67,1	66,8	68,4
– nők	74,8	74,5	75,5	76,7

Forrás: Románia – 2004a; 2004b; 2004c; a szerző számításai; Magyarország – Európa Tanács – 2003.

Romániában a csecsemőhalandóság továbbra is nagyon magas szinten van, ami az ország gazdasági, szociális és kulturális helyzetére vezethető vissza, másrészt az orvosi ellátás hozzáférhetőségére és színvonalára, különösen a vidéki területeken. A magyar kisebbség csecsemőhalandósága ennél kisebb, de majdnem duplája a magyarországinak.

VI. Mik a perspektívák?

A termékenység gyors és jelentős növelése nélkül elég sötétek a három népesség kilátásai. A 4. táblázat bemutatja az ENSZ Népesedésügyi Szakosztályának legutóbbi projekció-sorozatából a közepes változat főbb eredményeit. Ha az egy nőre eső termékenység 1,7 gyermekre nőne, még az sem tudná megállítani a demográfiai hanyatlást. Valójában a termékenységcsökkenés és a korstruktúra romlása automatikusan egy öngerjesztő folyamathoz vezetnek.

4. Románia és Magyarország népessége 2025-ben,
az ENSZ Népesedési Szakosztálya
2002-es demográfiai projekció-sorozatának közepes változata szerint.
Population of Romania and Hungary in 2025
according to the medium variant of the 2002 demographic projection series
of the United Nations Population Division

	Magyarország	Románia
Népesség 2002-ben, millió fő	10,2	21,7
Teljes termékenységi arányszám, egy nőre		
– 2002	1,3	1,3
– 2025–2030	1,67	1,63
Születéskor várható átlagos élettartam, év		
– 2002		
– férfiak	68,4	67,4
– nők	76,7	74,8
– 2025–2030		
– férfiak	73,1	72,1
– nők	80,4	78,1
Népesség 2025-ben, millió fő	8,9	20,8
A népesség csökkenése 2002–2025-ig, %	13	4
A 65 évesek és idősebbek aránya, %		
– 2002	15,4	14,2
– 2025	21	18

Forrás: 2002 – Románia: 2004a; a szerző számításai; Magyarország: Európa Tanács, 2003; 2025-re – Egyesült Nemzetek Népesedésügyi Szakosztály, 2003.

A demográfiai előregedés jelentősen fel fog gyorsulni annak minden demográfiai, gazdasági és szociális következményével.

A múlt és jelen folyamatok fényében a demográfiai hanyatlás jelentősebb a romániai magyar kisebbség körében, aminek következtében arányuk tovább csökken az ország népességének összességéhez képest.

VII. Záró megjegyzések

A három vizsgált népesség termékenysége és halandósága nem mutat jelentős különbségeket. A termékenység időbeli lezajlását tekintve tetten érhető néhány jellegzetesség, ami a magyarországi termékenység gyorsabb strukturális modernizációjának bizonyítéka. A halandóságot tekintve továbbra is elfogadhatatlanok a születéskor várható élettartam értékei, mivel még mindig határozottan a nyugati országok átlaga alatt maradnak. Azonban e három populáció

jelentős javulást tapasztal az 1990-es évek közepe óta a kor szerinti halandóság területén; e folyamat a legerősebben Magyarországon jelentkezik. Mivel 1990 előtt a közép- és kelet-európai országok magas halandósága a keringési rendszeri és főleg a cerebrovaszkuláris betegségek okozta elhalálozások rendkívül magas számával volt magyarázható, a kor szerinti halandóság csökkenése történelmi pillanatot jelent a közép- és kelet-európai térség halandósága szempontjából: a nyugat-európai országokhoz képest kb. 25 éves késéssel végre kitört a kardiovaszkuláris forradalom (*Vallin – Meslé* 2001). A változások nyilvánvalóak Lengyelországban, a Cseh Köztársaságban, Szlovákiában és Magyarországon, sőt szerényebb mértékben Romániában is. Jó okkal feltételezhető, hogy a folyamat tartós lesz.

Magyarország és Románia kormánya tudatában van a jelen demográfiai folyamatok súlyosságának és a jövő kirajzolódó perspektíváinak. Ezen érzékenység és felelősség megnyilvánulásaként a miniszterelnök közvetlen irányításával létrejött (2001-ben Magyarországon és 2004-ben Romániában) több nemzeti népesedésszügyi szervezet. Mivel a jelenlegi demográfiai helyzet javításának kulcsa a termékenység növelésében van, már csak az a kérdés, milyen mértékben lesz lehetséges egy ilyen változást létrehozni.

HIVATKOZÁSOK

- Conseil de l'Europe. 1999. *Evolution démographique récente en Europe – 1999*. Council of Europe Publishing, Strasbourg.
- Council of Europe. 2003. *Recent demographic developments in Europe – 2003*. Council of Europe Publishing, Strasbourg.
- Courbage, Youssef. 1998. „Demographic characteristics of national minorities in Hungary, Romania and Slovakia.” In: Werner Haug, Youssef Courbage, Paul Compton. *The demographic characteristics of national minorities in certain European states*. Vol. I. *Population Studies No. 30*, Council of Europe Publishing, Strasbourg.
- Cseh-Szombathy, László. 2003. „Changes in demographic processes in Hungary.” *Demográfia*, Special Edition, Vol. 46. 2003.
- Ghetau, Vasile. 2003. „The year 2050: will Romania's population reach 16 millions inhabitants?” *Populatie & Societate*, Special issue, December 2003.
- Hungarian Central Statistical Office. 2002. *Population Census 2001*. 4. *Ethnic affiliation. Data on national, ethnic minorities*.
- Institutul National de Statistica. 1993–2002. Annual publications on Live birth and Death.
- Institutul National de Statistica. 1994. *Recensământul Populației și Locuitorilor 1992*. Vol. I. – *Populație. Structura demografică*.
- Institutul National de Statistica. 1995. *Recensământul Populației și Locuitorilor 1992*. *Structura etnică și profesională a populației*.
- Institutul National de Statistica. 2001. *Anuarul Demografic al României 2001*.
- Institutul National de Statistica. 2003a. *Recensământul Populației și al Locuitorilor din 18 martie 2002*. Vol. I – *Populație. Structura demografică*.

- Institutul National de Statistica. 2003b. *Situatia demografica a Romaniei in anul 2002*.
- Institutul National de Statistica. 2003c. *Nascuti vii in anul 2002*.
- Institutul National de Statistica. 2003d. *Decedati in anul 2002*.
- Institutul National de Statistica. 2004a. Anuarul Statistic al Romaniei 2003.
- Institutul National de Statistica. 2004b. *Unpublished data*.
- Institutul National de Statistica. 2004c. *Recensamantul Populatiei si al Locuintelor din 18 martie 2002. Vol. IV – Populatie. Structure etnica si confesionala*.
- Klinger, András. 2003. "Mortality differences between the subregions of Hungary." *Demográfia*, Special Edition, Vol. 46, 2003.
- United Nations Population Divison. 2003. *World Population Prospects: the 2002 Revision*. United Nations. New York.
- Vallin, Jacques – France Meslé. 2001. "Trends in mortality in Europe since 1950: age-, sex- and cause specific mortality." In: Jaxgues Vallin et France Mesle, Tapani Valkonen. *Trends in mortality and differential mortality. Population Studies No. 36*, Council of Europe Publishing, Strasbourg.

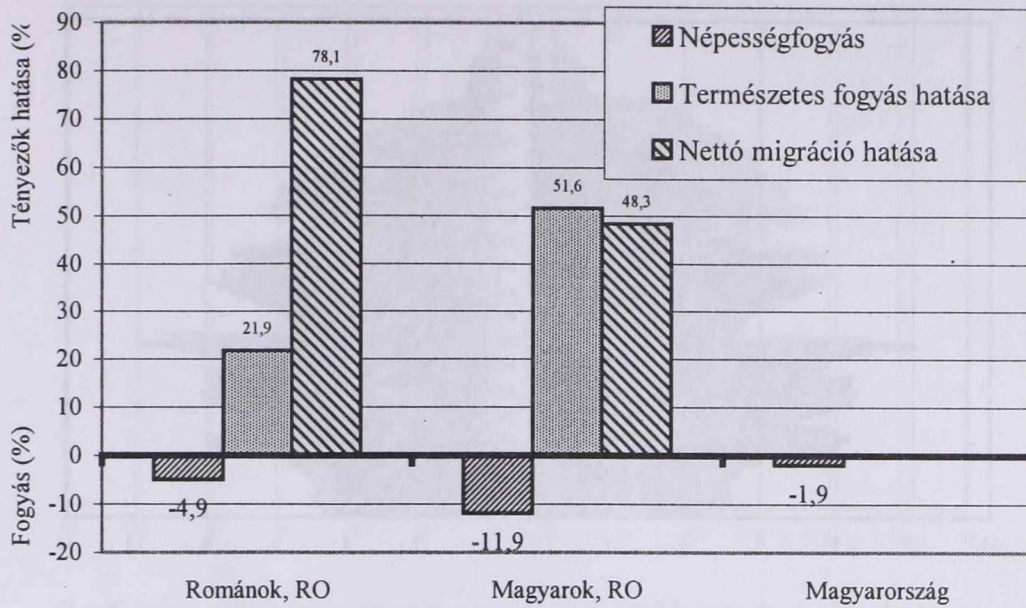
Tárgyszavak:

Népesedés

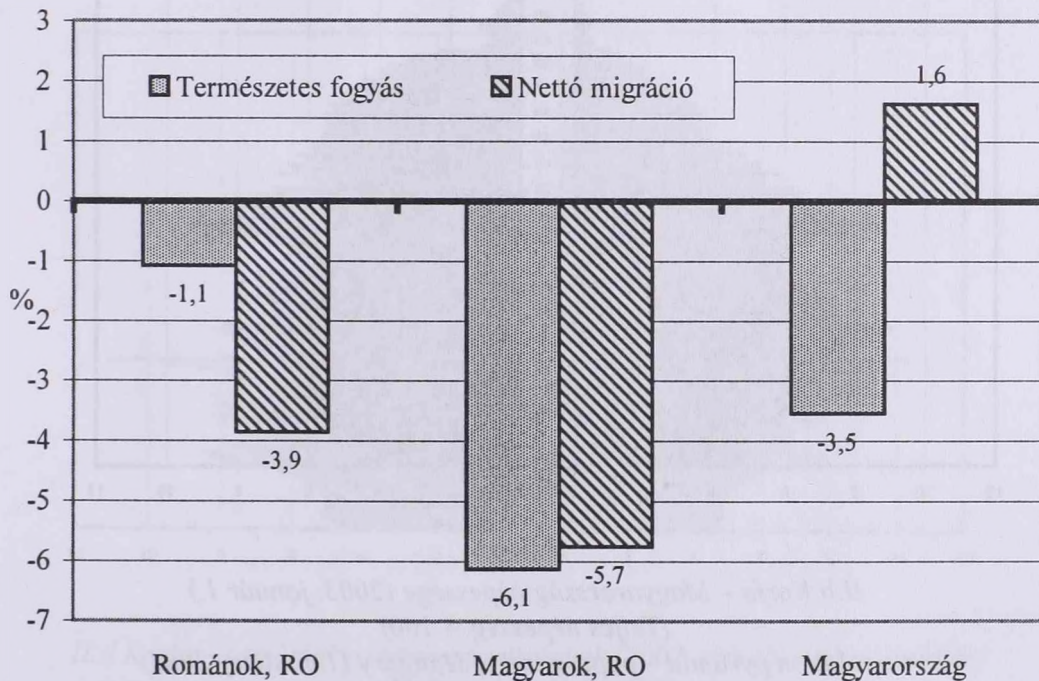
Etnikum

Kisebbség

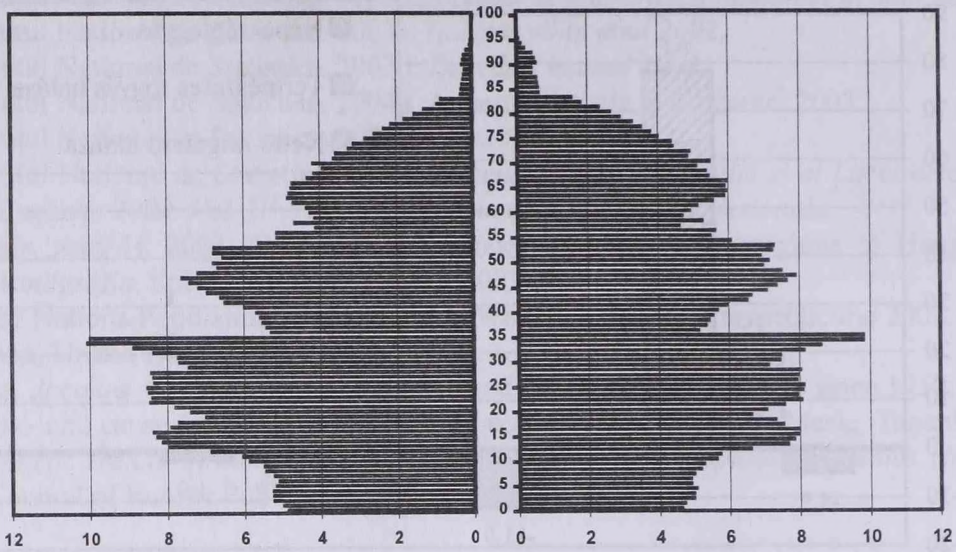
**COMPARISON OF THE DEMOGRAPHIC SITUATION OF
ROMANIANS, ETHNIC HUNGARIANS IN ROMANIA
AND HUNGARY (1992–2002)**

I.a Románia és Magyarország. Népességsökkenés 1992 és 2002 között, valamint a természetes szaporodás és a nettó migráció hatása
 Romania and Hungary. Population decrease between 1992 and 2002, impact of natural population changes and net migration

I.b Románia és Magyarország. Természetes fogyás és nettó migráció, 1991–2002
 Romania and Hungary. Natural decrease and net migration, 1992–2002

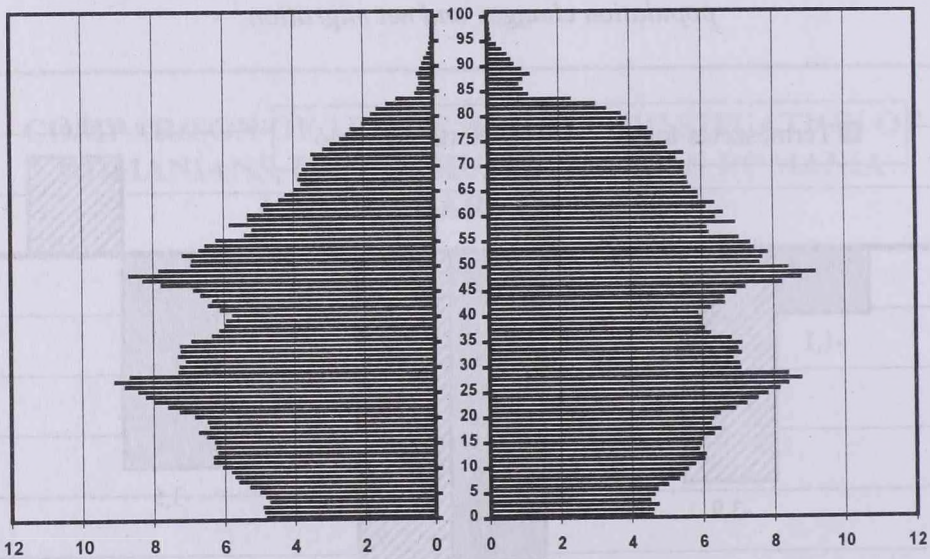

II.a Korfa – Románia népessége (2003. január 1.)

(Teljes népesség = 100)

Population pyramid – population of Romania (1 January 2003)

(Total population = 100)

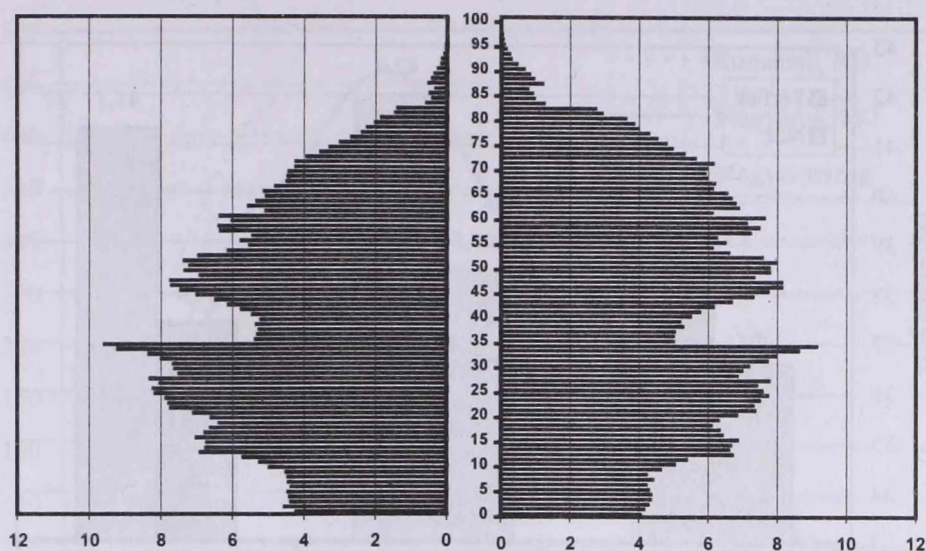

II.b Korfa – Magyarország népessége (2003. január 1.)

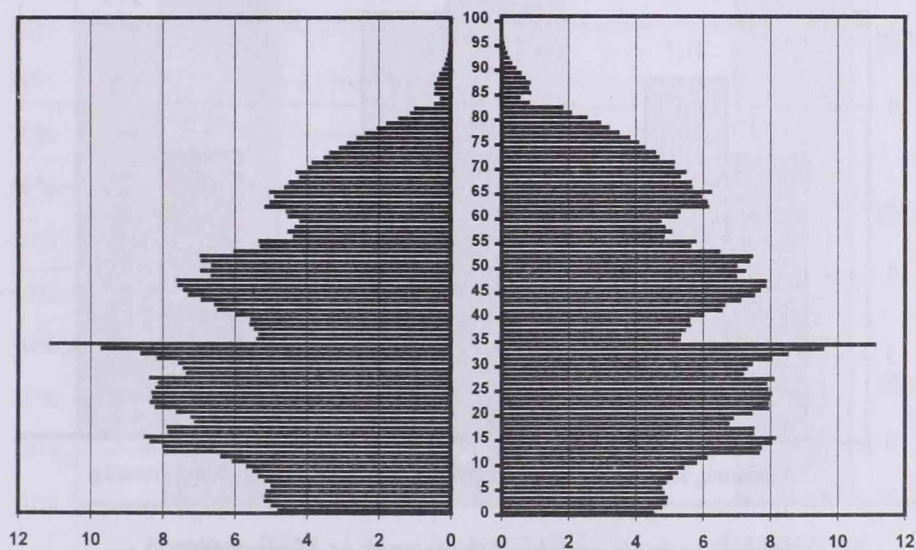
(Teljes népesség = 100)

Population pyramid – population of Hungary (1 January 2003)

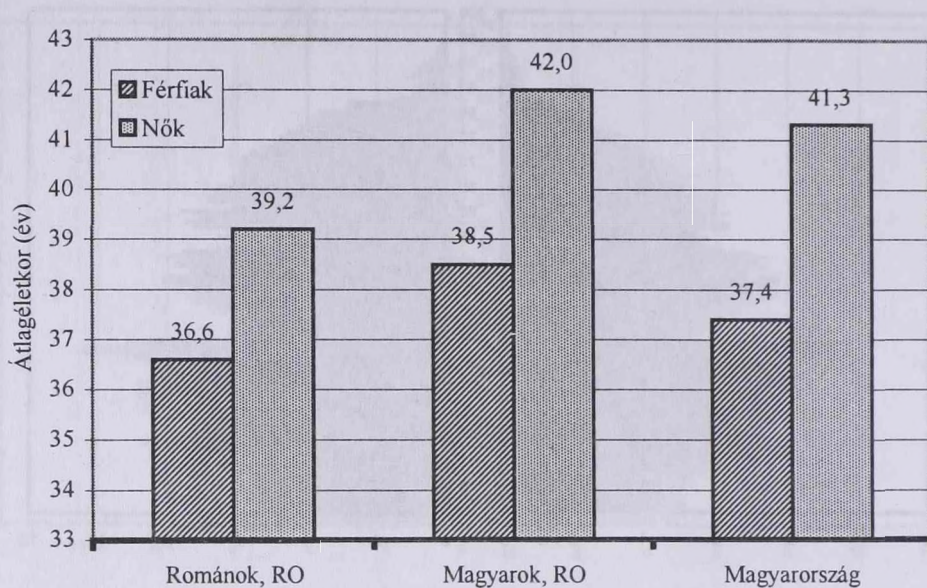
(Total population = 100)

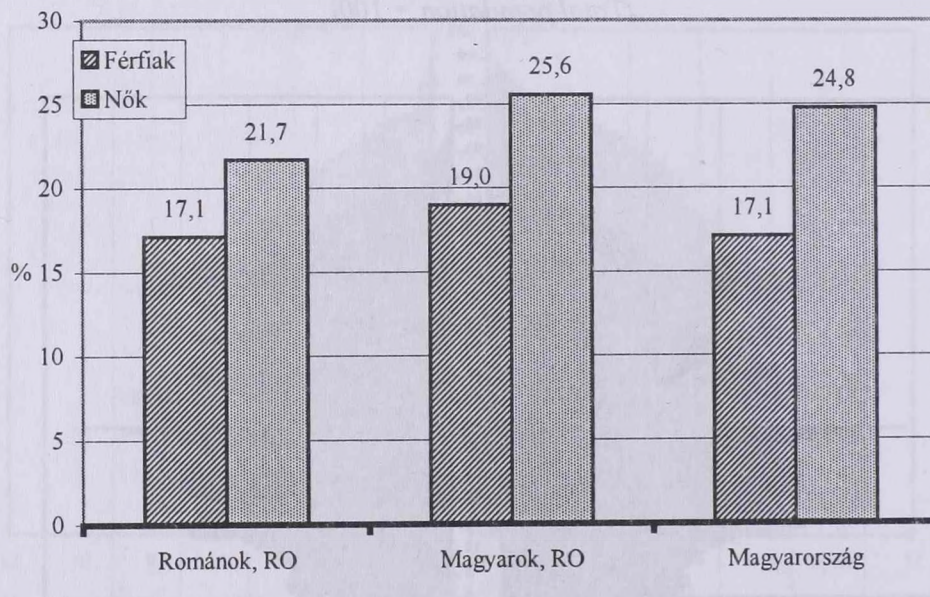
II.c Korfa – romániai magyar nemzetiségűek (2002. márciusi népszámlálás)
(Teljes népesség = 100)
Population pyramid – ethnic Hungarians in Romania
(Population Census in March 2002)
(Total population = 100)

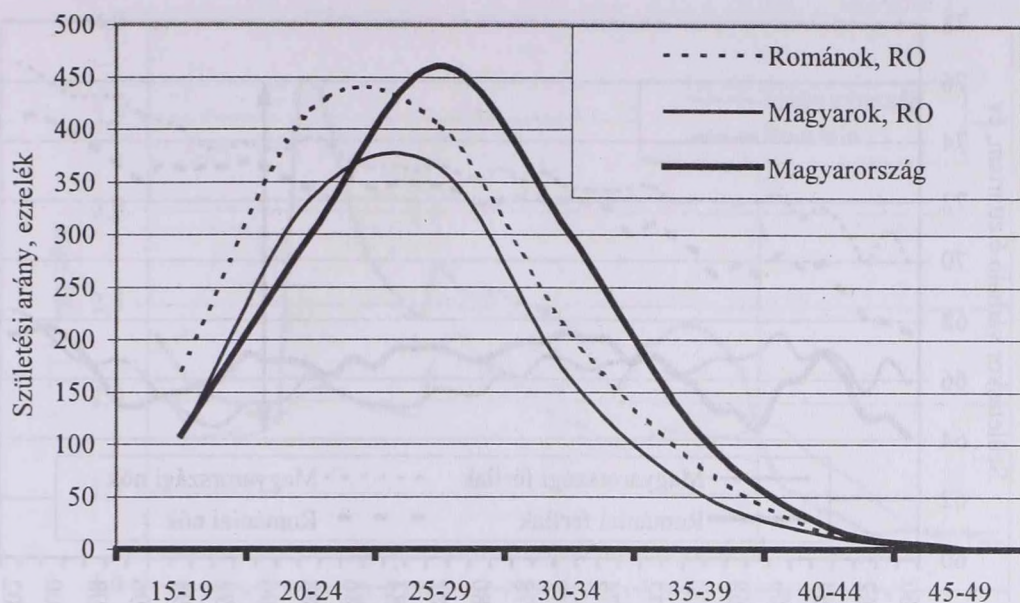
II.d Korfa – romániai román nemzetiségűek (2002. márciusi népszámlálás)
(Teljes népesség = 100)
Population pyramid – ethnic Romanians in Romania
(Population Census in March 2002)
(Total population = 100)

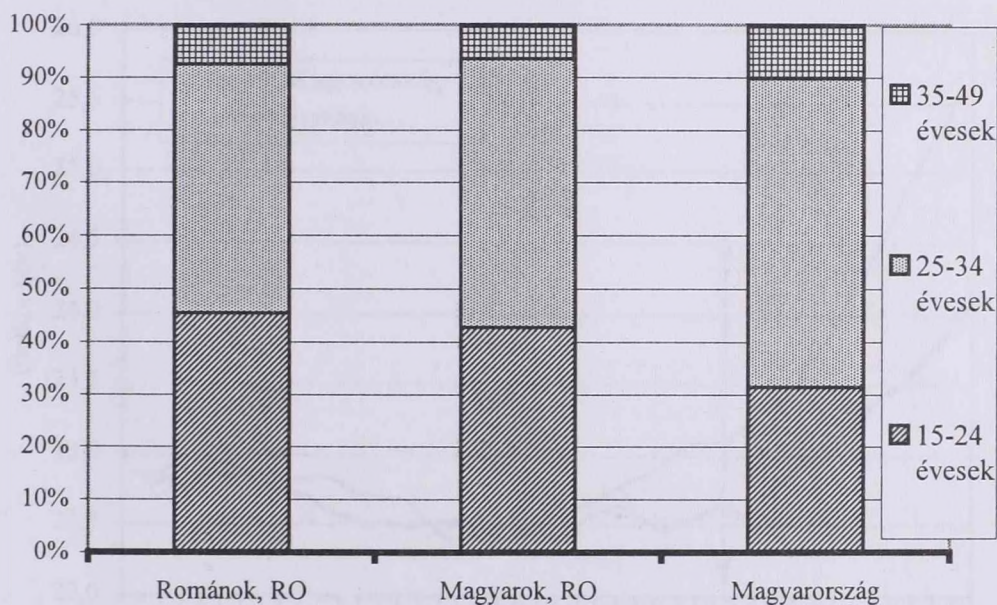
III.a Románok, romániai magyarok és Magyarország. A népesség átlagéletkora, 2002
 Romanians, ethnic Hungarians in Romania, Hungary.
 Mean age of the population, 2002

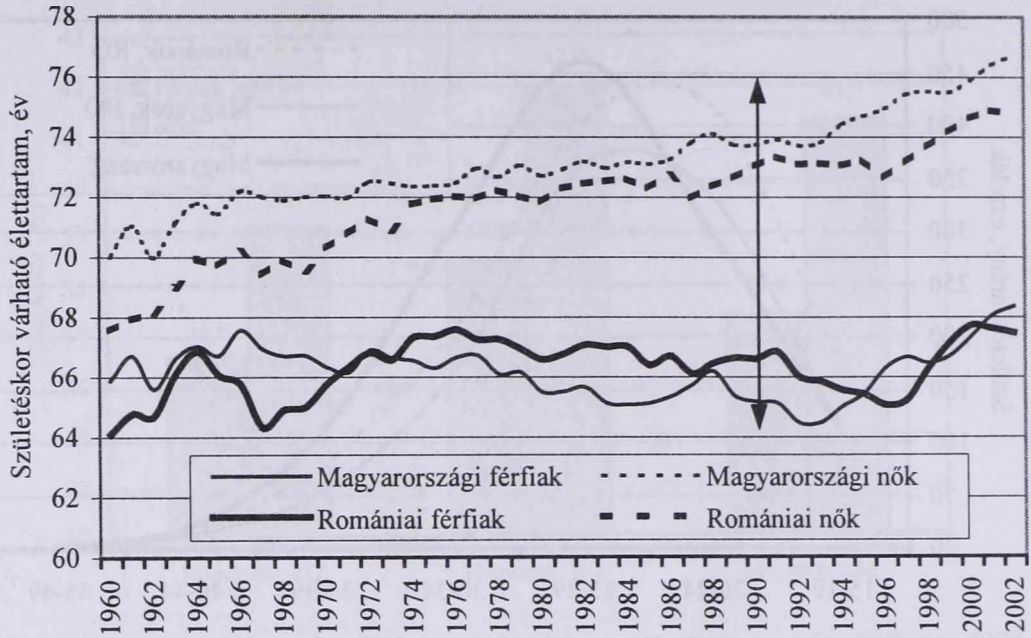
III.b Románok, romániai magyarok és Magyarország.
 A 60 éves és annál idősebb népesség, 2002
 Romanians, ethnic Hungarians in Romania, Hungary.
 Population aged 60 and over, 2002

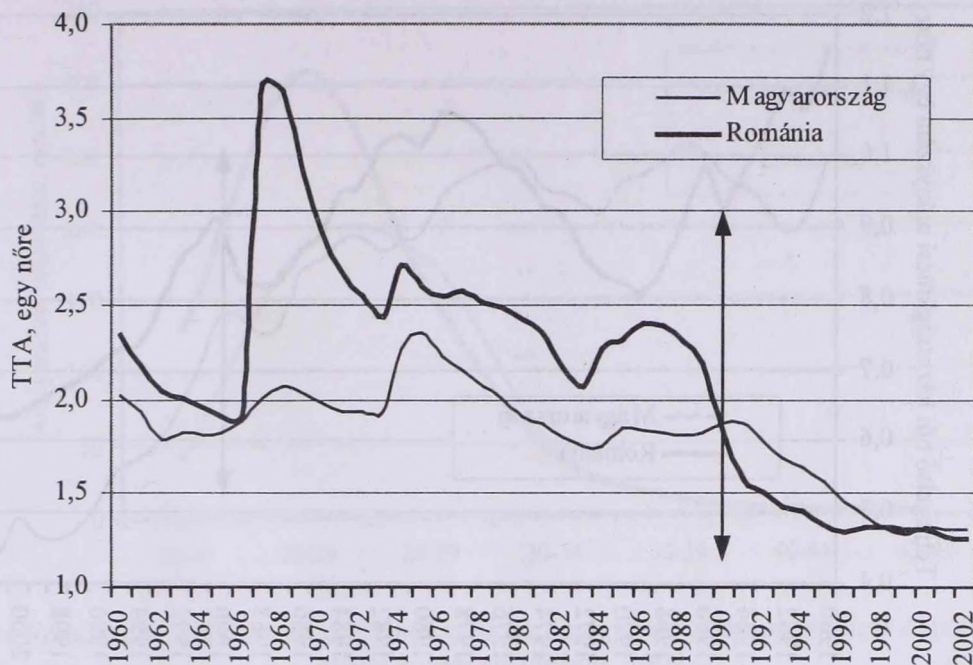
IV.a Románok, romániai magyarok és Magyarország. Kor szerinti termékenység
 Romanians, ethnic Hungarians in Romania, Hungary. Fertility by age, 2002

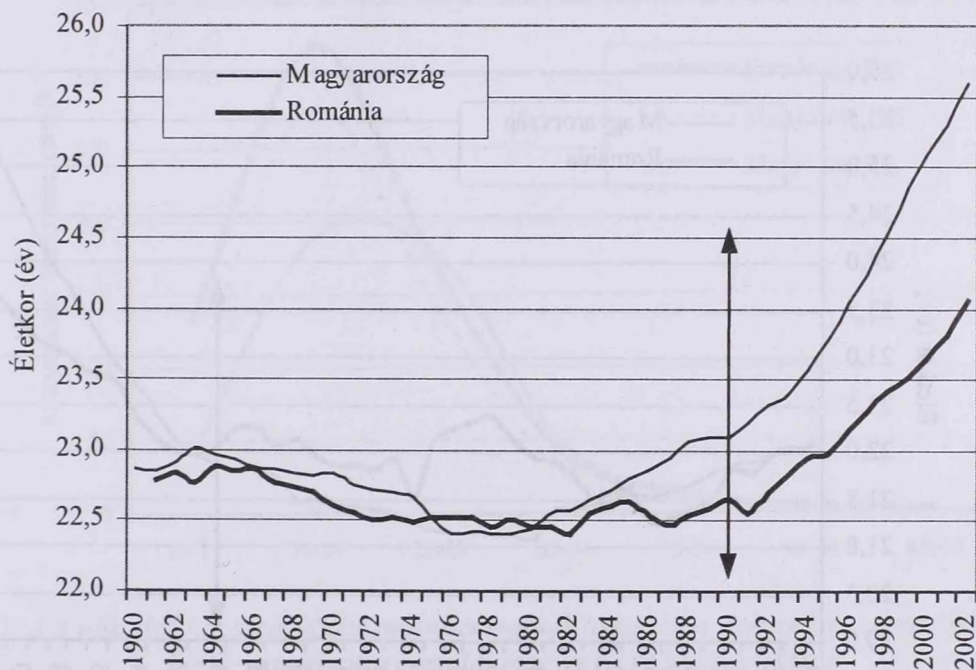
IV.b Románok, romániai magyarok és Magyarország. A kor szerinti termékenység
 struktúrája, 2002
 Romanians and Hungarians in Romania, Hungary. Timing of fertility by age, 2002

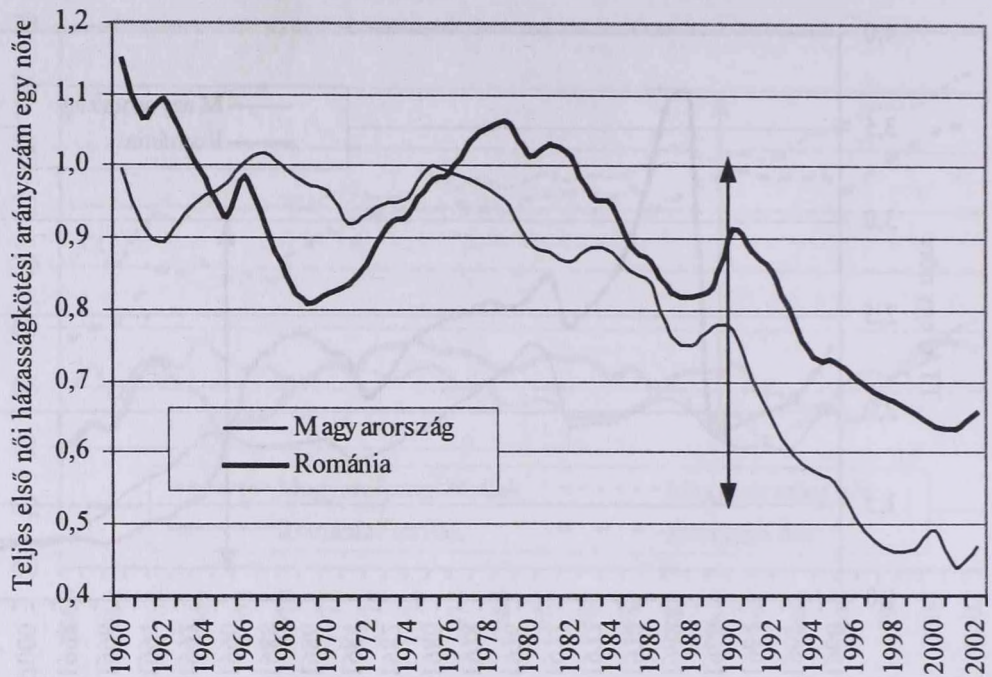
V. Románia és Magyarország. A születéskor várható élettartam, 1960–2002
 Romania and Hungary. Life expectancy at birth, 1960–2002

VI.a Románia és Magyarország. A teljes termékenységi arányszámok, 1960–2002
 Romania and Hungary. Total fertility rates, 1960–2002

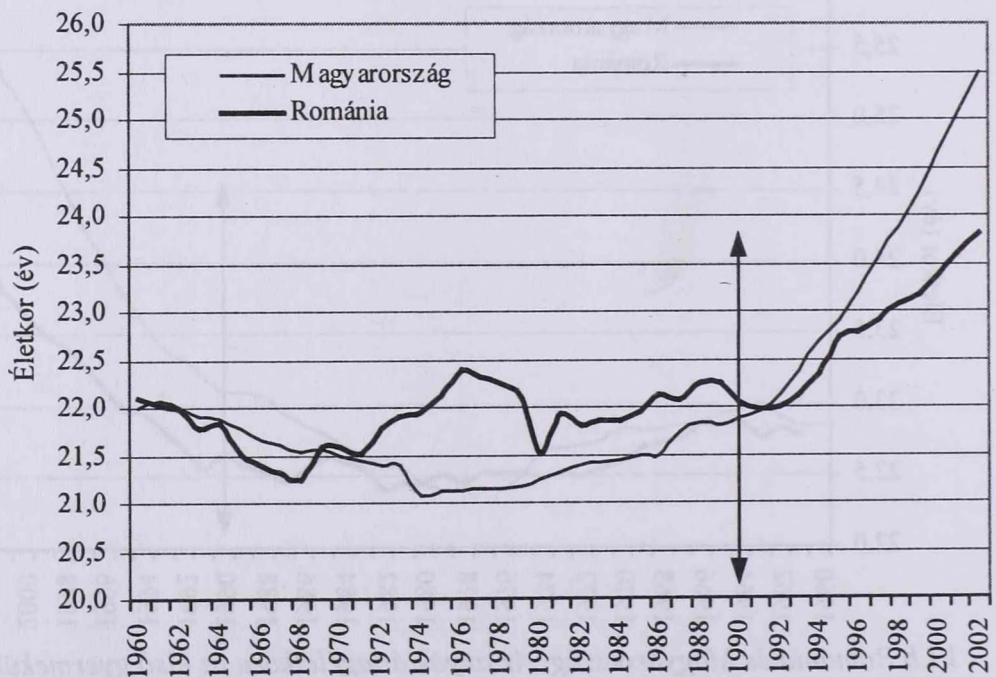

VI.b Románia és Magyarország. Az anyák átlagéletkora az első gyermekük születésekor, 1960–2002
 Romania and Hungary. Mean age of mothers at first child birth, 1960–2002

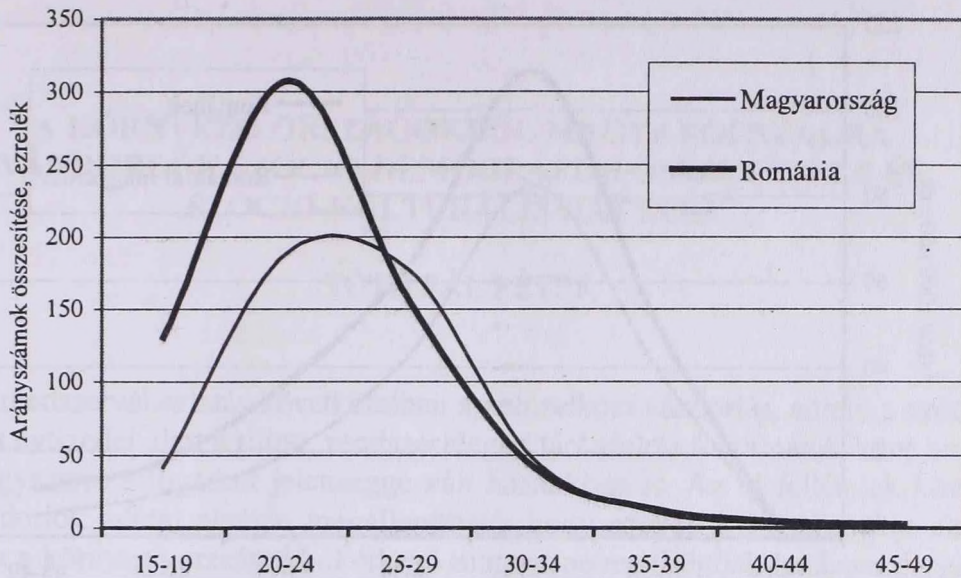
VII.a Románia és Magyarország. A teljes első női házasságkötési arányszám, 1960–2002

Romania and Hungary. Total female first marriage rate, 1960–2002

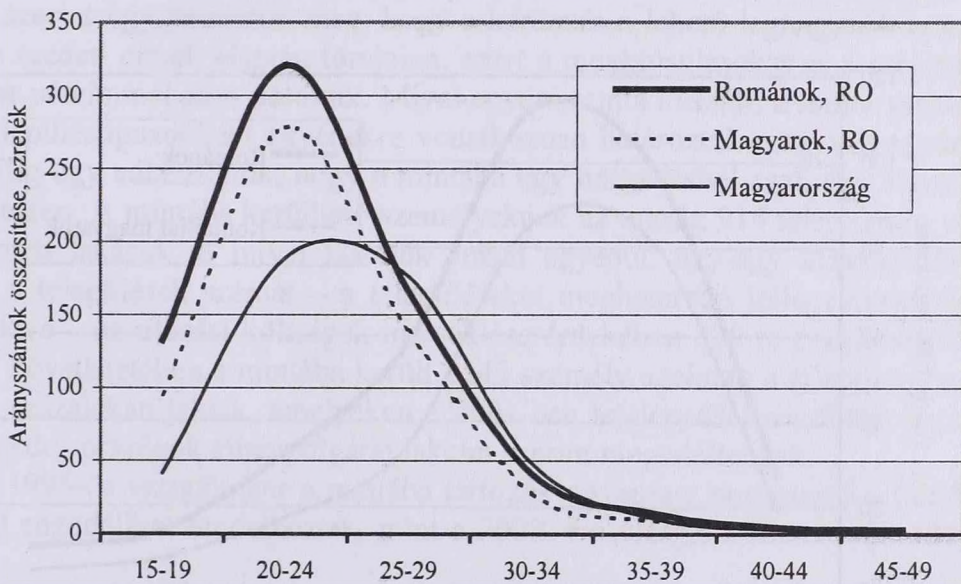
VII.b Románia és Magyarország. A nők átlagéletkora első házasságkötésükkor, 1960–2002

Romania and Hungary. Mean age of women at first marriage, 1960–2002

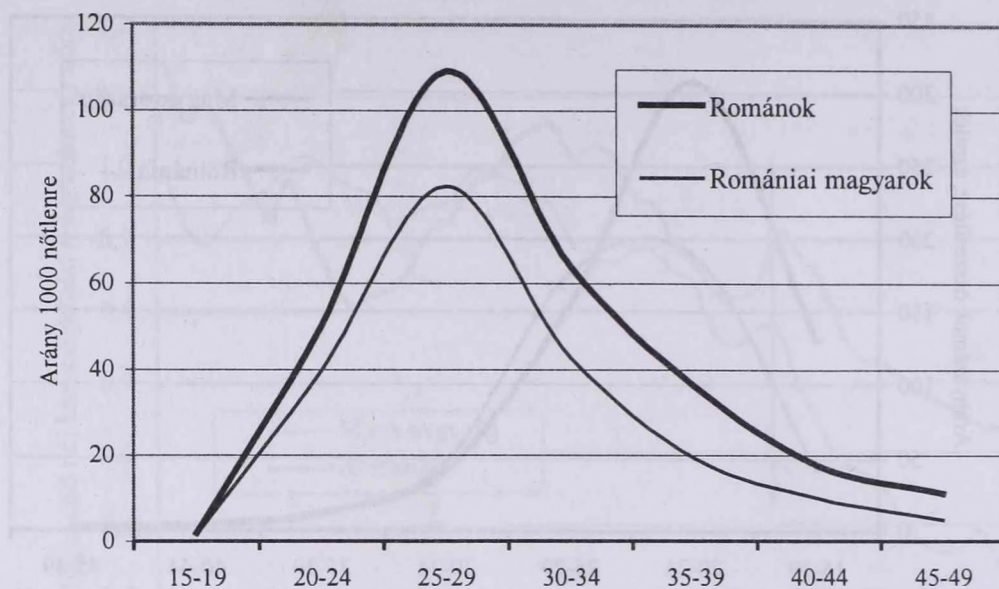
VII.c Románia és Magyarország. A nők első házasságkötési arányszámainak összesítése öt éves korcsoportonként, 2002

Romania and Hungary. Summarized female first marriage rates by age group of five years, 2002

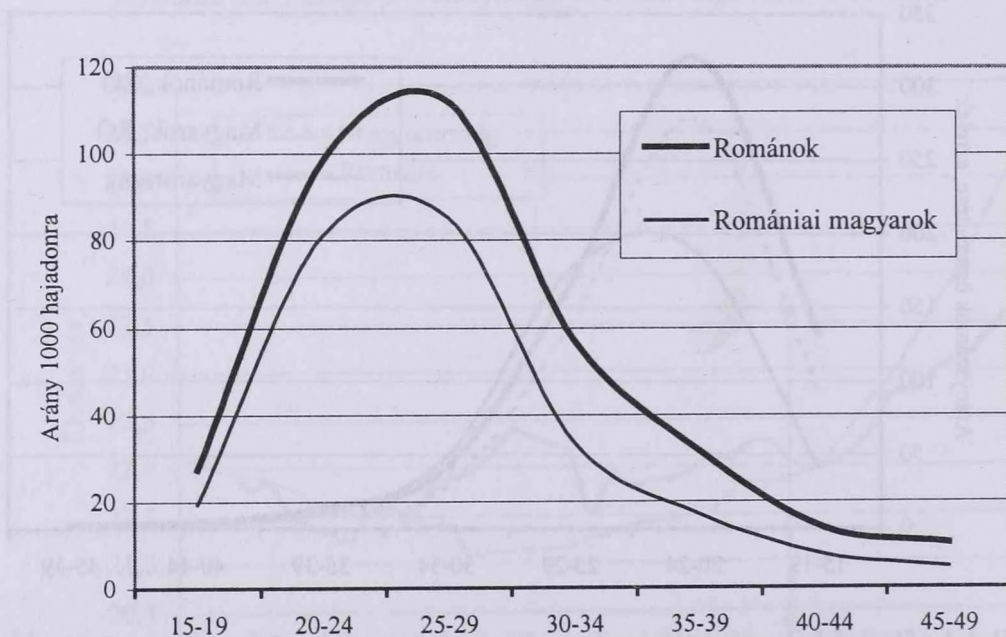
VII.d A nők első házasságkötési arányszámainak összesítése öt éves korcsoportonként, 2002 – románok, romániai magyarok és Magyarország

Summarized female first marriage rates by age group of five years, 2002 – Romanians, ethnic Hungarians in Romania, Hungary

VIII.a Románia. A férfi első házasságkötések arányszámai, 2002 – románok és magyar etnikumúak

Romania. Male first marriage rates, 2002 – Romanians and ethnic Hungarians in Romania

VIII.b Románia. A női első házasságkötésének arányszáma, 2002 – románok és magyar etnikumúak

Romania. Female first marriage rate, 2002 – Romanians and ethnic Hungarians in Romania

A KÖRNYEZŐ ORSZÁGOKBÓL MAGYARORSZÁGRA VÁNDORLÓK SZOCIO-DEMOGRÁFIAI ÖSSZETÉTELE ÉS SZOCIO-KULTURÁLIS HÁTTERE¹

TÓTH PÁL PÉTER

A rendszerváltoztatás következtében a nemzetközi vándorlás, amely a szocializmus évtizedei alatt a tiltott, rendszeridegen társadalmi folyamatok közé tartozott egyszerre elfogadott jelenséggé vált hazánkban is. Az új feltételek között bevándorlók adatai alapján megállapítható, hogy ezeket a folyamatokat alapvetően a környező országokból érkező magyar nemzetiségűek határozzák meg. Ennek ismeretében döntöttünk úgy, hogy az 1995-ös adatfelvétel után, a 2001-ben letelepedési engedélyt kapott szomszédos országokból érkező, 18 éves vagy annál idősebb személyek körében, 1000 fős mintán, vizsgálatot végzünk.² Ezeknek a feltételeknek 4303 háztartás felelt meg, amelyekhez 5763 18 éves, vagy annál idősebb személy tartozott. Az adatfelvételt, a „lemorzsolódós” minta szerint úgy terveztük meg, hogy a kérdezés a lehető legnagyobb arányban az eredeti címek alapján történjen, ezért a meghiusulásokat és a megtagadásokat pótcímmel nem pótoltuk. Mivel egyéni minta készült, a minta esetszámát településtípusonként egyénekre vonatkozóan határoztuk meg. Az egyéneket pedig úgy választottuk, hogy a mintába egy háztartásból csak egy személy kerülhessen. A mintába kerülhető személyeknek az ország 914 településén volt bejelentett lakásuk. S mivel közülük sokan egyedül, egy-egy kistelepülésen élnek, a települések számát – a településeket meghatározó jellegzetességeket megőrizve – az utazási költségek mérséklése érdekében 339-re csökkentettük. Ennek következtében a mintába került 2543 személy azoknak a településeknek a 37,1 százalékán laktak, amelyeken a 2001-ben letelepedési engedélyt kapott szomszédos országok állampolgárai lakcím szerint megtalálhatóak.

Az 1995-ös vizsgálatkor a mintába tartozók ugyanúgy bevándorlási (letelepedési) engedéllyel rendelkeztek, mint a 2002. évi vizsgálat résztvevői. 1995-

¹ A tanulmány az 5/0084/2002-es számú NKFP kutatás keretében készült.

² Az adatfelvételt *Gödri Irénnel* készítettük elő. Ez a tanulmány a kérdőív „kemény adatainak” elemzése alapján készült. A bevándorlók motivációjáról, a beilleszkedésükkel összefüggő kérdésekről *Gödri Irén* készített elemzést (Lásd a következő tanulmányt a *Demográfia* 2004/3-4. számában). A kérdőív elkészítése során az 1995-ös adatfelvételnél használt kérdőív (Polgár) legfontosabb kérdéseit minimális változtatással a 2002. évi adatfelvétel kérdőívében szerepeltettük (Lásd: *Tóth Pál Péter: Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994)*. Püski Kiadó, Budapest, 1997). A kérdőív 152 kérdést tartalmaz, az alkérdések száma 780, a változóké pedig több mint ezer.

ben azonban a merítési bázis más volt. Akkor ugyanis azokat a személyeket kerestük fel, akik a magyar állampolgárság megszerzése érdekében 1993-ban már kérelemmel fordultak a magyar hatóságokhoz.³ Amíg az első esetben a bevándorlási engedéllyel rendelkezőknek tehát a magyar állampolgársági iránti kérelmet már be kellett nyújtaniuk, addig a másodikban erre a „lépésre” nem volt szükség. A két vizsgálat még abban is eltért egymástól, hogy amíg az 1995-ös felvételnél a megkérdezettek 6,3 százaléka nem a szomszédos országok állampolgárai voltak, addig 2002-ben a mintába csak a szomszédos országok állampolgárai kerültek. A 2002. évi vizsgálat adatainak feldolgozása során azonban egyértelművé vált, hogy mindazokban az esetekben, amikor a kérdés mindkét adatfelvételnél azonos, akkor a két vizsgálat eredményét a mintavételi különbségek ellenére célszerű összehasonlítani. Ezt erősíti az is, hogy a bevándorló státuszú magyar nemzetiségű külföldi állampolgárok döntő többségének célja a magyar állampolgárság megszerzése.

A kutatás célja annak a folyamatnak a bemutatása volt, melynek következtében a megkérdezett arra az elhatározásra jutott, hogy Magyarországra vándorol, s hogy az adatfelvétel időpontjáig hogyan változott magyarországi élete, s hogyan alakult integrációja, a magyar társadalom „finom” szöveteihez való alkalmazkodása, beilleszkedése. Ezek mellett a maguk mögött hagyott „világot”, az otthoni kapcsolatok alakulását, változását s az új kapcsolatok kiterjedtségét, tartalmát, segítő, kondicionáló szerepét is igyekeztünk megismerni. Mindezek feltárása érdekében először a megkérdezett szocio-demográfiai meghatározottságát tártuk fel. A továbbiakban ezek legfontosabb összefüggéseit foglaljuk össze.

Bevándorlók

Számos egyéni, családi, társadalmi és gazdasági, politikai stb. oka lehet annak, ha valaki huzamosabb ideig egy másik országban szeretne élni, dolgozni. Ez azonban – a vándorlás illegális formáitól eltekintve – csak akkor valósulhat meg, ha az egyén vándorlási szándéka a célország bevándorlók iránti „igényével”, szükségletével, bevándorlási gyakorlatával, s törvényei által biztosított

³ 1993-ban a bevándorlási engedéllyel hazánkban tartózkodó külföldiek közül 20 716 személy nyújtott be állampolgársági kérelmet. Azoknak a településeknek a száma, ahol a kérelmet benyújtották – Budapest kerületeit is külön egységként számolva – 1321 volt. A kérelmet benyújtók száma az érintett települések közel 81 százalékában nem haladta meg az öt főt. Költségmegtakarítás érdekében a mintába csak azok a vidéki települések kerültek, ahol az állampolgárságot kért személyek száma a 30 főt, Budapesten pedig kerületenként a 150 főt elérte. Ennek eredményeként a kérelmet benyújtók 29,5 százaléka (6119 személy) közül választották ki azokat, akiket az adatfelvétel során felkerestünk. Akkori célkitűzésünknek megfelelően 700 fő megkérdezését terveztük. Az 1995-ös vizsgálat 679 főre terjedt ki.

lehetőségekkel találkozik. A 2001-ben bevándorlási engedéllyel hazánkban tartózkodó külföldi állampolgárok száma összesen 79 652 volt (1. táblázat).

1. *Bevándorlási engedéllyel Magyarországon élő külföldiek száma, 2001*
Number of foreigners living in Hungary with permit of immigration

Állampolgárság	Fő	Százalék
Román	37 996	47,7
Jugoszláv	9 781	12,3
Volt szovjet	4 888	6,1
Ukrán	5 859	7,4
Német	3 658	4,5
Kínai	3 684	4,6
Cseh és szlovák	1 728	2,2
Orosz	1 468	1,8
Egyéb	11 404	14,3
Összesen	79 652	100,0

Abban az esetben, ha csak a szomszédos országokból érkező bevándorlási engedéllyel rendelkező személyeket vesszük számításba (a *volt szovjet* állampolgárokat nem soroljuk a szomszédos országokból érkezettek közé), akkor az itt tartózkodó külföldiek száma 55 364 fő. Vagyis az összes bevándorlási engedéllyel rendelkező külföldi 69,5 százaléka a szomszédos országokból érkezett. Közöttük a Romániából érkezők aránya 68,6 százalék. Őket 17,7 százalékos aránnyal a volt jugoszláv, majd 10,6 százalékkal az ukrán, s végül 3,1 százalékos aránnyal a volt csehszlovák állampolgárok követték. Ezeknek az arányoknak megfelelően a megkérdezettek (1015 fő) 71 százaléka Romániából, 16,8 százaléka Ukrajnából, 8,2 százaléka Jugoszláviából, 3,2 százaléka Szlovákiából, 0,5 százaléka Horvátországból és 0,2 százaléka pedig Ausztriából érkezett. Annak következtében, hogy Ausztriából csak 3-an, Horvátországból pedig 5-en kerültek a megkérdezettek közé, a vizsgálat eredményét három ország: Románia, Ukrajna és Szerbia-Montenegró állampolgárainak véleménye határozza meg. Az 1995-ös vizsgálat idején a szomszédos országokból érkezettek aránya 81,8 százalék. Ekkor a megkérdezettek 61,3 százaléka Romániából, 12,4 a volt Szovjetunióból, 17,1 százaléka Jugoszláviából, 0,9 százaléka a volt Csehszlovákiából, 6,5 százaléka pedig egyéb országokból érkezett, közel egy százaléka pedig már Magyarországon élt. Azt, hogy 1995-ben, illetve 2002-ben a magyar nemzetiségűek a szomszédos országokból érkezettek között pontosan milyen arányban voltak jelen nem tudjuk, egyéb ismereteink alapján azonban elégséges okunk van feltételezni, hogy a többség minden évben közülük került ki.

Demográfiai jellemzők

A 2002. évi felvétel során, mint említettük, azok kerülhettek a mintába, akik 2001-ben bevándorló státuszt kaptak. Ez azonban nem azt jelentette, hogy valamennyien egy időben is érkeztek Magyarországra. 2,2 százalékuk ugyanis az adatfelvétel időpontjáig még egy évet sem töltött az országban, a többség, 67,5 százalék egy-öt évet, valamivel több mint 30 százalékuk viszont már több mint öt éve hazánkban élt. Azoknak az aránya, akik 1–2, 2–3, illetve 3–4 éve élnek itt, közel azonos, pontosan 20,5, illetve 18,2, 18,4 százalék. Azoké pedig (67 fő), akik már több mint tíz éve vannak közöttünk, 6,7 százalék. Mindez azt jelenti, hogy a bevándorlók különböző időtartamú magyarországi tapasztalata igen eltérő hátteret jelent abban a folyamatban, amelyben az új egzisztenciateremtés, a beilleszkedés, a kibocsátó országhoz, az ott maradottakhoz, illetve az itteni új ismerősökhöz, barátokhoz fűződő viszonyaik különböző fokozatai elhelyezkednek. S bár az országban való tartózkodás időtartama nem tartozik a bevándorló „kemény” adatai közé, mégis úgy véljük, hogy a beilleszkedés széles értelemben felfogott folyamatában ezt a tényezőt a „kemény” adatok közé kell sorolnunk, s a következő vizsgálat során az egyik alapváltozónak kell tekintenünk.

Nem, életkor

A kor szerinti megoszlásban két korosztály meghatározó: az egyik a 18–39 éveseké, a másik pedig a 60 éveseké, illetve annál idősebbeké (2. táblázat). A válaszadók 79,7 százaléka 60 évnél fiatalabb. Közülük a legtöbben a 25–59 évesek korosztályához tartoznak. Arányuk – a Romániából érkezők kivételével, akik között az ehhez a korosztályhoz tartozók aránya 67 százalék – a 70 százalékot is meghaladta. Számarányuknak megfelelően minden korcsoportban a Romániából érkezők dominálnak.

2. A megkérdezettek származási ország, nem és korcsoport szerinti megoszlása, 2001

Distribution of the respondents by country, sex and age-group, 2001

Korcsoport	Mely országból érkezett?									
	Jugoszláviából		Romániából		Szlovákiából		Ukrajnából		Összesen	
	férfi	nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő	férfi	Nő	férfi	nő

Fő

18–24	1	5	23	46	2	4	4	13	30	68
25–29	12	8	73	95	4	10	16	21	105	134
30–34	7	5	65	79	4	3	11	16	87	103
35–39	7	4	27	27	–	1	4	10	38	42
40–44	5	7	16	21	–	–	8	6	29	34
45–49	2	2	13	18	1	2	4	10	20	32
50–54	3	4	6	7	–	1	3	6	12	18
55–59	1	3	11	24	–	–	5	6	17	33
60–64	3	–	22	40	–	–	3	4	28	44
65–69	3	–	23	30	–	–	5	5	31	35
70–X	1	–	24	31	–	–	3	8	28	39
Összesen	45	38	303	418	11	21	66	105	425	582

Százalékos megoszlás korcsoportonként

18–24	2,2	13,2	7,6	11,0	18,2	19,0	6,1	12,4	7,1	11,7
25–29	26,7	21,1	24,1	22,7	36,4	47,6	24,2	20,0	24,7	23,0
30–34	15,6	13,2	21,5	18,9	36,4	14,3	16,7	15,2	20,5	17,7
35–39	15,6	10,5	8,9	6,5	–	4,8	6,1	9,5	8,9	7,2
40–44	11,1	18,4	5,3	5,0	–	–	12,1	5,7	6,8	5,8
45–49	4,4	5,3	4,3	4,3	9,1	9,5	6,1	9,5	4,7	5,5
50–54	6,7	10,5	2,0	1,7	–	4,8	4,5	5,7	2,8	3,1
55–59	2,2	7,9	3,6	5,7	–	–	7,6	5,7	4,0	5,7
60–64	6,7	–	7,3	9,6	–	–	4,5	3,8	6,6	7,6
65–69	6,7	–	7,6	7,2	–	–	7,6	4,8	7,3	6,0
70–X	2,2	–	7,9	7,4	–	–	4,5	7,6	6,6	6,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A 60 évesek és annál idősebbek aránya 20,3 százalék. Mivel az e korosztályhoz tartozókra ilyen mértékű önálló migráció általában nem jellemző, esetükben az ún. szekundér migrációval, a gyermekek utáni áttelepedés „gyakorlatával” állunk szembe. Különösen a Romániából (206 60 évesnél idősebb személyből 170) érkezők között utal erre e korosztály viszonylag magasabb aránya. Közöttük a férfiak 22,8, illetve a nők 24,2 százaléka 60 éves és annál idősebb. Az Ukrajnából érkezettek körében ezek az arányok alacsonyabbak, 16,7, illetve 16,2 százalék.

A mintába kerültek 57,4 százaléka nő, 42,6 százaléka pedig férfi. A nemek szerinti megoszlást a Romániából érkezettek mellett az Ukrajnából érkezők

közötti női többség határozza meg. Az első esetben a nők aránya 58, a másodikban pedig 61,4 százalék. A nemek szerinti megoszlást korcsoportonként is vizsgálva azt látjuk, hogy Románia és Ukrajna esetében szinte minden korcsoportnál a nők vannak többségben. A férfiak és a nők közötti különbség a Romániából érkezők esetében 16 százalék, Ukrajnából érkezőknél pedig ennél is magasabb, 22,8 százalék. Arányait tekintve különben a legmagasabb női arányt a szlovák állampolgárok között találjuk (65,6 százalék). Számuk azonban nem teszi lehetővé, hogy szerepük a vizsgálat szempontjából meghatározó legyen. (Ausztriából pedig csak két férfi és egy nő, Horvátországból öt férfi kapott letelepedési engedélyt.) Az 1995-ös vizsgálathoz viszonyítva, amikor a nők aránya 49,5 százalék, a férfiaké pedig 50,5 százalék volt lényeges változás történt. A nők aránya ugyanis akkor 7,9 százalékponttal volt alacsonyabb (3. táblázat). Ez két szempontból is figyelemre méltó: egyrészt, mert 1990 és 2000 között az összes bevándorló státuszúak esetében a legmagasabb női arány 49,9 százalékkal 1999-ben, a legalacsonyabb pedig 44,3 százalékkal 1995-ben volt. 2001 előtt tehát a bevándorló külföldi állampolgárok között a nők aránya egyetlen évben sem haladta meg a férfiakét. Másrészt pedig ez azért is figyelemre méltó, mert az összlakosság körében is csupán 4,6 százalékkal haladja meg a nők aránya a férfiakét. Természetesen az, hogy a 2001-ben letelepedési engedélyt kaptak között 14,8 százalékkal több volt a nő, mint a férfi még nem ad okot aggodalomra. Abban az esetben azonban, ha a 18 éves és annál idősebb bevándorlók között ez az arány a továbbiakban is megmarad, akkor hozzá fog járulni ahhoz, hogy a női többség a hazai népesség körében mind egyértelműbbé váljon.⁴

⁴ 1980-tól hazánkban megnőtt az ezer megfelelő korú férfira jutó nők száma. 1990-ben 1081, napjainkban pedig ezer férfira már 1096 nő jut. A nemek szerinti legkedvezőtlenebb arány a Közép-Magyarország régióban van, ahol ezer férfira 1130 nő jut. Ezzel szemben a Közép-Dunántúl régióban ezer férfira csak 1050 nő jut. 39 éves korig ezer hasonló korú férfira kevesebb, mint ezer nő jut. A 60 évesek és annál idősebbek körében viszont, amíg 1949-ben 1270, addig 1990-ben 1489, 1999-ben pedig már 1587 hasonló korú nő jutott ezer férfira.

3. A bevándorlók nemek és korcsoportok szerinti százalékos megoszlása
2001-ben (N=1007) és 1995-ben (N=679)

*Distribution of the immigrants by sex and age-group (%) in 2001 (N=1007)
and 1995 (N=679)*

Korcsoport	Férfi		Nő		Összesen	
	2001	1995	2001	1995	2001	1995
20–24	7,1	7,0	11,7	8,9	9,7	8,0
25–29	24,7	22,4	23,0	18,8	23,7	20,6
30–34	20,5	18,1	17,7	14,0	18,9	16,1
35–39	8,9	15,5	7,2	14,9	7,9	15,2
40–44	6,8	12,2	5,8	12,8	6,3	12,5
45–49	4,7	6,1	5,5	8,3	5,2	7,2
50–54	2,8	6,7	3,1	9,2	3,0	8,0
55–59	4,0	3,5	5,7	4,5	5,0	4,0
60–64	6,6	4,4	7,6	2,7	7,1	3,5
65–69	7,3	2,3	6,0	2,4	6,5	2,4
70–x	6,6	1,8	6,7	3,6	6,7	2,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Megjegyezzük, hogy a 2001. évihez viszonyítva az 1993-ban bevándorlási engedéllyel rendelkezők között a két nem között nemcsak a férfi-nő arány, hanem a korcsoportok szerinti megoszlás is kiegyensúlyozottabb és egyenletesebb volt. 2001-ben a kormegoszlás közepén a férfiak és a nők esetében a 30–34, 1993-ban pedig a 40–44 évesek korcsoportja szerepel. Ennek ellenére az 1993-asok csoportját a 25–44 évesek korosztályának tömbje határozza meg, a 2001. éviét pedig a 25–35 éveseké. Az 1995-ös adatfelvételkor a többség, a megkérdezettek 72,4 százaléka 44 évesnél fiatalabb volt. A 2002-es mintában ugyanez a 35 évesekkel kezdődött. Lényeges különbség azonban az, hogy 2002-ben a 60 évesnél idősebbek aránya mindkét nemnél és együttesen is jelentősebb, mint amilyen 1995-ben, amikor arányuk csupán 8,5 százalék volt. Jelenleg 20,3 százalék az idősek aránya. A 2002. évi vizsgálat során tehát jelentősen, 11,8 százalékponttal magasabb az idősek aránya, mint 1995-ben. A különbség a férfiaknál 12, a nőknél pedig 11,6 százalékpont.

Hol laktak?

A szakirodalom szerint a nemzetközi vándormozgalom résztvevőinek többsége városlakó. Ezt a vizsgálat is megerősítette, hiszen a 2002-es minta esetében a megkérdezettek 66 százaléka városban nevelkedett. Az 1995-ös vizsgálatkor ennél 4,3 százalékponttal volt magasabb a városi környezetben nevelkedettek aránya. Az elmozdulás a faluból útnak indulók arányának (különösen, ha a kisvárosban élőkét is figyelembe vesszük) növekedésére hívja fel a figyelmet.

Az 1995-ös vizsgálatnál e két településtípusról érkezők együttes aránya 60 százalék alatt maradt, 2002-ben pedig 3 százalékponttal meg is haladta azt.

A megkérdezettek 77,5 százaléka a hazánkba költözés előtt azon a településen élt, ahol felnevelkedett. Vándorlási tapasztalata tehát csak 22,5 százaléknak volt.⁵ A legmobilabbak a Romániából érkezők voltak. 23,4 százalékuk ugyanis az áttelepedését megelőzően már nem azon a településen élt, ahol felnevelkedett. A legkevésbé voltak mobilak az Ukrajnából érkezők. Közülük születésük helyét a kivándorlás időpontjáig csupán 18,1 százalék hagyta el. Azok közül, akik az áttelepedés előtt már nem gyermekkoruk színhelyén éltek, csak 14 százalék költözött faluba. A lakhelyváltoztatók mozgása tehát egyértelműen a városba irányult. Abban az esetben azonban, ha azt nézzük meg, hogy a megkérdezettek addig, ameddig Magyarországra nem települtek át, hány településen éltek, akkor a fentiekől eltérő eredményt kapunk. Ez esetben ugyanis azok, akik születésüktől a kivándorlásig ugyanazon a településen éltek, a megkérdezettek 63,1 százalékát tették ki. Az eltérésnek az az oka, hogy életük során 374-en – tanulás, munkavégzés, vagy egyéb célból – átmenetileg más településen is éltek. Abban az esetben tehát, ha a kivándorlás előtti költözéstörténet egészét megnézzük, akkor megállapíthatjuk, hogy a megkérdezettek 26,7 százaléka egy alkalommal, 6,5 százaléka két alkalommal más településre költözött. A három alkalommal költözők aránya 2 százalék, a négyszer költözőké pedig 0,8 százalék. Mindezek mellett, ha nem is jelentős számban, de 9 olyan személyt is találunk, akik mielőtt kivándoroltak volna, ötnél többször költöztek. S ez azt jelenti, hogy az áttelepülők közel 37 százaléka a Magyarországra való érkezése előtt már valamiféle vándorlási tapasztalattal rendelkezett.

Sajátos elmozdulást figyelhetünk meg akkor, ha a gyermekkori és a magyarországi lakóhely típusát hasonlítjuk össze (4. táblázat).

4. A megkérdezettek lakóhelyének típusa, 2001
Types of dwelling-place of the respondents, 2001

Település típusa	Ahol nevelkedett		Magyarországon	
	Fő	%	Fő	%
Főváros	4	0,4	272	26,8
Nagyváros	368	36,3	177	17,4
Város	297	29,3	214	21,1
Falu	345	34,0	352	37,4
Adathiány	1	0,1	–	–
Összesen	1015	100,0	1015	100,0

⁵ Ez Magyarország lakosságának vándorlási szokásaihoz viszonyítva alacsonyabb mobilitást jelent, hiszen 1996-ban, a mikrocenzus adatai szerint az ország lakosságának 62 százaléka lakott ott, ahol született. Ebből a szempontból hazai viszonylatban a legkonzervatívabban a budapesti születésűek, akiknek 85 százaléka ma is születése helyén él.

Mindkét vizsgálati időpontban a többség városban élt. Az 1995-ös vizsgálathoz hasonlítva azonban a 2002. évi vizsgálatnál a faluról érkezők arányának 12,1 százalékpontos növekedését állapíthatjuk meg, és azt, hogy sokan választották Budapestet, közel hetvenszer többen, mint amennyien korábban valamelyik főváros lakói voltak. A legjelentősebb csökkenés, miközben a különböző városi településtípuson élők aránya is megváltozott, a korábban nagyvárosban élők körében következett be. Az elmozdulás eredményeként például a városban élők 8,2, a nagyvárosban élők pedig 19,2 százalékkal csökkent, miközben a fővárosban lakóké 26,4 százalékkal növekedett.

Nyelvi környezet

Az adatok azt mutatják, hogy azokon a településeken, ahol a magyarok elenyészően kevesen vagy egyáltalán nem éltek, csupán a megkérdezettek 4 százaléka nőtt fel. Még azokon a településeken is csak a megkérdezettek 18,9 százaléka élt, ahol a magyarok aránya nem érte el az 50 százalékot. A Magyarországra áttelepülők 77,1 százaléka ugyanis olyan településen nevelkedett, ahol legalább 50 százalékban magyarok éltek. Ezen belül 247 fő, a megkérdezettek 24,4 százaléka pedig olyan településeken nőtt fel, ahol lényegében csak magyarok éltek (5. táblázat). Vagyis nem zömmel a szórványból (ahol magyarságuk megmaradása bizonytalan) vándorolnak Magyarországra, hanem jelentős arányban onnan, ahol nincs ilyen hátrányuk, mert nagyrészt magyar környezetben élhetnek.

5. A magyarok aránya ott, ahol felnevelkedett Proportion of the ethnic Hungarians on the place where the respondent grew up

A magyarok aránya	Fő	%
Szinte csak magyarok éltek	247	24,4
Többségben	342	33,8
Fele-fele arányban	192	19,0
Kisebbségben	191	18,9
Elenyészően kevesen	22	2,2
Nem éltek ott magyarok	18	1,8
Összesen	1012	100,0

A fentiekől eltérő képet kapunk, ha azt nézzük meg, hogy milyen volt a magyarok aránya azon a településen, ahol a megkérdezett kivándorlása előtt élt. Azt tudjuk, hogy a bevándorlók 22,5 százaléka az átköltözése előtt más településen élt, mint ahol nevelkedett. Ekkor 10,3 százalékuk (225 fő) olyan településeken lakott, ahol a magyarok csak elenyészően kevesen vagy egyáltalán nem

éltek. A belső vándorlás során csupán 27,1 százalékuk került olyan településre, ahol a magyarok aránya az ott élők 50 százaléka alatt maradt. 58,2 százalékuk azonban olyan településre költözött, ahol a magyarok legalább 50 vagy annál nagyobb százalékban éltek. Ezen belül a csak magyarok által lakott településeken pedig a megkérdezettek 8,9 százaléka élt. A változás iránya a *szinte csak magyarok*, vagy a *többségében magyarok* lakta helyektől azok felé a települések felé mutat, ahol a magyarok *fele-fele arányban*, *kisebbségben*, vagy csak *elenyészően kevesen éltek*. A legnagyobb, 7,2 százalékpontos aránycsökkenés a *szinte csak magyarok* által lakott településeket érintette. A gyermekkorhoz viszonyítva tehát a leginkább magyarok által lakott településekről a kevésbé magyarok által lakott településekre költöztek el a legtöbben. A legkisebb változás a többségében magyarok által lakott településeket érintette. Ezt követően viszont az áttelepedés időszakára a települések lakosai között a magyarok aránya mind kevesebb lett. A kivándorlás „pillanatában” tehát – összehasonlítva a gyermekkor színhelyével – a Magyarországra áttelepülők jelentősebb arányban éltek a kevésbé magyarok által lakott településeken, mint gyermekkorukban. Az azonban mindkét időmetszetre jellemző, hogy, és ezt szeretnénk kiemelni, olyan helyről, ahol nagyon kevesen éltek magyarok, igen alacsony arányban indultak vándorútra.

Az adatok alapján megállapíthatjuk: az átköltözők többsége – származási országtól függetlenül – még akkor sem szórványtelepülésről vándorolt ki, ha a gyermekkorhoz viszonyítva az áttelepedés idején már kevésbé magyarok által lakott településen élt. S ez azt jelenti, hogy arányát tekintve a volt Jugoszláviából a legtöbben a szabadkai járásból, Romániából, Maros megyéből, Ukrajnából pedig a beregszászi járásból, tehát minden esetben a leginkább magyarok által lakott területekről vándoroltak hazánkba. Meg kell azonban jegyezni, hogy Románia és Ukrajna esetében annyival bonyolultabb a helyzet, hogy az említett területek mellett Bihar, Hargita, Kolozs, Szatmár megye, illetve az ungvári járás is a jelentősebb mértékben kibocsátó területek közé tartozik. Az adatok egyben arra is utalnak, hogy a kibocsátó területek súlypontjai lényegében függetlenek voltak attól, hogy a Magyarországra vándorló gyermekkorának színhelyéről, vagy egy másik településről indult-e útra.

Migrációs tapasztalatok

A migrációs lét szempontjából fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy a szűk családi körből milyen arányt képviseltek azok, akiknek már a szülei is migráltak. Ebben az összefüggésben csak 680 (anya), illetve 531 (apa) fő választ ismerjük, mivel a vizsgálat idején édesanyja (vagy nevelőanyja) a megkérdezettek 67,4 százalékának, édesapja (vagy nevelőapja) pedig 52,6 százaléká-

nak élt.⁶ Arányait tekintve az anyák „elmozdulása” 3,0 százalékponttal több, mint az apáké (6. táblázat). Az eltérés valószínűleg abból adódik, hogy az anyák közül – a férfiak magasabb halandósága következtében – többen követik gyermekeiket. (A megkérdezettek között 14,3 százalékkal nagyobb azoknak az aránya, akik édesapjukat már elveszítették.)

6. *Hol él jelenleg az édesanyja (nevelőanyja), az édesapja (nevelőapja)*
Where are the respondent's mother (foster-mother) and
father (foster-father) living now?

Hol él?	Anya		Apa	
	Fő	%	Fő	%
Magyarországon, azonos településen	69	10,1	38	7,2
Magyarországon, más településen	21	3,1	18	3,4
Az országban, ahonnan származik	581	85,4	470	88,5
Más országban	9	1,3	5	0,9
Összesen	680	100,0	531	100,0

Migráns szülők közül a legtöbben (az anyák 10,1, az apák 7,2 százaléka) a gyermekkel azonos településeken élnek Magyarországon. Az anyák 3,1, illetve az apák 3,4 százaléka szintén Magyarországon, de más településen él, mint gyermeke. A fentiek mellett, ha nem is jelentős arányban, olyan szülőket is találtunk, akik szintén a migrációt választották, de nem gyermekével egy országban, tehát nem Magyarországon, hanem egy másik országban élnek.

Állampolgárság

Azt, hogy a megkérdezettek között a szomszédos országok állampolgárai milyen arányt képviselnek, már ismerjük. A továbbiakban a legújabb kori történelmünk változó viszonyai és a migrálást kiváltó okok hátterének pontosabb értelmezése érdekében a bevándorlási engedéllyel rendelkezők állampolgárság szerinti megoszlását három időmetszetben vizsgáltuk: születésükkor, Magyarországra való áttelepedésüket megelőzően és az adatfelvétel időpontjában. Az Ausztriából, Szlovákiából, illetve Horvátországból érkezők esetében a fenti összefüggés vizsgálata az alacsony elemszám miatt szükségtelen.

A többi ország esetében azonban már egészen más a helyzet. Az állampolgárság szerinti megoszlás legváltozatosabb képét az első metszetben, a születéskori állapot szerint kapjuk. Ekkor ugyanis, ha nem is nagy számban, de csehszlovák állampolgárt „találunk” Ukrajnában, magyart pedig Ausztria és Horvátország kivételével mindegyikben. A Romániából és Ukrajnából érkezők

⁶ Azoknak az aránya, akik nem ismerték édesanyjukat 0,3, akik pedig édesapjukat nem ismerték 0,8 százalék volt.

10, illetve több mint 17 százaléka is olyan személyekből áll, akik születésükkor magyar állampolgárok voltak. Ők előbb jugoszláv, román, csehszlovák, illetve szovjet állampolgárok lettek, majd pedig az áttelepedés időszakára csehhé, szlovákká, horvátá, románá, ukráná „transzformálódtak”. Az áttelepedés éveire a Magyarországra vándorlók állampolgársága – néhány eset kivételével – a térség országainak átalakulását követve „alakult”, hogy majd a jogszabályban meghatározott magyarországi tartózkodás után esetleg ismét magyar állampolgárrá váljon.

1995-höz viszonyítva a 2002-es vizsgálatkor a bevándorlók között – a déli szomszédoktól érkezők és az egyéb állampolgárságúak kivételével –, igaz eltérő súllyal, de a román és az ukrán (szovjet, orosz) állampolgárságúak aránya növekedett. S ez többek között azt jelenti, hogy mint a korábbi években, úgy 2001-ben sem volt a Szlovákiában élő magyarok részéről erőteljes migrációs nyomásnak kitéve az ország. Annak ellenére így van ez, hogy Románia után a legtöbb magyar nemzetiségű ebben az országban él.⁷ A többi országban pedig, Szerbia-Montenegró kivételével, a magyar nemzetiségűek száma nem jelentős, aminek következtében kevesek számára viszonylag reális lehetőség a Magyarországra való vándorlás. Mindez azt jelenti, hogy Magyarország – a legtermészetesebb módon – Románia, Ukrajna és Szerbia-Montenegró magyar származású állampolgárai számára a legvonzóbb migrációs célország. A születéskori állapotot a román, a szovjet (orosz, szovjet, ukrán), a magyar és a jugoszláv (szerb, horvát) állampolgárságúak dominanciája jellemzi. A születéskor a román állampolgárságúak aránya 63% volt, a szovjet állampolgároké 13%, a magyar állampolgároké 10% és a jugoszláv állampolgároké 9%. A bevándorlás előtti időre ezek az arányok több vonatkozásban megváltoztak. A legjelentősebb változás az előzőekben felsorolt magyar, román és ukrán állampolgárságúak esetében következett be. A magyar állampolgárságú személyek aránya 8,8 százalékponttal csökkent, ezzel szemben a román 6,1, az ukrán pedig 3,2 százalékponttal növekedett. Mindezek azoknak a változásoknak a következményei, amelyek a II. világháborút követően a térség országait érintették.

Feltételezésünket, hogy az áttelepültek nem tekintik magyarországi létüket ideiglenesnek, hanem (esetleg ismét) magyar állampolgárok szeretnének lenni egyértelműen alátámasztja nemzetiség szerinti megoszlásuk, amely az amúgy is sokszínű helyzetet még tovább árnyalja. Az Ausztriából érkezők között ugyanis, bármennyire is meglepő, nincs osztrák, a Szlovákiából jövők között pedig nincs se szlovák, se cseh nemzetiségű. Ezek után mi sem természetesebb, mint az, hogy a Jugoszláviából, Romániából és Ukrajnából érkezők között alig van szerb, román,

⁷ A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a Szlovákiában élő magyar nemzetiségűek száma 520 528 volt. Ausztriában 40 583 (2001), Horvátországban 16 596 (2001), Szlovéniában 6243 (2002), Szerbia-Montenegróban 293 207 (2002), Ukrajnában 151 516 (2002) és Romániában pedig 1 434 377 (2002) fő a népszámlálások adatai szerint a magyar nemzetiségűek száma.

illetve ukrán nemzetiségű. Szlovákiából például egy német (!) nemzetiségű személy kivételével csak magyarok érkeztek. A román állampolgárok 95,7 százaléka magyar nemzetiségű. A magyar nemzetiségűek aránya a volt jugoszláv állampolgárok között 91,5, az ukrainaiak között pedig 84,6 százalék. A magyar nemzetiségűektől leszakadva 2,1 százalékkal a németek aránya volt a legjelentősebb, majd az ukránoké (1,9 %), a románoké (1,2 %) s 0,6 százalékkal a horvátoké. A többi nemzetiség aránya pedig fél százalék alatt maradt.

A születés kori állampolgárság természetesen nem szükségszerűen esik egybe azzal az országgal, ahol születésekor élt, különösen pedig azzal, ahonnan kivándorolt. Megjegyezzük, hogy az 1995-ös vizsgálatkor a szülőknél tapasztaltuk a jelentősebb változást. Közel 20 százalékuk ugyanis „más” országban született, mint amelyben halálukkor, vagy 1995-ben élt. Esetükben azonban nem valóságos, hanem csak virtuális migrációról beszélhetünk, amely az országhatár-módosítás hatására bekövetkezett kényszerű országváltásnak volt a következménye. A területi el- és visszacsatolások okozta változásokat, illetve a kikényszerített állampolgárság-váltás tényét egyértelműen az tükrözi, hogy például a születési állapothoz viszonyítva a szülők esetében amilyen mértékben csökkent a Magyarországon élők aránya, lényegében ugyanolyan mértékben nőtt a halálukkor, illetve 1995-ben Romániában élőké.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a térség többszörös áttrendeződése a születés kori állampolgárságra vonatkozó adatok alapján a legegyszerűbben az Ukrajnából érkezők között érhető tetten, hiszen közöttük (akár ugyanazon személy esetében) magyar, csehszlovák, szovjet és természetesen ukrán állampolgárok egyaránt megtalálhatók. A Romániából érkezők között majdnem hasonló változatosságot találunk, s még Jugoszláviánál is feltűnik négy magyar állampolgár. A Magyarországra való áttelepedés előtti időre ezek az állampolgársági „zárványok”, „sokszínűségek” megszűnnek, ekkorra a nem az adott állam állampolgárainak száma már csak néhány fő. Ezzel szemben az adatfelvétel időpontjában rögzített állampolgárság szerinti megoszlás – a migrálást követő elmozdulások következtében – már ismét változatosabb képet mutat.

Anyanyelv, nemzetiség

Közismert, hogy valamely személy nemzeti hovatartozását állampolgárságtól függetlenül anyanyelve és nemzetisége határozza meg. Ebben az összefüggésben azt tapasztaltuk, hogy a letelepedési engedéllyel rendelkezők nemzetiség szerinti és anyanyelv szerinti százalékos megoszlása szinte azonos (7. táblázat). A magyarok dominanciája egyértelmű. A megkérdezettek 92 százalékának a nemzetisége, 91,4 százaléknak pedig az anyanyelve is magyar. 1995-ben ezek az arányok alacsonyabbak, 83,7, illetve 82 százalék voltak. Ezek az adatok újabb adalékkal szolgálnak annak az állításnak az alátámasztására, hogy

a bevándorlók döntő többsége azok közül a magyar nemzetiségűek közül került ki, akik szüleinek állampolgárságát a világháborúk győzteseinek döntései változtatták meg.

7. A megkérdezettek anyanyelv és nemzetiség és szüleik anyanyelve szerinti megoszlása (%)

Distribution of the respondents by mother tongue and nationality and their parents' mother tongue (%)

Nemzetiség	A megkérdezett				Az apa		Az anya		Az apai nagy- apa	Az apai nagy- anya	Az anyai nagy- apa	Az anyai nagy- anya
	anyanyelve		nemzetisége		anyanyelve							
	2001	1995	2001	1995	2001	1995	2001	1995	(2001)			
Cigány	–	–	0,4	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Cseh	–	–	–	–	0,1	–	0,1	–	0,1	–	–	–
Horvát	0,7	0,3	0,6	0,3	1,0	0,4	1,0	0,3	0,6	0,5	0,7	0,7
Magyar	91,4	82,0	92,0	83,7	91,5	82,2	91,5	79,5	89,3	89,9	91,0	91,2
Német	1,2	0,7	2,1	0,3	0,2	0,7	0,2	0,7	0,8	0,6	0,8	0,4
Orosz	0,6	6,8	0,2	5,2	0,4	5,9	0,4	4,7	0,6	0,8	0,3	0,4
Román	3,0	1,3	1,2	1,3	2,5	1,6	2,5	2,2	3,6	3,1	2,0	2,6
Szerb	0,5	0,4	0,4	0,3	0,3	0,3	0,3	0,7	0,6	0,8	0,3	0,3
Szlovák	0,3	0,4	0,4	0,3	0,6	0,3	0,6	0,3	0,3	0,3	0,7	0,8
Szlovén	–	–	–	0,1	–	–	–	0,1	–	–	–	–
Ukrán	2,3	0,7	1,9	1,2	3,0	0,7	3,0	1,2	2,7	2,7	2,7	2,7
Egyéb	0,1	7,2	0,5	7,1	0,3	7,5	0,3	8,2	0,5	0,4	0,6	0,5
Nem tudja	–	–	–	–	0,1	–	0,1	0,4	0,8	1,0	0,9	0,4
Nincs adat	–	–	0,4	–	0,3	0,3	0,3	1,5	0,2	0,1	0,1	0,1

A magyar mellett, ha nem is jelentős százalékban, de a 2002. évi mintában egyéb anyanyelvű és nemzetiségű bevándorlókat is találunk. A horvátok, az oroszok, a románok, a szerbek és az ukránok esetében azonban azt tapasztaljuk, hogy arányuk kisebb a nemzetiség szerinti százalékos megoszlásuk szerint, mint az anyanyelv szerinti.

A megkérdezettek, szüleik és nagyszüleik anyanyelv szerinti megoszlása különösen anyai ágon mutat nagyfokú hasonlóságot. Mindegyik esetben egyértelműen a magyar anyanyelvűek dominálnak. Megállapítható, hogy ha nem is számottevő mértékben, de a nagyszülők csoportjához viszonyítva a szülők között a magyar anyanyelvűek aránya jelentősebb. A szülők és megkérdezettek viszonylatában pedig csupán 0,1 százalékpontos csökkenés tapasztalható. A magyar anyanyelvűek mellett a román, az ukrán és a német anyanyelvűek aránya haladja meg csak az 1 százalékot. A 2002-es és az 1995-ös felvétel adatai szerint a magyar anyanyelvűek közötti különbség közel 10 százalékpontos, amire elsősorban a nem szomszédos országokból érkezők aránya ad magyará-

zatot. Az adatok azt mutatják, hogy a Magyarországra irányuló migrációs mozgás résztvevői körében a felmenők anyanyelvi, nemzetiségi megoszlásában egy „magyarosodási” folyamat játszódik le. Ez paradox módon azt a feltételezést erősíti, mely szerint a kisebbségi sorban élők köréből azok, akik magyarnak tartják magukat nagyobb valószínűséggel telepednek át Magyarországra, mint azok, akik számára a magyar nemzeti identitás már nem annyira fontos.

A Duna-medence országainak többszörös „átszabása”, átrendezése, a egyes házasságok, a nyelvváltás, az asszimiláció stb. következtében természetesen a nemzetiség és az anyanyelv nem minden személy esetében azonos, illetve vannak olyanok, akik többnemzetiségűnek és/vagy kétnyelvűnek tartják magukat. Így van ez a megkérdezettek esetében is. Közöttük ugyanis, amíg a magyar és a német anyanyelvűek arány alacsonyabb, mint a magyar és a német nemzetiségűeké, addig a románok és az ukránok esetében ennek éppen az ellenkezője állapítható meg. A felmérés szerint 87 személy volt nem magyar anyanyelvű. A mintában tehát a szomszédos országok nem magyar anyanyelvű polgárait a megkérdezettek 8,6 százaléka reprezentálja. Közülük a legtöbben román, ukrán és orosz anyanyelvűek voltak. Mindezek (az állampolgárságban bekövetkezett változások, a nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlás közötti eltérés), még ha nem is igazán látványos formában, de együttesen a mögöttes múlt, a térség legújabb kori történetének lenyomata. S egyben azt az átrendeződést is tükrözik, melynek lényegét a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek Magyarországra történő koncentrálódásában ragadhatjuk meg.

A háttér, az egykori helyzet minél pontosabb megismerése érdekében szükségesnek ítéltük, hogy a migráns gyermekkorának színhelyét is feltérképezzük. Ennek a terepszemlének, még akkor is, ha az eddigi képet nem sokkal árnyalta, a legfontosabb hozadéka talán mégis az volt, hogy megtudtuk, hogy a 106 magyar állampolgárnak született személy közül összesen tízen voltak, akik Magyarországon nevelkedtek. Az önmagukat többnemzetiségűnek tartó személyek számbavétele azonban tovább növelte a magyar „érintettségük” súlyát, mivel a nem magyar nemzetiségűek többsége, a megkérdezettek 8,3 százaléka, második nemzetiségűként a magyart nevezte meg. Második nemzetiségűként, a magyar mellett, még a román és az ukrán is szerepelt. Azoknak az aránya, akik a kérdésre nem válaszoltak (3,3%), vagy nem tudtak válaszolni (0,3%) összesen 3,6 százalék volt.

A megkérdezettek 8,3 százaléka volt nem magyar nemzetiségű, illetve mint már említettük, 8,6 százaléka volt nem magyar anyanyelvű. (Emlékeztetőül állampolgárságuk szerint 0,1 százaléuk nem volt korábban e régió lakója.) Jelentéktelen tehát azoknak az aránya, akik Magyarországra érkezésüket megelőzően a Duna-medence népeitől lényegesen eltérő viszonyok között éltek, s akiknek magyarországi integrálódása sajátos problémákat vethet fel. 1995-ben a nem magyar anyanyelvűek aránya jóval több, 18 százalék volt. Emellett a nem magyar anyanyelvűek 7,2 százaléka nem a szomszédos országok valame-

lyikében született. A 2002. évi mintában azonban jelentéktelen azoknak az aránya, akik nem a szomszédos országok valamelyikében, hanem egyéb európai, amerikai, afrikai, ázsiai országban születtek.

A 2001-ben letelepedési engedélyt kapott személyek 92 százaléka, mint arról már szóltunk, magyar nemzetiségű volt. A fennmaradó 8 százalék kilenc nemzetiség között oszlott meg. Ebből 2,1 százalékkal a német, 1,9 százalékkal az ukrán és 1,2 százalékkal a román nemzetiségűek részesedtek. A cigány, a horvát, az orosz, a szerb, a szlovák és még öt egyéb nemzetiséghez tartozó személy már csak 0,2 és a 0,6 százalék közötti aránnyal szerepelt. Tehát amíg a születés kori állapot szerint a letelepedési engedélyt kaptak között a magyar állampolgárok aránya 10,4 százalék, addig nemzetiség szerint 92 százalékuk volt magyar, akik között csak hat olyan személy volt, akinek nem a magyar volt az anyanyelve. A német nemzetiségűeknél ennél jelentősebb az eltérés, mivel nemzetiség szerint arányuk 2,1 százalék, az anyanyelv szerinti pedig 1,2 százalék. S ez azt jelenti, hogy a német nemzetiségűek között 10 olyan személy volt, akinek nem német az anyanyelve. Hasonló eltérést találunk az ukrán nemzetiségűek és az ukrán anyanyelvűek között is. A legnagyobb arányú eltérés azonban a román nemzetiségűek és a román anyanyelvűek között van. Ez esetben ugyanis, amíg a román nemzetiségűek aránya 1,2, addig a román anyanyelvűeké 3 százalék.

Vallás szerinti megoszlás

Természetesen nem minden szomszédos országban élő római katolikus és református vallású személy magyar nemzetiségű, ennek ellenére a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek többsége római katolikus és református vallású. Az adatok azt mutatják, hogy 1995-ben éppen úgy, mint 2002-ben a bevándorlási engedéllyel rendelkezők vallás szerinti megoszlása a már korábban bemutatott nemzetiség szerinti megoszlást erősíti meg (8. táblázat).

8. A megkérdezettek, szüleik és apai, valamint anyai nagyapjuk
vallása szerinti megoszlása (%)

*Distribution of the respondents by their religion and by that of their parents
and paternal and maternal grandfathers (%)*

Vallás	A megkérdezett		Az apa		Az anya		Az apai nagyapa	Az anyai nagyapa
	2002	1995	2002	1995	2002	1995	1995	
Római katolikus	37,6	48,0	37,3	44,2	37,2	48,0	37,7	42,7
Görög katolikus	5,9	2,8	6,6	4,0	7,4	4,1	2,7	3,1
Református	42,3	30,9	42,2	32,4	42,4	29,9	26,5	25,3
Evangélikus	1,6	0,4	1,0	0,9	1,4	1,2	0,6	1,3
Izraelita, zsidó	0,1	0,4	0,1	0,3	0,1	0,7	0,8	0,4
Görögkeleti, ortodox	1,4	3,1	1,6	3,1	1,4	3,2	3,2	2,7
Egyéb vallású	8,8	8,1	8,3	9,0	8,6	9,9	8,9	8,2
Nem keresztel- ték meg	1,7	5,7	0,8	2,2	0,4	1,8	0,4	0,2
Nem tudja	0,2	0,4	1,7	2,5	0,7	0,9	7,7	7,4
Nincs adat	0,5	–	0,5	1,5	0,5	0,3	14,6	10,3

A vallás szerinti összetétel vonatkozásában azonban a két vizsgálat közötti időben lényeges elmozdulás következett be. 2002-ben ugyanis a református vallásúak aránya 11,2 százalékponttal magasabb, a római katolikusoké pedig 10,4 százalékponttal alacsonyabb volt, mint 1995-ben. (Megjegyezzük, hogy ezek jelentős mértékben eltérnek azoktól az arányoktól, amelyek a hazai lakosság vallás szerinti megoszlását jellemzik.) Természetesen szó sincs arról, hogy ezek az arányok rövid távon érdemben befolyásolnák a vallás szerinti megoszlás hazai struktúráját, miközben a kibocsátó országok vonatkozásában ez, különösen, ha a tendencia megmarad, akkor már rövid távon bekövetkezhet. Az aránynövekedés és csökkenés okait nem ismerjük, mert azok feltárására a vizsgálat nem terjedt ki. A fentiek mellett az 1995-ös arányokhoz viszonyítva 2002-ben jelentősebbé vált a görög katolikus és az evangélikus vallásúak aránya, illetve csökkent a görögkeletieké, valamint a meg nem keresztelteké. Az egyéb vallásúak 0,7 százalékpontos növekedése, pontosabban az, hogy 2002-ben a megkérdezettek 8,8 százaléka az egyéb vallásúak közé tartozott mindenféleképpen arra utal, hogy ha nem is jelentős mértékben, de növekszik azoknak az aránya, akik vallási hovatartozásukban, s feltételezhetően kulturális szokásaikban is, lazábban kötődnek a Duna-medence országainak hagyományaihoz.

Családi állapot

A bevándorló státuszúak között valamennyi együttélési forma megtalálható. A két minta családi állapot szerinti megoszlása azonban jelentős mértékben eltér egymástól (9. táblázat). Ez egyrészt a házastársukkal együtt élők arányának igen jelentős, 21,3 százalékpontos csökkenésében nyilvánult meg. Másrészt pedig abban, hogy drasztikusan, 25,1 százalékponttal nőtt az egyedül élők aránya. Ennek következtében az egyedül élő nőtlenek és hajadonok aránya közel 37 százalékos.

9. Családi állapot megoszlása hazánkba költözés előtt és jelenleg (2002)
Distribution of the respondents by marital status before the immigration
and at present (2002)

Családi állapot	Költözködés előtt (százalék)		Szám N=1015	Százalék 100%
	2002 N=1015	1995 N=675		
Nőtlen, hajadon, egyedül él	36,7	16,6	182	17,9
Nőtlen, hajadon, élettárssal él	3,1	4,7	63	6,2
Házass, házastársával együtt él	42,0	63,3	602	59,3
Házass, egyedül él (külön élnek)	1,3	2,2	15	1,5
Házass, élettárssal él	1,1	1,3	16	1,6
Elvált, egyedül él	7,4	6,2	43	4,2
Elvált, élettárssal él	0,6	2,2	12	1,2
Özvegy, egyedül él	8,0	3,3	79	7,8
Özvegy, élettárssal él	–	0,1	3	0,3

Meglepő viszont, hogy az élettársi kapcsolatban élők aránya az 1995-ös 8,3 százalékról 2002-re nem hogy nem növekedett, hanem a kivándorlás előtti állapothoz viszonyítva 5,5, a jelenlegihez képest pedig 4,4 százalékponttal csökkent. Az élettársi kapcsolatban élők aránya 2002-ben így csupán a bevándorlók 3,9 százaléka volt. Ez az arány alatta maradt a hazai lakosság körében becsült értéknek. A külön élő házassok aránya csekély, s bár az elváltaké növekedett, arányuk nem jelentős. Az özvegyek arányának növekedése pedig mindenekelőtt az ún. szekundér migráció megjelenésével függ össze. A megkérdezettek 60,3 százaléka, 612 fő tartós párkapcsolatban élt. Közülük 426-an házastársukkal éltek együtt. Az elváltak (81 fő) és az özvegyek (81 fő) mellett 24-en még házassok voltak, de már nem éltek együtt. Házastársa és élettársa tehát a kivándorlás előtt a megkérdezettek 60,3 százalékának volt és majdnem 70 százalékuk együtt élt házastársával. Azoknak a házassoknak az aránya pedig, akik

már nem élnek együtt, 4 százalékot tett ki. A kivándorlást megelőzően az elváltak és az özvegyek aránya azonos volt.

Egy migrációs döntés a házastársak esetében is jelentős kihívást jelent a felek számára. Ennek következményei a kivándorlás előtt, illetve azt követően is egyértelműen megfigyelhetők. A vándorlás emberi kapcsolatokra gyakorolt hatása még azokban az esetekben is kimutatható, amikor az országváltásra a családi állapotban nem következik be változás. A gyakorlatban azonban nem ez a helyzet. Az 1995-ös vizsgálat szerint a kivándorlást megelőzően a családi állapot a leendő migránsok 13,4 százalékánál (11,1% házasságot kötött, 1,7% elvált, 0,6% pedig elvált és újránházasságba lépett) változott meg. Ennél a kivándorlást követően jelentősebb változás következett be. A változás ez esetben ugyanis már a vándorlók közel egyharmadát (28,7%) érintette. Azok között, akiknél változás következett be, a legjelentősebb azoknak az aránya, akik házasságot kötöttek (75,2%), őket az elváltak (18,3%), majd a megözvegyültek (6,5%) követték.

A 2002. évi felvételnél arról a változásról, amely a kivándorlást közvetlenül megelőzte, nem tudunk beszámolni, mivel ezzel kapcsolatban kérdést nem tettünk fel. A vándorlást követően azonban a megkérdezettek 29,7 százalékának a családi állapotában változás következett be. A változások az áttelepedés holdudvarához kötődnek, mivel 75,5 százalék esetében ezek 1998 és 2001 közé estek. 1995-ben 6,4, 2002-ben pedig már csak 5,4 százalékos volt a változás. A házas és házastársával együtt élő családi állapotúak voltak többségben, ők az adatfelvétel időpontjában a megkérdezettek közel 60 százalékát tették ki. Ez az arány 17,3 százalékkal magasabb, mint amilyen a kivándorlást megelőzően a hasonló családi állapotúak között volt. Ez a változás arra utal, hogy a vándorlás okai között a házasság, illetve a családdegysítés fontos szerepet játszott. A fentiek mellett több mint 8 százalékot tesz ki azoknak az aránya, akik még házasok voltak, de már nem házastársukkal éltek. Az e csoporthoz tartozók arányánál (8,5%) alig alacsonyabb az özvegyeké (8,1%). A kivándorlás előtti állapothoz viszonyítva az egyedül élő hajadonok, nőtlének magasabb, illetve a házasok alacsonyabb aránya tűnik fel. Az egyedül élők aránya ugyanis 18,8 százalékkal volt magasabb, a házastársukkal együtt élők pedig 17,3 százalékkal volt alacsonyabb. A vándorlás következtében a többi együttélési forma aránya is megváltozott, a változás mértéke azonban nem jelentős. E sorba talán az élettársal együtt élő nőtlének, hajadonok arányváltozása nem simul teljesen bele, hiszen arányuk a kivándorlás előtti 3,1 százalékról 6,2 százalékra nőtt.

2002-ben is – az 1995. évihez hasonlóan – a legtöbben (70,8 százalék) azok közül, akiknek a családi állapotában az áttelepedés után változás következett be házasságot kötöttek. Mellettük 3,7 százalék házasságát még nem bontotta fel, de házastársával már nem élt együtt, többségüknek már élettársa is volt. Az elváltak aránya alacsony, 4,3 százalék. S ez 14 százalékponttal volt alacsonyabb, mint amit az előző vizsgálatnál tapasztaltunk. A leglátványosabb válto-

zás az élettársi kapcsolatot létesítők között volt. Amíg ugyanis 1995-ben senki sem tüntette fel, hogy élettársi kapcsolatot létesített, addig – az összes lehetőséget figyelembe véve – a 2002. évi vizsgálat adatai szerint a bekövetkezett változások 23,3 százaléka éppen erre a formára esett. Miközben azok között, akiknek a családi állapota megváltozott, négy esetben a változás oka az élettársi kapcsolat felbomlása volt.

Összességében tehát a kivándorlás előtti és a jelenlegi családi állapot között a házások és a nőtlenek, hajadonok arányváltozása kivételével radikális változás nem következett be. A bekövetkezett elmozdulások pedig lényegében a hagyományos családi formák irányába mutattak.

A migráns motivációi, kapcsolatainak vonatkozásában meghatározó jelentőségű az a család, háztartás, amelyben az egyén felnőtt, s amelyben Magyarországra költözése előtt élt. A kétszemélyes háztartások száma 215, s ez 21,2 százalékot jelentett, a háromszemélyeseké 22,7, a négyszemélyes háztartásoké pedig 28,7 százalékot tett ki. S ez a négy egység a háztartások 84,2 százalékát jelentette. Az öt- és a hatszemélyes háztartások aránya 9,7, illetve 4 százalék, az ezeknél többszemélyes háztartásokra pedig összesen csak 2,1 százalék jutott. Azt mondhatjuk tehát, hogy a háztartástagok számát tekintve a kibocsátó közeg nem volt nagy létszámú. Egy háztartásra átlagosan 3,2 személy jutott.

A Magyarországra költözést követően az egyszemélyes háztartások aránya csökkent, a kettő- és a háromszemélyeseké pedig növekedett. A házasságkötések következtében változás a kétszemélyes háztartások esetében volt a leg-egyértelműbb, a növekmény 10,1 százalék. A négy- és ötszemélyeseké aránya viszont csökkent.

Elvileg minden megkérdezettnek lehet gyermeke. Természetesen ennek – függetlenül attól, hogy együtt vagy külön élnek, elváltak vagy özvegyek – nagyobb a valószínűsége, ha valakinek házastársa, vagy élettársa van. Ezeknek a feltételeknek a megkérdezettek 62,5 százaléka felelt meg. Ezzel szemben gyermekeivel csak a megkérdezettek 30 százaléka élt együtt. Ehhez még hozzá kell tennünk azokat is (arányuk 4,9 százalék), akik a házastársuknak gyermekeivel éltek együtt. A majdnem háromszáz kivándorlás előtt gyermekével együtt élő megkérdezett többsége egy- vagy kétgyermekes. Egy gyermeke a megkérdezettek 48, két gyermeke pedig 45,6 százalékának volt. Ehhez a csoporthoz a gyermekesek 93,6 százaléka tartozott. Három gyermeket 14-en, négyet, illetve ötöt pedig ketten-ketten s végzetül hat gyermeket egy megkérdezett nevelt. S ez azt jelenti, hogy átlagosan 1,6 gyermek jutott egy-egy saját gyermeket nevelő megkérdezettre, ami a hazai átlagnál jobb, de igen alacsony. Abban az esetben pedig, amennyiben a házastárs megkérdezettel együtt élő gyermekeinek számát is beszámítjuk, akkor átlagosan 1,8 gyermek jut egy-egy saját, illetve házastársa gyermekével együtt élő megkérdezettre. Az összes megkérdezett esetében azonban egy felnőtt személyre átlagosan alig több mint 0,5 gyermek jut.

A gyermekes áttelepülők nem mindegyike érkezett gyermekével Magyarországra. Az egygyermekesek közül 14-en, a kétgyermekesek közül 46-an, a háromgyermekesek közül pedig 7-en nem hozták magukkal gyermeküket. Azaz a mintába került áttelepülők gyermekei közül 127 gyermek nem költözött hazánkba. A megkérdezett házastársak gyermekei közül pedig 50-ből csupán 5 költözött Magyarországra. A vizsgálat időpontjában azoknak a megkérdezetteknek a száma, akik nem éltek együtt gyermekükkel 269. Ebből 159-nek egy, 89-nek kettő, 14-nek három és 7-nek négy gyermeke volt. Vagyis 407 gyermek nem élt együtt a kivándorló szülővel. 114 esetben a gyermekek Magyarországon élnek, majdnem ugyanennyien abban az országban, ahonnan a megkérdezett kivándorolt. 32 esetében pedig a megkérdezett gyermeke egy harmadik országba vándorolt.

Iskolai végzettség

Az iskolázottság az egyén egész élete, lehetőségei, életvitele szempontjából fontos szerepet játszik. Ebben a vonatkozásban a 2002. és az 1995. évi vizsgálatok alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a bevándorló státuszúak jó feltételekkel rendelkeznek (10. táblázat). Erre már a szülők iskolai végzettségéből is következtetni lehet, bár a szülők esetében 2002-ben az apák 7 százalékát (1995-ben 4%), illetve az anyák 8,9 százalékát (1995-ben 7%) tették ki azok, akik általános iskolai tanulmányaikat nem fejezték be, vagy akik nem jártak iskolába. A fenti kategóriákhoz a megkérdezetteknek 2,6 százaléka tartozott. Az 1995-ös vizsgálatához viszonyítva ez azt jelenti, hogy a bevándorlók között olyanok is megjelentek, akik általános iskolai végzettséggel sem rendelkeztek. Szerencsére közöttük azoknak az aránya, akik nem jártak iskolába jelentéktelen (0,2%), s azoké sem nagy, akik befejezett iskolai végzettséggel nem rendelkeznek (2,4%).

A megkérdezettek és szüleik iskolai végzettségét összehasonlítva megállapítható, hogy a két generáció között egyértelmű változás következett be. Ha nem is jelentős arányban, de a szülők esetében még voltak olyanok, akik nem jártak iskolába. Sajnos, mint említettük a 2002. évi adatfelvételnél is találkoztunk hasonló esettel. Szerencsére szüleikhez viszonyítva a megkérdezettek körében jóval kevesebben vannak olyanok, akiknek nincs befejezett iskolai végzettségük. Emellett ki kell emelni a csak alacsony fokú végzettséggel rendelkezők szülőkhöz viszonyított arányának jelentős csökkenését, az érettségi vizsgával rendelkezők számának megkétszereződését, és a felsőfokú végzettségűek arányának másfélszeresére növekedését. A szülők esetében nem lehet nem felhívni a figyelmet arra, hogy mindkét vizsgálati időpontban az anyák az apákhoz viszonyítva jóval nagyobb arányban csak alacsony fokú iskolai végzettséggel rendelkeztek. A szakmai végzettséggel rendelkezők körében viszont az

apák aránya már 17,2, illetve 17,5 százalékponttal meghaladja az anyákét. Az érettségizettek között ismét az anyák aránya magasabb, viszont az egyetemi diplomások között 5, illetve főiskolával 8,3 százalékpontos előnyük az apáknak van. Mindez a gyermek-szülő vonatkozásában úgy „realizálódott”, hogy jelentősen lecsökkent a csak alapfokú, illetve csak szakmai végzettséggel rendelkező gyermekek aránya. Az érettségivel, illetve egyetemi, főiskolai végzettséggel rendelkezők között viszont az apákkal szemben a gyermekek előnye vált egyértelművé.

*10. A megkérdezettek és szüleik iskolai végzettség szerinti megoszlása
Distribution of the respondents by educational status and
by that of their parents*

Iskolai végzettség	A megkérdezett		Az apa		Az anya	
	végzettsége (%)					
	2001	1995	2001	1995	2001	1995
Nem járt iskolába	0,2	–	0,5	0,7	0,4	1,2
Nincs befejezett	2,4	0,6	6,5	3,1	8,5	5,4
Alapfokú	10,3	5,2	22,5	18,6	40,4	40,6
Szakmai végzettség	20,7	14,9	31,6	28,4	14,4	10,9
Érettségizett	36,8	44,8	19,2	22,5	22,9	25,8
Felsőfokú*	10,0	34,3**	6,8	22,4	6,6	14,1
Egyetem	19,4	–	10,5	–	5,6	–
Nem tudja	0,0	–	2,3	2,8	1,1	1,6
Nincs adat	0,1	0,3	0,1	1,5	0,2	0,3

*2001-ben főiskola, technikum együtt.

**1993-ban főiskola, egyetem együtt.

Abban az esetben, ha csak a megkérdezettek iskolai végzettségét hasonlítjuk össze, akkor megállapíthatjuk, hogy a 2002. évi vizsgálat alacsonyabb értékeket mutat, mint az 1995-ös. Vagyis az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya magasabb, a magasabb iskolai végzettségűeké pedig alacsonyabb volt a 2002. évi vizsgálatnál, mint az 1995. évinél. Ez az érettségizettek esetében 8, az egyetemi, főiskolai végzettségűeknél pedig 14,9 százalékpontos különbséget jelent. Az alacsonyabb iskolai végzettségűek irányába történt elmozdulás arra utal, hogy a vándorlás a kibocsátó társadalom mind több rétegét érinti, s ez egyben a migráció általánosabb társadalmi elfogadottságát is tükrözi.

Az általános képtől eltérő megoszlást kapunk abban az esetben, ha a migráció előtti állampolgárság függvényében nézzük meg az iskolai végzettség szerinti megoszlást. Ez esetben a cseh, a horvát, a német és az orosz állampolgárok iskolai végzettsége az átlagnál jobb, a jugoszláv és a már magyar állampolgárságú bevándorlók között viszont jelentősebb arányban vannak képviselve azok,

akiknek nincs befejezett iskolai végzettsége. Érdemesnek tartjuk még megjegyezni azt is, hogy a felsőfokú végzettségük aránya a Romániából érkezettek között jobb, bár közöttük közel 12 százalékponttal alacsonyabb, mint a magyarországi népességé.

Fontosnak tartottuk annak tisztázását, hogy anyanyelvük mellett a megkérdezettek (legalább közepes szinten) még milyen nyelven beszélnek. Egy (vagy több) idegen nyelv ismerete nem szükségszerű, de kisebbségi helyzetben szinte szükségszerűnek lehet tartani. Emellett az idegen nyelvtudás általában magasabb iskolai végzettségre utalhat, s egyben hatással lehet az egyén foglalkozására, munkakörére. Az idegen nyelvtudás azonban nemcsak azért fontos, mert ez alapján is következtetéseket vonhatunk le a beilleszkedés mértékére, hanem azért is, mert a migrációs döntésben (a magyar és az adott ország többsége anyanyelvének ismerete mellett) valamely idegen nyelv ismeretét fontos motivációnak, illetve a megvalósult migrációt követően transzferálható szellemi tőkének tekintjük.

Helyzetükből adódóan nem meglepő, hogy a megkérdezettek döntő többsége éppen úgy, mint szüleik is tudnak valamilyen idegen nyelven. Ez lényegében annak az alaphelyzetnek is a szükségszerű következménye, hogy jelentős részesüknek az állampolgársága és az anyanyelve nem azonos, s így számukra az államalkotó többség nyelvének ismerete idegen nyelv ismereteként jelenik meg, de jelen esetben bennünket természetesen nem csupán ez érdekelt.

A nemzetiség és az anyanyelv szerinti megoszlás ismeretében úgy véljük nem meglepő, hogy anyanyelvén kívül csupán a megkérdezettek 6,3 százaléka nem beszélt még valamilyen nyelven. Az 1995-ös vizsgálat eredményéhez viszonyítva azonban ez azt jelenti, hogy a 2002-ben megkérdezettek között 3,1 százalékponttal alacsonyabb volt azoknak az aránya, akik anyanyelvük mellett legalább egy idegen nyelven elfogadható szinten tudtak. Ez az elmozdulás beleillik abba sorba, amelyet a két minta között állampolgárság (nemzetiség), iskolai végzettség, foglalkozás szerinti stb. megoszlás vonatkozásában tapasztalhatunk.

Annak ellenére, hogy a megkérdezettek között cseh anyanyelvű személy nincs, mégis 20-an – közöttük 11 szlovák állampolgár – beszél cseh nyelven. Mellettük az ukrán állampolgárok között van még 8 olyan személy, aki csehül is beszél. A 43 horvátul beszélő közül 37 fő a volt Jugoszláviából, 4 pedig Ukrajnából érkezett. A nem magyar anyanyelvűek közül 58-an beszélnek magyarul, s ez azt jelenti, hogy a megkérdezettek között csupán 29-en nem beszélnek magyarul. Többségük Romániából és Ukrajnából érkezett. Oroszul a megkérdezettek 15,3 százaléka tud, döntő többségük ukrán állampolgár. A románul tudók aránya 62,6 százalék (635 fő) a minta állampolgárság szerinti összetételének megfelelően magas. Közülük három fő kivételével valamennyien Romániából érkeztek. Amennyiben kilépünk a környező országok kisebbségi nyelvi-világából, akkor angolul a bevándorlók 26,8 százaléka, fran-

ciál 7 százaléka, olaszul pedig 2,8 százaléka beszél. Német nyelvismeretről a megkérdezettek kevesebb, mint 13 százaléka adott számot. Ezt az arányt – figyelembe véve a térség országaiban élő német nemzetiségűek egykori arányát – nem nevezhetjük jelentősnek. Spanyolul heten, s tizennégyen pedig még egyéb nyelveken is beszélnek.

Foglalkozás és munkahely

A migrációs mozgás szempontjából, a kivándorlást megelőzően éppen úgy, mint azt követően fontos szerepe van annak, hogy az egyén gazdaságilag aktív vagy inaktív, hogy mi a foglalkozása, van-e munkahelye illetve, hogy mennyire elégedett azzal a munkával, amit végez, s azzal a munkahellyel, ahol dolgozik.

Mielőtt a megkérdezettek foglalkozás szerinti megoszlását megvizsgálánk nézzük meg, hogy mi volt az a foglalkozási minta, amelyet a megkérdezett 14 éves korában édesapja foglalkozásán keresztül megismert, s amely közvetett vagy közvetlen formában a megkérdezett lehetőségét, választását is befolyásolhatta.

A legnépesebb csoporthoz tartozók szülei szakmunkások voltak. A szakmunkás szülők aránya (38,6%) duplája volt az értelmiségi (19%), illetve a fizikai dolgozó (18,9%) szülők arányának. Az önállóak, tehát a gazdálkodó, az iparos, a kereskedő és a szolgáltató foglalkozási ághoz tartozó szülők aránya alacsony, együttesen sem érte el a 10 százalékot, ami a térség országai korabeli politikai berendezkedést is tükrözi. A szülők foglalkozása azonban nemcsak mintát jelent a gyermek számára, hanem nagy általánosságban be is határolja azokat a lehetőségeket, amelyek közül saját életútján elindulhat. Nem is szólva arról, hogy számos esetben a gyermek életpályáját a meg nem valósult, vágyott egykori szülői elképzelések nem csekély mértékben alakítják, módosítják.

Az adatfelvétel során a bevándorlók foglalkozását három metszetben vizsgáltuk. Az első metszetben arra voltunk kíváncsiak, hogy az elindulást megelőzően mi volt a bevándorló foglalkozása. Mivel az áttelepedés előtti hónapok a foglalkoztatottság területén is bizonytalansággal lehettek terhesek, ezért úgy döntöttünk, hogy nem az utolsó év, hanem a kivándorlást megelőző három év legjelentősebb foglalkozását rögzítjük. Ezzel nemcsak kiküszöbölhetőnek tartottuk azt, hogy ne az elindulás előtti esetleges, véletlenszerű, ideiglenesnek ítélt foglalkozások alapján vonjunk le következtetéseket, hanem egyben azt a viszonyítási alapot is megteremtettük, amelyhez az áttelepedés utáni, illetve a jelenlegi állapot foglalkozás szerinti megoszlását hasonlíthatjuk. Természetesen annak ismeretét is fontosnak tartottuk, hogy az elindulást megelőző hat hónapban mi is jellemezte a megkérdezettek munkaviszonyát.

A tervezett kivándorlást megelőző hat hónapban a megkérdezettek közül 497-en inaktívak voltak. S ez azt jelenti, hogy a kivándorlók közel fele, 49 százaléka nem dolgozott. Az inaktívak csoportjának belső rétegzottsége a következő: a

nyugdíjasok aránya 47,1, a tanulóké pedig 29,4 százalék. A nyugdíjasok között hatan a nyugdíj mellett kereső munkát is végeztek. Ehhez az alcsoporthoz még 15 rokkant és 10 özvegyi nyugdíjas is tartozott. Az összes nyugdíjasok száma így összesen 234 fő, ami az összes bevándorló több mint 23 százaléka. A munkanélküliek aránya a megkérdezettek között meghaladta a 7, az inaktívak között pedig megközelítette a 15 százalékot. Az aktívak közel 56 százaléka alkalmazottként állandó munkaviszonnyal rendelkezett, 4,2 százalék viszont csak szerződéssel volt alkalmazva. Hasonló volt az arányuk azoknak is, akik önállóak (vállalkozók, tulajdonosok) voltak. A gazdaságilag aktívak még fennmaradó alcsoportjához tartozók viszont hosszabb távra is megnyugtató munkaviszonnyal nem rendelkeztek. Közülük a legtöbben az alkalmi fizikai munkából élők alcsoportjához (21 fő) tartoztak, de a többiek munkaviszonyát is bizonytalanság jellemezte. Az a helyzet tehát, melyben stabilnak mondható munkaviszonnyal a megkérdezettek 45 százaléka rendelkezett nagyfokú mozgásszabadságot biztosított a kivándorló számára, mivel a laza kötődés nem nehezítette, hanem feltételezhetően segítette az „elszakadást”. Ez volt tehát az a „pillanatnyi” állapot, amely az útnak indulók foglalkoztatási helyzetét az elmozdulás időpontjában meghatározta. Kérdéses, hogy az ezt megelőző időszakban mi volt jelen az indulás bizonytalanságaiból. Éppen ezért az országváltás előtti három év legjellemzőbbnek ítélt foglalkozási viszonyait is görcső alá vettük.

A migrálást megelőző három évben a megkérdezettek jelentős része – az 1995-ös vizsgálat eredményéhez hasonlóan – két domináns foglalkozási típushoz a *szakmunkás*, valamint az *értelmiségi* foglalkozási kategóriához tartozott. Értelmiségi foglalkozásúnak a megkérdezettek 24,4 százaléka tartotta magát. Ez viszont azt jelenti, hogy az egyetemi és főiskolai végzettségűek egy része (az összes megkérdezett 29,4 százaléka tartozott ehhez a csoporthoz) nem értelmiségi foglalkozású volt, munkaköre egyetemi, főiskolai végzettséget nem igényelt. Ehhez az alcsoporthoz a legközelebb talán még a közép, esetleg alsósintű vezetők, és a szolgáltatás területén dolgozók voltak. A másik nagy alcsoportot, 23,1 százalékos aránnyal a szakmunkások alkotják. A *gazdálkodó*, *iparos*, *kereskedő* és a *szolgáltató* munkakörben kevesen, a megkérdezettek 4,3 százaléka dolgozott. 11,2 százalékot viszont a *betanított munkások* és *egyéb fizikai munkát végzők* adták. Az utolsó három évben 143-an voltak azok, akik már nem dolgoztak. (A kérdésre a megkérdezettek 19,5 százaléka nem válaszolt.)

Mielőtt gondolatmenetünket tovább folytatnánk, érdemesnek tartjuk a migrálást megelőző fél, illetve három év foglalkozási és munkaviszonyait részletesebben elemezni. Abban az esetben, ha az átköltözést megelőző utolsó három év legjellemzőbb foglalkozását a munkavégzés utolsó fél évi területeivel összevetjük, akkor a kivándorlást megelőzően az utolsó fél évben a többség diplomához kötött és egyéb szellemi foglalkozásúak, illetve a szakmunkások és a betanított munkások alcsoportjához tartozott. Az e csoportokhoz tartozók együttesen az aktív keresők (N=673) 71,2 százalékát adták. Nagyobbik hányaduk (55,7%) szakmunkás,

illetve betanított munkás volt. E 479 fős alcsoporton belül három fontosabb kategóriát találtunk. A legtöbben, 344-en alkalmazottként állandó munkaviszonnyal rendelkeztek. 93-an nyugdíjasok voltak, s végül az alcsoport tagjai közül 42 fő munkanélküli volt. S ez azt jelenti, hogy az értelmiségiek több mint egyharmada nyugdíjas és munkanélküli, a szakmunkások és a betanított munkások esetében viszont ez az arány magasabb, 43,5 százalék.

A második metszetben, közvetlenül az áttelepülés után a foglalkozási megoszlás az elsőhöz viszonyítva rosszabb „képet” mutat. A szolgáltatás területén dolgozók aránya minimális mértékben, a segédmunkásoké pedig mintegy 4 százalékkal nőtt. Az összes többi foglalkozási területen viszont igen kevés személyt találunk. A gazdaságilag aktívak száma az áttelepedés előtti állapothoz képest alig változott, csupán 18 fővel csökkent. A szerződéses munkaviszonyban lévők számának jelentős emelkedése mellett (közel ötszörösére nőtt) az egyéb foglalkoztatási területeket a csökkenés arányosan érintette. Annak ellenére, hogy az áttelepedést követő első periódusban a megkérdezettek foglalkoztatási viszonyai romlottak, az adatok alapján az állapítható meg, hogy helyzetüket nem visszafordíthatatlannak tűnő folyamatok határozták meg. Megállapításunkat egyértelműen alátámasztja az a tény, hogy az adatfelvétel időpontjában, tehát a harmadik időmetszetben, a bevándorlók foglalkozási viszonyait már javulás jellemzi, de a kiinduló állapothoz viszonyítva egyértelműen pozitív irányú elmozdulásról még ez esetben sem beszélhetünk. A két domináns foglalkozási területhez tartozók közül korábbi súlyukat leginkább az értelmiségiek őrizték meg. A jelenlegi 24,7 százalékos aránnyal az aktívak legnépesebb csoportját képezik.

A szakmunkások aránycsökkenése jelentősebb, 6 százalékos volt, az értelmiségi foglalkozásúaknál csak 2,7 százalékos. A legerőteljesebb változás az inaktívak körében következett be. Arányuk a korábbi 35,6 százalékról az adatfelvétel időpontjára 42,3 százalékra emelkedett. Ennek ellenére az átköltözés foglalkozási traumáit az adatok már nem tükrözik. Az állandó munkaviszonnyal rendelkező alkalmazottak aránya a kivándorlás előtti 56 százalékról mintegy 70 százalékra emelkedett. (Az aktívak, inaktívak aránya 59,3–40,7 százalék.) A kivándorlás utáni állapothoz képest a szerződéses munkaviszonyban lévők száma több mint felével csökkent, s a vállalkozóké pedig majdnem megduplázódott. A nyugdíjasok aránya pedig csak mérsékelten, 22,5 százalékról 23,5 százalékra nőtt.

Abban az esetben, ha a megkérdezettek foglalkozási megoszlását szüleikéhez hasonlítjuk, akkor a szülők esetében megállapított főbb foglalkozási kategóriákat a gyermekeknél is megtaláljuk. Azt mondhatjuk, hogy a két foglalkozási megoszlás a kiköltözés előtti három évben hasonlított a legjobban egymáshoz. Természetesen ekkor már a „gyermekeknél” 16,2 százalékponttal kisebb aránnyal szerepeltek a szakmunkások, 10,4 százalékponttal többel az értelmiségi és 8,5 százalékponttal a fizikai foglalkozásúak. A szakmunkás szülők és az ugyanolyan foglalkozású gyermekek aránya közötti különbség 23,6 százalékpontra nőtt. A fizikai munkát

végző szülők és gyermekek közötti különbség pedig ezzel szemben 5,1 százalékpont távolságra csökkent.

A három időmetszet foglalkozási struktúráját összehasonlítva azt mondhatjuk, hogy a kivándorlás előtt három évvel tapasztalható állapot legjellemzőbb foglalkozásához viszonyítva az áttelepedés után romlott az egyes foglalkozási ágakhoz tartozók aránya (lefelé mobilitás, munkanélküliség arányának növekedése), illetve hogy a kivándorlás előtti pozíciókat leginkább az értelmiségiek őrizték meg vagy mentették át.

Az életkörülmények a kivándorlást megelőzően és Magyarországon

A vándorlásnak nem közvetlen kiváltó oka az, hogy ki milyen lakásban él, azok esetében viszont, akik úgy döntöttek, hogy huzamosabb ideig vagy véglegesen egy másik országban, jelen esetben Magyarországon fognak élni, a döntésben feltételezhetően a lakáshelyzet is szerepet játszott. Éppen ezért szükségesnek tartottuk azt is megismerni, hogy a hozzánk érkezők milyen körülmények között éltek, s hogy az új viszonyok között milyen környezetbe kerültek, milyen életkörülményeket teremtettek maguknak. Tisztában vagyunk azzal, hogy a megkérdezettek nem a végleges magyarországi letelepedés előtt állnak, mégis a migrációs terveket illetően fontos ismeretet jelent számunkra, ha tudjuk, hogy mit hagytak maguk mögött, és hogy az itt töltött idő alatt mit is „teremtettek” meg már maguknak. Mindezekkel összefüggésben fontos információkat kapunk azokra a kérdésekre adott válaszokból, amelyek a lakásviszonyokra, az egy lakásban élők számára, a tartós fogyasztási eszközökkel való ellátottság mértékére vagy meghatározott kulturális javak meglétére, illetve hiányára stb. vonatkoznak.

Tulajdonjogi szempontból fontos összefüggésre utal, ha összehasonlítjuk, hogy a megkérdezett a kivándorlást megelőzően milyen jogcímen élt, és hogy milyen minőségben, jogcímen él jelenleg a lakásban, házban (11. táblázat). A lakás „birtoklása” bizonyos határokon belül ugyanis fontos mutatója nemcsak az egyén anyagi lehetőségeinek, hanem jövőbeli terveinek is. Vizsgáljuk meg tehát, hogy a vándormozgalom szereplői milyen jogcímen laktak az átköltözésük előtti lakásban és milyen jogcímen élnek a jelenlegiben.

11. Milyen jogcímen lakott akkori és lakik a jelenlegi lakásban?
 By what right did/does the respondent live on his/her former and
 actual dwelling-place?

Jogcím	Milyen jogcímen			
	lakott kivándorlás előtti		lakik jelenlegi	
	lakásában (házában)			
	szám	%	szám	%
Tulajdonos volt	945	93,1	569	56,1
Bérlő volt	41	4,0	115	11,3
Albérlő volt	10	1,0	164	16,2
Eltartási szerződés alapján	1	0,1	7	0,7
Szolgálati lakás volt	6	0,6	39	3,8
Szívésségi alapon	9	0,9	105	10,3
Egyéb	2	0,2	15	1,5
Intézményes háztartásban élt	1	0,1	1	0,1
Összesen	1015	100,0	1015	100,0

Az adatfelvételt megelőzően feltételeztük, hogy az átköltözést követően azoknak az aránya, akik tulajdonosként élnek a lakásban jóval kisebb lesz, mint azt megelőzően, az országváltás előtt. Arra azonban nem gondoltunk, hogy az adatfelvétel időpontjában a megkérdezettek 56,1 százaléka már saját tulajdonú lakásban vagy házban lakik. Ezt annak ellenére igen jelentős eredménynek tartjuk, hogy ezt megelőzően hasonló jogviszonya 93,1 százaléknak volt. Ebből az is következik, hogy amíg a vándorlás előtt *egyéb jogcímen* összesen a megkérdezettek 6,9 százaléka élt valamely lakásban, házban, addig jelenleg 43,9 százalékuk. Természetesen ezeknél az arányoknál nem feledkezhetünk meg arról, hogy 67,5 százalékuk egy-öt éve, s valamivel több mint 30 százalékuk viszont már több mint öt éve hazánkban él.

A kivándorlás előtti állapothoz viszonyítva a tulajdonosok aránya 37 százalékponttal csökkent, a bérlőké pedig 7,3 százalékponttal nőtt. 1995-ben a tulajdonosok esetében a csökkenés mértéke ennek fele, 18,6 százalékpont volt! Jelentősebbé vált viszont az albérlők aránya, miközben a bevándorlók 10,3 százaléka a jelenlegi lakásában szívességi alapon él. Az, hogy 56,1 százalék már saját tulajdonú lakásban vagy házban él azt jelzi, hogy céljaik között a végleges letelepedés szándéka is megtalálható. Ezzel szemben az albérletben (16,2%) és a szívességi alapon élők aránya viszont nemcsak ennek ellenkezőjére, hanem arra is utal, hogy a bevándorlók nem csekély arányban jóval rosszabb helyzetet is vállaltak annak érdekében, hogy hazánkban tartózkodhassanak.

A jogcím mellett az épület jellege, amelyben a bevándorló él áttételesen szintén ismeretet szolgáltat a bevándorló terveiről, törekvéseiről és lehetőségeiről. A megkérdezettek 66 százaléka a kivándorlás előtt, mint ahogyan arról korábban szóltunk, városban élt. Ez az arány csak annyiban változott, hogy a városban élők aránya jelenleg 62,6 százalék. A falun és a városban élők egy-

máshoz viszonyított arányában tehát a kivándorlást követően drasztikus változás nem következett be. A falun, illetve a városban élők esetében viszont abban a tekintetben már változás következett be, hogy milyen típusú, minőségű és milyen környezetben található lakásban, házban éltek, illetve élnek. Ezt pedig – a szívességi alapot kivéve, amely fontos kapcsolati tőke meglétére utal – mindenekelőtt a bevándorlók anyagi helyzete, lehetősége határozza meg. Természetesen családi ház és családi ház között lényeges különbségek vannak, ennek ellenére a *milyen jellegű épületben van a lakás* kérdésre adott válaszok, részben nemcsak a bevándorlók településtípusok szerinti megoszlását tükrözik, hanem azt sugallják, hogy döntő többségük, az áttelepülés összes nehézsége ellenére megfelelő környezetben tudott letelepedni. A kérdésre adott válaszból felsejlő valóság meglepő, hiszen a bevándorlók több mint fele (54,5%) már családi házban lakik. A legjobb helyzetűek (5,2%) pedig többlakásos villákban élnek. A régi típusú városi házakról, amelyben 11,6 százalék él nehéz értékítéletet mondani, hiszen azok között jó és rossz állapotúak egyaránt vannak. Az új típusú városi házak többsége panellakást takar. Ilyen lakásban 23,3 százalék lakik.

Valamely lakás minőségét számos tényező befolyásolja. Ezek közül csak a szobák, félszobák, illetve a lakásokban élők számát vettük figyelembe. Az adatok szerint kétszobás lakásokban élők aránya az országváltás ellenére lényegében sem a 2002., sem az 1995. évi vizsgálatkor nem változott. Az egyszobás lakásban élők aránya, amíg 1995-ben a Magyarországra történt költözéssel közel négyszeresére nőtt, addig 2002-ben jelentős mértékben csökkent. Emellett 12,9 százalékkal csökkent a három-, 6 százalékkal pedig a négyszobás lakásokban élők aránya. Az öt és annál több szobában élők aránya csökkent, de nem látványosan. Összességében azonban, ha nem is jelentősen, de a szobák számát tekintve az átköltözéssel a bevándorlók rosszabb körülmények közé kerültek. Nemcsak a szobák, hanem a félszobák esetében is eltérés van a kivándorlás előtti és a jelenlegi helyzet között. A félszobák számának alakulásából is arra lehet következtetni, hogy a bevándorlási engedéllyel rendelkezők a kivándorlást megelőzően jobb feltételek között éltek, mint jelenleg. Természetesen nem kizárt, hogy mindez csak annak a tükröződése, hogy 23,3 százalékuk új típusú városi házban, többségében panellakásban él, amelyekben általában egy vagy két félszoba található.

A ház, a lakás típusának, nagyságának, a szobák számának, illetve a „birtoklás” jogcímének és a lakásban élők számának ismerete mellett a bekövetkezett változás mértékének fontos mutatója a lakás minősége, berendezésének színvonala, az ott található tartós háztartási eszközök száma, illetve bizonyos ingatlanok megléte vagy hiánya. A kivándorló korábbi és mostani lakásának kommunális ellátottsága alapján ugyanis következtetéseket tudunk levonni azzal kapcsolatban, hogy az öt körülvevő, mindennap használt eszközök közül mit hagyott maga mögött, vagy mit áldozott fel az országváltás érdekében.

Amennyiben tehát a fenti összefüggésekben az ellátottság kivándorlás előtti és jelenlegi szintjét összehasonlítjuk, akkor az azonosságok és a különbségek alapján értelmezni tudjuk a beilleszkedés háttérét szolgáló személyes életkeret váltást erősítő vagy gyengítő hatásai. A kivándorlás előtti állapot „leltára” a vándorló körülményeinek korábbi háttérét, felhalmozott javait tárja elénk. Annak számbavétele pedig, hogy mindebből mi „maradt”, pontosabban, hogy az új feltételek között a vizsgálat időpontjáig mit tudott átmenteni, vagy újra megteremteni nemcsak a migráns sikeressége, hanem jövőbeli terveinek megítélése szempontjából is fontos volt számunkra.

Megállapítható, hogy a 2002. évi vizsgálat szereplői, ha nem is látványosan rosszabb, de szerényebb hazai (korábbi) háttérrel, feltételekkel rendelkeztek, mint az 1995-ös megkérdezettek. Természetesen ez a megállapítás az „ellátottság” nem mindegyik összetevőjére, elemére érvényes. S figyelembe kell venni azt is, hogy a 2002. évi adatfelvételnél, az 1995-öshöz viszonyítva, azokban az esetekben találunk jobb helyzetet, amelyek az általános civilizációs fejlődés következményei (például vezetékes gáz, telefon, automata mosógép, mélyhűtő, számítógép, videó, Hifi stb.). Amennyiben a kivándorlás utáni helyzetet az azt megelőzővel hasonlítjuk össze, akkor mind a saját korábbi állapotukhoz, mind pedig az 1995-ös adatfelvétel arányaihoz viszonyítva jobb feltételekről tudunk számot adni. Egyedül a vezetékes telefonnal való ellátottság területén romlott a helyzet, mintegy 24,5 százalékponttal. Ezt viszont egyértelműen ellensúlyozza az, hogy amíg a kivándorlás előtt a megkérdezettek 18,9 százalékának volt, addig jelenleg 82,2 százalékának van mobiltelefonja. A kommunális ellátottság területén meglévő változások mindenekelőtt a fejlettebb magyarországi helyzet következményei. Az viszont a bevándorlók anyagi lehetőségeire utal, hogy többségük mindezekkel már rendelkezik. A tartós fogyasztási eszközök vonatkozásában is a jelenlegi helyzetük jobb, mint kivándorlásuk előtt. A lemezjátékosok, a fekete-fehér tévékészülékek s egyéb, már elavultnak minősíthető eszközök aránya csökkent, miközben jelentősen növekedett a színes tévék, a számítógépek, a videók stb. aránya. A lakás berendezése vonatkozásában, bár jelenlegi lehetőségeik szolidabbak, mint amilyenek a kivándorlást megelőzően voltak, de összességében nem olyan mértékben romlottak, mint amit az 1995-ös vizsgálatnál megállapíthattunk. Az adatok arról tanúskodnak, hogy a bevándorlók többsége rövid idő alatt hasonló vagy jobb feltételeket tudott magának és családjának teremteni, mint amilyen körülmények között a kivándorlást megelőzően éltek.

A 2002. évi felvételnél nem részleteztük, hogy a megkérdezett birtokában volt-e, van-e értékes szőnyeg, antik bútor vagy eredeti képzőművészeti alkotás, műtárgy, mint 1995-ben, hanem összefoglalóan csak a saját tulajdonban lévő értékes művészeti tárgyak megléte vagy hiánya után érdeklődtünk. A kérdésre adott válaszokat azért nehéz értékelni, mert ezek az egyén anyagi helyzete mellett sokkal inkább a megkérdezett eredeti képzőművészeti alkotáshoz, műtárgyhoz való vi-

szonyát tükrözik, s nem azt, hogy ebben a vonatkozásban a vándorlás okozott-e valamilyen változást. Természetesen nem lehet megfedkezni arról, hogy a vándorlás költségeinek fedezésére nem egy esetben éppen a nagyobb értéket képviselő eredeti képzőművészeti alkotások, műtárgyak jelentenek biztosítékot. Az adatfelvétel szerint a kivándorlást megelőzően a megkérdezettek 19,1 százaléka volt eredeti képzőművészeti alkotás, műtárgy birtokosa. Jelenleg 14,5 százalékuk nyilatkozott úgy, hogy új feltételeik között is birtokosai azoknak. A 4,6 százalékos különbség arra utal, hogy a többségnek egyrészt nem kellett megválnia ezektől az értékektől, másrészt pedig hogy lehetőségük volt arra, hogy a kivándorlással egyidőben, vagy azt követően ezeket az értékeket magukkal hozzák.

Azt, hogy az egyedül élők száma felére csökkent, 11,6 százalékról 5,7 százalékra esett (12. táblázat) természetesnek kell tartanunk, éppen úgy, mint azt, hogy nőtt azoknak az aránya, akik egy lakásban ketten, illetve hárman élnek együtt. Azoknak az aránya viszont csökkent, akik a kivándorlást követően is négyen éltek egy lakásban.

12. A lakásban élők számának százalékos megoszlása
Distribution of the respondents by the number of the persons
living in the same flat (%)

Fő	Kivándorlás előtt		Magyarországon	
	2001	1995	2001	1995
1	11,6	6,2	5,7	15,5
2	21,2	13,1	28,9	25,6
3	22,7	22,8	26,1	25,9
4	28,7	33,7	19,7	22,8
5	9,7	13,8	11,8	6,6
6	4,0	6,2	4,1	2,7
7	1,6	1,3	1,6	0,6
7-nél több	0,5	1,8	1,0	0,3
Nincs adat	0,1	1,1	1,1	–

A kivándorlást követően a legtermészetesebb módon a szülőkkel, a házastársal, a gyermekekkel, és a testvérrel együtt élők arányának jelentős elmozdulása következett be. A szülőkkel együtt élők aránya például a korábbi 44,9 százalékról 4,1 százalékra csökkent. E változással összefüggésben viszont a házastársukkal együtt élők aránya nőtt. Az élettárssal együtt élők aránya stagnált (1995-ben ez növekedett), a testvérükkel együtt élők pedig csökkent.

A kérdőív megtervezésekor feltételeztük, hogy bizonyos kulturális javak megléte vagy hiánya, illetve különböző kulturális rendezvények látogatottságának változása megfelelő ismeretet nyújt annak megállapításához, hogy az áttelepülők mennyiben érzik magukat új körülményeik között „otthon”. Ebben a vonatkozásban az egyén igénye a meghatározó, alapnak a korábbi jelzőszámokat tekintettük

még akkor is, ha azokat életkörülményeik magyarországi alakulása szükségszerűen meghatározza (13. táblázat).

13. Kulturális állapot: rendezvények, látogatások gyakorisága
(százalékos megoszlás)

Cultural status: frequency of visiting different cultural or social events (%)

	Kivándorlás előtt						Magyarországon					
	soha	alkal- manként	rend- szere- sen	soha	alkal- manként	rend- szere- sen	soha	alkal- manként	rend- szere- sen	soha	alkal- manként	rend- szere- sen
	1995			2002			1995			2002		
Színház	11,0	54,8	33,4	32,8	50,2	17,0	44,3	47,3	8,2	65,0	31,3	3,7
Múze- um, kiállítás	16,5	61,9	20,9	37,6	53,0	9,4	34,2	58,3	7,5	56,6	38,9	4,5
Mozi	10,0	47,7	41,5	34,1	46,3	19,6	43,4	46,7	9,9	53,3	37,7	9,0
Kirán- dulás	5,9	34,8	58,6	13,9	48,2	37,9	19,6	57,7	22,7	29,2	56,8	14,0
Étterem	29,9	56,1	13,0	48,2	44,3	7,5	50,2	41,2	8,2	50,2	42,8	7,0
Szóra- kozó- hely, barát	21,8	44,8	32,4	32,2	44,8	22,9	48,0	41,5	10,3	53,5	39,3	7,2
Otthon barát	6,5	42,3	50,4	14,5	54,6	30,8	23,1	57,3	19,3	32,2	53,8	13,9
Rokon otthon	7,2	46,5	45,4	27,8	58,8	13,1
Külföldi utazás	31,7	51,1	16,5	41,0	49,2	9,8	30,0	52,3	17,7	74,0	23,7	2,4

A kulturális állapotra vonatkozó kérdésekre adott válaszok alapján mindkét vizsgálat esetében határozott különbség van a kivándorlás előtti és a jelenlegi állapot között. A kivándorlás előtt ugyanis sokkal gyakrabban jártak színházba, múzeumba, moziba, étterembe stb., mint az áttelepülés után. Az új körülmények között – talán érthetően – egyedül az alkalmankénti kirándulók aránya növekedett. Jelentősen lecsökkent azok aránya, akik alkalmanként, vagy rendszeresen külföldre utaztak. A barátok otthoni vendégül látásának aránya igaz, hogy a kivándorlás előtt intenzívebb volt, de a csökkenés mértéke nem jelentős. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a bevándorlók Magyarországon a drágább, a költségesebb kulturális szolgáltatást kevésbé veszik igénybe, mint az áttelepülést megelőzően. A bekövetkezett változás háttérében a megélhetési feltételek biztosítása áll. Az új otthon megteremtése jó gazdasági viszonyok között is jelentős terhet jelent, melyet a fenti adatok tükrében részben a kulturális kiadásokra fordított összegek csökkentésével kompenzálnak.

Összefoglalás

Az új évezredben bevándorlók nem szerinti összetétele a nők javára billent. Kormegoszlás vonatkozásában pedig nemcsak idősebbek, mint az 1990-es évek hasonló típusú bevándorlói, hanem a gyermekeik után vándorló 60 éves és annál idősebb bevándorlók csoportja is megjelent körükben. Iskolai végzettségük alacsonyabb s ennek következtében foglalkozás szerinti megoszlásuk is eltér azokétól, akik közel egy évtizeddel korábban érkeztek hazánkba. Többségük városban nevelkedett, ennek ellenére a faluból útnak indulók aránynövekedésére fel kell figyelniük. Lakóhelyül előszeretettel választották Budapestet. Vándorlásuk nem a szórványok felszámolásához, hanem a szórványosodás általánosabbá válásához járul hozzá, mivel 77,2 százalékuk olyan településről érkezett, ahol *szinte csak magyarok, többségében magyarok vagy legalább fele-fele arányban magyarok* éltek. A döntő többség anyanyelve (91,4%) és nemzetisége (92%) is magyar. Ezek az arányok 1995-ben alacsonyabbak voltak. S ez azt jelenti, hogy a környező országokban élő magyarok vándorlásának mai Magyarország területére történő koncentrálódása az elmúlt évtized alatt még egyértelműbbé vált. Az 1995. és 2002. évi vizsgálat között a bevándorlók családi állapotának arányaiban jelentős változás következett be. Ez mindenekelőtt a házastársukkal együtt élők arányának jelentős csökkenésében és az egyedül élők arányának növekedésében nyilvánult meg. Az adatfelvétel időpontjában a bevándorlók foglalkozási viszonyait, az elindulás előtti állapotokhoz viszonyítva már javulás jellemzi. A két domináns (szakmunkás, értelmiségi) foglalkozási területhez tartozók közül korábbi súlyukat inkább az értelmiségiek őrizték meg. A jelenlegi 24,7 százalékos arányukkal az aktív keresők legnépesebb csoportját képezik. A bevándorlók többsége viszonylag rövid idő alatt hasonló vagy jobb feltételeket tudott megteremtteni, mint amilyenek között az áttelepedést megelőzően élt. Ennek egyik fontos mutatója, hogy a bevándorlók 56,1 százaléka már saját tulajdonú lakásban vagy házban lakik.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás

Népességstruktúra

SOCIO-DEMOGRAPHIC COMPOSITION AND SOCIO-CULTURAL BACKGROUND OF THE IMMIGRANTS COMING TO HUNGARY FROM THE NEIGHBOURING COUNTRIES

Summary

The paper gives account of a research carried out in 1995 and after in 2002 that surveyed the immigrants having come to Hungary from the neighbouring countries. The research aimed at demonstrating those processes in consequence of which the respondents decided to immigrate into Hungary. It also examined the immigrants' changing lives in Hungary, their integration into the Hungarian society. Besides it tried to explore the changes in the immigrants' former social relations and the dimension and content and helping role of their new relations.

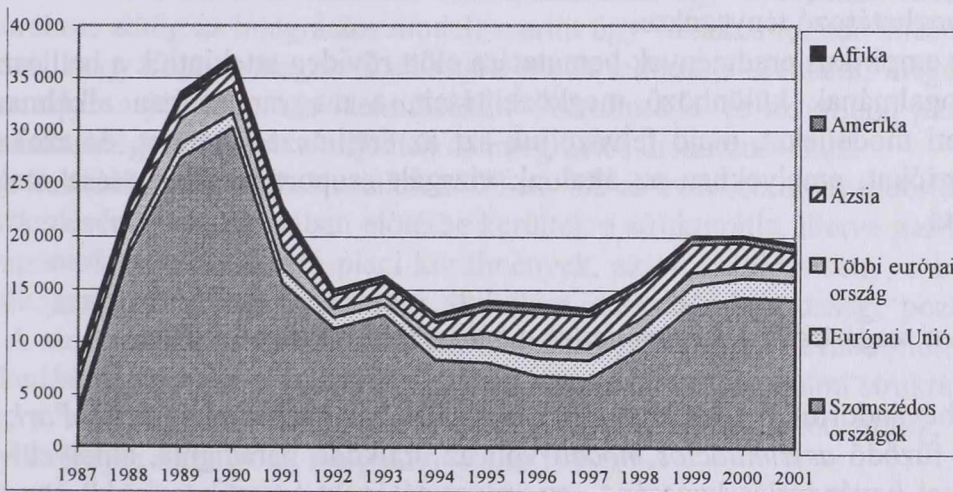
On the basis of the analysis one can demonstrate that the immigrants' sex distribution is characterised by the surplus of females in the new millennium. As for their age distribution they are not only older than the similar group of the immigrants of the 90s but the immigrants aged 60 and above following their children also appeared in the surveyed group. Their educational status expressed in terms of years of schooling completed is lower and in consequence of that their occupational distribution also differs from that of the immigrants who arrived a decade earlier. The majority of them grew up in towns but we have to notice the increasing proportion of immigrants of rural origin. They prefer Budapest as their place of residence where seventy times more of them settled down, than those who had formerly lived in a capital. Their migration did not contribute to the elimination of sporadic ethnic minority groups but helped to increase the number of those sporadic minority groups since 77,2 percent of them came from such settlements where the proportion of ethnic Hungarians was at least 50 percent. The decisive majority of them has Hungarian as mother tongue (91,4%) and is ethnic Hungarian (92%). These proportions were lower in 1995. This result means that the concentration of the ethnic Hungarians living in the neighbouring countries on the actual territory of Hungary became more stressed in the last decade. The marital status of the immigrants also significantly changed between the two surveys in 1995 and 2002. First of all it means the significantly decreasing proportion of married people living together with their partners and the increasing proportion of those who live alone. These changes have further worsened the Hungarian demographic trends. At the moment of the survey the immigrants' occupational status shows a positive change comparing with the conditions before their departure. Of the two dominant occupational groups (skilled workers and intellectuals) the latter has mostly maintained its former proportion. They form the largest group of the economically active population with their proportion of 24,7 percent. The majority of the immigrants could reach similar or better conditions and standard of living in a relatively short time if we compare their recent situation to their former one. It is proved by the fact that 56,1 percent of the immigrants already lives in his own flat or house.

A KÖRNYEZŐ ORSZÁGOKBÓL ÉRKEZŐ BEVÁNDORLÓK BEILLESZKEDÉSE MAGYARORSZÁGON¹

GÖDRI IRÉN

Bevezetés

Az európai migrációs folyamatok sajátos szeletét képezi néhány etnikai kisebbségnek a saját anyaországába történő migrációja. Többnyire a kelet-európai országokból – elsősorban a volt Szovjetunióból és Romániából – Németországba kivándorló németek, Izraelbe kivándorló zsidók, továbbá a „visszatérő” görögök, olaszok, ingriai finnek példáival találkozhatunk a nemzetközi szakirodalomban. A magyarországi bevándorlás jelentős része szintén ebbe a kategóriába sorolható: 1987 és 2001 között a bevándorlók mintegy 70%-a a szomszédos országokból (főként Romániából, Ukrajnából és a volt Jugoszláviából) érkezett, túlnyomó többségük az ott élő magyar kisebbségek köréből². A legnagyobb hulláma a környező országbeliek bevándorlásának 1989–1990-ben volt, az exodus-szerű romániai kivándorlás következtében, ezt követően számuk és egyben arányuk is visszaesett, majd 1998-tól újra növekedésnek indult (I. ábra)

I. A Magyarországra érkező bevándorlók a kibocsátó hely szerint (1987–2001)
Immigrants into Hungary by the place of origin (1987–2001)

Forrás: Magyar Demográfiai Évkönyvek

¹ A tanulmány *A magyarországi bevándorlás okai és következményei* c. NKFP 5/0084/2002 számú kutatási projekt támogatásával készült.

² Az előzetes adatok szerint a 2002-es évben a bevándorlók 75%-a érkezett a szomszédos országokból.

A nemzetközi vándorlás e típusát gyakran az etnikai migráció kategóriájába sorolják (lásd: *Giorgi et al.* 1992; *Fassmann – Münz* 1995; *Brubaker* 1998; *Okólski* 1998; *Kyntaja* 1999), annak ellenére, hogy mind gazdasági szempontok, mind kapcsolathálózati hatások érvényesülnek a létrejöttében. A 2001-ben Magyarországon bevándorló státust szerző környező országbeliek reprezentatív mintáján készült felmérésben³ a megkérdezettek 92%-a volt magyar nemzetiségű. Az ő esetükben az etnicitás mint a migrációs döntést elősegítő és magát a migrációt megkönnyítő kapcsolati és kulturális tőke volt jelen a folyamatban. Azonban a tényleges motiváló szerepe – amely főleg a kisebbségi lét elutasításában és kisebb mértékben az etnikai konfliktusok, illetve etnikai diszkrimináció taszító hatásában fejeződött ki – csak egy szűkebb csoportnál volt elsődleges (*Gödri* 2004).

Ezzel együtt az a tény, hogy a bevándorlók zömének nemzetisége, anyanyelve, valamint történelmi és kulturális hagyományai megegyeznek a fogadó népességével, egyértelműen megkülönbözteti őket az országba érkező külföldiek más csoportjaitól és az új környezetben szerzett tapasztalataikra, valamint beilleszkedésük sikerességére is rányomja bélyegét. E tanulmány a beilleszkedési folyamat néhány dimenzióját elemzi a vizsgált populáció esetében az említett kérdőíves vizsgálat eredményei alapján, rávilágítva a különböző szocio-demográfiai csoportokon belül tapasztalható eltérésekre, valamint a beilleszkedést meghatározó tényezőkre.

Az empirikus eredmények bemutatása előtt röviden áttekintjük a beilleszkedés fogalmának különböző megközelítéseit, a magyarzatában alkalmazott elméleti modelleket, majd felvázoljuk azt az értelmezési keretet, és azokat a dimenziókat, amelyekben az általunk vizsgált csoport beilleszkedése megragadható.

Elméleti megközelítések és modellek a beilleszkedés vizsgálatában

A bevándorlók beilleszkedésének vizsgálatában hosszú ideig az *R. Park* névéhez fűződő *asszimilációs modell* volt az uralkodó paradigma, amelyet – az amerikai bevándorlás kapcsán – az „olvasztótégely teoretikusainak” nevezett csoport képviselt. Eszerint a különböző kultúrájú népek kapcsolatba kerülése versenyen és konfliktuson keresztül történő alkalmazkodáshoz, majd asszimilációhoz vezet, ami az etnikai és kulturális identitás elvesztésével és ezáltal a fogadó társadalomba való teljes beolvadással jár. Az asszimiláció tehát ebben a megközelítésben egy ún. akkulturációs folyamatot is feltételez, melynek során a

³ A *Bevándorlók* c. vizsgálatra 2002 nyarán a Népeségtudományi Kutató Intézet említett kutatási projektjének keretében került sor. A bevándorlók szocio-demográfiai összetételének leírását *Tóth Pál Péter* jelen kötetben szereplő tanulmánya tartalmazza.

bevándorlók kultúrája változik, azaz beleolvad a fogadó kultúrába és ez a beilleszkedés ára. Park lineáris folyamatnak tekintette az asszimilációt és úgy vélte, hogy – bár eltérő gyorsasággal és könnyedséggel zajlik – elkerülhetetlen következménye a különböző etnikai háttérű csoportok bevándorlásának (Park 1928).

Néhány évtizeddel később Gordon kiterjesztette az asszimiláció fogalmát, különböző szakaszait különböztetve meg, így a kulturális asszimilációt – amely a nyelv, a vallás és egyéb kulturális jellemzők adoptálása mellett a fogadó társadalom értékrendjének és életmódjának az átvételét is jelenti –, a strukturális asszimilációt – azaz a fogadó társadalom intézményeibe és társadalmi struktúrába való sikeres beépülést –, valamint az azonosuló asszimilációt. Nem tekintette eleve elrendeltnek az asszimilációt, mondván, hogy a folyamat elakadhat, pl. az akkulturációt nem feltétlenül követi a többi szakasz, de úgy vélte: ha a strukturális beilleszkedés is végbemegy, akkor elkerülhetetlen a teljes beolvadás (Gordon 1964; Schmitter Heisler 1992).

A '60-as évek végétől az egyetlen kimenetelt feltételező asszimilációs modell fokozatosan a háttérbe szorult és átengedte helyét a beilleszkedési folyamat több lehetséges kimenetelével számoló *integrációs modellek*nek. A figyelem a bevándorlókról és azok adaptációjáról a bevándorlók és a fogadó társadalom közötti interakcióra irányult, szem előtt tartva a fogadó társadalom gazdasági, etnikai, társadalmi rétegzettségét és kulturális sokszínűségét. Míg az asszimilációs modell szerint a bevándorlók alkalmazkodnak egy változatlan befogadó kultúrához, addig az integrációs modell szerint úgy válnak a fogadó társadalom tagjává, hogy közben maguk is alakítják annak kulturális arculatát, megőrizve ugyanakkor saját kulturális identitásukat.⁴ A kulturális- és az etnikai pluralizmus eszméi egyre inkább elterjedtek az integrációs diskurzusokban.

A kulturális szempontok mellett a '70-es, '80-as években a bevándorlók beilleszkedésének vizsgálatában előtérbe kerültek a strukturális, illetve gazdasági szempontok is: a munkaerő-piaci körülmények, az ott zajló verseny, a bevándorlók szakképzettsége, gazdasági aktivitása, társadalmi-gazdasági pozíciója stb. A strukturalista szemléletmód azt hangsúlyozta, hogy a bevándorlók beilleszkedése elsősorban a fogadó társadalom gazdasági és társadalmi struktúráitól függ, a beilleszkedés haszna a bevándorló számára pedig azon múlik, hogy melyik rétegbe történik az integráció (Zhou 1997).

Az új modellek közül több is – bár különböző elméleti megközelítéssel – az „etnikai közösségek” fogalma köré épült. A *közvetítő kisebbségek* elmélete szerint a kiskereskedelmi tevékenység elterjedtsége egyes bevándorló csoportok körében annak köszönhető, hogy rendszeresen kizáródtak a munkaerő-piacról, ugyanakkor erős csoporton belüli szolidaritás és a fogadó társadalomhoz képest nagymértékű társadalmi, kulturális különbözőség jellemző rájuk

⁴ Az integráció kulturális szempontból tehát kétirányú folyamat, amelyből egy új egység születik. A nyilvános szférában (elsősorban az állami intézményekben) ez az új, közös kultúra a meghatározó, a magánszférában a saját hagyományok ápolása (Feischmidt 1997).

(Bonacich 1973; Turner – Bonacich 2001). Az etnikai vállalkozások modellje szintén kiemeli a bevándorlás során szerzett negatív tapasztalatok, illetve diszkrimináció következtében kialakult szolidaritást, mint jelentős erőforrást a csoporttagok számára, továbbá a szocio-kulturális és demográfiai jellemzők, valamint a társadalmi kapcsolatháló szerepét is hangsúlyozza (Light 1984; Portes – Sensenbrenner 1998). Az etnikai vállalkozások a munkaerő-piaci szempontból hátrányos helyzetben levő bevándorlók számára jelentenek kitörési lehetőséget. A Portes és munkatársai által kifejlesztett *etnikai enklávék* gazdasági modellje is abból indul ki, hogy a bevándorlók – akár képességeiknek, akár a diszkriminációnak köszönhetően – gyakran csak a szekunder munkaerő-piacon⁵ találnak munkát, és társadalmi mobilitási lehetőségeik minimálisak. Számukra az etnikai enklávék jelentenek alternatívát, védelmet nyújtva a szekunder munkaerő-piacon történő kizsákmányolás ellen (Wilson – Portes 1980). Az előbbi két modellel ellentétben az etnikai enklávékra a térbeli koncentráció és a belső rétegzettség jellemző, ugyanakkor gazdaságilag sokszínűek, különböző típusú tevékenységeket tömörítenek (Schmitter Heisler 2000).

A fentiek alapján is érzékelhető, hogy a bevándorlók beilleszkedésének többféle kimenetele lehetséges: beléphetnek a fogadó társadalom elsődleges munkaerő-piacára, a szekunder munkaerő-piacára, valamint az etnikai vállalkozások, etnikai enklávék által biztosított megélhetést is választhatják. Ez utóbbi jelzi, hogy a bevándorló etnikai közösségek jelentős erőforrást (társadalmi tőkét) jelenthetnek tagjaik számára. A granovetteri elvből – a gazdasági cselekvés társadalmi „beágyazódottságából”⁶ – kiindulva Portes és Sensenbrenner (1998) arra a megállapításra jutnak, hogy „a bevándorlók gazdasági sikeressége nagyrészt azoktól a struktúráktól függ, amelyeknek részévé válnak, és különösen saját közösségeik jellemzőitől”. A szerzőpáros a korlátozott szolidaritást és a kikényszeríthető bizalmat nevezte meg a társadalmi tőke két legfőbb forrásának a bevándorló közösségekben.⁷

Hosszabb távon a bevándorlók munkaerő-piaci beilleszkedése nagymértékben kihat mind a társadalmi, mind a kulturális beilleszkedésükre. A társadalom különféle szegmenseibe, és a különféle kulturális miliókba való integrálódás lehetőségét szem előtt tartva fogalmazta meg Portes az ún. *szegmentált asszimiláció* (segmented assimilation) modelljét, amely mind a kulturális, mind a

⁵ A szekunder munkaerő-piacot az alacsony bérek, rossz munkakörülmények, nagyfokú bizonytalanság és a mobilitási lehetőségek hiánya jellemzi.

⁶ Granovetter szerint a gazdasági cselekvés a személyes kapcsolatok hálójába ágyazódik, azaz befolyásolják a cselekvők személyes kapcsolatai, valamint a kapcsolatháló egészének a szerkezete (Granovetter 1994).

⁷ A korlátozott szolidaritás a közös nehézséggel szembesülő bevándorlók körében felébredő kollektív érzésen – „mi” tudaton – alapul, a kikényszeríthető bizalom pedig arra utal, hogy az egyes csoporttagok jelenbéli vágyaikat alárendelik a kollektív elvárásoknak, számítva azokra a hosszú távú piaci előnyökre, amelyeket a csoporthoz való tartozás biztosít számukra (Portes – Sensenbrenner 1998).

gazdasági dimenziót figyelembe veszi. Kiindulópontja az volt, hogy a jelenkori bevándorlók és leszármazottaik esetében három lehetséges beilleszkedési minta különíthető el: vagy a fogadó társadalom középosztályába integrálódnak gazdaságilag, fokozatos akkulturáció mellett, vagy az underclass-ba (ami folyamatos szegénységgel jár⁸), vagy pedig a gyors gazdasági integrálódás ellenére megőrzik a bevándorló közösség értékeit és szolidaritását (*Portes – Zhou 1993*).

A különböző beilleszkedési mintákat – a bevándorlók által birtokolt humán tőke és társadalmi tőke mellett – a befogadás kontextusa is meghatározza, így a fogadó ország migrációs politikája, a munkaerő-piaci körülmények, valamint az etnikai közösség megléte illetve helyzete az adott országban. *Portes* a társadalmi struktúra három szintjén – a kormányzati politika, a civil társadalom és közvélemény, valamint a bevándorló (etnikai) közösség szintjén – történő fogadtatás együttes figyelembevételével a beilleszkedés 12 lehetséges kimenetelét különböztette meg⁹ (lásd: *Schmitter Heisler 2000*).

A nemzetközi vándorlás terjedésével és a globalizáció térhódításával a bevándorlók beilleszkedésének vizsgálatában a transznacionális és globális megközelítések is előtérbe kerültek. A *transznacionalizmus modellje* a bevándorlóknak a kibocsátó országbeli közösségekkel fenntartott kapcsolataira épül, rámutatva arra, hogy a mindkét (a kibocsátó és a fogadó) társadalomhoz való egyidejű tartozás ún. *transznacionális közösségeket* eredményez, melynek tagjai egyszerre két országhoz is kötődnek, mind politikai, mind gazdasági és kulturális szempontból és szabadon mozognak a különböző kultúrák és társadalmi rendszerek között. E közösségek a társadalmi tőke fontos forrásai a bevándorlók számára és a lokális és etnikai identitás megőrzésében is fontos szerepet játszanak. (*Schmitter Heisler 2000; Brettel 2000*) A transznacionális vállalkozások számtalan gazdasági, társadalmi és pszichológiai előnnyel járnak és ezáltal sok esetben a normatív adaptációs modellt jelentik egyes bevándorló csoportok számára.

Az alkalmazható értelmezési keret és a beilleszkedés dimenziói a vizsgált csoportnál

A különféle megközelítések és modellek a bevándorlók beilleszkedésének vizsgálatában végső soron azt a folyamatot próbálják leírni, amelynek során a

⁸ Ebben az esetben nagyobb az esélye az etnikai identitás megőrzésének. Az etnicitást az amerikai bevándorlók körében azok a csoportok őrizték meg leghitelesebben, amelyek gazdaságilag marginális helyzetben maradtak (*Steinberg 1994*).

⁹ A kormányzati politika részéről a bevándorlók fogadtatása lehet befogadó, közömbös vagy ellenséges, a civil társadalom és a közvélemény részéről lehet előítéletes, vagy sem, a bevándorló (etnikai) közösség pedig lehet gyenge vagy erős közösség, nagysága és összetétele alapján.

bevándorlók beépülnek a fogadó társadalom – vagy e társadalom különböző szegmenseinek – gazdasági, társadalmi „szövetébe”, és alkalmazkodnak kulturális, társadalmi érték- és normarendszeréhez. A beilleszkedés folyamatának különböző stádiumai vannak, a teljes kívülmaradástól (szegregációtól) a teljes beolvadásig (asszimilációig), és ez a különböző dimenziókon belül eltérő lehet.

Annak függvényében, hogy a bevándorló személyek (illetve csoportok) milyen mértékben sajátítják el a befogadó ország nyelvét, az adott kultúra szabályait, értékeit, mennyire tudnak eligazodni benne, továbbá a fogadó társadalom mely intézményeibe, illetve munkaerő-piacának mely szegmenseibe épülnek be, milyen társadalmi kapcsolataik alakulnak ki a fogadó társadalom tagjaival, a beilleszkedés különböző mintázatai rajzolódnak ki. Látható, hogy a kulturális elem a modellek többségében fontos szerepet játszik a beilleszkedési folyamat értelmezésében: a kulturális és etnikai identitás feladása vagy megőrzése, továbbá az akkulturáció iránya meghatározza a beilleszkedés típusát.

Az általunk vizsgált migrációs folyamatban azonban – ellentétben a nemzetközi vándormozgalom szereplőinek általános esetével – a nyelvi és kulturális alkalmazkodás másfajta értelmezést nyer és nem jeleníthető meg egyértelműen a beilleszkedés mutatójaként. A környező országokból érkező magyar nemzetiségű és anyanyelvű bevándorlók ugyanis e migráció során nyelvi és kulturális szempontból nem egy idegen környezetbe, hanem az ún. „anyaországba” érkeznek: számukra az áttelepedés által éppen a saját anyanyelv szabad használata válik lehetővé (nem csupán a magánszférában, hanem hivatalos helyeken is), továbbá hagyományaik ápolása, kulturális, vallási szokásaik, valamint etnikai identitásuk megőrzése sem ütközik akadályokba, illetve nem vezet a fogadó társadalmon belüli szegregációhoz. Nem csak nyelvi, de kulturális szempontból is a saját kulturális mintáikhoz, hagyományaikhoz sokkal közelebb álló közegbe kerülnek e migráció által, mint amilyen a kibocsátó ország(ok) többségi társadalmában körülvette őket.¹⁰

E megfontolások alapján a környező országokból Magyarországra érkező bevándorlók beilleszkedésének vizsgálatában elsősorban a *gazdasági integráció*, valamint a *társadalmi integráció* dimenzióira kerül a hangsúly. Munkaerőpiaci helyzetük, valamint a társadalmi kapcsolataik alakulása mellett ugyanakkor az elégedettség, az otthonosság-érzés, valamint a beilleszkedettség szubjektív megítélése is fontos mutatói az integrációnak, éppen ezért az előbbi dimenziókkal összefüggésben a *pszichológiai adaptáció* néhány elemét is kiemeljük.

¹⁰ Természetesen itt fontos szempont, hogy a kibocsátó országon belül etnikai szempontból milyen összetételű közösségből érkeztek.

Gazdasági integráció

A gazdasági integráció dimenzióján belül a bevándorlók munkaerő-piaci helyzetét, foglalkozási státusát vizsgáljuk egyrészt a fogadó társadalommal való összehasonlításban, másrészt a saját migráció előtti helyzetükhöz, illetve iskolai végzettségükhöz viszonyítva.

A munkaerő-piaci integráció szempontjából fontos mind a bevándorlók összetételének, mind a migrációs motivációiknak a figyelembe vétele. A humán tőke – életkor, iskolai végzettség, szakképesítés, nyelvismeret – szempontjából minél jobb „adottságokkal” rendelkezik a bevándorlók csoportja, annál jobb eséllyel illeszkedik be a fogadó társadalom megfelelő gazdasági struktúráiba. A vizsgált bevándorló csoport a fenti jellemzők szerinti összetételét tekintve nem volt hátrányos helyzetben a fogadó népességhez képest: fiatal korösszetételének (a megkérdezettek 52%-a volt 35 év alatti) és magas iskolai végzettségének (mintegy 30%-uk volt felsőfokú végzettségű és további 37%-uk érettségizett) köszönhetően nem indultak rossz eséllyel a munkaerő-piaci helykeresés során.

A migrációs motivációk önmagukban is szelekciós tényezőt jelentenek: a gazdasági és szakmai szempontok által motivált migránsok összetétele sokkal előnyösebb, mint az etnikai motivációk vagy a családegyesítés szándéka által vezérelt bevándorlóké: az előbbi csoportok fiatalabb korösszetételűek és magasabb iskolai végzettségűek, mint az utóbbiak (Gödri 2004). Ugyanakkor azok a bevándorlók, akik elsősorban gazdasági helyzetük, életfeltételeik javítása, valamint szakmai lehetőségeik növelése érdekében választották a migrációt, feltéhetően motiváltabbak a fogadó ország munkaerő-piacán a végzettségüknek megfelelő – és a bérezés szempontjából sem hátrányos – állást találni.

A bevándorlók gazdasági aktivitás szerinti megoszlásában a migráció során végbement változásokat, valamint a fogadó népesség hasonló megoszlását az 1. táblázat szemlélteti. Látható a foglalkoztatottak¹¹ arányának növekedése és a munkanélküliek arányának csökkenése, aminek következtében a munkanélküliségi ráta (azaz a munkanélküliek aránya a gazdaságilag aktív¹² népességben belül) a migráció előtti 12,8%-os értékről 5,3%-ra csökkent. Ez megközelíti a magyarországi munkanélküliségi ráta 2001. évi munkaerő-felmérés alapján számított értékét (5,7%).

¹¹ A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet ajánlása szerint a foglalkoztatottak közé soroljuk az alkalmi munkából élőket és a segítő családtagokat (akiket egyébként kvázi-aktívnak neveztünk), továbbá a nyugdíj mellett kereső munkát végzőket is.

¹² A gazdaságilag aktív népesség a munkaerő-piacon megjelenő népességet, azaz a foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttes számát jelenti.

1. A bevándorlók és a fogadó népesség gazdasági aktivitás szerinti megoszlása (%)
Immigrants and receiving population by economic activity (%)

Gazdasági aktivitás	Bevándorlók*		Magyarországi népesség**
	migráció előtt	jelenleg	
Alkalmazott	41,5	50,0	42,5
Vállalkozó	4,6	7,2	6,4
Kvázi-aktív	2,8	1,3	1,3
Nyugdíjas	23,1	23,7	30,2
Tanuló	14,5	2,1	5,8
Gyes, gyed	1,7	6,6	4,0
Munkanélküli	7,3	3,3	5,4
Egyéb inaktív	4,5	5,8	4,4
	100,0	100,0	100,0
Foglalkoztatott	49,5	58,6	52,4
Munkanélküli	7,3	3,3	5,4
Inaktív kereső	24,2	30,2	32,0
Eltartott	19,0	7,9	10,2
	100,0	100,0	100,0
Aktivitási arány	56,8	61,9	57,8
Munkanélküliségi ráta	12,8	5,3	9,3

Forrás: *Bevándorlók, 2002; **Életünk fordulópontjai, 2001/2002.

A különböző származási országok szerint eltérések figyelhetők meg a foglalkoztatottak és a munkanélküliek arányában. Míg a migráció előtt az Ukrajnában élőkénél volt a legnagyobb a munkanélküliség (10,6% a munkanélküliek aránya és 17,8%-os a munkanélküliségi ráta), a vizsgálat idején – a bevándorló státusz megszerzését követő évben – a Jugoszláviából érkezettekénél volt a legnagyobb (9,6%, illetve 12,5%), annak ellenére, hogy a foglalkoztatottak aránya az ő esetükben is növekedett. Ezekben az eltérésekben feltehetően a magyarországi munkaerő-piac regionális különbségei is szerepet játszanak, ugyanis a Jugoszláviából érkező bevándorlók jelentős része a Dél-Alföldön telepedett le, míg a Romániából érkezettek – akiknél a munkanélküliségi ráta a vizsgálat idején a legalacsonyabb volt (3,4%) – több mint fele Budapesten és Pest megyében.

A magyarországi lakosság körében mintegy fél évvel a bevándorlók vizsgálata előtt készült reprezentatív felmérés – *Életünk fordulópontjai*¹³ – eredményeivel összehasonlítva a bevándorlók gazdasági aktivitás szerinti megoszlását,

¹³ Az *Életünk fordulópontjai* c. társadalmi-demográfiai panel-vizsgálat első hulláma 2001 novembere és 2002 februárja között zajlott a 18–74 éves népesség 16 394 fős reprezentatív országos mintáján.

látható, hogy nem csak a foglalkoztatottak aránya, valamint az aktivitási arány nagyobb a bevándorlóknál (ami abból is következhet, hogy kevesebb közöttük a nyugdíjas és a tanuló), hanem a munkanélküliségi ráta is kisebb, mint a fogadó népességen belül.¹⁴

A bevándorlók gazdasági aktivitás szerinti megoszlása eltérő a különböző társadalmi-demográfiai csoportokon belül (2. táblázat). A munkanélküliek aránya a 40–49 éves korcsoportnál a legnagyobb és kissé átlag feletti az érettséggel rendelkezők, valamint a városokban élők esetében is. A munkanélküliségi rátát illetően még szembeötlőbbek a különbségek: legnagyobb ugyancsak a 40–49 éves korcsoportnál (10,7%) és a városokban élőkénél, de magasabb az átlagosnál az 50–59 éveseknél és a nőknél is. Az iskolai végzettség szerint kevésbé mutatkoznak lényeges különbségek: a két szélső iskolázottsági kategória között alig van eltérés a munkanélküliségi rátában. Összességében elmondható, hogy a 30 év alattiak, a szakmunkás végzettséggel rendelkezők és a Budapesten élők körében fordul elő legkevésbé a munkanélküliség.¹⁵

¹⁴ E felmérés eredményei alapján számított 9,3%-os munkanélküliségi ráta nagyobb, mint a munkaerő-felmérés által mutatott 5,7%, ami a munkanélküliség meghatározásának eltérő fogalmi rendszeréből adódhat. Ugyanakkor az előbbi vizsgálat a 18–74 év közötti népesség körében készült, míg az utóbbi célcsoportját a 15–74 évesek jelentették.

¹⁵ Az eltartottak aránya a 18–29 éves korcsoportban jelentősebb (a tanulók miatt), valamint a 40–49 éves és 50–59 éves korcsoportokban, ahol viszont többnyire háztartásbelieket takar, jelezvén, hogy a munkanélküliek mellett még van egy munkaerő-piacról – szándékosan vagy kényszerből – kiszoruló réteg. Az inaktív keresők a nyugdíjasokat, valamint a gyesen, gyeden lévőket jelenti.

2. A bevándorlók gazdasági aktivitás szerinti megoszlása a különböző társadalmi-demográfiai csoportokon belül (%)

Immigrants in different social and demographic groups by economic activity (%)

	Gazdasági aktivitás				Aktivitási arány	Munkanélküliségi ráta
	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív kereső	Eltartott		
<i>Nem</i>						
férfi	70,0	3,3	22,1	4,7	73,3	4,4
nő	50,3	3,3	36,1	10,3	53,6	6,1
<i>Korcsoport</i>						
18–29	74,2	3,0	12,2	10,7	77,2	3,8
30–39	80,3	3,7	9,7	6,3	84,0	4,4
40–49	78,4	9,5	2,6	9,5	87,9	10,7
50–59	36,6	2,4	47,6	13,4	39,0	6,2
60–	2,9	0,0	94,7	2,4	2,9	0,0
<i>Iskolai végzettség</i>						
max. alapfokú	24,2	1,5	57,6	16,7	25,7	5,8
szakmunkásiskola	56,2	2,4	37,0	4,3	58,6	4,1
érettségi	63,8	4,0	23,6	8,6	67,8	5,9
felsőfokú	69,4	3,7	21,2	5,7	73,1	5,1
<i>Településtípus</i>						
főváros	66,9	1,9	24,5	6,7	68,8	2,7
megyei jogú város	64,7	5,3	22,5	7,5	70,0	7,6
egyéb város	55,0	4,0	32,2	8,9	59,0	6,7
község	51,3	2,8	37,4	8,5	54,1	5,2
%	58,6	3,3	30,2	7,9	61,9	5,3

Ha az aktivitási arányt és a munkanélküliségi rátát korcsoportos bontásban is összehasonlítjuk a fogadó népességen belüli megfelelő arányokkal (3. táblázat), azt tapasztaljuk, hogy az 55 év alatti bevándorlók valamennyi korcsoporton belül nagyobb arányban jelennek meg a munkaerő-piacon, mint a fogadó népesség hasonló korú tagjai, az 55 év felettiek viszont jóval kisebb arányban. Ez utóbbiak nagy része (közel 90%-a) nyugdíjas, ami arra utal, hogy az idősebbek (55 év felettiek) közül azok választották a migrációt, akik már kiléptek a munkaerő-piacról.

3. *Aktivitási arány és munkanélküliségi ráta korcsoportos bontásban a bevándorlók és a magyarországi népesség körében*
Ratio of working and unemployed population (%) in the immigrant and Hungarian population by age groups

Korcsoport (év)	Bevándorlók*		Magyarországi népesség**	
	aktivitási arány, %	munkanélküliségi ráta, %	aktivitási arány, %	munkanélküliségi ráta, %
20–24	63,7	3,4	56,3	9,5
25–29	83,2	4,0	75,7	7,0
30–39	84,0	4,4	80,1	5,4
40–54	85,0	10,4	75,8	4,3
55–59	17,7	0,0	37,5	3,1
60–74	3,3	0,0	4,6	2,1

Forrás: *Bevándorlók, 2002; **Munkaerő-felmérés, 2001.

Megjegyzés: A munkaerő-felmérés eredményeinek bemutatásánál alkalmazott korcsoportos bontást alkalmaztuk (lásd: Munkaerő-felmérés idősorai 1992–2001, Budapest: KSH, 2002).

Ugyanakkor a munkanélküliség a 40 év alatti bevándorlóknál kisebb, mint a fogadó népesség megfelelő korcsoportjaiban (legszemélyesebb a különbség a 20–24 éveseknél), viszont a középkorúak (40–54 évesek) esetében kiugróan magas (10,4%-os a munkanélküliségi ráta, szemben a fogadó népesség hasonló korcsoportján belüli 4,3%-al), jelezvén, hogy ez a korcsoport szembesült leginkább nehézségekkel a munkaerő-piaci beilleszkedést illetően.

A gazdasági aktivitás struktúrájának pozitív változása (foglalkoztatottak arányának növekedése és a munkanélküliek arányának csökkenése) mögött jelentős *státusok közötti mozgás* húzódik (4. táblázat). A migráció előtt foglalkoztatottak több mint egyötöde kilépett a munkaerő-piacról (a kilépők fele munkanélküli vagy eltartott lett), a munkanélküliek többségének (71,6%-ának) viszont sikerült munkát találnia és 10,8%-uk inaktív kereső lett. Szintén belépett a munkaerő-piacra a korábban eltartottak (zömében tanulók) 70%-a. Az inaktív keresők – többnyire nyugdíjasok – túlnyomó többségének nem változott a státusa, az ő esetükben viszont nem is beszélhetünk munkaerő-piaci integrációról.

4. A bevándorlók jelenlegi gazdasági aktivitása a migráció előtti státus szerint (%)

(kilépési arányszámok)

Present economic activity of the immigrants by their status before the migration (%), (rates at departure)

Gazdasági aktivitás migráció előtt	Gazdasági aktivitás jelenleg				Összesen	
	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Inaktív kereső	Eltartott	%	N
Foglalkoztatott	78,1	5,2	11,1	5,6	49,5	502
Munkanélküli	71,6	5,4	10,8	12,2	7,3	74
Inaktív kereső	6,1	0,0	90,6	3,3	24,2	244
Eltartott	70,0	1,6	10,0	18,4	19,0	190
Együtt	58,6	3,3	30,2	7,9	100,0	1010

Az elmozdulások alapján a megkérdezettek mintegy 6,5%-áról mondható el, hogy a gazdasági aktivitás szempontjából rosszabb helyzetbe került: kiszorult a munkaerő-piacról, vagy inaktív kereső státusát „cserélte” eltartott státusra.

A munkaerő-piacról kiszorulókkal mellett a beilleszkedést illetően azonban azok is hátrányos helyzetben vannak, akik foglalkozás szempontjából kerültek alacsonyabb státusba a migrációt követően, vagy az iskolai végzettségükhöz képest alulfoglalkoztatottak.

A bevándorlók csoportján belül a gazdaságilag aktív népesség foglalkozási struktúráját vizsgálva a migráció előtt és jelenleg (5. táblázat), megfigyelhető, hogy a migrációt megelőzően a szakmunkások aránya nagyobb volt (35%), a betanított és segédmunkásoké kisebb (13,5%), mint a jelenleg aktívak közt. Az egyéb foglalkozási csoportok arányában nincs lényeges eltérés a két időpontban.

5. Az aktív keresők foglalkozási csoportok szerinti megoszlása a bevándorlók és a fogadó népesség körében (%)

Distribution of working population by occupational groups in the immigrant and native population (%)

Foglalkozási csoportok	Bevándorlók*		Magyarországi népesség**
	migráció előtt (N = 489)	jelenleg (N = 583)	
Értelmiségi, vezető	26,0	24,9	20,8
Egyéb szellemi	15,9	13,5	16,8
Önálló iparos, kereskedő	8,2	9,8	11,0
Szakmunkás	35,0	27,3	27,7
Betanított és segédmunkás	13,5	23,4	22,3
Gazdálkodó, mezőgazdasági munkás	1,4	1,0	1,4

Forrás: *Bevándorlók, 2002; **Életünk fordulópontjai, 2001/2002.

Ha a fogadó népesség foglalkozási struktúrájával vetjük össze a bevándorlókét, szembeötlő a hasonlóság: mindössze a vezető, értelmiségi réteg van kissé nagyobb, az egyéb szellemi foglalkozásúaké pedig kisebb arányban képviselve a bevándorlók közt, az egyéb kategóriák aránya megegyező.

Nemek szerinti bontásban vizsgálva az aktív keresők foglalkozásszerkezetét a bevándorlók és a fogadó népesség körében (6. táblázat), azt tapasztaljuk, hogy a vezetők és értelmiségiek együttes aránya csak a férfiak esetében nagyobb a bevándorlók közt, ami a felsőfokú végzettséggel rendelkezők magas arányának köszönhető e csoporton belül¹⁶. Az egyéb szellemi foglalkozásúak kisebb aránya a bevándorlóknál pedig főként a nők esetében hangsúlyosabb.

6. A foglalkozási csoportok nemek szerinti bontásban a bevándorlók és a fogadó népesség körében (%)

Occupational groups by sex in the immigrant and native population (%)

Foglalkozási csoportok	Bevándorlók*		Magyarországi népesség**	
	férfi	nő	férfi	nő
Értelmiségi, vezető	27,2	23,0	19,5	25,7
Egyéb szellemi	7,4	19,8	10,2	28,1
Önálló iparos, kereskedő, szolgáltató	9,4	10,2	12,4	6,1
Szakmunkás	33,6	20,7	34,7	15,8
Betanított és segédmunkás	21,1	25,6	21,2	23,7
Gazdálkodó, mezőgazdasági munkás	1,3	0,7	2	0,7

Forrás: *Bevándorlók, 2002; **Életünk fordulópontjai, 2001/2002.

Az önállóként dolgozók aránya a bevándorló férfiakkal nem éri el a fogadó népességben belüli hasonló arányt, a nők esetében viszont meghaladja. Érdemes megemlíteni, hogy mind a férfiakkal, mind a nőknél az önállók többsége kereskedő. A fizikai foglalkozásúak arányait tekintve, látható, hogy csupán a nők esetében mutatkozik némi eltérés a fogadó népességben belüli arányokhoz képest, és elsősorban a szakmunkások aránya magasabb valamelyest.¹⁷

A csoport egészét tekintve tehát elmondható, hogy a környező országokból érkezett bevándorlók nem kerültek marginális helyzetbe a magyarországi munkaerő-piacon. Ebben az életkor és iskolai végzettség szerinti összetételük mel-

¹⁶ A bevándorló férfiak 35%-a, a nők 25%-a rendelkezett felsőfokú (főiskolai vagy egyetemi) végzettséggel, ám ha a jelenleg aktív keresők csoportját tekintjük, akkor ez az arány 37% a férfiakkal és 32% a nőknél.

¹⁷ A 2000-ben végzett életmód/időmérleg vizsgálat a szakképzetlen munkások nagyobb arányát jelzi a magyarországi népességben belül: 26% a férfiak és 28,2% a nők körében (*Társadalmi helyzetkép, 2002:215*), ami meghaladja a bevándorlóknál mutatkozó 21, illetve 25,6%-ot.

lett minden bizonnyal az a *szimbolikus tőke* is szerepet játszott, amellyel az azonos anyanyelv és nemzetiség következtében rendelkeztek¹⁸, továbbá az a *kapcsolati tőke*, amely – Magyarországon élő családi, rokoni, baráti kapcsolataik révén – már a migrációt megelőzően is jellemezte a bevándorlók jelentős részét¹⁹. Ez utóbbi tényleges hatékonysága abban is megmutatkozott, hogy a munkaerő-piacon elhelyezkedni kívánó bevándorlók több mint a fele (53,5%) számolt be arról, hogy segítségben részesült a munkahely keresése során (a segítségnyújtók fele korábban bevándorolt személy volt, 45%-a pedig magyarországi születésű). Azoknak, akiknek sikerült elhelyezkedniük kétharmada állította, hogy személyes kapcsolata révén találta az első rendszeres munkáját és a kapcsolatszemélyek közt egyenlő arányban voltak a családtagok/rokonok, a barátok és az ismerősök. A kapcsolati tőke szerepe a munkaerő-piaci beilleszkedés során nem csak a posztmigrációs életút kezdeti szakaszában érhető tetten: azok a munkavállalók, akik a vizsgálat idején már nem az első munkahelyükön dolgoztak hasonló arányban (62,5%) említették, hogy személyes kapcsolataik által találták az újabb munkahelyet is.

Azonban a beilleszkedés megítélése szempontjából lényegesek azok az elmozdulások is, amelyek – akárcsak a gazdasági aktivitási státusok tekintetében – a foglalkozási státusok között végbementek. Ha megvizsgáljuk a migrációt megelőző 6 hónapban foglalkoztatott személyek jelenlegi foglalkozását a korábbi foglalkozási csoportok szerint, azt tapasztaljuk, hogy az értelmiségi, vezető foglalkozásúak 56%-a, az egyéb szellemi foglalkozásúak 29%-a, a szakmunkások 55%-a és a betanított és segédmunkások 45%-a maradt ugyanazon a foglalkozási csoporton belül.²⁰ Mindez azt mutatja, hogy a migráció jelentős – ám a különböző foglalkozási csoportokon belül eltérő – foglalkozási mobilitást is eredményezett. A legnagyobb változás a diploma nélküli szellemi foglalkozásúak esetében figyelhető meg: közel egynegyedük volt kénytelen fizikai munkát vállalni és közel egyötödük (18,2%) került munkanélküli vagy egyéb (jövedelem nélküli) inaktív státusba.

Ugyancsak lefele történő mobilitást eredményezett a migráció a korábban értelmiségi, vezető foglalkozásban dolgozók egynegyedénél, valamint a szakmunkások közel egyötödénél is. Az, hogy az értelmiségi, vezető foglalkozásúak

¹⁸ A nem magyar nemzetiségű bevándorlók esetében – bár az alacsony elemszám csak óvatos következtetéseket enged meg – kisebb az alkalmazottak aránya (és azokon belül több a szakképzetlen munkás), nagyobb viszont az önállók és az egyéb inaktívak aránya.

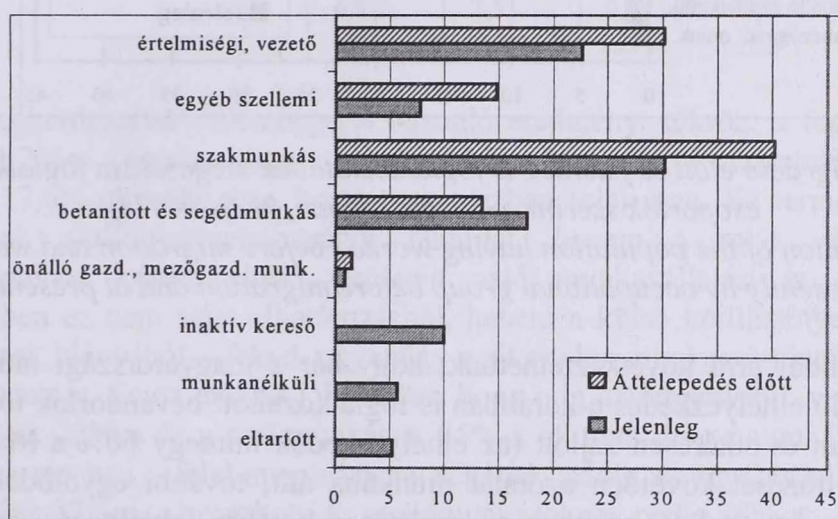
¹⁹ A bevándorlók közel fele említett korábban Magyarországra költözött családtagot, több mint egyharmaduk rokont, illetve barátot, ugyanakkor 50%-uk magyarországi rokonnal vagy barátal is rendelkezett már átköltözése előtt. (Főként a Romániából és Ukrajnából érkezők körében volt magas az áttelepedett kapcsolatokkal rendelkezők aránya, a Szlovákiából érkezőknél pedig a magyarországi születésű kapcsolatoké (Gödri 2004).)

²⁰ Az önállók közül (az alacsony elemszámra való tekintettel) az alkalmazottal rendelkezőket a vezetők csoportjába soroltuk, az alkalmazottal nem rendelkezőket pedig a szakmunkásokhoz.

aránya ennek ellenére nem csökkent a gazdaságilag aktívak foglalkozás-szerkezetén belül (lásd 5. táblázat) elsősorban annak köszönhető, hogy a munkaerő-piacra a migráció után belépő tanulók egyharmada ezt a foglalkozási csoportot „gazdagította”.

Felfelé mobilitás is megfigyelhető, ám a diploma nélküli szellemi foglalkozásúaknál és a szakmunkásoknál jóval kisebb mértékű, mint a „lecsúszás”. A korábban betanított- vagy segéd munkásként dolgozók – bár körükben is jelentős a munkanélkülivé vagy egyéb inaktívvá válók együttes aránya (14%) – egynegyede viszont felfele mozdult el a foglalkozási hierarchiában (12,5%-uk szakmunkás lett, további 12,5%-uk pedig szellemi foglalkozású).

A különböző foglalkozási csoportok közötti elmozdulások, valamint a munkaerő-piacról történő kilépések azt eredményezték, hogy a migráció előtt foglalkoztatottak megoszlását tekintve (II. ábra) valamennyi foglalkozási kategórián belül csökkenés tapasztalható, kivéve a betanított- és segéd munkás kategóriát, amelynek aránya – az inaktívvá válók 21%-os aránya ellenére – növekedett.

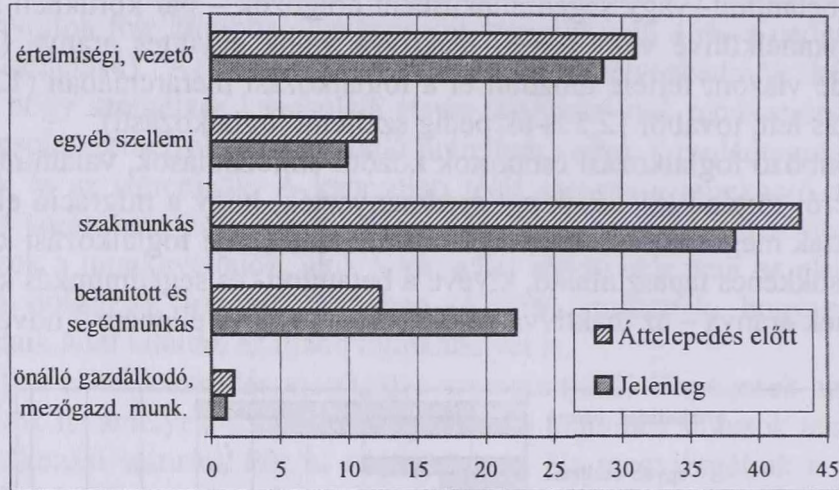

II. A migráció előtt foglalkoztatottak²¹ megoszlása foglalkozási csoportok, illetve gazdasági aktivitási státusz szerint a két időpontban, % (N = 473)
Distribution of the population working before migration by occupational groups and economic activity before migration and at present

A migráció előtt foglalkoztatottak körében tehát összességében nagyobb volt a lefele mobilitás, mint a felfele történő elmozdulás: 29%-uk került alacsonyabb foglalkozási kategóriába vagy vált munkanélkülivé, illetve nem kereső inaktívvá és mindössze 11%-uk lépett magasabb foglalkozási státusba. Ha csupán a

²¹ Itt csupán az alkalmazottként, illetve önállóként dolgozókat vettük figyelembe, az alkalmi munkából élőket, illetve a segítő családtagokat nem.

korábban foglalkoztatottak azon csoportját tekintjük, akik a migrációt követően (a megkérdezés idején) is foglalkoztatottak voltak, akkor is azt láthatjuk, hogy a betanított- és segéd munkások arányának növekedése mellett (ami leginkább a korábbi szakmunkások „lecsúszásából” adódik) az összes többi foglalkozási kategórián belül csökkenés mutatkozik (III. ábra).

III. A migráció előtt és jelenleg is foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási csoportok szerint a két időpontban, % (N = 374)

Distribution of the population having worked before migration and working presently by occupational group before migration and at present

Mindebből arra következtethetünk, hogy bár a magyarországi munkaerőpiacon való elhelyezkedés a korábban is foglalkoztatott bevándorlók többségénél gyorsan és sikeresen zajlott (az elhelyezkedők mintegy 60%-a Magyarországra költözését követően azonnal munkába állt, további egyötödük pedig három hónapon belül), azonban ez gyakran a korábbi foglalkozási státushoz képest alacsonyabb státusú munka elvállalását jelentette. *Egyéni szinten a bevándorlók nagyobb arányban kerültek a migrációt követően rosszabb pozícióba, mint amilyen arányban foglalkozási előrelépést könyvelhettek el, a többség azonban (a migráció előtt és jelenleg is foglalkoztatottak 63%-a) a saját korábbi foglalkozási csoportján belül maradt.*

A saját korábbi foglalkozási státusukhoz viszonyítva alacsonyabb pozícióba kerülők mellett – mint említettük – az iskolai végzettségükhöz képest alulfoglalkoztatottak esetében sem beszélhetünk sikeres munkaerő-piaci beilleszkedésről. Ha megvizsgáljuk iskolai végzettség szerinti bontásban a foglalkozásszerkezetet (7. táblázat), azt találjuk, hogy a foglalkoztatottak csoportján belül a szakmunkások több mint egyharmada (37%), az érettségivel rendelkezők több mint egynegyede (26,7%), a felsőfokú végzettséggel rendelkezők egyötöde (20,8%) a végzettségéhez képest alacsonyabb foglalkozási csoportba tartozik.

Össességében a munkaerő-piacon elhelyezkedő bevándorlók legalább egynekgyedéről állítható, hogy végzettségéhez képest alulfoglalkoztatott²².

7. Az aktív keresők foglalkozási csoportok szerinti megoszlása iskolai végzettség szerinti bontásban, % (N = 583)

Distribution of the working population by occupational group and educational status, % (N=583)

Foglalkozási csoportok	Iskolai végzettség				Együtt (N)
	alapfokú	szakiskola	érettségi	felsőfokú	
Értelmiségi, vezető	0,0	4,2	3,4	68,8	152
Egyéb szellemi	6,7	2,5	20,7	9,9	73
Önálló iparos, kereskedő, szolgáltatató	3,3	8,4	10,8	10,4	57
Szaktmunkás	13,3	45,4	38,0	6,4	159
Betanított és segédmunkás	70,0	37,0	26,7	4,5	136
Gazdálkodó, mezőgazdasági munkás	6,7	2,5	0,4	0,0	6
N	30	119	232	202	583

A megkérdezettek véleménye is hasonló eredményt tükröz: a foglalkoztatottak 21,2%-a állította, hogy a munkája nem felel meg a végzettségének és további 17,6%-uk vélte úgy, hogy csak részben felel meg. Ez természetesen nem csak alulfoglalkoztatottságot takarhat, hanem a saját végzettséghez/szakmához képest eltérő területen való munkavállalást is. Azonban amennyiben ez nem saját elhatározásból, hanem a külső körülményekből – a lehetőségek hiányából – fakad, ugyanúgy a sikertelen munkaerő-piaci beilleszkedés mutatója. És ez utóbbit jól tükrözi, hogy míg az értelmiségi, vezető foglalkozásúak 23%-a és a szaktmunkások 25%-a állította, hogy munkája nem – vagy csak részben – felel meg a végzettségének, addig az egyéb szellemi foglalkozásúak 37%-a, a betanított- és segédmunkásoknak pedig 78%-a.

Az alulfoglalkoztatottak mellett figyelembe véve a munkaerő-piacról kiszorulókat is (a munkanélkülieket, illetve a nem kereső egyéb inaktívakat), a bevándorlók – a vizsgált csoport egészét tekintve – legalább egynekgyede nevezhető munkaerő-piaci szempontból sikertelen beilleszkedőnek (illetve ha az érettségivel rendelkező szaktmunkásokat is ide soroljuk, akkor a teljes minta közel egyharmada). Azonban a nyugdíjasok, a gyesen, gyeden lévők, valamint a tanulók esetében eleve nem beszélhetünk munkaerő-piaci beilleszkedésről. Ezért három – a beilleszkedés szempontjából releváns – munkaerő-piaci státust különböztetünk meg: a végzettségüknek megfelelő munkát végző foglalkoztatottakat, a végzettségüknek nem megfelelő munkát végző foglalkoztatottakat,

²² Ha az érettségivel rendelkező szaktmunkásokat is ide soroljuk, akkor 40,6%-ot tesz ki az alulfoglalkoztatottak csoportja az összes foglalkoztatotton belül.

valamint a munkaerő-piacról kiszorulókat (munkanélkülieket, háztartásbelieket, illetve az egyéb inaktívakat).

A fenti kategóriák alapján a különböző társadalmi-demográfiai ismérvek szerint vizsgálva a munkaerő-piaci beilleszkedés sikerességét, eltérések rajzolódnak ki a nem, az életkor, az iskolai végzettség, a településtípus, valamint a Magyarországra költözés óta eltelt idő szerint (8. táblázat).

8. A bevándorlók munkaerő-piaci beilleszkedésének sikeressége a különböző társadalmi-demográfiai csoportokon belül (%)

Measure of successful integration of immigrants into the labour market in different social and demographic groups (%)

	Munkaerő-piaci státus			N*
	Foglalkoztatott a végzettségének megfelelő munkával	Foglalkoztatott a végzettségének nem megfelelő munkával	Munkanélküli, háztartásbeli, egyéb inaktív	
<i>Nem</i>				
férfi	58,2	34,3	7,5	321
nő	46,5	34,1	19,4	355
<i>Korcsoport</i>				
18–29	54,4	35,3	10,3	272
30–39	55,2	34,3	10,5	239
40–49	42,4	38,1	19,5	113
50–	46,2	19,2	34,6	52
<i>Iskolai végzettség</i>				
max. alapkú	35,6	15,6	48,8	45
szakmunkásiskola	48,1	41,4	10,5	133
érettségi	47,0	41,3	11,7	264
felsőfokú	63,2	25,7	11,1	234
<i>Településtípus</i>				
főváros	54,3	37,1	8,6	197
megyei jogú város	56,7	29,9	13,4	134
egyéb város	54,2	29,8	16,0	131
község	45,8	36,9	17,3	214
<i>Mióta él Magyarországon?</i>				
–1996	50,3	36,9	12,8	195
1997–1999	53,2	37,0	9,9	284
2000–	52,0	27,6	20,4	196
<i>Nemzetisége</i>				
magyar	53,2	33,5	13,3	617
nem magyar	40,7	40,7	18,6	59
%	52,1	34,2	13,7	100,0
N	352	231	93	676

*Megjegyzés: Nem tartalmazza azokat, akiknél munkaerő-piaci beilleszkedésről nem beszélhetünk, azaz a nyugdíjasokat, a gyesen, gyeden lévőket, valamint a tanulókat.

Jól látható, hogy a férfiak, a fiatalabb korcsoportba tartozók, a felsőfokú végzettséggel rendelkezők, valamint a Budapesten, illetve a városokban élők

nagyobb arányban találtak a végzettségüknek megfelelő munkát. Ezzel szemben a nők, az idősebb korúak, az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők közt jelentősebb a munkaerő-piacról kiszoruló aránya. Ez utóbbiak többen vannak a községekben, valamint a kisebb városokban élők között is, mint a fővárosban.²³ A végzettségüknek nem megfelelő munkát végzők leginkább a 40–49 éves korcsoportban, valamint a szakmunkás végzettséggel és érettségivel rendelkezők csoportjában fordulnak elő, de a városbeliekhez képest nagyobb arányban vannak a fővárosban, illetve a községekben élők körében is. A Magyarországra költözés óta eltelt idő szerint nincs eltérés a végzettségnek megfelelő munkát végzők arányában, az itt tartózkodás időtartama inkább a munkaerő-piacra való belépés esélyét növeli. Úgy tűnik (bár a kis elemszámra való tekintettel csak óvatosan lehet fogalmazni), hogy a nem magyar nemzetiségűk között is többen vannak a munkaerőpiac szempontjából „sikertelen beilleszkedők”.

A migráció előtti foglalkozási státus szerint is eltérő a munkaerő-piaci beilleszkedés: legkevésbé a diploma nélküli szellemi foglalkozásúak, valamint a betanított- és segédmunkások esetében beszélhetünk sikeres beilleszkedésről, sokan közülük (19%, illetve 17%) nem találtak munkát, vagy nem a végzettségüknek megfelelőt (40%). A korábban szakmunkások zöme (93%) elhelyezkedett ugyan, de jelentős (39%) a végzettségének nem megfelelő munkakörben dolgozók aránya (mint a korábbiakban is láthattuk, többségük betanított- vagy segédmunkás lett). Legsikeresebb a migráció előtt értelmiségi, vezető foglalkozásúak beilleszkedése: kétharmaduk talált a végzettségének megfelelő munkát.

Bár a munkahelytalálásban a bevándorlók jelentős segítséget kaptak korábban áttelepedett személyektől, az nem mondható el, hogy olyan munkahelyekre kerültek, amelyek azonos országból érkezett személyeket tömörítenek. A felmérés idején a foglalkoztatottak mindössze 2%-a állította, hogy valamennyi munkatársa ugyanabból az országból származik mint ő maga és további 9%-uk pedig azt, hogy elég sok azonos országbeli munkatársa van. Az együttes arány a községekben, valamint a vállalkozók és a betanított- és segédmunkások esetében nagyobb kissé (15%). Tehát annak ellenére, hogy a munkahelykeresés során működnek a szolidaritási hálók az azonos országból bevándorlók közt, nem jellemzőek – vagy legalábbis nem elterjedtek – az ilyen alapon szerveződő vállalkozások.

²³ Leginkább az észak- és dél-alföldi régiókban (ahol a vizsgált csoport 22%-a él) magas a munkaerő-piacról kiszoruló aránya (26%).

Társadalmi integráció

Az egyén társadalmi integrációjának mértékére interperszonális kapcsolatok kiterjedtsége, minősége, illetve kapcsolathálózatának összetétele és egyéb jellemzői alapján következtethetünk.²⁴ A társadalmi kapcsolatok a bevándorlók beilleszkedésének központi fogalmát jelentik. A társas interakciók ugyanis egyfelől tükrözik az egyén társadalmi környezetét és az elérhető erőforrásokról is számot adnak, másfelől jelzik, hogy melyik az a domináns szolidaritási és integrációs csatorna (lásd: *Utasi* 2002), amelyen keresztül az egyén integrálódik a társadalomba, valamint azt is, hogy valójában a társadalom melyik szegmensébe történik az integráció.

A migráció gyakran az egyéni kapcsolathálóok felszakadozását eredményezi és egyben új kapcsolatok létrehozásával jár együtt, tehát átalakítja a személyes kapcsolathálókat. A migráció kapcsán beszélhetünk a küldő és a fogadó hálózatokról (*Tilly* 2001), az előbbieknél a migrációs szándék kialakulásában, a migráció eltervezésében van szerepük, az utóbbiaknak pedig a bevándorlók beilleszkedésében. Az ún. migráns hálózatok gyakran segítik a bevándorlók kezdeti alkalmazkodását, különböző erőforrások elérhetőségét biztosítva számukra. Minél régebben zajlik a kibocsátó és a fogadó társadalom között a migráció, annál nagyobb a valószínűsége ezen kapcsolathálóok működésének. Ez ahhoz vezethet, hogy hosszú távon lassítják, vagy akár teljesen meggátolják a bevándorlók beilleszkedését a fogadó társadalom struktúráiba, mintegy elszigetelve őket tőle (*Gurak – Caces* 1992).

A környező országokból érkező bevándorlók számára a személyes kapcsolathálóok jelentős erőforrás-áramlást biztosítottak az áttelepedést követő első időszakban²⁵ és különösen fontos szerepük volt ebben a korábban áttelepedett kapcsolat-személyeknek, akik sok esetben családtagok voltak. Arra a kérdésre, hogy meghatározó-e az azonos országból érkezett – ugyancsak bevándorló – kapcsolatszemélyek, illetve a családtagok, rokonok szerepe hosszú távon is, vagy idővel a fogadó társadalom tagjaival kialakított kapcsolatok kerülnek túlsúlyba, a személyes kapcsolathálóok jellemzőinek és összetételének feltárással próbálunk meg válaszolni²⁶.

²⁴ A szervezeti-egyesületi tagság is a társadalmi integráció egyik mutatója, de erre itt nem térünk ki.

²⁵ Leginkább szállást biztosítottak és tanáccsal, információval segítettek, továbbá gyakorlati segítséget és érzelmi támogatást is nyújtottak, valamint a lakás- és munkahelytalálásban is szerepük volt.

²⁶ A kapcsolathálóok rögzítésére egy 1997-es – majd 1998-ban újra megismételt – magyarországi vizsgálat során alkalmazott módszert adaptáltunk: a nyolcszituációs Fischer-módszer három szituációra redukált változatát (*Angelusz – Tardos* 1998). A három elképzelt élethelyzet: a háztartás körüli ügyes-bajos dolgokban igényelhető segítség, a közös programokon keresztül történő kapcsolattartás és a fontos dolgok, problémák megbeszélése.

A kapcsolatháló kiterjedését elsősorban a *méretük* mutatja. Összehasonlítva a magyarországi lakosság körében végzett felmérés eredményeivel²⁷, az tapasztalható, hogy a bevándorlók – bár kissé nagyobb arányban vannak közöttük a kapcsolattal egyáltalán nem rendelkezők (9%) – összességében gazdagabb kapcsolathálókkal rendelkeznek, mint a fogadó népesség: kevesebben vannak közöttük a kapcsolat-szegények és többen azok, akiknek közepes méretű, illetve kiterjedt a kapcsolathálója (9. táblázat). Ehhez – a minta életkori, képzettségbeli sajátosságai mellett – feltehetően az is hozzájárul, hogy az áttelepedés olyan élethelyzeteket hoz létre, amelyekben megnövekszik az interperszonális kapcsolatok jelentősége, illetve nagyobb mértékben mobilizálódnak a meglévő kapcsolatok. Ugyanakkor az is feltételezhető, hogy a migráció eleve szelektív ebből a szempontból is: a gazdagabb kapcsolathálóval rendelkezők nagyobb valószínűséggel szánják rá magukat, mivel kapcsolati tőkéjüket a migráció során, majd a későbbiekben is „hasznosítani” tudják.

9. A kapcsolatháló mérete (max. 15 fő) a bevándorlók és a fogadó népesség körében, %

Size of the networks of personal relations (max 15 persons) in the immigrant and receiving population (%)

	Nincs kapcsolat	Kapcsolat-szegény (1–4)	Közepes kapcsolatháló (5–9)	Kiterjedt kapcsolatháló (10–)	Átlag (fő)
Bevándorlók	9,0	38,1	46,7	6,2	4,68
Fogadó népesség	5,1	57,6	35,0	2,3	3,75

A különböző szocio-demográfiai mutatók mentén vizsgálva a kapcsolatháló méretét, leginkább az életkor és az iskolai végzettség (illetve ezek következtében a gazdasági aktivitás és foglalkozás) szerint észlelhető különbség (10. táblázat). Az általános – és a magyarországi lakosság körében is tapasztalt – tendenciának megfelelően, az életkor növekedésével a kapcsolatháló mérete csökken, a magasabb iskolai végzettségűek felé haladva pedig növekszik. Átlag feletti a kapcsolatháló mérete az értelmiségieknél (a nem vezető beosztásúaknál), valamint az egyéb szellemieknél és a tanulóknál, ugyanakkor érdekes módon a munkanélkülieknél is, ami azt jelzi, hogy ez a csoport nincs feltétlenül hátrányos helyzetben a kapcsolati tőke szempontjából, szemben a magyarországi munkanélküliekkel.

A kapcsolatok gazdagsága kissé nagyobb a városokban, mint a községekben, viszont ellentétben a magyarországi tendenciával Budapesten a legkisebb,

²⁷ Saját számítások az MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport 1998-as Omnibusz vizsgálatának kapcsolatháló-blokkja alapján. A szerző köszönettel tartozik Tardos Róbertnek, amiért az adatokat rendelkezésére bocsátotta.

ami a nagyváros személytelenebb – s ezáltal a bevándorlók számára az új kapcsolatok kialakulását megnehezítő – közegéből adódhat. A Magyarországra költözés óta eltelt idő szerint nem tapasztaltunk lényeges különbséget a kapcsolathálók méretét illetően.

10. A kapcsolathálók mérete a különböző társadalmi-demográfiai csoportokon belül

Size of the networks of personal relations in different social and demographic groups

	Kapcsolatháló mérete (átlag)	
	Bevándorlók	Magyarországi népesség
<i>Nem</i>		
férfi	4,84	3,65
Nő	4,56	3,83
<i>Korcsoport</i>		
18–29	5,37	4,23
30–44	4,69	4,16
45–59	4,67	3,90
60–	3,57	2,97
<i>Iskolai végzettség</i>		
max. alapkú	3,83	2,91
szakmunkásiskola	4,00	3,77
érettségi	4,71	4,39
felsőfokú	5,52	4,43
<i>Foglalkozás</i>		
vezető	4,56	4,17
értelmiségi	6,02	4,67
egyéb szellemi	5,14	4,16
önálló	4,70	4,55
szakmunkás	4,41	3,71
egyéb fizikai	4,91	3,10
munkanélküli	5,53	3,46
nyugdíjas	3,54	3,12
tanuló	5,55	5,12
<i>Településtípus</i>		
főváros	4,19	3,98
város	5,06	3,77
község	4,65	3,56
<i>Összesen</i>	4,68	3,75

A kapcsolathálók kiterjedésének a méret mellett a *sűrűség* és a *heterogenitás* is fontos mutatói (Marsden 1991), és mindkettő lényeges a társadalmi integráció szempontjából. A sűrűség a hálózati tagok egymás közötti kapcsolatainak meglétére (és egyben intenzitására) utal. Minél sűrűbb egy network, annál nagyobb kohéziós erővel bír, és annál inkább alkot klikk jellegű képződményt.

Ezzel szemben a kevésbé sűrű és egyben heterogén személyes kapcsolathálók szerteágazóbbak: általuk az egyén különböző csoportokhoz, illetve a társadalom különböző rétegeihez kapcsolódik, és ezáltal bizonyos instrumentális erőforrások is nagyobb valószínűséggel elérhetőek számára (Lin 1988, Marsden 1991).

Az eredmények azt mutatják, hogy a szűkebb kapcsolathálók²⁸ sűrűsége meglehetősen nagy (átlagosan 0,86), ami arra enged következtetni, hogy a bevándorló csoport egészét tekintve zárt, kevésbé szerteágazó kapcsolathálók jellemzőek. Összességében a hálózatok kétharmadában valamennyi kapcsolat-személy jól ismeri egymást (azaz a hálózat sűrűsége 1) és mindössze 1,6%-ában nem ismerik egymást egyáltalán az alterek (azaz 0 a sűrűség). Tehát a hálózatok jelentős részének a belső magja – a szűkebb háló – kohezív csoportot képez. Az átlagosnál sűrűbb kapcsolathálókat találunk az idősebbeknél, az alacsonyabb iskolázottságúaknál, valamint a községekben élőknel. Bár az eltérések nem túl jelentősek, jelzik, hogy a fenti kategóriákon belül még hangsúlyosabb a kapcsolatok átfedése, illetve a kapcsolatháló „zártsága”.

A kapcsolathálóknak a *kapcsolat-jelleg szerinti összetételét* vizsgálva, eredményeink azt mutatják, hogy a bevándorlók körében a felmért hálózatokon belül a kapcsolatok jelentős részét a családi-rokoni kötelékek jelentik: arányuk az összes említett kapcsolaton belül 41,5%, és közel fele-fele arányban állnak a családi és a rokoni kapcsolatokból. Ez az arány bár jelentős, jóval alulmarad a magyarországi lakosság körében mérthez képest, ami 1987-ben a nyolcszituációs módszer ellenére is²⁹ elérte a 47%-ot (Angelusz – Tardos 1988), 1997-ben pedig – a háromszituációs módszert alkalmazva – közel 70%-os volt (Angelusz – Tardos 1998).

A *rokonsági hányados* – a családi és rokoni kapcsolatok együttes aránya a kapcsolathálón belül – a „tradicionalizmus-modernség” dimenzió egyik mutatója (Angelusz – Tardos 1991). A kisebb rokonsági hányados a bevándorlók körében azonban inkább a migráció következtében felszakadozott hálózatokra és ebből kifolyólag a családi-rokoni kapcsolatok hiányára utal, semmint a „modernség” irányába való eltolódást fejezi ki.

A másik nagy szeletét a bevándorlók kapcsolatainak a baráti kapcsolatok alkotják, arányuk még a rokoni kapcsolatokénál is kissé nagyobb (45,6%), ami egyébként nem jellemző sem a magyarországi, sem az amerikai eredmények

²⁸ Mivel a kapcsolat-személyek egymás közötti ismeretségét csak az öt legfontosabbként említett személy esetében vizsgáltuk, csupán e szűkebb kapcsolatháló sűrűségét ismerjük. Feltehetően a tágabb kapcsolatháló sűrűsége ennél valamivel kisebb, lévén, hogy – a szakirodalom eredményei alapján – a hálózat méretének növekedésével csökken a sűrűség. A sűrűség mutatója 0 és 1 közötti értéket vehet fel: 0 abban az esetben, ha egyáltalán nem ismerik egymást az alterek és 1 abban az esetben, ha mindenki mindenkit jól ismer.

²⁹ Ami nyilván kiterjesztette a kapcsolatok körét (az átlagos network-méret 6,1 volt) és ez a nem rokoni kapcsolatok arányának növekedésével jár.

alapján. Ebben – mint a későbbiekben látni fogjuk – a vizsgált csoport iskolai végzettség és kor szerinti összetételének is szerepe van.

Abból, hogy a tágabb kapcsolathálókon belül összességében az ún. erős kötések (családi, rokon, baráti kapcsolatok) dominálnak és a kapcsolatok alig 13%-át teszik ki a gyenge kötéseknek nevezhető (munkatársi, szomszédi, ismerősi) kapcsolatok arra következtethetünk, hogy a vizsgált bevándorló csoport az ún. tradicionális szolidaritás segítségével integrálódott és a domináns integrációs csatornát közel azonos arányban jelentik a családi-rokoni kötelékek és a baráti kapcsolatok. Az előbbieket az alacsonyabb iskolai végzettségű és idősebb személyeknél, az utóbbiak pedig a magasabb iskolai végzettségűeknél és fiatalabb korúaknál vannak túlsúlyban, továbbá a Magyarországra költözés óta eltelt idővel is növekszik a baráti kapcsolatok aránya a rokonsági arány rovására (11. táblázat).

11. A kapcsolathálóok összetétele a különböző társadalmi-demográfiai csoportokon belül (%)

Composition of the networks of personal relations in different social and demographic groups (%)

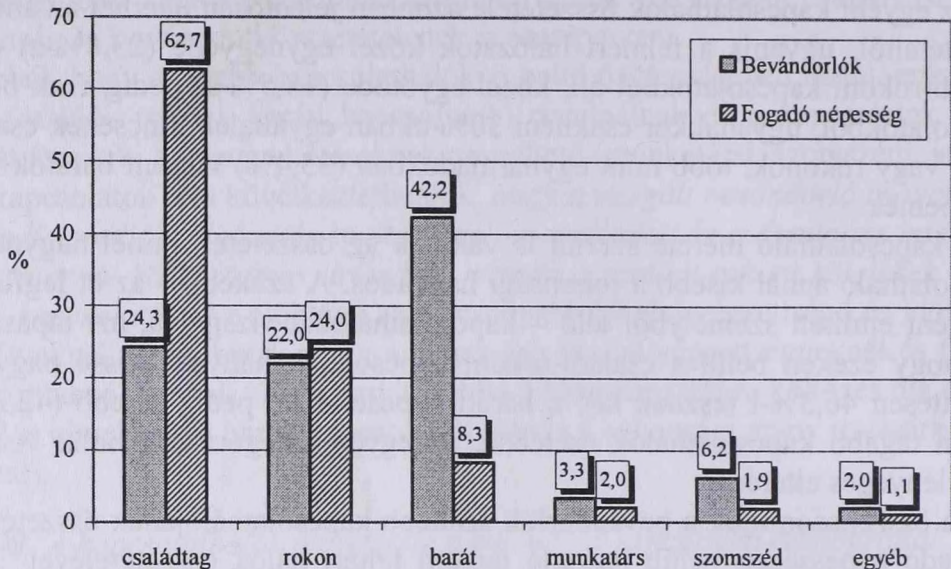
	Családtag, rokon	Barát	Munkatárs	Szomszéd	Egyéb	Együtt
<i>Nem</i>						
férfi	37,9	48,4	4,8	6,2	2,7	100
nő	44,3	43,4	2,8	7,2	2,3	100
<i>Korcsoport</i>						
18–29	37,1	54,3	3,3	3,6	1,7	100
30–44	34,9	49,5	5,5	6,9	3,2	100
45–59	43,3	40	4,3	10,7	1,7	100
60+	64	21,6	0,1	10,8	3,5	100
<i>Iskolai végzettség</i>						
max. alapfokú	49,9	31,5	5,6	9,8	3,2	100
szakiskola	48,5	38,3	2,8	7,6	2,8	100
érettségi	40,7	49	2,4	6,4	1,5	100
főiskola	37,6	50,3	1,8	6,6	3,7	100
egyetem	34,8	50,4	6,6	5,4	2,8	100
<i>Település-típus</i>						
Budapest	42,8	51,2	1,9	2,5	1,6	100
város	41,4	47,1	4,5	4,5	2,5	100
község	40,6	40	3,8	12,5	3,1	100
<i>Mióta költözött Magyarországra</i>						
1997 előtt	35,7	53,6	4,1	4,1	2,5	100
1997–1999	40,3	48,5	3,6	5,6	1,9	100
2000–	46,1	38	3,4	9,5	3	100
<i>Átlag</i>	41,5	45,6	3,7	6,8	2,4	100

Az egyéni kapcsolatháló összetétele azonban jelentősen eltérhet az átlagos összetételtől, ugyanis a felmért hálózatok közel egynegyede (23,8%-a) csak családi-rokoni kapcsolatokról áll, közel egyötöde (18,5%-a) pedig csak baráti kapcsolatokról, ugyanakkor csaknem 30%-ukban egyáltalán nincsenek családtagok vagy rokonok, több mint egyharmadukban (35,4%) viszont barátok nem szerepelnek.

A kapcsolatháló mérete szerint is változik az összetétel: minél nagyobb a kapcsolatháló annál kisebb a rokonsági hányados. A szűkebb – az öt legfontosabbként említett személyből álló – kapcsolathálókat vizsgálva, azt tapasztaljuk, hogy ezeken belül a családi-rokoni kapcsolatok hányada kissé nagyobb (együttesen 46,3%-t tesznek ki), a baráti kapcsolatoké pedig kisebb (42,2%), mint a tágabb kapcsolatháló esetében, az egyéb kategóriákon belül viszont nincs lényeges eltérés.

Ha összehasonlítjuk a bevándorlók szűkebb kapcsolathálójának összetételét a fogadó népelességen belüli hasonló módon feltárt háló összetételével³⁰, azt láthatjuk, hogy míg a fogadó népelességen belül családi kötelékek alkotják az említett kapcsolatok közel kétharmadát, a bevándorlók körében jóval nagyobb szerepük van a baráti kapcsolatoknak és jóval kisebb a családi szálaknak (IV. ábra). Ez nyilván abból adódik, hogy a bevándorlók számára nem adott az a családi milió, amellyel általában – az egyre inkább átalakuló családminták ellenére is – rendelkezik Magyarországon az emberek többsége. A migráció során családtagjaik kisebb-nagyobb részét maguk mögött hagyták (még akkor is, ha mintegy 50%-uk rendelkezett korábban áttelepült családtaggal) és a térbeli távolság miatt az otthonmaradt családi kapcsolatok kevésbé jelenthetnek erőforrást.

³⁰ Az előbbieken már említett 1998-as vizsgálat eredményei alapján.

IV. A különböző kapcsolat-típusok aránya a szűkebb kapcsolathálókon belül a bevándorlóknál és a fogadó népesség körében
Proportion of the different types of relation within the networks of closer relations in the immigrant and receiving population (%)

A bevándorlók társadalmi beilleszkedésének vizsgálatában egyik lényeges kérdés, hogy a személyes kapcsolathálózatukon belül megfigyelhető-e az azonos származási ország szerinti szelektivitás. Ez ugyanis arról árulkodik, hogy melyik közösségbe integrálódott (elsősorban) a bevándorló.

A felmérésünk alapján a bevándorlók tágabb kapcsolathálóját alkotó kapcsolat-személyek 46%-a, a szűkebb hálót alkotó kapcsolat-személyek 50%-a a kérdezettel azonos országban született (52%, illetve 48% a Magyarországon születettek aránya, a más országbeli kapcsolatoké pedig mindössze 1,8% mindkét háló esetében). Úgy tűnik tehát, hogy az újonnan formálódó magyarországi kapcsolataik ellenére a bevándorlók számára a szolidaritást és segítségnyújtást biztosító kapcsolatok közel felét az azonos származási országból érkezett kapcsolat-személyek jelentik.

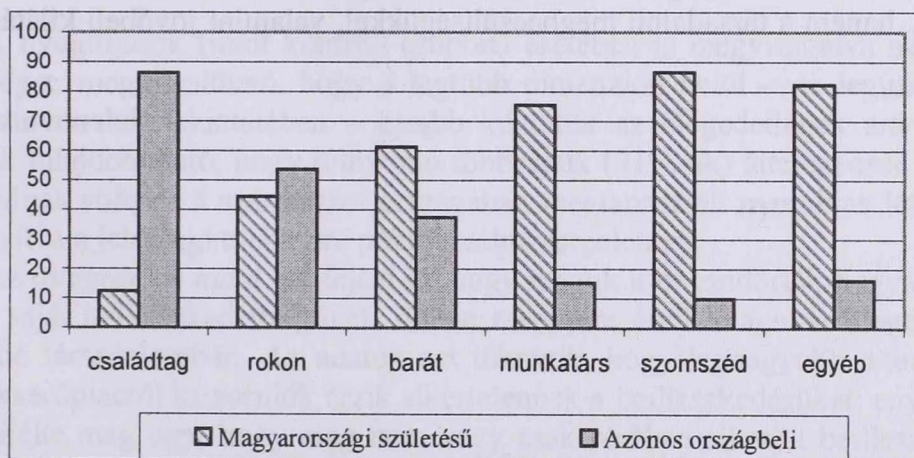
Azonban az egyéni kapcsolathálóok szintjén jelentős eltéréseket tapasztalhatunk: a felmért kapcsolathálóok 27%-ában egyáltalán nem jelenik meg azonos országbeli³¹ személy, 23,5%-ában pedig csak azonos országbeliek fordulnak elő és mintegy 50%-ot tesznek ki a „vegyes” – azaz mind azonos országbeli, mind magyarországi születésű kapcsolatokat tartalmazó – hálóok. A hálóméret növekedésével csökken az azonos országbeliek aránya. Minél nagyobb méretű

³¹ Az „azonos országbeli” kifejezés a kérdezettel azonos országban született személyekre vonatkozik. Arról, hogy ezek a személyek jelenleg hol élnek, csak a szűkebb kapcsolathálóok esetében van információnk.

a megkérdezett kapcsolathálója, annál inkább „vegyes” összetételű és annál kevésbé érvényesül az azonos származási ország szerinti homofília.

Az azonos országbeliek aránya az átlagosnál nagyobb az idősebb korcsoportokon belül (az 50–59 éveseknél 53%, a 60 év felettiéknél 62%), a megkérdezés előtti 1–2 évben érkezettekénél (53%), valamint a Budapesten élők körében (57%). Ez utóbbiak esetében eleve nagyobb az azonos országbeli lehetséges kapcsolat-személyek köre, ugyanis az összes bevándorló jelentős része (27%-a) él Budapesten. Nem és iskolai végzettség szerint nem tapasztalható különbség a származási ország szerinti homofiliát illetően. A különböző országokból érkező bevándorlóknál viszont jelentős eltérés mutatkozik: míg az Ukrajnából érkezőknél a kapcsolat-személyek 35%-át, a Jugoszláviából érkezőknél pedig 41%-át teszik ki az azonos országbeli személyek, addig a Romániából érkezők esetében 50% feletti az arányuk, ami nyilván abból adódik, hogy innen indult legrégebből a bevándorlás és innen érkeztek legnagyobb számban bevándorlók Magyarországra.

A szűkebb kapcsolathálón belül a kapcsolat-személyek születési helyét a kapcsolat jellege szerinti bontásban vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy míg a családi kapcsolatok túlnyomó többsége (86%-a) – érthető módon – azonos országbeli személyt takar, a rokoni kapcsolatoknál ez az arány már jóval kisebb (54%), a baráti kapcsolatok többsége (61%-a) pedig magyarországi születésű (V. ábra).

V. A bevándorlók szűkebb kapcsolathálóját alkotó személyek születési helye a kapcsolat-jellege szerint

Birth place of the persons forming closer networks by the type of relation

Még nagyobb a magyarországi születésűek aránya a többnyire gyenge kötések jelentő munkatársi, szomszédi, illetve ismerősi kapcsolatokon belül – bár

láthattuk, hogy ezek csupán kis szeletét jelentik a kapcsolathálóknak. Ha a családi és rokoni kapcsolatoktól eltekintünk, akkor a legfontosabbként említett személyeknek összesen mintegy kétharmada (65,4%-a) magyarországi születésű. Ezek a kötelek tehát már a fogadó társadalom „szövetébe” kapcsolják a bevándorlókat.

Az elégedettség, az integrációs tudat és a társadalmi integráció összefüggése a munkaerő-piaci beilleszkedéssel

A munkaerő-piaci beilleszkedés sikeressége rányomja bélyegét az élet egyéb területeire, az elégedettséget, a szubjektív jólétet, valamint a jövőbeli kilátások megítélését is meghatározza.

Ha a munkaerő-piaci beilleszkedés sikeressége szempontjából elkülönülő három csoport esetében vizsgáljuk a különböző dimenziókon belül az *elégedettséget*, azt láthatjuk, hogy az elégedetlenek aránya jelentősebb azok körében is, akik nem a végzettségüknek megfelelő munkát végeznek, a legnagyobb pedig azok körében, akiknek nem sikerült elhelyezkedniük (12. táblázat). A nem megfelelő területen dolgozók leginkább a szakmai érvényesülésükkel, de a munkájukkal is elégedetlenebbek, mint a végzettségüknek megfelelő munkát végzők. A munkaerő-piacról teljesen kiszorulóknak viszont nem csak a háztartásuk jövedelmével és az anyagi körülményeikkel elégedetlenebbek, mint a másik két csoport, hanem a társadalmi megbecsültségükkel, valamint jövőbeli kilátásaikkal is.³²

³² Megjegyzendő, hogy a többi vizsgált dimenzióon belül – amelyek nem kötődnek szorosan a munkához (mint pl. egészségi állapot, baráti kapcsolatok, családi élet, lakáshelyzet, lakókörnyék) – nem mutatkozott eltérés az elégedetlenek arányában, ami arra utal, hogy az egészség, az emberi viszonyok és a környezet megítélésére nincs hatással a munkaerő-piaci helyzet.

12. Az elégedetlenek aránya a különböző dimenziókon belül a munkaerő-piaci beilleszkedés sikeressége szerint (%)

Proportion of malcontents in different respects by the measure of successful integration into the labour market (%)

Elégedetlen	Munkaerő-piaci státus			Nyugdíjas
	Foglalkoztatott, a végzettségének megfelelő munkával	Foglalkoztatott, a végzettségének nem megfelelő munkával	Munkanélküli, háztartásbeli, egyéb inaktív	
életszínvonalával	10,3	15,6	16,2	3,2
munkájával**	3,9	11,6	–	–
szakmai érvényesülésével**	6,3	34,4	–	–
háztartása jövedelmével	12,4	15,1	27,1	8,1
anyagi körülményeivel	9,2	14,7	21,6	7,4
társadalmi megbecsültségével	4,8	8,9	12,7	4,2
jövőbeli kilátásaival	3,6	4,6	12	4,8
N	352	231	93	220

Megjegyzések: Elégedetlennek definiáltuk a 11 fokú skálán (0 – egyáltalán nem elégedett, 10 – teljesen elégedett) 4-es vagy annál kisebb osztályzatot adó személyt. ** A munkával és a szakmai érvényesüléssel való elégedettségre vonatkozó kérdést csak a foglalkoztatottak esetében kérdeztük.

A nyugdíjasok (mint kontroll-csoport) esetében is megvizsgálva az elégedettséget, megállapítható, hogy a legtöbb dimenzióon belül – de leginkább az életszínvonaluk tekintetében – kisebb közöttük az elégedetlenek aránya. Ez annak tulajdonítható, hogy túlnyomó többségük (91%-uk) áttelepedése előtt is nyugdíjas volt, és a származási országában megtapasztalt nyugdíjas létehez viszonyítva a jelenlegi többnyire pozitív változást jelentett.

Az *integrációs tudat* azt fejezi ki, hogy maguk a bevándorlók hogyan ítélik meg saját beilleszkedésüket, illetve mennyire érzik magukat idegennek a fogadó társadalomban. Az adatok azt tükrözik, hogy legnagyobb arányban a munkaerőpiacról kiszorulóknak érzik sikertelennek a beilleszkedésüket: egynegyedük ítélte meg úgy, hogy még nem vagy csak részben sikerült beilleszkednie Magyarországon, és ugyancsak körükben a legnagyobb a magukat külföldinek érzők aránya is (38%), bár ez utóbbi mindhárom csoport esetében jelentősnek mondható³³. Látható, hogy azok esetében is, akik nem a végzettségüknek megfelelő munkát végeznek, kissé negatívabb a saját beilleszkedésükről alkotott

³³ A magukat külföldinek érzők között – a minta egészét tekintve is – jóval kisebb azok aránya, aki ezt határozottan állították (8,8%) és jelentősebb azoké, akik úgy nyilatkoztak, hogy ez változó (19,1%).

kép, mint azoknál, akiknek munkaerő-piaci beilleszkedése sikeresnek nevezhető (13. táblázat).

13. Az integrációs tudat a munkaerő-piaci beilleszkedés szerint
*Estimation of general integration by the measure of integration
 into the labour market*

	Munkaerő-piaci státus			Nyugdíjas
	Foglalkoztatott, a végzettségének megfelelő munkával	Foglalkoztatott, a végzettségének nem megfelelő munkával	Munkanélküli, háztartásbeli, egyéb inaktív	
Úgy érzi, hogy még nem, vagy csak részben sikerült beilleszkednie, %	15,7	17,8	25	16,4
Előfordul, hogy külföldi- nek érzi magát Magyaror- szágon, %	31,9	33,8	38	13,3
N	352	231	93	220
<i>Akik tapasztalták már azt, hogy külföldinek tekintik őket</i>				
Úgy érzi, hogy még nem, vagy csak részben sikerült beilleszkednie, %	20,3	23,7	32,2	26,7
Előfordul, hogy külföldi- nek érzi magát Magyaror- szágon, %	41,8	44,8	50,9	27,1
N	232	156	60	86

A fogadó társadalom részéről tapasztalt megkülönböztetés szintén negatívan hat az identifikációs integrációra: azok körében, akik szembesültek azzal, hogy külföldinek tekintik őket, valamennyi csoport esetében nagyobb a magukat nem beilleszkedettnek érzők aránya, valamint a magukat külföldinek érzők aránya is (13. táblázat).

Az integrációs tudat leginkább a társadalmi megbecsültség érzésével mutat pozitív kapcsolatot (0,355** a korreláció), de ugyanakkor az életszínvonallal, a jövőbeli kilátásokkal és a munkával való elégedettséggel is összefügg, abban az értelemben, hogy minél nagyobb az elégedettség, annál erősebb az integrációs tudat is.

Érdekes módon, a nyugdíjasok között a foglalkoztatottakkal közel azonos arányban vannak azok, akik saját megítélésük szerint még nem illeszkedtek be, ám jóval kisebb arányban azok, akik külföldinek érzik magukat Magyarországon. Úgy tűnik tehát, hogy mind az elégedettség, mind a szubjektív integrációs tudat tekintetében a nyugdíjasok jelentik a legsikeresebben beilleszkedett csoportot – annak ellenére, hogy kapcsolathálójuk kisebb méretű és nagymérték-

ben áll családi-rokoni, illetve azonos országbeli kapcsolatokból (lásd: 14. táblázat). Ez egyfelől abból adódik, hogy ők szembesültek legkevésbé mindazokkal a nehézségekkel, amelyekkel a megélhetés biztosítása, valamint a munkahelykeresés, illetve a munkaerő-piacon való beilleszkedés során a másik három csoport óhatatlanul szembetalálta magát. Másfelől a nyugdíjasok jelentik a szekunder migráció azon alanyait, akik számára korábban áttelepedett gyermekeik révén³⁴ adott volt az a háttér, amely számos nehézségen átsegítette őket már az ittlétük első időszakában is. Ennek köszönhetően a helyismeret hiánya, a hivatalos ügyintézés nehézségei, a mindennapi életben való eligazodás, valamint a másfajta gondolkodásmód is az átlagosnál kisebb problémát jelentett számukra mind az átköltözésüket követő első hónapokban, mind a felmérés idején.³⁵

14. A társadalmi integráció mutatói a munkaerő-piaci beilleszkedés szerint
Variables of social integration by the measure of integration
into the labour market

Társadalmi integráció mutatószámai	Munkaerő-piaci státus			Nyugdíjas
	Foglalkoztatott, a végzettségének megfelelő munkával	Foglalkoztatott, a végzettségének nem megfelelő munkával	Munkanélküli, háztartásbeli, egyéb inaktív	
Nincs kapcsolata (%)	7,1	9,5	9,7	13,6
Kapcsolatháló mérete (fő)	5,1	4,7	5,0	3,6
Családtagok, rokonok aránya a kapcsolathálón belül (%)	36,9	34,8	43,0	66,7
Azonos országból származók aránya a kapcsolathálón belül (%)	46,6	42,7	38,2	63,1

A munkaerő-piaci beilleszkedés alapján elkülönített három csoport esetében vizsgálva a kapcsolatháló méretét, megfigyelhető, hogy a sikeresen beilleszkedők (a végzettségüknek megfelelő munkát végzők) mellett a munkaerő-piacról kiszorulóknak esetében is átlag feletti (5,0) a kapcsolatháló mérete (14. táblázat). Ez azzal függ össze, hogy a csoport jelentős része (55%-a) családgyesítés, illetve házasságkötés miatt költözött Magyarországra és ebből adódik a családi-rokoni kapcsolatok nagyobb aránya is a kapcsolathálóikon belül. Ugyanakkor

³⁴ A nyugdíjas státusúak háromnegyedének volt korábban Magyarországra költözött gyermeke.

³⁵ A felmérés idején a nyugdíjasok csoportján belül a honvagy jelentette a legnagyobb arányban (22,6%) említett problémát, de ez is alig nagyobb arány, mint a minta egészénél (20,6%).

az azonos országbeli kapcsolataik aránya valamelyest kisebb, lévén, hogy a házasságkötés több esetben magyarországi partnerrel történt.

Az integrációs tudat, valamint az elégedettség előbbieken említett dimenziói nem mutatnak szoros összefüggést sem a kapcsolatháló méretével, sem annak összetételével, bár azok körében, akik úgy ítélték meg, hogy még nem sikerült beilleszkedniük, valamelyest kisebb az átlagos hálóméret (4,2), mint azok esetében, aki – megítélésük szerint – könnyen beilleszkedtek (4,86).³⁶

Összegzés

Az eredmények azt mutatják, hogy a vizsgált bevándorló csoport sem a gazdasági aktivitás, sem a foglalkozás-szerkezet tekintetében nem került marginális helyzetbe a magyarországi munkaerő-piacon. Ebben az életkor és iskolai végzettség szerinti összetételükben is tükröződő humán tőkéjük, valamint a kapcsolati tőkéjük mellett az a szimbolikus tőke is szerepet játszott, amellyel a fogadó népességgel azonos anyanyelv és nemzetiség következtében rendelkeztek.

Másfelől azonban a gazdasági aktivitási státusok közötti elmozdulásokat, valamint egyéni szinten jelentős foglalkozási mobilitást is eredményezett a migráció. Leginkább a migráció előtt vezető, értelmiségi foglalkozásúak őrizték meg korábbi pozíciójukat és találtak a végzettségüknek megfelelő munkát Magyarországon. A diploma nélküli szellemi foglalkozásúak körében mind a munkaerőpiacról való kiszorulás, mind az alacsonyabb foglalkozási státuszba kerülés gyakoribb volt. A korábbi szakmunkások közül – bár zömében elhelyezkedtek – ugyancsak többen váltak betanított- ill. segédmunkássá. Megjegyzendő, hogy a családgyesítésekben megnyilvánuló szekunder migráció következtében³⁷ a minta közel egynegyedét nyugdíjasok alkották, és az ő esetükben munkaerő-piaci beilleszkedésről nem beszélhetünk.

Az eredmények arra is rávilágítanak, hogy bár a munkahelykeresés során működnek a szolidaritási hálók az azonos országból érkezett bevándorlók közt, a származás alapján szerveződő munkaközösségek, illetve vállalkozások kevésbé fordulnak elő.

Láthattuk, hogy a bevándorlók átlagosan nagyobb méretű kapcsolathálóval rendelkeznek, mint a fogadó népesség, ami a migráció kapcsolati erőforrásokat mobilizáló hatásának, illetve kapcsolati tőke szempontjából eleve szelektív voltának tulajdonítható. A hálók összetétele alapján arra lehet következtetni,

³⁶ Viszont összefüggést mutat a kapcsolatháló-méret az egészségi állapottal, illetve a baráti kapcsolatokkal való elégedettségekkel.

³⁷ A migrációs motivációik, valamint korábban áttelepedett családtagok alapján elmondható, hogy a szekunder migráció alanyait elsősorban a korábban áttelepedett gyermekeik után költöző nyugdíjas szülők jelentik.

hogy a bevándorló csoport az ún. tradicionális szolidaritás segítségével integrálódott. Az idősebb és alacsonyabb iskolai végzettségű személyeknél a családi-rokoni kötelékek, a fiatalabbaknál és a magasabb iskolai végzettségűeknél a baráti kapcsolatok jelentik a domináns integrációs csatornát. Míg az előbbiek zömében ugyancsak bevándorló személyeket jelentenek, az utóbbiak közt már a fogadó társadalom tagjai vannak többségben.

Az integrációs tudat és az elégedettség vizsgálata alapján úgy tűnik, hogy a munkaerő-piaci beilleszkedés sikeressége rányomja bélyegét a pszichológiai adaptáció ezen elemeire is. Ugyanakkor a szubjektív mutatók alapján a nyugdíjasok jelentik a legsikeresebben beilleszkedett csoportot.

A fenti eredmények értelmezése során figyelembe kell venni, hogy ezek egy pillanatképet rögzítenek a bevándorló státus megszerzését követő évben jellemző állapotról, azonban a migráció utáni beilleszkedés egy folyamat, amelynek a vizsgált alanyok egy része még az elején tart.

BIBLIOGRÁFIA

- Angelusz R. – Tardos R.* (1991): A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. In: Hálózatok, stílusok, struktúrák. ELTE Szociológiai Intézete és MKI, Budapest, 55–73.
- Angelusz R. – Tardos R.* (1998): A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években. In: Társadalmi Riport 1998 (szerk. Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy.), 237–256.
- Bonacich E.* (1973): A Theory of Middleman Minorities. In: *American Sociological Review* 38:583–594.
- Brubaker, R.* (1998): Migrations of ethnic unmixing in the „New Europe”. In: *International Migration Review*, Vol 32. No. 4: 1047–1065.
- Fassmann, H. – Münz, R.* (1995): European East-West Migration, 1945–1992. In: *The Cambridge Survey of World Migration* (ed. Cohen, Robin), Cambridge University Press: 470–480.
- Giorgi, L. et al.* (1992): The Internal logic and contradictions of migration control: an excursion into theory and practice in relation to East-West migration. In: *Innovation*, Vol. 5. No. 3 : 25–37.
- Gordon, M.* (1964): *Assimilation in American Life*. New York: Oxford University Press.
- Gödri I.* (2004): A bevándorlás okai, motivációs háttere. In: *Bevándorlás és beilleszkedés*. NKI Kutatási Jelentés (előkészületben).
- Granovetter, M.* (1994): A gazdasági intézmények társadalmi megformálása: a beágyazottság problémája. In: *Tőkefajták* (szerk. Lengyel Gy. – Szántó Z.), Aula, Budapest.
- Gurak, T. D. – Caces F.* (1992): Migration Networks and the Shaping of Migration System. In M. Kritz et al (eds.): *International Migration System*, Clarendon Press, Oxford, 150–176.

- Kyntaja, E.* (1999): Coming Home? Identities in Transition: Patterns of Ethnic Migration from the former Soviet Union to Finland. Paper presented at the Conference: "Ten Years After – 1989–1999, A First Balance. Memorial Conference on eastern and central Europe's Road into the New World", Budapest.
- Light, I.* (1984): Immigrant and Ethnic Enterprise in North America. In: *Ethnic and Racial Studies* 7: 195–216.
- Lin, N.* (1988): Társadalmi erőforrások és instrumentális cselekvés. In: *Szociológiai Figyelő* 1988/3, Budapest, 79–92.
- Marsden, P.V.* (1991): Az amerikaiak fontos beszélgetési hálózatai. In: *Társadalmak rejtett hálózata* (szerk. Angelusz R. – Tradós R.), Budapest, MKI, 353–370.
- Okólski, M.* (1998): Regional Dimension of International Migration in Central and Eastern Europe. In: *Genus* 44 (1–2): 11–36
- Park, R.* (1928): Human Migration and the Marginal Man. *American Journal of Sociology* 33: 881–893.
- Portes, A. – Zhou, M.* (1993): The New Second Generation: Segmented Assimilation and Its Variants among Post-1965 Immigrant Youth. In: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 530: 74–98.
- Portes, A. – Sensenbrenner, J.* (1998): Beágyazottság és bevándorlás: megjegyzések a gazdasági cselekvés társadalmi meghatározóiról. In: *Tőkefajták* (szerk. Lengyel Gy. – Szántó Z.), Aula, Budapest.
- Schmitter Heisler, B.* (1992): The Future of immigrant Incorporation: Which Models? Which Concepts? In: *International Migration Review*. Vol. 26. No. 2 : 623–645.
- Schmitter Heisler, B.* (2000): The Sociology of Immigration. From Assimilation to Segmented Integration, from the American Experience to the Global Arena. In: *Migration Theory. Talking across Disciplines* (ed. by C. B. Brettell, J. F. Hollifield), Routledge, New York and London.
- Steinberg, S.* (1994): Az etnikum mítosza. Fajok, etnikumok és osztályok Amerikában. Cserépfalvi Alapítvány kiadása.
- Tilly, Ch.* (2001): Áthelyeződött hálózatok. In: *A migráció szociológiája* (szerk. Sik E.), Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest.
- Turner, J. H. – Bonacich, E.* (2001): A közvetítő kisebbségek összefoglaló elmélete felé. In: *A migráció szociológiája* (szerk. Sik E.), Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest.
- Utasi Á.* (2002): A bizalom hálója. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás, Új Mandátum, Budapest.
- Wilson, K. – Portes, A.* (1980): Immigrant Enclaves: An Analysis of the Labor Market Experience of Cubans in Miami. In: *American Journal of Sociology* 86 : 296–319.
- Zhou, M.* (1997): Segmented Assimilation: Issues, Controversies, and Recent Research on the New Second Generation In: *International Migration Review*. Vol. 31 No. 4 : 975–1008.

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás
Integráció

INTEGRATION OF THE IMMIGRANTS FROM NEIGHBOURING COUNTRIES INTO HUNGARY

Summary

The paper analyses the economic and social integration of immigrants coming to Hungary from neighbouring countries and examines some elements of their psychological adaptation.

It can be proved on the basis of the analysis that the examined social group did not get into a marginal position on the labour market of the receiving country. Besides their human resources (their age structure and educational status) and social relations their symbolic capital was the main factor in this process of integration since they have the same mother tongue and nationality as the receiving population. At the same time migration caused changes in their economic activity, and on an individual level, generated a significant mobility in their occupational status. First of all most of those who had held a leading post or had been intellectuals were able to maintain their former position and found a job in accordance with their qualifications in Hungary. The analysis also shows the success of integration into the labour market within different socio-demographic groups. Moreover, it demonstrates that – though the networks of solidarity among immigrants coming from the same country work in the course of job-seeking – there are few enterprises organised by ethnic origin.

Regarding social integration, the paper examines the size and composition of the networks of immigrants with special respect to the relations of those who came from the same country. In sum, it can be established that the immigrants' networks of social relations are a bit larger than those of the receiving population. (That can be attributed to the impact of migration mobilising relations and to its originally selective nature with respect to social relations.) The composition of the networks leads us to conclude that immigrants were able to integrate by the help of so-called traditional solidarity. In the case of older people and persons of a lower educational level family relations offer the dominant way of integration, while among younger people and persons of a higher educational level ties of friendship serve the same purpose. While the majority of the former group also consists of immigrants, that of the latter comes from the receiving population.

Examining their own perception of integration and satisfaction we can establish that the success of integration into the labour market determines these components of psychological adaptation. At the same time pensioners seem to be the most successfully integrating social group on the basis of these subjective variables.

A NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS HATÁSA MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGÉNEK VÁLTOZÁSÁRA¹

HABLICSEK LÁSZLÓ

Bevezető

A vándorlás a népességváltozás harmadik komponense. Sokáig a népesség változására gyakorolt befolyását tekintve is a harmadik pozíció illette meg a termékenység és a halandóság *után*. Csak a második demográfiai átmenet elmélete adott impulzust ahhoz, hogy a termékenység-centrikus reprodukciós modellt egy többtényezős konstrukció váltsa fel, melyben a vándorlás is szerepet kap. Egyre több országban számítanak arra, hogy a pozitív vándorlási egyenleg részben vagy egészben ellensúlyozza a természetes fogyást, vagyis a népesség öregedésének azt a következményét, hogy a halálozások száma meghaladja a születéseket.

Magyarországon több mint két évtizede csökken a népesség száma. Az 1980. évi népszámlálás 10,7 millió főt, az 1990. évi 10,4 millió főt, a 2001. évi 10,2 millió főt mutatott ki. A létszámcsökkenés miatt jelentősek a közvéleményben az aggodalmak, különösen amiatt, hogy a fogyás együtt jár a korösszetétel nagyfokú további elöregedésével. A létszámcsökkenés mérséklésére elsősorban a termékenység növelését tartják fontosnak, de újabban a halandóság javítása és a pozitív vándorlási egyenleg elősegítése is egyre nagyobb hangsúllyal merül fel.

A migráció szerepének erősödését eredményezte a külföldiek tartós és jelentős bevándorlása az 1990-es években. Magyarország vonzerejének növekedésével már nemcsak a korábban kivándorolt honfitársak tértek vissza. Megjelentek a környező országokban élő magyar és nem magyar nemzetiségűek, más európai és Európán kívüli országok polgárai. Bár a folyamat még a kezdetén tart, és egyelőre nem lehet tudni, milyen intenzitással folytatódik, de kétségtelen, hogy Magyarországon az egyre jelentősebbé váló, külföldi származású népesség kialakulása – demográfiai időtávon mérve – napirenden van.

Mindaddig azonban, amíg nemzetközi vándorlással kiegészített, demográfiai alapon végrehajtott népesség-előreszámítások, modellszámítások, hatásvizsgálatok nem készülnek, a migráció hatásait sem lehet jól becsülni.

A KSH Népeségtudományi Kutatóintézetben az elmúlt években tettük meg az első lépéseket nemzetközi vándorlással kibővített népesség-előreszámítások

¹ A tanulmány az 5/0084/2002-es számú NKFP kutatás keretében készült.

készítésére. Híressé váltak a nemzetközi vándorlás népességi hatásait bemutató múltból induló előreszámítások (*Hablicsek – Illés 1997*)², illetve a nemzetközi vándorlás jövőbeni hatásait taglaló forгатókönyvek (*Hablicsek – Tóth 2000*)³. A két vizsgálat azt mutatta ki, hogy a külső migráció a múltban jelentős negatív, a jövőben még jelentősebb pozitív hatást fejt ki a népességfejlődésre, bár egymagában nem oldja meg az utánpótlási problémákat. A Magyar Kormány kidolgozás alatt álló népesedéspolitikai koncepciója is jelentős figyelmet szentel a nemzetközi vándorlásnak, a termékenységével és a halandósággal egyenrangúan kezeli.

Jelen tanulmány három témakörrel foglalkozik:

- Bemutatjuk a Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás fő adatait.
- Megvizsgáljuk a nemzetközi vándorlás különböző volumeneinek a népesség létszámára és korösszetételére gyakorolt jövőbeni hatásait.
- Modellszámításokkal becslést adunk a külföldi eredetű (1990-től bevándorolt) népességre, annak számára és összetételére.

1. A Magyarországot érintő nemzetközi vándorlás fő adatai

Az elemzéseket nagymértékben korlátozza, hogy a nemzetközi vándorlás statisztikailag a legnehezebben megfogható és mérhető jelenségek közé tartozik, az adatok általában hiányosak, pontatlanok, a vándorlással, vándorlókkal kapcsolatos fogalmi rendszerek nem egységesek.

1.1. Népszámlálások közötti vándorlási egyenlegek

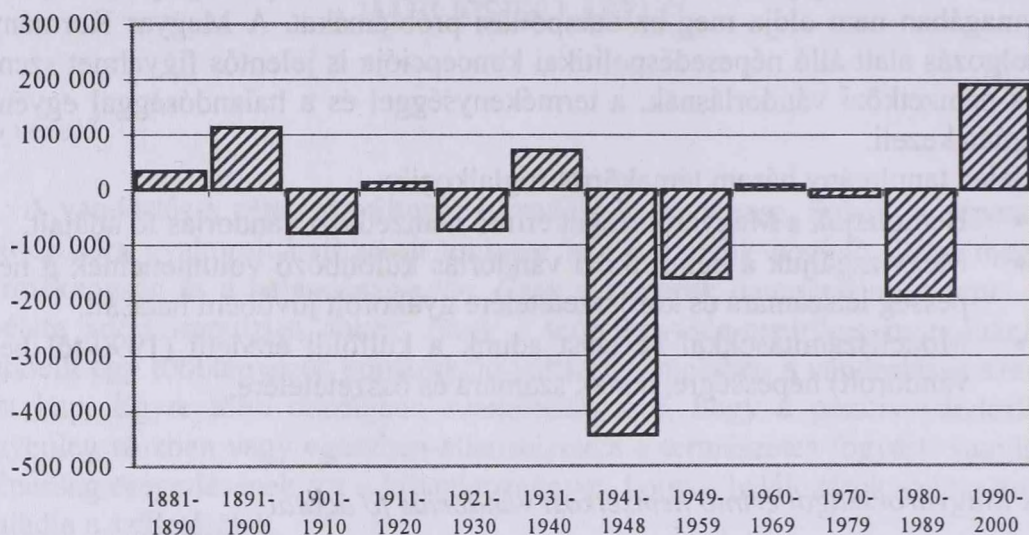
A nemzetközi vándorlás egyik lehetséges mérőszáma a népszámlálások közötti vándorlási egyenleg. Egyik népszámlálástól a következőig a népességet tovább lehet vezetni a természetes népmozgalom alapján, és az így adódó népességszámok, valamint az új népszámlálás népességszámainak különbsége utal egy népességtöbbletre vagy -hiányra, melynek oka a nemzetközi vándorlás (is) lehet. A népszámlálások közötti vándorlási egyenlegek az I. ábra szerint alakultak Magyarország mai területén 1880 és 2001 között.

Az ábrán az 1921 előtti időszakban a vándorlási különbözetegek kétféle vándormozgalom egyenlegei. Egyfelől a történelmi Magyarország és a mai országterület közötti belső vándormozgalom, másfelől a korábbi, országhatáron túlra irányuló, illetve onnan jövő vándorlás játszik benne szerepet.

² *Hablicsek L. – Illés S.*: A külső vándorlások népességi hatásai 1955–1995 között. KSH NKI Kutatási Jelentései, 58. 1996/3, 93 o.

³ *Hablicsek L. – Tóth P. P.*: A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között. *Demográfia*, 43. évf. 2000/1. sz. 11–46. o.

A vándorlási különbözetek nagysága hullámzó módon alakult. Az 1881–1900 közötti években egyértelmű nyereség látszik. 1921-től mérsékelten „elvándorló” a népesség. 1940–1960 között, majd az 1980-as évek folyamán jelentős vándorlási veszteségek jöttek létre, legalábbis a népszámlálások közötti vándorlási egyenleg szerint. 1990–2001 között a mérleg megfordult.

I. Népszámlálási vándorlási különbözetek (ezer fő)

Balance of migration between two population censuses (thousand people)

1.2. Magyarország és az Európai Unió

Az Európai Unió népessége az utóbbi negyven évben jelentős mértékben gyarapodott a nemzetközi vándorlás következtében. A népszámlálások közötti vándorlási egyenlegek alapján a bevándorlók száma 15 millióval meghaladta a kivándorlókét. Természetesen ez a szám messze nem tükrözi a migráció tényleges mértékét, a vándorlásban részt vevők számát, ami akár tízszerese is lehet az egyenlegnek (1. táblázat).

*1. Korrigált nemzetközi vándorlási egyenlegek alakulása
az Európai Unió országaiban*
*Corrected balance of international migration in the countries of
the European Union*

1000 fő

Ország	1960–69	1970–79	1980–89	1990–99	2000	Összesen	Népesség- arány (%)
EU-15	894,1	2 360,9	2 559,6	8 629,0	680,4	15 124,0	4,0
EUR-11	1 018,0	2 257,4	1 925,7	6 844,1	482,0	12 527,2	4,3
B	155,1	81,0	5,5	101,9	12,1	355,6	3,5
DK	9,2	42,1	37,1	131,5	10,1	230,0	4,3
D	1 918,0	938,6	1 670,4	3 835,2	105,3	8 467,5	10,3
EL	-385,2	159,7	208,1	391,4	23,9	397,9	3,8
E	-699,0	-19,1	-94,4	295,5	20,8	-496,2	-1,3
F	1 993,5	742,9	510,5	589,4	55,0	3 891,3	6,6
IRL	-178,7	102,3	-197,2	71,2	20,0	-182,4	-4,8
I	-918,7	-196,0	-151,5	1 150,8	181,3	65,9	0,1
L	14,9	26,5	13,0	41,5	3,6	99,5	22,9
NL	68,9	312,0	207,9	361,3	53,1	1 003,2	6,3
A	54,6	80,2	133,5	334,8	17,3	620,4	7,7
P	-1 240,1	219,3	-204,6	-8,0	11,0	-1 222,4	-12,2
FIN	-150,4	-30,2	32,7	65,7	2,4	-79,8	-1,5
S	175,9	118,3	146,5	210,5	24,4	675,6	7,6
UK	76,1	-216,6	242,1	1 051,6	140,0	1 293,2	2,2
H	9,1	-12,9	-192,4	174,3	17,4	-4,4	-0,0

Forrás: European Social Statistics – Demography 2001. Eurostat. CR-ROM

Ha az 1960 és 2000 közötti összesített népszámlálási vándorlási egyenlegek 100 lakosra jutó nagyságát tekintjük, e szerint a legnagyobb befogadó ország – Luxemburg után – Németország, ahol a migrációs nyereség az összlakosság 10%-át teszi ki. Az EU-15 átlagos, a lakosság 4%-ára rúgó többletét további négy ország: Hollandia, Ausztria, Franciaország és Svédország nyeresége számottevően meghaladja. A másik póluson Portugália áll, amely lakosságának 12 százalékát veszítette el az utóbbi negyven év vándormozgalmának következtében.

Ami a migráció és a természetes népmozgalom összhatását illeti, az EU-15 országok népességszáma 1960–2001 között 63 millió fővel gyarapodott, amiből 48 millió a születési többlet, 15 millió pedig a vándorlási egyenleg. Az arány az 1990-es években megfordult: a népesség száma 14 millió fővel növekszik, amiből már több mint 9 millió köszönhető a nemzetközi vándorlásnak.

Még erősebb a migráció hatása a korösszetételre. Úgy becsülhetjük, hogy az időskori függőségi arány, tehát az idősek és az aktív korúak aránya a vándorlás pozitív hatása nélkül 3, a fiatalok függőségi arány 4, a teljes függőségi arány 7

százalékponttal magasabb lenne. A vándorlás tehát nemcsak a népesség számát, de korösszetételét is jelentősen módosította, lassítva az öregedési folyamatot az Európai Unióban.

Magyarország (lásd az 1. táblázat utolsó sorát) a nemzetközi vándorlás tekintetében nem különbözik jelentősen az EU-15 tagországoztól. Különösen nem az 1990-es években, amikor a népesség létszámához mérten az EU-15 átlagához közel fogadott bevándorlókat.

1.3. A nemzetközi vándorlás főbb adatai az 1990-es években

Az 1980-as évek végétől megindult új népességmozgások jelentős bevándorlást jelentenek Magyarországra. Az ezzel kapcsolatos létszámadatok a korábbiaknál nagyságrenddel nagyobbak lettek, ugyanakkor a számbavételt nehezítik a különböző fogalmak közötti átfedések, illetve a személyek nyomon követése a fogalmi kategóriák között.

A Magyarországra érkező külföldiek esetében az elmúlt időszakban az alábbi kategóriákkal kellett számolni:

- turistalátogató 30 napig, illetve vízumkötelezettség esetén a vízum érvényessége idejéig;
- 12 hónapnál rövidebb tartózkodási engedéllyel rendelkezők;
- legalább 1 év időtartamra szóló tartózkodási engedéllyel rendelkezők;
- menekültek, menedéket kérők;
- visszatérő magyar állampolgárok;
- bevándorlók, akik megfelelnek a letelepedés kritériumának, az önálló élethez szükséges lakhatási és munkafeltételekkel rendelkeznek;
- új állampolgárok, akik huzamosabb (1–3–8 éves) magyarországi tartózkodás után nyújtották be az állampolgársági kérelmet.

Témánk szempontjából két sokaság érdemel kitüntetett figyelmet. Amennyiben a népesség számának változását tartjuk szem előtt, akkor a *nemzetközi vándorlás (teljes) egyenlegét* vizsgáljuk. Ebben egyaránt szerepelnek a külföldiek és a magyar népességbe tartozó magyar állampolgárok országhatárunkat átszelő vándorlásai. Viszont a külföldi eredetű népesség becsléséhez a *külföldiek (Magyarországot érintő) vándorlási egyenlegét* (bevándorlásait és kivándorlásait) alkalmazzuk. Jelentős különbség van a külföldiek és a magyar állampolgárok nemzetközi vándorlási adatainak minőségében, az előbbiek javára.

Az elérhető adatokat a 2. táblázat tükrözi:

2. Nemzetközi vándorlási egyenleg az 1990-es években
Balance of international migration in the 1990s

Naptári év	A belépő és eltávozó külföldi vándorlók egyenlege	A visszatérő és eltá- vozó magyar állam- polgárok egyenlege	Vándorlási egyenleg összesen
1990	25 971	-657	25 314
1991	17 598	-265	17 333
1992	10 519	0	10 519
1993	13 496	893	14 389
1994	10 374	2 237	12 611
1995	11 607	655	12 262
1996	10 901	441	11 342
1997	11 355	265	11 620
1998	13 709	501	14 210
1999	17 691	910	18 601
2000	17 976	1 210	19 186
2001	18 364	1 124	9 691*
2002	13 835	1 145	3 538*
Összesen	193 396	8 459	180 616

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 2003, illetve saját számítás.

* A népesség továbbszámításához figyelembe vett vándorlási egyenleg.

A táblázatból kitűnik, hogy a nemzetközi vándorlás fő adatai csaknem magyarázzák az 1990-es években halmozódott nemzetközi vándorlási különbözetet. Hiszen a népszámlálási különbözet – 2001. január 1-jére számítva – 195 ezer fő, s ebből a táblázat szerint 186 ezer főt magyarázna a külföldi és a magyar állampolgárok vándorlási egyenlege. Ugyanakkor a magyar állampolgárok statisztika által kimutatott pozitív egyenlege nehezen hihető. Számszakilag ugyan elképzelhető, hogy a pozitív egyenleg az 1990. évi népszámláláskor külföldi tartózkodás miatt össze nem írt személyeket is tartalmazza, de adatok híján ez csak vélekedés.

Az, hogy a nemzetközi vándorlás flow-egyenlege kisebb a népszámlálási vándorlási különbözetnél (pontos statisztikai egyezéseket feltételezve), nem meglepő. A vándorlók ugyanis fiatal népességet képeznek, amely alacsony gyermekszám mellett is *szaporodik*. Ezt a nemzetközi vándorlás *multiplikatív hatásának* nevezzük.

A 2. táblázat teljes vándorlási egyenleg oszlopának utolsó két adata a népesség továbbszámításánál figyelembe vett vándorlási egyenleg. 2001-től a KSH áttért a nemzetközi vándorlással kibővített népesség-továbbszámításra. Ennél 2001-ben nemzetközi vándorlási egyenleg gyanánt 9691 főt, 2002-ben 3538 főt vettek figyelembe, mindkét esetben lényegesen kevesebbet, mint amennyi a vándorlási „flow” adatokból kiszámítható.

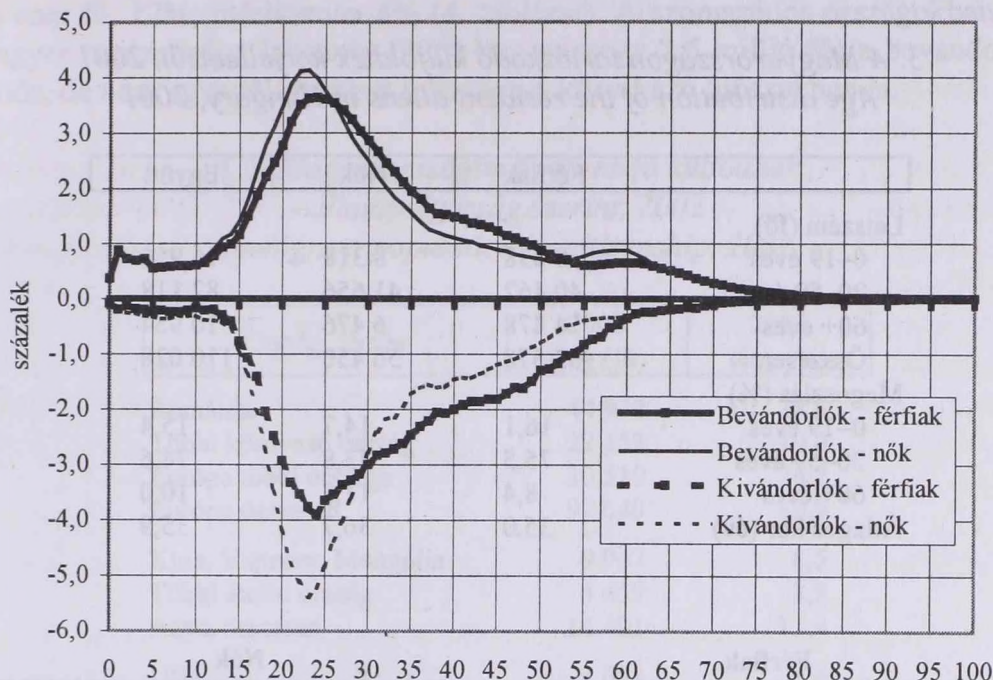
1.4. Bevándorlók, tartósan Magyarországon tartózkodó külföldiek

A külföldi állampolgárok Magyarországra történő legális vándorlása az 1990-es években a bevándorlási engedély, illetve a huzamos időre szóló tartózkodási engedély kiadásával megragadható volt. Korábban jelentős volt az egyéb módon (pl. menekültként) történő bejövétel is, de az 1990-es évek közepétől lényegében egyetlen kategória maradt: a bevándorló, illetve huzamos időre szóló tartózkodási engedéllyel rendelkező (ami lényegét tekintve egy és ugyanaz). A külföldiek kivándorlásának regisztrálása a bevándorlási, tartózkodási engedély esetleges megvonásával, leginkább az engedély időtartamának lejártával történt.

Ami a bevándorlók és a kivándorlók korösszetételét illeti, azt állapíthatjuk meg, hogy a korprofilok a klasszikus vándorlási kormegoszlásokat követik. Vagyis a vándorlók masszív többsége 20-as éveiben járó fiatal. A bevándorlók-nál a családok vándorlását jelzi a kisgyermek magasabb aránya, míg a nyugdíjba vonulással megnövő vándorlási kedvet az időskori csúcs megjelenése, ahogy az a következő ábrán látható.

A kormegoszlásokat mozgó átlagos eljárással simították, amire a kis esetszámok miatt is szükség volt. Nemek szerint a bevándorló külföldiek kormegoszlása egészen hasonló, ugyanez mintha fennállna a kivándorlóknál is, csak ott a sokkal kisebb esetszámok miatt bizonytalanabb módon.

Életkor szerint a bevándorlóknál jól látható a fiatalkori emelkedés és az időskori kiemelkedés mellett a jellegzetes, masszív fiatalkori csúcs a 15–35 éves korintervallumban. A kivándorlóknál mindebből csak a középső csúcs marad meg, mintegy egy évvel elcsúsztatva. Ennek lehetséges magyarázata, hogy a családdal vándorló fiatalok stabilabban maradnak itt, mint egyedülálló kortársaik. Az idős bevándorlók is sokkal kevésbé hajlamosak a tovább-, illetve visszavándorlásra, mint a fiatalok. Végül az adatok azt sugallják, hogy a magyarországi beilleszkedésben az első pár év döntő jelentőségű a külföldiek maradása, illetve elvándorlása szempontjából.

Forrás: KSH adatközlés.

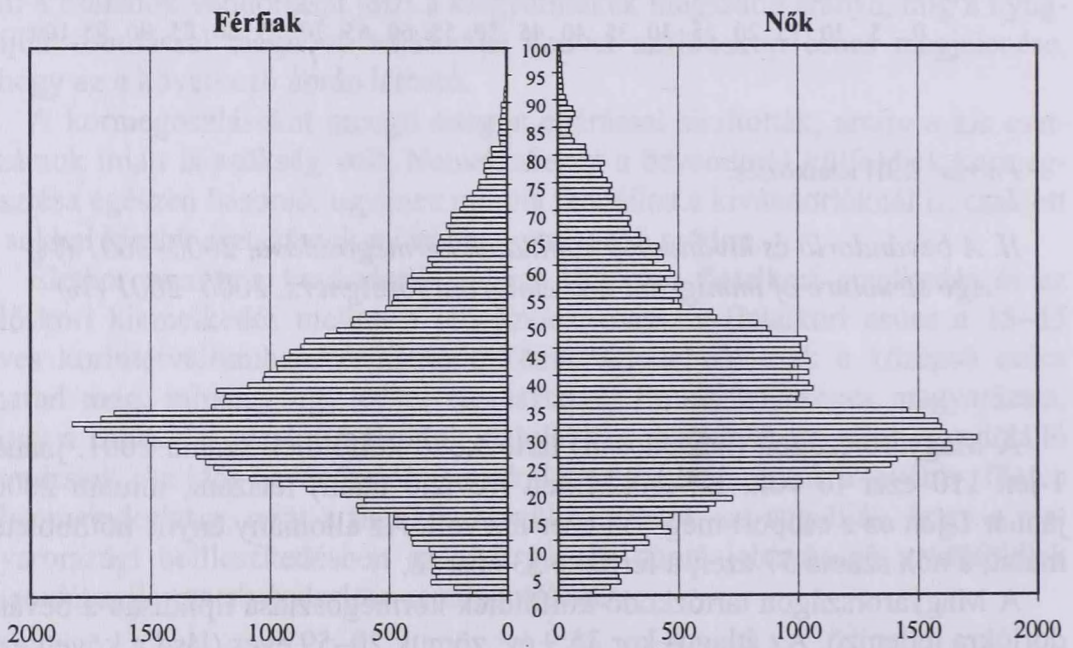
II. A bevándorló és kivándorló külföldiek kormegoszlása, 2000–2001 (%)
 Age structure of immigrant and emigrant foreigners, 2000–2001 (%)

A Magyarországon (huzamosan) tartózkodó külföldiek száma 2001. január 1-jén 110 ezer fő volt. Ez csökkentett (revízió utáni) létszám, miután 2000. január 1-jén ez a csoport még 153 ezer fős volt. Az állomány enyhe nőtöbbletet mutat, a nők száma 57 ezer, a férfiaké 53 ezer fő.

A Magyarországon tartózkodó külföldiek kormegoszlása tipikusan a bevándorlókra jellemző. Az átlagos kor 35,9 év, zömük 20–59 éves (lásd a következő táblát és a korpiramist).

3. A Magyarországon tartózkodó külföldiek korjellemezői, 2001
 Age distribution of the resident aliens in Hungary, 2001

	Férfiak	Nők	Együtt
Létszám (fő)			
0–19 éves	8 638	8 318	16 956
20–59 éves	40 462	41 656	82 118
60+ éves	4 478	6 476	10 954
Összesen	53 578	56 450	110 028
Megoszlás (%)			
0–19 éves	16,1	14,7	15,4
20–59 éves	75,5	73,8	74,6
60+ éves	8,4	11,5	10,0
Átlagos kor (év)	35,0	36,7	35,9

III. A Magyarországon tartózkodó külföldiek korpiramisa, 2001. 01. 01.
 Population pyramid of the resident aliens in Hungary, 01. 01. 2001.

Ami a magyarországi bevándorlás forrásait illeti, a 2002. évi kimutatások szerint, román állampolgár (túlnyomórészt romániai magyar) a tartózkodó személyek között 45 ezer fő, az összes tartózkodó 38 százaléka. További 19 százalék jött más szomszédos országból. Az összes itt-tartózkodó külföldi bevándorló 84%-a európai állam polgára, szám szerint 98 ezer fő. Ázsiából érkezett

14 ezer fő, 12%, máshonnan 4% (4. táblázat). A szomszédos országokban élő magyar nemzetiségű lakosság (2001-ben mintegy 2,5 millió fő) a bevándorlás tartós, de nem egyedüli forrását jelentheti a következő időszakban is.

4. A Magyarországon tartózkodó külföldiek
állampolgárság szerint, 2002
Immigrant population by citizenship, 2002

Ország, térség	2002 tény (fő)	2002 tény (%)
Románia	44 977	38,6
Többi környező ország	22 153	19,0
Európa többi országa	30 510	26,2
Európa összesen	97 640	83,9
Kína, Vietnam, Mongólia	9 942	8,5
Többi ázsiai ország	4 459	3,8
Ázsia összesen	14 401	12,4
USA	1 688	1,4
Egyéb országok	2 700	2,3
Mindösszesen	116 429	100,0

Forrás: Demográfiai Évkönyv, 2003

2. Modellszámítások a migráció különböző szintjeinek népességi hatásaira

A 2001–2050 előreszámítási periódusra készített modellszámításokkal azt mérjük meg, hogy a termékenység és halandóság jövőre vonatkozó közepes hipotézise mellett milyen hatása van a nemzetközi vándorlás különböző egyenleg-szintjeinek a népesség számára és korösszetételére hosszú távon. Három vándorlási szintet vizsgálunk: –10 ezer főt, +10 ezer főt és +30 ezer főt évente. Ezek a szintek 2005-től érvényesek 2050-ig.

1. Modellszámítás –10 ezer fős vándorlási egyenleggel
2. Modellszámítás +10 ezer fős vándorlási egyenleggel
3. Modellszámítás +30 ezer fős vándorlási egyenleggel

Mindhárom modellszámításban a közepes termékenységi és élettartam feltevések azt jelentik, hogy a teljes termékenységi arányszám a jelenlegi 1,3-ról 2030-ig 1,6-ra növekszik, a férfiak és a nők születéskor várható élettartama pedig a jelenlegi 68 és 77 évről 2050-ig 77 és 83 évre emelkedik. A modellszámítások alkotóelem-módszerrel készültek.

A negatív vándorlási egyenleg egy olyan állapotot tükrözne, amikor a bevándorlás – például szigorú uniós előírások, a hazai munkaerő-piacot védő politika, a környező országok magyar nemzetiségeinek bevándorlását fékező

politikája stb. hatására – jelentősen mérséklődik, ugyanakkor a kivándorlás a fejlett uniós országok munkaerő-piacának megnyílásával, elhúzódó hazai modernizációs felzárkózás mellett erősen megugrik.

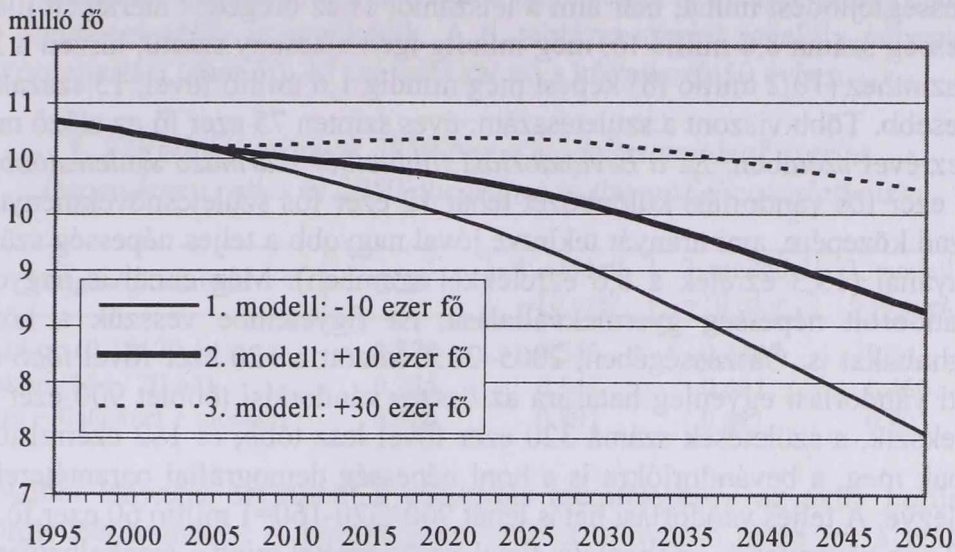
A +10 ezer fős egyenleg egyaránt számol egy élénk bevándorlással (hosszabb távon 20 ezer érkező és 2–5 ezer távozó külföldi) és az állampolgárok lényeges kivándorlásával is (5–8 ezer fő évente). Ez a feltételezés áll ma a realitások középpontjában, ehhez hasonló szinttel számolnak a hivatalos népesség-előreszámítások is.

Amennyiben Magyarország vonzereje az uniós tagsággal és látványos gazdasági felemelkedéssel jelentősen növekedne, nem lenne kizárható magasabb, sőt igen magas vándorlási egyenlegek létrejötte sem. A +30 ezer fős modell ennek hatásait hivatott bemutatni.

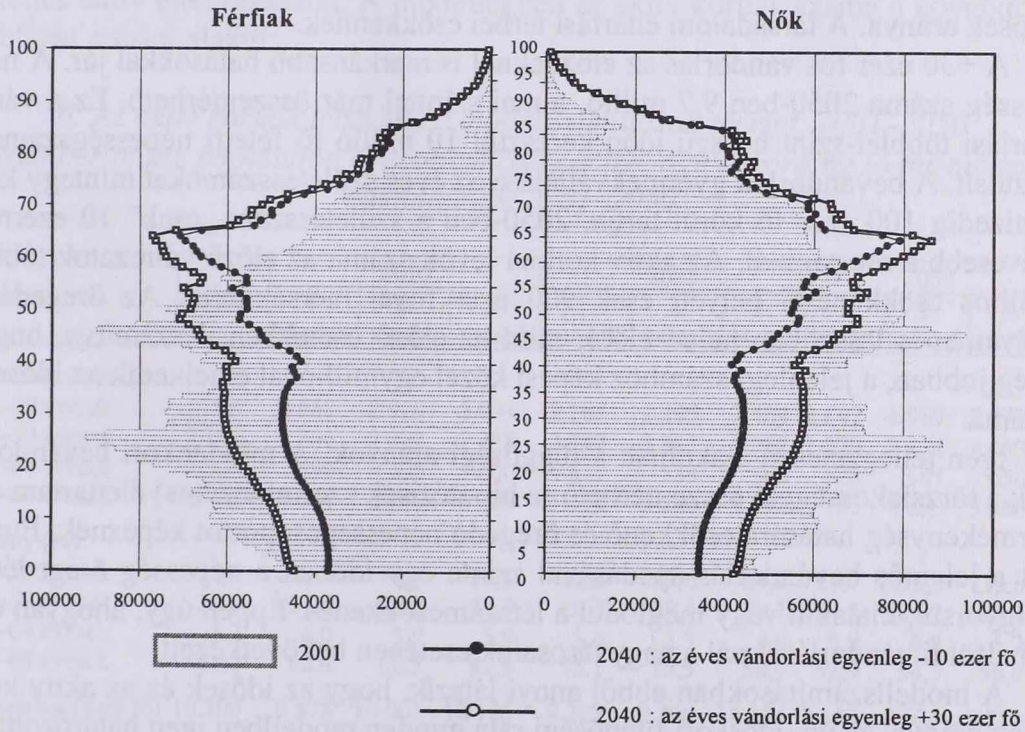
2.1. Főbb eredmények

Az éves egyenlegek 2005–2050 között a megadott szinten változatlanok, ebben az időszakban tehát –450, +450 +1 millió 350 ezer fős vándorlási hiányt, illetve többletet jelentenek. Ez azonban nem a teljes vándorlási hatás, hiszen a bevándorlóknak gyermeke születik, meghalnak, a kivándorlók külföldön születő gyermekei és halálazásaik pedig „hiányoznak”. Azt mondjuk, hogy a vándorlók „megsokszorozzák” önmagukat.

A –10 ezer fős vándorlási egyenleg mellett a demográfiai krízisszituáció növekedése, hosszú távra szóló prolongálása következne be. A népesség száma ebben a modellszámításban mindössze 7,5 millió fő lenne 2050-ben. Az élveszületések évi száma csak kétharmada a mostaninak, a kissé csökkenő halálazás-szám pedig erősen emelkedő halálazási arányt takar: a mostani 13,3 ezrelékről 16,6 ezrelékre. Ennek nyomán a természetes fogyás éves mértéke csaknem megduplázódik, a tényleges fogyás pedig meghaladja az évi 70 ezer főt is. A korösszetétel erősen tovább öregszik. A 0-19 évesek száma 2,4 millióról 1,4 millióra, az aktív korúak (20–64 évesek) száma 6,3 millióról 4 millióra (!) csökken. Az idősek (65+ évesek) száma ezzel szemben 1,5 millióról 2,2 millióra emelkedik, arányuk a mai 15 százalékról 29 százalékra nő. 2050-ben kétszer annyi idős ember él majd, mint fiatal. Megnégyeszerződik a legidősebbek (90+ évesek) száma.

IV. A népesség száma a modellszámításokban, 1995–2050 (millió fő)
 Population number in the model calculations, 1995–2050 (millions)

V. A népesség korpiramisa 2001-ben és két modell szerint 2040-ben
 Population pyramid in 2001 and in 2040 according to two models

Ehhez képest a +10 ezer fős egyenleggel számított modell jóval kedvezőbb népességfejlődést mutat, már ami a létszámot és az öregedés mértékeit illeti. A népesség száma 8,6 millió fő, még mindig igen alacsony szintű, hiszen a 2001. évi szinthez (10,2 millió fő) képest még mindig 1,6 millió fővel, 15 százalékkal kevesebb. Több viszont a születésszám: éves szinten 75 ezer fő az előző modell 63 ezrelével szemben. *Ez a bevándorlási többletből származó születéstöbblet*, a 900 ezer fős vándorlási különbözet tehát 12 ezer fős születésnövekményt ad a század közepére, ami arányát tekintve jóval nagyobb a teljes népesség születési arányánál (13,3 ezrelék a 8,6 ezrelékkal szemben). Még ennél is nagyobb a bevándorolt népesség gyermekvállalása, ha figyelembe vesszük a közülük meghaltakat is. Összességében, 2005–2050 között a +20 ezer fővel *több* évenkénti vándorlási egyenleg hatására az összes vándorlási többlet 900 ezer fővel növekszik, a születések száma 320 ezer fővel lesz több, és 162 ezerrel többen halnak meg, a bevándorlókra is a honi népesség demográfiai paramétereit feltételezve. A teljes vándorlási hatás tehát $900+320-160=1$ millió 60 ezer fő.

Több bevándorló – a speciális fiatal korösszetétel miatt – érzékelhetően módosítja (fiatalítja) a korösszetételt is. 240 ezer fővel növekszik a fiatalok, 700 ezer fővel (!) az aktív korúak száma. Ilyen időtávon a bevándorolt népesség idős korba lépése is jelentős, és ez az egyébként is bejövő idős korúak mellett *emeli az idősök számát is*, 150 ezer fővel. Mérséklődik az öregedési index, az idősök aránya. A társadalom eltartási terhei csökkennek.

A +30 ezer fős vándorlás az előzőeknél is markánsabb hatásokkal jár. A népesség száma 2050-ben 9,7 millió, a mai szinttel már összemérhető. Ez a vándorlási többlet-szint hosszú időn keresztül 10 millió fő feletti népességszámot biztosít. A bevándorlók gyermekvállalása az éves születésszámokat mintegy két évtizedig 100 ezer fő körül tartja, 2050-ben a születésszám „csak” 10 ezerrel kevesebb a mostaninál. Az aktív korban lévők száma az előző változatok többmillió csökkenései helyett csak 900 ezer fővel mérséklődik. Az öregedési folyamat is lassabban halad előre, mint az előző esetekben, leszámítva, hogy még jobban, a jelenlegi számhoz képest közel egymillióval emelkedik az idősök száma.

Igen jellegzetesen alakulnak a függőségi arányok. A mindenkori bevándorlók a törzslakossággal összemérhető (a hipotézisek szerint azonos) élettartam és termékenység hatására csökkenő és öregedő népességcsoportot képeznek. Emiatt a jelentős bevándorlás apadásával szinte egy időben a népesség öregedése felgyorsul, kialakul vagy meglődül a létszámcsökkenés. Éppen úgy, ahogyan ez a belföldi vándorlásoknál a nagyvárosaink esetében bekövetkezett.

A modellszámításokban ebből annyi látszik, hogy az idősök és az aktív korúak aránya, az ún. időskori függőségi ráta minden modellben igen határozottan emelkedik, függően a vándorlási egyenleg nagyságától. A közepes – +10 ezer fős egyenleggel számoló – modellben az arány a század közepére megkétszereződik, a +30 ezer fős vándorlási egyenleg esetén is 87 százalékkal emelkedik.

Vagyis az idős népesség – tegyük hozzá: megfelelő színvonalon meglehetősen drága – eltartását a bevándorlás sem oldja meg. Annál is inkább, mert közben a teljes függőségi arány is emelkedik. A 6. táblázat szerint az aktív népességre számított eltartási teher 30–45 százalékkal nő a következő 50 évben.

5. *Függőségi arányok 2050-ben a modellszámítások szerint*
Dependency ratios in 2050 according to the model calculations

Függőségi arányok	2001	1. modell –10 ezer	2. modell +10 ezer	3. modell +30 ezer
Fiatalkori (0-19/ 20-64)	0,375	0,343	0,344	0,343
Időskori (65+ / 20-64)	0,245	0,547	0,497	0,460
Teljes = fiatalkori + időskori	0,620	0,891	0,841	0,803

További lényeges szempont a vándorlás megítélésében az aktív korúakra gyakorolt létszámhatás. A bevándorlási többlet túlnyomó része ezt a korcsoportot gyarapítja, az elvándorlás pedig itt csökkent leginkább. A vándorlás korösszetétele miatt ráadásul különbség van a rövid távú hatás korintervalluma és a hosszabb távú, halmozódó hatás korintervalluma között: előbbi a fiatalabb munkavállalási korúakat érinti leginkább, utóbbi pedig egyre jobban megoszlik a teljes aktív életszakaszon. A modellekben az aktív korúak száma a következő táblázat szerint alakul:

6. *Az aktív korúak létszáma a modellszámítások szerint, 2001–2050*
Number of the population of economically active age according to the model calculations, 2001–2050

	2001	2010			2025			2050		
		1. modell	2. modell	3. modell	1. modell	2. modell	3. modell	1. modell	2. modell	3. modell
Létszám (ezer fő)										
20–39 évesek	2 909	2 868	2 929	2 991	2 107	2 295	2 484	1 642	1 969	2 297
40–59 évesek	2 852	2 706	2 722	2 738	2 742	2 852	2 962	1 829	2 134	2 439
60–64 évesek	534	590	595	600	521	533	545	524	587	650
20–64 évesek	6 295	6 164	6 246	6 329	5 370	5 680	5 991	3 995	4 690	5 386
Arány (%)										
20–39 évesek	28,5	29,0	29,3	29,5	22,8	23,6	24,4	21,7	22,8	23,6
40–59 évesek	28,0	27,4	27,2	27,0	29,7	29,4	29,1	24,2	24,7	25,1
60–64 évesek	5,2	6,0	5,9	5,9	5,6	5,5	5,4	6,9	6,8	6,7
20–64 évesek	61,7	62,4	62,5	62,5	58,1	58,5	58,9	52,9	54,3	55,4
Népesség (ezer fő)	10 200	9 878	10 001	10 125	9 237	9 706	10 174	7 553	8 634	9 714

A táblázat szerint a magas bevándorlási többletekre szükség van abból a szempontból, hogy hosszú távon ez akadályozza meg az aktív korúak véges létszámzsugorodását. Ugyanakkor a jelentős számú bevándorló hullámszerűen

vonul végig a korosztályokon. Így rövid távon a fiatal munkavállalókat amúgy is sújtó munkanélküliség növekedését okozhatja, középtávon pedig az idősebb munkavállalóknál okozhat túltelítettséget. Mindez időzítési kérdéseket vethet fel a vándorlás kezelésében.

3. A külföldi eredetű bevándorló, Magyarországon tartózkodó népesség előrebecslése

A külföldi eredetű népesség modellezéséhez a Magyarországon tartózkodó külföldiek 2001. évi állományából fogunk kiindulni. Meg fogjuk becsülni, hogy a magyarországi átlagtermékenység, várható élettartam, illetve ezek *közepes hipotézisei* mellett mekkora lehet a jövőben *ennek és a jövőben hozzánk érkező* külföldi eredetű népességnek az összesített létszáma, nemek és életkor szerinti megoszlása.

A külföldi eredetű népesség előrebecslésénél figyelmen kívül hagyjuk azt a tényt, hogy időközben magyar állampolgárrá válhatnak. Az egyszerűség kedvéért eltekintünk attól is, hogy magyar állampolgárként majdan ki is vándorolhatnak. Továbbá a külföldi bevándorló nők gyermekeit is külföldi eredetűnek tartjuk, függetlenül a gyermek apjának státusától, ellentétben a külföldi férfi és magyar nő vegyes házasságában születő gyermekektől, akik értelmezésünk szerint nem számítanak bele a külföldi eredetű népességbe.

A 2. táblázat alapján az utóbbi években a külföldiek vándorlási egyenlege 18 ezer főnek vehető. Ezt megelőzően alacsonyabb és magasabb szintek is előfordultak. A +18 ezer fős szintet tekintjük közepes feltételezésnek a jövőre vonatkozóan. A külföldiek vándorlási egyenlegét bevándorlókra és kivándorlókra bontjuk fel. A 18 ezer fős egyenleghez a statisztika alapján 20 ezer fő bevándorlót és 2 ezer fő kivándorlót társítunk. A vándorlók kor megoszlásai ezekben a modellszámításokban megegyeznek a 2000–2001. évi átlagokkal (lásd a IV. ábrát).

A modellszámításokban szabályos népesség-továbbszámítást végzünk, ezért szükségünk van a külföldi eredetű népesség termékenységének és halandóságának hipotéziseire. Egyéb információ híján azzal számolunk, hogy a bevándorló népesség termékenysége és halandósága megegyezik a hazai átlaggal.

Technikailag a külföldi eredetű népesség becsléséhez a 2001. január 1-jén külföldi állampolgárként Magyarországon tartózkodókból indultunk ki. Évről-évre hozzávettük a bevándorló külföldieket és az állomány nőtagjaitól származó élveszületéseket, levontuk a kivándorló külföldieket és az állományból származó halálozásokat. Az eredményt közelítőleg a 21. század eleje óta bevándoroltak népességcsoportjának tekintjük. Nem vagyunk tekintettel a különböző integrációs fokozatokra sem (pl. magyar állampolgárság megszerzése), ezért beszélünk külföldi **eredetű** népességről.

Nyilvánvaló, hogy a 2001. január 1-jei induló létszám, a 100 ezer fő, lényegesen kevesebb annál, ahányan a rendszerváltozás óta betelepültek. Mégis célszerű ebből a számból kiindulni, mert az 1990-es évek adatai, különösen 1995-ig, bizonytalanok. Célunk az, hogy *demonstráljuk, legalább* mekkora és milyen összetételű külföldi eredetű népesség halmozódik fel Magyarországon.

Ez a résznépesség számosabb, mint azt az előzőekben vizsgált vándorlási különbözetek jeleznék. Ennek oka, hogy a 2. fejezetben vizsgált vándorlási különbözetek tartalmazzák – a multiplikációs hatással együtt – a kivándorlókat is.

Az eredményeket a Függelék 4. táblázata tartalmazza.

3.1. A külföldi eredetű népesség száma

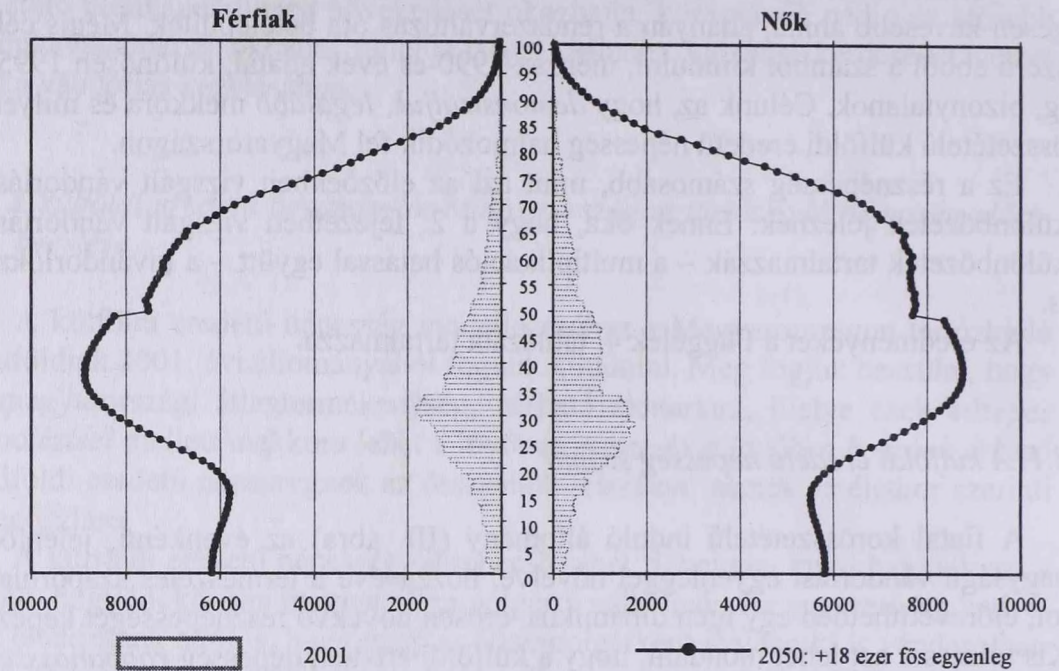
A fiatal korösszetételű induló állomány (III. ábra) az évenkénti, jelentős nagyságú vándorlási egyenleggel növelve, hozzávéve a természetes szaporulatot, előrevetíthetően egy igen dinamikus, erősen növekvő résznépességet képez. Kis túlzással azt lehet mondani, hogy a külföldi eredetű népesség *robbanásszerű* növekedésére lehet számítani a következő időszakban.

Az előrebecsült létszámok mindenesetre ezt támasztják alá. A +18 ezer fős vándorlási egyenleg mellett 2010-re 300, 2020-ra 500 ezres, 2050-re 1,1 milliós lehet a külföldi eredetű résznépesség nagysága. Ez a résznépesség ötven év alatti megtízszereződését jelenti.

Vessük össze ezeket a létszámokat a megfelelő, teljes népességre vonatkozó modellszámítással. A +10 ezer fős teljes vándorlási egyenleggel számoló 2. modellhez társítható a külföldi eredetű népesség szóban forgó, +18 ezer fős számítása, feltételezve a magyar állampolgárok –8 ezer fős évenkénti egyenlegét. Azt láthatjuk, hogy ebben a párosításban 13 százalékot tenne ki a külföldi eredetű népesség a század közepére.

3.2. A külföldi eredetű népesség korösszetétele

Ilyen dinamikusan növekvő résznépességben azt várjuk, hogy minden korcsoport létszáma erősen emelkedik, és ez így is van, bár a mértékek eltérőek. A 0–19 évesek száma 17 ezerről 233 ezerre, 14-szeresére; a 20–64 évesek száma 86 ezerről 706 ezerre, 8-szorosára; a 65+ évesek száma 7 ezerről 197(!) ezerre, 27-szeresére nőne 50 év alatt.

VI. A külföldi eredetű népesség korpiramisa, 2001, 2050
Age pyramid of the population of immigrant origin, 2001, 2050

A korfa egy viszonylag idős népességet állít elénk. Valóban, az itt-tartózkodók átlagos életkora 2001-ben 35 év felett volt, alig pár évvel maradt el a teljes népesség átlagos korától. 2050-ben a helyzet hasonló lesz, a külföldi eredetű népesség csaknem „együtt öregszik” a teljes népességgel.

A bevándorlók szűken értelmezett felfogásból gazdasági hasznot hoznak a befogadó országnak. Érdeemes megnézni a külföldi eredetű népességben a függőségi arányokat. Amennyiben azok jóval kedvezőbbek a teljes népességénél, akkor azt mondhatjuk, hogy a bevándorlók megkönnyítik a nem-bevándorolt népesség eltartását.

A 2001. évi induláskor ez az összefüggés fennáll. A külföldi eredetű népesség függőségi rátája (0-19 évesek és 65+ évesek / 20-64 évesek) 0,28, kevesebb, mint fele a teljes népességre számítottak, ami 0,62. Ám az idő előrehaladásával gyors ütemben nő az eltartási kötelezettség: 2050-ben már közel kerül a 0,7-hez, bár a teljes népességé még ennél is nagyobbak várható.

Igen érdekesen alakul a külföldi eredetű népesség száma akkor, ha megváltoztatjuk a bevándorlók korösszetételét, több fiatalot és időset „hozunk be”, kevesebb aktív korút. Praktikusan ez a családok vándorlásának előmozdításával és a nyugdíjas bevándorlók „csábításával” lehetséges. Lényegében az adódik, hogy egy jelentős bevándorlási többlet előmozdítása, ugyanakkor a honi mun-

kaerőpiac védelme szempontjából érdemes a bevándorlók demográfiai összetételében ilyen módosulásokon gondolkodni. A módosított korösszetétellel kevesebb lenne a külföldi eredetű népesség, jóval kevesebb lenne benne az aktív korú, de az idősök száma nem változna. Ez abból adódik, hogy kevesebb gyermeke születne a bevándorlóknak, és közülük várhatóan többen haláloznának el.

Végül a 4. táblázat felhívja a figyelmet a bevándorlás korlátaira is. A számított, több mint egy milliós külföldi eredetű népesség ugyanis – feltételezve a források változatlanóságát – több mint 600 ezer fő magyar nemzetiségű polgár Magyarországra történő vándorlását is jelentené. Ez – a természetes fogyással együtt – maga után vonná a szomszédos országok magyar nemzetiségű lakosságának megfeleződését a következő időszakban.

Összefoglalás

1. Magyarországon szükség van a nemzetközi vándorlás jelentős pozitív hatására a népességfejlődés egyes kedvezőtlen tendenciáinak – az alacsony természetes reprodukció okozta létszámcsökkenésnek és a korstruktúra öregedésének – mérséklésére. E nélkül 20 százalékos népességcsökkenés, 30 százalékhoz közel álló idős arányok, felszökő eltartási (függőségi) arányok becsülhetők a század közepére.
2. Az igen jelentős nagyságú, évi +30 ezer fős bevándorlási többletek számottevően javítják a demográfiai kondíciókat, ugyanakkor a bevándorlók igen nagy nyomást fejtenek ki a munkaerőpiacra. Egy állandósult magas szintű bevándorlás, változatlan gazdasági aktivitás mellett, hullámhegy-szerűen vonul végig a munkavállaló korosztályokon, jelentős feszültségeket keltve a munkaerő-piacon.
3. A nemzetközi vándorlás az a tényező, amelytől a jövőbeni népességfejlődés „karaktere” függ. A természetes reprodukcióra tett „józan” feltételezések mellett csakis egy emelt szintű bevándorlás jelentheti a népességfejlődés konszolidálását. Ez viszont feltételezi, illetve maga után vonja új demográfiai-társadalmi helyzet kialakulását: sok százezer, akár milliós nagyságrendű külföldi eredetű népesség integrálásának szükségességét.
4. A nemzetközi vándorlás önmagában nem oldja meg a népességfejlődés problémáit. Reális mértékei mellett csak lassul, de nem áll meg a létszámcsökkenés, mérséklődik, de továbbra is alaptendencia marad az öregedés. A demográfia fejlődés fenntarthatósága továbbra is erősen a gyermekvállalás és a hosszabbodó élettartam függvénye marad.
5. A nemzetközi vándorlás figyelembe vehető mértékei dinamikusan növekvő, hosszabb távon létszámában és arányában is számottevő külföldi

eredetű népesség kialakulásával járnak. A létszáma megtízszereződik, aránya pedig 10% fölé emelkedik a század első felében.

6. Demográfiai hatásában, a munkaerő-piaci nyomás csökkentése érdekében egyaránt ajánlható a családok bevándorlásának ösztönzése és a nyugdíjasok betelepülésének könnyítése. Rendkívül érzékeny probléma viszont a szomszédos országok magyarságának Magyarországra történő esetleges tömeges vándorlása.

A nemzetközi vándorlás létezik és módosítja az egyes országok demográfiai jellemzőit. Mértékei Magyarországon is olyanokká váltak, hogy nem tekinthetünk el figyelembevételétől a népességi jövőkép kialakítása során sem. A tanulmányban ismertetett modellszámítások aláhúzzák a nemzetközi vándorlás fontosságát a hosszabb távú népességfejlődésben.

Reális vándorlási feltételezéseket alkalmazva kitűnik, hogy a migráció révén a magyarországi népességfejlődés „fenntarthatóbbá” válik. Korlátozza a népességcsökkenést, valamennyire akadályozza a öregedést, de egyik trendet sem fordítja meg. *A termékenységre és a halandóságra is fennáll, hogy reálisan várható esetleges kedvező jövőbeli alakulásuk önmagában hosszabb távon nem elégséges egy harmonikus magyarországi népességfejlődés biztosítására. Ezért végső konklúzióink az lehet, hogy migrációs politikánkat demográfiai szempontból is releváns politikaként szükséges értelmezni és működtetni, hiszen ez is jelentősen enyhítheti népesezési tendenciáink kedvezőtlen voltát.*

FÜGGELÉK

1. Modellszámítás: Népesség-előrebecslés, 2001–2050
2. Modellszámítás: Népesség-előrebecslés, 2001–2050
3. Modellszámítás: Népesség-előrebecslés, 2001–2050
4. Modellszámítás: Népesség-előrebecslés, 2001–2050

APPENDIX

1. Model calculation: Population projection 2001–2050
2. Model calculation: Population projection 2001–2050
3. Model calculation: Population projection 2001–2050
4. Model calculation: Population projection 2001–2050

Tárgyszavak:

Nemzetközi vándorlás
Népességelőrejelzés

IMPACT OF INTERNATIONAL MIGRATION ON HUNGARIAN POPULATION CHANGES

1. modellszámítás

A népesség előrebecslése, 2001–2050

Termékenység: közepes
 Halandóság: közepes
 Vándorlási egyenleg: -10 ezer fő

Jellemzők	2001	2010	2020	2030	2040	2050
Népesség száma I.1.-én	10200298	9877534	9482244	8945214	8269918	7552696
Élveszületés	97047	98473	88734	74718	70015	62606
Halálozás	132183	125647	124098	127876	131076	125264
Vándorlási egyenleg	9691	-10000	-10000	-10000	-10000	-10000
Átlagos gyermekszám	1,31	1,43	1,57	1,60	1,60	1,60
Férfi élettartam	68,2	71,1	73,5	74,9	75,8	76,6
Női élettartam	76,6	78,7	80,3	81,3	82,0	82,6
Természetes szaporodás	-35136	-27174	-35364	-53158	-61061	-62658
Tényleges szaporodás	-25445	-37174	-45364	-63158	-71061	-72658
Összevont korcsoportok (fő)						
0–19	2360389	2061441	1899209	1740450	1516766	1372097
20–64	6294929	6163218	5664488	5202241	4681662	3994825
65+	1544980	1652875	1918547	2002523	2071490	2185774
20–59	5760685	5573692	5028268	4629443	3969419	3470525
60+	2079224	2242401	2554767	2575321	2783733	2710074
Összevont korcsoportok (%)						
0–19	23,1	20,9	20,0	19,5	18,3	18,2
20–64	61,7	62,4	59,7	58,2	56,6	52,9
65+	15,1	16,7	20,2	22,4	25,0	28,9
20–59	56,5	56,4	53,0	51,8	48,0	46,0
60+	20,4	22,7	26,9	28,8	33,7	35,9
Öregedési index (60+/0-19)	0,88	1,09	1,35	1,48	1,84	1,98

2. modellszámítás

A népesség előrebecslése, 2001–2050

Termékenység: közepes
 Halandóság: közepes
 Vándorlási egyenleg: +10 ezer fő

Jellemzők	2001	2010	2020	2030	2040	2050
Népesség száma I.1.-én	10200298	10001099	9831129	9535067	9103689	8633542
Élveszületés	97047	100705	94679	82943	80379	75409
Halálozás	132183	126474	126351	131780	136865	133390
Vándorlási egyenleg	9691	10000	10000	10000	10000	10000
Átlagos gyermekszám	1,31	1,43	1,57	1,60	1,60	1,60
Férfi élettartam	68,2	71,1	73,5	74,9	75,8	76,6
Női élettartam	76,6	78,7	80,3	81,3	82,0	82,6
Természetes szaporodás	-35136	-25769	-31672	-48837	-56486	-57981
Tényleges szaporodás	-25445	-15769	-21672	-38837	-46486	-47981
Összevont korcsoportok (fő)						
0–19	2360389	2089790	1981737	1884434	1711921	1611265
20–64	6294929	6245765	5894699	5591403	5233333	4690701
65+	1544980	1665544	1954693	2059230	2158435	2331576
20–59	5760685	5651076	5249645	5001277	4483735	4103354
60+	2079224	2260233	2599747	2649356	2908033	2918923
Összevont korcsoportok (%)						
0–19	23,1	20,9	20,2	19,8	18,8	18,7
20–64	61,7	62,5	60,0	58,6	57,5	54,3
65+	15,1	16,7	19,9	21,6	23,7	27,0
20–59	56,5	56,5	53,4	52,5	49,3	47,5
60+	20,4	22,6	26,4	27,8	31,9	33,8
Öregedési index (60+/0-19)	0,88	1,08	1,31	1,41	1,70	1,81

3. modellszámítás

A népesség előrebecslése, 2001–2050

Termékenység: közepes
 Halandóság: közepes
 Vándorlási egyenleg: +30 ezer fő

Jellemzők	2001	2010	2020	2030	2040	2050
Népesség száma I.1.-én	10200298	10124688	10179992	10124825	9937264	9714002
Élveszületés	97047	102938	100622	91163	90727	88193
Halálozás	132183	127296	128631	135698	142648	141510
Vándorlási egyenleg	9691	30000	30000	30000	30000	30000
Átlagos gyermekszám	1,31	1,43	1,57	1,60	1,60	1,60
Férfi élettartam	68,2	71,1	73,5	74,9	75,8	76,6
Női élettartam	76,6	78,7	80,3	81,3	82,0	82,6
Természetes szaporodás	-35136	-24358	-28009	-44535	-51921	-53317
Tényleges szaporodás	-25445	5642	1991	-14535	-21921	-23317
Összevont korcsoportok (fő)						
0–19	2360389	2118104	2064159	2028221	1906785	1849989
20–64	6294929	6328329	6124986	5980715	5785102	5386524
65+	1544980	1678255	1990847	2115889	2245377	2477489
20–59	5760685	5728479	5471098	5373253	4998097	4736080
60+	2079224	2278105	2644735	2723351	3032382	3127933
Összevont korcsoportok (%)						
0–19	23,1	20,9	20,3	20,0	19,2	19,0
20–64	61,7	62,5	60,2	59,1	58,2	55,5
65+	15,1	16,6	19,6	20,9	22,6	25,5
20–59	56,5	56,6	53,7	53,1	50,3	48,8
60+	20,4	22,5	26,0	26,9	30,5	32,2
Öregedési index (60+/0-19)	0,88	1,08	1,28	1,34	1,59	1,69

4. A külföldi eredetű népesség modellszámítása

A népesség előrebecslése, 2001–2050

Termékenység: közepes
 Halandóság: közepes
 Vándorlási egyenleg: 18 ezer fő

Jellemzők	2001	2010	2020	2030	2040	2050
Népesség száma I.1.-én	110028	287127	499648	714628	929356	1136554
Élveszületés	1792	4440	6444	8262	10449	12094
Halálozás	775	1646	2931	4748	7195	10179
Vándorlási egyenleg	17518	18000	18000	18000	18000	18000
Átlagos gyermekszám	1,31	1,43	1,57	1,60	1,60	1,60
Férfi élettartam	68,2	71,1	73,5	74,9	75,8	76,6
Női élettartam	76,6	78,7	80,3	81,3	82,0	82,6
Természetes szaporodás	1017	2794	3513	3514	3254	1915
Tényleges szaporodás	18535	20794	21513	21514	21254	19915
Összevont korcsoportok (fő)						
0–19	16956	53838	109884	154897	193195	233424
20–64	85665	214037	349425	486361	608894	705648
65+	7397	19232	40316	73332	127191	197339
20–59	82118	204648	328808	449545	548933	633459
60+	10944	28621	60933	110148	187152	269528
Összevont korcsoportok (%)						
0–19	15,4	18,8	22,0	21,7	20,8	20,5
20–64	77,9	74,5	69,9	68,1	65,5	62,1
65+	6,7	6,7	8,1	10,3	13,7	17,4
20–59	74,6	71,3	65,8	62,9	59,1	55,7
60+	9,9	10,0	12,2	15,4	20,1	23,7
Öregedési index (60+/0-19)	0,65	0,53	0,55	0,71	0,97	1,15

KÖZLEMÉNYEK

A KEDVEZMÉNYTÖRVÉNY ROMÁNIAI GYAKORLATÁRÓL – MAGYAR IGAZOLVÁNY IRÁNTI KÉRELMEK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

CSÁSZÁR MELINDA

A magyar Országgyűlés 2001. június 19-én elfogadta a szomszédos államokban élő magyarokról szóló LXII. számú törvényt. A jogszabály 2002. január 1-jétől lépett hatályba. Romániai alkalmazása január 21-től kezdődött, a kedvezménytörvény gyakorlatba ültetését segítő tájékoztató irodák megnyitásával. Az eddigi elemzések elsősorban a jogi/politológiai diskurzus keretein belül vizsgálták a jogszabályt, a státustörvény elemzését módszertanilag a (nemzet)politika tárgykörébe utalva.

Jelen tanulmány célja áttekinteni a jogszabály végrehajtásának romániai kereteit, illetve a Magyar igazolványok igényléséhez kapcsolódó főbb statisztikai adatokat.

Az elemzés a 2002. január 21.–2004. augusztus 29. közötti időintervallumra vonatkozik, ezt követően megváltozik a Magyar igazolvány iránti kérelmezés és továbbítás ügyrendje.¹ Romániában 2004. augusztus 29-ig 493 539 Magyar igazolvány iránti igénylést nyújtottak be, amelyekhez a kérelmek átvételével és továbbításával megbízott tájékoztató irodák mintegy 2835 darab heti összesítése kapcsolódik². Ennek alapján nyomon követhető a Magyar igazolvány iránti kérelmek számának időbeli alakulása, a kiskorúak számára igényelt igazolványok aránya, a kérelmek megyei/regionális sajátosságai, valamint a kérelmezők jogosultságának bizonyítása szerinti megoszlása.

A kedvezménytörvénnyel kapcsolatos várakozásokról

A kilencvenes évek első felében a határon túli magyarok támogatásával kapcsolatos viták egyik következtetése az a felismerés volt, miszerint az eseti programok helyett a támogatáspolitikát úgy lehet törvényi alapokra helyezni, ennek alapján a normatív támogatás irányába lépni, amennyiben a jog eszközeivel választ adunk arra a kérdésre, kik is azok a határon túli magyarok. Ezen megfontoláson túl a kedvezménytörvény megalkotásához kétségtelenül hozzájárult az európai uniós csatlakozás körüli ún. „Schengen-frász” is, amely újabb vasfüggöny leereszkedésétől tartott az anyaország és a határon túli magyar közösségek között, illetve az ezen közösségek irányából megfogalmazódó folyamatos igény helyzetük világosabb rendezésére.

A határon túli magyarok körében a jogszabály elfogadását megelőzően végzett felmérések adatai szerint a leendő kedvezményezettek nagy érdeklődést nyilvánítottak a státustörvény és az ahhoz kapcsolódó támogatások iránt. A Balázs Ferenc Intézet által 2001

¹ A módosított ügyrend legfontosabb eleme, hogy az igazolványokat a konzulátusokra is lehet igényelni.

² Az adatok forrása az RMDSZ – Ügyvezető Elnökség Kedvezménytörvény – Központi Tájékoztató Iroda archívuma.

áprilisában végzett felmérés alapján³ a romániai magyarok 91,3%-a biztosan igényelné, hogy határon túli magyarként olyan igazolványt kapjon, amely révén lehetővé válna, hogy a schengeni határok esetleges bevezetése után korlátozás nélkül utazhasson Magyarországra, ott sajátos jogokkal rendelkezzen, illetve szülőföldjén különböző támogatásokban részesüljön. Az igazolvány kérelmezésének várható időpontját illetően a romániai magyarok 68,7%-a nyilatkozta, hogy azonnal igényelné, amint lehetővé válik (már 2002 elején), 9,5% pedig 2002 második felében váltaná ki Magyar igazolványát.

2004. augusztus 29-ig Romániában 493 539 személy nyújtotta be Magyar igazolvány iránti kérelmét, a 2002-es népszámlálás adataihoz viszonyítva a magyar nemzetiségűek 34,43%-a. Az előzetes felmérések előrejelzéseire képest ez az arány kevesebb, mint fele azoknak, akik Magyar igazolványukat – állításuk szerint – már a törvény hatályba lépésének első évében ki szándékoztak váltani. A következőkben megpróbálom felvázolni az igénylések ilyen jellegű alakulásának dinamikáját, és ennek lehetséges okait.

Legáltalánosabban úgy fogalmazható meg a jelenség, hogy – különösen az alkalmazás első időszakában – a kedvezménytörvénynek a politikai közbeszédben kommunikált, elsősorban szimbolikus üzenete a meghatározó, míg a jogszabályhoz kapcsolódó támogatások rendszere nem alakult a kedvezményezettek elvárásai szerint. A Magyar igazolványok rendszere nem jelentett megoldást a határon túli magyarokat érintő egyik legérzékenyebb kérdésre, a Magyarországra történő vízummentes utazásra sem⁴. A státustörvényhez kapcsolódó kedvezmények a meglévőkhöz képest lényegesen nem bővültek, azok a támogatási formák pedig, amelyek a Magyar igazolvány kiváltását feltételezik, viszonylag nehézkesen, vagy egyáltalán nem működnek.

Az egyik ilyen támogatási forma az Illyés Közalapítvány által meghirdetett „Szülőföldön – magyarul” nevelési-oktatási ösztöndíj, illetve tankönyv- és taneszköz-támogatás volt.⁵ A 2002-es választásokat követően az Illyés Közalapítvány kuratóriumában kialakult jogi patthelyzet⁶ következtében a pályázatok elbírálása gyakorlatilag szünetelt, és csak 2003 novemberétől került sor a megítélt támogatások folyósítására. 2004. február másodikán hirdette meg az Iskola Alapítvány a 2003/2004-es tanévre szóló oktatási-nevelési, tankönyv- és taneszköz, illetve hallgatói támogatás iránti pályázatát, de a támogatás igényléséhez már nem volt kötelező az igazolvány megléte.

A Magyar igazolványhoz kapcsolódik a járulékos igazolványok rendszere: diákigazolvány, pedagógus-igazolvány, oktatói kártya. A járulékos igazolványok iránti igénylés mindvégig alacsony szinten maradt, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy a rendszer működésének technikai problémái hosszú ideig nem biztosították a kérelmezés zavartalan ügymenetét.

³ A kutatás az erdélyi, felvidéki, vajdasági és szlovákiai magyarság körében készült, a határon túli magyar közéleti értékrend és a különleges státus iránti igények témakörben, 1052 személy megkérdezésével.

⁴ Szerbia és Montenegró, illetve Ukrajna állampolgárai csak vízum birtokában utazhatnak Magyarországra.

⁵ A pályázatot Románia esetén 2002. április 21-én írták ki, a pályázatok benyújtását naptári évhez kötötték, beküldési határidejük 2002. december 15. volt.

⁶ A 2002-es kormányváltást követően a kuratórium tagjainak egy része mandátumát időkorlát nélkülként értelmezi. 2002. július 7-én az Oktatási Minisztérium és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma visszahívta képviselőit az Illyés Közalapítvány kuratóriumából, illetve az Oktatási Állandó Bizottságból, a bizottság ezáltal működésképtelenné vált.

A státustörvényhez kapcsolódó másik támogatási forma a kedvezményes munkavállalás rendszere lett volna.⁷ A 2001. decemberében aláírt Orbán–Năstase egyetértési nyilatkozat a törvény diszkriminatív voltára hivatkozva megszüntetette az etnikai alapon történő különbségtételt a munkavállalási engedélyt igénylők között. A kedvezményes munkavállalási engedély kiváltásának nehézségei miatt⁸ azonban nagyon kevesen éltek a törvény biztosította lehetőséggel.⁹ A jogszabály módosítása pedig ezt a kedvezményt hatályon kívül helyezte.

A támogatások, kedvezmények illetve azok elmaradása a vizsgált időszak egészében jelentős mértékben befolyásolta a Magyar igazolvány iránti kérelmek számának alakulását.

A kedvezménytörvény romániai alkalmazása

A jogszabály elfogadását követően a Magyarországgal szomszédos államokban elkezdődik a törvény gyakorlati alkalmazásának előkészítése. A Velencei Bizottság jelentésén¹⁰ alapuló, 2001 decemberében megkötött magyar-román egyetértési nyilatkozat¹¹ megteremtette a törvény romániai alkalmazásához szükséges politikai feltételeket. A nyilatkozat értelmében Magyarország területén érvényes munkavállalási engedély alapján minden román állampolgár, etnikai hovatartozástól függetlenül, egyenlő munkavállalási feltételekben és elbánásban részesül. Az egyetértési nyilatkozat nem teszi lehetővé nem magyar identitású családtagok részére az igazolvány kiállítását a kedvezménytörvény alapján, megszüntetve ezáltal a Magyar hozzátartozói igazolvány kiváltásának lehetőségét Romániára nézve. A nyilatkozat értelmében az igazolványok kiállításának folyamata elsősorban Magyarország területén történik, az ajánló vagy más szervezetek Romániában nem adhatnak ki az etnikai eredetre vonatkozó ajánlást. A Magyar igazolványban – az egyetértési nyilatkozat szerint – nem kerül feltüntetésre az igazolvány kiváltására jogosult személy nemzetisége.

Romániában a Magyar igazolvány igénylése egyrészt a kérelmező szabad identitásválasztásán alapuló nyilatkozatát feltételezi, másrészt viszont minden esetben csatolni kell egy igazoló okiratot, amely az illető személy Magyar igazolványra való jogosultságát bizonyítja. Ez az okirat lehet valamely – az igazolás kiadására jogosult – egyház által kiállított tagsági igazolás, vagy valamely civil szervezet, különösen a Romániai

⁷ Részletesebben lásd a kedvezménytörvény 15.§-át.

⁸ A külföldiek munkavállalására vonatkozó általános szabályozástól egyetlen dologban tér el a státustörvény erre vonatkozó paragrafusa: az illetékes munkaügyi hivatal köteles a munkavállalási kérelmet a munkaerő-piaci helyzet vizsgálata nélkül elbírálni abban az esetben, ha a külföldi munkavállaló rendelkezik Magyar igazolvánnyal.

⁹ A Foglalkoztatási Hivatal statisztikája szerint 2002 folyamán, október 26-ig 476 olyan munkavállalási engedélyt adtak ki, amely a kedvezménytörvényhez kapcsolódott, ebből 391 személy volt román állampolgárságú. Ld. Népszabadság, 2002. október 26. – Elmaradt a romániai vendégmunkások rohama <http://www.nol.hu/cikk/84235/>

¹⁰ A Velencei Bizottság jelentése a nemzeti kisebbségek számára az anyaállamok által biztosított kedvezményes bánásmódról

[http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF\(2001\)019-e.html](http://www.venice.coe.int/docs/2001/CDL-INF(2001)019-e.html).

¹¹ A Magyar Köztársaság Kormányának és Románia Kormányának egyetértési nyilatkozata <http://www.htmh.hu/egynyil.htm>

Magyar Demokrata Szövetség (a továbbiakban RMDSZ) által kiadott tagsági igazolás, vagy az illető kérelmező magyar nyelvtudását bizonyító okirat. Az elemzés során az igazoló okiratok típusát a nagykorú kérelmezők esetén vizsgáltam, mivel a kiskorúak Magyar igazolványra való jogosultsága származtatott jogosultság, és a kérelmen a szülő jogosultságát igazoló okirat típusa és megnevezése kerül feltüntetésre.

2001. november 23-án Kolozsvárott megalakult a szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvény alkalmazását felügyelő Országos Testület¹². Az Országos Felügyelő Testület (a továbbiakban OFT) hatáskörébe tartozik – a jogszabályok által meghatározott feltételek betartásával – a Magyar igazolványok igénylési feltételeinek szabályozása¹³. Az OFT az RMDSZ-t bízta meg a kedvezménytörvény romániai végrehajtásához szükséges jogi és gyakorlati teendők elvégzésével.

A tájékoztató irodák alkalmazottainak száma arányos az illető iroda vonzáskörzetébe tartozó magyar nemzetiségűek számával, tehát elvileg minden igénylő azonos technikai feltételek mellett adhatja be Magyar igazolvány iránti kérelmét.

Romániában a kedvezménytörvény végrehajtásához szükséges intézményi keret kialakításának alapelve, hogy a kérelmező lakóhelyén, vagy a lakóhelyéhez legközelebb eső településen nyújthassa be Magyar igazolvány iránti kérelmét. Ezen elv következtében több mint ezer településen működnek állandó vagy időszakos jellegű tájékoztató irodák. A tájékoztató irodák hálózata leképezi az RMDSZ országos szervezeti struktúráját.

A Magyar Országgyűlés 2003. június 23-án módosította a szomszédos államokban élő magyarokról szóló törvényt,¹⁴ de a Magyar igazolványok igénylésének feltételei nem változtak.

A Magyar igazolvány iránti kérelmekhez kapcsolódó statisztikai adatok

Romániában a megyei/területi tájékoztató irodák, valamint a hozzájuk tartozó helyi irodák 2002. január 21-én kezdték meg működésüket. Az átvett kérelmekről az irodavezetők minden hét első napján összesítést készítenek a Központi Tájékoztató irodának egy meghatározott beszámoló-minta alapján.¹⁵

¹² A testületnek 28 tagja van, amelyben a romániai magyar egyházak, az RMDSZ, és a romániai magyar civil szervezetek 9-9 fővel képviseltetik magukat, az elnöki tisztséget *Markó Béla*, az RMDSZ szövetségi elnöke tölti be.

¹³ Az OFT 2002. január 11-i döntése nem teszi lehetővé Magyar igazolvány kérelmezését olyan okirat alapján, amelyben az állampolgárság szerinti állam nyilvántartása az illető személyt magyarként jegyzi, mivel Románia esetén ezt csak a katonakönyv tartalmazza.

¹⁴ Lásd a 2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról. A 2003. évi LVII. törvénnyel módosított, egységes szerkezetbe foglalt szöveg

<http://www.htmh.hu/archivum/trvuj.htm>

¹⁵ A heti beszámoló a következő adatokat tartalmazza: az illető tájékoztató iroda által az adott héten átvett Magyar igazolvány iránti kérelmek száma, az elektronikus úton továbbított kérelmek száma, a kiskorú, valamint a nagykorú kérelmezők száma, az elrontott, illetve a hiányos kérelmek száma, valamint a nagykorú kérelmezők esetén a kérelmek jogosultság szerinti megoszlása (annak függvényében, hogy egyházi tagsági igazolás, RMDSZ tagsági igazolás, magyar nyelvismeret vagy civil szervezeti tagság alapján kérelmezte az illető személy a Magyar igazolványt).

A továbbiakban bemutatom a Magyar igazolvány iránti kérelmekhez kapcsolódó főbb statisztikai adatok alakulását.

A Magyar igazolvány iránti kérelmek számának alakulása

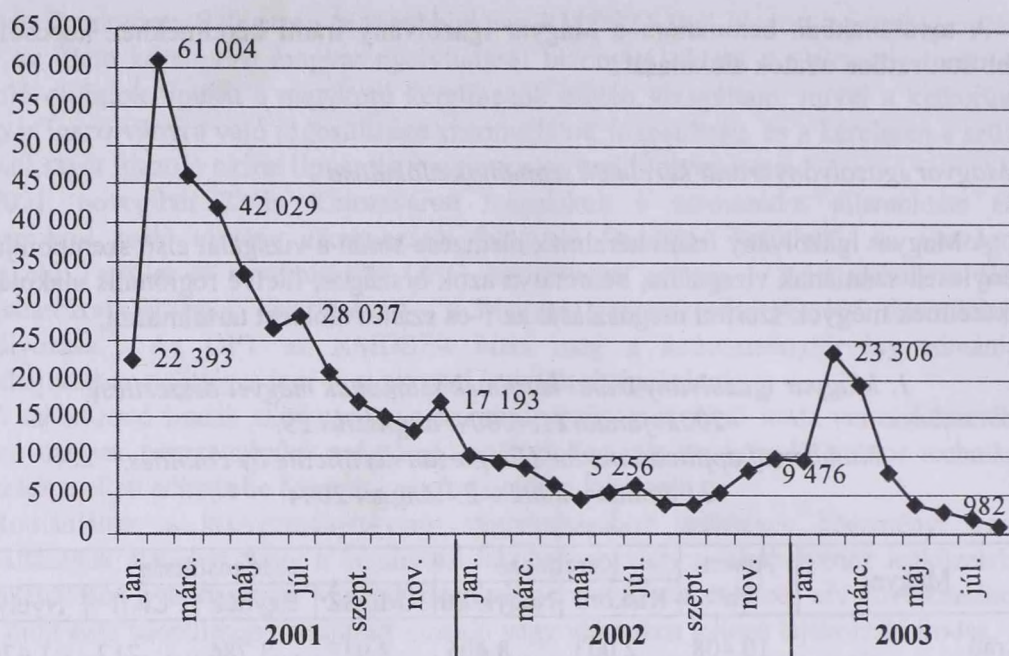
A Magyar igazolvány iránti kérelmek elemzése során a vizsgálat első szempontja az igénylések számának vizsgálata, bemutatva azok országos, illetve regionális alakulását. A kérelmek megyék szerinti megoszlását az 1-es számú táblázat tartalmazza.

*1. Magyar igazolvány iránti kérelmek számának megyei összesítése
2002. január 21. – 2004. augusztus 29.
Number of applications for Hungarian certificate by counties,
21 January 2002 – 29 August 2004*

Megye	Átvett db	Kérelmező		Jogosultság			
		Kiskorú	Nagykorú	RMDSZ	Egyház	Civil	Nyelv
Arad	10 408	2 003	8 405	2 932	3 786	212	1 476
Beszterce	6 754	1 880	4 874	700	4 044	5	125
Bihar	48 051	9 702	38 349	11 919	20 642	678	5 110
Brassó	12 186	2 728	9 458	3 472	4 864	77	1 045
Bukarest	1 170	140	1 030	409	359	15	247
Fehér	9 359	2 317	7 042	3 657	3 259	5	121
Hargita	126 744	39 046	87 698	19 008	58 445	1 357	8 888
Hunyad	5 049	1 005	4 044	766	2 857	25	396
Kolozs	36 121	7 748	28 373	6 540	19 169	151	2 513
Kovászna	66 853	19 914	46 939	9 994	31 526	296	5 123
Krassó-Szörény	1 695	165	1 530	355	1 068	0	107
Máramaros	16 615	3 618	12 997	5 178	6 565	158	1 096
Maros	77 112	19 482	57 630	16 907	37 220	197	3 306
Szatmár	38 457	10 915	27 542	7 349	17 671	82	2 440
Szeben	2 581	441	2 140	371	1 465	18	286
Szilágy	26 533	8 302	18 231	5 139	12 815	27	252
Temes	7 851	1 298	6 553	1 066	3 485	99	1 903
Összesen	493 539	130 704	362 835	95 762	229 240	3 402	34 434

A 2002. január 21. és 2004. augusztus 29. közötti időszakban a romániai tájékoztató irodák 493 539 Magyar igazolvány iránti kérelmet vettek át. A kérelmek számának havi országos alakulását az I-es számú grafikon mutatja.

A megyei/területi tájékoztató irodák összesítései jelentik az elemzés céljából feldolgozott adatokat, a 2002. január 21-e óta 2004. augusztus 29-ig eltelt időszak kimutatásai alapján. Az elemzés során összevontam a következő területi irodák adatait: Csíkszék, Gyergyószék és Udvarhelyszék (Hargita megye), Felsőháromszék és Háromszék (Kovászna megye), illetve Nagybánya és Történelmi Máramaros (Máramaros megye).

I. Magyar igazolvány iránti kérelmek számának havi alakulása
2002. január 21.–2004. augusztus 29.
Monthly number of applications for Hungarian certificate
21 January 2002 – 29 August 2004

A Magyar igazolvány iránti kérelmek számának alakulását vizsgálva megállapítható, hogy az igénylések száma az első periódusban a legmagasabb. Feltételezésem szerint ezt az induló program újdonsága, illetve az magyarázza, hogy ebben a periódusban erőteljesebb a törvény szimbolikus üzenete, egy olyan réteget szólítva meg, amely számára az igazolvány a magyar nemzethez való tartozás, a nemzeti identitás kinyilvánításának egy fontos eszköze.

2002 márciusától kezdődően a kérelmezők száma folyamatosan csökken. A kérelmek száma az új tanév kezdetével sem emelkedik, ebben a periódusban az igénylés alacsony szintje már a beígért, szülőföldön igénybe vehető támogatások elmaradásával magyarázható. A Magyar igazolvány iránti igénylések száma 2004 február-márciusában ugrik meg ismét, ebben elsősorban pragmatikus szempontok játszanak meghatározó szerepet: 2004. február másodikán hirdeti meg az Iskola Alapítvány a 2003/2004-es tanévre szóló oktatási-nevelési, tankönyv- és taneszköz, illetve hallgatói támogatás iránti pályázatát. Bár a támogatás igényléséhez nem kötelező az igazolvány megléte, a pályázati űrlapon szereplő „Magyar igazolvány száma, amennyiben van” rovat sok esetben már elégséges motivációs tényezőnek bizonyult a kérelem benyújtásához.

Az országos adatsorok mellett a kérelmek megyei, illetve regionális alakulását is megvizsgáltam. A régiók megállapításánál a Varga E. Árpád által javasolt ötös felosztást használtam, ezek a következők: Bánság (Arad, Krassó-Szörény és Temes megye), Dél-Erdély (Brassó, Fehér, Hunyad és Szeben megye), Észak-Erdély (Beszterce, Kolozs és Szilágy megye), Partium (Bihar, Máramaros és Szatmár megye), illetve Székelyföld (Hargita, Kovászna, Maros). A regionális elemzésben nem szerepel Bukarest, mivel ez

a tájékoztató iroda eltérő struktúra alapján szervezte meg tevékenységét, illetve az általa átvett igénylések az összes kérelemhez viszonyítva elhanyagolhatók.¹⁶ További észrevétel, hogy Hargita megyéhez hozzászámoltam a Moldvai Magyar Csángószövetség által Bákó megyében átvett kérelmeket is, mivel ezek elektronikus feldolgozása Csík-szeredában történik.¹⁷

A Magyar igazolvány iránti kérelmeknek a 2002-es népszámláláshoz viszonyított aránya

2004. augusztus 29-ig Romániában a magyar nemzetiségűek 34,41 százaléka nyújtotta be Magyar igazolvány iránti kérelmét. Legmagasabb a kérelmezők aránya Szilágy megyében (a magyar nemzetiségűek 46,29 százaléka nyújtotta be igénylését), legalacsonyabb – a Bukaresti tájékoztató irodát kivéve – Temes megyében, ahol a magyar nemzetiségűek 15,27 százaléka kérelmezte a Magyar igazolványt.

A kérelmek megyék szerinti arányának a 2002-es népszámlálás adataihoz viszonyított részletes bontását a 2-es számú táblázat tartalmazza.

2. Magyar igazolvány iránti kérelmek aránya a 2002-es népszámlálás adataihoz viszonyítva, 2004. augusztus 29.

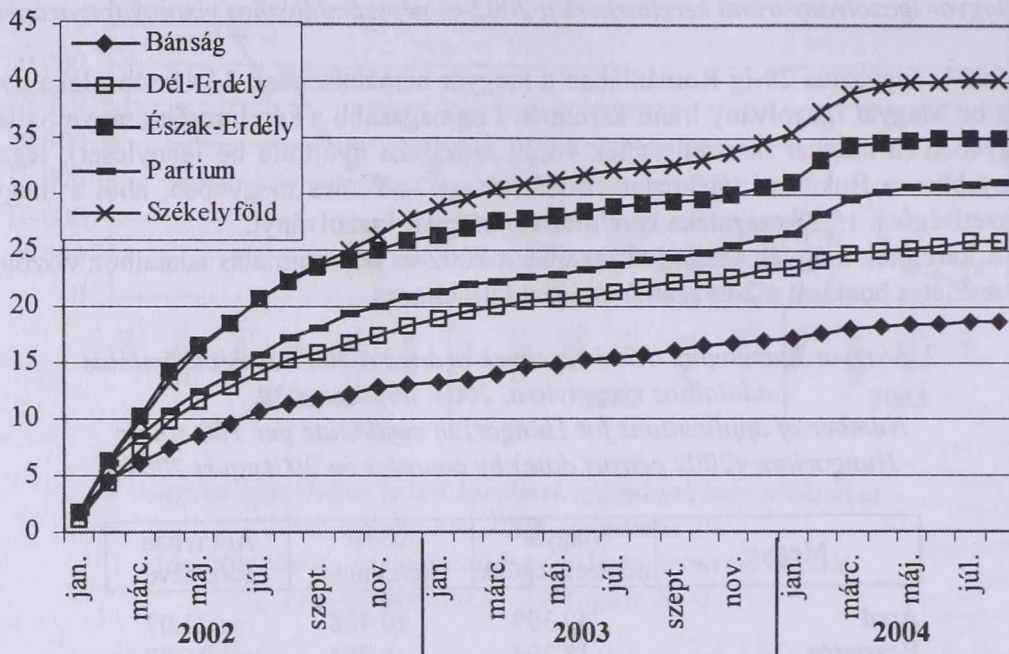
Number of applications for Hungarian certificate per 100 ethnic Hungarians (2002 census data) by counties on 29 August 2004

Megye	Magyar nemzetiségűek	Átvett kérelmek	Arányban kifejezve
Arad	49 399	10 408	21,07
Beszterce	18 394	6 754	36,72
Bihar	155 554	48 051	30,89
Brassó	51 470	12 186	23,68
Bukarest	13 005	1 170	9,00
Fehér	20 682	9 359	45,25
Hargita	280 369	126 744	45,21
Hunyad	25 321	5 049	19,94
Kolozs	122 131	36 121	29,58
Kovászna	164 055	66 853	40,75
Krassó-Szörény	5 859	1 695	28,93
Máramaros	46 250	16 615	35,92
Maros	227 673	77 112	33,87
Szatmár	129 998	38 457	29,58
Szeben	15 478	2 581	16,68
Szilágy	57 318	26 533	46,29
Temes	51 421	7 851	15,27
Összesen	1 434 377	493 539	34,41

¹⁶ A Bukaresti Tájékoztató Irodához tartozik – Bákó kivételével – az összes Kárpátokon kívüli megye. A bukaresti iroda, az összes kérelemhez viszonyítva a kérelmek 0,24 százalékát vette át.

¹⁷ Ennek megfelelően a 2002-es népszámlálás adatai esetén a Bákó megyei magyar nemzetiségűeket is hozzáadtam Hargita megyéhez.

A kérelmek arányának időbeli, régiók szerinti alakulását a II-es számú grafikon mutatja. Itt világosan kimutatható, hogy a kezdeti, gyakorlatilag azonos arányról történő „startolást” követően az egyes régiókban benyújtott kérelmeknek a 2002-es népszámlálás adataihoz viszonyított aránya sugarasan széttart, a kérelmek számának csökkenése az egyes régiók tekintetében nem arányos.

*II. Magyar igazolvány iránti kérelmek arányának régiók szerinti alakulása a magyar nemzetiségűek számához viszonyítva
2002. január 21.–2004. augusztus 29.*

Number of applications for Hungarian certificate per 100 ethnic Hungarians by regions, 21 January 2002 – 29 August 2004

A tájékoztató irodákhoz benyújtott Magyar igazolvány iránti kérelmek számának regionális vizsgálata alapján megfogalmazható következtetés, hogy minél magasabb az illető régióban élő – a településszerkezetet tekintve – magyarok aránya, annál nagyobb a Magyar igazolványt igénylők magyar lakossághoz viszonyított aránya.

Székelyföldön a magyar nemzetiségű személyek etnikailag homogén tömbben élnek, a kérelmezők aránya itt a legmagasabb, 40,28 százalék a 2002-es népszámlálás adataihoz viszonyítva.

Eltérő viszont Partium és Észak-Erdély esete. Partium térségében a magyar nemzetiségűek interetnikus környezetben élnek, azonban saját településükön jelentős részük többséget alkot, ugyanakkor nem elhanyagolható szempont a határ közelsége sem, annak minden előnyével. Ebből következik, hogy a Magyar igazolványt igénylők aránya a magyar lakosok összességéhez viszonyítva magas: 31,08 százalékot tesz ki. Észak-Erdély az igénylések arányát tekintve megelőzi Partiumot: 35,08 százalék kérelmezett Magyar igazolványt. Ennek több magyarázata lehetséges. Az egyik az, hogy Észak-Erdélyben a

kérelmezők magas aránya Beszterce és Szilágy megyéknek tulajdonítható, ami viszont az illető megyék településszerkezetével magyarázható. Bár Kolozs megyéhez viszonyítva jóval kevesebb magyar nemzetiségű személy él ebben a két megyében, az adott településeken a magyar lakosok jelentős része többségben, vagy magas arányban él.

Érdekes összehasonlítani a Bánságot és Dél-Erdélyt. A bánsági régióban a magyar lakosok 18,70 százaléka igényelt Magyar igazolványt, Dél-Erdélyben az arány 25,83 százalék. Mindkét esetben elmondható, hogy a magyar nemzetiségű személyek lakóhelyén belüli etnikai aránya a meghatározó, a térség magyar lakossága többségében interetnikus környezetben és számbeli kisebbségben élő városlakó. A dél-erdélyi kérelmek Bánságénál magasabb aránya ugyanis elsősorban a Fehér megye által elért kiugróan magas értékkel magyarázható, Fehér megyében viszont a magyar nemzetiségűek döntő hányada néhány olyan településen koncentrálódik, ahol többségben, vagy legalább magas arányban él. Bánságban viszont a magyar nemzetiségűek egyes településeken belüli megoszlásai nagyon nagy szórást mutatnak, ami a lakosok alacsonyabb Magyar igazolvány igénylési szándéka mellett a kérelmek benyújtásának lehetővé tételében is szervezési gondokat jelent.

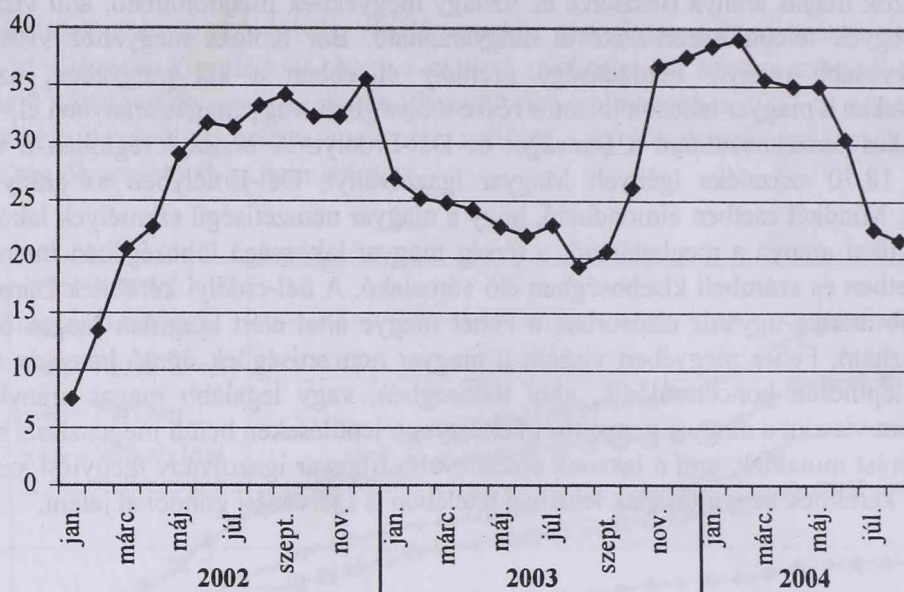
A kiskorúak által benyújtott Magyar igazolvány iránti kérelmek

A Magyar igazolvány iránti igénylésüket benyújtó személyek egy sajátos csoportját a kiskorú kérelmezők jelentik, hiszen az eddigi támogatásformák döntő többsége ezt a csoportot célozta meg. A kérelmezések alakulását tekintve különösen fontos az oktatási-nevelési támogatások szerepe, amely gyakorlatilag az egyetlen, minden jogosult számára biztosított, szülőföldön igénybe vehető támogatásforma.

Romániában a kedvezménytörvény végrehajtását segítő tájékoztató irodák megnyitásától 130 704 kiskorú kérelmező nyújtotta be Magyar igazolvány iránti igénylését, ami az összes kérelmezők 26,48 százalékát jelenti.

Ha a kiskorú kérelmezők számának alakulását vizsgáljuk, ez a kezdeti, havi nyolc- és kilencezer közötti értékről – egyetlen időszak kivételével – folyamatosan csökken, az utolsó vizsgált hónapban, 2004 augusztusában már csak 210 kiskorú személy nyújtotta be a Magyar igazolvány iránti kérelmét.

A kiskorú igénylők arányának az összesen kérelmezőkön belüli havi alakulását a III-as számú grafikon mutatja.

III. Kiskorú kérelmezők arányának havi alakulása a Magyar igazolványt kérelmezőkön belül, 2002. január 21.–2004. augusztus 29.

*Monthly number of minor applicants per 100 applicants for Hungarian certificate
21 January 2002 – 29 August 2004*

Az igénylések alakulását tekintve általánosan megfogalmazható, hogy a kiskorúak által benyújtott kérelmek száma, illetve aránya jelentős mértékben kötődik a különböző támogatások meghirdetése szempontjából kiemelt hónapokhoz. Így a diákigazolvány iránti kérelmek átvételének megkezdését követően¹⁸, az Illyés Közalapítvány pályázati kiírása utáni hónapokban, illetve az Iskola Alapítvány 2003/2004-es tanévre szóló pályázati kiírását követően a kiskorúak aránya jelentős mértékben emelkedik. Ugyanakkor kimutatható, hogy ezeknek a támogatásformáknak a nehézkes működése, illetve elmaradása a kiskorúak arányának csökkenő tendenciáját eredményezi. Ez a negatív tendencia 2003 novemberében fordul meg, amikor a 2002-es naptári évre kiírt nevelési-oktatási ösztöndíj, illetve tankönyv- és taneszköz-támogatás pozitívan elbírált pályázatain esetén megkezdődik a megítélt összegek folyósítása. 2004. februárjában, az új pályázat kiírásának hatására 40 százalék körüli értéket (39,03) mutat a kiskorú igénylők aránya.

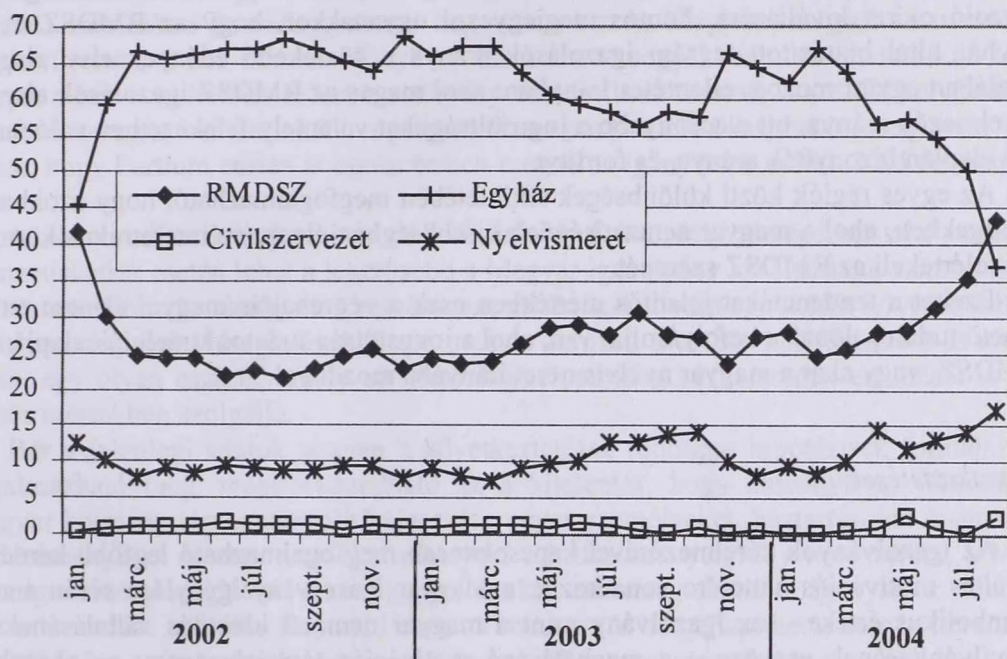
Székelyföldön magas a kiskorú kérelmezők aránya, Észak-Erdélyben is jelentős. Partiumban viszonylag alacsony, ami nagymértékben összefügg azzal a ténnyel, hogy ezekben a megyékben jelentős a Magyarországon tanuló diákok száma. Dél-Erdély és Bánság térségében alacsony a magyar tannyelvű oktatási intézmények száma, és mivel a kiskorúakat célzó támogatások mindegyike feltételezi a magyar oktatásban való részvételt, ebben a térségben emiatt lehet alacsonyabb a kiskorú igénylők aránya.

¹⁸ Romániában a járulékos igazolványok iránti kérelmek átvételének technikai feltételei csak 2002. március 11-ét követően biztosítottak.

A kérelmezők jogosultság szerinti vizsgálata

A heti összesítés négy jogosultságtípust különböztet meg: egyház által kiállított tagsági igazolás, vagy valamely civil szervezet, vagy az RMDSZ által kiadott tagsági igazolás¹⁹, vagy az illető kérelmező magyar nyelvtudását bizonyító okirat²⁰.

A Magyar igazolvány iránti kérelmek jogosultság szerinti alakulását a 2002. január 21.–2004. augusztus 29. közötti időszakban a IV-es számú grafikon mutatja. 2004. augusztus 29-ig Romániában 362 835 tizennyolcadik életévét betöltött személy kérelmezte a Magyar igazolványt. A nagykorú igénylők 63,18 százaléka bizonyította az igazolványra való jogosultságát egyházi tagsági igazolás alapján, 26,39 százalék RMDSZ tagságot igazoló okirat alapján, 9,49 százalék magyar nyelvismeretet bizonyító okirat, és 0,94 százalék valamely civil szervezeti tagsági igazolás alapján.

IV. Magyar igazolvány iránti kérelmek jogosultság szerinti országos alakulása 2002. január 21.–2004. augusztus 29.

Changes in the number of applications for Hungarian certificate by title,
21 January 2002 – 29 August 2004

¹⁹ A Magyar igazolvány iránti kérelem űrlapján az RMDSZ civil szervezetként szerepel, a heti összesítés viszont külön tünteti fel a két szervezeti tagság alapján kérelmezőket, mivel az RMDSZ tagsági igazolás alapján benyújtott kérelmek száma többszörösét jelenti a más civil szervezeti tagságot bizonyító okiratok alapján benyújtott igényléseknek.

²⁰ Egy olyan dokumentumot kell bemutatni és fénymásolatban mellékelni, amelyből kiderül, hogy a kérelmező magyar nyelven tanult, illetve ha román tannyelvű iskolába járt, akkor fakultatív módon magyar tannyelvű órákat is látogatott.

Jogosultság tekintetében az első két hónapban magas az RMDSZ tagsági igazolás alapján Magyar igazolványt kérelmezők aránya, ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a törvény végrehajtásának szervezeti keretét az RMDSZ biztosította, így az első hónapokban többnyire a Szövetség vonzáskörébe tartozó személyek nyújtják be az igazolvány iránti igénylésüket.

2002 márciusától kezdődően a kérelmezők jogosultság szerinti megoszlásában beáll egyfajta „egyensúlyi állapot”, állandósulnak az arányok: az igénylők kétharmada egyházi tagsági igazolás, negyede RMDSZ tagságot igazoló okirat, 10 százalék a magyar nyelvismeret bizonyításával nyújtja be igénylését, míg a civil szervezeti tagság alapján Magyar igazolványt kérelmezők aránya mindvégig egy százalék alatt marad.

Az egyházi tagsági igazolás alapján kérelmezők magas arányát elsősorban az magyarázza, hogy az egyház rendelkezik a legkiterjedtebb intézményi struktúrával, ugyanakkor az igénylők jelentős hányadának lehetősége sincs más típusú szervezeti tagságot igazoló okirat kiváltására. Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy az RMDSZ és az egyház által biztosított tagsági igazolások aránya a közlekedő edények elve alapján általában együtt mozog, ellentétes irányban: ahol magas az RMDSZ igazolások alapján kérelmezők aránya, ott alacsonyabb a jogosultságukat valamely felekezethez való tartozás alapján bizonyítók aránya, és fordítva.

Az egyes régiók közti különbségek tekintetében megfogalmazható, hogy azokban a térségekben, ahol a magyar nemzetiségűek kisebbségben élnek, az interetnikus környezet felértékeli az RMDSZ szerepét.

Ezeket a tendenciákat jelentős mértékben csak a végrehajtás megyei szinten tetten érhető tudatos döntése befolyásolja: van, ahol a jogosultság tudatos stratégiák alapján az RMDSZ, vagy akár a magyar nyelvismeret irányába mozdul el.²¹

Következtetések

Az igazolványok kérelmezésével kapcsolatosan megfogalmazható legfőbb kérdés a kiváltás motivációs hátterére vonatkozik: a Magyar igazolvány igénylése során annak szimbolikus értéke – az igazolvány mint a magyar nemzeti identitás vállalásának és kinyilvánításának eszköze – a meghatározó motivációs tényező, avagy az okirathoz kapcsolódó kedvezmények és támogatások, a pragmatikus vetület játszik fontosabb szerepet.

A rendelkezésre álló adatok alapján megállapítható, hogy a Magyar igazolvány iránti kérelmek száma együtt mozog az egyes támogatásformák, kedvezmények meghirdetésével, illetve azok elmaradásával. A 2002-es kormányváltást követően a jogszabály szimbolikus összetevői a politikai közbeszéd szintjén fokozatosan háttérbe szorultak.

Ha az igénylések szimbolikus-pragmatikus vetületeit az egyes régiók esetén próbáljuk értelmezni, a kérelmezés motivációs hátterét tekintve jelentősek lehetnek az eltérések az egyes térségek között. Az áttekinthetőbb összefoglalás céljából az öt régiót – jellemzőik alapján – háromra szűkítettem, ezek a Székelyföld, a határmenti térség

²¹ Például Temes megyében elsődlegesen a magyar nyelvismeretet javasolják a jogosultság bizonyítására, Szilágy megyében pedig az RMDSZ tagsági igazolást.

(Partium és Bánság), illetve a két magyar tömb közötti középső korridor: Észak-Erdély és Dél-Erdély.

Székelyföldön a kérelmezés folyamatában valószínűleg a pragmatikus megfontolások dominálnak. Mivel a térségben lakók etnikailag homogén, kompakt tömbben élnek, kevésbé gondolhatják úgy, hogy a Magyar igazolvány nemzeti identitásuk kifejezője vagy erősítője lehet. Székelyföldön vélhetően azok kérelmezik nagyobb arányban az igazolványt, akik kiskorú gyermekeket nevelnek, vagy rendszeresen Magyarországra utaznak, tehát igénybe vehetik a törvény biztosította kedvezményeket. Ezt igazolja a kérelmek regionális alakulását megjelenítő grafikon is: Székelyföld esetén emelkedik a legmeredekebben a görbe a 2003/2004-es tanévre szóló pályázatok kiírását követően. Székelyföldön alacsonyabb lehet a kérelmezők aránya az idősebb, kevésbé mobilis rétegek körében.

A határmenti térség, Partium és Bánság esetén a kérelmezések aránya valószínűleg jelentős mértékben összefügg azzal, hogy ez a térség Magyarországgal szomszédos területet jelent, ennek minden előnyével. Ezekben a megyékben – az interetnikus környezet miatt – vélhetően erősebb a törvény szimbolikus üzenete, mint Székelyföldön, azonban nem ez, hanem inkább a pragmatikus szempontok a meghatározóak: nem véletlen, hogy Partium esetén is ugrásszerűen megnő az igénylések száma 2004 februárjában.

Az interetnikus környezetben élők, Észak- és Dél-Erdély térségében lakó magyar nemzetiségűek esetén lehet a legerősebb a Magyar igazolvány kiváltásának szimbolikus indíttatása. Ebben a térségben a román nemzetiségűekkel való együttélés következtében az igazolvány igénylése valószínűleg a magyar nemzeti identitás kinyilvánítása és megélése, egy olyan eszköz, amely az illető személyek identitástudatának erősítését is jelentős mértékben szolgálja.

Bár a jelenlegi adatok alapján a következtetések többsége hipotézisek formájában fogalmazható meg, megkockáztatható az a kijelentés, hogy amennyiben változik a magyar kormány támogatáspolitikája, és az egyes személyeket, háztartásokat megcélzó kedvezményeket és támogatásokat ráhelyezi a kedvezménytörvény rendszerére, a Magyar igazolvány meglététől teszi függővé azokat, ez kétségtelenül az igénylések szintjének növekedése irányába fog majd hatni. Viszont az is megállapítható, hogy a kérelmezők többsége számára a Magyar igazolvány elsődlegesen nem a magyar nemzethez való tartozás szimbolikus kifejeződésének szerepét tölti be, csupán egy kedvezmények igénybevételét biztosító okirat.

A tanulmányban vázolt tendenciák, illetve hipotézisek alaposabb körüljárása első sorban kérdőíves kutatások és interjúk készítése útján képzelhető el. A Magyar igazolvány iránti kérelmekhez kapcsolódik egy statisztikai elemzés céljára alkalmas adatbázis-kivonat is, amely az igényléshez szükséges kérelem adatait tartalmazza. Ez a magyar Belügyminisztérium Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivatalában található. Adattartalmát tekintve az adatbázis főként a belső migráció tanulmányozására alkalmas (a kérelmező születési helye, illetve jelenlegi lakhelye alapján), az igénylők profiljának pontosabb vázolásához azonban minimális adatot tartalmaz.

Tárgyszavak:

Etnikum

Kisebbség

**THE HUNGARIAN STATUS LAW IN THE ROMANIAN PRACTICE –
CHANGES IN THE NUMBER OF APPLICATIONS FOR HUNGARIAN
CERTIFICATE**

A MAGYARORSZÁGI CIGÁNY NÉPESSÉG DEMOGRÁFIÁJA

KEMÉNY ISTVÁN

A tanulmány

- tárgyalja a cigányság létszámát, és ennek változásait,
- összehasonlítja a cigány népesség növekedését az ország lakosságának növekedésével, ill. csökkenésével,
- tárgyalja az ezer lakosra jutó élveszületések számát a cigányoknál és az ország teljes lakosságánál,
- a kormegoszlást a cigányoknál és a teljes lakoságnál,
- a 15 éves és idősebb népesség családi állapotát,
- a nők élveszületett gyermekeinek számát a cigányoknál és a teljes lakoságnál.

Népességszám, népességnövekedés, születésszám

A tanulmány az említett témák mindegyikében három felmérésre támaszkodik: az 1971. évi, az 1993. évi és a 2003. évi felmérésre, természetesen elsősorban és a legnagyobb mértékben a 2003. évi felmérésre. Mindhárom felmérés országos reprezentatív felmérés volt. Az 1971. évi és az 1993. évi felmérésben a cigány lakosság 2, a 2003. évi felmérésben 1 százalékát kérdeztük meg.

1971-ben 320 ezer körülire, 1993-ban 468 ezer körülire becsültük a cigányok számát. Más, körültekintőbb megfogalmazásban:

- 1971-ben 270 ezer és 370 ezer,
- 1993-ban 420 ezer és 520 ezer körül volt a cigányok száma.

A 2003-as felmérésben 1165 lakásban 5408 személyt írtunk össze. Ha felmérésünk abszolút pontos lett volna, akkor 2003 elején 540 800 lett volna a cigányok száma. Teljesen elképzelhetetlen azonban olyan felmérés, amelyben a felmérők minden egyes cigány családhoz eljutnak, és ott az összeírásban illetőleg a kérdőív kitöltésében sikerrel járnak. Az 1993-as felmérésben is számoltunk 5 százalékos, ill. 10 százalékos hibával. Ha a 2003-as felmérésben 5 százalékra becsüljük az összeírásból kimaradt cigány háztartások és személyek számát és feltételezzük, hogy az 540 800 a cigányok tényleges számának 95 százaléka, akkor 570 ezer főre becsüljük az országban lakó cigányok számát. Ha 10 százalékra becsüljük a felmérésből kimaradt cigány háztartások és személyek számát és feltételezzük, hogy az 540 800 a cigányok tényleges számának csak 90 százaléka, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy 2003 tavaszán 600 ezer cigány élt az országban. Helyesebb azonban azt mondanunk, hogy a cigány háztartásokban élő személyek száma 2003 elején 520 ezer és 650 ezer között volt.

Az 1971 óta eltelt 33 esztendő első tíz évében az ország népessége növekedett, majd 1981 óta csökkent: 1971-ben 10 millió 352 ezer, 1980-ban 10 millió 709 ezer, 1990-ben 10 millió 375 ezer, 1993-ban 10 millió 365 ezer, 2001-ben 10 millió 200 ezer, 2003-ban 10 millió 142 ezer volt.

A cigány népesség folyamatosan növekedett. Az 1971-es 3 százalékról 1993-ban 5 százalékra, 2003-ban 6 százalékra emelkedett az aránya.

Az ezer lakosra jutó születések száma 1971-ben a cigányoknál 32 volt, 1993-ban 28,7. Az 1993-as felmérésről szóló beszámolóinkban azt írtuk, hogy a következő tízhusz évben további csökkenés várható. A 2003-as felmérés szerint 2002-ben az ezer cigány lakosra jutó születések száma 25,3 volt. Úgy látszik tehát, hogy a születések számának csökkenése 1993 és 2002 között tovább folytatódott. Arra azonban föl hívom a figyelmet, hogy mintánk nem volt elég nagy, és arra is, hogy mivel a születések száma évről évre változik, egy év adataiból nem vonhatók le következtetések.

Kérdőíveinkből meg tudtuk állapítani, hogy 1993 és 2002 között mintánkban évről évre miként változott az élveszületések száma.

1. Egyes évekre jutó élveszületések száma a 2003-as felmérés mintájában
Annual number of live births in the sample of the survey carried out in 2003

Évszám	Adott évben született gyermekek száma mintában	Évszám	Adott évben született gyermekek száma mintában
1993	142	1998	150
1994	162	1999	146
1995	158	2000	144
1996	123	2001	150
1997	153	2002	137

1994-ben jelentősebb növekedést, 1996-ban és 2002-ben jelentősebb csökkenést láthatunk.

Az 1993-as és a 2003-as adatok alapján becsléseket készítettünk a cigány lakosság számának évenkénti változásairól is. Mintánkban is, országosan is az évenkénti születésszámot az évenkénti lakosság számhoz viszonyítva azt láttuk, hogy 1994-ben az ezer lakosra jutó élveszületések száma 30,1-re emelkedett, majd csökkenni kezdett: 1995-ben 29,7, 1997-ben 28,6, 2000-ben 26,7, 2002-ben 25,3 volt. Az évenkénti tény- és arányszámok természetesen esetlegesek, de látható a csökkenés a kilencvenes évek második felében.

2. Ezer lakosra jutó élveszületések évi száma a felmérés mintájában
Annual number of live births per 1000 persons in the sample of the survey

Évszám	Ezer lakosra jutó születések szám	Évszám	Ezer lakosra jutó születések szám
1994	30,1	1999	27,2
1995	29,7	2000	26,7
1996	23,0	2001	27,8
1997	28,6	2002	25,3
1998	27,9		

A születésszámok néhány éven át tartó emelkedésében valószínűleg szerepet játszott a gyermektámogatások reálértékének erőteljes növekedése a rendszerváltást közvetlenül megelőző években. 1998-ig aztán felére csökkent a családi pótlék reálértéke, 1998 és 2000 között pedig még további csökkenés ment végbe, és hasonló mértékben veszítették értéküket más gyermektámogatások is. A gyermektámogatások közé sorolom a gyermekvállalásért járó szociális lakáskölcsönt is. Ennek hatása adott esetben jóval nagyobb lehet a családi pótléknál. A gyerekszám ideiglenes növekedése valószínűleg nem 1994-ben, hanem már korábban kezdődött.

Az 1971 és 1993 közötti húsz esztendőben mintegy 10 százalékkal csökkent az ezer cigány lakosra jutó születések száma. Az emelkedés éveit után újra csökkenés következett és az ezer lakosra jutó születések száma 2002-ben körülbelül 20 százalékkal volt kisebb az 1971. évinél.

Ennél a csökkenésnél azonban jóval nagyobb mértékű volt a születések számának országos csökkenése. Az ezer lakosra jutó születések száma országosan 1971-ben 14,5, 1993-ban 11,3, 2003-ban 9,3 volt.

Magyarországon az élveszületések száma 1971-ben 151 ezer volt, 1993-ban 116 ezer, 2003-ban 94.647 ezer. 1971-ben 10 ezer cigány gyerek született, 1993-ban 13 ezer, 2002-ben 15 ezer. 1971-ben az országban született gyerekeknek kevesebb, mint 7 százaléka volt cigány, 1993-ban több mint 11, 2002-ben 15,8 százaléka.

Kormegoszlás

A gyerekszám a cigányok körében sokkal nagyobb az országosnál, de sokkal nagyobb a halálozások száma és aránya is. A nagyobb gyerekszám és a nagyobb halálozási szám együttes eredményeképpen a 15 éven aluli gyerekek aránya kétszer akkora, mint a teljes népességben; a teljes népesség 16 százaléka, a cigány népesség 37 százaléka 15 éven aluli. A 60 évesek és idősebbek aránya viszont a teljes népességben ötször akkora, mint a cigányoknál: a teljes népességben 21 százalék, a cigányoknál 4 százalék.

3. A cigány háztartásokban élő és az országos népesség életkor szerinti megoszlása Age distribution of the members of Roma households and that of the total population

Életkor	Cigányok 1993	Cigányok 2003	Országos 2003
0-14	35,4	36,8	16,1
15-19	11,8	10,3	6,4
20-24	9,4	9,1	7,4
25-29	7,5	8,7	8,3
30-34	8,0	7,7	7,1
35-39	7,6	6,5	6,2
40-44	6,0	6,4	6,3
45-49	4,0	5,0	8,1
50-54	3,2	3,1	7,2
55-59	2,4	2,5	6,1
60-64	2,0	1,6	5,4
65-69	1,4	1,3	4,7
70-x	1,6	1,0	10,7
Összesen	100	100	100

Amennyiben a két becslés közül az 570 ezer fő felel meg a valóságnak, a cigány népesség száma 1993 és 2003 között évi 10 ezer, tíz év alatt 100 ezer fővel növekedett. Ha a 600 ezer fős becslés a reális, akkor a növekedés évi 13 ezer, tíz év alatt 130 ezer fő.

Még nagyobb a növekedés 1893-hoz képest. Akkor 65 ezer cigány élt az ország mai területén. 1893 és 2003 között tehát kilencszeresére nőtt az ország területén élő cigányok száma.

A 15 éves és idősebb cigány népesség családi állapota

Ismeretes, hogy a férfiak és a nők törvényes családi állapotában és az élettársi kapcsolatok elterjedtségében a legutóbbi években igen nagy változások mentek végbe az országban is, a cigányok között is.

Az 1990. évi népszámlálás idején az ország 15 éves és idősebb népességében 20,3 százalék volt a nőtlenek és hajadonok, 61,2 százalék a házások, 11,2 százalék az özvegyek és 7,4 százalék az elváltak aránya. 2003-ban viszont 28,2 százalék volt a nőtlenek és hajadonok, 50,9 százalék a házások, 11,6 százalék az özvegyek és 9,3 százalék az elváltak aránya.

A cigány népesség családi állapot szerinti összetétele 1990-ben sokkal inkább különbözött az országos összetételtől, mint ma. A népszámlálásban nem volt arra mód és lehetőség, hogy a teljes cigány népességről adatokat gyűjtsenek, de összeírták azokat, akik cigány nemzetiségűnek mondták magukat és volt kérdés a népszámlálási kérdőívben az anyanyelvről is. A cigány nemzetiségűeknél az országosnál sokkal nagyobb, 37,3 százalék volt a nőtlenek és hajadonok, az országosnál sokkal kisebb, 51,6 százalék volt a házások, 6,0 százalék az özvegyek és 5,2 százalék az elváltak aránya.

(A vonatkozó adatok megtalálhatók *Mészáros Árpád és Fóti János* cikkében *A cigány népesség jellemzői Magyarországon*. In *Horváth Ágota, Landau Edit, Szalai Júlia* [szerk.]: *Cigánynak születni*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000.)

A házások tényleges aránya természetesen sokkal nagyobb volt 51,6 százaléknál. A cigányok egy része ugyanis nem kötött és nem köt polgári és egyházi házasságot, de házasságot köt a cigány közösség saját törvényei szerint, szertartásokkal ünnepli meg a házasság kimondását, és törvényesnek tekinti az így létrejött házasságot.

Mészáros Árpád és Fóti János a cigány anyanyelvűekről is közölt 1990. évi népszámlálási adatot. Ez az adat azonban a valóságban nem a cigány anyanyelvűekre vonatkozott. Az 1990. évi népszámlálásban ugyanis nem csak a cigány anyanyelvű, hanem a román anyanyelvű cigányokat is cigány anyanyelvűnek vették fel. A cigány anyanyelvűnek írt, a valóságban nem magyar anyanyelvű cigányok 40,0 százaléka volt 1990-ben nőtlen és hajadon, 46,5 százaléka házas, 6,8 százaléka özvegy és 5,7 százaléka elvált.

A törvényes családi állapot tekintetében cigányok és nem cigányok között ma kisebb a különbség, mint 1990-ben. 2003-ban a 15–29 éves férfiak közül országosan nőtlen 85 százalék, a cigányoknál 78,8 százalék, a 30–39 éves férfiaknál országosan 29,9 százalék, a cigányoknál 31,9 százalék, és ugyanilyen nagyságrendűek a különbségek az idősebb korosztályoknál is. A nőknél is azt tapasztaljuk, hogy a 15–29 éves korosztályokban a hajadonok aránya országosan 74,7 százalék, a cigányoknál 71,6 százalék, viszont a 30–39 éveseknél országosan 16,6 százalék, a cigányoknál 28,4 százalék, a 40–49 éveseknél országosan 5,9 százalék, a cigányoknál 12,8 százalék, az 50–59 éveseknél országosan 4,1 százalék, a cigányoknál 3,9 százalék. A cigányok egy része

9 éveseknél országosan 4,1 százalék, a cigányoknál 3,9 százalék. A cigányok egy része azonban továbbra is a cigány törvények szerint köt házasságot. Polgári házasságot kötött a 30 év alatti cigány férfiak 21 százaléka, de ténylegesen házasságban él 36 százalékuk. Polgári házasságot kötött a 30 év alatti cigány nők 28 százaléka, de ténylegesen házasságban él 47 százalékuk.

4. A nőtlenek százalékos aránya az egyes korcsoportokban

Proportion of bachelors in certain age groups (%)

Korosztályok	Teljes népesség	Cigányok-törvényes	Cigány-tényleges
15-29	85,4	78,8	64,2
30-39	29,9	31,9	16,0
40-49	14,1	16,6	7,8
50-59	7,1	10,1	2,0
60-69	4,7	7,4	4,4
70-x	3,5		

5. A hajadonok százalékos aránya az egyes korcsoportokban

Proportion of spinsters in certain age groups (%)

Korosztályok	Teljes népesség	Cigányok-törvényes	Cigány-tényleges
15-29	74,2	71,6	53,2
30-39	16,6	28,4	14,4
40-49	5,9	12,8	6,9
50-59	4,1	3,9	3,3
60-69	3,3	8,0	5,7
70-x	4,1		

Fogalmazhatunk úgy is, hogy élettársi kapcsolatban él a 30 év alatti cigány férfiak 15, és a 30 év alatti cigány nők 19 százaléka. Ők maguk azonban házasságban élőnek tartják és mondják magukat. A 6. táblázatból látható, hogy az összes férfi 46 százaléka és az összes nő 44 százaléka él a magyar állam törvényei szerinti házasságban. A 7. táblázat viszont azt mutatja, hogy az összes férfi 59 százaléka és az összes nő 56 százaléka él a cigány közösségek által törvényesnek tekintett házasságban.

6. Törvényes családi állapot a különböző korcsoportokban – százalékos arányok
Legal marital status in certain age groups (%)

Nem	Korcsoport	Nőtlen-hajadon	Házias	Elvált	Özvegy	Összesen
Férfi	15–39	63,0	33,9	2,9	0,2	100
	40–59	14,4	73,1	9,4	3,1	100
	60–x	5,7	56,8	8,0	29,5	100
	Együtt	46,4	46,0	5,0	2,6	100
Nő	15–39	57,2	37,8	3,9	1,1	100
	40–59	9,8	63,8	14,2	12,2	100
	60–x	9,8	29,3	4,9	56,1	100
	Együtt	41,4	44,0	6,6	7,9	100

7. Tényleges családi állapot a különböző korcsoportokban – százalékos arányok
Actual marital status in certain age groups (%)

Nem	Korcsoport	Nőtlen-hajadon	Házias	Elvált	Özvegy	Összesen
Férfi	15–39	47,9	48,8	3,1	0,2	100
	40–59	5,9	83,6	7,4	3,1	100
	60–x	3,4	63,6	5,7	27,3	100
	Együtt	33,8	59,3	4,4	2,4	100
Nő	15–39	40,4	53,8	4,8	1,0	100
	40–59	5,7	69,6	12,9	11,8	100
	60–x	6,5	31,7	4,9	56,9	100
	Együtt	28,9	56,4	6,9	7,8	100

Szuhay Péternek mindenesetre igaza van abban, hogy a házasság tekintetében a magyarországi cigányok kétféleképpen viselkednek, és ebben a vízváltató nem az etnikum, hanem a megélhetés és a társadalmi pozíció. A stabil egzisztenciájú, konszolidált, a többségi társadalom normáit elfogadó és követő családok a polgári és egyházi házasságot is elfogadják és fényesen ünneplik, a bizonytalan egzisztenciájú, szegény és leszakadt családok viszont fenntartják a házasságnak a cigány közösségek által szentesített és a többségi társadalom intézményeitől függetlenített formáját.

A nők elveszületett gyermekeinek száma

A nők elveszületett gyermekeinek számát illetően a 2003. évi adatok az 1990. évi népszámlálás cigány anyanyelvű és cigány nemzetiségű nőkre vonatkozó adataival hasonlíthatók össze.

Fóti és Mészáros adatai szerint 1990-ben 100 ötven éves és idősebb, cigány anyanyelvű házias nő gyermekeinek száma 531 volt, 100 magát cigány nemzetiségűnek mondó házias nő gyermekeinek száma 546, ugyanakkor az országban 100 ötven éves és idősebb nő gyermekeinek száma 205 volt.

A 2003-as felmérés adatai szerint viszont 100 ötven éves és idősebb cigány anyanyelvű, házas nő gyermekeinek szám 431, 100 cigány nemzetiségű, házas nő gyermekeinek száma 379 volt. Országosan ugyanakkor 100 ötven éves és idősebb, házas nő gyermekeinek száma 188 volt.

A 2003-ban cigány anyanyelvűeknél 19 százalék, a cigány nemzetiségűeknél 31 százalék a csökkenés mértéke.

8. Száz 15 éves és idősebb házas nő élveszületett gyermekeinek száma 1990-ben

Number of live births per 100 married women aged 15 and over by age group in 1990

Korcsoport	Cigány anyanyelvű nők	Cigány nemzetiségű nők	Országos
15-24	174	175	91
25-34	207	306	176
35-49	428	429	190
50-x	531	546	205
Együtt	358	354	188

9. Száz 15 éves és idősebb házas nő élveszületett gyermekeinek száma 2003-ban

Number of live births per 100 married women aged 15 and over by age group in 2003

Korcsoport	Cigány anyanyelvű nők	Cigány nemzetiségű nők
15-24	150	219
25-34	314	293
35-49	323	351
50-x	431	379
Együtt	334	321

Száz cigány anyanyelvű házas nő gyermekszáma 1990-ben 358, 2003-ban viszont 334 volt. Tegyük hozzá, hogy száz beás anyanyelvű házas nő gyermekszáma 284 volt, és száz cigány és beás anyanyelvű házas nő együttes gyermekszáma 2003-ban 304 volt. Mivel 1990-ben a cigány és a beás anyanyelvű nőket egyformán cigány anyanyelvűnek vették fel, ezért az 1990-es 334-et a 2003-as 304-gyel kell összehasonlítani.

A cigány nemzetiségű házas nők gyermekszáma 1990-ben 354, 2003-ban 321 volt. Ne feledkezzünk meg azonban arról, hogy a házas cigány nőknek csak egyharmada vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Az összességet nézve száz törvényesen házas cigány nő élveszületett gyermekeinek száma 2003-ban 305, száz ténylegesen házas cigány nő élveszületett gyermekeinek száma 284 volt. Ez a szám jóval alacsonyabb az 1990. évi adatoknál. A termékenység csökkenése egyértelmű.

Mint láttuk, a száz nőre jutó gyermekek száma a tényleges házásoknál kisebb, mint az állami törvények szerinti házásoknál, de a különbség nem túlságosan nagy.

A 10. táblázatból látható, hogy hasonló a helyzet a hajadonoknál is.

10. Száz 15 éves és idősebb nő élveszületett gyermekeinek száma
a cigányok és a teljes népesség körében
*Number of live births per 100 women aged 15 and over by legal and
actual marital status (Roma and total population) in 2003*

Törvényes családi állapot	Cigányok	Teljes népesség
Hajadon	147,7	20
Házass	305,3	188
Ténylegess családi állapot		
Hajadon	107,3	
Házass	284,4	

Az anyanyelvi csoportok között is vannak különbségek, de nem túlságosan nagyok.

11. Száz 15 éves és idősebb cigány nő élveszületett
gyerekeinek száma anyanyelv szerint
*Number of live births per 100 Roma women
aged 15 and over by mother tongue*

Anyanyelv	Száz nőre jutó gyermekek száma
Cigány	241,6
Beás	251,3
Magyar	232,0
Együtt	234,4

Alapvetőek viszont az iskolázottság szerinti különbségek.

12. Száz 15 éves és idősebb cigány nő élveszületett gyermekeinek
száma iskolázottság szerint
*Number of live births per 100 Roma women aged 15 and over
by educational status*

Iskolai végzettség	Száz nőre jutó gyermekek száma
Nyolc általános	270
Szaktanácsadó képző	168
Középfokú végzettség	161
Együtt	241

Egyes nézetek szerint ebben az összefüggésben az iskolázottság az ok, és a gyermekszám csökkenése a következmény. A valóságos összefüggés ennél bonyolultabb. Az általános iskolát végző cigány lánynak választania és döntenie kell, hogy elvégzi-e az általános iskolát, és utána tovább tanul-e vagy nem. A választást és a döntést különböző tényezők befolyásolják. A tényezők közé tartozik az iskola végzéséhez szükséges anyagi eszközök megléte vagy hiánya. Szaktanácsadóképzőt vagy középiskolát többnyire a jobb anyagi helyzetben lévő, illetőleg a középiskolához közelebb lakó lányok végez-

nek. A továbbtanulásban többnyire szerepet játszik a beilleszkedésre, az integrációra vagy az asszimilációra való törekvés is.

A házas nők megoszlása a gyermekek száma szerint

Országosan a házas nőkre az a jellemző, hogy 7 és fél százaléknak nincs gyereke, 25 százaléknak 1, 49 százaléknak 2, 14 százaléknak három és 5 százaléknak háromnál több gyermeke van. A cigány nők 6 százalékanak nincs gyermeke, 11 százalékanak 1, 23 százalékanak 2, 27 százalékanak 3 és 33 százalékanak háromnál több gyermeke van.

*13. Házas nők megoszlása az élveszületett gyermekek száma szerint
Distribution of married women by the number of their live born children
(Total and Roma population)*

	Gyermekek száma						Összesen
	0	1	2	3	4	5 és több	
Teljes népesség							
1920	17,9	16,6	12,5	10,0	9,2	32,9	100
1949	18,4	22,3	20,7	13,1	8,3	17,2	100
1970	13,8	29,2	31,0	12,7	5,8	7,5	100
1990	8,8	26,2	45,9	12,9	3,6	2,6	100
2001	7,5	24,9	48,6	13,9	4,2	0,9	100
Cigányok							
1993	3,3	13,3	23,5	23,0	14,5	22,4	100
2003	6,2	10,9	23,3	27,0	15,9	17,1	100

A táblázatból látható, hogy 1993-ban a cigány nők 36,9 százalékanak, 2003-ban 33 százalékanak volt négy vagy több gyereke, de az is, hogy 1920-ban országosan 42 százalék, de még 1949-ben is 25,5 százalék volt a négy vagy többgyerekes nők aránya.

Erre már 1990-ben felhívta a figyelmet *Janky Béla* (1999), valamint arra is, hogy a kilencvenes évek elején a cigány népesség kormegoszlásában és termékenységi mutatókban hasonlított 1920 országos népességéhez. Most hozzátehetjük, hogy ez a hasonlóság 2003 cigány népességére is fennmaradt illetőleg kis mértékben csökkent. A 14. táblázatból látható, hogy ezer 15–49 éves nőre jutó élveszületett gyermekek száma 1921 Magyarországon 117, a cigány népességben 1993-ban 112, 2003-ban 102 volt. Ezt az utóbbi adatot a mai Magyarországhoz képest nagyon nagyoknak találhatjuk, de az 1921-es magyarországi adatnál jóval kisebb volt. Már láttuk a csökkenő hasonlóságot a négy és több gyerekes anyák arányában, most hozzátesszük, hogy az öt és több gyerekes anyák arányában még nagyobb a csökkenés: az 1920. évi országos adat 33, a cigány adat 1993-ban 22, 2003-ban 17 százalék. Ez az utóbbi adat majdnem pontosan megegyezik az 1949. évi országos adattal. Gyerekszámában tehát a cigány adatok 1993-ban hasonlítottak az 1920–21. évi országos adatokhoz, de azoknál kisebbek voltak, és hasonlók, de még kisebbek voltak a 2003. évi cigány adatok.

Gyermektámogatás és gyermekvállalás

A kilencvenes évek végén *Gyenei Márta* számolt be arról, hogy egy általa vizsgált településen a cigány és a nem cigány szegény családokban növekedett a gyermekszám. A gyerekszám növekedését *Gyenei* a szegény családokban országos jelenségnek tartotta, demográfiai robbanásnak nevezte, és azzal magyarázta, hogy a munkanélküliségre válaszul a szegények a családi pótlékért és más szociálpolitikai juttatásokért „stratégiai” gyerek születésére vállalkoznak. „Nem lehet nem szembenézni azzal ténnyel – írta a Népszabadság 1998. november 14-i számában –, hogy egyre többen születnek ezért, hogy segítsenek eltartani a családot. Őket hívjuk stratégiai gyerekeknek, mert részét képezik egy háztartási stratégiának, amelynek célja a túlélés.” Ugyanakkor *Gyenei* azt is hangsúlyozta, hogy „a szisztéma csak akkor lehet rentábilis, ha egy gyermek ’bekerülési’ költsége alacsonyabb annál az összegnél, amit családi pótlék, ill. egyéb gyermekátogatási juttatások címén el lehet könyvelni.”

Gyenei adatai valóban azt mutatták, hogy az általa vizsgált években és az általa vizsgált településen növekedett a szegény családokban a gyermekek száma. Ebben minden bizonnyal szerepet játszottak a szociálpolitikai juttatások és szerepet játszott a *Gyenei* által feltételezett háztartási stratégia. Az is valószínű, hogy más településeken is voltak olyan cigány és nem cigány szegény családok, amelyek ezt a stratégiát követték. Az 1993-as és a 2003-as felmérés adatai mégis azt mutatják, hogy országosan azok a tényezők voltak erősebbek, amelyek csökkentették a gyermekvállalási hajlandóságot.

Ezzel kapcsolatban utalok *Gábos András* és *Tóth István György* cikkére a gyermekvállalás támogatásának gazdasági motívumairól és hatásairól a Századvég 4. számában. A két gyermek után járó családi pótlék 1993-as áron számított összege erősen emelkedett 1987 és 1991 között (2687 forintról 3807 forintra), csökkeni kezdett 1992-ben és a csökkenés zuhanássá vált a kilencvenes évek második felében.

Tudjuk, hogy országosan eltolódások mentek végbe a nők átlagos életkorában első gyerekek születésekor.

Eltolódások mentek végbe a cigány nőknél is. 1993-ban 137, 2002-ben 121 volt a 15–19 éveseknél az ezer nőre jutó élveszületési arányszám. A 20–24 éveseknél az élveszületési arányszám 1993-ban 218, 2002-ben 219 volt. A 25–29 éveseknél 1993-ban az élveszületési arányszám 142, 2002-ben 134 volt.

14. Ezer nőre jutó élveszületési arányszámok az anya életkora szerint
Number of live births per 1000 women by the age of the mothers

Évszám	15–19 éves	20–24 éves	25–39 éves	30–34 éves	35–39 éves	40–49 éves	15–49 éves
1921	40,7	202,0	212,1	126,7	126,7	25,2	116,8
1930/31	40,9	158,5	151,8	110,7	74,8	15,7	88,0
1948/49	46,5	163,0	137,7	88,5	54,5	11,0	76,1
1969/70	51,0	162,2	111,1	52,8	19,0	2,3	56,6
1975	72,1	183,5	133,8	62,0	20,2	2,2	72,8
1990	39,5	147,0	115,2	46,8	16,4	1,6	49,4
1999	23,2	73,5	90,7	50,3	17,1	1,6	36,8
2000	23,3	70,1	94,6	54,4	19,2	1,7	38,1
2001	21,8	65,0	92,7	58,1	21,1	1,8	38,1
<i>Cigányok</i>							
1993	137,0	217,8	141,6	98,4	51,9	10,4	111,7
2003	121,1	219,2	133,8	64,1	48,7	6,8	102,2

Látható, hogy a legutóbbi tíz évben csökkent a 15–19 éves korban szülő anyák aránya. A 20–24 éveseket kivéve valamennyi korosztályban csökkent az élveszületések arányszáma és természetesen csökkent a 15–49 éveseknél is.

A *Századvég* 2001. őszi számában *Durst Judit* tett közzé cikket a gyermekvállalási szokások változásáról egy kistalusi cigány közösségben. A vizsgált település 560 fős lakosságában 75 százalék a cigányok aránya. Az 1950 és 1969 között született 30 cigány nő 20–21 éves volt, az 1970 és 1989 között született 20 cigány nő 16–17 éves volt első gyermekének születésekor. Vagyis, írja *Durst Judit*, „a mai tizen-huszonéves fiatal lányok már serdülőként, az előző generációkhoz képest három évvel korábban, átlagban 16 évesen váltak anyákká.” Nem kétséges, hogy a szóban forgó cigány közösségben az első gyerek születésének időpontja a 20–24 éves korcsoportból a 16–17 éves korcsoportba tevődött át. Az is valószínű, hogy ilyen eltolódás más kistalusi cigány közösségekben is bekövetkezett, elsősorban a cigány többségű vagy elcigányosodó településeken. Országosan azonban inkább az ellenkező irányban ment végbe kis mértékű eltolódás a cigányság körében.

Három vizsgálatunk adatai a magyarországi cigányság gyermekszámának lassú csökkenését mutatják. A gyermekvállalási szokások átalakulása összefüggésben áll a cigány fiatal nők iskolázottságával és a cigány népesség életmódjának változásával. A kilencvenes évek elején a cigány gyermekszám közel állt a húszas évek magyarországi gyermekszámához, de annál kisebb volt és még kisebb lett 2003-ban. Úgy látszik, hogy a következő években is csökken a gyermekszám, de csak nagyon kis mértékben és a magas gyermekszám miatt gyorsan növekszik a cigány népesség száma és az ország népességéhez viszonyított aránya.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Demográfiai Évkönyv 2003. KSH, Budapest, 2004. november.
- Durst Judit: „Nekem ez az élet, a gyerekek.” Gyermekvállalási szokások változása egy kis falusi cigány közösségben. *Századvég*, 2001, 3. sz. 71–92.
- Gábor András – Tóth István György: A gyermekvállalás támogatásának gazdasági motívumai és hatásai. *Századvég*, 2000, 4. sz. 77–114.
- Gyenei Márta: A „stratégiai gyerek” *Népszabadság*, 1998. november 14.
- Hablicsek László: *Demográfiai forgatókönyvek 1997–2050*. KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, Budapest, 1998.
- Hablicsek László: Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050-ig. In: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni*. Új Mandátum, Budapest, 2000. 243–376.
- Janky Béla: A cigány nők helyzete. In: Pongrácz Tiborné – Tóth István György (szerk.): *A nők helyzete*. Munkaügyi Minisztérium – Tárci, Budapest, 1999. 217–238.
- Kemény István – Janky Béla: A 2003. évi cigány felmérésről. Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. *Beszélő*, 2003. október 64–76.
- Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella: *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2004. november 8.
- Magyar Statisztikai Évkönyv 2003. KSH, Budapest, 2004.
- Mészáros Árpád – Fóti János: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. In: Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (szerk.): *Cigánynak születni*. Új Mandátum, Budapest, 2000. 285–312.
- Népszámlálás 2001. 4. Nemzetiségi kötődés. KSH, Budapest, 2002.
- Népszámlálás 2001. 18. Demográfiai adatok. KSH, Budapest, 2004.
- Népszámlálás 2001. 19. Családtípusok, családformák. KSH, Budapest, 2004.
- Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*. Gyorsjelentés. KSH Népeségtudományi Intézet, Budapest, 2002.
- Pongrácz Tiborné – Spéder Zsolt: Élettársi kapcsolatok és házasság – hasonlóságok és különbségek az ezredfordulón. *Szociológiai Szemle*, 2003. 4. sz. 55–75.
- Spéder Zsolt: Gyermekvállalás házasságon kívül – egy terjedő magatartásminta összetevői. *Századvég*, 2004. 1. sz. 83–100.
- Spéder Zsolt: Gyermekvállalás és a párkapcsolatok átalakulása. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. Tárci, Budapest, 2004. 137–151.
- Szuhay Péter: *A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Panoráma, Budapest, 1999.

Tárgyszavak:

Népeségstruktúra

Etnikum

Kisebbség

FIGYELŐ

FOLYÓIRATCIKK ISMERTETÉS

KEVIN MCQUILLAN (2004): *When Does Religion Influence Fertility?* (Mikor befolyásolja a vallás a termékenységet?) In: *Population and Development Review* 30 (1): 25–56.

A demográfiai kutatások a vallási hovatartozásra elsősorban a differenciális termékenység vizsgálatánál fordítottak figyelmet; ilyen vonatkozásban vizsgálták az Amerikai Egyesült Államok katolikus népességének magas fertilitását vagy azoknak az országoknak a lassan csökkenő termékenységét, ahol a populáció többsége muszlim.

A vallás elméleti megközelítése

Kiindulási pontként a vallási különbözőségek demográfiai magatartásra való hatás-vizsgálata területén klasszikusnak számító *Goldscheider* megközelítését ismerteti a szerző. A „characteristics approach” (jellemzők alapján való megközelítés) szerint a termékenység és a felekezeti hovatartozás közötti összefüggés sokszor hamis: a különböző vallási csoportokhoz tartozók magas termékenysége az adott csoporthoz tartozók társadalmi-gazdasági jellemzőivel magyarázható. Amennyiben a csoport társadalmi-gazdasági jellemzőit kiküszöbölve is létezik kapcsolat a felekezeti hovatartozás és a termékenység között, *Goldscheider* egy másik megközelítést, az ún. „particularized theology” (sajátos teológiai) hipotézis vizsgálatát ajánlja a demográfusoknak. E szerint például az amerikai katolikusok magas termékenysége a vallásos tanítások következménye, hiszen minden mesterséges fogamzásgátlás tilos körükben. *Goldscheider* a teológiai hipotézist felszínesnek és inadekvátnak tartotta.

A vallás befolyásának forrásai

Vallás és érték

A társadalom intézményei közül a vallás az, amelyik az emberi viselkedés irányítására vonatkozóan leginkább kidolgozott morális normarendszerrel rendelkezik. A vallásos hagyományok kiemelt figyelmet szentelnek a szexualitás, a férfi és a nő, valamint a család társadalomban betöltött szerepének. A vallásos nézetek hatásának tisztázásához két érték-kategória elkülönítése szükséges: viszonylag sajátos normák, amelyek befolyásolják a viselkedést, és amelyek a termékenységet befolyásoló tényezőkkel közvetlen kapcsolatban vannak, illetve a fertilitásra közvetett hatást gyakorló tágabb értelemben vett értékek. A szerző a két érték-kategória elkülönítésével lezártnak tekinti az érték-fogalom definiálását, közelebbi körülírásra, konkrét meghatározásra nem vállalkozik.

A vallásosság a termékenységre gyakorolt hatásának vizsgálata során lényeges szempont a zsidó, a keresztény és az iszlám vallás korlátokat tartalmazó tanítása és

hagyománya a fogamzásgátlást és az abortuszt illetően. A római katolikus egyház hivatalos doktrínája a legvilágosabb: a fogamzásgátlás és a művi terhesség-megszakítás minden formáját tiltja. Más keresztény felekezetek ennél kevésbé szigorú álláspontot képviselnek e kérdésben, hasonlóan a zsidó valláshoz, ahol csupán az ortodox irányzat tartja fenn a tiltást úgy a sterilizációval, mint az abortusszal kapcsolatosan. Az iszlám tanítását ellentmondás és fejlődés egyaránt jellemzi: támogatja a család-nagyság korlátozását, a terhesség-megszakítás tiltását és a fogamzásgátlás néhány formáját, mindennek előtt a sterilizációt. Az iszlámhívők egy része a vallásos előírásokra való hivatkozással egyáltalán nem alkalmaz semmilyen fogamzásgátlást.

Az ázsiai vallásokban (buddhizmus, hinduizmus) nincs formális, hierarchikus struktúra; és bár a szaporodással, az abortusszal kapcsolatosan a hindu és a buddhista gondolkodók kifejtik álláspontjukat, a vallási előírások szinte egyáltalán nem tartalmaznak tiltást a fogamzásgátlásra és az abortuszra vonatkozólag.

A termékenységet befolyásoló vallásosság vizsgálatakor mindenekelőtt a fogamzásgátlás és a művi terhesség-megszakítás problematikájával foglalkozunk, ezen túlmenően azonban számos olyan tényezővel számolnunk kell, amelyek megnövelik vagy korlátozzák a termékenységet. Például a szexuális élet elkezdésének időpontja, a vallási tiltások a hivatalos együttélésen kívüli párkapcsolatokat illetően, valamint a házasságon belüli szexuális aktivitás időzítése és gyakorisága.

Az értékek túlhangsúlyozása nem szerencsés a vallás és a termékenység közötti kapcsolat vizsgálatakor, mivel a családokat, a szexualitást, a fogamzásgátlást és a gyermek értékét illető vallásos tanítások nem feltétlenül vezetnek egy sajátos termékenységi mintázathoz.

A vallásos intézmények szerepe

A vallásos intézmények termékenységet befolyásoló hatása három szinten valósul meg: a társadalom egészében, a közösségben és az egyén életében. A vallásos intézmények termékenységre gyakorolt hatásának bemutatására a szerző több példát említ. Ezek egyike a francia többségű kanadai Québec tartomány, ahol a katolikus egyház már a XVII. század elején domináns erő volt, és ez a későbbi korokban, a XIX században is megmaradt: az egyház vezette a születési, halálozási és házassági anyakönyveket, egészségügyi és oktatási intézményeket működtetett. A XIX. század második felében a jelentős iparosítás és városiasodás ellenére a házasságon belüli termékenység magas maradt; a csökkenés első jelei csak a századfordulón voltak érzékelhetők. A XX. században is észlelhető a vallás hatása: a fogamzásgátlásnak csak a katolikus egyház által elfogadott módszerei terjedtek el széles körben; a házasságon kívüli terhességek – még az olyan nagyvárosokban is, mint Montreal – igen alacsony arányt képviseltek.

Egy másik példaként a szerző Írországot említi, ahol a XIX. század végén, a XX. század elején igen magas házasságon belüli termékenységet regisztráltak és nagyon sokáig tartott az átmenet a születésszabályozás elterjedéséig. A házasságon belüli magas termékenység mellett a házasságon kívüli termékenység igen alacsony maradt a késői házasságkötés, illetve a házasságtól való tartózkodás ellenére is; egyes szerzők feltételezése szerint azonban, főként a falusi környezetben, jelentős számban fordult elő olyan házasságon kívüli szülés, amely a hivatalos statisztikák számára láthatatlan maradt. A politikai fejlődés a katolikus egyház befolyásának növekedésével járt Írországból is és a

családi étellel, valamint gyermekvállalással kapcsolatos elképzeléseit hatékonyan tudta a katolikus egyház érvényesíteni, aminek következtében a termékenység magas maradt még akkor is, amikor Nyugat- és Észak-Európa más részein csökkenés volt.

A nyugati világ civil és egyházi hatóságot szétválasztó törekvése következtében napjainkban nem találunk olyan példát, amilyen a múltban Québec vagy Írország volt. A muzulmán vallású társadalmakban ezzel szemben az iszlám a vezető politikai és társadalmi erő; a vallási hatóságok széles körű befolyást gyakorolnak követőikre. A katolikus egyháztól eltérően a születésszabályozást illetően az iszlám nem képvisel egységes álláspontot: Szaúd-Arábiában például magas termékenység jellemző, Iránban pedig a vallási vezetők és intézmények közreműködésével terjedt el a születésszabályozás és csökkent a fertilitás.

A fenti példákban a gyermekvállalással kapcsolatos attitűdök a vallás szempontjából homogén környezetben érvényesültek. A demográfiai viselkedésminták átörökítésére sokszínű vallási környezetben is van példa. Az Amerikai Egyesült Államokba bevándorló katolikus vallásúak saját intézményrendszerük kiépítésével nem csak az etnikai és nyelvi hagyományaikat őrizték meg, hanem a családdal kapcsolatos attitűdjeiket is. A katolikusok és a többségi protestánsok közötti legfőbb különbséget a termékenység tekintetében a fogamzásgátláshoz való viszonyulásuk jelentette. A második vatikáni zsinatot és az amerikai társadalomban végbement változásokat követően azonban a katolikusok széles tömegei elvetették a fogamzásgátlás vallásos okokból történő elutasítását, ami a termékenységüket hasonlóvá tette a többi felekezethez tartozókhöz.

A rendkívül szigorú vallási normák szerint élő mormonok fertilitása napjainkban is lényegesen meghaladja az amerikai átlagot; az abortuszok és a házasságon kívüli terhességek aránya viszont messze alatta marad az átlagnak.

Európában a vallás termékenységre gyakorolt hatása a vallásos intézmények politikai, társadalmi befolyásával állt kapcsolatban. A demográfiai átmenet lassúbb volt azokban a régiókban, ahol a katolikus egyháznak ideológiai vitái voltak a modernizáció, szekularizáció erőivel.

Konklúzióként a szerző a következőket fogalmazza meg: a vallásos értékek csak abban az esetben befolyásolták a demográfiai viselkedést, ha a vallás intézményeinek szankciók és jutalmazási lehetőségek álltak rendelkezésére. A vallásnak ahhoz, hogy hatással legyen a demográfiai viselkedésre a gyermekvállalással kapcsolatos kívánatos viselkedési normákat kell kommunikálnia; megfelelő kommunikációs csatornákkal kell rendelkeznie a tanítások eljuttatására és a követőknek erőteljes kötődést kell érezniük a vallásos közösséghez.

Kovács László

KÉT KONFERENCIA SZEGEDEN

1. Munkaülés a demográfiáról

A Népesedési Kormánybizottság 2004. szeptember 10-én az MTA Szegedi Központjában „Demográfia és oktatása” címmel konferenciát rendezett. A Népesedéspolitikai Kormányprogram Konceptiója kiemelte a demográfiai elemzések iránti új típusú igények megjelenését és a népeségtudomány kutatási-oktatási központjainak további fejlesztését. E két célkitűzés gyakorlatba átültetésének kívánalmát tükrözte a rendezvény szervezőinek két gondolata:

1. A kormány által kezdeményezett munkafolyamat eredményeként megfogalmazott népesedéspolitikai feladatok nem érhetnek véget a program megalkotásával, hanem nélkülözhetetlen a célok megvalósulásának követése és értékelése. Az elemzésben, értékelésben részt kell vennie minden érintett társadalmi szereplőnek, a megfelelő felkészültségű tudományos műhelyeknek, testületeknek.
2. A demográfia tudománya belső fejlődése érdekében érdemes gazdagítani centrumait a felsőfokú oktatásban és a tudományos intézményekben. Az egyetemi továbbképzések és doktori iskolák eddig ki nem aknázott területei a népeségtudomány oktatásának és a demográfusképzésnek. Indokolt lenne a már létező továbbképzési formákba és doktori iskolákba beépíteni a demográfiai tudást és szemléletet.

Dr. Szabó Gábor, a Szegedi Tudományegyetem rektora, megnyitójában hangsúlyozta, hogy nagy öröme, hogy a rendezvénynek Szeged adhat otthont. A tizenegy korból álló universitas, nemcsak művelője, hanem potenciális megrendelője, hasznosítója is a népeségtudomány által feltárt ismereteknek.

Dr. Szekeres Imre, a Népesedési Kormánybizottság titkára levelét *Varga Ágnes* asszony, a Miniszterelnöki Hivatal főosztályvezetője olvasta föl. Elhangzott, hogy nincs könnyű helyzetben a Kormány demográfiai tanácsadó testülete, mely a nemzeti népesedési program előkészítéséért felelős. A népesedési folyamatok valójában a privátszféra történéseinek összességéből állnak össze. A magánélet legintimebb kérdéseiről van szó, ha születésről, azaz gyermekvállalásról esik szó. Az egyéni döntés a főszerep, ha életmódról, azaz az életkörülmények megválasztásáról beszélünk és akkor is, ha azt elemezzük, hogy ki mikor és miért kel útra azért, hogy új hazát válasszon. Ezek azok a kérdések, amelyekbe a politikának nincs, és nem is lehet közvetlen beleszólása. Az indirekt eszközökkel operáló politika feladata kettős. Egyrészt olyan társadalmi környezetet és közhangulatot kell teremteni, amelyben az emberek félelmek és szorongások nélkül vállalhatják és élhetik a saját életüket. Másrészt olyan világot teremteni, ahol nem kell félni az élet természetes dolgaitól. Ne legyen átlagon felüli kockázatvállalás, ha az ember gyereke vágyik és gyereke lesz, és az öregség se jelentsen veszélyt. A társadalmi folyamatok általában – de a népesedési folyamatok különösen – hosszabb távon ható folyamatok, éppen ezért kizárólag következetesen lehet érvényt szerezni a kormányzati munkában a népesedéspolitikai prioritások érvényesítésének.

Dr. Katona Tamás címzetes egyetemi tanár előadásában felvázolta a népeségtudománnyal foglalkozó hazai műhelyek láncolatát, majd a demográfia graduális oktatásának tapasztalatait szedte csokorba és elemezte az aktuális helyzetet. A demográfia ok-

tatása a jogi karokon a legkiterjedtebb és egészében véve a legnagyobb hallgatószámmal is bír. Másodiknak a természettudományi karok tekinthetők, harmadiknak a gazdaságtudományi karok. Ötödik-hatodik helyen az orvostudományi karok és a bölcsészettudományi karok osztoznak. A demográfia tudománya művelői körében a kutatói-oktatói elkülönülés, továbbá minőségbiztosítással és a tudósutánpótlással kapcsolatos nehézségek együttesen és egymás hatását erősítve hatottak a közelmúltban. A helyzet orvoslására egy demográfiai bázisintézet kialakítását és a tudományos fokozattal (PhD) és akadémiai doktori címmel rendelkezők számának növekedését tartotta kívánatosnak. Megállapította, hogy országos méretben a jelenlegi évenkénti 4500–5000 fő demográfiai hallgató igényeit csakis a jelenleginél nagyobb számú minősített oktató (oktató-kutató) elégítheti ki. A rendezvény délelőtti programjának zárásaként *Dr. Katona Tamás* vitavezetésével négy előadó beszélt a demográfiai képzés hazai gyakorlatáról, az universitas által kínált lehetőségekről, az interdiszciplináris tudományok számára kedvezőbb feltételekről, a doktori képzésbe bekapcsolódás megszervezéséről, valamint a működő tudományos iskolák tevékenységének hiányosságairól. Az előadók közül *Dr. Becsei József* egyetemi tanár egy érdekes és előremutató bejelentést tett. Terveik szerint a Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Karán a geográfus szak keretében demográfia szakirányt indítanak. *Dr. Faragó Tamás* egyetemi tanár egy többszintű ösztöndíjrendszer kialakítását tartotta kívánatosnak a tudomány művelése és fejlesztése céljából. Nem elégséges ösztöndíjakat alapítani az akadémiai doktori cím elnyeréséhez, a habilitáláshoz, vagy a PhD fokozat megszerzéséhez. Szükség lenne PhD hallgatói ösztöndíjakra, kiegészítő ösztöndíjakra a posztgraduális képzésben való részvétel biztosítása céljából, továbbá a tudományterület felé orientáló pályadíjakra a graduális képzésben részt vevők számára. *Langerné dr. Rédei Mária* egyetemi docens az Eötvös Loránd Tudományegyetemen Természettudományi Karán folyó demográfia-oktatás tapasztalatairól számolt be és felvillantotta egy kutatócsoport alapításának lehetőségét is. *Dr. Spéder Zsolt* a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója kutatási lehetőségeket ajánlott a pályakezdők részére. Színvonalas munka esetén a Demográfia című folyóiratot a publikációk közzétételének színteréül javasolta.

A délutáni program három párhuzamos szekciója közül kettőben friss kutatási eredmények megvitatására került sor. Az egyik a Magyarországra irányuló erdélyi migráció természetét, demográfiai hatásait vizsgálja. A kutatást a Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetem oktatói – *Magyari Nándor* irányításával – és hallgatói valószínűsítették meg. A kutatásban arra keresték a választ, hogy a Magyarországra szezonálisan és tartósan tapasztalható vándorlásnak melyek az erdélyi magyarságra ható demográfiai következményei. A vitát *Varga Ágnes* vezette.

A második szekcióban *Tóth Judit* és *Krémer Balázs* vitavezetésével a vándorláspolitikák nemzetközi tapasztalatairól volt szó, az Európai Unió tagországainak példái alapján. A kutatást a Nemzeti Kutatási és Fejlesztési Program támogatásával *Lukács Éva* és *Illés Sándor* hajtotta végre. A részt vevők eszmét cseréltek a migráció jelenségeire adott kormányzati válaszok európai és regionális trendjeiről, az Európai Unió politikai ajánlásairól és tapasztalatairól, terveiről. A tavaly decemberben vitára bocsátott Népesedéspolitikai Koncepcióban önálló migrációs politikára nem szerepel javaslat. A Kormánybizottság tartózkodott attól, hogy megfogalmazza, mely régiókból, milyen korösszetételű, képzettségű, a Magyar Köztársaság által támasztott elvárásokat vállaló migránsokat célszerű kedvezőbb tartózkodási, munkavállalási, letelepedési feltételekben

részesíteni. A szakmai viták hatására azonban nem lehetetlen, hogy az eredeti elképzelésünk módosulásának leszünk szemtanúi a közeljövőben.

A délutáni harmadik szekciórészben a délelőtti szakmai program folytatása volt, részben a népeségtudomány specifikumairól, művelőiről és egy új intézmény létrehozásával kapcsolatos javaslat megvitatásáról volt szó. *Szabó A. Ferenc*, a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi egyetem professzora ismertette az intézményükben folyó demográfiai ismeretátadás kereteit és felhívta a figyelmet a migráció biztonságpolitikai aspektusainak fontosságára. Kiemelte, hogy a PhD képzésükben kötelező tárgyként szerepel a demográfia.

Kupcsik József a Corvinus Egyetem professzora egy új standard demográfiai alapmű megszületésének szükségessége mellett érvelt. Kifejtette, hogy az 1964-ben kiadott „Bevezetés a demográfiába” című könyv mintájára (nyilván korszerű tematikával és szemlélettel) a posztgraduális és PhD képzésben egyaránt használható könyv írására kellene összpontosítani a szakmai erőfeszítéseket. E munka alapján a rokon tudományterületek művelői is megírhatják a sajátos szempontjaiknak megfelelő kisebb tankönyveket, melyek kifejezetten az ő hallgatóiknak szólnak. Kiemelte, hogy az alapmű csakis a generációk együttműködésén alapuló kollektív munka eredménye lehet, melynek megírásában és szerkesztésében a fiatalabb oktatói-kutatói kohorszoknak kell szerepet játszania, a lektorálás pedig az idősebb tudósnevezdek dolga lesz.

A korszerű demográfiai szemlélettel kapcsolatban *Miltényi Károly*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet nyugalmazott igazgatója megjegyezte, hogy ideje lenne már túllépni a reformkortól napjainkig folyamatosan felbukkanó nemzethalál víziójának központi kérdésként való beállításán. A népességszám csökkenését fókuszba állító szemlélet helyett a népesség szerkezetében rejlő lehetőségekre és veszélyforrásokra (előregedés) kellene összpontosítani a figyelmet, továbbá a demográfiai folyamatoknak a népesség minőségi jegyeire gyakorolt hatásait lenne szükséges kiemelni.

A vitavezető *Illés Sándor* a demográfiáról és a demográfusokról beszélgetve felvette, hogy a demográfia központi kategóriája a népesség (nem az egyén, nem a család, nem a háztartás), amiből következik a makro-módszerek fontossága, esetleg dominanciája a demográfiai elemzések során. A demográfia specifikumát, sajátos látásmódját adhatja a makro elemzési szint és az interdiszciplinaritás. Érdeemes a demográfia tárgykörét, a demográfusok feladatait időről-időre átgondolni.

A népeségtudomány tematikai határainak megállapításával kapcsolatban *Kovacsicsné Nagy Katalin* professzor asszony az Eötvös Loránd Tudományegyetemről felvetette, vajon a résznépességek (például a bűnelkövető szubpopuláció) vizsgálata beletartozik-e a demográfiai tekinthető vizsgálatokba. A válasz egységesen igen volt.

A Demográfiai és Migrációs Oktató- és Kutatóközpont (DMOK) elképzelésének a tudományos közbeszédbe vitele az oktatás és kutatás egységesülését kívánta szolgálni. Egy új demográfiai bázisintézmény „felülről” történő létrehozásával kapcsolatban *Farragó Tamás*, a Corvinus Egyetem professzora megjegyezte, hogy itt, Kelet-Közép-Európában, a megkésett fejlődés következtében az állam általi kezdeményezések hatása „lefelé” is gyorsan elterjedhet, és a problémák hatékony megoldásul is szolgálhat. Felhívta még a figyelmet a tudományos karrier-pályák előreláthatóságának, tervezhetőségének és egymásra épülő stációinak fontosságára. A tudományosan minősített pályán tartásának és megbecsültségének fokozása ösztöndíjak rendszerének kialakításával segíthető leginkább – állapította meg.

2. Történeti demográfiai konferencia

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának Történeti Demográfiai Albizottsága a „Levéltári Napok” rendezvénysorozat keretében 2004. október 12-én konferenciát rendezett Szegeden a Móra Ferenc Múzeum vártermében. A migrációnak a történeti kutatásokban felmerülő aspektusai adták a rendezvény témáit. Az ülészetet vezető *Dr. Blazovich László* professzor, levéltár-igazgató, bevezetőjében utalt a vándormozgalomnak a magyar történelemben való kiemelt jelentőségére és hangsúlyozta, hogy a jelen problémáinak megoldásához igen sok módozatot találhatunk a múlt tanulmányozása közben. Kijelentette, hogy a konferenciát a kiváló tudós *Bálint Sándor* eszméiségének és emlékének szentelik, és a közelmúltban elhunyt *Kovacsics József*re is emlékeznek egyben.

Bárkányi Ildikó, múzeumi osztályvezető, „Emlékek Csengőd község telepítéséről” címmel tartott előadást és kiemelte az igen nagymértékű népességfluktuáció jelenségét a telepítések során. A homokos terület benépesítésének folyamatát az antropológiai jellegű narratív interjúk módszerének alkalmazásával vázolta fel.

Dr. Juhász Antal tanszékvezető professzor „Családi életutak a Homokhátságról” című előadásában az általa vezetett kutatócsoport évtizedes munkájából villantott fel igen érdekes részleteket. Az 1878–1879-es kataszteri térképfelmérést, az egyházi anyakönyveket és a gazdacímtevéket forrásként felhasználva utalt az idős korban városban lakás jelenségére és elterjedtségére az általa vizsgált mezőgazdasági jellegű területen.

Dr. Szűcs Judit múzeumigazgató „Migráció három település példáján” című előadásában Pálmonostora, Jászszentlászló és Csólyospálos településekben végzett kutatásait mutatta be. Pálmonostora esetén egy foglalkozással, nevezetesen a dohánykertészkedéssel járó mozgásról szólt. Jászszentlászló példáján a „kétlaki élet” (iparos és paraszt egyben) korabeli szükségességére hívta fel a figyelmet. Csólyospálos lakói annyiban voltak különösek, hogy az ott termelt gyümölcsöket inkább idegeneknek adták el, mint a helybeli felvásárlónak, arra hivatkozva, hogy nem szeretnék, ha bármelyik helybeli a fejükre nőne.

Dr. Kocsis Gyula egyetemi docens az alföldi migráció 16–17. századi forrásait szedte csokorba. A már klasszikusan használt forrástípusok mellett a magisztrátusi jegyzőkönyvekre, a határpercek iratanyagára és az ún. repetíciós (jobbágy-visszaszolgáltatási) perek részletesebb tanulmányozására hívta fel a figyelmet az elkövetkezendő migrációs vonatkozású kutatások kapcsán. A családnevek elterjedésének, illetve visszaszorulásának forrásértéke kapcsán – saját kutatásának tapasztalatain okulva – igen nagyfokú óvatosságot és körültekintést javasolt a következő tudósgeneráció számára.

A konferencia utolsó előadója *Dr. Bárh János* múzeumigazgató volt. Hangsúlyozta, hogy a 18. századi Duna–Tisza közti migráció az elsősorban nem magyarokat érintő szervezett telepítések és a spontán vándorlások elegye volt. Bemutatta, hogy a relatív túlnépesedés által sújtott felvidéki területekről milyen időbeli és térbeli stációkban vándoroltak dél felé az emberek. A 18. század kezdetétől a közepéig a Felvidék déli és középső területeiről származó vándorok és leszármazottaik négy világosan elkülöníthető szakaszban értek el a láncmigráció célterületére, Bácskába.

Dr. Blazovich László zárszavában igen jelentős tudományos hozadékokat termelőnek ítélte meg a konferenciát és utalt a helytörténetekben fellelhető demográfiai vonatkozások felkutatásának szükségességére. Ezek a pozitív munkák teremtik meg a későbbi szintetizálás lehetőségét is. Nem véletlen, hogy a 2004. október 12–15. között zajló levéltári napoknak Szeged és Makó városok mellett Üllés és Maroslele települések is helyszínül szolgálnak – állapította meg.

Illés Sándor

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

CALDWELL, J. C. – SCHINDLMAYR, T.: *Historical population estimates: Unravelling the consensus.* (A népesség hosszú távú idősorainak becslése: Az egyetértés vizsgálata.) *Population and Development Review*, 2002/2. 183–204. p.

Az 1920-as évek közepére egyetértés jött létre a világ és az egyes földrészek népességének a 17. század közepéig visszanyúló növekedését illetően, amit az ENSZ kiadványai is megerősítettek. A bizonytalanságot érzékeltető a „közepes” becslés mellett „magas” és „alacsony” változat is közlésre került. Az ENSZ 1951-ben a világ népességére vonatkozóan a következő számokat közölte: 1650-ben 470 millió, 1750-ben 694 millió, 1850-ben 1091 millió, 1900-ben 1550 millió és 1950-ben 2406 millió. Már az idősorok első közreadói (*Willcox* 1931; *Carr-Saunders* 1936) is felhívták a figyelmet a bizonytalanságra a számok pontosságát illetően. Az adatok elemzéséből arra a következtetésre jutottak, hogy a modern világ kialakulását a népesség 1700 körül meggyorsult növekedése tette lehetővé.

A 17. századi adatok bizonytalan úti beszámolókon alapultak, a számmisztika is előfordult bennük, részben kéziratok voltak és különböző nyelveken íródtak. *Willcox* 68 forrásra hivatkozik, és végül ezek átlagát fogadja el. Maguk az európai adatok is bizonytalanok (a későbbi angliai kutatások legalábbis ezt jelzik), ami fokozottan érvényes más földrészek, főleg Afrika vonatkozásában.

A 20. század utolsó harmadában még régebbre visszanyúló népességszám becslések is készültek. Ezek az előbbi számokat alig módosították. Az egyes szerzők (*Clark* 1967; *Durand* 1977; *McEvedy* és *Jones* 1978, *Biraben* 1979, *Madison* 2001) becsléseinek szélső értékei a világ népességére vonatkozóan a következők: időszámításunk kezdete 170–300 millió, 1000-ben 250–310 millió, 1500-ban 420–480 millió. A háttérinformációk vegyesek: mezőgazdasági termelés, népsűrűség, háborúk és békés időszak figyelembevétele. *Clark* szerint a számok nem légből kapottak, legalábbis ritkán azok.

Jelen dolgozat szerzői úgy látják, hogy ma valamivel, de nem sokkal jobb hosszú távú idősorokat lehet összeállítani. A világ teljes népességére vonatkozó számok a 20. századtól megbízhatónak vehetők, Európára pedig 1800-tól azok. Továbbra is bizonytalanságban vagyunk Amerika felfedezése előtti népességét vagy Ausztrália őslakosainak számát illetően, de Afrika ilyen értelemben is sokáig feltáratlan maradt. Információval szolgálhat a mezőgazdasági termelés fejlődésének és az urbanizáció terjedésének megismerése. A korai becslések bizonyos fokig visszszámítások voltak, és önmagába visszatérő gondolatmeneten alapultak: lényegében a népességszám változását becsülték, és ez legalábbis részben a népesség növekedésére vonatkozó előfeltételezésre épült. Az, hogy többé-kevésbé egyetértés mutatkozik a számokat illetően, nem kell, hogy okvetlenül megnyugtasson, és lényegében *Willcox* munkájának elfogadását jelenti. Az egyetértés annyiban veszélyes is lehet, hogy nem kedvez a további kutatásnak.

HINDESS, G.: *Population review of England and Wales, 2001*. (Anglia és Wales népessége 2001-ben.) *Population Trends*, 2003/2. 7–14. p.

Anglia és Wales népessége a 2001. évi népszámlálás szerint az előző évhez képest 0,4 százalékkal, 1991-hez képest pedig 2,6 százalékkal növekedett. A korfa két helyen válik szélesebbé: a 35 év körülieknél és az 50-es éveie elején járóknál. Az utóbbi a háború utáni, az előbbi az 1960-es évek magas születési arányát (baby boom) jelzi. A termékenységnek az 1970-es években bekövetkezett csökkenése a 24 év körüliek mostanra alacsony számához vezetett. A jelenleg alacsony termékenység a korfa alapjának elkeskenyedését okozza.

A tíz évvel korábbi állapothoz képest csökkent az iskoláskor előtti (0–4 évesek) száma, míg az iskoláskorúaké (5–15 éveseké) nőtt. Számottevően (15 százalékkal) csökkent a 16–29 éves korosztály: az 1970-es évek alacsony termékenysége érhető tetten, amit részben ellensúlyozott az ilyen korúak bevándorlása. A nyugdíjaskorúak (64 év feletti férfiak és 60 év feletti nők) száma valamelyest nőtt. A 85 év felettiak száma 30 százalékkal több, mint tíz évvel korábban, ami az idős korban várható élettartam meghosszabbodásából adódik.

A 2001. évi népszámláláson alapuló népesség-előrejelzés Anglia és Wales népességének folytatódó elöregedését vetíti előre az elkövetkező évtizedekben. A 60 év felettek aránya 2031-re 29 százalékra emelkedhet. A teljes eltartottsági arány 1991 és 2001 között 63 körül mozgott, miközben a fiatalok mindvégig az időskori arány felett volt. 2007-re várható, hogy az időskori eltartottsági arány lesz a magasabb, és a különbség 2020 után nőni fog. A teljes eltartottsági arány 2020-ig valamelyest csökkenni, majd emelkedni fog, és 2035 körül várhatóan 70-es érték körül állandósul.

A belső vándorlást vizsgálva a Londonból való számottevő elvándorlásra hívja fel a figyelmet a szerző. 2001-ben 70 ezren költöztek ki a városból, amit a külföldről érkező bevándorlók nagy száma ellensúlyozott. A belső vándorlók között a 15–34 évesek vannak legnagyobb számban.

Az élveszületések száma 2001-ben a második legalacsonyabb érték volt, mióta a születéseket nyilvántartják (1938). Az élveszületések 40 százaléka házasságon kívüli születés volt, ami 1980 óta emelkedő tendenciát mutat. Az anyák első gyermekük születéskori átlagos életkora 2001-ben 26,5 év volt, ami 1970 óta emelkedést jelez. A teljes termékenységi arány 2001-ben 1,64 volt, ami 1964 óta csökken, és 1974 óta a pótlási érték alatt van. A korszpecifikus termékenységi arány a 20–24 és a 25–29 éves nőknél a legmagasabb és csökkenő, amit az idősebb korosztályokban mutatkozó növekedés valamelyest ellensúlyoz, de nem tud kiegyenlíteni. Ezek a változások részben annak tudhatók be, hogy a nők reprodukív életkoruk későbbi szakaszára halasztják a gyermekvállalást.

A nyers halálozási arány az utóbbi tíz évben csökkent és 2001-ben 10,2-es értéket mutatott. Ez a várható élettartam növekedését tükrözi, miközben a nők javára itt mutatkozó különbség csökken. A halálozási arány csökkenése a 15 év alatti és a 45–64 éves korosztályban a legnagyobb mértékű. A 45–74 évesek körében mind a férfiaknál, mind a nőknél a rák a vezető halálok.

KREYENFELD, M.: *Parity specific birth rates for West Germany: An attempt to combine survey data and vital statistics.* (Paritás szerinti születési arány Nyugat-Németországra: Kísérlet a megfigyelési adatok és a népmozgalmi statisztika összekapcsolására.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2002/3. 327–357. p.

A nyugat-európai országok többségétől eltérően a német népmozgalmi statisztika nem figyeli meg a születési sorrend szerinti születési arányt. A Statisztikai Hivatal csak a fennálló házasságokra közöl születési sorrendet. Ebből adódóan nem áll rendelkezésre az első gyerek születésénél átlagos életkor és a gyerektelenség mértéke. A termékenység alakulását különböző felmérések alapján lehet nyomon követni, de hosszabb időszakokra vonatkozóan ezek az adatok nem sokat érnek: kicsi a mintanagyság, rövid a megfigyelt időszak, túl kevés születési kohorszra terjednek ki. A szerző megpróbálta összekapcsolni a népmozgalmi statisztikai és a felmérési adatokat, hogy a születési sorrend szerinti születési arányt meghatározza az 1985–1995 közti időszakokra. Másokra is támaszkodva a továbbiakban az 1960–1995 közti időszakokra vonatkozóan tesz megállapításokat.

A népmozgalmi statisztika megadja az összes és a házasságon kívüli születések számát az anya életkora szerint, valamint a házasságon belüli születések számát az anya életkora és a születési sorrend szerint. Ezeket kiegészítendő a szerző megfelelő súlyozással szétosztotta a házasságon kívüli születéseket a születési sorrend szerint, amihez a társadalmi-gazdasági panelvizsgálat szolgált alapul.

Németországban a teljes termékenységi arány az 1965 körüli 2,5-es értékről tíz év alatt 1,5 alá csökkent, majd stabilizálódott. A csökkenés minden (1., 2., 3. és további) születésre igaz, de a 2. gyerek születését tekintve kisebb mértékű. Az anyák első gyermekük születéskori életkora 1960 és 1970 között csökkent, majd lényegében folyamatosan emelkedett, és 1995-ben meghaladta a 27 évet. Az 1955-ben és 1960-ban született korosztályok a magasabb életkor körüli jelentős szóródást is mutatnak: a görbék ellaposodnak szemben a korábbi korosztályok kifejezetten csúcsos görbéivel.

A családnagyság is változott: nőtt a gyerektelen és csökkent a három és több gyerekes házaspárok aránya, miközben az egy- és kétgyerekesek aránya viszonylag állandó maradt. A gyerektelenek jelenleg 24 százalékos aránya igen magas.

Ami az eredmények megbízhatóságát illeti, a kétféle adatok összefésülésének min-tavételi hibája viszonylat kicsi, a házasságon kívüli születések születési sorrendjének megállapítása viszont igen érzékeny a becslőfüggvény specifikálására. Mikrocenzus adataival való összevetés azt jelzi, hogy itt alkalmazott módszer alábecsülte a gyerektelen házaspárok arányát. A szerző által a családnagyságra és a családok gyerekszám szerinti megoszlására vonatkozóan számított adatok részleteikben fölfelé és lefelé is eltérnek a család- és termékenységi megfigyelés eredményeitől.

Noha a szerző eredményei összhangban vannak másoknak a nyugat-német termékenységre vonatkozó megállapításaival, ebből még nem kíván messzemenő következtetéseket levonni. Ettől az tartja vissza, hogy (nem részletezett) külső forrásokkal való összevetésben jelentős eltérések mutatkoznak. Annak ismerete nélkül, hogy a becslések mennyire reprezentatívak és megbízhatók, nehéz megállapítani melyikük közelíti meg jobban az „igaz” termékenységi jelleget.

KREYENFELD, M.: *Crisis or adaptation – reconsidered: A comparison of East and West German fertility patterns in the first six years after the „Wende”*. (Válság vagy alkalmazkodás – újraértékelés: A kelet- és nyugatnémet termékenységi összehasonlítása a „fordulatot” követő első hat évben.)

Más kelet-európai országokhoz hasonlóan a keletnémet területeken is számottevően csökkent a termékenység a kommunizmus bukását követően. 1991-ben mintegy 40 százalékkal kevesebb születést regisztráltak, mint egy évvel korábban. Emellett jelentős elvándorlás is lejátszódott, így az évenkénti születések száma kevésbé használható a termékenység megragadására. A teljes termékenységi arány (ami figyelembe veszi a népesség számát és korösszetételét) az 1990. évi 1,5-ös értékről 1992 és 1995 között 0,8-ra csökkent. Ezt növekedés követte, de még 2000-ben is alatta volt a nyugatnémet értéknek. Egyes kutatók mindezt a keletnémet társadalom részben társadalmi, részben gazdasági válságával hozzák összefüggésbe. Mások alkalmazkodásról, a gyerekvállalás későbbre halasztásáról beszélnek, amivel felzárkóznak a nyugatnémet trendhez. A szerző az 1961 és 1970 között született és az újraegyesítéskor 20–29 éves korosztályra vonatkozó, az 1997. évi mikrocenzusból származó adatok vizsgálatával próbálja eldönteni melyik magyarázat a helytálló.

Németország újraegyesítésével a nyugatnémet intézményi keretek váltak általánosná: áttértek a piacgazdaságra, az 1990-es évek közepére gyakorlatilag befejeződött a privatizáció, a bérek és a hatékonyság ugyanakkor a keleti részekben elmaradt a nyugati szinttől, a munkanélküliségi ráta pedig kétszerese volt a nyugatinak. Az állami bölcsődei és óvodai ellátás köre az 1990-es években a keleti részekben a korábbi időkre jellemző maradt, messze meghaladva a nyugati területekre jellemző értéket. Az ellátó intézményeket és azok feladatát lényegében változatlanul átvette a helyi önkormányzat.

A keletnémet nők gazdasági aktivitása továbbra is a nyugatiaké fölött maradt. Nyugaton a kisgyerekes anyák általában rövidebb munkaidőben dolgoznak, míg keleten elfogadottabb a nők ilyenkor is teljes munkaidőben való foglalkoztatása. Kérdéses, hogy az NDK-ban szocializálódott korosztály mikorra alkalmazkodik a nyugati családpolitikai és munkaerőpiaci rendszerhez, vagy ezt már csak a következő korosztály teszi meg. A kisgyerekes anyák munkavállalásában megnyilvánuló különbséget magyarázza, és lehetővé is teszi a napközi ellátásról előbb bemutatott kép.

A keletnémetek közel fél évszázadig egy elnyomó rendszerben éltek, és erre adandó válaszként a magán/családi életben keresték az önmegvalósítás lehetőségét. Noha a politikai rendszer megváltozott, a keletnémetek még mindig fontosabb szerepet tulajdonítanak a gyerekeknek és a családi életnek, mint nyugati társaik. Ennek ellentmondani látszik, hogy a párkapcsolatban élők aránya keleten lényegesen magasabb, mint nyugaton.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a keleti részekben a gazdasági helyzet nem kedvez a gyerekvállalásnak, így a nyugati trendhez való igazodás, azaz az alkalmazkodás egyelőre nem várható. Ezzel ellentétes irányba hat, és viszonylag korai gyerekvállalást eredményez a fennmaradt bölcsődei és óvodai rendszer, valamint a gyerekek tulajdonított értéké a keletiek életében. A szerző szerint a teljes termékenységi arány kiegyenlítődése egyhamar nem várható, noha a Német Statisztikai Hivatal ezt 2005-re tette.

MARTIN, J. L. – WILEY, J. – OSMOND, D.: *Social networks and unobserved heterogeneity in risk for AIDS*. (Társadalmi csoportok és az AIDS kockázatának nem megfigyelt különbségei.) *Population Research and Policy Review*, 2003/1. 65–90. p.

Az AIDS, mint szexuális úton terjedő betegség adott társadalmi csoporthoz kötődik. Az ilyen csoport természetének ismerete nem csak a betegség mértékének felméréséhez, hanem terjedésének megakadályozásához is hozzásegíthet. Az egyes csoportokban végzett felvilágosítással rámutathatunk a fokozott fertőzési kockázatot jelentő magatartásra. A szerzők konkrétan a homoszexuális férfiak városi környezetben kialakult és jól körülhatárolható csoportjáról írnak.

Több független változó által befolyásolt jelenség vizsgálatánál elfogadott, hogy nem vagyunk tekintettel minden lehetséges befolyásoló tényezőre. Ebből adódóan felcserélhetőnek látszó esetek valójában különböznek egymástól a tekintetben, hogy milyen valószínűséggel mutatnak ilyen kimenetelt. Ezt nevezik a statisztikusok „nem megfigyelt különbségek” problémájának: tudjuk, hogy látszólag azonos esetek valójában különbözők, de nem tudjuk megfigyelni a különbséget. Ha a nem megfigyelt változók többé-kevésbé függetlenek a megfigyelt változóktól, természetesen összefoglalhatók az általános „hibában”, és nem zavarják az elemzést. Nem véletlen mintavétel esetén – a HIV kockázati csoport tagjainak eltérő elérhetősége éppen hogy ilyen eset – érhetően bonyolódik a helyzet: amennyiben a nem megfigyelt különbség hatását a mért változók nem közvetítik, aligha kerülhető ki a torzítás. Példával érthetőbbé téve: iskolázott homoszexuálisok inkább kikérdezhetőek (és így bekerülnek a mintába), ugyanakkor éppen ismereteik révén kevésbé valószínű, hogy HIV fertőzötté váljanak.

A szerző San Francisco AIDS fertőzött részén élő 18–29 éves férfiak egy éven át folytatott megfigyelésének (kábitószert használat, szexuális magatartás, a homoszexuális közösséggel való kapcsolat) adataira támaszkodnak. A megfigyelés 400 majd 600 meleg vagy biszexuális személyre terjedt ki. A HIV fertőzöttség vérmintán alapuló vizsgálatába és így a fertőzöttség kimutatásába 90 százalékuk egyezett bele.

Az önmagukat melegnek vallók között több volt a HIV fertőzött, mint a biszexuálisok között. A szerzők úgy látják, hogy van olyan nem megfigyelt jelleg, ami mind a melegként való önmegfogalmazással, mind a HIV kockázatát csökkentő magatartással összefügg, és ezt nem lehet megragadni a szokásos kockázati értékekkel. A biztonságos szex gyakorlatának mértéke nem volt kimutatható hatással. Ugyanakkor az erre adott válasz nem okvetlenül megbízható. (A szerzők *Durkheim* alapvető szociológiai axiómájára hivatkoznak ezzel kapcsolatban.)

A meleg közösségbe való integráltság vagy pusztán az érintett kora, ismeretekkel szolgálhat a lehetséges partnerek HIV fertőzöttségéről, ami további nem megfigyelt különbséget jelent. A feltett kérdésekre adott válaszok alapján a szerzők azonban ezt nem tartják befolyásoló hatásúnak: a kiterjedt homoszexuális kör több partnert is kínál, ami leronthatja az informáltság hatását.

A meleg közösségbe integrált személyekre koncentrált felvilágosítás hatásosabb lehet, mint az általános ismeretterjesztés. Ezek a személyek nagyobb ismeretségi körrel rendelkeznek, és az adott körben való népszerűségük révén meggyőzőbbek is lehetnek. Kiterjedt szexuális partnerkörük miatt mindenképpen célravezető őket megszólítani.

LUY, M.: *Warum Frauen länger leben – wird ein Vergleich der Sterblichkeit von Kloster- und Allgemeinbevölkerung durch Bildungsgrad und Missionstätigkeit der Ordnungsmitglieder beeinflusst?* (Miért élnek a nők tovább – befolyásolja-e a képzettség és a missziós tevékenység a várható élettartamot a rendtagok és az általános népesség körében?) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/1. 5–35. p.

Már az 1746-ban elvégzett halálozási vizsgálatok óta tudjuk, hogy a nők tovább élnek, mint a férfiak. Ezt a későbbi népességstatisztikák is megerősítik. A jelenség lehetséges okairól a szakirodalomban számtalanszor vitatkoztak már, és a legkülönbélebb hipotéziseket állították fel. Lényegében két csoportra oszthatóak a nézetek: az egyik szerint biológiai tényezők játszanak szerepet a férfiak korábbi halálozásában, a másik szerint magatartási és környezeti befolyásoló tényezők játszanak közre. Mivel az általános népességben a férfiak és a nők különböző környezeti befolyásoló tényezőknek vannak kitéve, lehetetlen a magatartásbeli és környezeti okokat megkülönböztetni.

Egészen más körülmények között élnek azonban a szerzetesrendben tevékenykedő férfiak és nők. Az utóbbi években bajor apácák és férfi szerzetesek körében végeztek vizsgálatokat. A megfigyelés 30 naptári évre vonatkozott, 25 éve kor fölött, az 1910/1940-es, valamint az 1955/85-ös halálozási táblával számolva és összehasonlítva az 1924/26, valamint az 1970/72 általános német halálozási táblával. Ez az analízis sem lehetett azonban minden szempontból egyértelmű, mert az életmód különbözött aszerint, hogy az illető szerzetesnő vagy szerzetes tagja volt-e a misszióknak, vagy nem. Amennyiben egy időt a misszióban töltött, ezt, de csak ezt vették számításba. Előfordulhatott ugyanis, hogy a rendbe való visszatérésnek épp a betegség volt az oka, s a halál már a rendházban következett be. Ha azt vesszük alapul, hogy a missziós tevékenység hiányos táplálkozással, fertőző betegségekkel, nem megfelelő orvosi ellátással járt együtt, könnyen igent mondunk a korábbi halálozási okokra. Nem mindig jellemző azonban, hogy az ipari országokban a körülmények ilyenek lettek volna, és a misszionáriusok 40%-a 30 évest, a misszionáriusnők 20%-a 25 évet töltött csak el ebben az életformában.

Az alapvető kérdés mégis csak az, hogy a missziós tevékenység a bemenetkor ábrázolt eredményeket a nemspecifikus halálozási különbségek esetében torzítani tudja-e. A férfiak magasabb halandósága a szerzetesrendi közösségekben mindenekelőtt a második megfigyelési időszakban, és 1955 és 1985 között végül is egyáltalán nem a várt mértékben tértek el az általános népesség halálozási adataitól. A misszionáriuság kihatása a várható élettartamra ugyanis csak akkor állapítható meg, hogyha az ekkor nem missziót teljesítő szerzetesekével hasonlítjuk össze. Ezért tehát a missziós tevékenység befolyásának a mindkét megfigyelési időtartam tényleges halálozási viszonyaira kell, hogy kiterjedjen a vizsgálat az egész szerzetesrendi népesség körében.

Az összehasonlítás a túlélési körülmények között a misszionárius és nem misszionárius apácák körében 1910 és 1940 között teljesen váratlan eredményt hozott: a misszionáriusok lényegesen kisebb halandóságúak voltak. Ennek oka egyrészt az lehetett, hogy misszionáriusnak a fizikailag és pszichikailag erősebb apácák mentek, másrészt a tbc az otthon maradtak körében erősebben tizedelt. Az 1955–85 közötti időszak már ellenkező képet mutat. Nincs különbség a misszionáriusok és a rendházban maradt szerzetesek túlélése között.

A vizsgálat másik része volt a képzettség hatása a mortalitásra. A férfiszerzetesek között megkülönböztették a főiskolai végzettséggel rendelkezőket és laikus testvéreket,

a bajor szerzetesnők között pedig szintén a magasabb képzettségűek és alacsonyabb végzettségűek csoportját alakították ki. Statisztikailag szignifikáns eredményeket csak az első megfigyelési szakasz apácáira nézve találunk: köztük a magasabb végzettségűek hosszabb életűek voltak. A férfi szerzetesek között megoszlott az arány végzettség szempontjából.

Érdekes eredménye tehát a bajor vizsgálatnak, hogy magában a képzettség egy olyan népszerűségben, ahol nincs életmódbeli különbség, nem jelent túlélési különbséget. Az, hogy ez az általános népszerűség esetében nem így van, foglalkozási, jövedelmi és szociális hovatartozásra vezethet vissza. Az egész analízis világosság tette, hogy a férfiak magasabb halandóságának okai kizárólag az általános népszerűség férfitagjainak magatartási és környezeti tényezői.

Sz. G. S.

SCHULZ, R. – SWIACZNY, F.: *Globale Verstädterung – Entwicklung, Ursachen, Folgen.* (Globális elvárosiasodás – fejlődés, okok, következmények.) Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft, 2003/1. 37–66. p.

Az elkövetkező évtizedek során a globális elvárosiasodás, különösen a tartóssága szempontjából, jellemző lesz a világ népesedési folyamatára, amely a legnagyobb kihívásokat jelenti. A nagyvárosok növekvő száma és népszerűsége a Föld kevéssé és a legkevésbé fejlett országaiban a múltban felkeltette a média és a politikusok figyelmét. Az emberek gyorsan növekvő része, akik a városokban élnek, ma messzemenően a tartós fejlesztések fenyegetettségének lesz kitéve. A városi népszerűség terjeszkedése új nyomor-nyegedek kialakulásához vezet bizonytalan és egészségtelen életkörülményekkel és munkahelyek, lakások, valamint infrastruktúra hiányával.

1950 és 2000 között a városi népszerűség száma 0,75 milliárdról 2,9 milliárdra sokszorozódott, részesedése a világnépszerűségben 29,8%-ról 47%-ra nőtt. Az elmúlt ötven év alatt az átlagos évi világnépszerűségi növekedési ráta 1,75% volt és így lényegesen csekélyebb, mint a városi lakosság növekedése, amely évente 2,68% volt. A 2001-es ENSZ World Urbanisation Prospect 2003-ig 4,9 milliárdra teszi a városi népszerűség növekedését, így a városiasodáskvóta a 60%-ot el fogja érni. E szerint az előrejelzés szerint a globális népszerűségfejlődés a városi régiókban fog történni, és az elvárosiasodás azokból a migrációs túltengésű területekből fog profitálni, ahol a termékenység magas marad.

A megavárosok száma mintegy 10 milliós lakossággal emelkedni fog. Míg New York 1950-ben még az egyetlen ilyen város volt, 2000-ig további 16 város érte el ezt a mértéket. Jelenleg csak a népszerűség 3,7%-a él megavárosokban, 2015-re azonban ez az arány 21 városban 4,7%-ra becsült, összekötve egy ez idáig ismeretlen városfejlődési rendszerrel.

Összefoglalóan négy összetevőre vezethető vissza a városok fejlődése. Először is a korábban falusi települések újraosztályozása a lakosság száma szerint, központiség és funkció szerint. Másodszer az adminisztratív városhatár kiterjesztése, harmadszor a születések és a halálozások pozitív szaldója, negyedszer pedig a belső és a nemzetközi vándorlás pozitív szaldója.

A népszerűség növekedése a fejlődő országokba a városokban a településnagyság olyan kiterjedésével jár, hogy azt munkahelyekkel, lakásokkal és infrastruktúrával már nem

képes ellátni a város. A betelepülők egyre kevésbé kvalifikáltak, mert a kereseti lehetőségek már nagyon rosszak. Egyre gyakrabban üti fel a fejét a munkanélküliség és a vele járó bizonytalanság. Kiterjednek a nyomornegyedek. A városok, melyek nem rendelkeznek elegendő kvalifikált személyzettel és teljesen alulfinanszírozottak, nem tudnak a problémával megbirkózni.

A növekvő elvárosiasodás azonban nem csak a bevándorlók individuális életkörülményeire van kihatással a nyomornegyedekben, hanem a városi életmód nehezen viselhető ökonómiai és ökológiai hátrányokkal jár az egész város és népessége körében. Itt van elsősorban a felgyülemelő szemét, a tisztítatlan szennyvíz, az aránytalanul nagy vízfelhasználás és a megnövekedett közlekedés, valamint a tüzelőanyagok okozta levegőszennyeződés. Az ivóvíz drága és rossz minőségű, a szegények akár jövedelmük ötödét fordítják a vízre.

Problematikusak a fogyasztási szokások is a városokban, ahol nem elegendő a létfenntartásra szolgáló élelem és a táplálkozási szokások lényegesen eltérnek a falusietől. Több zsír és több állati, mint növényi fehérje kerül az asztalra. A fejlődő országokban a kistermelők nem tudják ellátni a városi lakosságot elegendő élelmiszerrel.

A komplex problémák, melyek a kevésbé fejlett országokban a vidékről menekülés és a városiasodás között fellépnek, megoldást csak a megfelelő intézkedések koordinált egymásra hatásával lennének képesek elérni. Az érintett országokban azonban a politika és az adminisztráció nincs ebben a helyzetben, a nemzetközi fejlesztési segélyezés pedig csak egyszeri segítséget nyújthat. A sok országban megfigyelhető szakadék város és falu között és a belső kohéziós veszteség sok városban, amely a szociális, gazdasági és/vagy etnikai elkülönülő egységeket szétbomlasztotta, megerősíti a cselekvési igényt, hogy nem lehetetlen világszerte trendváltozást bevezetni a nagyvárosokban.

Sz. G. S.

DEMENY, P.: *Die bevölkerungspolitischen Dilemmata in Europa zu Beginn des 21. Jahrhunderts.* (Népesedéspolitikai dilemmák Európában a 21. század kezdetén.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/1. 91–117.

A tanulmány azokat a kérdéseket tárgyalja, amelyek a fenntartható szinten lévő termékenység tartósságát vetik fel Európában. A kontinens demográfiai kényszerhelyzetét a korstruktúrák és a relatív népességnagyság összehasonlítása alapján az európai és az Európán kívüli népesség körében tárja elő, mint például Oroszország és Jemen, valamint a 25 országra bővült EU és egy 25 országot átfogó háttere az EU-nak Észak-Afrikában és Nyugat-Ázsiában, felhasználva az ENSZ utóbbi ötven éves becsléseit és a 2050-ig szóló előrejelzéseit. A népességváltozás lehetséges geopolitikai aspektusait a cikk figyelembe vette. Hiányoznak azonban az európai politika válaszai. A születések arányának emelkedéséért a legtöbb kormány nem tesz semmit. Egy csomó politikai intézkedés, amely messzemenően támogatott, a születésszámok tervezett mellékhatásáért megkísérli a nők foglalkoztatását a formális munkaerőpiacon a gyermekek elhelyezésével összeegyeztetni. Az ilyen intézkedéseknek azonban valószínűleg megvannak a maguk határai. Egy tartós színvonalmegtartás alatti termékenység, magasabb Európán kívüli bevándorlás, negatív népességfejlődés és a világ népességének demográfiai súlyvesztése – ezek a 21. század biztos előrejelzései.

Európában példátlanul alacsonyak a születésszámok és ez különleges figyelmet kíván. A 20. század második évtizedében érte el a világnépességben való részesedésnek 25%-ával csúcspontját. 1975-ben ez az arány már csak 17% volt és 2000-re 12%-ra esett vissza. Ez a tendencia várható a 21. századra, az ENSZ előrejelzése alapján 2050-ben 7%-ot tesz majd ki Európa népessége a világ népességéből.

A relatív népességnagyság drasztikus veszteségét más régiókhöz hasonlítva Oroszország, mint Európa demográfiaileg legbetegebb országa, jó példa. Összehasonlítva népességnagyságát egy Európán kívüli országgal, Jemennel, azt látjuk, hogy Oroszország népessége 50 év alatt 32%-kal nőtt, Jemené 4,3 milliőről 18,3 millióra, vagy több mint négyszeresére emelkedett. Az ENSZ közepes előrejelzési variációja szerint Oroszországban 2050-ig lassulni fog a népességcsökkenés és a várható élettartam férfiaknál 73 év fölé, nőknél 80 év fölé fog emelkedni. Így a népességnagyság 2050-re elérheti az 1950-es színvonalat, míg Jemen az 1950-esnek 24-szeresét.

Az EU 25 tagállamát összehasonlítva Észak-Afrika és Nyugat-Ázsia 25 országával a 2000-ben regisztrált 451,4 milliós Unió 2050-re várhatóan 401 milliós népességű lesz, míg a másik országcsoporthoz képest 587,3 milliőről 1,298 milliárdra fog emelkedni.

A nagyon gyors népességnövekedés túlnépesedéshez is vezethet, amely a belpolitikai stabilitását is veszélyeztetheti az érintett országnak. Ez vezethet a kivándorlásokhoz, amelyek alakulásában Európa és a Nyugat még szerepet játszhat. Feltehetően téved azonban, aki azt gondolja, hogy a termékenységi átmenet jelentős gazdasági és egyben kulturális változások nélkül meggyorsítható lenne. A történelmi tapasztalat a 21. század számára a következő fő tényezőket adja: az integráció a világgazdaságba a kereskedelem és a tőkeáramlás megnyitása következtében a képzési rendszer és a női emancipáció felértékelődésével jár. A kulturális befolyások a generatív magatartásra is nagy hatással lehetnek.

A nagy népesség nem jelent feltétlenül elszegényedést egy fejlődő országra, jó példa erre Dél-Korea esete. Szemben a különösen Európában elterjedt félreértéssel az olyan népesedő országok, mint Kína, India vagy Brazília egyáltalán nincsenek hátrányos helyzetben ahhoz, hogy akár a 21. század első évtizedeiben komoly gazdasági és katonai hatalommá váljanak.

Ha az EU tisztázott bevándorlási politikával rendelkezne, hasznos lenne, bár problematikus. Tulajdonképpen az elmúlt évtizedek demográfiai csökkenése nagyobb igyekezetet kellett volna, hogy kiváltson, de a megfigyelések ennek ellentmondanak. Az EU korábbi tizenöt országából tizennégy kielégítőnek ítélte termékenységi szintjét. Az új tagállamok válasza a körkérdésre kevésbé meglepő: Szlovénia kivételével túl alacsonynak tartja termékenységét és remélhetően javíthatónak.

A cél Európában: biztosítani a nők keresőképességét és a gyermekvállalását is. Ehhez nyújtának segítséget a családi segélyek, vagy az ingyenes ellátás a bölcsődében, óvodában. Az ilyen szolgáltatások finanszírozása viszont adóemeléshez vezet, amely ugyancsak a családokat sújtja. Egy egészen más társadalmi változás is a nők munkába állásának trendjét erősíti. Egyre több házasság végződik válással, s ez a gyermekekre nézve jóval nagyobb kockázatot jelent.

A termékenység növelésére alkalmas lenne az a módszer is, hogy a gyermektelenek fizessenek. Azonban nem lehet az a cél, hogy minél több gyermek szülessen, a fontos, hogy a gyermekek a legjobb lehetőségekkel nőjenek fel és felelős tagjai legyenek a társadalomnak.

Az európai népesedéspolitikai másik nagy kérdése a bevándorlások helyzete. Jelenleg az EU gazdasági vonzereje a potenciális bevándorlók felé nagyobb, mint valaha. Ezt a gazdasági színvonalkülönbség és a politikai biztonság okozza a származási országokhoz viszonyítva. A bevándorlás valószínűleg nem fogja megállítani az európai népesség-visszaesést, de mivel a bevándorlók száma magas marad, a hanyatlást bizonyára lassítani fogja. Ez a történelmi alapvető változásokat hoz a népesség etnikai összetételében és kulturális örökségében. Amennyiben Európa nem ilyen jövőt szán utódainak, a korrekciós cselekedeteket nem halogathatja tovább.

Sz. G. S.

WENDT, H.: *Asylwanderung nach Deutschland. Dimensionen, Flüchtlingskategorien, rechtliche Grundlagen, Verlauf, Herkunftsregionen und europäischer Vergleich.* (Menekültvándorlás Németországba. Dimenziók, menekültkategoriók, jogi alapok, lefolyás, származási régiók és európai összehasonlítás.) *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 2003/1. 67–90. p.

A menekültjogra pályázók bevándorlása gyakran vitatott téma, amely az egész bevándorlási vitára és az integrációs folyamatra kihatással van. A '90-es években a menekültjogi státuszra pályázók kb. 20%-át tették, ki a németországi összbevándorlóknak. 2001-ben csaknem 1,1 millió menekült élt a Német Szövetségi Köztársaságban, amelyből 42% menekültjogra pályázó, menekült, vagy annak családtagja volt. A demográfiai hézag, amely a születések visszaesése következtében alakult ki és a szociális- és nyugdíjrendszer finanszírozhatóságát terheli, csupán a bevándorlással nem tölthető ki. A bevándorlás legfeljebb a népesség-visszaesést és az öregedést képes késleltetni. Ezért kell egyidejűleg családpolitikai intézkedésekkel a strukturális családi károsodásokat enyhíteni.

Magas pénzügyi ráfordításokat és szociális juttatásokat kell a menekültjogra pályázóknak a tartózkodásukhoz juttatni, mivel a menekültjogra pályázók gyakran lassú eljárásokon mennek keresztül. A mindenkori jogi státusz (menekültjogra pályázó, menekült vagy családtagja egy menekültnek) elérhető jogi tartózkodási engedélyt és pénzügyi következményeket (szociális juttatásokat) eredményeznek. További pénzügyi kiadások keletkeznek a szövetségben és a tartományokban többek között azoknak a feladatoknak a során, amelyet a Szövetségi Hivatal a külföldi menekültek elismerésére fordít és a közigazgatási törvényszék intéz.

A menedékjogi vándorlás, mint a menekültvándorlás egy formája egy kényszerű, illetve kiterőszakolt vándorlás. A politikai, gazdasági, valamint szociális, kulturális és ökológiai menekülési okok összefüggnek egymással, és egymást erősítik. Vándorlási, illetve meneküléskiváltó motivációs struktúrák a potenciális migránsnál mégis csak akkor jelentkeznek, amikor tudatosodnak bennük a más életkörülmények az individualitás szintjén. Kiváltó ok ehhez a tudat a megvalósuló jövedelememelkedésről. Ezzel a menekülés és migráció érzékeny reakciókkal bajlódnak individuumokat, politikai, szociokulturális és ökonómiai egyenlőtlenségeket teremt a régiók között.

A jogi alapok a menekülti engedélyhez összefüggésben a menekültjogi törvénnyel fontos kereteket biztosítanak a németországi menekültvándorláshoz. Azzal, hogy az alaptörvénybe felvették a „politikai okokból élvezett menekültjog”-ot, a Szövetségi

Köztársaság minden politikai üldözött külföldinek szubjektív jogot biztosít a menekült-séghez. A szabályozások a biztos harmadik államról és biztos származási országról 1993 óta egyértelműen kevesebb menekültjogi igénylő esetében játszanak szerepet. Ezt nem figyelembe véve a nem elismert menekültek nagy része tekintettel a származási ország politikai helyzetére türelmet kap.

1990-től 2002-ig a Szövetségi Hivatal a külföldi menekültek elismerésére 2,5 millió első kérelmet döntött el. Az elismerési kvóta minden évben 10% alatt volt. Emellett a döntések a közigazgatási törvényszéki ítéletek alapján figyelmen kívül maradnak, ami miatt az elismerési kvóta egyértelműen nő. Az elismerési kvóta a menekültjogi igénylők körében azokból az országokból is lényegesen magasabb, ahol az emberi jogok sérülnek. A fő származási országok 2002-ben Irak, Törökország, Jugoszlávia, az Orosz Föderáció, Afganisztán, Irán, Vietnam, India, Szíria és Algéria voltak.

A jelentős visszaesés ellenére Németország sokéves összehasonlításban a legtöbb menekültjogra igényt tartót felvette az EU-ba. Ebből kifolyólag Németország összesen 400 000 polgárháborús menekültet és az egykori Jugoszlávia menekültjeinek leg többjét befogadta. Csak 2000-ben előzte meg Nagy-Britannia, mint a legerősebb felvevő ország.

Sz. G. S.

BAUER, A.: *Volkszählung 2001: Berufliche und wirtschaftliche Struktur der Erwerbstätigen.* (A 2001-es népszámlálás: a keresőképesek foglalkozási és gazdasági szerkezete.) Statistische Nachrichten, 2004/5. 382–390. p.

A tanulmány a 2001-es népszámlálás fő eredményeit közli a szakmában betöltött állás, a gyakorolt szakma és a foglalkoztatottak gazdasági hovatartozása szempontjából. A foglalkoztatásnak egyre inkább a szolgáltatóiparban van jelentős szerepe. A mező- és erdőgazdaságban az 1991-es foglalkoztatottak csaknem harmada hiányzik. A termelői körben, beleértve az építőipart, mindössze 28% volt a foglalkoztatottak száma a tíz évvel ezelőtti 34% helyett.

Jellemző volt az elmúlt évtizedben, hogy az alkalmazotti körben foglalkoztatottak száma nőtt. 2001-ben először a munkavállalók több mint fele (53%) alkalmazott, hivatalnok vagy ipari tanuló volt. A mező- és erdőgazdaságban az önállóak és különösen a családi segítők száma tovább csökkent.

A 2001-es népszámlálás adatai a STATISTIK AUSTRIA (www.statistik.at) Web oldalon megtalálhatók. A népszámlálás egy sor módszertani változást hozott. A munkavállalók definíciójába például bekerültek a heti legalább egy órát foglalkoztatottak is.

A foglalkoztatottak aránya 2001. május 15-én az össznépeség 49,6%-át tette ki. Minden tizedik munkavállaló önálló. 30 000 személy dolgozik formális díjazás nélkül családi vállalkozásokban. Az 533 000 szakmunkás jelenti a legerősebb csoportot, ezt követi a 444 000 betanított munkás és 256 000 segédmunkás.

A nők foglalkoztatása a szolgáltatóiparra koncentrál. Ezért a nők gyakrabban állnak alkalmazotti munkaviszonyban, mint a férfiak. 2,08 millió munkavállaló férfi teszi ki az alkalmazottak és hivatalnokok 46,1%-os legnagyobb csoportját. Ez a csoport igen heterogén, az egészen egyszerű tevékenységtől kezdve a vezető állásig beletartozik számos

feladat. Ami a nők felsőfokú végzettségét illeti, gyakorlatilag azonos (16,6%) a férfiakéval (17,0%). Több férfinak van azonban szakképesítése, mint ahány nőnek.

A mező- és erdőgazdaságban, 2001-ben mindösszesen a munkavállalók 4,0%-a dolgozott, férfiak és nők közel azonos arányban. A szolgáltatóiparban dolgozott a férfiak háromötöde, míg a nők négyötöde.

A foglalkoztatottságban a legnagyobb visszaesés a mező- és erdőgazdaságban, a textil- és ruházati iparban, a fémgyártásban és fémfeldolgozásban, a bútorgyártásban, valamint az élelmiszeriparban van.

A népszámlálás során a foglalkozás a nemzetközi foglalkozási rendszer (ISCO 88 COM) alapján került kódolásra. Ennek érdekében egy tezaszót dolgoztak ki a foglalkozásmegnevezések gyűjteményéből. Minden elnevezést háromszorosan lezártak, ezen kívül a több mint 20 000 elnevezés egy folyamatos számozás alapján azonosítható.

Az ISCO megköveteli a foglalkozás relatív pontos leírását, amelyet, ha szükséges, kiegészítő jelekkel kell kiegészíteni (gazdasági hovatartozás, üzem nagyság, legmagasabb végzettség stb.). Az ISCO bevezetése a nemzetközi ÖISCO-hoz való igazodást eredményezte, amelyet 2004 második felében publikálnak.

Az ISCO tíz foglalkozási főcsoportból, 27 foglalkozási csoportból és 111 alcsoportból áll. Az 1. főcsoport a közéleti vezetőket, a magángazdasági vezetőket, politikusokat stb. tartalmazza. A 2. főcsoportba tartoznak az „akadémiai” foglalkozások, melyekhez felsőfokú végzettség szükséges, 708 000 munkavállaló sorolható a 3. főcsoportba, itt a technikusok és az e szintnek megfelelő nem műszaki végzettségűek találhatók. 498 000, mintegy 13,3% az irodai, kereskedelmi alkalmazott. Csaknem ugyanennyien tevékenykednek a szolgáltatóiparban (5. főcsoport). Ezeket követik a mező- és erdőgazdasági dolgozók, majd a „kézművesek” és a gépkiszolgálók. (Idetartoznak a járművezetők is.) A segédmunkásoknak nem szükséges a szakképzettség. 41 000 személy, a munkavállalók 1,1%-a katona.

A 2001-es eredmények azt mutatják, hogy a nők jóval ritkábban töltenek be vezető pozíciót, mint a férfiak.

Sz. G. S.

BAUNACH, D. M. – BARNES, S. L.: *Competition, race, and the measurement of female labor activity.* (Verseny, faj és a nők gazdasági aktivitásának becslése.) *Sociological Inquiry*, 2003/3. 413–439. p.

A munkaerőpiacon nem minden népességi csoport lép fel egyenlő eséllyel. A szerzők cikkükben a nők és férfiak munkáért folytatott versenyt vizsgálják. A verseny azt feltételezi, hogy a nők foglalkoztatottságát s férfiak munkavállalása befolyásolja és ez fordítva is igaz. Az elemzésben két adatforrást használtak a szerzők: a nők munkavállalási arányát és a nők részarányát a munkavállalók körében. A szükséges adatokat az 1990. évi amerikai népszámlálásból állították elő.

A nők munkavállalási aránya és a nők részaránya a munkavállalók körében tartalmukban erősen különböző mutatók. A nők munkavállalási aránya arra mutat rá, hogy a munkaképes korú nők hány százaléka dolgozik, míg a nők részaránya a munkavállalók körében azt mutatja, hogy a munkavállalók hány százaléka nő. Az előbbi mutató azt fejezi ki, hogy a nők mennyire integrálódnak a munkaerőpiacon, míg a másik arra mu-

tat, hogy a munkaerőpiacon mennyire kiegyensúlyozott a nemek aránya. A két mutató eltérő tartalmát az is bizonyítja, hogy a háttérváltozók hatására másként viselkednek. Szerzők erre példaként említik a kisgyermekes jelenlétét a családban és ennek hatásait a munkavállalásra. A gyermekek jelenléte emeli a nők munkavállalási arányát, ugyanakkor csökkenti munkaerőpiaci részarányukat. E szerint a gyermekes családokban a családi szerepek miatt ezekből a családokból több férfi, mint nő jelenik meg a munkaerőpiacon. Továbbra is a férfiak kenyérkereső és a nők háztartási szerepe kap társadalmi támogatást és jelenik meg az adatokban. Amikor a nő a háztartásfő, akkor is gyakrabban marad otthon gyermekeivel: hogy ki a háztartásfő, nem nagyon befolyásolja a munkavállalási gyakorlatot.

A vizsgálat során számos politikai következtetést adó megállapításra is szert tettek a szerzők. A gyermekes anyák munkavállalási hajlandóság emelkedik, ha a jó minőségű gyermekelhelyezési-gondozási intézmények rendelkezésre állnak. Ez biztosítja a nőknek annak lehetőségét, hogy mind a munkahelyen, mind a családi feladataik ellátásában helyt tudjanak állni. Ezzel ugyancsak csökken a nők munkavállalásának instabilitása, ami a jövőbeni foglalkozási és bérezési egyenlőség irányába mutat.

A szerzők rámutatnak a fekete nők munkavállalási lehetőségeit elősegítő erőfeszítések szükségességére: képzésük elősegítésére és a munkalehetőségek területi egyenlőtlenségeinek korrigálására. Ennek módzataira ajánlják a lakóhely változtatás támogatását, a közlekedés javítását és a munkahelyteremtés támogatását. Az oktatási és betanítási támogatások ugyancsak csökkentik a képzettségbeli különbségeket, a hátrányokat.

A szerzők célja a nemek versengésének vizsgálata volt a munkaerőpiacon. A nők és férfiak munkavállalása nem független egymástól, egymással valóban versengenek a piacon. Igaz, hogy mindkét nemnek hasonló előnyöket jelent az oktatás, a munkahelyek számának emelkedése, de egyes tipikusan női munkakörök megjelenése a nők számára nyújt előnyöket a versenyben. Másrészt a szegénység, a munkahelyek távolabbi rendelkezésre állása jobban veszélyezteti a nők munkavállalását, mint a férfiakét. A nőket hozza hátrányosabb munkaerőpiaci helyzetbe – és a férfiakat kedvezőbbbe –, amikor a családi szerepek kapnak nagyobb hangsúlyt.

M. Á.

FELSON, R. B. – ACKERMAN, J. – YEON, S.-J.: *The infrequency of family violence.* (A nem gyakori családi erőszak.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/3. 622–634. p.

Szerzők a fizikai és verbális családi erőszaknak, mint a családi konfliktuskezelés eszközének előfordulását vizsgálták egy koreai és amerikai felvétel adatai alapján. Úgy találták, hogy a családtagok egymás között ritkábban alkalmaznak erőszakot a konfliktusok kezelésére, mintha ugyanaz a konfliktus egy idegennel kapcsolatban fordulna elő. Családon belül nagyobb a visszatartó erő a fizikai erőszaktól, mint a családon kívüli személyekkel szemben, ugyanakkor a verbális civódás a családon belül gyakrabban fordul elő, mint idegenekkel szemben.

A család tagjai közvetlen családi környezetükben gyakran fejezik ki nézetkülönbségeiket veszekedéssel, ugyanakkor vonakodnak idegenekkel vitába keveredni. Másrészt a nem szűk családi környezethez tartozó rokonokkal, munkatársakkal ritkábban kerülnek vitába, mint idegenekkel. Minthogy a fizikai erőszak általában a verbális erőszakból

fejlődik, így a szélesebb rokonsággal, ismerősökkel kapcsolatban a fizikai erőszak előfordulása is igen ritka.

A szerzők úgy vélik, annak háttérében, hogy az emberek ritkábban szállnak vitába, veszekedésbe ismerősökkel, nem közvetlen családtagokkal, munkatársakkal e tevékenységnek az ára is állhat. Például említik, hogy a munkahelyi nézetkülönbség – különösen a fölérendelt munkatárssal szemben – befolyásolhatja a foglalkozási előmenetelt. A közvetlen családi kapcsolaton túli rokoni szálak nem olyan erősek, hogy a veszekedésrel azokat ne lehessen eltépni. Ez is a konfliktusok árához tartozik. Így a fenti körökkel fenntartott kapcsolat alakításában ezek a lehetséges, de nem kívánatos fejlemények a konfliktusok kezelésében, mint fegyelmező erő szerepelnek.

A vizsgálat nem támasztotta alá szerzők azon koncepcióját, hogy a házasfelek között a verbális erőszak gyakrabban csap át fizikai erőszakban, mint idegenekkel szemben. Ugyancsak nem találtak nyomát annak sem, hogy az amerikaiak vagy koreaiak tolerálnák a házasfele közötti erőszakot. A férfiak körében a családon belüli vita ritkábban fordul fizikai erőszakba, mint ugyanaz idegenekkel szemben. Ez a jellemző a feleségek viselkedésére is. Úgy tűnik, a házasfelek között működik egy tiltó mechanizmus a fizikai erőszakkal szemben. De van egy másik értelmezése is a házasfelek fenti kapcsolatának. E szerint ebben a kapcsolatban a nézetkülönbségek vitákon keresztüli feloldásának nagyobb a lehetősége, mint ugyanaz idegenekkel szemben.

A szülők és gyermekeik közötti kapcsolatok vizsgálatánál kitűnt, hogy a felnőttek gyakran mutatnak – igaz nem jelentős mértékű – agressziót a gyermekekkel szemben.

A szerzők úgy vélik, hogy a családon belüli erőszak gyakoriságát a lehetőségek gyakoriság határozza meg. Az együttélés ténye önmagában megteremti az erőszak lehetőségét, a közös döntésekben az érdekütközések hozzák azt felszínre. Ugyanakkor ezek az ütközések megmaradnak a verbális erőszak keretei között, a családon belüli fizikai erőszak ellenkezik minden normával.

M. Á.

VANWEY, L. K.: *Land ownership as a determinant of temporary migration in Nang Rong, Thailand.* (Földtulajdon, mint az ideiglenes vándorlás meghatározója Nang Rong-ban, Thaiföldön.) *European Journal of Population*, 2003/2. 121–145. p.

A szerző dolgozatában a földtulajdon és az ideiglenes munkavállalási célú vándorlás összefüggéseit vizsgálja. Korábbi kutatások kimutatták, hogy az ideiglenes munkavállalási célú vándorlás a vidéki fejlődési folyamat része, amikor is a vidéki háztartások diverzifikálják jövedelemforrásaikat (mezőgazdaságból és a mezőgazdaságon kívülről jövő jövedelmek) és diverzifikálják a jövedelem forrásának geográfiai elhelyezkedése szerint is. E folyamatok voltak jellemzőek a vizsgált faluban is.

A vizsgált területen a jövedelem diverzifikációjának két oka is volt. Egyrészt ezen úton kívánták a háztartás jövedelmét fokozni, mivel a mezőgazdaság termelésből és a helyi munkavállalásból származó bevételek elégtelenek voltak a megélhetéshez, másrészt a háztartások a faluban rendelkezésre nem álló fejlesztési kölcsönöket így akarták pótolni. A helyi jövedelemszerzési lehetőséget más lehetőségek hiányában alapvetően a rendelkezésre álló földek megművelése jelentette. Azonban a termelés fejlesztéséhez, a gépesítéshez kölcsönökre, tőkére volt szükség. A szerző feltételezése az volt, hogy a

kisebb birtokkal rendelkezők a jövedelmük kiegészítésére, megélhetésük biztosítására próbálják bevételi forrásait diverzifikálni, míg a nagyobb gazdasággal rendelkezők főleg a birtok modernizálása, gépesítése érdekében.

A kutatások fenti előzetes feltételezéseket igazolták. A 10 hektár alatti birtoknagysággal rendelkező háztartásokban a birtok méretének emelkedésével csökkent a vándorlók előfordulása, csökkent mind a férfiak, mind a nők elvándorlása. A 10–20 hektár területen gazdálkodók körében a birtokméret emelkedésével nőtt a vándorlók gyakorisága is, s főleg e férfiak vándoroltak. A nemek vándorlásának fenti, eltérő sajátossága további kutatásokat eredményezhet. Korábbi kutatások kimutatták, hogy Thaiföldön a nők szerepvállalása sokkal rugalmasabb, mint a térség más országaiban. A nők hagyományosan részt vesznek a gazdaságban, mind a földművelésben, mind a kereskedelmi tevékenységben. Így a tradicionalizmus nem magyarázza a férfiak magasabb vándorlási gyakoriságát a jelentősebb birtokon gazdálkodó háztartásokban.

A szerző elméletileg két választ tart lehetségesnek. A nagyobb gazdasággal rendelkező háztartások több férfit küldenek el dolgozni más területekre, mivel a férfiak hagyományosan a magasabb keresettel kecsgetető területeket dolgoznak, s így a háztartás bevétele is magasabb lesz. Természetesen megvan az egyes iparágak munkaerőigénye is, ami a nemek szerint differenciáltan keresi a munkavállalókat, pl. az export orientált összeszerelő üzemek inkább a fiatal, családdal nem rendelkező nőket keresik. Egy másik magyarázat az lehet, hogy a nők azért is a föld közelében maradnak, hogy így is jelezzék örökösödési igényüket a földre.

A szerző szerint fenti jellemző magatartások fogják jellemezni a falvak lakosságát a közeljövőben. A kutatók között nagy vita van arról, hogy a jövedelemszerzés új módja miként fogja befolyásolni a falvak társadalmi összetételét. Van, aki azt mondja, e jövedelmek a szegényebbeket fogja segíteni abban, hogy javítsák abszolút és relatív anyagi helyzetüket a közösségen belül. Mások véleménye szerint a gazdagabb háztartások fogják jobban profitálni, mivel megvan a képességük a lehetőségek jobb kihasználására. A szerző véleménye szerint mindkét nézőpontban van igazság, de a leginkább hasznot hozó eredmény maga a vándorlás ténye. A fejüket vándorlásra adók úgy indulnak el munkát keresni, hogy nem is tudják mi vár rájuk.

A folyamat vesztesei a közepes méretű birtokkal rendelkezők lesznek. A szegényebbek és gazdagabbak jól felfogott közvetlen érdekükből mennek munkát vállalni, míg a középső csoport elmulasztja a csatlakozást a modern fejlődés folyamatának kezdetéhez.

M. Á.

KROSKA, A.: Investigating gender differences in the meaning of household chores and child cares. (Nemi különbségek vizsgálata a háztartási munkák és a gyermekgondozás értékelésében.) Journal of Marriage and Family, 2003/2. 456–473. p.

A szerző amerikai együtt élő párok körében vizsgálta egyes háztartási munkákról kialakított vélemények nemek közötti különbségeit. A vizsgálatban résztvevő személyek az egyes munkafajtákat kellett három szempont szerint minősíteni:

- a munka jellegének értékelése: pl. jó, kellemes, rossz, szörnyű,
- a munka tartalmának értékelése: pl. nagy munka, erőt feltételező, kis munka,
- az aktivitás jellemzői: pl. gyors, hangos, lassú, csendes.

Fenti jellemzők alapján képzett skála minősített minden tevékenységet. A továbbiakban a szerző azt vizsgálta, hogy az egyes tevékenységeket a válaszolók különböző csoportjai miként ítélték meg.

A csecsemő és gyermekgondozást a párok általában nagyra értékelték, noha a nők és férfiak harmadának véleménye volt a tevékenységekben eltérő. A nők – mint a szerző várt – a gyermekgondozást, mosást és ételkészítést tartották fontos és nagyra értékelt tevékenységnek, míg a férfiak jobban értékelték a kerti munkát, a gépkocsiszerelést mint a nők. A tevékenységek kétharmadában a nemek azonosan ítélték meg az egyes munkákat. Voltak érdekes különbségek is, amikor nem várt vélemények fogalmazódtak meg: például a mosogatást a férfiak kellemesebb munkának tekintették, mint a nők.

Érdekes különbséget talált a szerző egyes munkák megítélésében, amikor a kérdezett kereső tevékenysége, vagy a háztartási munkamegosztás szerint vizsgálódott. A munkamegosztásban a vállalt munkát általában magasabbra értékeli, mint amiben nem vesznek részt. Ha e szerint vizsgáljuk, az egyes munkák megítélésében a nemek közötti különbségek eltűnnek, vagy jelentősen csökkennek. Ugyancsak eltűnnek az egyes házimunkák megítélésében a különbségek, ha a nők kereső tevékenységet folytatnak. Ekkor számukra is épp olyan pozitív munka a gépkocsiszerelés mint a férfiak részére, s a mosogatás és gyermekgondozás értéke szemükben is csökken.

Összefoglalva a férfiak és nők számos házimunkát különböző képen értékelnek. A szerző szerint ennek a különbségnek két oka is lehet: a kereső munkavállalás terén fennálló különbségek, valamint a házimunka megítélését irányító kulturális beállítódások.

A vizsgálatot eredményeinek értékét csökkenti, hogy a minta nem véletlenszerű kiválasztáson alapul. Ezért a szerző azt írja, az eredményeket csak előzetes eredményeknek fogjuk fel, a vizsgálatot célszerű lenne egy nagyobb, reprezentatív módszerekkel kiválasztott mintán végrehajtani, s így is igazolni a megállapításokat. Longitudinális vizsgálatnak is helye lehet e kérdéskör vizsgálatában.

M. Á.

MURPHY, M. – GRUNDY, E.: *Mothers with living children and children with living mothers: the role of fertility and mortality in the period 1911–2050*. (Anyák életben lévő gyermekekkel és gyermekek életben lévő anyákkal: a termékenység és halandóság szerepe az 1911–2050 közötti időszakban.) *Population Trends*, 2003/112. 36–43. p.

Gyakran azt feltételezik, hogy a múlt termékenységi trendjei következtében emelkedni fog a gyermektelen idős korúak száma, s ez az idősök gondozásában fog problémákat jelenteni. Ugyanakkor a most nyolcvan évesek – akik valószínűleg leginkább segítségre szorulnak – körében magasabb a gyermekkel rendelkezők aránya, mint a korábbi kohorszokban, s ez az emelkedés oda vezet, hogy 2025-ben a gyermekes idős korúak aránya olyan magas lesz, mint amilyen még nem volt a brit népességtörténet során. Más oldalról tekintve a fiatal és középkorú felnőttek igen magas arányának lesz életben lévő felmenője, akik számíthatnak utódjaik gondozására. Az 1960 körül született kohorsz – akik 2025-ben lesznek 65 évesek – az, melynek befejezett termékenysége rendelkezésre áll már, mivel 1990 körül születtek gyermekeik. E csoportban az életben

lévő gyermekkel rendelkezők, sőt a két és több gyermekesek aránya magasabb lesz, mint az 1926-ban születettek csoportjában.

A termékenység hosszan tartó csökkenése hatással lesz az idősök gyermekszámára, azonban ez csak a század második negyedében mutatkozik majd. A halandóság javulásának hatása növekszik annak alakításában, hogy az idős korúaknak van-e életben lévő felmenője vagy leszármazottja. Az említett rokonság léte természetesen nem jelenti automatikusan azt is, hogy azoktól az idős korúak szükség esetén támogatást, gondozást kapnak. A brit és más országok példája is ezt bizonyítja, hogy a többség azért részt vállal az idősök gondozásában. A gondozás formája, tartalma változhat, amely olyan ismérvek mentén lehet eltérő, mint például a gyermeke családi állapota, iskolai végzettsége stb. A gondozás nyújtásában a geográfiai közelségnek is nagy jelentősége van: jelenleg a gyermekes idős korúak fele lakik gyermekeiktől fél óra utazási távolságon belül, ami a segítség nyújtásának feltételét jelentheti, s úgy tűnik e fizikai közelség a közeljövőben nem is fog változni.

A fenti demográfiai tényezők megteremtik a családi gondozás elvi feltételeit a jövőben, azonban nem sokat tudunk a családon belüli kapcsolatok majdani alakulásáról. Mikroszimulációs kutatásokra van szükség annak tisztázására, hogy a rokonság együttműködése, a generációk közötti transzferek miként fognak a jövőben működni. A szerzők beismerik, hogy az apákról nem rendelkeznek adatokkal, így csak feltételezni tudják, hogy a rokonsági kapcsolataik úgy alakulnak, mint az idős korú nőké.

Az utóbbi időszakban a termékenység csökken és a szüléskori életkor széthúzódik. 2000-ben 16 év volt a különbség az alsó és a felső decilishez tartozó szülő nők életkora között: az alsó decilis 20,9 évnél fiatalabb volt, míg a legmagasabb decilis alsó korhatára 36,7 év volt. Fenti jelenségnek lényeges és hosszan tartó hatása lehet: a felső decilisben született gyermekek 60 évesek lesznek, csak 9 százalékuknak lesz életben anyja, míg ez arány a legalacsonyabb decilisben születettek körében 74 százalék lesz. Ez előre vetíti, hogy a következő években a szülési szokások változásának lesz nagy jelentősége. Ugyancsak nagy jelentősége lesz, ha e szokások a családon belül öröklődnek: fiatal anyák gyermekei is fiatalon lesznek anyák, idős korú nők gyermekei is idős korban szülik meg gyermekeiket. Ekkor sajátos családcsoportok alakulnak ki, van, ahol a gondozásra szoruló idős korúakat gondoskodó leszármazottak tudják körülvenni, míg más csoportokban e gondozási lehetőség igen ritka lesz.

A probléma jövőbeni súlyát a világon a legalacsonyabb halandóságú japán népesség példáján tudjuk bemutatni. A 2000. év halandósági viszonyait feltételezve a nők 39 százaléka lesz 90 éves vagy idősebb és további 36 százalékuk fog nyolcvanas éveikben elhunyni. A kilencvenes éveikben hétszer annyi nő fog meghalni, mint a hatvanas éveikben. Ha feltételezzük, hogy a halált megelőző években igénylik az idős korúak a legtöbb gondoskodást, akkor látható, hogy a halandósági viszonyok alakulása és a gyermekszülések időzítése lesz az a két tényező, amik a legnagyobb hatással lesznek az idős korúak családi gondozásának forrásaira a következő időszakban.

M. Á.

KIECOLT, K. J.: *Satisfaction with work and family life: no evidence of a cultural reversal.* (Elégedettség a munkával és a családi élettel: nincs bizonyíték a kulturális fordulatra.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/1. 23–35.

Hochschild „kulturális fordulat” hipotézise szerint az utóbbi évtizedekben a munka előtérbe került a család rovására. Érvelése szerint ennek az az oka, hogy a munkahely a barátságok, a teljesítmény, az elismerés, sőt, sok esetben a pihenés színtere is; ezzel szemben az otthon az a hely, ahol az embert állandóan ostrom alatt tartja a rendetlenség, gyermekeinek és házastársának követelése. A szerző ezt a hipotézist tesztelte országos reprezentatív mintán, 1973–1994 közötti longitudinális adatokon.

A munkával és a családdal való elégedettségre vonatkozó kérdések alapján négy csoportot alakított ki: magas elégedettség mindkettővel; elégedettebb a munkával; elégedettebb a családdal; alacsony elégedettség mindkettővel.

A tanulmányban a szerző három hipotézist vizsgált meg: 1. történt kulturális váltás, mégpedig oly módon, hogy az idők során megnövekedett azoknak a válaszdóknak az aránya, akik a munkával elégedettebbek, mint a családdal; 2. négy tényező magyarázza az elégedettséget: a) a nők elégedettebbek a munkával, mint a férfiak; b) az elváltak elégedettebbek a munkával; c) kisgyermek jelenléte a családban növeli a munkával való elégedettséget; d) az értelmiségiek és a vezetők esetében nagyobb annak a valószínűsége, hogy egyaránt elégedettek a munkával és a családdal, mint más foglalkozási csoportokban dolgozók esetében; 3. a munka előnyben részesítése pozitív kapcsolatban áll a heti munkaórák számával.

Az első hipotézis nem igazolódott be, tehát a kulturális fordulat nem következett be. A munkával való elégedettség az idők során nemhogy növekedett volna, hanem csökkent – a 80-as évek közepének kivételével – az 1973-as 16,1%-ról 10,8%-ra 1994-re; ezzel szemben, a családi élettel való elégedettség 31,8%-ról 40,4%-ra növekedett.

A nőkről azt feltételezte a szerző, hogy nagyobb valószínűséggel elégedettek a munkával, mint a férfiak. A férjezett és a férjezetlen nők esetében is valószínűbb, mint a házas férfiaknál, hogy a munkával elégedettebbek, de a nőtlen férfiaknál a legnagyobb ennek a valószínűsége.

A várakozásoknak megfelelően az elváltak nagyobb valószínűséggel részesítik előnyben a munkát, mint mások. Az elváltak nagyobb valószínűséggel elégedettek a munkával, és kisebb a valószínűsége, hogy az otthonnal elégedettek vagy mindkettő esetében magas az elégedettségük.

Az előzetes feltevésekkel ellentétben azok esetében, akiknek iskoláskorú kisebb gyermekük van, más eseteknél nem valószínűbb, hogy a munkával a leginkább elégedettek. A 6–12 éves gyermekkel rendelkezők esetében megnövekszik annak a valószínűsége, hogy egyaránt elégedettek a munkával és az otthonnal, szemben az otthonnal való elégedettséggel vagy, amikor mind az otthonnal, mind a munkával való elégedettség mértéke alacsony. Ez tehát azt jelenti, hogy a serdülőkor előtti korú gyermek jelenléte a családban csökkenti annak a valószínűségét, hogy a munkát találják a leginkább kielégítőnek. Talán a fiatal gyermek a családi életet kielégítőbbé teszi azáltal, hogy növeli a szülők fontosságának érzését és célt ad az életüknek. Ez a hatás az idők során nem változott.

Az idősebb dolgozók a fiatalabbaknál nagyobb valószínűséggel találták a munkát vonzóbbnak, szemben az otthonnal. Az önálló foglalkozású válaszdók nagyobb valószínűséggel voltak elégedettek a munkával, mint mások, szemben az otthonnal való

elégedettséggel. A pénzügyi elégedettség pozitív kapcsolatban állt a magas munkától való elégedettséggel, jobban, mint akár a munkával, akár az otthonnal való elégedettséggel.

A munka előnyben részesítése nem járt együtt hosszabb munkaidővel. Azok a férfiak és nők, akik a munkát részesítették előnyben, nem töltöttek több időt munkával, mint azok, akik egyaránt elégedettek a munkával és a családdal.

Bár a kulturális fordulat nem következett be, optimizmusra nincs ok. Ehelyett az következett be, hogy a férfiak és a nők munkalehetőségei, karrierútjai és családi felelőssége továbbra is különbözőek maradtak életük során, megoldatlanul hagyva számos hosszú ideje fennálló problémát a munkával és a családdal kapcsolatban.

A feszültségek a munka és a családi élet egyensúlya között megmaradtak. Az elemzés azt mutatja, hogy a férjzett nők, a férjzetlen nők és a nőtlen férfiak ebben a sorrendben egyre valószínűbben találják a munkát kielégítőbbnek, mint a családi életet vagy mindkettőt. Ez a sorrend párhuzamosan fut az egyes csoportoknak a házimunkával kapcsolatos felelősségével.

A szerző felhívja a figyelmet az elemzés korlátaira is: például, hogy a munkával és a családdal való elégedettség globális jellemzőjét használja, nem tér ki az egyes specifikus aspektusokra. A családot és a munkát egyszerre figyelembe vevő, integrált modellek segítségével alaposabban meg kellene vizsgálni, hogy a családi jellemzők, lehetőségek és korlátok hogyan lépnek interakcióba egymással, valamint a férfiak és a nők család-munka preferenciáival, és hogyan befolyásolják az idők során a családdal és a munkával való relatív elégedettséget.

F. E.

TWENGE, J. M. – CAMPBELL, W. K. – FOSTER, C. A.: *Parenthood and marital satisfaction: a meta-analytic review.* (Gyermekvállalás és elégedettség a házassággal: meta-elemzés.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/3. 574–583.

A szerzők a gyermekes és a gyermektelen házaspárok elégedettségét vizsgálják korábban megjelent, a témával foglalkozó tanulmányok eredményei alapján. Az elemzés célja annak meghatározása, hogy a gyermekek valóban hatással vannak-e a házassággal való elégedettségre, és ha igen, milyen mértékű ez a hatás; továbbá, hogy milyen tényezők befolyásolják és milyen elmélettel magyarázható legjobban ez a hatás.

A szerzők négy elméleti modell érvényességét vizsgálják. A *szerepkonfliktus-modell* szerint a gyermek megjelenése a családban a társadalmi szerepek tradicionális újraszerveződése irányában hat. Problémák főként akkor merülnek fel, ha a pár nem akarja követni a tradicionális szerepeket. A *szabadság korlátozásának modellje* szerint a gyermekek nagymértékben csökkentik az egyének szabadságát a házasságban. A gyermekek nevelése sok időt és figyelmet igényel, és ezek az igények közvetlen összeütközésbe kerülhetnek a szülő saját igényeivel. A *szexuális elégedetlenség* modellje szerint a gyermekek gyakran akadályozzák a szülők szexuális életét. Nehezebb szexuális életet élni, ha gyermek is van a házban. A szexuális intimitás csökkenése negatív következményekkel járhat a házassággal való elégedettségre nézve. Az *anyagi költségek* modell azt emeli ki, hogy a gyermekek sok pénzbe kerülnek, a családi költségvetésben tetemes kiadásokat jelentenek, s ez a házassággal való elégedetlenséghez vezethet.

A *gyermekes és a gyermektelen házaspárok* összehasonlításában a szülők elégedettsége szignifikánsan alacsonyabb, mint a gyermektelen pároké, továbbá, a nők a kevésbé elégedettek. A férfiak elégedettsége csaknem független a gyermek korától, a kisgyermekes nők azonban – szemben azokkal, akiknek gyermekei már idősebbek – elégedetlenebbek. A legnagyobb különbség a gyermektelen és a kisgyermekes nők között tapasztalható. A házassággal való elégedettség azok között csökken a legjobban, akik a gyermekért elsősorban felelősek, ezek pedig többnyire a nők. A gyermek jelenléte nagyobb negatív hatást okozott a magasabb társadalmi-gazdasági státuszú csoportokban. Az ezekbe a csoportokba tartozók valószínűleg több szerepkonfliktust tapasztalnak és a szabadság nagyobb mértékű csökkenését élik át.

A gyermekek száma negatívan befolyásolja az elégedettséget: minél több gyermek van a családban, annál alacsonyabb a szülők elégedettsége a házassággal. A hatás erősebb volt, amikor a gyermekes és a gyermektelen házaspárokat hasonlították össze, mint a gyermekek száma és az elégedettség közötti hatás.

Az eredmények alapján a szerepkonfliktus-modellt és szabadság korlátozásának modelljét találták a szerzők helytállónak, ezeket támogatják leginkább az adatok.

Az újabb keletű kutatások a szülői státusszal való nagyobb elégedetlenséget jelzik, valamint erősebb negatív hatást mutatnak ki a gyerekek száma és a szülők elégedettsége között, mint a régebbiek; továbbá, az újabb generációk elégedetlensége nagyobb, mint a korábbi generációké. Ennek okát a szerzők a kulturális hatásokban látják. Úgy érvelnek, hogy a történeti hatások tulajdonképpen kulturális hatások, a születési kohorsz pedig a tágabb társadalmi környezet kultúrájának mutatója. A jelen kultúra az egyéni szabadságot és választást értékeli, amely tükröződik az alacsonyabb születési rátákban. Az emberek később házasodnak és később szülnék gyermeket. Nagyobb a kontraszt a fiatal felnőttek élete és a kisgyermekes szülők élete között, mint korábban volt, ezért nehezebb az átalakulás is, és nagyobb elégedetlenséget eredményez.

A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy az áttekintett tanulmányok nem oksági, hanem csupán korrelációs kapcsolatot mutatnak ki, tehát nem mondhatjuk, hogy a gyermek születése az oka a házassággal való elégedetlenségnek. Elképzelhető, hogy sok esetben a gyermek kedvéért maradnak együtt a párok, akkor is, ha a házasságuk már megromlott, miközben a gyermek nélküli boldogtalan párok elválnak – ezáltal azonban csökkenhet az elégedettség a gyermekes házaspárok között, a gyermektelenekkel összehasonlítva.

F. E.

AMATO, P. R. – JOHNSON, D. R. – BOOTH, A. – ROGERS, S. J.: *Continuity and change in marital quality between 1980 and 2000.* (Állandóság és változás a házasságok minőségében 1980 és 200 között.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/1. 1–22.

A tanulmány két országos adatfelvétel adatait felhasználva, amelyeket 1980-ban és 200-ben házas személyek körében végeztek, arra keres magyarázatot, hogy hogyan változott a házasság minősége a vizsgált időszakban.

A tanulmány négy alapvető cél köré szerveződik. *Először*, megvizsgálták, hogy hogyan változott a házas népesség az Egyesült Államokban a 20. század utolsó két évti-

zedében. 2000-ben az emberek idősebb korban kötöttek házasságot, nagyobb valószínűséggel kötöttek többedik házasságot, gyakrabban fordult elő a házassuló felek heterogámiaja, nagyobb valószínűséggel éltek együtt a házasságkötés előtt, iskolázottabbak voltak és több gazdasági forrással rendelkeztek. Továbbá, a feleségek nagyobb valószínűséggel álltak alkalmazásban és nagyobb arányban járultak hozzá a családi jövedelemhez, a férjek és a feleségek nagyobb munkakövetelményeknek tettek eleget, a férjek nagyobb mértékben vettek részt a házimunkában, és a családi döntéshozatal egyenlőbbé vált. Ami az attitűdöket illeti, az egyének nézetei kevésbé voltak tradicionálisak a nemekre vonatkozóan, nagyobb mértékben támogatták az élethosszig tartó házasságot és nagyobb vallásos befolyásról számoltak be.

A *második* cél az volt, hogy megvizsgálják a házasság minőségének három dimenzióját: a házasság boldogságát, a válási hajlamot és a házassági interakciókat. A házasság boldogsága és a válási hajlam csaknem ugyanolyan mértékű volt 2000-ben, mint 1980-ban. Ezzel ellentétben a házastársi interakciók jelentős mértékben csökkentek a vizsgált időszakban.

A *harmadik* cél annak a kérdésnek a megválaszolása volt, hogy vajon miért volt stabil a házasság boldogsága és a válási hajlam az adott időszakban. A további elemzések eredményei alapján a szerzők elutasították azt a lehetőséget, hogy a házasság minőségét egyáltalán nem befolyásolták a szélesebb körű társadalmi változások. Valójában a házasság boldogsága és a válási hajlam úgy maradhatott stabil, hogy pozitív és negatív irányban ható erők egyaránt befolyásolták. Például, a heterogámia és a feleség munkaóráinak növekedése a házasság boldogságának csökkenése irányában hatott, míg a család jövedelmének növekedése, a döntéshozás nagyobb egyenlősége, a nem tradicionális nemi szerepek támogatása, az élethosszig tartó házasság normájának támogatása, a nagyobb vallásosság valószínűleg növelte a házasság boldogságát.

A házassági interakciók egyértelmű és folyamatos csökkenést mutatnak ugyan, de valószínűleg ebben az esetben is egymással ellentétes irányú hatásokkal kell számolni. A szerzők az adatok alapján nem tudták megmagyarázni a házassági interakciók csökkenését az adott időszakban. Úgy tűnik azonban, hogy a férjek és a feleségek élete egyre jobban elkülönül, kevésbé osztják meg egymással az olyan tevékenységeket, mint az étkezés, bevásárlás, ház körüli munkák, barátok látogatása, szabadidős tevékenységek. A házassági interakciók csökkenésében közrejátszhat a házastársak eltérő munkarendje, a növekvő szolgáltatási szektor, amely lehetővé teszi a házastársak számára, hogy egymástól függetlenebbek legyenek, továbbá a gyermekek olyan iskolaidő utáni tevékenységei, amelyek jobban igénybe veszik a szülők idejét.

A tanulmány *negyedik* célja az volt, hogy kimutassa, hogy ezek a trendek mennyiben különböznek a férjek és a feleségek esetén. Két olyan változót találtak, amely konzisztensen különböző volt a két nem esetén. Úgy tűnik, a döntéshozás terén tapasztalt növekvő egyenlőség a feleségek körében nagyobb mértékben eredményezte a házasság minőségének javulását, mint a férjek körében – azonban mind a férjek, mind a feleségek esetében a házasság minőségének javulásával áll kapcsolatban. Egyetlen egy trend eredményezett különböző következtetéseket a férjek és a feleségek esetén: a férjek növekvő részvétele a házimunkában a feleségek körében a házasság minőségének javulását eredményezte, míg a férjek körében a házasság minőségének romlását. Ez összhangban áll számos megfigyelő azon véleményével – főként a témához feminista szemszögből közelítőkével –, hogy a férfiak és a nők közötti viták legfőbb forrása a házimunka.

A szerzők rámutatnak a tanulmány egyes korlátaira is. Az általuk alkalmazott dekompozíciós elemzés nem alkalmas oksági viszonyok feltárására, továbbá csak a közvetlen hatások becslésére használható. Az elemzés során nem tudták figyelembe venni a kölcsönhatásokat a magyarázó változók és a házasság minősége között. További korlátot jelent, hogy néhány magyarázó változót csak egyetlen kérdés alapján mértek, pl. a vallásosságot vagy az egyenlőséget. Nem tudták a szerzők meghatározni, hogy a házasságokban bekövetkezett változások szelekciós hatás, kohorsz hatás vagy periódus hatás eredményeként következtek be.

Végső következtetésük szerint a házasságban egyszerre vannak jelen negatív és pozitív irányú folyamatok, hatások. Bár a házasságok sok kihívással szembesülnek manapság, mégis, a házasság alkalmazkodó intézménynek tűnik, amely alkalmas a túlélésre.

F. E.

NOMAGUCHI, K. M. – MILKE, M. A.: *Costs and rewards of children: the effects of becoming a parent on adults' lives.* (A gyermekekkel járó költségek és hasznok: a szülővé válás hatásai a felnőttek életére.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/2. 356–374.

A szerzők abból indultak ki, hogy a szülővé válás egyaránt járhat költségekkel és haszonnal, beleértve olyanokat, mint a széles körű és aktív társadalmi hálózat kiépítése és a pszichés források – mint a személyes hatékonyság, az önbecsülés – fejlődése.

Arra kerestek választ, hogy ez valóban így van-e, és ha igen, melyek a fő különbségek a gyermekesek és a gyermektelenek között. Országosan reprezentatív panelvizsgálat két hullámának 1933 felnőttre vonatkozó adatait felhasználva – akik az első hullám idején még gyermektelenek voltak – hasonlították össze az időközben gyermeket vállalókat azokkal, akiknek nem született gyermekük. Két fő kérdésük a következő volt: 1. Mennyiben különböznek a gyermekesek és a gyermektelenek a társadalmi és pszichés források, a mindennapi terhek (a háztartási munka) és a pszichés jólét (depresszió) tekintetében? 2. A szülővé válás hatásai mennyiben különböznek nem és családi állapot szerint?

A szerzők úgy találták, hogy a szülővé válásnak a felnőttek életére gyakorolt hatása meglehetősen sokoldalú, továbbá, hogy költségei és hasznai nagymértékben különböznek nem és családi állapot szerint. Az újdonsült szülők mindegyikére igaz, hogy nagyobb mértékű társadalmi integrációról számoltak be, hatékonyságukat azonban alacsonyabbra értékelték, mint a gyermektelenül maradtak, az önbecsülésben pedig nem volt különbség. A férjezett nők esetén, bár az anyává válás nagyobb költségeket jelent – abban az értelemben, hogy több házimunkáról és a házastárssal való gyakoribb vitákról számoltak be –, ugyanakkor azonban jobb mentális egészséggel, a depresszió ritkább előfordulásával jár. A házimunkával töltött idő tekintetében a nem az alapvető differenciáló tényező: míg az anyák hetente 9 órával több házimunkát végeztek, mint a gyermektelenül maradt nők, addig a férfiak csupán 1 órával töltöttek többet ezzel a tevékenységgel, mint a gyermektelen férfiak.

Az apává váló házas férfiak esetében találták a legkisebb változást mind a költségek, mind a hasznok tekintetében: az egyetlen változás, amelyről beszámoltak, az volt, hogy kiszélesedtek a kapcsolataik a rokonokkal, barátokkal és szomszédokkal.

A nem házas férfiak és nők esetében a gyermekvállalás több gondot jelentett, mint amennyi örömmel járt. A soha nem férjezett nők és férfiak a szülővé válást követően kisebb hatékonyságról számoltak be, mint a házasok.

A nem házas férfiak a leginkább sérülékenyek az apává válás során, őket fenyegeti leginkább a depresszió – ebből a szempontból a folyamatosan házas nők vannak a legelőnyösebb helyzetben. A nem házas apák általában kisebb figyelmet kapnak a szülőkre vonatkozó kutatások során. A folyamatosan nem házas apák többsége, akik ebben a tanulmányban szerepelnek, valószínűleg sohasem lakott együtt gyermekével. Mindazonáltal, ők gyakrabban depressziósak, mint a házas apák, és erős érzelmeként jellemző rájuk a pszichológiai veszteség-érzés. Ennek talán az az oka, hogy nincsenek állandó kapcsolatban gyermekükkel.

Az eredményeik alapján állítják a szerzők, hogy újra kell gondolni azt a széles körben elterjedt nézetet, hogy a gyermekek a felnőttek életére csak negatív hatást gyakorolnak, csak terheket jelentenek. A gyermektelenekkel összehasonlítva, a gyermekesek életében a jó és a rossz dolgok egyaránt nagyobb mértékben jelennek meg.

A szerzők szerint eredményeik valószínűleg alábecsülik a szülővé válásnak mind a pozitív, mind a negatív hatásait. Ez azért lehet így, mert nem vették figyelembe azokat a változókat, amelyek közvetlenül hatnak a szülői tapasztalatra, mint például a gyermekgondozással töltött idő, a gyermek kapcsán előforduló házastársi viták, a gyermekneveléssel kapcsolatos örömök és gondok.

Későbbi kutatásoknak kell azt tisztázniuk, hogy a szülővé válás, ill. a szülői lét költségei és hasznai hogyan változnak a gyermek növekedésével.

F. E.

RAYMO, J. M.: *Premarital living arrangements and the transition to first marriage in Japan.* (Életkörülmények a házasságkötés előtt és az első házasságkötés Japánban.) *Journal of Marriage and Family*, 2003/2. 302–315.

Japánban 1970 és 2000 között a nők átlagos életkora az első házasságkötéskor 24,2 évről 27 évre, a férfiaké pedig 26,9 évről 28,8 évre emelkedett. Bár a legtöbb fejlett országban hasonló változásoknak lehetünk tanúi, a későbbi életkorban és kisebb számban kötött házasságok következményei különösen fontosak Japánban – itt ugyanis a házasság és a családalapítás alternatívái korlátozottak maradtak, ezért a házasságkötés és a családalapítás időzítésének kapcsolata sokkal közvetlenebb, mint azokban az országokban, ahol az élettársi kapcsolat és az egyszülős családok elterjedése kíséri a házasságkötési arányszámok csökkenését.

A tanulmány központi kérdése az, hogy mennyire felel meg a valóságnak az a széles körben elterjedt nézet, amely a szülőkkel való együttlakás meghosszabbodásában látja a későbbi házasságkötés irányába mutató trendek okát Japánban. A hipotézis szerint a szülőkkel való együttlakás elhúzódásának előnyei – az elsősorban az apa által nyújtott anyagi források és a főként az anya által biztosított háztartási szolgáltatások mellett – függnék a gyermek saját gazdasági kilátásaitól is, ez pedig – a családon belül még min-

dig erős hagyományos nemek szerinti szereposztást figyelembe véve – nemek szerint különböző. A hagyományos női szerepek mellett a hosszabb együttélés a szülőkkel azoknak a nőknek a számára előnyös, akiknél a munkaerőpiac elhagyása magas költségekkel jár – tehát a magasan képzett, magas foglalkozási státuszú nők esetében. A férfiak közül pedig azok számára a legelőnyösebb a szülőkkel való hosszú együttlakás, akik alacsony pénzkereső kapacitással rendelkeznek ahhoz, hogy megteremtsék a családalapításhoz szükséges forrásokat.

Az eredmények azt mutatják, hogy a szülői ház késleltetett elhagyása valóban kapcsolatban áll a későbbi házasságkötés trendjével. Feltéve, hogy 23 éves korukban még nem kötöttek házasságot, a házasságkötés kockázatának kohorszonzéanti csökkenése nagyobb azok között a férfiak és nők között, akik a szüleikkel együtt laknak, mint azok között, akik a szülői otthontól távol élnek. Ugyanakkor kevés bizonyíték van arra, hogy a szülőkkel való együttlakás kapcsolatban állna a későbbi házasságkötéssel azok között a fiatal férfiak és nők között, akiknek a hipotézis szerint a legtöbb hasznuk származna ebből. Inkább úgy tűnik, hogy ennek pontosan az ellenkezője igaz, főleg a nőkre vonatkozóan. Azok a szüleikkel együtt lakó nők, akiknek a hipotézis szerint legkevésbé kellene késleltetniük a házasságkötést (alacsony foglalkozási státuszú férfiak lányai, alacsony iskolázottságú és alacsony foglalkozási státuszú nők), valójában később kötnek házasságot, mint azok, akikről azt gondoljuk, hogy a meghosszabbított együttlakás több előnnyel jár.

A férfiaknál is hasonló a helyzet: azok a férfiak, akik számára a hipotézis szerint nagyobb haszonnal jár a szülőkkel való együttlakás (a szülők magas társadalmi-gazdasági státusza, az anya kisebb mértékű munkavállalása) korábban házasodnak, mint azok a férfiak, akiknek a feltételezés szerint kevesebb előnyük származik a szülőkkel való együttélésebből. A férfiaknál azonban az is megfigyelhető, hogy az együttlakás azok körében áll inkább kapcsolatban a késői házasságkötéssel, akiknek a legkedvezőtlenebbek a gazdasági kilátásaik (alacsony iskolázottságú, stabil foglalkoztatással nem rendelkező férfiak).

Bár az eredmények alapján úgy tűnik, hogy a szülőkkel való együttlakás és a késői házasságkötés közötti kapcsolat más, mint a közvélekedés által elfogadott „parazita szinglik” nézőpont, további elemzések szükségesek, amelyek elkerülik ennek a tanulmánynak számos korlátját, például pontosabban mérik a szülők által nyújtott forrásokat, és figyelembe veszik a lakáskörülmények változását az életút során.

Összességében azt lehet mondani, hogy a meghosszabbított együttlakásra vonatkozó hipotézis korlátozott támogatottsága ebben a vizsgálatban nem feltétlenül mond ellent annak a scenáriónak, amely szerint több fiatal japán férfi és nő számára jelent előnyt, hogy a szülők anyagi javakat és szolgáltatásokat biztosítanak számukra, amíg meg nem házasodnak. Azt viszont alátámasztják ezek az eredmények, hogy a házasság időzítésének aggregált trendjei Japánban nem tükrözik növekedést azoknak a fiatal szingliknek az előfordulásában, akik azért kötnek később házasságot, hogy tovább élvezhessék „parazita” életmódjukat.

A szülői ház elhagyásával kapcsolatos kutatások két olyan forráskönyv létezését látszanak bizonyítani, amelyek nagyobb összhangban vannak ennek a kutatásnak az eredményeivel. Azok a jellegzetességek, amelyekről azt gondoljuk, hogy megnövelik a szülőkkel való együttlakás vonzerejét, aktuálisan fontosabbak lehetnek a független életvitel kialakításának megkönnyítésében. Hasonlóképpen lehetséges az, hogy a magas lakhatási költségek és a házasságkötés egyéb alternatíváinak (pl. élettársi kapcsolat)

korlátozottsága, együtt a viszonylag erős családközpontúsággal hozzájárulhat ahhoz, hogy a szülőkkel való hosszabb együttlakás vonzereje növekedjen mind a független élet, mind pedig a házasságkötés rovására azok között a fiatal férfiak és nők között, akik korlátozott gazdasági forrásokkal rendelkeznek.

F. E.

BAIZÁN, P. – AASSVE, A. – BILLARI, F.: *Cohabitation, marriage, and first birth: The interrelationship of family formation events in Spain.* (Élettársi kapcsolat, házasság és az első gyermek: a családformáló események kölcsönös kapcsolatai Spanyolországban.) *European Journal of Population*, 2003/2. 147–169.

A tanulmányban a szerzők azt vizsgálták, hogy az első gyermek születése és az első párkapcsolat (élettársi vagy házastársi kapcsolat) kialakulása mögött vannak-e olyan tényezők, amely mindkét eseményt befolyásolják, másrészt ezeknek az eseményeknek a kölcsönös egymásra hatását. Az eseménytörténeti elemzés módszerét alkalmazták spanyolországi retrospektív adatokra.

Az első hipotézis szerint vannak olyan nem mért tényezők, amelyek egyaránt befolyásolják az első gyermek születését és az első párkapcsolat kialakítását. Azok a fiatal nők, akik a legnagyobb valószínűséggel szülik meg első gyermeküket (olyan okok következtében, amelyeket nem mértek), megegyeznek azokkal, akik a legnagyobb valószínűséggel alakítanak ki párkapcsolatot. Ebből arra lehet következtetni, hogy mindkét esemény ugyanannak a folyamatnak, a családformálódásnak a része, és hogy az alacsony termékenység és az első párkapcsolat kialakítása részben egymással összefüggő tényezők által meghatározottak. A szerzők kimutatták, hogy a lehetséges magyarázat olyan nem megfigyelt tényezők között keresendő, mint az értékorientációk, az esemény időzítésére vonatkozó normák és az egyén közösségi interakciói.

A szerzők második hipotézise az, hogy a párkapcsolat (élettársi vagy házastársi kapcsolat) kialakítása azoknál a pároknál következik be, akik ezt a formát tekintik a legmegfelelőbbnek az első gyermek vállalásához. Valóban, az első párkapcsolat kialakítása erőteljesen megnöveli az első gyermek születésének kockázatát: az első gyermekszülés relatív kockázata 25-szörösére nő házasságkötéskor, 7-szeresére élettársi kapcsolat kialakításakor. Azután a házasság első három évében ez tovább növekszik, majd azt követően csökken. Élettársi kapcsolat esetében folyamatosan csökken a kapcsolat kialakításának harmadik évéig, majd azt követően stabil marad. Az együtt élő pár házasságkötése további háromszoros növekedést eredményez az első gyermek születésének relatív kockázatában.

Az együtt élők esetében az első gyermek születésének kockázata növekszik az egymást követő kohorszok esetében. Az 1965–1975-ös születési kohorsz esetén a relatív kockázat 1,63-szorosa az 1945–1954-es születési kohorsz esetén tapasztalt kockázatnak. Ha összehasonlítjuk a házas nőket, akik a házasságkötés előtt nem éltek együtt későbbi házastársukkal, az eredmények azt mutatják, hogy az együttélés hatása közeledett a házasság hatásához a gyermekszületés vonatkozásában, bár még mindig figyelemre méltóak a különbségek a fiatalabb kohorszban. A születési kohorszok közötti különbségek azonban statisztikailag nem szignifikánsak. Mindazonáltal, az eredmények azt mutatják, hogy az élettársi kapcsolatot egyre inkább alkalmasnak tartják a gyermekvál-

lálásra. Ellentétben a házasságkötést megelőzően együtt élőknel tapasztalható trenddel, azoknál a házas nőknél, akik a házasságkötést megelőzően nem éltek együtt későbbi házastársukkal, erőteljes csökkenés tapasztalható a gyermekvállalás relatív kockázatában, amely kapcsolatban áll a házas termékenység növekvő mértékben való elhalasztásával.

A terhesség ideje alatt drámai növekedés tapasztalható az együttélés, illetve a házasság bekövetkeztében, a gyermektelenek esetében. Az eredmények azt mutatják, hogy a párok igyekeznek elkerülni azt, hogy a gyermek élettársi vagy házastársi kapcsolaton kívül szülessen, főként a házasságot választják. A születést követő első évben csökken a házastársi vagy élettársi kapcsolat létrehozásának kockázata. A terhességet és a szülést gyakrabban követi házasság, mint élettársi kapcsolat, ami azt jelzi, hogy a házasságot még mindig megfelelőbbnek tartják a gyermeknevelésre, mint az élettársi kapcsolatot.

Az oktatásban való részvétel csökkenti az élettársi vagy házastársi kapcsolat kialakításának és a gyermekszülésnek az esélyét. A magasabb képzettség magasabb karrier-elképzelésekkel jár együtt, amelyeket sokszor nehéz elérni, mivel az utóbbi évtizedekben Spanyolországban nagyon magas volt a munkanélküliségi ráta, és a családalapítás előtt kellett megalapozni a karriert. Az élettársi kapcsolat pozitív kapcsolatban áll a képzettség szintjével, összhangban azzal az értelmezéssel, hogy a fiatal, magas képzettségű emberek magasabbra értékelik a függetlenséget és az autonómiát, mint a kevésbé képzett fiatalok.

Ha valaki alkalmazásban áll, az csökkenti a tanulmányozott események előfordulásának intenzitását. A csökkenés kisebb az élettársi kapcsolat, mint a házasság esetében, amely összhangban van azzal, hogy az élettársi kapcsolatban élőkre a nemi szerepek nagyobb egyenlősége jellemző. Az elméleti megfontolások alapján az alkalmazásban állás lehet pozitív és negatív hatással is a családalapításra. Sok nő esetleg abbahagyja a munkát azért, hogy gyermeket vállaljon, mert Spanyolországban nagyon nehezen egyeztethető össze a munkavállalás és a gyermeknevelés. Ugyanakkor azonban a munkanélküliség esetleg lehetőséget nyújt a gyermekvállalásra.

A munkatapasztalat erős pozitív hatással van mind az együttélésre, mind a házasságkötésre, és sokkal kisebb a hatása az első gyermek születésére. Ez a hatás különösen fontos a házasság esetében: a négy vagy több év munkatapasztalattal rendelkező nők esélye háromszorosára növekszik azokhoz képest, akik nem rendelkeznek munkatapasztalattal.

F. E.

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

DEMOGRAFIE

a Cseh Statisztikai Hivatal folyóirata

2004. No. 1.

MC DONALD, P. F.: A termékenység fenntartása a politika segítségével: a választások lehetőségei.

KOCOURKOVA, J.: Gyermektámogatások a Cseh Köztársaságban: preferenciák és a realitás.

SOTKOVSKY, I. – TVRDY, L.: A természetes és a migrációs növekmény a morvasziléziai térségekben 1992 és 2001 között.

ALES, M.: Termékenység és házassági mozgalom.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népesedési Társaság folyóirata

2004. No. 1.

LOGAN, J. R. – STULTS, B. J. – FARLEY, R.: A kisebbségek szegregációja a nagyvárosokban: a változás két évtizede.

WIKES, R. – ICELAND, J.: Hiperszegregáció a huszonegyedik században.

FISCER, C. S. – STOCKMAYER, G. – STILES, J. – HOUT, M.: A szegregáció területi és a szociális alapú különbségeinek megkülönböztetése az USA nagyvárosaiban, 1960–2000.

GUNDERSEN, C. – ZILIAK, J. P.: Szegénység és makrogazdasági hatások terület, faj és családstruktúra szerint.

HAYWARD, M. D. – GORMAN, B. K.: A gyermekkor későbbi hatásai: a korai életciklus társadalmi körülményeinek hatása a férfiak halandóságára.

ELO, I. T. – TURRA, C. M. – KESTENBAUM, B. – FERGUSON, B. R.: Az időskorú hispán eredetűek halandósága az Egyesült Államokban: korábbi bizonyítékok és új eredmények.

JOHNSSON, S. H. – RENDALL, M. S.: A mexikói bevándorlók termékenységének hatása az Egyesült Államokban.

FUSSEL, E. – MASSEY, D. S.: A kumulatív hatások korlátai: nemzetközi vándorlás a mexikói városi övezetektől.

OKUN, B. S.: Bepillantás az etnikai folyamatokba: házassági szokások a nem tiszta zsidó felmenőkkel rendelkezők körében Izraelben.

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2004. No. 1.

VIKAT, A. – THOMSON, E. – PRSKAWETZ, A.: A gyermeknevelés felelőssége és a mostoha szülős családok termékenysége Finnországban és Ausztriában.

- RYCHTARIKOVA, J. – GOURBIN, C. – WUNSCH, G.*: Az apai életkor és a gyermek-halandóság: a halvaszületés esete.
- ENGELHART, H. – PRSKAWETZ, A.*: Az időben és térben változó korreláció a termékenység és a női foglalkoztatottság között.
- VAN BAVEL, J.*: Diffúziós hatások az európai termékenységi átmenetben: történeti bizonyítékok a belga városokban (1846–1910).

JOURNAL OF MARRIAGE AND THE FAMILY
 az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata
2004. No. 2.

- CROSNOE, R.*: Társadalmi tőke és a családok és az iskola együttműködése.
- SWISHER, R. – SWEET, S. – MOEN, P.*: A családbarát közösség és működésének illeszkedése a kétkeresős családokhoz.
- CLARK-IBANEZ, M. – FELMLEE, D.*: Etnikai csoportok közötti kapcsolatok: a társadalmi hálózatok különbözőségének szerepe.
- IECIVICH, E. – BARASCH, M. – MIRSKY, J. – KAUFMAN, R. – AVGAR, A. – KOLFOGELSON, A.*: A szociális támogatás hálózata és az öregkorúak magányossága az oroszországi és ukrainai zsidók körében.
- DODSON, L. – DICKERT, J.*: A leányok otthoni munkája az alacsony jövedelmű háztartásokban: a minőségi kutatás egy évtizede.
- DOWNEY, D. B. – CONDRON, D. J.*: A gyermekek egymás közötti játéka az óvodában: az otthoni testvérek létéből származó előnyök.
- BROWN, S. L.*: Családstruktúra és jólét: a szülők együttélésének jelentősége.
- PAPP, L. M. – CUMMINGS, E. M. – SCHERMERHORN, A. C.*: A család rossz körülményei, a szülők probléma felismerése a gyermek kezelése.
- LIN, I-F. – SCAFFER, N. C. – SELTZER, J. A. – TUSCHEN, K. L.*: Az elvált szülők mennyiségi és minőségi beszámolója a gyermekek életkörülményeiről.
- VOYDANOFF, P.*: A családi munkai igény és munkalehetőségek hatása a családért végzett munka konfliktusaira és a megoldásra.
- NOMAGUCHI, K. M. – BIANCHI, S. M.*: A testgyakorlásra fordított idő: nemi különbségek a házasság, a gyermeknevelés és a munkavállalás hatásaiban.
- SARKISIAN, N. – GERSTEL, N.*: A nemi különbségek magyarázata a szülők támogatásában: a munkavállalás fontossága.
- KAUKINEN, C.*: Státusz kompatibilitás, fizikai erőszak és emocionális kihasználás az intim kapcsolatokban.
- LEONE, J. M. – JOHNSON, M. P. – COHAN, C. L. – LLOYD, S. E.*: A férfitartner erőszakosságának hatása az alacsony jövedelmű, kisebbségi nőkre.
- SASSLER, S.*: Az együttélésre lépés folyamata.
- HUGHES, F. M. – GORDON, K. C. – GAERTNER, L.*: A szülői kötelezettségek előre látása.
- EDWARDS, M. L. K.*: Mi tisztességes emberek vagyunk: a családi azonosság kialakítása és fenntartása a vidéki munkásközösségekben.
- MUSTILLO, S. – WILSON, J. – LYNCH, S. M.*: Az önkéntesség hagyománya: két elmélet tesztelése a generációk közötti átörökítéséről.

POPULATION

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata
2003. No. 6.

- DE SANTIS, G.*: A nemzedékek közötti transferek stabil és igazságos rendszerének demográfiai aspektusai.
- RENAHY, N. – DÉTANG-DESSENDRE, C. – GOJARD, S.*: A munkaerő vándorlásának két korszaka: vándorlás és letelepedés egy ipari területen.
- GUILLAUME, A.*: A terhesség-megszakítás szerepe a termékenység változásában Abidjan-ban az 1990-es években
- RANDALL, S. – LEGRAND, T.*: Reprodukciós stratégiák és döntéshozatal Szenegálban: a csecsemőhalandóság szerepe.
- LARDOUX, S. – VAN DE WALLE, E.*: Poligámia és termékenység Szenegál vidéki területein.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata
2003. No. 4.

- RAMSDEN, E.*: Társadalomdemográfia és eugenetika az Egyesült Államokban a két háború között.
- MURPHY, R.*: Termékenység és a torzult nemi arány egy vidéki kínai tartományban: kultúra, állam és politika.
- VOAS, D.*: Ellentmondó preferenciák: a túl magas vagy túl alacsony termékenység kialakulásának oka.
- LUY, M.*: A férfiak többlet-halandóságának okai: zárt népeségekből származó okok.

2004. No. 1.

- BOONGARTS, J.*: A népesség öregedése az állami nyugdíjak növekvő költségi.
- MC QUILLAN, K.*: Mikor befolyásolja a vallás a termékenységet?
- CHEW, K. S. Y. – LIU, J. M.*: Átláthatóságba rejtve: az amerikai kínaiak munkaerejének globális változása, 1880–1940.
- CAETANO, A. J. – POTTER, J. E.*: Politika és a nők sterilizációja Északkelet-Brazília-ban.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata
2003. No. 5–6.

- RINDFUSS, R. R. – GUZZO, K. B. – MORGAN, S. P.*: Az alacsony termékenység változó megítélése.

- DIPRETE, T. A. – MORGAN, S. P. – ENGELHART, H. – PACALOVA, H.:* A gyermeknevelés költségeinek nemzetek közötti különbsége generál-e nemzetek közötti termékenységi különbségeket?
- GOLDSTEIN, J. – LUTZ, W. – TESTA, M. R.:* A népesség újratermelési szintje alatti ideális csalánagyság veszélye Európában.
- QUESNEL-VALLEE, A. – MORGAN, P. S.:* Hiányzik a cél? A termékenységi elképzelések és magatartás összhangja az Egyesült Államokban.
- BERNARDI, L.:* A társadalmi hatások csatornái a termékenység befolyásolására.
- ALAGARAJAN, M.:* A vallásosság hatásának vizsgálata a termékenységre Kerala államban: egy interaktív hipotézis tesztelése.
- ESPENSHADE, T. J. – GUZMAN, J. C. – WESTOFF, C. F.:* A népesség újratermeléséhez szükséges termékenység meglepő variánsai a különböző országokban, országcsoportokban.

2004. No. 1.

- SMITH, S. K. – CODY, S.:* A népesség-becslésének érékelése, Florida, 2000. április 1.
- SCHINDLMAYER, T.:* Az emberi donor-trendek magyarázata.
- RATNER, B. D.:* Egyenlőség, hatékonyság és azonosság: a népességről és fenntarthatóságról szóló vita megalapozása.
- DALENBERG, D. – FITZGERALD, J. – WICKS, J.:* A háztartásokban nyújtott személyes gondoskodás direkt felértékelése.

2004. No. 2.

- DE JONG, G. F. – STEINMETZ, M.:* Fogékonyság és munkavállalás a bevándorló férfiak és nők körében.
- LIU, G. – ZJANG, Z.:* Társadalmi-gazdasági különbségek a kínai legidősebbek szubjektív egészségi állapotában.
- MANNING, W. D. – SMOCK, P. J. – MAJUMDAR, D.:* Az együttélés és a házasság relatív stabilitása a gyermekvállalás érdekében.
- LEHRER, E. L.:* A vallás szerepe az együttélési formákban: egy gazdasági nézőpont.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségvizsgáló Bizottságának folyóirata

2004. No. 1.

- SHORT, S. E. – ZJANG, F.:* Az anya és gyermekvédelmi ellátás szolgáltatásainak igénybevétele Kína vidéki területein.
- LIU, J. – LARSEN, U. – WYSHAK, G.:* Az örökbefogadást befolyásoló tényezők Kínában, 1950–1987.
- YI, Z. – VAUPEL, J. W.:* Összefüggés a késői gyermekvállalás és az egészséges öregség között a kínai legidősebbek körében.
- BANISTER, J. – HILL, K.:* A halandóság Kínában, 1964–2000.

- BILLARI, F. – FREJKA, T. – HOBBSRAFT, J. – MACURA, M. – VAN DE KAA, D.:* Hozzászólás John Caldwell és Thomas Schindlmayer a *Population Studies* 57. évf. 3. számában megjelent, a „Magyarázatok a modern társadalmak termékenységi kríziseinek okaihoz: magyarázatahoz: a közösség keresése” című cikkéhez.
- CALDWELL, J. C. – SCHINDLMAYER, T.:* Válasz a „Magyarázatok a modern társadalmak termékenységi kríziseinek okaihoz: magyarázatahoz: a közösség keresése” című cikkünk vitatóinak.
- VAN BAVEL, J.:* Nyilvánvaló születés-időzítés a termékenységi átmenet előtti Európában: bizonyítékok a tizenkilencedik századi Belgiumból.
- ENGELHARD, H. – KÖGEL, T. – PRSKAWETZ, A.:* A termékenység és a női foglalkoztatottság újragondolása: egy makroszintű idősor elemzés a fejlett országokból, 1960–2000.
- ZHAO, Z.:* A távol-keleti halandósági jellegzetesség nem egyedülálló halandósági modell: válasz Noreen Goldman-nek.

POPULATION TRENDS

az Egyesült Királyság Nemzeti Statisztika Hivatalának folyóirata
2004. No. 115.

- SHAW, C.:* A 2002. évi adatokon alapuló népesség-előreszámítás az Egyesült Királyság és alkotórészeire.
- BENTON, P. – WHITE, I.:* A 2011. évi népszámlálás: a javasolt tervezés Angliában és Walesben.
- GRUNDY, E.:* Az öregkorúak életkörülményei: Az európai és amerikai trendek áttekin-tése.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Kamarás Ferenc
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, XIV. Angol u 77.
Postai irányítószámunk: 1149
Telefon: 251-0288

Kiadóhivatal: 1149 Budapest, Angol u. 77.
Telefon: 383-3535 Fax: 383-3111
Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma: - - - -

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.
Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.
(Budapest VII., Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a
Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szedte: a Szerkesztőség